

MINISTERUL CULTURII ȘI
IDENTITĂȚII NAȚIONALE

coordonator
SORIN MARCEL COLESNIUC

Marea Unire

de la
Marea Neagră

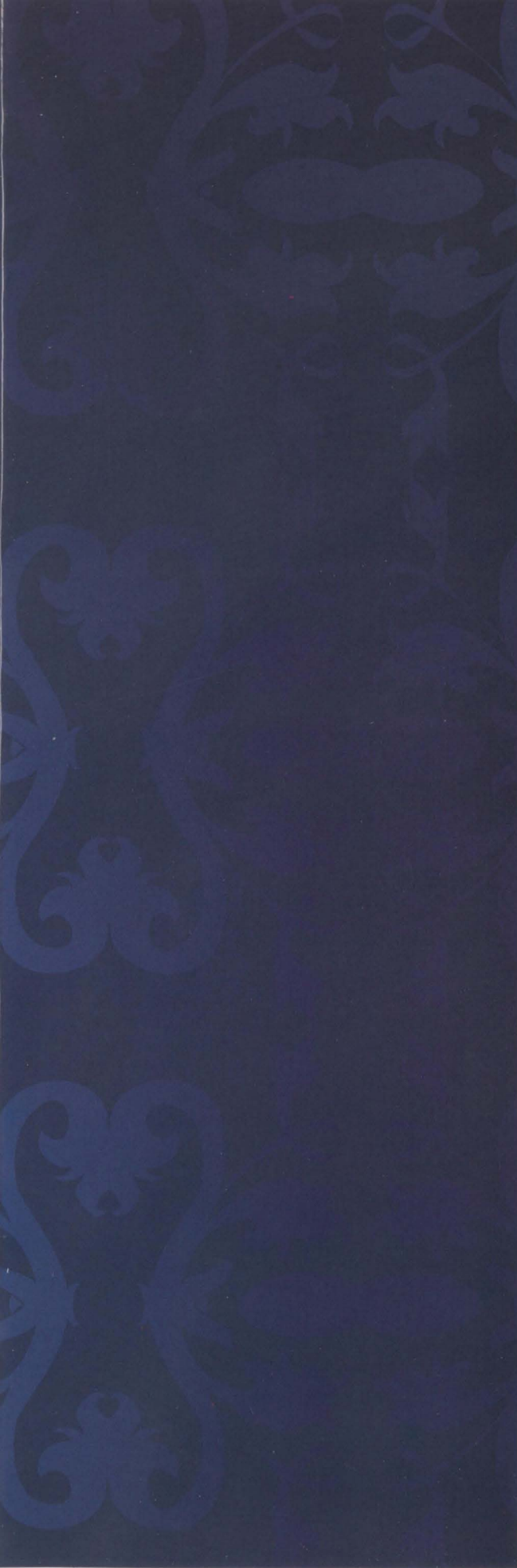
Constanța 2018

**VOLUM OMAGIAL DEDICAT
CENTENARULUI MĂRII UNIRI
A ROMÂNILOR**

**ȘI ÎMPLINIRII A 140 DE ANI DE LA
UNIREA DOBROGEI CU ROMÂNIA**

VOL. I

EDITURA CELEBRIS

***Pentru toți dobrogenii,
pentru toți românii din țară și de peste hotare,
pentru România Mare!***

coord. Sorin Marcel COLESNIUC

**MAREA UNIRE
DE LA
MAREA NEAGRĂ**

VOLUMUL I

Sorin Colesniuc este arheolog, cercetător științific, specialist în Preistorie și Istorie Antică, director al Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, gazda evenimentului în premieră națională „Marea Unire de la Marea Neagră”.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Marea Unire de la Marea Neagră : Constanța 2018 : volum omagial dedicat Centenarului Marii Uniri a Românilor și împlinirii a 140 de ani de la Unirea Dobrogei cu România / coord.: Sorin Marcel Colesniuc. - Constanța : Celebris, 2018
ISBN 978-606-8849-60-7

I. Colesniuc, Sorin Marcel (coord.)

94

Colegiul de redacție: Lavinia DUMITRAȘCU, Nicoleta MIVU
Concepție grafică, copertă și tehnoredactare: Alina CRISTEA, Valentin ISPAS

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/ sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Responsabilitatea asupra conținutului studiilor și articolelor publicate în acest volum revine în exclusivitate autorilor...

coord. Sorin Colesniuc

**MAREA UNIRE
DE LA
MAREA NEAGRĂ**

**Volum omagial dedicat
CENTENARULUI MARI UNIRI
A ROMÂNILOR**

**și împlinirii a
140 DE ANI DE LA
UNIREA DOBROGEI CU ROMÂNIA**

**Editura Celebris
2018**

CUPRINS

Cuvânt înainte - dr. Sorin Marcel Colesniuc	p. 13
Mesajul președintelui Consiliului Județean Constanța, Marius Horia Țuțuianu	p. 17

Capitolul I PREISTORIE

1. dr. Mircea Oancă, dr. Gheorghe Lazarovici, Silviu Gridan Cercetări în stațiuni Starcevo-Criș din zona Rupea	p. 21
2. dr. Cornelia-Magda Lazarovici, dr. Gheorghe Lazarovici, Silviu Gridan, Claudiu Florian, Constantin Aparaschivei, dr. Cristian Roman Cercetări privind cultura Petrești la Rupea	p. 31
3. dr. Cornelia-Magda Lazarovici, dr. Gheorghe Lazarovici, Silviu Gridan, Olimpia Gridan Despre topoarele perforate de la Rupea (Jud. Brașov)	p. 45
4. dr. Sorin Marcel Colesniuc Viața spirituală a comunităților culturii Zau	p. 55
5. dr. Valentina Voinea Arheologia eneoliticului din Dobrogea. De la „cioburi străvechi” la cercetare interdisciplinară	p. 77
6. dr. Marian Iulian Neagoe, dr. Oana Minodora Neagoe Așezarea eponimă a culturii Gârla Mare la 100 de ani de la primele descoperiri	p. 85

Capitolul II ISTORIE GRECO-ROMANĂ, BIZANTINĂ ȘI MEDIEVALĂ

1. dr. Nicolae Alexandru Agricultura epocilor clasică și elenistică în Scythia Minor	p. 95
2. dr. Constantin Nicolae Cetatea de la Hârșova, în anul Centenarului (scurtă retrospectivă istorică)	p. 103
3. drd. Aurel Mototolea, Tiberiu Potârniche Cercetări arheologice în acropola tomitană	p. 113
4. dr. Constantin Chera Arheologia în Dobrogea - referințe privind cultura materială antică	p. 123
5. dr. Gheorghe Papuc, dr. Liviu Lungu Poarta de Nord. Poarta Mare a Cetății Tomis	p. 129

6. dr. Laurențiu Radu, Corina Radu-Iorguș Note de istorie urbană: Callatis-Pangala-Mangalia	p. 133
7. drd. Cristian Cealera Gladiatori și amfiteatre în provincia Moesia Inferior (Luptători în arenele locale și „vedete” la Efes)	p. 143
8. dr. Emilia Corbu Despre șanturile militare bizantine	p. 153
9. dr. Cristina Paraschiv-Talmațchi, dr. Constantin Șova Rezultate ale cercetărilor din așezarea medievală timpurie de la Oltina. Evidență arheologică	p. 163
10. drd. Aurel Mototolea Rute comerciale și locuri de popas în Dobrogea otomană (secolele XVI-XVIII)	p. 177
11. dr. Cătălin Dobrinescu Arheologia subacvatică, o nouă abordare a cercetării în cadrul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța	p. 189
12. Violeta Bodolică, drd. Vitalie Bodolică Dobrogea, teritoriul interferențelor artei scitice cu cea traco-getică: simbolistică și semnificație	p. 193
13. dr. Sebastian Corneanu Et in Capidava ego!	p. 199
14. dr. Valentin Arapu Drumuri, itinerarii comerciale și vămi în comerțul Țării Moldovei cu Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea	p. 201

Capitolul III NUMISMATICĂ

1. dr. Gabriel Custurea Expoziția „140 de ani de arheologie dobrogeană”. Repere muzeografice	p. 215
2. dr. Gabriel Mircea Talmațchi Monedele orașelor vest-pontice dobrogene, între colecționare și cercetare	p. 223
3. dr. Theodor Isvoranu Asupra prezenței monetare la Tomis și Histria, pe baza colecției Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”	p. 243
4. dr. Radu Tabără Decorații acordate membrilor Asociației „Cercetașii României” pentru vitejie în timpul Primului Război Mondial	p. 247
5. dr. Radu Tabără Modificări în sistemul valutar după Primul Război Mondial	p. 251

Capitolul IV
140 DE ANI DE LA UNIREA DOBROGEI CU ROMÂNIA ȘI
DEZVOLTAREA EI PÂNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

1. dr. Karl Zeno Pinter
Un cronicar al Dobrogei în preajma Marii Uniri - Raymund Netzhammer p. 257
2. prof. univ. dr. Dumitru Preda
Coordonate internaționale ale Războiului de Independență al României din 1877-1878 p. 263
3. prof. univ. dr. Marian Cojoc
Dobrogea „oglinzilor paralele” (iunie 1877 - februarie 1878) p. 269
4. dr. Lavinia Dumitrașcu
Cu fapta și sufletul pentru Dobrogea - Mihail Kogălniceanu p. 275
5. dr. Florin Stan
Preluarea Dobrogei și autoritățile ruse (1878 - 1879) p. 281
6. dr. Angela-Anca Dobre
Unirea Dobrogei - treaptă a devenirii statului român p. 287
7. dr. Tiberiu Târziu
Situația socială, culturală și spirituală în Dobrogea după Războiul de Independență p. 293
8. dr. Valentin Ciorbea
Cu privire la definirea procesului istoric parcurs de Dobrogea în anii 1877-1878 și 1913 p. 301
9. dr. Stoica Lascu
Figuri reprezentative ale românismului în Dobrogea, după Reintegrarea la Țară (1878) - Opreanu, Bănescu, Vulcan, Roman, Sarry, mocanii și aromânii, Brătescu și „Analele Dobrogei” p. 307
10. dr. Nechita Runcan
Contribuția personalităților bisericesti dobrogene la dezvoltarea culturală în perioada interbelică p. 321
11. drd. Răzvan Raul Ivan
Administrarea orașului Küstenge la 1879 p. 331
12. dr. Luminița Stelian
Aspecte privind industria mică, județul Constanța p. 337

Capitolul V
PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI MAREA UNIRE A ROMÂNILOR

1. dr. Luminița Giurgiu
Lupta de la Turtucaia în memoriul locotenent-colonelului Radu Șeinescu, comandantul Regimentului 2 Grăniceri p. 345

2. dr. Sorin Cristescu Ervin Rommel - Pe dealul Coșna 19-20 august 1917	p. 351
3. drd. Daniela-Liliana Pătrașcu, dr. Dumitru-Valentin Pătrașcu Preotul militar Vasile Ulescu - participant la campania Armatei Române din Basarabia	p. 363
4. dr. Iulian Boțoghină Sumară schiță de portret al unui tulcean din armata română: ofițerul-arhitect Stelian Boiangiu	p. 371
5. dr. Adrian Ilie Soldați din Medgidia participanți la Primul Război Mondial	p. 375
6. Remus Macovei Apărarea Deltei Dunării 1916-1919	p. 383
7. dr. Mariana Cojoc Dialoguri incomplete. Negocieri diplomatice cu privire la orașul-port Constanța (1917-1918)	p. 391
8. dr. Iulia Bulacu Știri despre Constanța în presa bucureșteană (1914-1916)	p. 397
9. dr. Andrei Emilciuc Chestiunea Dobrogei reflectată în presa militară rusă din timpul Primului Război Mondial	p. 405
10. drd. Dragoș Dragomir Efectele Primului Război Mondial asupra societății dobrogene	p. 415
11. dr. Paul Dominte Constanța 1918 - efectele ocupației Puterilor Centrale asupra orașului	p. 421
12. dr. Cheramidoglu Constantin Dobrogea - mărul discordiei între Puterile Centrale la 1918	p. 427
13. dr. Ioan Opreș Patrimoniul arheologic dobrogean - pradă de război	p. 437
14. drd. Adrian Cosmin Teiușanu Discursul „Profesorului” Alexandru Averescu	p. 449
15. dr. Costin Scurtu Dramatismul și eroismul luptelor dobrogenilor în Primul Război Mondial la 1916	p. 457
16. dr. Robert Stănciugel Diplomație la sud de Dunăre	p. 471
17. dr. Marinica Târziu Opoziția maghiară față de eliberarea Transilvaniei (noiembrie 1918 - ianuarie 1919)	p. 477
18. dr. Adrian Stoia Monumente ridicate de comunitatea germană din Sibiu în preajma Marii Uniri de la 1918	p. 485

19. Marius Mitrof	
Memoria a două monumente istorice din Galați despre Primul Război Mondial	p. 493
20. dr. Corina Apostoleanu	
Omagiu la Centenar: imagini literare dobrogene	p. 503
21. Valentin Vasile, Theodor Bărbulescu	
Realități dobrogene la 65 de ani de la Marea Unire	p. 509
22. Constantin Hlihor	
Arc peste timp. De la Revoluția Unității Naționale din 1918, la Revoluția din Decembrie 1989	p. 523
23. dr. Dorin Popescu	
Diplomație prin „foc și pucioasă”, „sânge și orhidee”.	
Un breviar profan al narativelor diplomatice românești din ultimul veac	p. 537

Capitolul VI BASARABIA ȘI BUCOVINA

1. dr. Valentin Constantinov	
Conștiința etnică și conștiința națională. Basarabia și enigmele identitare	p. 545
2. Radu Ștefan Vergatti, Cristina Narcisa Vergatti	
Problema cotropirii Basarabiei de către Imperiul Țarist și Dobrogea	p. 553
3. Acad. Alexandrina Cernov	
Evenimentele premergătoare Unirii reflectate în Memoriile lui Sextil Pușcariu. Personalitățile Unirii din Bucovina	p. 579
4. dr. Vlad Mischevca	
Problema basarabeană - parte componentă a chestiunii Orientale	p. 589
5. dr. Gheorghe Negru	
Basarabia de la anexare la unire (1821-1918)	p. 599
6. Sclifos Eugen-Tudor	
Diplomația europeană și chestiunea sudului Basarabiei: de la San Stefano la Congresul de la Paris (1878)	p. 607
7. dr. Dinu Postarencu	
Zona dunăreană a Basarabiei în anii Primului Război Mondial	p. 617
8. dr. Alin Spânu	
Situația din Basarabia de sud în analiza serviciilor de informații românești (1917 - 1918) ...	p. 633
9. dr. Diana Ețco	
Scoala teologică din Basarabia și generația Unirii	p. 641
10. dr. Marian Zidaru	
Poziția Comitetului pentru probleme teritoriale reflectată în Raportul nr. 1 din 6 aprilie 1919 cu privire la România și Iugoslavia. Documente britanice	p. 651
11. dr. Ion Negrei	
Declarația de Unire a Republicii Democratice Moldovenești (Basarabiei)	

cu România (27 martie/9 aprilie 1918)	p. 663
12. dr. Elena Negru Disputa istoriografică și diplomatică româno-sovietică privind unirea Basarabiei cu România	p. 681
13. Veronica Pîrlea Conovali Durerea care nu se stinge (Mărturiile profesorului Nicolae Mogoreanu, care a cunoscut surghiunul siberian)	p. 689
14. dr. Anastasia Dumitru Alexe Mateevici - un luptător pentru unirea tuturor românilor	p. 697
15. dr. Silvia Corlăteanu-Granciuc Generalul Alexandru Averescu și traseul ratificării de către Italia a Tratatului Basarabiei (1920-1927)	p. 709
16. dr. Mariana Țăranu, prof. Nicolae Bogdan Tămaș Caracteristica generală a vieții cotidiene din RSSM în perioada imediată după terminarea celui de-Al Doilea Război Mondial	p. 719

Capitolul VII VARIA

1. dr. Florin Muller, dr. Carmen Muller Text - context - subtext – identități culturale în comunism	p. 733
2. dr. Cristian Sandache Dobrogea în cadrul scenariului „Bulgariilor Mari”. Elemente imagologice	p. 739
3. drd. Cristina Gălă File din istoria Războiului Crimeii: prezența corpului expediționar francez în Dobrogea	p. 745
4. prof. Daniela Curelea Elite militare românești pe treptele ierarhiei înalte ale Armatei imperiale a Austriei: Baronul-colonel David-Urs de Margina: un sibian - Eroul de la Lissa	p. 749
5. prof.dr. Dragoș Lucian Curelea Contribuții succinte la cunoașterea activității Brigăzii Austro-Ungare „Papp Dander”, unitatea de elită a Armatei Austriece pe frontul din Bucovina: Dănilă Papp în serviciul Consiliului Dirigent și al României	p. 755
6. dr. Claudia Ilie Canalul Dunăre-Marea Neagră și perspectiva valorificării sale	p. 765
7. dr. Mihai Nicolae Românii de pretutindeni în programa școlară	p. 769

ANEXE	p. 773
--------------------	--------

Fotografii realizate la diferitele evenimente din cadrul simpozionului **“Marea Unire de la Marea Neagră”**, 26 - 28 octombrie 2018, Constanța

CUVÂNT ÎNAINTE

1918 reprezintă anul în care toate provinciile istorice românești: Basarabia, Bucovina de Nord, Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul s-au unit cu România, care, la acea vreme, era formată din provinciile: Moldova, Muntenia și Dobrogea. Fiind cel mai important moment din istoria românilor, noi sărbătorim, anul acesta, Centenarul Marii Uniri. Însă noi, dobrogenii, mai sărbătorim și 140 de ani de la Unirea Dobrogei cu România. Anul 1878 este, așadar, un moment istoric foarte important, fără de care România nu ar fi fost Mare, în 1918. Etapele desăvârșirii unității naționale a românilor le voi prezenta, pe scurt, în cele ce urmează...

Revoluția Română din anul 1848, desfășurată în Moldova, Țara Românească și Moldova, a fost parte a Revoluției Europene, prin care popoarele supuse marilor imperii solicitau libertate și unitate națională. În acea perioadă, Transilvania și Bucovina se aflau sub stăpânirea Imperiului Habsburgic, în timp ce Moldova și Muntenia se aflau sub protectoratul Imperiului Țarist și sub suzeranitatea Imperiului Otoman. Înăbușirea revoluției pașoptiste nu a năruit însă dorința românilor de a trăi într-un stat național, unitar și independent.

Un deceniu mai târziu, în ziua de 5 ianuarie 1859, Adunarea Electivă din Moldova, dominată de unioniști, l-a ales ca domnitor pe colonelul Alexandru Ioan Cuza. Numeroase personalități din Moldova și Muntenia s-au pronunțat pentru alegerea aceluiași domnitor și în Țara Românească, însă Adunarea Electivă munteană era dominată de conservatori. Delegația moldoveană, plecată spre Constantinopol pentru a notifica alegerea lui Cuza, s-a oprit la București, unde a insistat pentru unirea Principatelor Române prin alegerea aceluiași domnitor și în Muntenia. Unioniștii fiind minoritari în Adunarea Electivă, au recurs la următoarea strategie: au mobilizat peste 30.000 de oameni pe dealul Mitropoliei, acolo unde Adunarea era pregătită să aleagă Domnul Țării Românești. Astfel, sub presiunea populației, în ziua de 24 ianuarie 1859, deputații l-au ales pe Cuza, în unanimitate, domnitor și în Țara Românească. Aceasta a fost prima etapă a procesului de unire a națiunii române.

În anii 1877-1878 s-a desfășurat conflictul militar dintre Imperiul Țarist și Imperiul Otoman, al cărui principal scop a fost reorganizarea țărilor balcanice. România a intrat în război de partea rușilor pentru a-și cuceri, pe câmpul de luptă, Independența declarată în Parlament, în ziua de 9 mai 1877. La sfârșitul războiului, prin Congresul de pace de la Berlin, din iunie – iulie 1878, României i-a fost recunoscută Independența. De asemenea, România a primit Dobrogea cu Delta Dunării și Insula Șerpilor în schimbul celor trei județe din sudul Basarabiei: Cahul, Bolgrad și Ismail, pe care Rusia le-a luat României. Pregătirile pentru unirea Dobrogei cu România au început în octombrie 1878, când a fost promulgată și o lege în acest sens. În noiembrie, Domnitorul Carol I a prezidat o întrunire a Consiliului de Miniștri, în care au fost stabilite normele pentru luarea în stăpânire a Dobrogei și primele organizări. Împreună cu ministrul Mihai Kogălniceanu, Carol I a elaborat o *Proclamație către dobrogeni* și un *Înalt ordin de zi către armată*.

În ziua de 14 noiembrie 1878 au fost organizate, la Brăila, festivitățile Unirii Dobrogei cu România. După festivități, oficialitățile, împreună cu Principele Carol I și prim-ministrul Ion C. Brătianu, s-au îmbarcat pe vasul *Ștefan cel Mare* și au debarcat în Dobrogea, la Ghecet, unde au fost întâmpinați de numeroși dobrogeni: români, turci, tătari și bulgari. De la Ghecet, Carol s-a întors la București pentru a deschide întrunirea Corpurilor Legiuitoare, iar autoritățile civile și militare au plecat către Măcin, Babadag, Tulcea și Constanța. În orașul Constanța au ajuns în ziua de 23

noiembrie, cu acest prilej fiind organizate noi festivități. Odată cu unirea Dobrogei cu România s-a încheiat și a doua etapă a unirii naționale a românilor.

În anul 1914 a izbucnit Primul Război Mondial între Puterile Centrale și Antanta. România și-a declarat neutralitatea, însă, după doi ani, în vara anului 1916, a intrat și ea în război de partea Antantei, cu scopul declarat de a-și uni teritoriile locuite de români, aflate sub dominația Imperiului Austro-Ungar. La sfârșitul Primului Război Mondial, pe fondul dezmembrării Imperiului Țarist, prima provincie care s-a unit cu România a fost Basarabia. În ziua de 24 ianuarie 1918, Sfatul Țării de la Chișinău a proclamat independența Basarabiei, iar la 27 martie 1918 Sfatul Țării a adoptat *Hotărârea de Unire* cu România.

Imperiul Austro-Ungar s-a destrămat și el la sfârșitul Primului Război Mondial, iar în ziua de 28 noiembrie 1918 Congresul General al Bucovinei, întrunit la Cernăuți, a votat o *Moțiune* în care era menționată: „Unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru cu Regatul României”.

Mișcarea națională a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș s-a intensificat în toamna anului 1918. În octombrie s-a constituit Consiliul Național Român Central (sau Marele Sfat Național), care, în ziua de 20 noiembrie, a lansat Convocarea Adunării Naționale de la Alba Iulia pentru ziua de duminică, 1 Decembrie. Desemnarea delegaților la Adunare s-a făcut pe principii democratice, în adunări deschise, fiind aleși reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale, organizațiilor politice și militare, societăților și instituțiilor bisericești, culturale și profesionale.

La 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia, Marea Adunare Națională, alcătuită din 1228 de delegați/deputați și peste 100.000 de români veniți din toate zonele țării, a votat unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România. Se împlinea, astfel, visul de veacuri al românilor, acela de a trăi într-un stat național, suveran, independent și unitar.

Prin urmare, sărbătorirea, în acest an, a Centenarului Marii Uniri a Românilor și împlinirea a 140 de ani de la Unirea Dobrogei cu România au fost motivele pentru care, în luna iulie, am încheiat un *Parteneriat* între Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța și Asociația Eurocult. În perioada imediat următoare, asociația a depus la Ministerul Culturii și Identității Naționale proiectul intitulat *Marea Unire de la Marea Neagră*. În septembrie, proiectul a fost declarat câștigător și, într-un timp extrem de scurt, după desfășurarea Sesiunii științifice internaționale *Pontica*, am reușit să mobilizăm 100 de istorici din întreaga țară, care să susțină comunicări științifice la simpozionul *Marea Unire de la Marea Neagră*.

Demersul nostru s-a bucurat de un succes deosebit, astfel că au acceptat invitația 135 de istorici din toate regiunile țării, dar și din provinciile istorice românești aflate în afara granițelor României: Basarabia și Bucovina. Printre cei care s-au implicat în această acțiune de mobilizare a colegilor din țară și de peste hotare doresc să-i menționez pe următorii: prof.univ.dr. Gheorghe Lazarovici, prof.univ.dr. Marian Cojoc, dr. Lavinia Dumitrașcu, dr. Gabriel Talmațchi, dr. Cătălin Dobrinescu, dr. Dorin Popescu, dr. Marian Zidaru și dr. Costin Scurtu.

Sesiunea științifică *Marea Unire de la Marea Neagră* s-a desfășurat la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, în perioada 26 - 28 octombrie 2018. Comunicările au fost susținute pe secțiuni: *Preistorie, Istorie greco-romană, bizantină și medievală, Numismatică și Istorie Modernă și Contemporană*. Întrucât au acceptat invitația de a participa la simpozion și 15 istorici și oameni de cultură din Basarabia, precum și academician Alexandrina Cernov, din Bucovina, am organizat și o secțiune pe care am numit-o *Basarabia și Bucovina*.

Comunicările susținute în cadrul sesiunii științifice, care ne-au fost trimise până în data de 4 noiembrie 2018, au fost structurate pe capitole, după cum urmează: Capitolul I - *Preistorie*, Capitolul II - *Istorie greco-romană, bizantină și medievală*, Capitolul III - *Numismatică*, Capitolul IV - *140 de ani de la unirea Dobrogei cu România și dezvoltarea ei până la Primul Război Mondial*; Capitolul V - *Primul Război Mondial și Marea Unire a Românilor*, Capitolul VI - *Basarabia și Bucovina* și Capitolul VII - *Varia*. La finalul acestui volum, în *Anexe*, am adăugat și câteva fotografii reprezentative din timpul desfășurării lucrărilor sesiunii și din excursia de documentare pe care am organizat-o la Complexul muzeal de la Adamclisi.

Consider că se impune o precizare în ceea ce privește sistemul de notare: volumul *Marea Unire de la Marea Neagră*, fiind o lucrare complexă, cu 83 de comunicări științifice, care acoperă

Întreaga istorie a românilor, din perioada neolitică până în secolul al XX-lea, conține și mai multe sisteme de notare, în funcție de cum a fost obișnuit fiecare autor în parte, deși cerințele specificate în invitație au fost cât se poate de clare.

Așadar, contributorii ne-au trimis studii cu sisteme de notare diferite, iar timpul extrem de scurt avut la dispoziție pentru publicarea volumului nu ne-a permis să uniformizăm aparatul critic. Acest aspect nu scade cu absolut nimic valoarea științifică a studiilor publicate în acest volum, ba, din contra, atât arheologii, cât și moderniștii și contemporaneiștii, vor parcurge cu mai multă ușurință materialele care îi interesează.

Prin urmare, apreciez că organizarea acestei sesiuni științifice, intitulată *Marea Unire de la Marea Neagră*, dedicată celor două momente deosebit de importante din istoria noastră națională, Centenarul Marii Uniri a Românilor și împlinirea a 140 de ani de la Unirea Dobrogei cu România, este un succes pentru Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța. Mai mult, apariția acestui volum omagial, care cuprinde marea majoritate a comunicărilor științifice susținute pe parcursul derulării simpozionului, va rămâne ca mărturie, pentru generațiile viitoare, a *Marii Uniri de la Marea Neagră*, organizată în anul 2018, la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.

În calitate de coordonator al volumului, apariția acestei cărți reprezintă, pentru mine, un risc asumat, deoarece am trimis la tipar o carte pe care am realizat-o în doar câteva zile. Important este însă faptul că 135 dintre cei mai importanți istorici români s-au întrânit la Constanța și, împreună, am sărbătorit cea mai importantă zi din istoria românilor, dar și cea mai importantă zi din istoria dobrogenilor.

În final, aș dori să le mulțumesc tuturor colegilor, colaboratorilor muzeului, celor de la Asociația Eurocult - cu toții s-au implicat în organizarea simpozionului și împreună am reușit să ducem la bun sfârșit această inițiativă extraordinară: întâlnirea a 135 de istorici români din interiorul și din afara granițelor României, la Constanța, o adevărată *Mare Unire la Marea Neagră!*

Dr. Sorin Marcel COLESNIUC
Constanța, 4 noiembrie 2018

SĂ NU UITĂM ȘI SĂ ÎNVĂȚĂM

Anul acesta, pentru noi, dobrogenii, este, de două ori, un an festiv. Sărbătorim **Centenarul**, cu alte cuvinte **România Mare**, așa cum a fost aceasta realizată prin actul care încununa un proces îndelungat, la Alba Iulia, pe 1 decembrie 1918. Se îndeplinea, astfel, idealul multor generații de români, care au luptat, timp de secole, pentru a trăi într-o Românie „dodoloață”, alături de frații lor.

Vorbeam despre un proces. Acesta a început la 1859, atunci când Alexandru Ioan Cuza era ales drept domn și în Moldova și în țara Românească, Marile Puteri, puse în fața faptului împlinit, neavând decât să recunoască o realitate existentă: unirea celor două țări române. El a fost cel care a început modernizarea țării, numite, tot de el, România.

A doua etapă a fost în 1878. Se împlinesc **140 de ani de când Dobrogea a revenit la România independentă**, după un război rus-turc, devenit Războiul de Independență al României. Marile Puteri învingătoare nu ne-au dat nimic de pomană. Mulți români și-au lăsat sângele și oasele pe câmpul de luptă, pentru ca România să se elibereze de ocupantul otoman și pentru ca Dobrogea să revină la țară. Este adevărat că, în același timp, România pierdea Basarabia. Ca un schimb, considerau Marile Puteri: România primea Dobrogea și pierdea Basarabia. Cu alte cuvinte, statele învingătoare, care erau factori de decizie, făceau troc cu teritorii românești, în ciuda opoziției oamenilor noștri politici. Deși învingători în război, eram prea mici. După revenirea Dobrogei la țară, începe o perioadă de dezvoltare și modernizare a pământului românesc dintre Dunăre și Mare, în primul rând, prin legarea fizică a Dobrogei de România prin podul de la Cernavoda și prin calea ferată Cernavoda-Constanța și, ceva mai târziu, prin legarea României de lume prin portul Constanța. Pe de altă parte, unirea se face și prin alinierea realităților dobrogene la legislația națională, prin așa zisa „Constituție a Dobrogei”, *Legea pentru organizarea Dobrogei* - operă a lui Mihail Kogălniceanu și a prefectului Constanței, Remus Opreanu - și prin alte legi ulterioare.

Apogeul istoriei Românilor a însemnat Alba Iulia, 1 Decembrie 1918, când România devine **Mare** și acest moment istoric este rodul sacrificiilor românilor în Primul Război Mondial. Nici de data aceasta nu am primit nimic gratuit din partea mai marilor lumii. Românii noștri, învinși într-o primă parte a războiului și retrași în Moldova, vor renaște din propria cenușă, dovedind lumii întregi că știu să lupte pentru împlinirea idealului de veacuri, cel al unirii cu țara Mamă a Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei, și nu oricum, ci prin vot plebiscitar. Din păcate, dobrogenii nu au putut participa la Marea Adunare de la Alba Iulia. Pământul dintre Dunăre și Mare era încă ocupat de inamici, iar regimul de teroare al bulgarilor, mai ales, se instaurase în toate sectoarele.

Acestea sunt marile momente ale istoriei naționale pe care le sărbătorim anul acesta: **Centenarul României Mari** și **140 de ani de la revenirea Dobrogei la țară**, fără de care România nu ar fi fost Mare.

Acest volum, *Marea Unire de la Marea Neagră*, este un mic gest de mulțumire pentru toți oamenii simpli și oamenii mari, care au făcut posibilă, fie și numai pentru 22 de ani, România Mare. Din toată această istorie trebuie să învățăm, pentru a nu repeta greșeli și pentru a lua exemple de ce trebuie să faci dacă te simți, cu adevărat, ROMÂN.

Marius Horia Țuțuianu
Președintele Consiliului Județean Constanța

Capitolul I

PREISTORIA

Cercetări în stațiuni Starcevo-Criș din zona Rupea

Mircea Oancă*, Gheorghe Lazarovici**, Silviu Gridan***

REZUMAT. În articolul de față s-au analizat materialele ceramice Starcevo-Criș descoperite în punctul Rupea 7 de pe teritoriul localității Rupea (jud. Brașov). Ele provin atât din două colecții particulare, cât și din cercetările arheologice efectuate în vara anului 2018. După studierea și codificarea ceramicii rezultă că așezarea de la Rupea 7 poate fi încadrată în faza Starcevo-Criș III. De asemenea, așezarea pare a fi una secundară. Viitoarele cercetări arheologice pot furniza informații suplimentare care să contribuie la o încadrare cronologică mai exactă.

ABSTRACT. In this article we analyzed the Starcevo-Criș ceramic materials discovered at the Rupea 7 site on the territory of Rupea (Brașov County). They come from both private collections and archaeological research carried out in the summer of 2018. After studying and encoding the ceramics, it follows that the Rupea 7 settlement can be ascribed to Starcevo-Criș III phase. Also, the settlement seems to be a secondary one. Future archaeological research can provide additional information that will contribute to a more accurate chronology.

Cuvinte cheie: Neolitic, cultura Starcevo-Criș, analiza ceramicii
Key words: Neolithic, Starcevo-Criș cultura, ceramic analysis

Zona Rupea reprezintă o depresiune deosebit de importantă, deoarece, prin poziția ei, favorizează diferite căi de circulație în diferite direcții:

- spre sud prin Pădurea Bogății spre Țara Bârsei;
- spre est pe valea Oltului spre inima Carpaților Răsăriteni;
- spre nord-vest către Podișul Transilvaniei spre Sighișoara;
- spre vest pe Valea Oltului în Țara Făgărașului și de acolo tot pe Olt către Oltenia, Muntenia de NV sau spre Valea Mureșului și spre Banat.

Bogățiile naturale ale zonei, respectiv sarea (pentru hrana și sănătatea oamenilor și animalelor), cuprul și aurul (din zonele vulcanice), pădurile (ce ocupau în vechime o suprafață mult mai mare decât în prezent) cu diferite specii de animale sălbatice din Munții Perșani și Podișul Transilvaniei, la care se adaugă terenurile favorabile agriculturii de-a lungul râurilor și mai ales al

* Muzeul „Vasile Pârvan”, Bârlad

** Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

*** Brașov

Oltului, au favorizat comunități din toate vremurile să se așeze în aceste locuri.

Cercetările de suprafață făcute de pasionați de istorie și arheologiE - Claudiu Florian originar din Rupea și Silviu Gridan din Comana de Sus (Brașov)¹ - au dus la formarea unor colecții de materiale arheologice. Nu mai puțin importante sunt cercetările de suprafață ale lui Florea Costea, care a semnalat numeroase descoperiri neolitice în zonă, printre care și unele Starcevo-Criș².

Primele studii despre materialele din colecțiile sus pomenite au fost realizate de cei doi colecționari sus amintiți și au fost publicate de către Silviu Gridan în colaborare³ la Arheovest, ele stând la baza studiului de față. La acestea se adaugă și săpăturile arheologice din vara anului 2018, conduse de către Cornelia - Magda Lazarovici⁴, facilitate de Muzeul din Făgăraș, Societatea Ramidava din Rupea⁵, dar mai ales de Silviu și Olipia Gridan, care au transformat casa lor din Comana de Sus într-o bază arheologică cu tot confortul și asigurarea tuturor necesităților pentru echipa tehnică a șantierului⁶.

Cercetări de suprafață

Claudiu Florian a fost primul care a verificat informații mai vechi de la profesorii din zonă și a adunat o parte de materiale⁷, pe care am avut prilejul să le studiem pentru realizarea acestui studiu. Silviu Gridan a fost cel care a adunat sistematic materialele de la suprafață, după arături și ploii, salvând, astfel, o bogată colecție de materiale. Mai mult chiar, acesta a marcat coordonatele GPS ale tuturor descoperirilor mai importante (unelte și alte artefacte), atât pentru Starcevo-Criș (SC), dar și pentru cultura Ariușd-Cucuteni. Pe baza acestor localizări, Silviu Gridan a constatat că în partea de SE, spre marginea terasei, apar numeroase obiecte perforate și resturi de la locuințe bulversate de plug. De aici ideea că ar putea fi vorba de un atelier de perforat topoare; din păcate, este dificilă o încadrare culturală sigură, având în vedere că în zonă sunt materiale clare atât din Starcevo-Criș, dar și din culturile Petrești și Ariușd⁸.

Sondajele

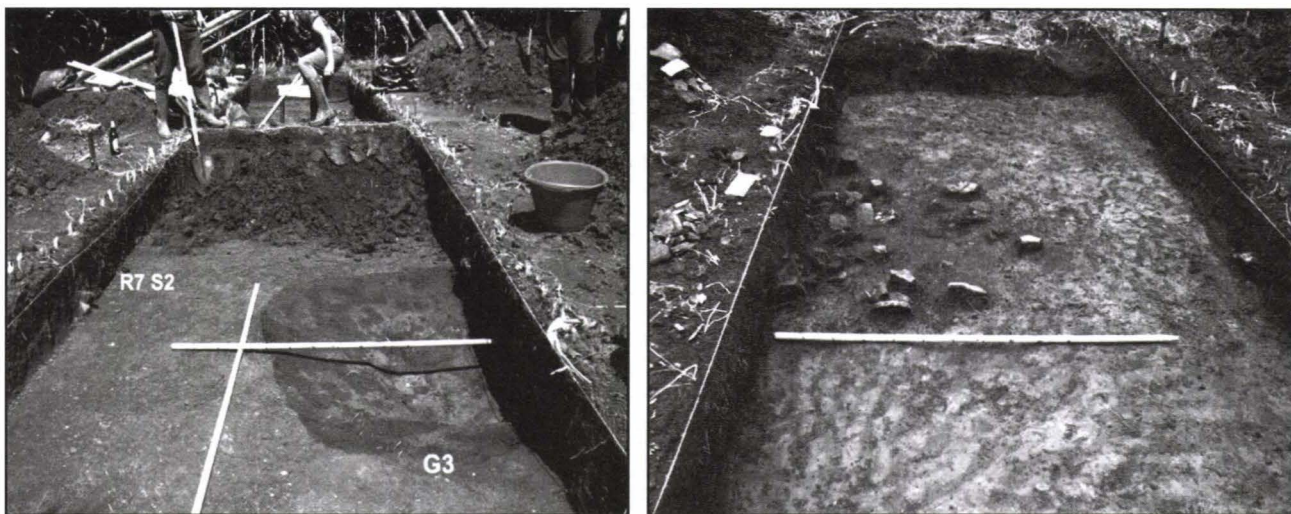

Fig. 1. Rupea – Valea Mălinilor, secțiunea 2 cu semibordeiul G3, cultura SC

¹ Gridan 2014; Gridan, Florian 2015.

² Costea 2004; Maxim 1999, s.v. Starcevo-Criș, jud. Brașov.

³ Gridan 2014; Gridan, Florian 2015.

⁴ Lazarovici C.-M. et alii 2018a, manuscris

⁵ Detalii în comunicarea din 4-6 septembrie de la Făgăraș, (Lazarovici Gh. et alii 2018b): Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, Silviu Gridan, Horia Pirău, Olimpia Gridan, Constantin Aparaschivei, Mircea Oancă, Cristian Roman și alții.

⁶ Astfel au putut fi studiate și codificate pentru bazele de date materialele din săpături, dar și din vastele colecții menționate, iar cele Starcevo-Criș sunt la baza acestui studiu.

⁷ Gridan, Florian 201.

⁸ Lazarovici C.-M. et alii 2018b

În vara 2018, cu sprijinul sus amintit, dar și cu participarea lui Claudiu Florian, au fost deschise două secțiuni de 10 x 2 m în punctul *Rupea 7*. În ambele secțiuni au apărut materiale SC. În S2 a fost descoperit un semibordei (G3) Starcevo-Criș, în care, la abandonare, au fost aruncate diferite materiale ceramice, ceea ce sugerează o utilizare ulterioară, ca groapă de resturi menajere. Dimensiunile complexului, parțial surprins în săpătură, erau de 1,2 x 1,8 m, cu adâncimea de 0,45 m. Forma pare rotundă, dar marginile au fost alveolate, dovadă că o vreme a stat deschis, fără acoperiș, marginile în această situație se rotunjesc, fiind folosit mai apoi ca groapă de resturi menajere. Între fragmentele ceramice aruncate în complex sunt resturi de la un vas întregibil. Puține materiale (cca. 10 fragmente, unele mărunte) au apărut și în punctul *Rupea 4*, dar erau în strat, în poziții secundare, fără complexe (la -0,75m), ceea ce le face greu de încadrat cultural.

Metoda de prelucrare a materialului

Întreg materialul ceramic din cele două colecții menționate anterior, ca și cel provenind din sondajul din vara 2018, a fost spălat și apoi codificat, operație de care s-a ocupat în mod special colegul Mircea Oancă. Este vorba de un lot de circa 300 de fragmente, ceea ce reprezintă o grupă medie.

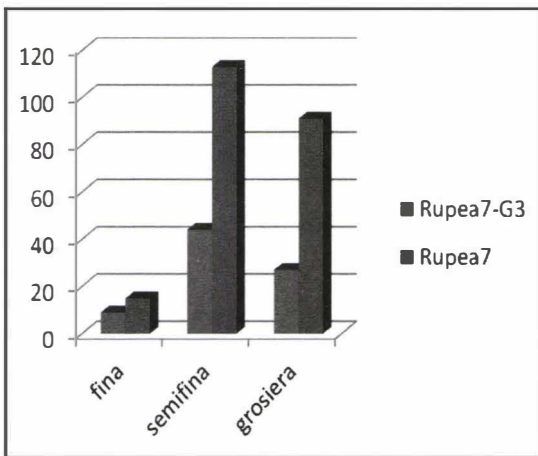

Fig. 2. Categoriile ceramice

Categoria

Predominarea categoriilor semifine și uzuale arată că este vorba de o stațiune secundară, în care oamenii își satisfac nevoile economice. Procentul mic de ceramică fină indică același lucru, proporțiile se păstrează și în cadrul semibordeiului G3. Poate în alte complexe ne vom lămuri asupra legăturilor etno-culturale. Proporțiile dintre materialele din strat și complexul G3 sunt aproximativ egale, ceea ce arată o caracteristică a locuirii.

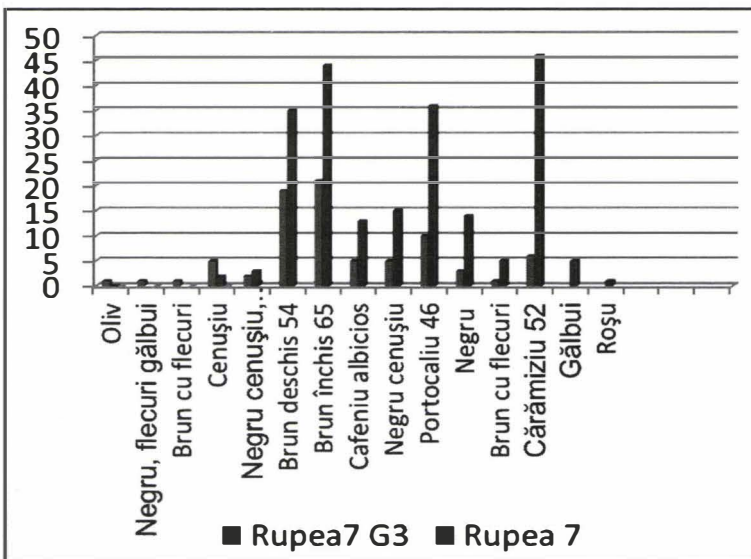

Fig. 3. Culoarea exterioară

Culoarea ceramicii

Culorile predominante sunt: brun închis (65 fr.), cărămiziu (52 fr.), negru-cenușiu și negru cenușiu cu flocuri (câte 35 fr.). Proporțiile oținute pentru materialele din complex și cele de la suprafață se păstrează la unele culori. Flecurile pot proveni din arderea ceramicii sau arderea de la folosire, ceea ce se poate observa doar pe vasele sau fundurile întregi.

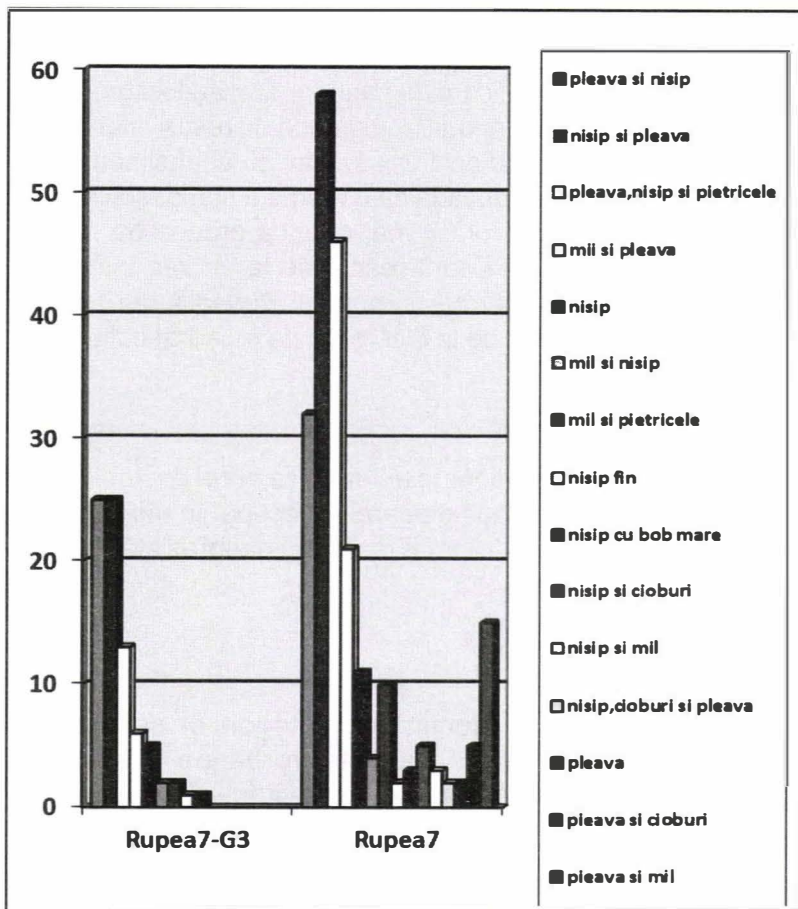

Fig. 4. Amestecul pastei

Amestecul pastei

Amestecul cu nisip și pleavă sau pleavă și nisip (aceleași elemente, dar una este dominantă; egale în G3, dominant nisipul și pleava în strat) sunt caracteristice civilizației SC de la Rupea, fiind în proporție de aproape 50%; urmează amestecul cu nisip, cioburi și pleavă, nisip și mii, pleavă, mii și pleavă (mai ales în strat), nisip și pietricele.

Unele categorii de la vasele uzuale se păstrează mai bine, fiind mai mari și groase.

Netezirea

Netezirea este importantă, deoarece arată tehnologia și măiestria meșterilor (fig. 5). Faptul că ceramica aspră domină net arată, ca și la categorie, faptul că aceste comunități urmăreau funcționalul și nu esteticul, reprezentat mai ales prin decoruri, în acest caz barbotina. Speciile netezită și anetezită sunt egale ca proporție.

<i>Fig. 5. Netezirea</i>	Rupea7-G3	Rupea7
slip lustruit	5	1
angobă galbenă	5	2
lustruit	11	13
Aspră 147	39	108
Netezit 48	12	36
săpunos	1	3
Anetezit 49	7	42
barbotină aplicată		2
poros		2
scoarță de copac		10

Fig. 5. Netezirea

Arderea

În procesul de ardere (fig. 6) predomină arderea slabă oxidantă, urmată de cea slabă reductantă și, apoi, bună oxidantă. În tabel (fig. 6), dar și în cele de mai sus am prezentat corelațiile, ce arată elemente comune corelate și necorelate, în acest caz arderea secundară (locuințe incendiate) și arderea slabă, care se întâlnește în unele complexe. Și arderea ne arată că meșterii care confecționau ceramica (sau locuitorii) nu aveau cunoștințe prea evoluate. Aceasta ar sugera o difuziune, nu o migrațiune, dintr-o zonă sau din alt sit mai evoluat.

<i>Fig. 6. Tipuri de ardere</i>	Rupea7-G3	Rupea7
Slabă reductantă 84	36	48
Bună reductantă 36	14	22
Slabă oxidantă 91	22	69
Ardere bună	1	7
Bună oxidantă 64	7	57
Arderea secundară		5
Ardere slabă		10

Fig. 6. Tipuri de ardere

Buzele

Datorită arderii slabe, la cele mai multe din categoriile acestei civilizații starea de fragmentare este mare, astfel încât formele întregi sunt rare, doar în cazul săpării unor mari suprafețe (cazul de la Beșenova, Cristian, Miercurea Sibiului în mai multe puncte).

La formele dominante (H 18, 12, 6; A 2, 4; Q 2, 5) se poate observa ca majoritatea fragmentelor provin de la oale (nr. 18), urmate de cești (Q) și pahare (A). Ele reprezintă tipurile principale de folosință. Desigur, la un lot mai mare se pot face și alte precizări. Spre deosebire de

<i>Fig. 7. Tipuri de buze</i>	Rupea7-G3	Rupea7
 J		1
 M		1
 R		3
 U ₁		1
 V		2
 G	1	
 T	1	
 H 18	12	6
 A	2	4
 Q	2	5
Fără buze	62	196

Fig. 7. Tipuri de buze

materialele din jud. Covasna, aici nu sunt forme bitronconice decât sporadic, tipul U1.

Ornamentele (fig. 9)

Formele bitronconice și barbotina în arcade pe umărul vaselor (fig. 8a.1, 5) sunt un element caracteristic unor situri din Macedonia⁹, mai ales din Pelagonia, din grupul Velušina, dar și la Anzabegovo. După Tatiana Bregant (fig. 8b), în sud aceste motive apar mai de timpuriu. Spre nord, în Valea Moravei sunt la Pavlovac. La Anzabegovo, barbotina apare mai de timpuriu (niv. V, fig. 8b), dar este în nivelul XI, asociată cu pictura ghirlandoid (fig. 8b, nr. 183, 185), ca și la Pavlovac (nr. 143), unde este asociată cu pictură spiralieră. Lipsa picturii la Rupea nu ne permite analize mai fine.

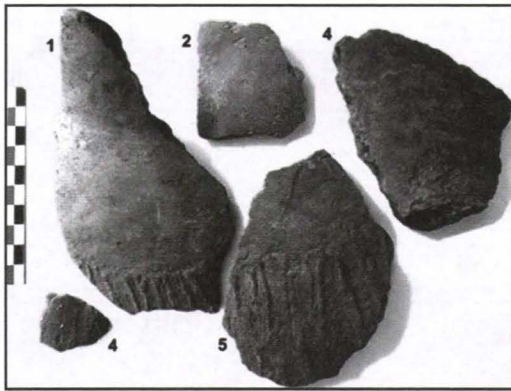

Fig. 8: a, Rupea 7, SC, barbotină în arcade;

FAZĂ	PAVLOVAC	ANZABEGOVO
I	[diagonal lines]	
II	[diagonal lines, vertical lines]	
III	[vertical lines]	[checkered, wavy]
IV	[diagonal lines, vertical lines, wavy, spiral]	[checkered, wavy]
V	[diagonal lines, vertical lines, wavy, spiral, zigzag]	[checkered, wavy, zigzag]
VI	[checkered]	[wavy, zigzag]
VII	[diagonal lines]	[checkered, zigzag]
VIII	[diagonal lines, vertical lines, spiral]	[wavy]
IX	[diagonal lines, vertical lines]	[wavy]
X	[diagonal lines, vertical lines, wavy]	[wavy]
XI	[diagonal lines, vertical lines, wavy]	[wavy]
XII	[diagonal lines, vertical lines, wavy]	[wavy]
XIII	[diagonal lines, vertical lines, wavy]	[wavy]

Fig. 8: b, Pavlovac și Anzabegovo după Bregant T. 1968, Belage 1.

Fig. 9. Tipuri de decor	Rupea7-G3	Rupea7
Nedecorate	45	104
Barbotina 108	30	78
Aplicare 15	3	12
Incizare 12	2	10
Împunsături		5
Ciupituri		3
Urme de angobă		7

Fig. 9. Tipuri de decor

Ornamentele sunt rezultatul unei „mode”, care are uneori roluri funcționale (de ex. barbotina mărește suprafața vasului), dar cel mai adesea ea marchează contacte etno-culturale (migrații, schimburi, căsătorii exogame ș.a.).

Predominarea barbotinei este o caracteristică a etapei SC III.

Faptul că în materialul analizat nu apare barbotină stropită în gurguie arată că nu sunt legături cu grupul Kőrös, dar sunt legături cu aspectele balcanice. Lipsa formelor bitronconice arată alt drum decât cel dinspre Moldova.

⁹ Motivul cu cod KC mai sus fig. 8.1,5: coduri la Lazarovici Gh., Maxim 1995, fig. 51.

Barbotina organizată (fig. 10) este elementul director al decorației de la Rupea 7.

Fig. 10. Rupea 7, G3 și altele, barbotină organizată

Analize cu mai multe atribute

Sunt 251 de variabile cu toate atributele analizate de noi. Din acestea, corelate sunt doar 11, dar aceste corelații sunt slabe, au doar câte un element sau două comune. Din păcate, din această vreme nu avem complexe determinate analitic, de aceea nu avem cu ce compara analitic, doar „analogii” calitative, așa cum se compară de cca. un veac. Ida Kutzián în 1944¹⁰ a făcut pentru cultura Kőrös comparații analogice cu spații mai largi (Serbia, Grecia, Egea). Cele 11 corelații rezultate în urma analizei noastre (fig. 11), despre care am arătat că sunt destul de slabe, oferă caracteristicile generale ale sitului de la Rupea.

¹⁰ Kutzián, 1944.

Cu prilejul unui alt studiu despre sare¹¹ am precizat legături în sudul Transilvaniei, mai exact cu situl de la Cristian III, o așezare cercetată intens, cu numeroase complexe și materiale¹². Din păcate, colegii de la Sibiu folosesc un alt sistem de codificare, încât nu putem folosi decât analize calitative (analogii privind decorul). Lipsa formelor bitronconice, a ornamentelor incizate în rețea, în zigzag sunt elemente care arată un orizont mai timpuriu decât cel din Moldova sau din Ungaria de NE, unde nu apare barbotina în arcade¹³.

Pentru acest stadiu al cercetării, pe baza materialelor analizate, situl de la *Rupea 7* poate fi încadrat în faza Starcevo-Criș III, fără a putea face precizări suplimentare. De aceea este necesară continuarea cercetărilor, pentru a vedea situația și din alte complexe.

<i>Fig. 11. Analize cu mai multe atribute.</i>	<i>Rupea7-G3</i>	<i>Rupea7</i>
E; B; ; grosieră; nisip și pleavă; aspră; slabă reductantă	2	1
B; B; ; grosieră; nisip și pleavă; aspră; slabă oxidantă	1	1
B; B; ; semifină; nisip și pleavă; aspră; slabă oxidantă	1	1
D; ; ; semifină; nisip; aspră; slabă oxidantă	1	1
D; ; ; semifină; pleavă și nisip; aspră; slabă oxidantă	1	1
D; A; ; grosieră; nisip și pleavă; aspră; bună oxidantă	1	1
E; B; ; grosieră; pleavă și nisip; aspră; slabă reductantă	1	1
E; B; ; semifină; nisip și pleavă; aspră; slabă reductantă	1	1
G; ; ; semifină; mâl și pietricele; netezit; slabă reductantă	1	1
H; B; ; semifină; pleavă, nisip și pietricele; aspră; slabă reductantă	1	1
H; B; ; grosieră; pleavă și nisip; aspră; slabă reductantă	1	2

Fig. 11. Analize cu mai multe atribute

¹¹ Lazarovici Gh. et alii 2018a.

¹² Luca et alii 2018, fig. 2a apare un singur fragment cu arcade, cod KC (Lazarovici), dar mai multe cu barbotină organizată fig. 2b, c2, 6-7, d3 cod KM la Lazarovici.

¹³ Makkay, Starnini 2008.

BIBLIOGRAFIE

- Gridan, S., *Un nou punct arheologic neolitic în sud-estul Transilvaniei, orașul Rupea (jud. Brașov)*, în *Arheovest* II.1, Szeged, 2014;
- Gridan, S., Florian, Cl., *Contribuții la cunoașterea neoliticului și eneoliticului din sud-estul Transilvaniei*, în *Arheovest* III.1, Szeged, 2015;
- Costea, Fl., *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Ed. C2Design, Brașov, 2004;
- Kutzián, I., *A Körös Kultúra*, Budapest, 1944;
- Lazarovici, C.-M. et alii, Lazarovici, C.-M., Lazarovici, Gh., Gridan, S., Pirău, H., Gridan, O., Aparaschivei, C., Oancă, M., Roman, C., *Cercetările arheologice de la Rupea, jud. Brașov. Campania 2018*, manuscris;
- Lazarovici, Gh., Maxim, Z., *Gura Baciului. Monografie arheologică*, seria Bibliotheca Mvsei Napocensis, XI, Cluj-Napoca, 1995;
- Lazarovici, Gh. et alii., Lazarovici, Gh., Lazarovici, C.-M., Gridan, S., *Sarea și neolitizarea*, în acest volum; *Surse de sare și procesul de neolitizare din SE Transilvaniei*, sub tipar la Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca, 2018;
- Lazarovici, Gh. et alii, Lazarovici, Gh., Lazarovici, C.-M., Gridan, S., Pirău, H., Gridan, O., Aparaschivei, C., Oancă, M., Roman, C., *Cercetările arheologice de la Rupea*, comunicare prezentată la sesiunea organizată de Muzeul Făgăraș, 4-6 septembrie 2018;
- Luca et alii, Luca, S.A., Georgescu, A., Turodie, A., Marțiș, Fl., Luca, A., Perianu, Fl., *Cristian III realități cronologice și culturale preistorice dovedite prin cercetările preventive*, Editori Consiliul Județean Suceava, Muzeul Bucovinei, Ed. Karl A. Romstofer, Suceava, 2017;
- Makkay, J., Starnini, E., *The Excavations of Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös Valey, Hungary: the final Report, Vol. II The pottery assemblages and vol. III The small finds*, Budapest, 2008;
- Maxim, Z., *Neo-eneoliticul din Transilvania*, Bibliotheca Mvsei Napocensis XIX, Cluj-Napoca, 1999.

List of figures

- Fig. 1. Rupea – Valea Mălinilor, section 2 with semi subterranean house G3, SC culture.
- Fig. 2. Ceramic categories.
- Fig. 3. Exterior color.
- Fig. 4. The mixture of the paste.
- Fig. 5. Netezirea.
- Fig. 6. Types of combustion.
- Fig. 7. Types of lips.
- Fig. 8: a, Rupea 7, SC, barbotine in arcades; b, Pavlovac and Anzabegovo apud Bregant T. 1968, Belage 1.
- Fig. 9. Types of decoration.
- Fig. 10. Rupea 7, G3 and other, organized barbotine.
- Fig. 11. Multiple attributes analysis.

Cercetări privind cultura Petrești la Rupea

Cornelia-Magda Lazarovici*, Gheorghe Lazarovici**,
Silviu Gridan***, Claudiu Florian****,
Constantin Aparaschivei*****, Cristian Roman*****

REZUMAT. În articolul de față prezentăm unele materiale descoperite la Rupea (Rupea 4 și Rupea 7) ce pot fi atribuite culturii Petrești și care provin atât din două colecții particulare (colecția Cl. Florian și colecția S. Gridan), cât și din cercetările arheologice din vara anului 2018. Analizând materialele ceramice putem să conchidem că aceasta se plasează în faza Petrești A, fiind prezente și elemente de tradiție Zau, Turdaș și Foeni. Totodată, am prezentat pe scurt și unele artefacte din piatră cioplită sau șlefuită. O parte din artefactele din piatră cioplită ar putea fi legate de o locuire Starcevo-Criș, materiale ale acestei culturi fiind descoperite împreună cu cele ale culturilor Petrești și Cucuteni, grupul Ariușd.

ABSTRACT. In this article we present some materials discovered at Rupea (Rupea 4 and Rupea 7) that can be attributed to the Petrești culture and come from two private collections (Cl. Florian and S. Gridan) as well as archaeological research made in the summer of 2018. Analyzing the ceramic materials we can conclude that they can be ascribed to the Petrești A phase, including elements of Zau, Turdaș and Foeni tradition. At the same time, we also presented some artifacts of chipped and polished stone. Some of the chipped artifacts could be linked to a Starcevo-Criș housing, materials of this culture being discovered together with those of the Petrești and Cucuteni (Ariușd group) cultures.

Cuvinte cheie: Rupea, Cultura Petrești, ceramica, unelte din piatră cioplită, unelte din piatră șlefuită

Key words: Rupea, Petrești culture, chipped stone tools, polished stone tools

Generalități

La Rupea, în punctul *Rupea 7 - La Mălini*, a fost semnalată o stațiune aparținând culturii Petrești. Punctul se află pe o terasă înclinată spre sud și vest, nu departe de Valea Homorodului. Datorită înclinării terasei și a numeroaselor lucrări agricole, o serie de complexe din Epoca Cuprului

* Institutul de Arheologie, Iași

** Universitatea "Lucian Blaga", Sibiu

*** Brașov

**** Institutul Cultural Român, Berlin

***** Muzeul Bucovinei, Suceava

***** Muzeul Castelul Corvinilor, Hunedoara

(culturile Petrești și Ariușd), dar și din Neoliticul timpuriu, respectiv cultura Starcevo-Criș, au fost deranjate, la suprafață găsiindu-se materiale Starcevo-Criș, Petrești și Ariușd.

Claudiu Florian și Silviu Gridan au adunat în două interesante colecții materiale din aceste locuri, care ne arată că au fost locuri mai numeroase decât cele din Neolitic și Epoca Cuprului.

În zonă sunt amintite surse de sulfat de cupru (CuSO_4^1), ca și surse de cupru provenind de la vulcanul din Racoș. Menționăm, de asemenea, faptul că în aceeași zonă sunt numeroase descoperiri de obiecte de cupru, unele analizate de noi (brățara de la Cața², toporul plat de la Hoghiz³).

La Cața sunt semnalate trei așezări, două Petrești și una Ariușd⁴.

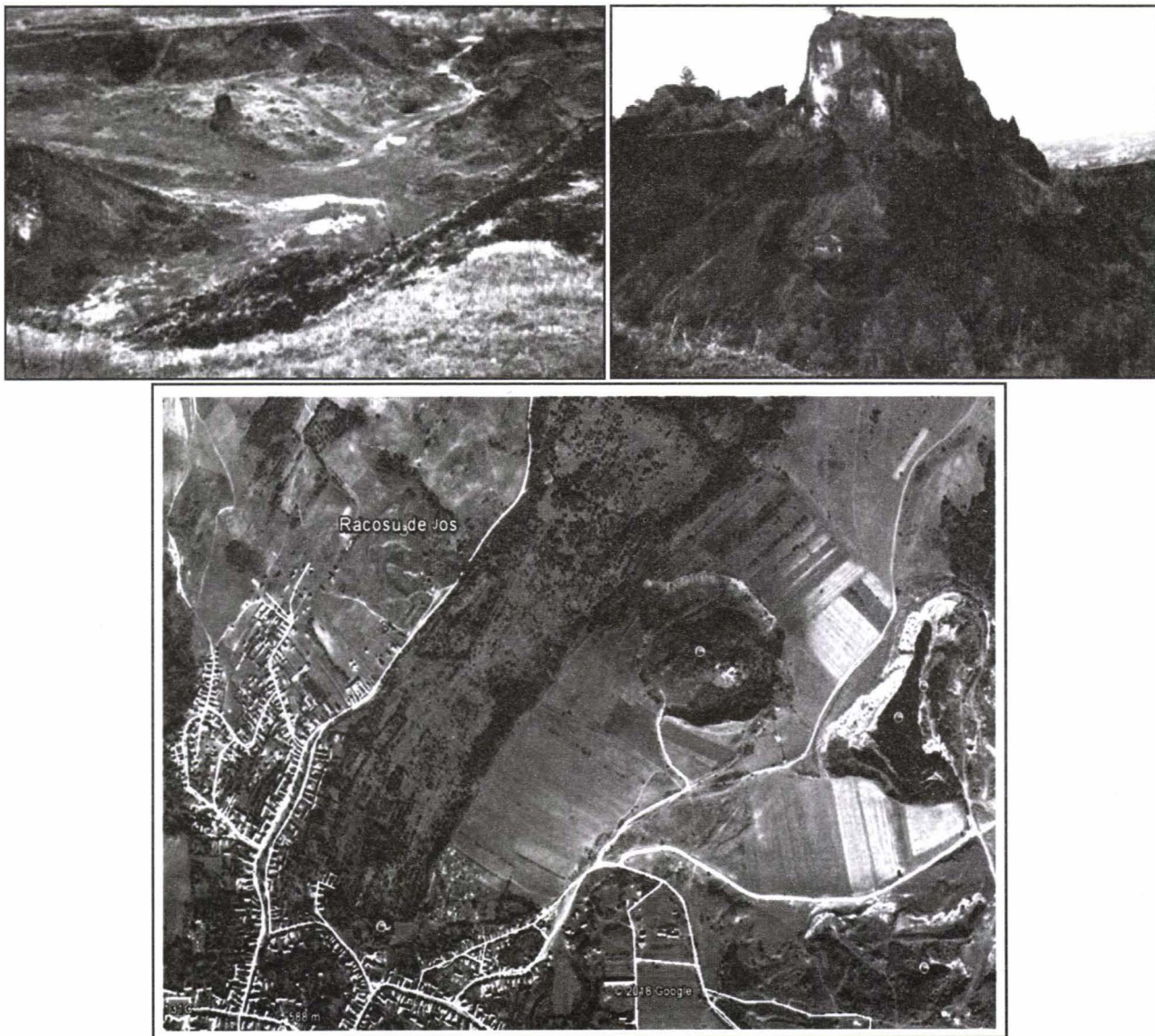

Fig. 1. Vulcanul de la Racoșu de Jos, surse de sulfat de cupru (CuSO_4).

¹ Beșliu, Lazarovici Gh. 1995, p. 136, apud Rădulescu, Dimitrescu, 1966.

² Beșeliu, Lazarovici Gh. 1995, Proba L24, p. 120, Abb. 6, în clusterul 1.1.1.1.2 cluster de cupru nativ.

³ Beșeliu, Lazarovici Gh. 1995, Proba L16, p. 127, Abb. 10, 16, 18-19, în clusterul 1.1.1.2 cu Proba L10 topor cu brațe în cruce, loc necunoscut; Proba L14, Brillen spirale Proba L37-L38 din Cheile Aiudului.

⁴ Maxim 1999, cat. 195; Costea 2004, p. 20, cat. 19.

De la Cuciulata provine un topor de aramă de tip Jaszladany⁵.

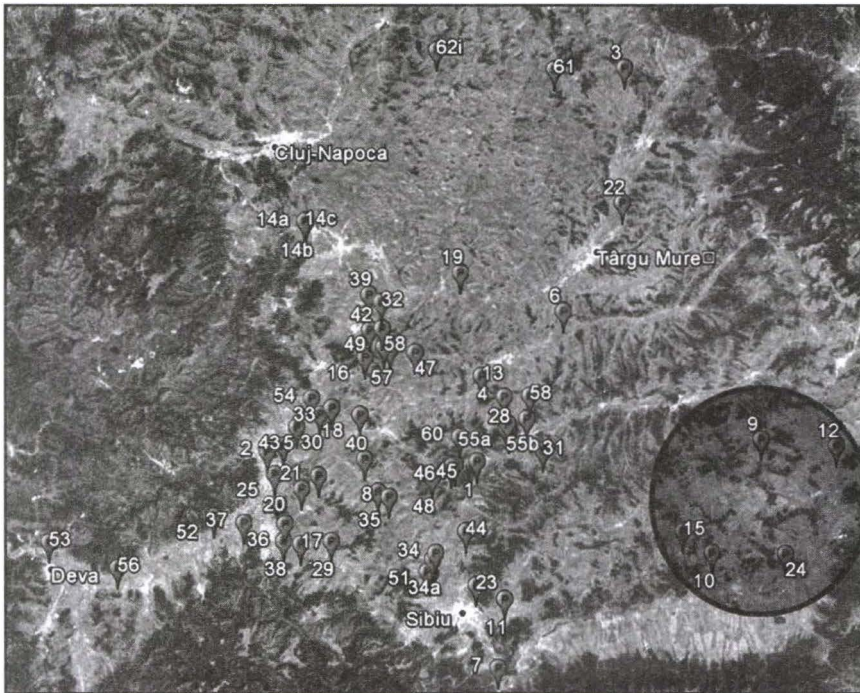

Fig. 2. Cultura Petrești în Transilvania, zona la care ne referim este încercuită.

Cultura Ariușd este semnalată în literatura arheologică la nord de Băile Homorod, spre Cața, unde a fost identificată o locuire aparținând culturii Cucuteni-Ariușd, alții localizează Sand Berg, la Nord de Valea Mălinului, la Rupea⁶. La acestea se adaugă punctul Rupea 4, cercetat de noi.

La 3,4 km sud de satul Racoș au fost găsite mai multe materiale neolitice sau, mai degrabă, din Epoca Cuprului, cultura Ariușd, după descrierile uneltelor cioplite⁷. Din satul Mercheașa provin unelte din cultura Ariușd⁸.

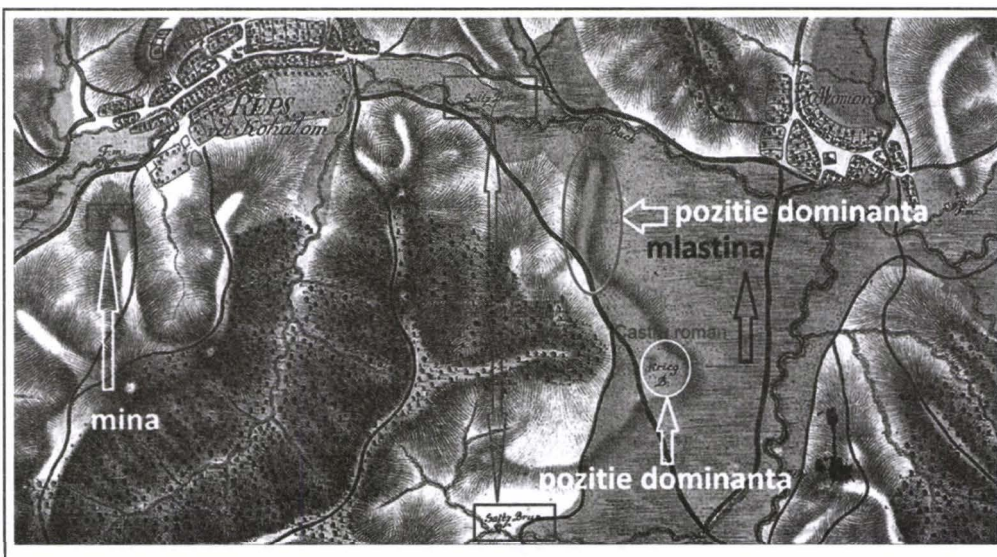

Fig. 3. Rupea: mină (epoca?), surse de sare, castru roman, apud Silviu Gridan, sursa mapire.eu.

⁵ Costea 2004, p. 22, cat. 22.

⁶ Costea 1995, p. 33; 2004, p. 26; Maxim 1999, cat. 494, de fapt este Rupea 7, în hărțile vechi sunt unele confuzii între Rinberg și Sandberg, unele precizări la Silviu Gridan.

⁷ Costea 2004, pp. 27-28.

⁸ Roska 1942, p. 184; Costea 1995, p. 34; 2004, p. 27; Maxim 1999, cat. 614.

De la Rupea – *Cohălmel* și din zonă, provin unele materiale aflate pe vremuri în colecția Gimnaziului din Sighișoara, atribuite mai multor epoci, printre care și Epoca Cuprului, inclusiv un topor de aramă de tip Ploënik⁹. Unele materiale descoperite recent provin din colecția lui Silviu Gridan, care amintește și o mină semnalată pe hărțile austriece, ca și alte 10 puncte arheologice alături de surse de sare din zonă (fig. 3, săgețile roșii). Tot de la Rupea, în colecția lui Silviu Gridan sunt și materiale din vremea culturii Bodrogkeresztur - Toarte pastilate, când știm că metalurgia cuprului și aurului atinge un maxim nivel de evoluție¹⁰. Desigur, sarea a fost al doilea element necesar tuturor comunităților umane, atât pentru consumul uzual, cât și pentru animale (fig. 3)¹¹. Unele materiale din aceste colecții au fost publicate sau amintite de cei doi colaboratori ai noștri¹². La poalele dealului sunt semnalate izvoare cu apă sărată încă din secolul al XVIII-lea, de la primele ridicări topografice ale inginerilor austriece (fig. 3)¹³, dar și cu apă dulce (izvorul, fig. 12a)¹⁴.

Materialele Petrești

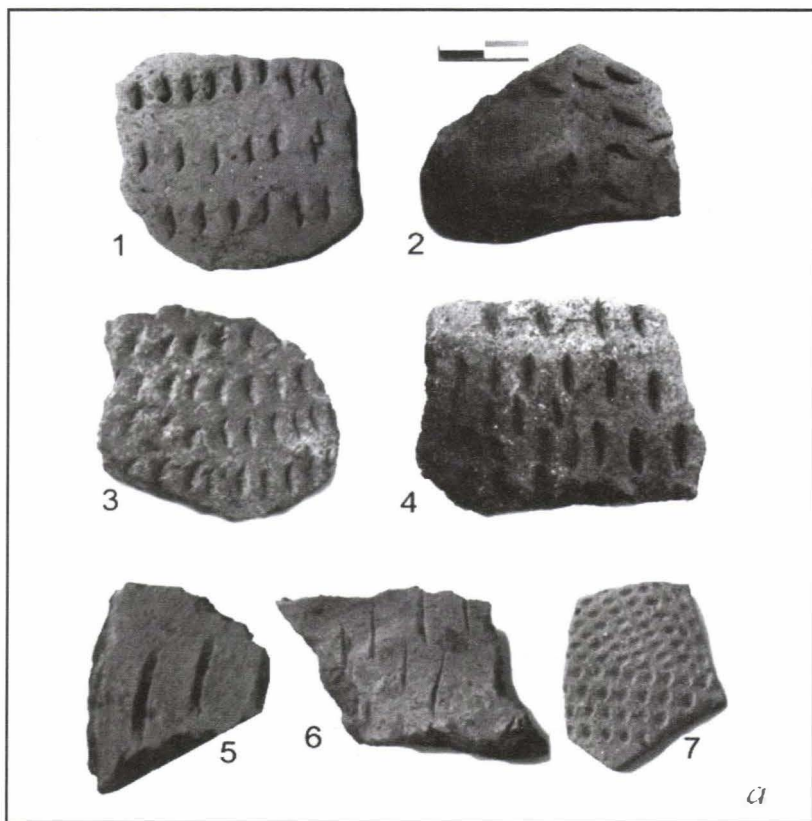

Fig. 4. Ceramică decorată cu ciupituri: a, Rupea.

De la Rupea 4 și Rupea 7, din colecțiile Gridan și Florian, dar și din săpăturile recente au rezultat o serie de materiale arheologice, în special ceramică, pe care o putem clasifica. Mai dificil de atribuit cultural sunt uneltele din piatră cioplită sau șlefuită, dacă nu au fost descoperite în complexe clare; de aceea suntem nevoiți să facem comparații cu alte culturi sau zone. Astfel, în unele zone din Câmpia Transilvaniei, la Țaga în special (parțial Iclod II/III sau III; la nivel Iclod târziu are loc și sinteza Iclod-Petrești) principalele unelte sunt realizate din corneene¹⁵, uneori numite și gresii sau șist menilitic. Pe baza săpăturilor de la Zau de Câmpie, a stratigrafiei de acolo, a

⁹ Maxim 1999, cat. 828 și bibl.; Gridan 2014; Gridan, Florian 2015; Costea 1995, p. 35; 1996; 2004, p. 29.

¹⁰ Vezi de exemplu atelierele de bijuterii de aur și cupru din Cheile Turzii: Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2013; 2016; Lazarovici Gh. et alii 2012; 2015; Lazarovici C.-M. et alii 2016; 2017; 2018.

¹¹ Comunicări: la sesiunea de la Făgăraș, septembrie 2018, Lazarovici Gh. et alii 2018; Cluj-Napoca, Muzeul etnografic al Transilvaniei; Constanța.

¹² Gridan 2014; Gridan, Florian 2015; Lazarovici Gh. et alii 2018, raport de cercetare și alte comunicări la Făgăraș și Constanța - vezi în acest volum.

¹³ WEB mapire.eu.

¹⁴ Pe una din hărțile austriece, izvorul este amplasat pe Valea Rece.

¹⁵ Stoicivici determinări pentru lista de coduri litoteca de la Cluj-Napoca; Mârza analize pe roci.

lucrărilor de sinteză sau analitice, am constatat că o serie de elemente ale culturii Zau se transmit culturii Petrești: ceramica bine arsă cu angobă albă, ornamente pictate pe fondul vasului sau pe angoba albă, precum și unele forme din sinteza Iclod-Petrești sesizată în Câmpia Transilvaniei, unde cultura Petrești ajunge mai târziu, după sinteza Iclod-Petrești. De altfel, la geneza culturii Petrești, numeroși cercetători, dar în special Iuliu Paul, au considerat că își aduce contribuția și fondul local (ei se refereau doar la Turdaș¹⁶), la care am adăugat noi cultura Zau. La început mai toți arheologii vedeau influențe sudice directe sau indirecte, precizate de Fl. Drașovean pentru grupul Foeni¹⁷.

Problema decorului cu ciupituri

Când era încă în uz sistemul cronologiei scurte, fără date radiocarbon, ciupiturile erau puse pe seama „tradiției Criș”, folosindu-se uneori și termenul de „Cultura Banatului”, dar folosirea acestor termeni aparține deja istoricului cercetărilor.

Cronologia lungă a arătat că asemenea dăinuire nu mai este posibilă¹⁸.

Ciupituri au fost sesizate în culturile Precucuteni II (Târpești, fig. 4b), Gumelnița¹⁹ și Sălcuța (fig. 4c)²⁰. Alături de ciupituri reapar și unele alveole rotunde făcute cu coada de spatulă (col Gridan, fig. 4). Trebuie să remarcăm că decorul cu ciupituri apare deseori și în sud, la nivel Gumelnița A2-B, cum remarca Valentina Voinea. De altfel, și în Precucuteni III apar asemenea ciupituri²¹, or, după noi, Precucuteniul II-III de la Târpești este contemporan cu Cucuteni A2-A3.

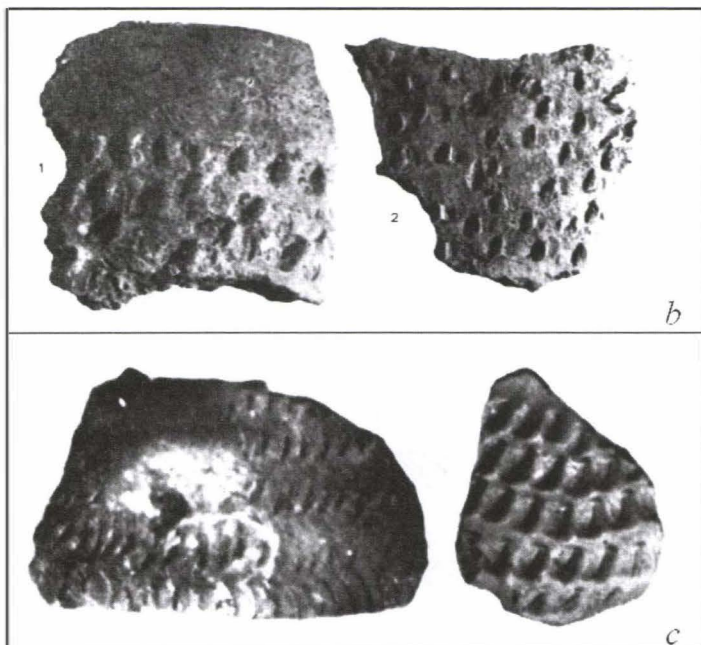

Fig. 4. Ceramică decorată cu ciupituri: b, Precucuteni; c, Sălcuța I.

Geneza culturii Petrești

La geneza culturii Petrești participă elemente sudice, drumul fiind marcat prin Banat, Serbia (Vinèa), Macedonia (Stobi) spre cultura Dimini.

Dar la Foeni, în Banat, nu se cunosc ciupiturile. De altfel, nici la Vrșac - At unde gropi Foeni taie niveluri Vinèa C nu se cunosc ciupituri. Opinia noastră este că acest decor cu ciupituri vine din sud, pe Olt și poate Jiu.

¹⁶ Paul 1992, p. 117 și urm.; p. 129 - 130 nu foarte clar, dar sugerează fenomene sudice după Vinèa B2. Ipoteza unor reminiscențe Criș nu poate fi susținută din cauza datelor C14, diferența fiind de la 5350 BC cel mai târziu pentru Starcevo-Criș și 4600 BC pentru Foeni, deci sunt peste 550-600 de ani.

¹⁷ Drașovean 2003; 2004; 2005; 2006; 2009; 2014a; 2014b ș.a.

¹⁸ Ultimele date C14 pentru SC sunt 5250, iar începutul Foeniului 4700, deci peste 550 de ani.

¹⁹ Voinea 2005, pl. tipologia forme II, frecvente în faza A2B, tipul II.27 și II.25.4-5, mai frecvente în sud, afirmă autoarea; unele elemente sunt și la Drama în nivelurile Karanovo V și VI: Fol et alii 1989, fig. 20, pl. 43.12.

²⁰ La Sălcuța apar din nivelul I: Berciu 1961, fig. 86.2,6; 88.5-6; în nivelul IIb-IIc fig. 100.4-10; alveole cu spatulă 100.4.9; La Cuptoare - Șfoagea, Radu 2002: cele mai frecvente apar în nivelurile IIb-IIc, pl. 51.53.

²¹ Marinescu-Bîlcu 1968, fig. 5.3.4, Precucuteni II, contemporane cu Cucuteni A1-A2 după noi; și în Transilvania: Paul 1992, pl XXI-XXII.

Din aceste motive credem că materialele Petrești, de fază A, de la Rupea 7 sunt mai târzii, deci un Petrești All (mai sunt elemente Foeni, fig. 12.c-d).

În situl Foeni de la Lumea Nouă (fig. 5a), datele C14 sunt mai târzii²² decât cele din Banat. Din aceste motive considerăm că unele complexe Foeni de la Lumea Nouă sunt mai evolute sau reprezintă o a doua migrație sudică; ca argumente folosim fig. 5.8-9. La Rupea sunt forme ceramice realizate din pastă neagră (fig. 12c, d.3-5) caracteristice și pentru cultura Petrești, ca și la Zau de Câmpie (fig. 7a.1, 6, 10), dar sunt și certe elemente sudice pe care nu le regăsim în Banat (fig. 5a.8-9). La Lumea Nouă apare o ceramică cu amestec de nisip și pastă aspră (fig. 5b), la fel ca pasta fragmentelor decorate cu ciupituri de la Rupea (fig. 4a). Pasta roșie sau cărămizie este comună ca în Foeni (compară fig. 6a și c).

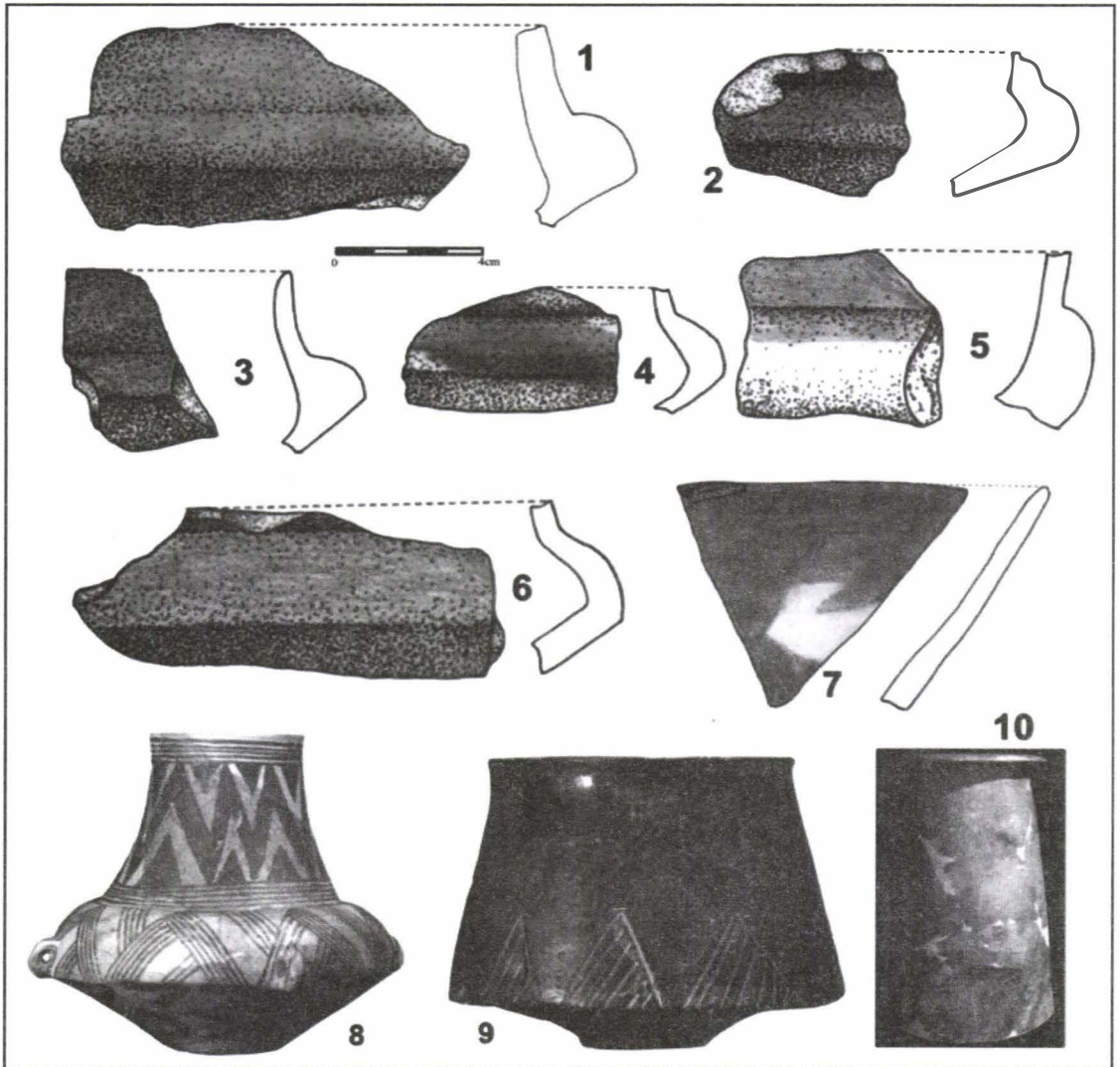
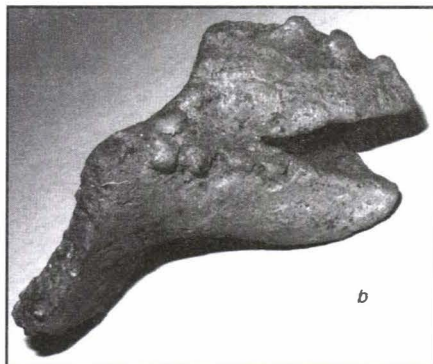

Fig. 5. Alba Iulia-Lumea Nouă, ceramică Foeni, prelucrare după M. Gligor 2009

²² Gligor 2009.

De altfel, sunt multe alte analogii între materialele de la Rupea și cele de la Lumea Nouă. În primul rând, sunt străchini cu umărul carenat și buza dreaptă nu prea înaltă (fig. 7b) care au analogii la Lumea Nouă (fig. 5a.1-6) sau străchinile bitronconice, dar ceramica nepictată rareori a fost publicată; și ne referim la cea de culoare neagră.

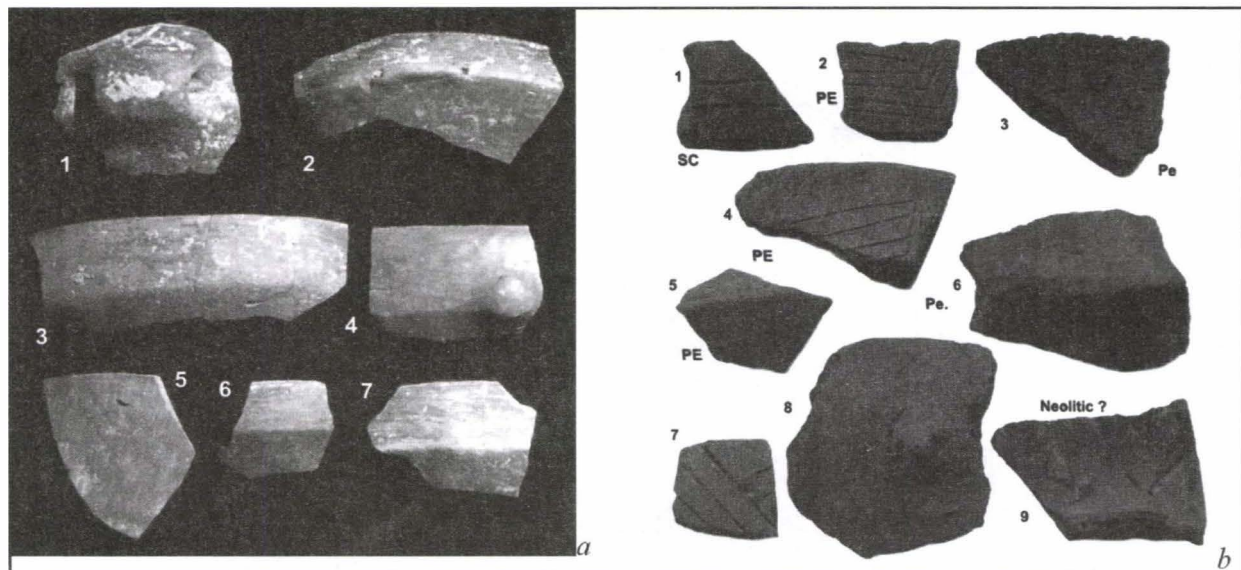
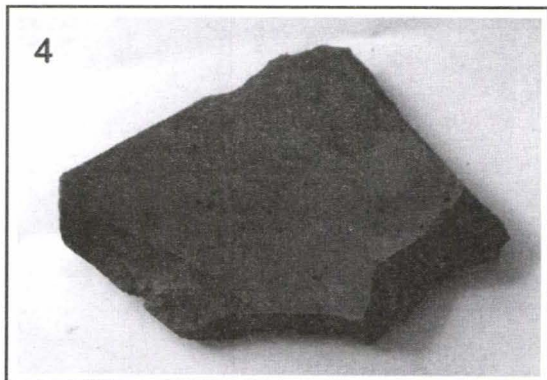
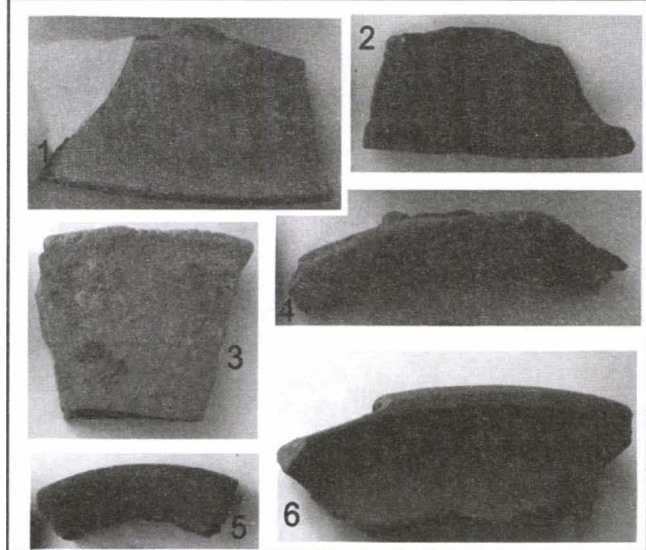
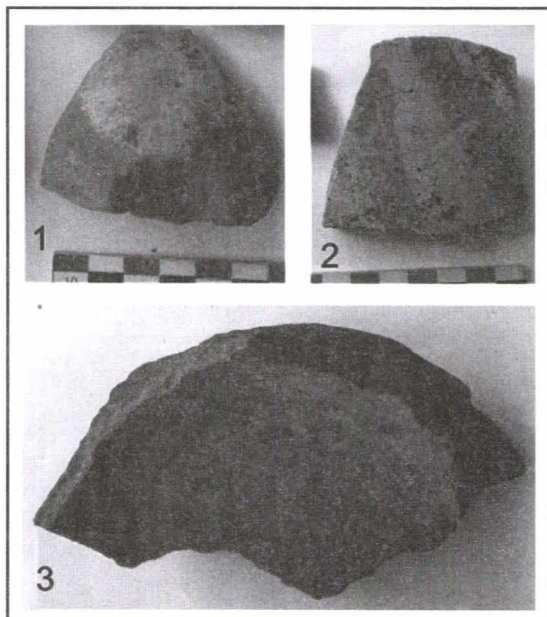
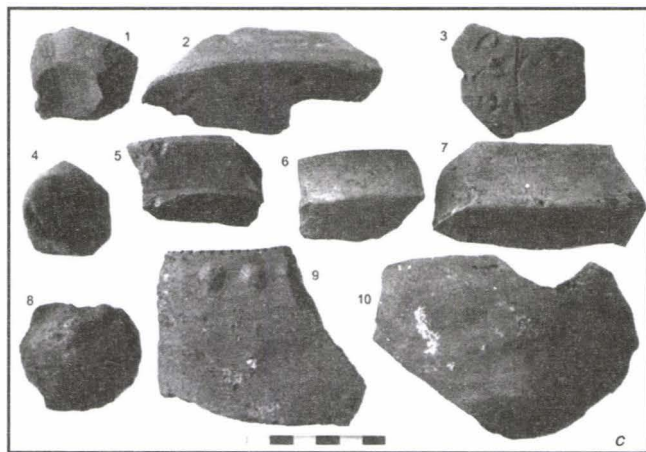

Fig. 6. Ceramică: a, Foeni; b, Rupea 7, tradiție Turdaș (vezi Cașolt); c-d, Rupea, elemente Foeni; e, elemente Zau.

Mai sesizăm la Rupea motive caracteristice pentru etapa Zau târzie²³, cu importuri Foeni (fig. 7a), care se transmit etapei Petrești A (fig. 6c.1-2, în special, compară cu fig. 7.3, 5, 9). Având în vedere că materialele de la Rupea nu provin din complexe, pentru moment este dificil să facem alte precizări. Fondul alb, alb murdar sau pictarea direct pe pasta vasului sunt elemente de tradiție Zau târziu. O strachină pictată are motive caracteristice pentru Petrești A. Formele se mențin și în Petrești A-B²⁴.

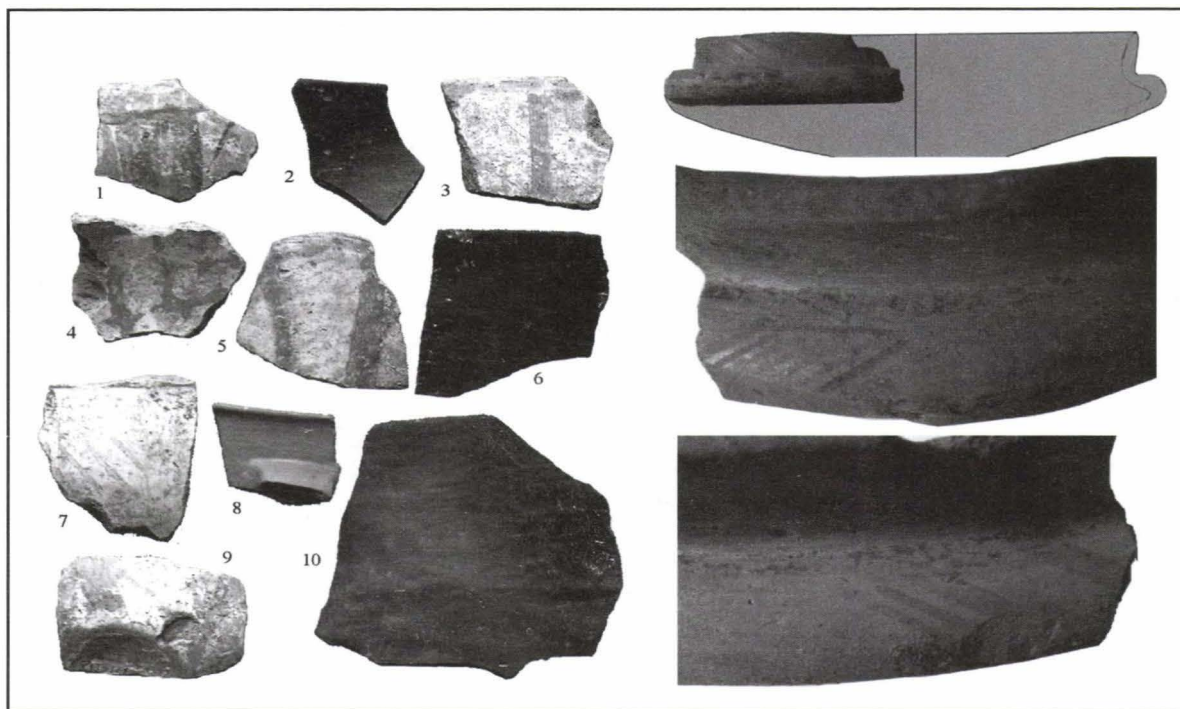

Fig. 7. Ceramică: a, Cultura Zau IIC; 6, 8, 10 importuri Foeni (foto Lazarovici Gh.); b, Rupea 7, strachină și detalii cu pictura.

Uneltele șlefuite

Uneltele, șlefuite, perforate, au fost prezentate în alt studiu în volumul de față. O grupă de piese lucrate din serpentin sunt dălțile, care adesea sunt știrbite la tăiș sau la ceafă ca urmare a lovirii. Ele sunt bine șlefuite (fig. 8).

Fig. 8. Rupea 7, dălți: 1-3, din serpentin, 4, din gresie.

²³ Colesniuc 2014, p. 18, 30, 216, 217.

²⁴ Compară cu Paul 1992, pl. XXIX faza A și A-B.

Uneltele cioplite

Dintre uneltele cioplite remarcăm un număr foarte mare din piese lucrate din cornean, poate și unele gresii (deși acestea sunt fiabile, corneenele sunt mai dure). Așa cum am arătat mai sus, folosirea corneanului începe la nivel Iclod II/III, vreme la care comunitățile Foeni ajung în zonă și începe sinteza Iclod-Petrești. Observăm că artefactele realizate din cornean reprezintă aceleași tipuri de unelte ca în cazul celor realizate din silex sau obsidian, doar că sunt mai mari decât cele din obsidian, deoarece materia primă era mai accesibilă.

Lamele cu secțiunea triunghiulară sunt mai puține, au urme de folosire (știrbituri), uneori voite pentru a le folosi ca ferestraie sau pentru alte operații (răzuire, fig. 9a). Lamele cu secțiunea trapezoidală (fig. 9b) sunt mai numeroase și ceva mai late. După urmele lăsate unele au mici retușuri de la ascuțire, altele știrbituri de la folosire. Corneenele sunt de diferite nuanțe, după materialul din care au fost confecționate. Nu am găsit urme de lustru de la folosirea lor decât ocazional.

Nu este o anumită constantă a lor, ceea ce arată că nu erau confecționate de meșteri specializați. După forma lor, au diferite întrebuințări (la tăiat, răzuit, confecționat unelte etc.).

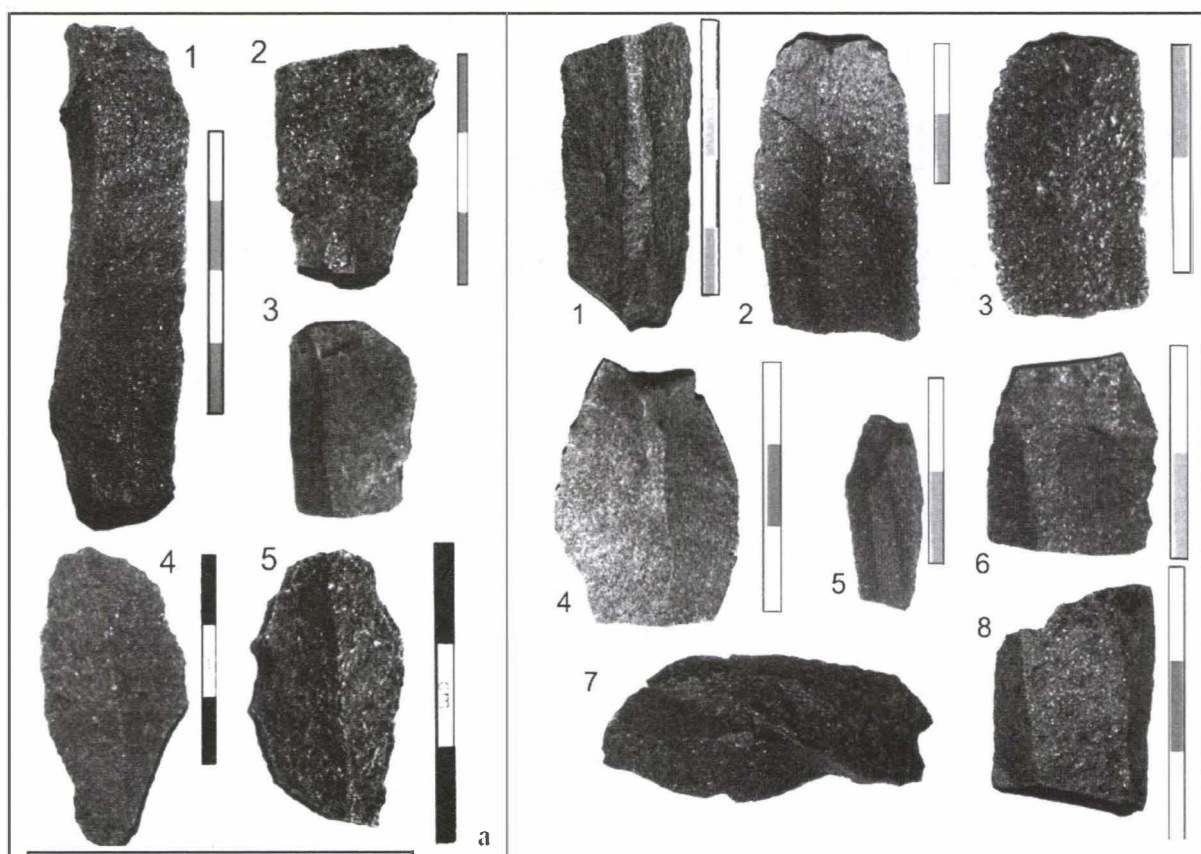

Fig. 9. Rupea 7, unelte din cornean; lame cu secțiuni diferite: a, triunghiulară; b, trapezoidală; c, așchii și nuclee.

Nucleele din gresie ne arată că cioplirea avea loc în stațiune. Pe unele din ele se văd urme de la desprinderi de lame (fig. 9c.6-7), pe altele urme de la desprinderea așchiilor (fig. 9c.4).

În afară de corneene s-au mai găsit unelte cioplite din silex de bună calitate, de culoare bej-gălbuie, ca mierea, unele cu spoturi albe (fig. 10.1, 10-12). Nu sunt așchii, doar unelte, ceea ce ne determină să considerăm că au fost aduse de la un atelier specializat. După calitatea, culoarea și aspectul silexului credem că acesta provine din zona vechilor munți din Bulgaria de vest, Serbia de est. În această situație credem că după calitate, sursă, piesele realizate din acest tip de silex par să aparțină orizonturilor Starcevo-Criș și nu culturii Petrești, dar neavând alte argumente, le tratăm aici (fig. 10).

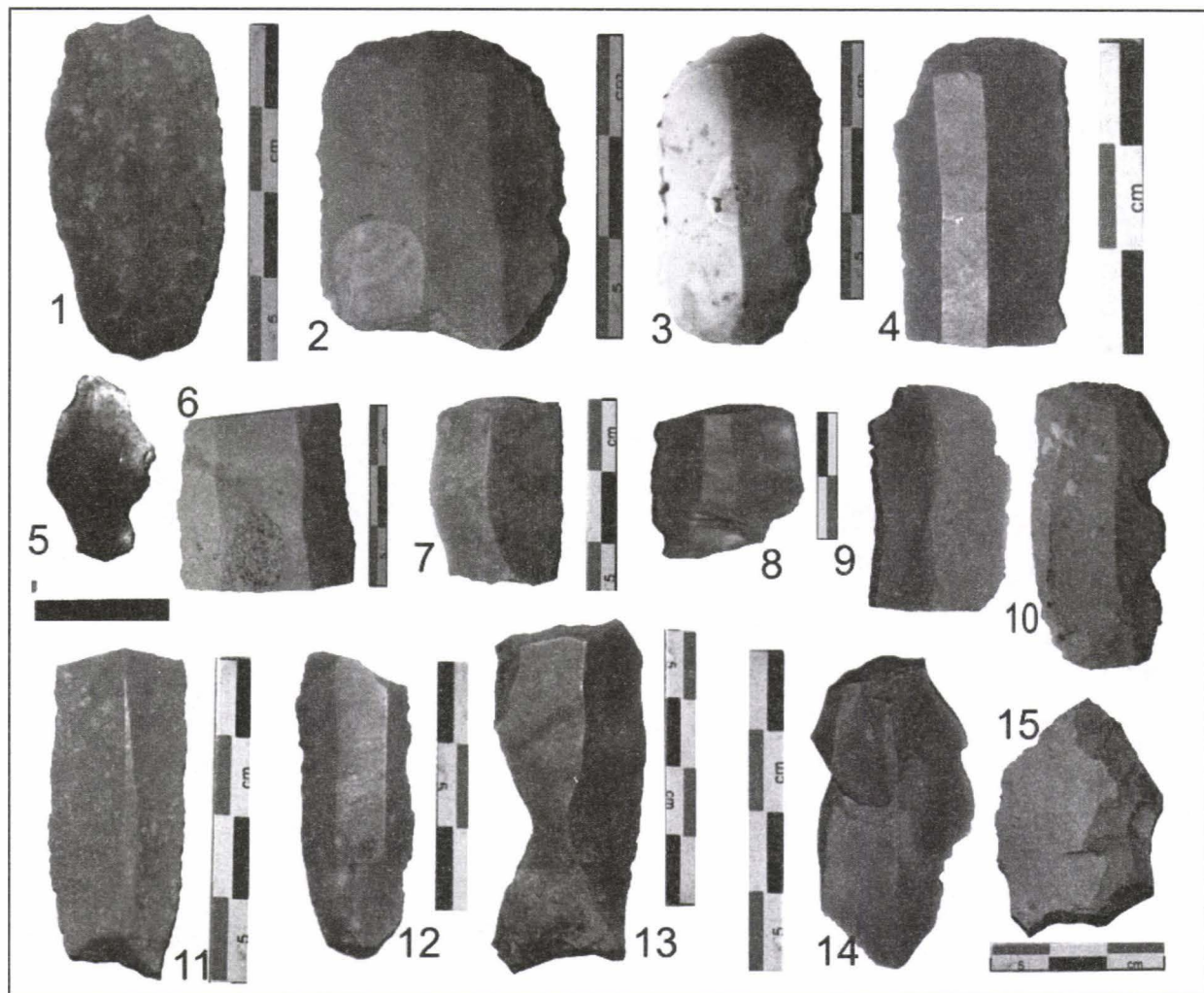

Fig. 10. Rupea 7, unelte realizate din silex de culoare bej-gălbuie: 1, 10-12, indică surse de la sud de Dunăre.

Pentru zona balcanică, mai precis imediat la sud de Dunăre, în ceea ce reprezintă Platforma Moesică, caracteristice ar fi piesele din fig. 10.1, 10-12²⁵, deși sunt ușoare deosebiri. În urma expedițiilor cu Gherhad Trnka și C.-M. Lazarovici la Karapelit am găsit galeți cu macrostructuri similare (fig. 11d²⁶). Altele (fig. 10.2, 4, 6, 9, 14) ar merge cu cele de pe pârâul de la marginea satului Tisa, dar acolo galeții erau de mici dimensiuni (fig. 11a.4); din păcate, acolo nu am găsit sursa, dar pe cursul pârâului de la marginea cătunului, ca și în alte zone din defileul Mureșului, am găsit materiale cu aceleași structuri și culori (fig. 11a.4 compară cu 10.3, 7, 13, 15)²⁷; dar fără analize specializate trebuie avute unele rezerve.

²⁵ Compară fig. 10.1, 11 cu Gurova 2008, fig. 2-3, 6.

²⁶ Expediție Gerhard Trnka, C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici 2013; Lazarovici C.-M. et alii 2014.

²⁷ În verificările făcute în ani diferiți am găsit silex de aceeași culoare și macrostructură, dar în unii ani nu aveau structura potrivită pentru desprinderi de lame, iar în alți ani erau bune ca structură și culoare: Tisa (Jud. Hunedoara) germ. Crusciori-Tal (aus Crusciori-Bach) - Jaspis und Chalcedon & grüner Schiefer (GPS 162) 24.5.2006.

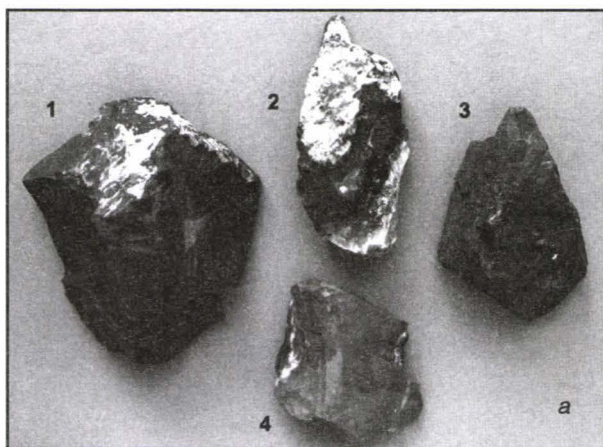
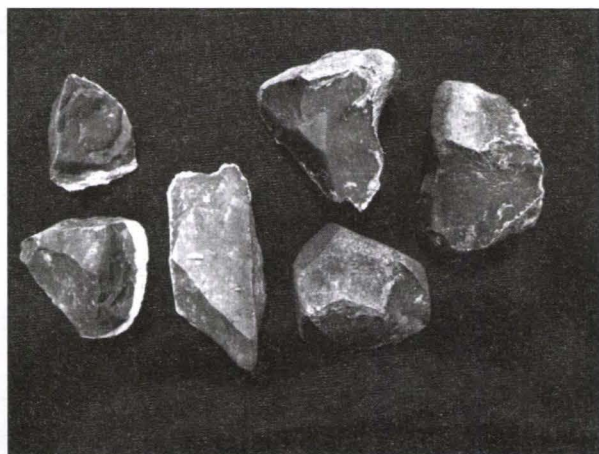

Fig. 11. a-c, Tisa vlea Crusciiori (foto G. Trnka); d, Karapelit, Bulgaria, expediția din 2013 (foto Lazarovici Gh.)

Tipologia uneltelor seamănă mai mult cu cele din arealul culturii Starcevo-Criș; materiale similare sunt în descoperirile din aceeași vreme sau ceva mai timpurii de la Silagiu²⁸. Tipurile de unelte de la Silagiu erau similare celor din Bulgaria, având numeroase retușuri. De altfel, și toate piesele descoperite la Rupea au retușe, din care unele continui pe ambele laturi (fig. 10.1-4, 6-7, 9-11, 15) sau doar pe o latură (fig. 10.5, 13-14). Se observă, de asemenea, că predomină gratoarele pe diferite tipuri de lamă (fig. 10.2-4, 7-10, 13), dar sunt prezente și străpungătoarele (fig. 10.1, 15), alături de lame cu retușuri (fig. 10.6, 11) sau așchii lamelare (fig. 10.14).

În loc de concluzii

Cercetările noastre din 2018 au avut caracterul unor sondaje. Din aceste motive nu avem suficiente date din complexe pentru a adânci problematica. O semnalare a descoperirilor este însă importantă, mai ales că în zonă sunt puține cercetări sistematice. De la suprafață au fost culese și materiale ceramice mai târzii, care corespund în tipologia lui Iuliu Paul la Petrești A-B11d²⁹. Pentru faza Petrești A, Iuliu Paul prezintă 17 grupe stilistice, pentru A-B 14 grupe stilistice, iar pentru B 11 grupe stilistice. O prelucrare pe calculator a formelor și ornamentelor pe complexe ar fi dat niște serii culturale și cronologice. O prelucrare pe calculator a ceramicii a făcut Sorin Tincu³⁰ în teza de doctorat, dar nu a publicat-o, deși a avut coduri foarte bune și un bogat material codificat. Noi am început o codificare a materialului de la *Rupea 7*, dar timpul ploios nu a permis uscarea materialului pe durata desfășurării cercetărilor. Materialele sunt încă în lucru și studiu. Ceramică neagră (fig. 12d) sau variante ale speciei *blacktoped* apar în mai toate nivelurile de la *Rupea 7* cercetate de noi.

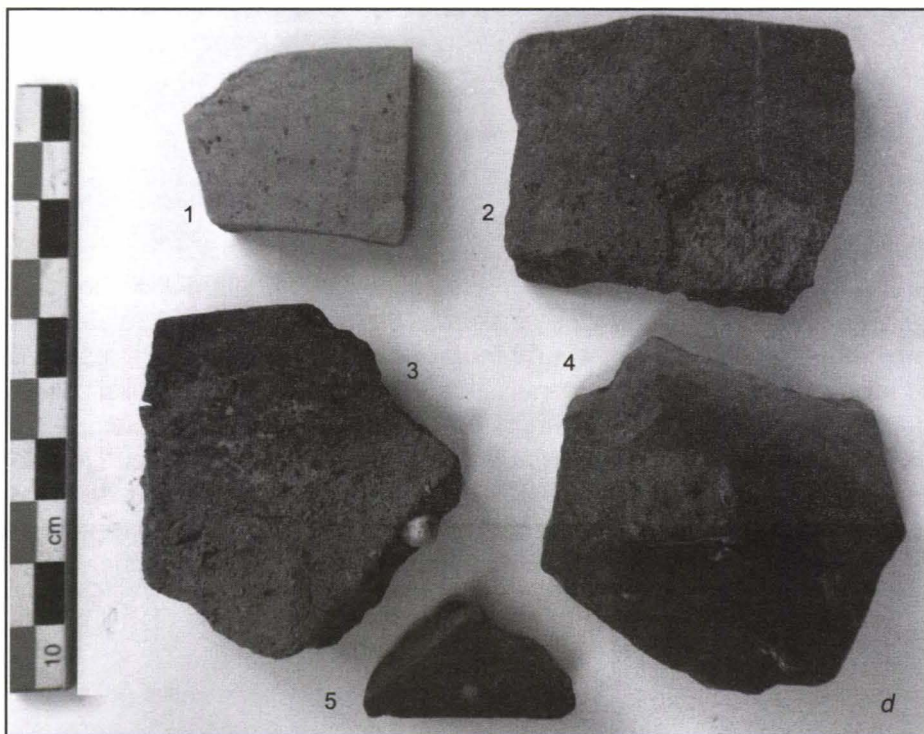
²⁸ Lazarovici Gh., Sfetcu 1990, p. 56, pl. I

²⁹ Paul 1992, pl. XXXIII.2

³⁰ Tincu 2011, fig. 18-27

Fig. 12. Rupea 7: a, Puțul cu apă dulce; b, fragment (passim) tip Petrești, stil A-BIId apud Paul 1992, p. 82-85; c, categorii ceramice din pastă neagră, lustruită cu formă carenate; d, S1, c. 2, -0,45 m.

BIBLIOGRAFIE

- Berciu, D., *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961;
- Beșliu, C., Lazarovici, Gh., *Kupfer Analyse über die neolithische Objekte aus Cluj*, în B. Jovanoviæ (ed.), *Internationale Symposium, Donji Mjlanovac 10-25 mai 1990*, Archaeological Institute, Belgrad, Museum of Mining and Metallurgy Bor, Belgrad-Bor, 1995;
- Colesniuc, S., M., *Cultura Zau*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2014;
- Costea, Fl., *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, vol. 1, Muzeul Județean de Istorie, Brașov, 1995;
- Costea, Fl., *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, vol. 2, Muzeul Județean de Istorie, Brașov, 1996;
- Costea, Fl., *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Editura C2design, Brașov, 2004;
- Drașovean, Fl., *Transilvania și Banatul în neoliticul târziu. O contribuție la originile culturii Petrești*, în *Apulum XL*, 2003;
- Drașovean, Fl., *Transylvania and the Banat in the Late Neolithic. The Origins of the Petrești Culture*, în *Antaeus*, 27, 2004;
- Drașovean, Fl., *Zur einigen Praktiken der Schwarze Magie zur Zeit des Neolithikums im Banat*, în *Masken, Menschen, Rituale*, Würzburg, 2005;
- Drașovean, Fl., *Nordgriechenland und der Mittlere Donauraum zum ende des 6. und der Beginn des 5. Jahrtausend V.Chr.*, în *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade, 2006;
- Drașovean, Fl., *Cultural Relationships in the Late Neolithic of the Banat*, în Fl. Drașovean, D. L. Ciobotaru, M. Maddison (eds), *Ten Years After: The Neolithic of the Balkan, as uncovered by the fast decade of research*, Ed. Marineasa, Timișoara, 2009;
- Drașovean, Fl., *Despre cronologia relativă și absolută a neoliticului și eneoliticului timpuriu din răsăritul bazinului carpatic. O abordare baeziană*, în *Analele Banatului*, SN, Arheologie-Istorie, XXII, 2014;
- Drașovean, Fl., *On the Late Neolithic and Early Eneolithic Relative and Absolute Chronology of the Eastern Carpathian Basin. A Bayesian approach*, în W. Schier and Fl. Drașovean (eds.), *The Neolithic and Eneolithic in Southeast Europe, New approaches to Dating and Cultural Dynamics in the 6th to 4th Milenium BC*, seria Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Bd. 28, Rahden/Westf. 2014;
- Fol et alii, Fol, A., Katinëarov, R., Lichardus, J., Bertemes, F., Iliev, I., K., *Bericht über die bulgarisches-deutschen Ausgrabungen in Drama (1983-1988)*, în *BerRGK*, 70, 1989;
- Gligor, M., *Așezarea neolitică și eneolitică de la Alba Iulia-Lumea Nouă în lumina noilor cercetări*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009;
- Gridan, S., *Un nou punct arheologic neolitic în sud-estul Transilvaniei, orașul Rupea (jud. Brașov)*, în S. Forțiu, A. Cîntar, (eds), *Simpozion ArheoVest, nr. II. 1. In honorem Gheorghe Lazarovici. Interdisciplinaritate în arheologie, Timișoara, 6 decembrie 2014*, JATEPress Kiadó, Szeged, 2014;
- Gridan, S., Florian, Cl., *Contribuții la cunoașterea neoliticului și eneoliticului din sud-estul Transilvaniei*, în S. Forțiu., A. Stavilă (eds.), *Arheovest III.1, Interdisciplinaritate în arheologie și Istorie, In memoriam Florin Medeleț (1943-2005)*, JATEPress Kiadó, Szeged, 2015;
- Gurova, M., *Towards an understanding of Early Neolithic populations: a flint perspective from Bulgaria*, în *Documenta Praehistorica*, XXXV, 2008;
- Lazarovici, C.-M. et alii, C.-M. Lazarovici, Lazarovici, Gh., Trnka, G., *A possible flint source for the artefacts discovered at the settlement of Măgura Gumelnița*, în *Szkice neolityczne. Księga poświęcona pamięci Profesor Anny Kulczyckiej-Leciejewiczowej pod redakcja Krzysztofa Czarniaka*, Justyny Kolendy i Malgorzaty Markiewicz, Wrocław, 2014;
- Lazarovici C.-M. et alii, C.-M. Lazarovici, Lazarovici, Gh., Suciuc, C., Roman, C., C., Tincu, S., Colesniuc, S., M., Pop, R., Gridan, O., Aparaschivei, C., Perlik, R.-A., *Cheile Turzii, comuna Petreștii de Jos, jud. Cluj. Punct: „Peștera Ungurească”, „Peștera Balica”, „Peștera Binder”*, în *CCAR. Campania 2015, a L-a Sesiune națională de rapoarte arheologice Târgu Jiu 26 – 28 mai 2016*, Ministerul Culturii, Muzeul Județean Gorj *Alexandru Ștefănescu*;
- Lazarovici C.-M. et alii, Lazarovici, C.-M., Colesniuc, S., M., Lazarovici, Gh., Roman, C., C.,

Suciu, C., Tincu, S., Vornicu, D.-M., *Cheile Turzii, com. Petreștii de Jos, jud. Cluj. Puncte: „Peștera Ungurească”, „Peștera Balica”, „Peștera Binder”, în Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2016*, București, 2017;

Lazarovici C.-M. et alii, Lazarovici, C.-M., Lazarovici, Gh., Gridan, S., Aparaschivei, C., Oprean, C., *Cercetările arheologice de la Cheile Turzii, campania 2018*, manuscris;

Lazarovici, Gh., Lazarovici, C.-M., *Etapa veche din atelierul de bijuterii de la Cheile Turzii - Peștera Ungurească*, în volumul *Arheoinvest I. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie. In Memoriam Liviu Măruia*, Universitatea de Vest, Timișoara 7 decembrie 2013, Ed. JatePress Kiadó, Szeged, 2013;

Lazarovici, Gh., Lazarovici, C.-M., *A Copper Age Workshop for Gold at Cheile Turzii, Peștera Ungurească (Turda Canyon, Hungarian Cave), Transylvania*, în L. Nikolova, M. Merlini and Al. Comșa (eds.), *Western-Pontic Culture Ambience and Pattern: In memory of Eugen Comșa*, De Gruyter Open, ISBN (Online): 9783110500820;

Lazarovici, Gh., Sfetcu, O., *Așezarea de la Buziaș - Silagiu*, în *Banatica*, X, 1990;

Lazarovici Gh. et alii, Lazarovici, Gh., Lazarovici, C.-M., Roman, C., Tincu, S., Netea, Gh., Palaghia, V., Chioar-Dumitrescu, Fl., Ciută, B., Colesniuc, S., Angeleski, S., Constantinescu, B., *Cheile Turzii – Peștera Ungurească, Raport de cercetare arheologică 2011*, în *CCAR. Campania 2011*, cImeC, București, 2012;

Lazarovici Gh. et alii, Lazarovici, Gh., Lazarovici, C.-M., Gridan, S., Pirău, H., Gridan, O., Aparaschivei, C., Oancă, M., Roman, C., *Cercetările arheologice la Rupea. Campania I, 2018 și importanța lor*, comunicare susținută la sesiunea muzeului din Făgăraș, 4-6 septembrie 2018;

Marinescu-Bîlcu, S., *Unele probleme ale neoliticului moldovenesc în lumina săpăturilor de la Tîrpești, Studii și cercetări de istorie veche*, 19, 1968, 3;

Maxim, Z., *Neo-eneoliticul din Transilvania*, seria Bibliotheca Mvsei Napocensis, XIX, Cluj-Napoca, 1999;

Paul, I., *Cultura Petrești*, Editura Museion, București, 1992;

Radu, A., *Cultura Sălcuța în Banat*, Reșița, 2002;

Rădulescu, D., Dimitrescu, R., *Mineralogia topografică a României*, București, 1966;

Roska, M., *Erdely régészeti repertoriuma, I*, Öskor, Cluj, 1942;

Tincu, S., *Cultura Petrești*, PhD, Universitatea Lucian Blaga, Sibiu, 2011;

Voinea, V., *Ceramica complexului cultural Gumelnița-Karanovo VI. Fazele A1 și A2*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2005.

Despre topoarele perforate de la Rupea (jud. Braşov)

Cornelia-Magda Lazarovici*, Gheorghe Lazarovici**
Silviu Gridan***, Olimpia Gridan***

REZUMAT. *Descoperirea mai multor topoare perforate, ca și a unor dopuri în localitatea Rupea (jud. Braşov), în punctul Rupea 7, indică un atelier de prelucrare a topoarelor de acest gen. Am făcut o scurtă incursiune și în problema acestui tip de artefacte, care apar încă din Neolitic. Unele piese, fără urme de uzură, indică folosirea lor ca simbol al puterii și distincției sociale, ele fiind probabil un atribut al căpeteniilor.*

ABSTRACT. *The discovery of several perforated axes as well as stoppers at Rupea (Braşov County) at the Rupea 7 point indicates a workshop for processing of such axes. We made a brief incursion into the issue of this kind of artefacts, which still arise from the Neolithic. Some perforated axes, without wear, indicate their use as a symbol of power and social distinction, which is probably an attribute of the rulers.*

Cuvinte cheie: Neolithic, Epoca Cuprului, topoare perforate, simboluri ale puterii

Key words: Neolithic, Copper Age, perforated axes, symbols of power

Generalități

De cele mai multe ori, arheologii au fost entuziasmați de finețea găurilor de la topoare, uneori fiind semnalate ateliere de fabricat unelte din piatră șlefuită, dar rareori au fost descoperite asemenea complexe. Nici în cazul nostru nu putem vorbi despre un asemenea complex, dar după localizarea cu GPS a pieselor pe care le analizăm, de către de Silviu Gridan (cel care le-a descoperit), este vorba, fără îndoială, despre un astfel de atelier.

* Institutul de Arheologie Iași.

** Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu.

*** Braşov.

Ne-am propus să analizăm o serie de topoare perforate, piese perforate aflate în diferite stadii de lucru, unele rupte în timpul perforării, altele abandonate sau reprezentând încercări, experimentări de perforare, precum și resturi de la perforare, respectiv dopurile rezultate.

Perforarea este cunoscută încă din Paleolitic (în special pe piese de os sau corn). În Neoliticul timpuriu avem dovada primelor perforări de topoare, măciuci sau amulete din piatră. Perforarea osului și cornului sau a ceramicii nu ridică probleme deosebite, sunt numeroase dovezi, dar și studii experimentale¹. Perforarea pietrei presupune însă o tehnologie separată, respectiv o instalație de perforat, specialiștii propunând diferite variante² sau construind asemenea instalații (ex. Muzeul Banatului instalație construită de Fl. Medeleț și restauratorii de la muzeu).

După resturile de perforare, atunci când sunt descoperite mai multe „dopuri de piatră” sau topoare în curs de perforare, putem afirma că este vorba de unul sau mai multe ateliere (topoare, topoare sparte). Asemenea ateliere sunt de presupus la Lipova, unde este o așezare de fază Vină C, dar și materiale ale culturii Tisa I³.

Așa cum am menționat, încă din Neoliticul timpuriu sunt cunoscute topoare perforate, măciuci/buzdugane, pandantive, sceptre, ca și numeroase piese de os, corn, scoică, dar nu avem dovada clară a unor ateliere.

În Neoliticul dezvoltat, în culturile Vină, Zau, Dudești, Dudești - Vină sunt dovezi de perforare, dar nu avem, nici în acest caz, date care să certifice existența cu certitudine a unor ateliere.

Fig. 1. Iaz-Dâmb, Starcevo-Criș III, brățară din piatră.

Cultura Starcevo-Criș

Dintre piesele mai mari din piatră reținem o brățară în lucru, neterminată descoperită la Iaz - Dâmb⁴, în Banat, într-o așezare Starcevo-Criș III (prescurtat SC: fig. 1). O altă brățară, realizată din diatomit, de mici dimensiuni, fragmentară, a fost descoperită într-o altă așezare Starcevo-Criș IIIB-IVA, de la Poienești - Valea caselor⁵.

¹ Gurova et alii 2013.

² Antonovici 2014.

³ Lazarovici Gh. 1979, p. 85; Luca 1987.

⁴ Lazarovici Gh. 1979, p. 200, fig. 33.

⁵ Lazarovici C.-M. 2015, p. 28, fig. I.15.

Alături de piesele de podoabă menționate în cadrul aceleiași civilizații apar și topoare perforate. N. Ursulescu a făcut un studiu despre aceste probleme⁶, pomenind descoperiri de la Balș, Ostrovu Golu, Suceava, Valea Răii - Copăcele. La rândul său, E. Comșa a făcut o lucrare de sinteză cu privire la uneltele de piatră șlefuită, menționând și topoarele perforate⁷.

Importantă este tehnica de confecționare: întâi se perforează, dacă nu se rupe, se cioplește, iar apoi se finisează. Asemenea situații sunt la topoarele de la Potpornja (Banatul de vest) cultura Vină B⁸.

Piesele perforate apar peste tot în Neoliticul dezvoltat european în mai toate civilizațiile acestuia, dar mai ales în Neoliticul târziu⁹. Cele mai frecvente sunt topoarele (20 ex.), urmate de măciuci (20 ex.), ceafa de topor (peste 17 ex.), tășuri (5 ex.), mai rare sunt teslele. Ele apar în morminte, mai ales în marile cimitire ale culturii Lengyel și Rösen, dar datele statistice sunt aleatorii, ele reprezintă doar situația celor mai importante stațiuni la un moment dat.

Cultura Vină

Începând cu Chalcoliticul Balcano-Anatolian (prescurtat CBA), din Anatolia și până în regiunea carpato - dunăreană topoarele perforate sunt folosite ca unelte. La Gura Baciului apare un exemplar masiv (peste 2 kg), dar cu gaura foarte mică, nefolositor ca unealtă, dar sugestiv ca sceptor. De altfel, în Neoliticul târziu apar o serie de idoli sau conclavuri de idoli care poartă ca sceptor topoare perforate (același rol îl au micile topoare de lut)¹⁰sau măciuci (unori sunt confundate cu biluțe)¹¹.

Și în cultura Vină sunt brățări din piatră realizate prin perforare și șlefuire (în Banatul de vest). Tot în Banat topoare perforate sunt la Balta Sărată¹², iar în Vină A la Gornea este un sceptor din marmură reprezentând un onagru perforat pentru a fi fixat într-un sceptor¹³, fiind foarte probabil simbol de șef, ca și cele din Serbia de la Crkvine-Stubline¹⁴ sau din Ungaria, unde este reprezentat zeul cu topor la Szegvár – Tüzköves¹⁵. La acestea se adaugă și alte miniaturi de topoare cu același rol, de simbol al autorității, folosite și ca pandantive¹⁶. Trebuie să remarcăm că unele din topoarele perforate întregi, neștirbite, uneori perfect lustruite, pot fi simboluri ale unor căpetenii, servind ca sceptor. Ca simbol al puterii, al statutului social, al prestigiului au fost interpretate și topoarele perforate, fără urme de utilizare, din arealul sud dunărean al culturii Karanovo VI-Gumelnița¹⁷.

Ateliere

Studii despre astfel de ateliere nu avem și sunt, în general, foarte puține informații cu privire la acest subiect, dar când într-o stațiune se găsesc în mod întâmplător mai multe asemenea **dopuri**, rezultate în urma perforării, trebuie să presupunem existența unor ateliere, mai ales că tot acolo se găsesc și topoare perforate. Asemenea dopuri apar și la Potpornja, unde sunt numeroase topoare perforate, unele rupte în timpul perforării¹⁸, altele cu găuri de început, abandonate¹⁹. La fel este situația și în cadrul unor măciuci cu gaura neterminată²⁰, ce atestă dovada unor ateliere.

⁶ Ursulescu 1972.

⁷ Comșa 1972.

⁸ Jovanoviæ 2003, p. 69.

⁹ Müller - Karpe 1968 Taf. 63, 71, 77, 104, 115, 134, 180,187, 189, 197, 203,220, 225, 235, 237, 240, 245, 258, 272, 275, 284, 303.

¹⁰ Müller - Karpe 1968 Taf. 237.H4: Rösen M2, M11,M26, M1; Kalicz, Raczyk 1990, p. 130, fig. 192 de la Berettyóúifalu - Herpály; Crnobrnja 2011; 2014.

¹¹ Crnobrnja 2011; 2014.

¹² Lazarovici Gh. 1979, pl XII.B1; Petrescu 2000, p. 74; observație fig. 1 mai potrivit este sfredel decât strung.

¹³ Vlása 1979.

¹⁴ Crnobrnja 2011.

¹⁵ Trogmayer 1990, p. 69, fig. 83-84.

¹⁶ Müller - Karpe 1968 Taf. 237.H4: Rösen M2, M11,M26, M1; Kalicz, Raczyk 1990, p. 130, fig. 192 de la Berettyóúifalu- Herpály.

¹⁷ Todorova et alii 1983, 104, pl. 115; Topoare perforate apar și în arealul Gumelnița, dar într-o proporție mai mică comparativ cu topoarele șlefuite neperforate: Mihail 2012, p. 164 și bibl.

¹⁸ Jovanoviæ 2003, p. 71, inv. 4099.

¹⁹ În cimitirul de la Zengövárkony, Müller - Karpe 1968, Taf. 189.28, 190.N6, 191.E3, 192C7, H5; Jovanoviæ 2003, coperta; Brăilița și altele: Mihail 2012, Pl. 118.12; 116.15.

²⁰ Müller - Karpe 1968, Taf. 284.G50; 303, C3.

În stațiunea Vinca C – Tisa de la Lipova sunt câteva dopuri²¹ și două topoare cu gaură de înmănușare, din care unul rupt în timpul perforării. Mai sunt de asemenea topoare sau fragmente de topoare rupte în timpul perforării, ceea ce sugerează foarte probabil un atelier²².

Descoperirile de la Rupea²³

În așezarea Rupea 7, între fermă și Valea Mălinilor, la marginea terasei unde se află două izvoare, unul cu apă sărată și unul cu apă dulce, au fost descoperite de către Silviu Gridan mai multe topoare cu urme de perforare sau perforate, precum și dopuri de la perforare (fig. 7 GPS). Piesele au fost scoase la suprafață în urma lucrărilor agricole. Trei din piese s-au rupt foarte probabil în timpul funcționării (fig. 2.2-3, 6); unele au fost refolosite ca zdrobitoare (fig. 2.6), celelalte sunt resturi de la încercări de perforare și resturi de perforare. Amintim, în primul rând, dopurile rămase de pe urma perforării. Apoi sunt alte două piese rupte în vremea perforării: un tăiș de topor (fig. 2.4) și un fragment de măciucă discoidală (fig. 2.5).

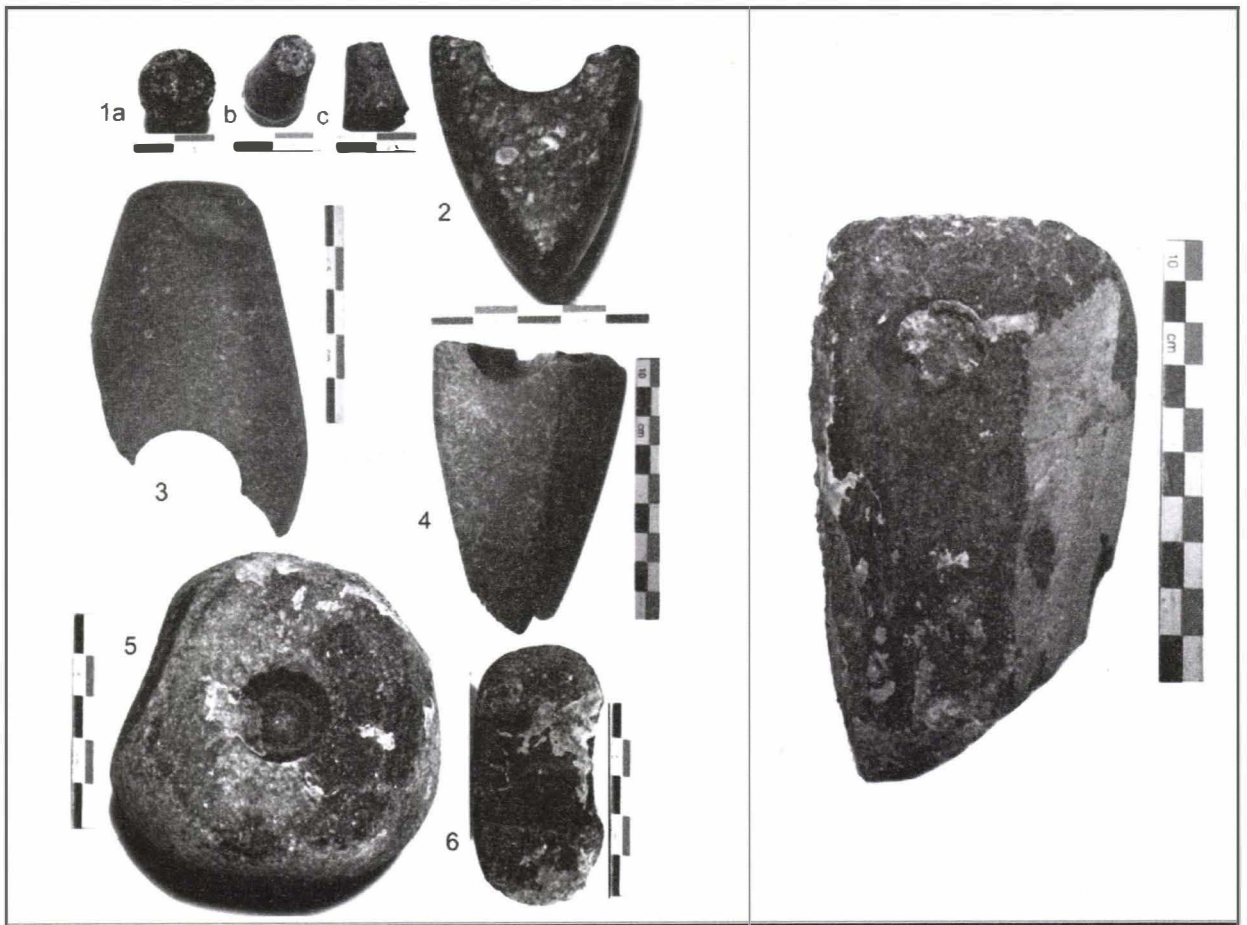

Fig. 2. Rupea 7. Topoare perforate și dopuri.

Fig. 3. Rupea 7, topor cu gaură de perforat incompletă.

Mai deosebit este un fragment de la un topor de mari dimensiuni cu o gaură în care dopul a rămas în centrul găurii. După forma dopului credem că perforarea a fost realizată cu un tub de os cu pereți de o anumite grosime (fig. 6).

Nu știm din ce motive a fost abandonată perforarea, poate a fost doar un experiment, deoarece nici amplasarea găurii nu era potrivită pentru echilibrul unui topor, fiind situată prea

²¹ Lazarovici Gh. 1971, p. 29, pl. XII.8-9m, dopuri XII.2,5; 1979, p. 85.

²² Credem că sunt cazurile de la Lipova, Potporanj și Rupea.

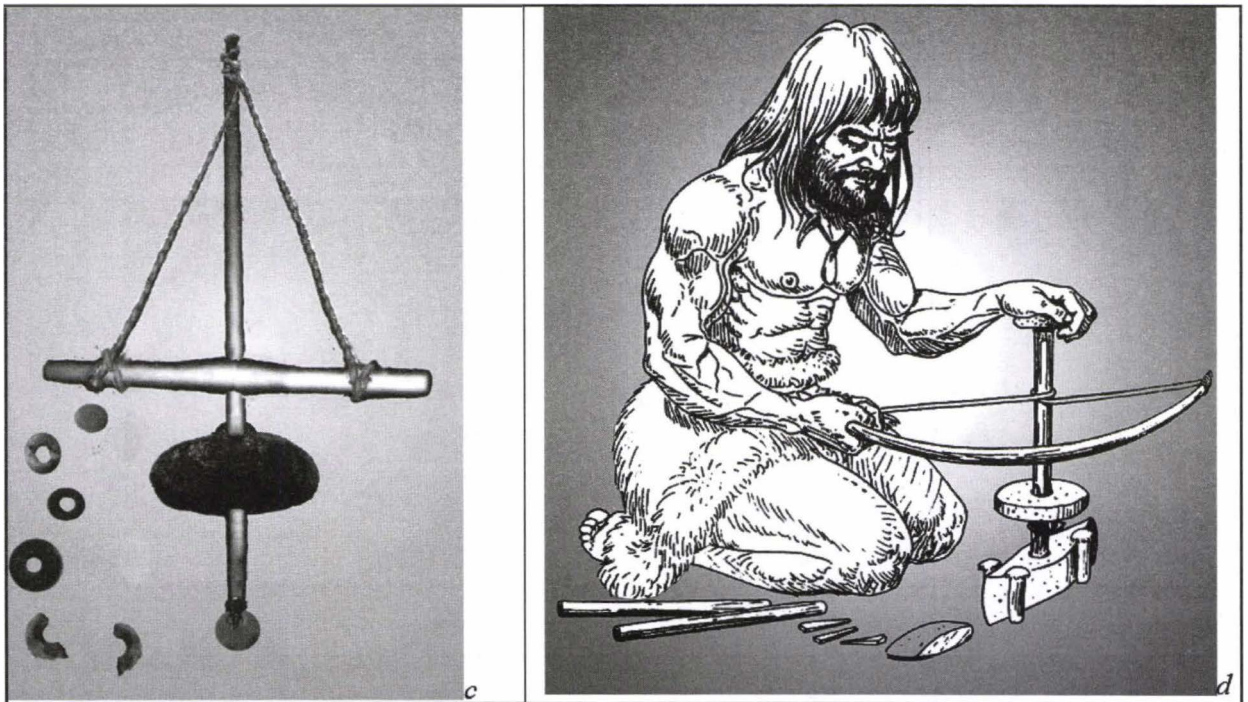
²³ Gridan 2014; Costea 2004.

aproape de ceafa toporului. De obicei, din imaginile topoarelor publicate din alte surse, ceafa este mai înaltă pentru ca toporul să poată fi folosit și ca ciocan, în acest caz, ca baros. De altfel nici ceafa nu a fost finisată, din care motive îl considerăm ca experiment de perforare.

Dintre multe situații arheologice privind topoarele perforate, la unele se pot observa știrbituri la ceafă ca urmare a folosirii lor ca ciocan sau baros de bătut.

Fig. 4 a-b, Potpornj, cultura Vinca faza B-C, Banatul de vest; c, d. tipuri de sfredele (c, apud Lazarovici Gh.; d, apud Petrescu 2000, fig.1).

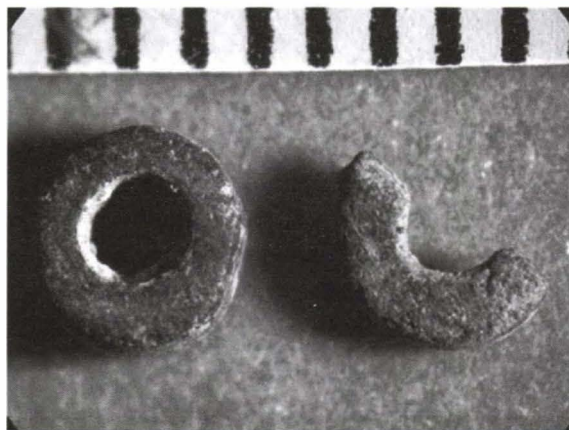
Observăm că la distanță de peste trei sute de kilometri la Potpornja (cultura Vinăa) și Rupea (cu complexe din cultura Petrești și grupul Ariușd²⁴), în culturi sau perioade diferite se folosesc aceleași metode de perforare a topoarelor. Am putea presupune că în migrația lor, comunitățile Foeni, care sunt atestate prin descoperiri în vecinătatea stațiunii de la Potpornja la Vrșac (nivel Vinăa C1) și care dau naștere culturii Petrești, au putut învăța tehnologia perforării topoarelor și au adus-o cu ei (compară fig. 2-3 cu fig. 4) la nord de Dunăre, dar sunt și zone mai îndepărtate unde se întâlnesc aceleași genuri de tehnologii și obiecte.

Figure 4. Experimental drilling. Matilda Siebrecht

a

Fig. 5. a. experiment de perforare, apud Mathilda Siebrecht; b-c, mărgele de la Cheile Turzii (apud Lazarovici, Gh., Lazarovici C.-M. 2016)

b

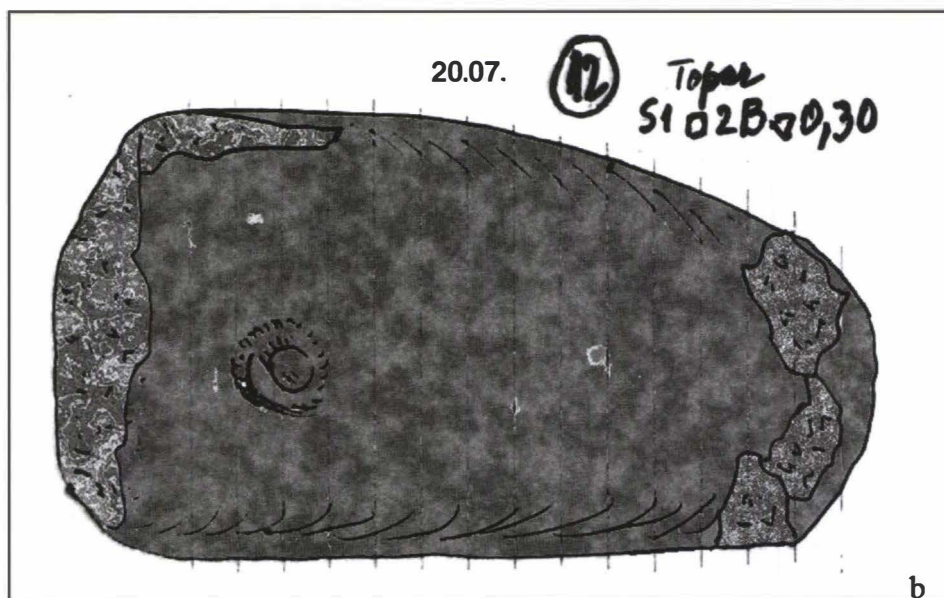

c

²⁴ Topoare perforate apar în ambele culturi menționate, dar, ca și în cazul culturii Gumelnița, ele sunt în număr mai mic comparativ Paul 1992, Pl. XVI.156-22, 24; Sztáncsu 2015, Pl. XIX.10, 12, XX.14, XXI.2, XXII. 18, XXIII.1. Situația este identică și pentru cultura Cucuteni: Boghian 1996; Cotoi, Grasu 2000; Cotoi 2003.

Fig. 6. Rupea 7, a. Colecția Claudiu Florian, topor în curs de perforare;
b. Rupea 7, S1, c. 2, 0,30m

Colegii din Bulgaria (fig. 4c) sau de la Çatal Höyük (fig. 5) au experimentat un gen de sfredel (ca în fig. 4c) pentru perforarea podoabelor din scoică, os, corn, calcare cu vârfuri de silex. Dar avem semne de întrebare: cu ce perforau meșterii în Cheile Turzii mărgelile din roci dure (în cele două peșteri - Peștera Ungurească și Peștera Binder): unele mărgelile de aici, din jasp roșu sau din alte roci au orificiul de cca. 2 mm.

Nu trebuie să uităm că unele instrumente rămân în uz timp de milenii. Ca exemplu, sfredelul din figura 4c este identic cu unul folosit de unii săteni din Milcoveni, Banat²⁵, doar că acolo vârful era realizat dintr-un cui bătut cu ciocanul și era folosit doar la perforarea lemnului.

Fig. 7. Rupea 7, Localizarea GPS a topoarelor perforate și neperforate, după Silviu Gridan.

Figura	Nr. GPS
2.1	128
2.2	183
2.3	186
2.4	179
2.5	182
3	184
<i>Tabel 8.</i>	

Tabel 8. Lista GPS – piesele cu urme de perforare.

Trebuie să avem în vedere faptul că, timp de milenii, cunoștințele și instrumentele se transmit din generație în generație. Este vorba de o continuitate culturală. Pentru piesele descoperite la Rupea 7 este dificil să precizăm cu exactitate încadrarea culturală, deoarece astfel de topoare perforate apar și în arealul Petrești, dar și în cel Cucuteni, respectiv grupul Ariușd.

²⁵ Gheorghe Balmez, bunicul lui Gheorghe Lazarovici.

BIBLIOGRAFIE

- Antonoviæ A. 2014. *Manufacturing of stone axes and adzes in Vinëa culture*, în S. Vitezoviè, D. Antonoviè (ed.), *Archaeotechnology: Studying technology from Prehistory to the Middle Ages*, Belgrad, pp. 77-88.
- Boghian D. 1996. *Unele considerații asupra utilajului litic al comunităților Precucuteni-Cucuteni-Tripolie*, în Gh. Dumitroaia, D. Monah (eds.), *Cucuteni aujour'd'hui*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis II, Piatra Neamț, pp. 277-342.
- Comșa E. 1972. *Date despre uneltele de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României (Istoricul problemei, tipuri-funcționalitate)*, în *SCIV*, 23, 2, pp. 245-262.
- Costea Fl. 2004. *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Ed. C2Design, Brașov.
- Cotoi O. 2003. *Observations on the calcolithic polished stone tools in the subcarpatian area of Moldavia*, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, IX, Iași, pp. 101- 118.
- Cotoi O., Grasu C. 2000. *Uneltele din piatră șlefuită din eneoliticul Subcarpaților Moldovei*, Ed. Corson, Iași.
- Crnobrnja A. N. 2011. *Arrangement of Vinëa culture figurines: a study of social structure and organization*, în *Documenta Praehistorica*, XXXVIII, Ljubljana, pp. 131-147.
- Crnobrnja 2014. *The (E)neolithic Settlement Crkvine at Stubline, Serbia*, în W. Schier and Fl. Drașovean (eds.), *The Neolithic and Eneolithic Southeast Europe. New Approaches to Dating and Cultural Dynamics in the 6th to 4th Millenium BC*, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Band 28, pp. 173-186.
- Gridan S. 2014. *Un nou punct arheologic neolitic în sud-estul Transilvaniei, orașul Rupea (jud. Brașov)*, în *Arheovest* II.1, Szeged, p.p 241-250.
- Gurova et alii 2013. M. Gurova, C. Bonsall, B. Bradley, E. Anastassova, *Approaching prehistoring skills: experimental drilling in the context of bead manufacturing*, în *Bulgarian e-Journal of Arcaheology*, 3.2, pp. 201-222. <http://be.ja.org>
- Kalicz N., Raczky P. 1990. *Berettyóújfalú-Herpály. Ein Siedlung der Herpály-Kultur*, în W. Meier-Arendt (Hrsg.), *Alltag un religion. Jungsteinzeit in Ost-Ungarn*, Frankfurt am Main, S. 117-139.
- Jovanoviæ Š. 2003. *Tipološka analiza glaèanog kamenog materijala is Potpornja*, Gradaski Muzej Vršac, 2003.
- Lazarovici C.-M. 2015. *Capitolul I. Așezarea Starëveo-Criș de la Valea Caselor*, în C.-M. Lazarovici, M. Babeș, *Poienești – Așezări preistorice*, seria Bibliotheca Archaeologica Moldaviae, XXII, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, pp. 18-68.
- Lazarovici Gh. 1971. *Unele probleme ale neoliticului din Banat*, în *Banatica*, 1, pp. 17-69.
- Lazarovici Gh. 1979. *Neoliticul Banatului*, Bibliotheca Mvsei Napocensis, III, Cluj.
- Lazarovici Gh., Lazarovici C.-M. 2016. *A Copper Age Workshop for Gold at Cheile Turzii, Peștera Ungurească (Turda Canyon, Hungarian Cave), Transylvania*, în L. Nikolova, M. Merlini and Al. Comșa (eds.), *Western-Pontic Culture Ambience and Pattern: In memory of Eugen Comșa*, De Gruyter Open, ISBN (Online): 9783110500820, pp. 168-180.
- Luca S. A. 1987. *Un atelier de perforat topoare la Lipova-Hodaie*, în *Ziridava*, XV-XVI, pp. 25-28.
- Mihail Fl. 2012. *Armele și uneltele culturii Gumelnița*, PhD, Iași, 2012.
- Müller - Karpe H. 1968. *Handbuch der Vorgeschichte, I Jungsteinzeit*, München.
- Petrescu S. 2000. *Din nou despre tehnica de perforare a topoarelor din piatră*, în *Banatica* 15, 2000, pp. 7-77.
- Paul I. 1992. *Cultura Petrești*, Ed. Museion, București.
- Sztáncuj S. J. 2015. *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
- Todorova et alii 1983. H. Todorova, M. Tschochadsiew, I. Vaisov, I. Ivanov, *Katalog Zusammenstellung. Æneolithikum*, în *Keramik & Gold. Bulgarische Jungsteinzeit im 6. Und5. Jahrtausend*, Frankfurt am Main, pp. 101-193.
- Trogmayer O. 1990. *Der Gott mit Axt. Gedanken zu einem neuen Statuettenfund (Statuette V)*, în W. Meier-Arendt (ed.), *Alltag und Religion Jungsteinzeit in Ost-Ungarn. Ausgrabungen*

in *Hodmezövasarhely-Gorzsa, Szegvar-Tüzköves, Öcsöd-Kovashalom, Veszto-Magor, Berettyoujfalu-Herpaly und Funde*. Museum für Vor- und Frühgeschichte, Frankfurt am Main, pp. 66 - 69.

Ursulescu N. 1972. *Topoarele perforate în cadrul culturii Criș de pe teritoriul României*, în *Carpica*, V, pp. 69-78.

Vlassa N. 1979. *Problema existenței ecvidelor domestice în cadrul culturii Vinèa-Turdaș*, în *ActaMN*, XV, 1978, pp. 19-47.

List of figures

Fig. 1. Iaz-Dâmb, Starcevo-Criș III, bracelet made of stone.

Fig. 2. Rupea 7. Perforated axes and stoppers.

Fig. 3. Rupea 7, ax with incomplete perforation hole.

Fig. 4. a-b, Potpornja, VinCa culture phase B-C, West Banat; c, d, types of drills (c, apud Lazarovici Gh.; d, apud Petrescu 2000, fig. 1).

Fig. 5. a. perforation experiment, apud Mathilda Siebrecht; b-c, beads from Cheile Turzii (apud Lazarovici, Gh., Lazarovici C.-M. 2016).

Fig. 6. Rupea 7. Axes in perforation process; a. Claudiu Florian collection, b. Rupea 7, S1, c. 2, 0,30m.

Fig. 7. Rupea 7. GPS location of perforated and unperforated axes, made by Silviu Gridan.

Table 8. GPS list, pieces with perforation traces.

Viața spirituală a comunităților culturii Zau

Dr. Sorin Marcel COLESNIUC*

Cultura Zau este o civilizație a neoliticului dezvoltat, cu originile în neoliticul timpuriu și finalul în eneolitic și începutul epocii cuprului¹.

Cultura Zau are patru faze de evoluție (I - IV): faza I (de geneză) încadrată în neoliticul timpuriu - o evoluție locală a unor comunități Starcevo-Criș; faza II - în neoliticul mijlociu; faza III - în neoliticul târziu; faza IV - în eneoliticul timpuriu sau începutul epocii cuprului. Toate acestea sunt verificate de date C14, directe (din nivele sau complexe ale culturii) sau indirecte, ale culturilor învecinate, care, stratigrafic, au relații cu nivelele sau complexe ale culturii Zau. Termenul de cultura Zau îi aparține prof. Gh. Lazarovici, sub această denumire publicând mai multe studii, în ultimii ani, în diverse lucrări științifice din țară și din străinătate².

Cultura Zau a avut, de-a lungul timpului, diferiți termeni, care, la acea vreme, acopereau realități ale cunoașterii³: ceramica pictată transilvăneană, ceramica pictată vest-transilvăneană (cuprindea și cultura Petrești), complexul Lumea Nouă, Tisa pictată, Tisa II și o serie de grupe care defineau diferite aspecte zonale sau cronologice, precum: grupul Iclod, grupul Cluj-Pericei, grupul Tăușaș, grupul Suplac, grupul Cheile Turzii, grupul Lumea Nouă - Cheile Turzii ș.a.

Denumirea culturii a fost dată de situl arheologic neolitic aflat în comuna Zau de Câmpie din județul Mureș, situată în zona de contact a colinelor Comlodului cu cele ale Ludușului, pe cursul inferior al Pârâului de Câmpie. Aria de răspândire a culturii Zau cuprinde aproape întreg arealul Transilvaniei, dar centrul este în Câmpia vălurită a Transilvaniei, așezarea neolitică de la Zau fiind, cu aproximație, în centrul acestei zone. Repertoriul descoperirilor cuprinde un număr de peste 140 de localități, unele cu mai multe puncte, în care au fost descoperite materiale arheologice. Dintre acestea, unele sunt nesigure, dar, fiind atribuite diferitelor grupe cu ceramică pictată sau perioadei respective, le-am putut reconstitui pe cele cu ceramică pictată de tip Zau.

Materialele din etapa timpurie IA (de formare) nu se întâlnesc în așezarea neolitică de la Zau de Câmpie – Grădiniță⁴ (zona cercetată). Este foarte posibil ca etapa IA să fie în zonele întinselor așezări de la Zau⁵, Limba⁶, Cluj⁷, Alba Iulia - Lumea Nouă, deși I. Paul și M. Gligor optează doar pentru etapele târzii, Vină B2-C sau la contactul cu grupul Foeni⁸. Datele C14

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

¹ Colesniuc 2008a, p. 141.

² Colesniuc 2015, p. 13.

³ Lazarovici Gh., 2010, pp.115-128.

⁴ Colesniuc 2008a, p. 141.

⁵ Lazăr 1995; 1995a; 1998.

⁶ Berciu, Berciu 1949a; Berciu I. 1968; Paul, Ciută 1998; Paul et alii 1999; 2000; 2001; 2002; 2003; 2004.

⁷ C.-M & Gh. Lazarovici 2006, p. 407 și urm.

⁸ Paul et alii 1998; 1999; 2000; 2001; 2002; 2003; 2004; Gligor 2007a; 2007b.

prezentate în contextul altor descoperiri din aceeași vreme, din Transilvania, ne dau posibilitatea să încadrăm mai exact cronologia din etapa Zau IB până în Zau IV, pe baza datelor de la Alba Iulia - Lumea Nouă. Așadar, pe baza acestor date, evoluția culturii Zau ar fi cuprinsă între 5.350 din etapa Zau IA, până la 4.650 CAL BC, pentru etapa Zau IV.

Viața spirituală a comunităților culturii Zau este dificil de precizat, deoarece manifestările plastice, printre care idolii și figurinele, sunt rare și puțin semnificative. Cert este că nu putem vorbi de o viață spirituală intensă, cum este cazul altor civilizații precum: Vinëa, Turdaș sau cultura Banatului.

Ritualuri de fundare

La **Zau de Câmpie**, în Groapa nr. 4, a apărut o depunere neobișnuită pentru perioada neolitică, constând în resturile unui banchet de fundare a unui sit, pe care Gh. Lazarovici îl atribuie orizontului de locuire Foeni de la Zau de Câmpie. „În groapă au fost depuse aproape cinci-șase schelete de vite și un schelet de cerb⁹. Șira spinării și o parte din coaste, de la greabăn la dorsale și uneori picioarele din spate de la patru din schelete au fost descoperite în poziție anatomică, ceea ce presupune depunerea lor după descarnare.

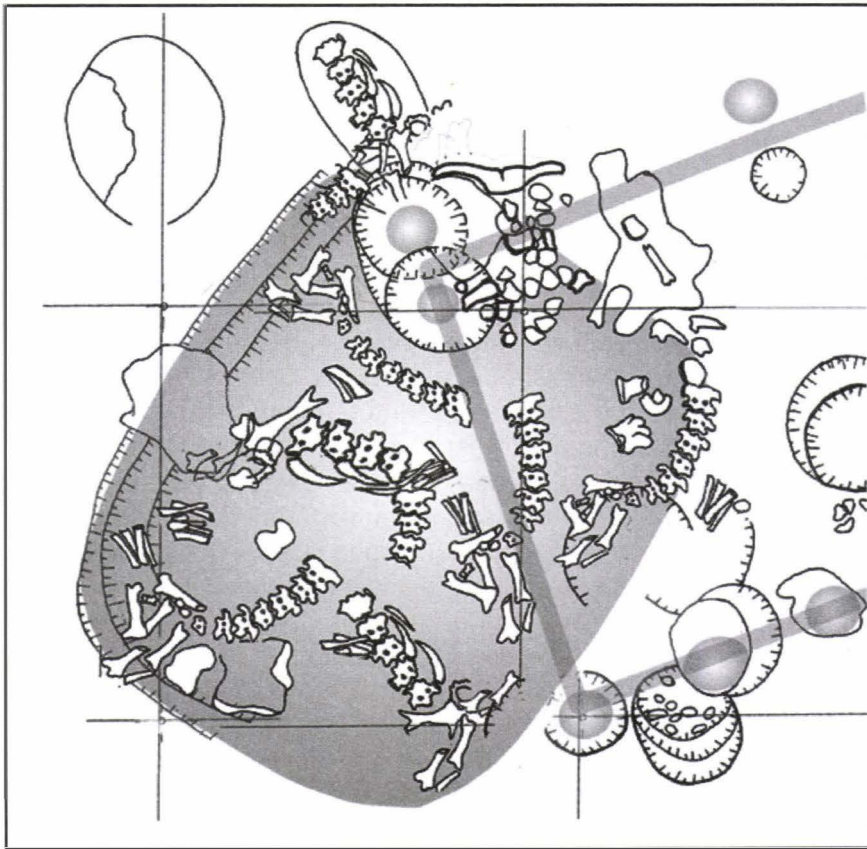

Fig. 1. Zau de Câmpie. Groapa nr. 4 cu cele 7 schelete depuse (după Gh. Lazarovici)

Urmele de ardere de pe unele oase, marea cantitate de cenușă, resturi de la alte oase depuse cu cenușă și cărbune, arată că este vorba de resturile unui banchet de fundare, un adevărat ritual, fiind vorba de sacrificarea și depunerea, în aceeași vreme, a celor patru-șase resturi de schelete. În groapă s-au găsit și alte resturi. Groapa nu avea mai mult de 40 - 50 cm adâncime, iar oasele au fost puse unele peste altele, fără resturi de pământ între ele, în afară de cenușa și cărbunele adunate și depuse o dată cu acestea. Resturile de la banchet difereau de cele din

⁹ C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, 438.

bordeiul 5, care avea straturi subțiri de cenușă, ce proveneau de la o vatră situată spre centrul bordeiului.”

În **Cheile Turenilor** au fost descoperite depuneri de schelete de animale întregi, cu capetele îngropate separat¹⁰.

Cele mai numeroase ritualuri de fundare au fost descoperite însă la Zau, unde au apărut în special craniile de taur sălbatic - într-o groapă sub podeaua locuinței L8, picioare de căprioară - sub P1 și un alt craniu la distanța de un metru¹¹.

La **Suplacu de Barcău**, Gh. Lazarovici și D. Ignat au descoperit vase în apropierea vetrelor, ce conțin produsele necesare preparării hranei (sare sau grăsimi), însă Gh. Lazarovici nu exclude posibilitatea existenței unui ritual legat de fundarea și funcționarea vetrei¹².

La Iclod, în secțiunea S49, a apărut o groapă de cult (G92) considerată de autorii săpăturii ca fiind una dintre cele mai importante și interesante descoperiri de la Iclod¹³. În groapă se aflau un număr mare de vase și trei topoare de mari dimensiuni, depuse simbolic. Umplerea gropii s-a făcut prin spargerea rituală a unor vase și depunerea sau aruncarea lor în mod diferit. Spargerea rituală a unor vase a fost constatată la mai multe morminte de la Iclod¹⁴.

Pe fundul gropii se afla un strat de cenușă amestecat cu oase arse și resturi de cărbune, printre ele și fragmente ceramice, iar deasupra au fost așezate trei piese uriașe din piatră (un topor, un sceptru și o imitație de topor sau de sceptru, realizată dintr-o rocă friabilă, neutilizabil). Concluzia la care ajunge Gh. Lazarovici este că oasele arse presupun existența unui rug sau foc, legate de un banchet sau un rit funerar. Prezența topoarelor în gropi poate sugera ideea că respectivele gropi pot fi de întemeiere, de fundare sau exprimă un gest de implorare¹⁵.

În concluzie, groapa G92 este interpretată ca un *bothros* de întemeiere. Astfel de depuneri de cult (*bothros*) au mai fost descoperite în diverse stațiuni, sanctuare sau locuri speciale¹⁶. Topoare uriașe asemănătoare au mai fost descoperite și în alte zone. Două au apărut în apropierea orașului Turda și unul în apropiere de Iclod, la Căprioara-Poieni¹⁷.

Cultul morților

În viața spirituală, un rol deosebit îl are cultul morților. La **Iclod** au fost descoperite două mari cimitire neolitice. Se observă, în aceste morminte, un bogat inventar funerar și se constată depunerea constantă a unui anumit tip de vase. De asemenea, orientarea mormintelor după punctele cardinale, cu fața spre răsărit, poate sugera credințe legate de soare. De altfel, cultul soarelui și al lunii este cunoscut din neoliticul mijlociu, după cum o demonstrează descoperirile de la Parța¹⁸. Prin mormânt se înțelege locul amenajat pentru depunerea cadavrelor, dar și ansamblul constituit din resturile osteologice împreună cu inventarul funerar (obiectele depuse lângă defunct).

Înmormântările pot fi de mai multe tipuri: în așezări, printre locuințe; în locuințe; în gropi sau în necropole sau cimitire. Primele înmormântări în așezări și locuințe le întâlnim la purtătorii culturii Starcevo-Criș. Această practică poate fi interpretată în sensul că decedatul este, în continuare, considerat ca aparținând comunității. Alte interpretări - semn de respect pentru defunct sau decedatului i se conferă rolul de protector al casei.

La **Zau de Câmpie** au fost descoperite mai multe morminte de copii, cu vârste cuprinse între 1 și 3,5 ani, în podeaua unor locuințe sau în apropierea vetrelor¹⁹. S-a constatat că majoritatea mormintelor din locuințe sunt cele de copii, iar explicația ar fi aceea că nu aveau vârsta necesară pentru a putea intra în „comunitatea morților”²⁰.

¹⁰ Bindea 2005.

¹¹ C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, p. 438.

¹² C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, p. 616.

¹³ Lazarovici Gh. et alii 1995, p. 509.

¹⁴ Lazarovici Gh. 1991a, p. 10.

¹⁵ Lazarovici Gh. et alii 1995, p. 518-519.

¹⁶ Lazarovici Gh. 1991, p. 13.

¹⁷ Lazarovici Gh. 1977a, p. 37.

¹⁸ Lazarovici Gh. et alii 1985, 28, fig. 10/9-10; 1986, 16, 18; 1988, 31, fig. 13, 15; 1989, 151, fig. 19.

¹⁹ Bordea 1997, p. 735.

²⁰ Ghinoiu 1999, p. 86.

Credința în nemurirea sufletului i-a determinat pe oameni, încă din paleolitic, să își înmormânteze defuncții împreună cu diverse unelte din silex și ocră (substitut al sângelui), simbol al vieții. Ocră roșu a fost descoperit într-un vas din inventarul funerar al mormântului M1 de la Poț - *Corău*²¹. Analogii numeroase găsim în mormintele de la Iclod, unde ocră apare în vase ca bulgări sau este presărat pe schelet, de obicei pe membrele inferioare.

Cimitirele

Cercetările arheologice desfășurate la **Iclod** au demonstrat faptul că există două necropole organizate, cu un ritual bine definit și cu un dezvoltat cult al morților. Aici au fost cercetate două cimitire neolitice: cimitirul A, localizat în zona A, pe malul Someșului, și cimitirul B, aflat în zona B, între Iclod și Livada, de ambele părți ale șoselei și căii ferate²².

În așezarea B, mormintele sunt răspândite pe întreaga suprafață a așezării și sunt mai târzii decât mormintele din cimitirul A. Cu câteva excepții, unde defuncții erau chirciți (faza Iclod III), scheletele erau întinse pe spate, cu privirea către răsărit și, în câteva cazuri, spre sud.

Inventarul funerar constă din vase: câte 4-5 în cimitirul A și câte 4-10 doar în mormintele vechi din cimitirul B. Adesea sunt descoperite în morminte vase nefolosite, dovada fiind descoperirea unor vase pictate în tehnica *crusted* (pictură după ardere), ce nu făceau parte din uzul gospodăresc, fiind realizate special pentru ofrande funerare.

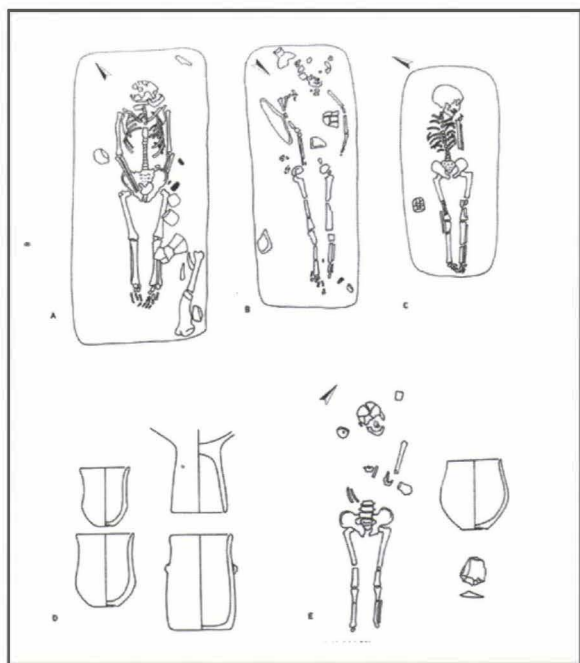

Fig. 2. Morminte din cimitirul B; Iclod, A – M18, B – M30, C – M32, D – M36; E – M42 (după Lichter 2001, p. 224)

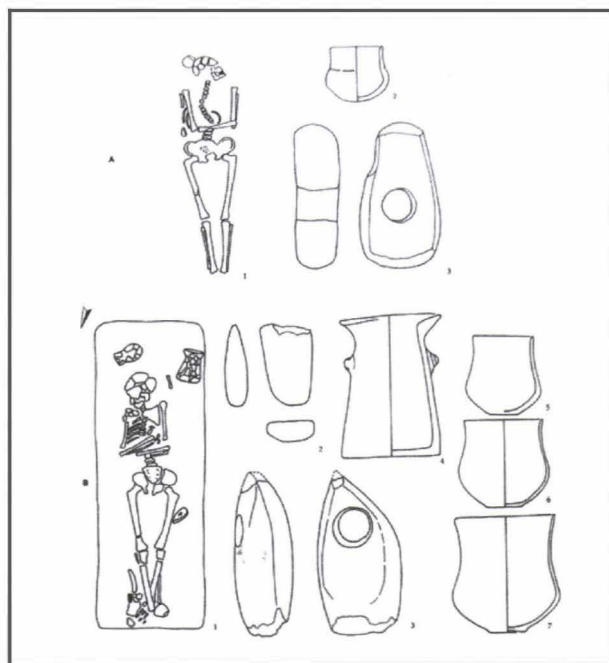

Fig. 3. Morminte din cimitirul B, Iclod, A – M43; B – M51; (după Lichter 2001, p. 226)

În fazele târzii se înmulțesc obiectele ce constituie inventarul funerar și anume: cele din silex, obsidian, șist, piatră, corn, os și vasele de factură mai precară, dar se reduce numărul lor. Vasele erau grupate sau înșirate de-a lungul corpului. În cimitirul A vasele erau grupate câte două. În fazele târzii, în morminte apar: topoare din piatră șlefuită, unelte din corn și os, unelte din silex, șist și opal, spatule, lame și mărgel.

Clemens Lichter a analizat orientarea (fig. 4) mormintelor de la Iclod²³ și a calculat procentele care reprezintă orientarea acestora în cimitirele A (23 morminte) și B (33 morminte). Din fig. 6 se

²¹ Băcșeț 2006, p.153.

²² Lazarovici Gh. 1986, p. 42, fig. 7.

²³ Lichter 1991, p. 228.

observă că 60% dintre mormintele din cimitirul A sunt orientate spre vest și 20% spre nord-vest. În cimitirul B, mormintele orientate spre vest sunt într-un procent mai redus, aproximativ 25%, spre nord-vest 15%, iar spre nord 20%. C. Lichter a calculat și procentele (fig. 6) reprezentând inventarul funerar al mormintelor din cimitirele A și B de la Iclod²⁴.

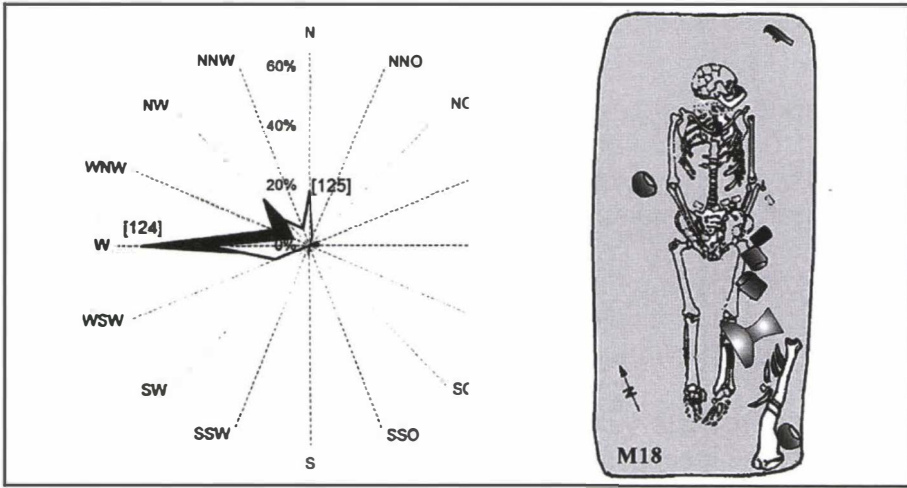

Fig. 4. Orientarea mormintelor din cimitirele A și B de la Iclod (după Lichter 2001, p. 228)

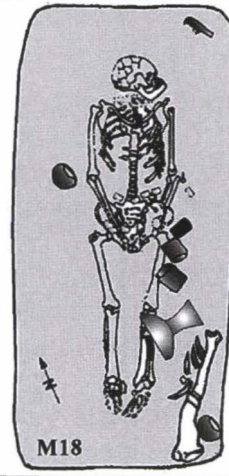

Fig. 5. Iclod, Cimitir B, M 18, (după Gh. Lazarovici)

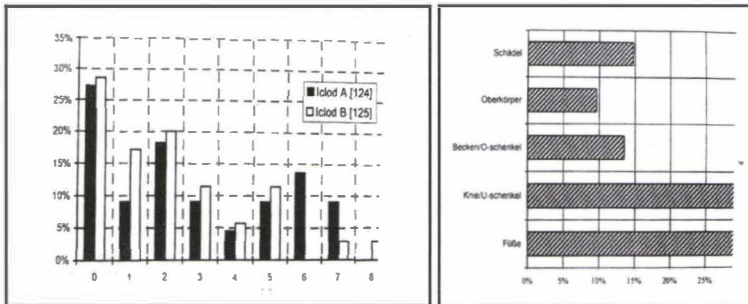

Fig. 6. Inventarul mormintelor de la Iclod (după Lichter 2001)

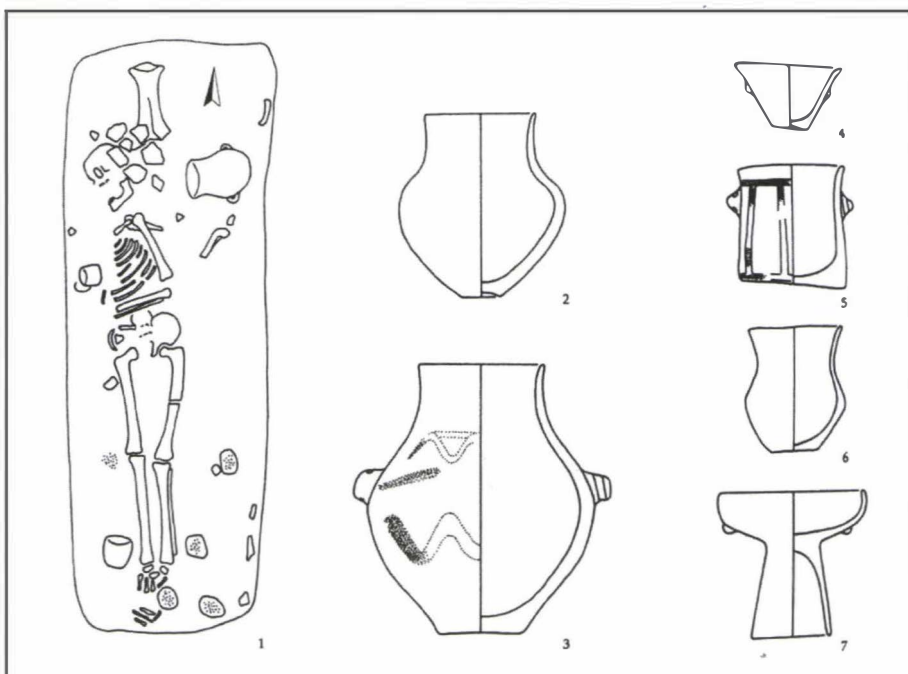

Fig. 7. Iclod, cimitirul B, M53 (după Lichter 2001, p. 230)

²⁴ Lichter 1991, p. 229.

În concluzie, în primele faze ale „grupului Iclod” se amenajează mari cimitire cu morminte cu un bogat inventar funerar. Defuncții sunt îngropați la limita așezării din prima fază, între șanț și palisadă sau în zona șanțului. În faza a doua se constituie o necropolă în vecinătatea așezării, la aproximativ 200 m spre sud-vest. În fazele II/III și III, ale „grupului Iclod” mormintele sunt, din nou, în așezare, printre locuințe sau în locuințe abandonate²⁵.

Mormintele

La **Cluj-Napoca**, în vara anului 1969, a fost descoperit, în punctul *Arhivele Statului, str. M. Kogălniceanu, nr. 10*, un mormânt la adâncimea de -6,0 -6,5 m²⁶. Stratul în care au apărut fragmentele de oase umane corespunde nivelului I (cultura Zau IIC) de la fundațiile *Bibliotecii Academiei*. Ca inventar, mormântul avea: un vas cu profil în „S”; un vâscior cilindric, cu buza larg evazată, cu două proeminențe în loc de toartă; un vâscior piriform, cu gâtul înalt și ușor evazat, cu două toarte evazate în zona gâtului; un vas miniatural bitronconic; un fragment de strachină bitronconică; un fragment de fund de strachină; un fragment de vâscior miniatural; trei fragmente de la vase diferite; două topoare din rocă de culoare cenușie, cu pete albe și un zdrobitor de cuarțit.

În anul 1973, în *Piața Victoriei* din Cluj-Napoca, la adâncimea de peste 5 m, au fost descoperite câteva vase întregi și fragmente ale unor vase reîntregibile, care aparțin unui mormânt²⁷. Ca inventar avem: un bol semisferic; un fragment de strachină; un vâscior cu două proeminențe conice și alte două crestate; o toartă de amforă sau vas; un vas cu profilul în „S”; o vază sau vas cilindric cu două toarte.

În urma analizei facturii și a formelor ceramice, Gh. Lazarovici ajunge la concluzia că vasele aparțin aceleiași culturi. Vasul cu profil în „S” are asemănări la mormintele din cimitirele A și B de la Iclod. Strachina lobată este întâlnită în toate mormintele din cimitirul A și cimitirul B, la fel și vasul cilindric sau vaza. Vasul cu patru proeminențe apare și în mormântul M11 din cimitirul A de la Iclod.

La **Suplacu de Barcău**, în punctele *Corău I* și *Corău III* (Porț) se constată apariția mormintelor de incinerare (inclusiv locul arderii) alături de cele de înmormântare²⁸. Deoarece au fost descoperite numeroase schelete de copii și chiar de sugari (în podeaua locuinței) acest fapt a fost pus în legătură cu sacrificiile practicate sau anumite ritualuri în perioada neolitică și avem exemple asemănătoare descoperite în arealul culturii Cucuteni²⁹.

I. Berciu menționează un mormânt descoperit în anul 1968, la **Alba Iulia – Lumea Nouă**, în care scheletul se afla în poziție chircită³⁰. Tot la Alba Iulia a fost descoperită o groapă cu numeroase fragmente osteologice umane dispuse pe mai multe nivele, ce provin de la mai mulți indivizi, multe dintre acestea fiind amestecate. Majoritatea scheletelor, după datele C14, aparțin grupului Foeni, dar sunt și

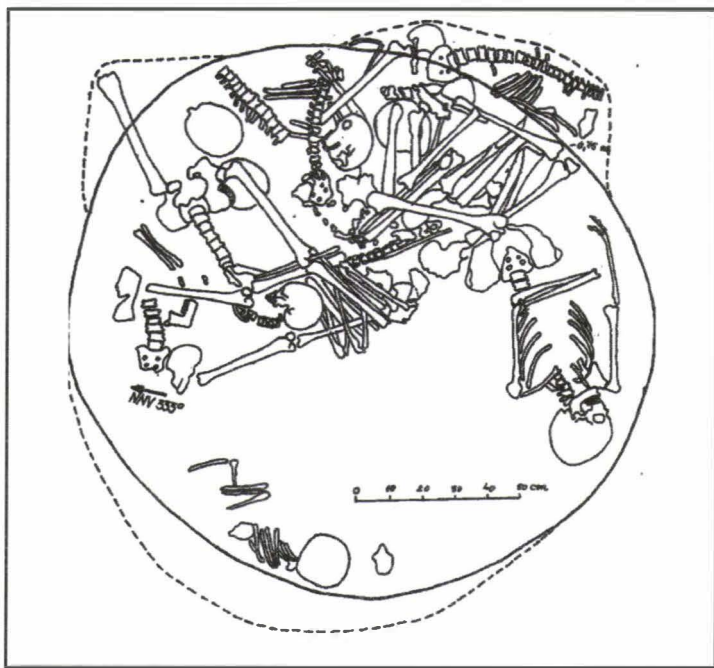

Fig. 8. Alba Iulia - Lumea Nouă, schelete în ossuarium, (după I. Paul et alii)

²⁵ Lazarovici Gh. 1991, p. 16.

²⁶ Lazarovici Gh. 1977, p. 23.

²⁷ Lazarovici Gh. 1977, p. 24.

²⁸ Ignat 1977, 16; Băcucet-Crișan 2004; 2004a; 2005.

²⁹ Lazarovici C.-M. et alii 2003.

³⁰ Berciu I. 1968, 58.

unele mai timpurii, care ar putea fi vinciene sau Zau³¹.

Asemănări găsim la Vinca BB și acestea reprezintă osuarii (*ossuarium* sau *kosturnica*). Ele sunt legate de anumite construcții sau demonstrează faptul că se practica, în acea vreme, cultul craniului sau canibalismul, asemenea situații fiind întâlnite în civilizațiile ceramicii liniare³².

În concluzie, chiar dacă mormintele menționate aparțin perioadei neoliticului târziu, ele făcând parte din grupul Suplac, acestea demonstrează faptul că avem de-a face cu situații în care mormintele sunt de incinerare. „*Nu este exclus ca după incinerare o parte din oase să fi fost îngropate în urnă sau în groapă, iar altele au fost turnate în apa unui râu sau vărsate în vânt, de pe stâncă sau la un sanctuar natural, caz în care dovezile sunt și mai sărace*”³³.

După cum aflăm din studiile cercetătoarei D. Ignat, în neoliticul târziu obiceiul incinerării defuncțiilor este des întâlnit la: Suplac, Panic, Tășad, Aszod etc.³⁴ Gh. Lazarovici susține că: „*Unele situații sunt determinate de anumite ritualuri, care de cele mai multe ori ne scapă, fiind diferențe între diverși membri ai comunității. De multe ori, ultimul membru al unei familii era îngropat în locuință, iar în ea sunt aruncate resturi menajere pentru a nu mai fi vizitată sau locuită*”³⁵.

Rituri și ritualuri

Informații privind riturile și ritualurile de înmormântare ale comunităților culturii Zau sunt puține, mormintele descoperite în arealul acestei culturi, cu excepția celor de la Iclod, fiind într-un număr destul de restrâns³⁶. O groapă rituală a apărut în săpăturile de la **Țaga**, în nivel Țaga II, începând de la baza nivelului Țaga III³⁷. Ea avea forma unui semibordei, cu dimensiunile de 2 x 3 m și adâncimea de 30 cm. Aici s-au descoperit 12-14 jumătăți de maxilare de vită și cerb și diverse alte oase. Fragmentele ceramice aparțin sintezei Iclod-Petrești, însă existau și fragmente de vase Precucuteni. Deoarece oasele erau de culoare deschisă și foarte friabile (posibil să fi stat la soare), cercetătorii nu exclud nici posibilitatea ca groapa să fi fost una menajeră.

În general, ritul predominant de înmormântare în perioada neo-eneoliticului, pe teritoriul României, a fost înhumarea, însă în nord-vest au apărut și morminte de incinerare. La **Suplacu de Barcău – Corău**, D. Ignat amintește trei morminte de incinerare³⁸. Și la **Tășad**, D. Ignat menționează apariția unui mormânt de incinerare³⁹. În ultima vreme însă, la **Porț – Corău**, au fost cercetate un număr mare de morminte. În cadrul grupurilor sau culturilor din nord-vestul României, se constată dispunerea mormintelor printre locuințe, în locuințe sau pe lângă pereți, sau în zone periferice ale așezării⁴⁰. Excepție face situl de la **Zalău – Dealul Lupului**, unde au apărut 13 morminte de incinerare în campania anului 2005, fapt ce demonstrează existența unei necropole de incinerare situată la marginea așezării neolitice⁴¹.

Morminte de înhumare au fost cercetate la **Gura Baciului**, unde s-a constatat depunerea defuncțiilor pe un pat de cioburi și pietre⁴². O situație similară a fost întâlnită la Cluj-Napoca⁴³. Autorii monografiei arheologice *Gura Baciului* vorbesc despre descoperirea unor crani în așezarea Starcevo-Criș de la Gura Baciului⁴⁴, ritualuri care se repetă la Iclod.

E. Comșa menționează, la **Valea Lupului**⁴⁵ și **Poenеști**⁴⁶, schelete acoperite cu fragmente ceramice. Și mormântul M6 de la Gura Baciului era acoperit cu fragmente ceramice⁴⁷. Tot aici se

³¹ C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, 439.

³² C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, p. 440.

³³ C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, p. 440.

³⁴ Ignat 1985; 1998.

³⁵ C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, p. 440.

³⁶ Comșa 1960; p. 84-86; Vlassa 1966, p. 18; Lazarovici Gh., Maxim 1995, p. 183-190; Ignat 1998, p. 56 și urm.; Băcuet 2006, p. 30; C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, p. 437.

³⁷ C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, p. 566.

³⁸ Ignat 1998, p. 57-58.

³⁹ Ignat 1998, p. 57 apud Chidioșan 1984.

⁴⁰ Băcuet 2006, p. 148.

⁴¹ Băcuet, Băcuet-Crișan 2006, p. 400-401.

⁴² Vlassa 1976, p. 82; Lazarovici Gh., Maxim 1995, p. 183-188.

⁴³ Vlassa 1976, p. 87.

⁴⁴ Lazarovici Gh., Maxim 1995, p. 187.

⁴⁵ Comșa 1995, p. 245-295.

⁴⁶ Mantu et alii, 1992.

⁴⁷ Lazarovici Gh., Maxim 1995, p. 186.

observă înhumarea defuncțiilor sub podeaua locuințelor. Situații asemănătoare sunt la: Gornea – *Locurile Lungri*⁴⁸, în Ungaria la Szajol – *Felsőfoldek* și Szolnok-Szanda – *Tiszasziget*⁴⁹. Așadar, cele de la Iclod din nivelele II-III nu sunt singulare.

La **Săcuieni** – *Horo*, a fost cercetat un mormânt aparținând grupului Pișcolt, considerat a fi cel mai vechi mormânt al acestui grup cultural⁵⁰. Scheletul orientat pe direcția est-vest, se afla la 0,85 m adâncime, în poziție chircită pe partea dreaptă, iar lângă el au fost găsite un vas mic și o șchie de obsidian. El are analogii cu cel la Corău III – Porț.

La **Porț** – *Corău*, a fost cercetat un mormânt cu un bogat inventar: ceramică pictată între care se aflau vase reîntregibile, trei râșnițe, boabe de grâu⁵¹. O analogie în ceea ce privește depunerea unei pietre de râșniță în mormânt avem la Gura Baciului⁵².

La **Căpleni** – *Canalul de irigație* a fost cercetat un mormânt fără inventar, atribuit grupului Pișcolt⁵³. Tot grupului Pișcolt îi aparține și mormântul cercetat la Urziceni - *Vama*⁵⁴. Toate acestea dovedesc menținerea îndelungată a unor ritualuri.

La **Mezokovesd** - *Mocsolyas*, în Ungaria, au fost cercetate 25 de morminte aparținând grupului Szatmar, orientate SE-VV, chircite pe partea stângă, dintre care doar 12 aveau ca inventar funerar: vase, brățări, amulete și mărgel⁵⁵.

La **Agytelek** - *Höle* a fost descoperit un mormânt cu analogii la Zau de Câmpie. Este vorba de un mormânt aflat sub o vatră (în aer liber, lângă o locuință), alături de care s-a găsit un vas pictat Tiszadob⁵⁶. La Zau de Câmpie s-au întâlnit situații asemănătoare⁵⁷.

În perimetrul așezărilor de la **Suplacu de Barcău**, printre locuințe sau la marginea așezărilor, au fost cercetate 18 morminte, dintre care două sunt de înhumate⁵⁸. Printre acestea, era unul aflat lângă șanțul de fundație al locuinței 1, având ca inventar funerar vase și o cruce roșu, atribuit grupului Pișcolt, deși pictura vasului și forma sunt caracteristice etapei Zau I.

La **Porț** - *Corău III* au apărut, în campania anului 2002, în S1, 10 complexe în nivelurile neolitice, între care: 5 locuințe, 3 gropi și 2 posibile morminte de incinerare⁵⁹.

Referitor la arhitectura religioasă, informațiile sunt, de asemenea, puține. Se știe că decedatul era în continuare considerat ca membru al familiei și, de aceea, era îngropat în apropierea casei. Avem numeroase astfel de exemple încă din neoliticul timpuriu și autorii au legat aceste descoperiri de cultul morților și cultul strămoșilor⁶⁰.

Înhumația

Înhumația este un ritual legat de depunerea defunctului în pământ, fie că trupul este întreg și lăsat în pământ să putrezească, fie este lăsat la descărnare, după care are loc îngroparea. Depunerea cu fața spre răsărit este legată de ideea unei reînvieri, în care ar urma să primească lumina soarelui. Orientarea spre apus sugerează sfârșitul vieții pe pământ și trecerea într-o altă viață, în care are nevoie de un inventar funerar.

Locul unde sunt săpate mormintele este semnificativ. La **Zau de Câmpie**, de exemplu, aproape în fiecare locuință, în partea de vest, a fost găsit câte un mormânt de copil (chiar sugar), însă autorii cercetărilor nu consideră că ar fi vorba de un ritual de fundare sau de jertfire, ci doar un obicei de înmormântare pentru copiii cu vârste foarte mici, însă nu exclud în totalitate nici primele două variante⁶¹. Se presupune că decesul lor prematur a determinat înmormântarea acestora în locuință, explicația fiind aceea că în cimitirele comunității erau îngropați doar cei inițiați.

⁴⁸ Lazarovici Gh. 1977, p. 22.

⁴⁹ Rackzy 1981-1982, p. 5.

⁵⁰ Comșa, Nanasi 1971, p. 633; Lazarovici Gh., Nemeti 1983, p. 24.

⁵¹ Băcuet 2006, p. 149.

⁵² Lazarovici Gh., Maxim 1995, p. 185.

⁵³ Iercoșan 1992-1993, p. 14.

⁵⁴ Virag 2004, p. 42-43.

⁵⁵ Kalicz, Koos 1997, p. 33.

⁵⁶ Kalicz, Makkay 1976, p. 67.

⁵⁷ Bodea 1997, p. 737.

⁵⁸ Băcuet 2006, p. 150.

⁵⁹ Băcuet 2006, p. 39.

⁶⁰ Lazarovici Gh., Maxim 1995, 176 sqq, 395 sqq.

⁶¹ C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, p. 434.

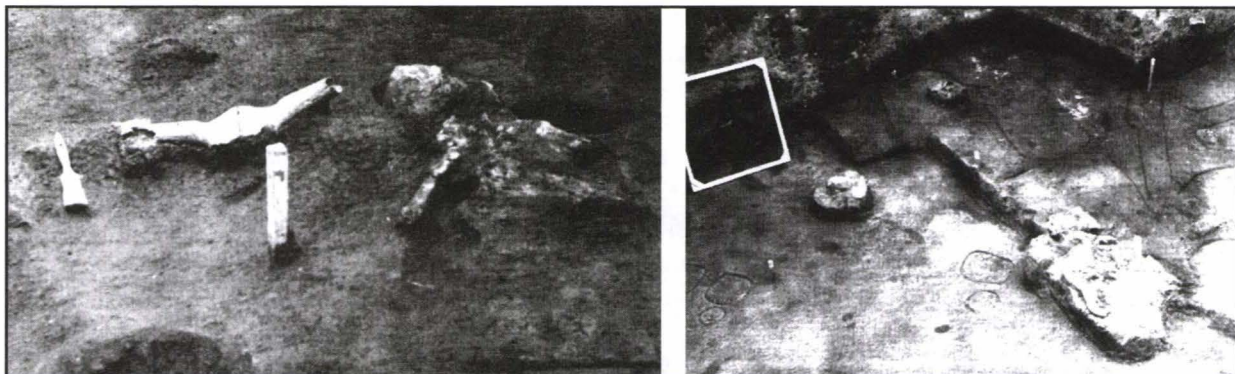

Fig. 9. Zau de Câmpie, niv. IIA, bucraniu și schelet de fetiță (după Gh. Lazarovici)

Mormintele de înhumare ale comunităților culturii Zau, ritualurile, obiectele, locul sau semnificația lor au fost prezentate mai sus, în subcapitolele referitoare la cimitirele și mormintele culturii Zau. La Iclod, autorii săpăturilor au observat depunerea a câte două vase de același tip: cupe (cu sau fără picior) și vase cilindrice. Ei cred că membrii familiei, prin vasele depuse, sugerează continuarea unor obiceiuri din fosta viață.

Incinerarea

Ritul incinerării este atestat pe toate continentele, din cele mai vechi timpuri și până în zilele noastre. Ritul constă în arderea scheletului în groapă sau într-un loc special amenajat și depunerea oaselor în urnă sau în groapă. Unele sunt grupate, fiind poate o necropolă, dar sunt și în așezare sau izolate. Această practică este întâlnită în cultura Protosesklo, la Soufli Magula, și în culturile Sesklo-Tsangli, la Zarkou – Plateia Magula⁶².

Morminte de incinerare au fost descoperite și la purtătorii culturii Lengyel, la Aszod, unde, din cele 80 de morminte, șapte erau de incinerare⁶³. Astfel de morminte mai apar: în cultura Larissa, contemporană cu Vineta A⁶⁴, în Austria⁶⁵, în cultura Jordanovo/Jordansmühl din Boemia⁶⁶, dar și în săpăturile de salvare de la Porț – *Corău III*.

În urma incinerării, rezultă fumul și cenușa, fiecare dintre ele implicând o semnificație și un ritual diferit. Prin incinerare, sufletul se eliberează de corp ridicându-se la cer împreună cu fumul, iar păstrarea cenușei semnifică perpetuarea corpului. Morminte de incinerare au fost descoperite la Suplacu de Barcău, Tășad, Zalău – *Urojkert*, Zalău – *Dealul Lupului* și Gura Baciului.

La **Gura Baciului**, în blocul D2, caroul E7, au apărut resturile de incinerare ale celui mai vechi mormânt de acest tip din România⁶⁷. Incinerarea este cunoscută, la acest orizont cronologic, doar la civilizațiile balcanice. Cenușa, cărbunele mărunț și oasele umane puternic calcinate se aflau într-o groapă cu diametrul de 55-60 cm, în colțul de sud-est al locuinței P24. Peste mormânt a fost depus un *cap de piatră* de mari dimensiuni. Autorii cercetărilor de la Gura Baciului sunt de părere că acel *cap de piatră* constituie dovada unui ritual funerar, în care respectivii bolovani, întâlniți în săpături și de N. Vlăssă⁶⁸, marcau mormântul și jucau un rol cultic.

La **Suplacu de Barcău – Corău I** a fost descoperit, în anul 1984, în S6 la -0,90 m, primul mormânt (M1) de incinerare cu urnă, alături de care se aflau două vase de ofrandă și o cupă cu picior, fragmentară⁶⁹. Vasele se aflau într-o groapă de mici dimensiuni, între două locuințe (12 și 13); materialul aparține etapei Zau IC.

Un alt mormânt (M2) a fost descoperit (în S10, caroul 7, la -0,50 m) într-o groapă ovală, care taie bordeiul. Ca inventar funerar acesta conținea: fragmentele unei cupe cu picior și diverse

⁶² Galis 1980 – apud. Gh. Lazarovici.

⁶³ Kalicz 1972, p. 67-68.

⁶⁴ Hourmouziades 1973, 201-202, 209 – apud Gh. Lazarovici.

⁶⁵ Lenneis et alii 1995, p. 93 și urm.

⁶⁶ Novotny 1950; 1959; Zápotocká 1966, p. 54.

⁶⁷ Lazarovici Gh., Maxim 1995 p. 186.

⁶⁸ Vlăssă 1972, fig. 3, 5.

⁶⁹ Ignat 1998, p. 57.

alte fragmente ceramice, între care unul cu o protomă animalieră. Autorul menționează că atât M1 cât și M2 sunt morminte de incinerare în groapă, fără însă a preciza dacă locul incinerării a fost în groapă sau în altă parte.

De asemenea, M3 este tot un mormânt de incinerare și a fost descoperit într-o groapă tronconică, la adâncimea de 0,45 m. Alături de oasele umane arse a apărut o dală șlefuită. Pe fundul gropii se afla un strat de pietriș tasat, apoi un strat de pământ ars și deasupra oasele calcinate. Cercetătoarea este de părere că tehnica de pregătire a gropii este la fel cu cea folosită la amenajarea locuințelor din așezarea respectivă și că mormintele în gropi arse pot constitui un ritual aparte specific grupului Suplac⁷⁰. Analogii găsim în Grecia, în necropolele neolitice de la Souphli Magoula și Zarkou Magoula⁷¹.

Descoperirea unor alte opt morminte de incinerare la Suplacu de Barcău demonstrează că acest rit funerar predomină în stațiune, la purtătorii acestei civilizații⁷². Șapte morminte erau așezate pe două rânduri, la marginea sitului. Ele aveau ca inventar: vase cu picior, cupe și farfurii. Gropile mormintelor erau de mici dimensiuni (maxim 15 cm) și erau aproape identice.

La **Zalău – Urojkert** a fost descoperit un mormânt de incinerare, având ca inventar două vase fragmentare⁷³. La 1 km distanță au fost descoperite mai multe morminte de incinerare, o posibilă necropolă legată de fortificația de pe *Dealul Lupului*⁷⁴.

Se constată că majoritatea mormintelor de incinerare descoperite la Suplac și Poț – *Corău* sunt în groapă și aparțin neoliticului târziu.

În concluzie, înmormântările purtătorilor culturii Zau sunt de o mare diversitate. Mormintele au fost amenajate în așezări, în locuințe, printre ele sau în apropierea lor. În fazele timpurii și finale, cum este cazul la Iclod, cimitirele au fost amenajate la marginea așezării. Explicația ar fi aceea că decedatul nu mai făcea parte din comunitatea celor vii.

Vetrele și altarele

În neolitic, vatra ocupă un loc important în viața comunităților, în jurul ei derulându-se diverse activități cotidiene, dar și practici cum ar fi: incantații magice, descântece sau diverse rituri. Ea este amplasată fie în interiorul locuințelor, fie în exteriorul acestora. Sunt argumente care susțin ideea că vatra a fost locul de desfășurare a manifestărilor cu caracter ritual⁷⁵, unul dintre acestea fiind descoperirea de statuete antropomorfe în zona vetrelor.

Descoperirea unor altărașe în apropierea vetrelor susține ipoteza privind nevoia unei protecții magice a vetrei⁷⁶, dar poate avea și un rol practic, acela de a turna pe altăraș surplusul de ulei, necesar la menținerea focului sau reaprinderea lui. Există și ipoteze conform cărora acestea au ca rol exclusiv iluminatul încăperilor, însă împotriva acestor presupuneri se pronunță E. Bánffy, care susține că sunt prea mici și că nu pot produce lumină mai mult de câteva minute⁷⁷.

Unele experiențe făcute de Gh. Lazarovici, pe cantitatea de ulei sau grăsime care se pune într-un recipient, în funcție de grosimea fitilului, este de 50 gr. Flacăra poate dura între 24-30 de ore, ceea ce este mai mult decât necesar pentru protejarea focului în timpul nopții.

Desigur, sunt unele altare legate doar de un anume ritual, însă nu trebuie să generalizăm. Mai mult, altarele sunt pictate în interior, iar situarea lor în apropierea vetrelor, care sunt generatoare de lumină, le face să își piardă rolul de instrumente pentru iluminat. Este credibilă însă teoria că altărașele pot avea un rol casnic, ele putând să lumineze doar pe timpul derulării unor secvențe rituale⁷⁸.

La **Secăreuca**, în locuința L22, într-o nișă deasupra cuptorului, a fost descoperită o statueta antropomorfă într-un altăraș de lut ars⁷⁹. De asemenea, la **Trestiana**, în locuința L3, era o groapă

⁷⁰ Ignat 1998, p. 58, fig. 14.

⁷¹ Galis 1980, fig. 6-7, 12-13, pl. 3-4, 7, 9, 21-23, 27-28, 31, 33-34, 36-37.

⁷² Băcuet 2006, p. 154.

⁷³ Bejinariu 1997, p. 9-10.

⁷⁴ Băcuet, Băcuet-Crișan 2006, p. 400-4001.

⁷⁵ Băcuet 2006, p. 143.

⁷⁶ Băcuet 2006, p. 143.

⁷⁷ Bánffy 1997, p. 8-78.

⁷⁸ Gogăltan 1996, p. 15.

⁷⁹ Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2002, p. 28.

cu o vatră în centru, iar alături a fost găsit un altăraș patrulater cu două figurine antropomorfe⁸⁰. Unele altărașe cu masa scundă sau dreaptă sunt suporți pentru idoli și fac parte dintr-un altăraș casnic.

Vetrele cercetate la **Suplacu de Barcău** sunt amplasate fie în locuințe, de obicei în colțul nordic, fie în imediata lor apropiere. Cele din afara locuințelor au dimensiuni mari (1,20-1,40 m) și inițial s-a crezut că reprezintă podele cu vatră de foc⁸¹. Gh. Lazarovici a săpat asemenea complexe la **Porț – Corău III** și ele erau clar vetre exterioare, unele având două lipituri succesive (fig. 10).

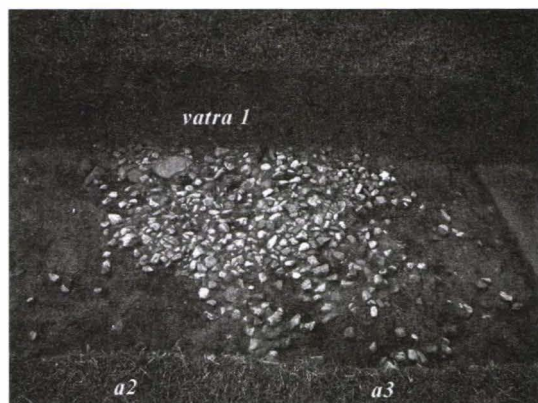

Fig. 10 a-b. Suplac III. vatra 1 (după Gh. Lazarovici)

Fig. 10 c-d. Suplac-Corău III, vatra 2 (după Gh. Lazarovici)

Analogii găsim la Ostrovu Golu și la Leț, în cultura Starcevo-Criș. Acolo au servit ca podele, bolovanii din podea fiind de mari dimensiuni. Gh. Lazarovici prezintă patru vetre descoperite la Suplac - *Corău III*⁸²:

Vatra 1, aflată în afara unui complex, se întindea pe o suprafață de 90 x 100 cm. Într-o etapă ulterioară, aceasta a fost mutată spre sud și a fost mărită. Vatra 2 are două faze și a fost prinsă doar parțial de secțiunea săpată. Cercetătorul o datează în fosta fază III a grupului Suplac, acum Zau IIIB. Vatra fusese străpunsă de gropi, care au fost umplute cu pietre. Vatra 3 aparține nivelului Suplac III și are un singur nivel. Vatra 4 oferă un bun exemplu privind etapele de refacere, funcționalitate și utilizare. Într-o primă etapă a existat o aglomerare de pietre mari (pietre de râu și lespezi), dispuse în formă circulară. Lespezi similare au apărut la una din vetrele din locuința 2. Lipitura din lut s-a păstrat și sub lipitură a fost descoperit un vas.

⁸⁰ Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2002, p. 28.

⁸¹ C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, p. 614 și urm.

⁸² C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, p. 615.

Fig. 11. Suplac-Corău III, vatra 4, vedere spre S; vatra 4, detaliu cu vase, etapa 3, (după Gh. Lazarovici)

D. Ignat a descoperit o situație asemănătoare, ceea ce poate duce la concluzia că vasele din apropierea vetrelor au conținut produsele necesare preparării hranei (sare sau ulei). Gh. Lazarovici nu exclude nici posibilitatea existenței unui ritual legat de fundarea și funcționarea vetrei, pentru cele înglobate în vatră⁸³. Podele de locuință au fost considerate și aglomerările de pietre apărute în cercetările D. Ignat. Straturile de lipituri arse și dimensiunile mici (1,20 – 1,40 m) au demonstrat însă că, în realitate, acestea sunt vetre.

Idolii

Sculpturile antropomorfe sau zoomorfe și vasele cu caracter antropomorf sau zoomorf sunt în directă legătură cu credințele și practicile magico-religioase legate de viață și moarte. Reprezentările antropomorfe pot constitui reflectarea unui cult al fertilității sau divinități care protejează căminul ori pe cei decedați⁸⁴.

Gh. Lazarovici menționează un fragment de figurină descoperit la **Iclod**⁸⁵, având fața modelată cu mare atenție; un număr mare de picioare umane; capete de animale stilizate; toarte de vase terminate cu picior uman; toarte zoomorfe; partea inferioară a unei figurine în poziție sezândă; leagăne, picioare de altar și altele. Autorul este de părere că acestea sunt piese de cult și că ele imită modele mai mari folosite în practicile magico-religioase, iar ca argument prezintă descoperirea machetei unei măsuțe de cult⁸⁶.

În campania anului 1996 s-a descoperit, la Iclod, în secțiunea S52, bordeiul 102, un idol considerat deosebit⁸⁷. Acesta este fragmentar (s-a păstrat doar partea superioară) și după cum se prezintă, se pare că fusese montat pe marginea unui vas sau a unui altar. Fața idolului este orientată în sus, ochii și gura sunt redade prin apăsare, nasul este lung și drept, pe gât are șase tăieturi scurte (ce pot sugera îmbrăcămintea), iar brațele (stilizate) sunt aduse în față.

Plastica este și ea ilustrată⁸⁸. Tot la Iclod a fost descoperită și o piesă cu simboluri solare sau alte semnificații – un fund de vas cu o *svastică* și alte fragmente cu același simbol⁸⁹. Asemenea piese apar din faza IIIA, fiind influențe ale culturii Turdaș. La Iclod a mai fost descoperit și un picior de la un vas antropomorf, lucrat din pastă fină, gălbuie, bine netezită, cu urme de slip căzut⁹⁰. Piesa are analogii la: Ostrovu Golu, Zauan (*Venus de Zauan*)⁹¹, Gorsza (*Venus de Gorsza*), Szentes

⁸³ C.-M. & Gh. Lazarovici 2006, p. 616.

⁸⁴ Comșa 1995, p. 121-122, 147.

⁸⁵ Lazarovici Gh. 1991, p. 15.

⁸⁶ Lazarovici Gh., Kalmar 1988, 23/1.

⁸⁷ Lazarovici Gh. et alii 1997, p. 650.

⁸⁸ Lazarovici Gh., Kalmar 1988, 23/3, 6; 1982, 4/5, 5; 5/3; 1987, 10/10; VIII; Lazarovici Gh. 1986, 2/18-19.

⁸⁹ Lazarovici Gh., Kalmar 1987, 10/15, 21.

⁹⁰ Lazarovici Gh. et alii 1997, p. 651.

⁹¹ Lakó 1978, p. 13.

(*Venus de Szentés*)⁹², Kokenydomb⁹³, Ocsod-Kovácsalom⁹⁴ și Vestő-Mágor⁹⁵.

La **Zauan**, în cultura Starcevo-Criș, au fost descoperite multe piese deosebite printre care: statueta *Venus de Zauan*, un fragment de mască, un vas antropomorf, mai multe figurine antropomorfe și zoomorfe, pintadere și altărașe⁹⁶. Felul cum au fost depuse și asocierea lor indică faptul că este vorba de elementele unui altar casnic. Acestea sunt importante deoarece în unele locuințe de la Suplac (în L4) s-au găsit mai multe statuete⁹⁷, ținând poate de un altar casnic ca cel de la Zauan. În general, statuetele au fost descoperite în locuințe. *Venus de Zauan* a apărut pe o vatră sau altar, în apropierea unei gropi cu un conținut special⁹⁸. Un fragment de idol a fost descoperit pe nivelul de călcare al unei locuințe⁹⁹.

La **Porț – Corău** au apărut trei figurine: prima în zona unei locuințe de suprafață, a doua în nivel și a treia în umplutură L15-L18¹⁰⁰.

La **Suplacu de Barcău** au fost descoperite numeroase piese, de mici dimensiuni, de formă cilindrică, confecționate din ceramică portocalie¹⁰¹. D. Ignat încadrează aceste piese în categoria idolilor. În mare parte, acești idoli sunt reprezentări antropomorfe feminine. Cercetătoarea îi prezintă pe faze, după cum urmează:

În **nivelul Suplac I/II** a fost găsită o figurină de formă cilindrică, lucrată din pastă cărămizie, cu fața modelată și purtând pe cap un fel de broboadă¹⁰², dar și fragmente de picioare de idoli, confecționate din ceramică având culoarea cafeniu-roșcat¹⁰³.

În **nivelul Suplac II** au apărut cinci idoli. Primul este zoomorf cu extremitățile rupte, lucrat din pastă fină, de culoare cărămizie, degresat cu nisip fin și mică¹⁰⁴. Al doilea este un fragment de idol zoomorf, lucrat din pastă fină, bine arsă, de culoare gălbuie, decorat cu linii subțiri și împunsături¹⁰⁵. Al treilea este un idol antropomorf de formă alungită, cu fața modelată sumar, lucrat din pastă cu nisip și mică în amestec, de culoare brun-închis¹⁰⁶.

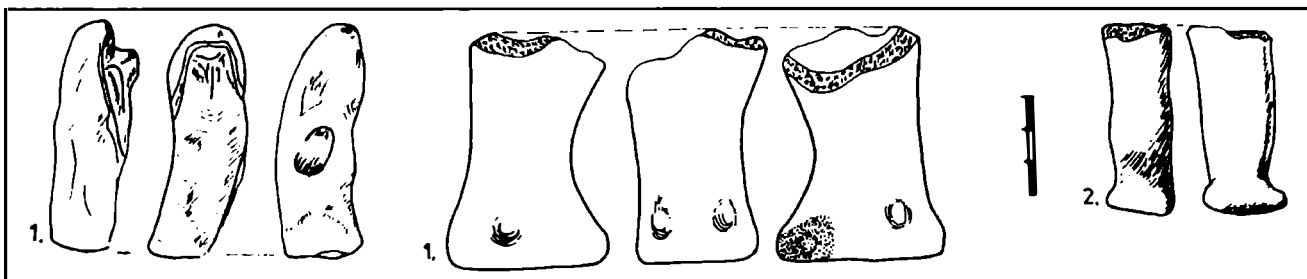

Fig. 12. Idoli din faza Suplac I/II (după D. Ignat), Zau II/III

Al patrulea este un idol fragmentar, decorat cu linii fine incizate și puncte fine, confecționat din lut bine ars, de culoare gălbui-roșcat¹⁰⁷. În sfârșit, al cincilea se aseamănă cu cel de-al patrulea, având același ornament, pe care autoarea este înclinată să îi considere ca fiind idoli zoomorfi.

⁹² Kutzián 1944, pl. XII/10.

⁹³ Kalicz, Raczky 1987, p. 15-16.

⁹⁴ Raczky 1987, 78-79.

⁹⁵ Hegedüs, Makkay 1987, p. 87 și urm.

⁹⁶ Lakó 1977, p. 41-46; Lazarovici Gh., Lakó 1981, p. 13-16; Lazarovici Gh. 1988, p. 23-27; Băcuet 2006, p. 26.

⁹⁷ Ignat 1998, p. 186, fig. 12

⁹⁸ Lakó 1978, p. 13.

⁹⁹ Lazarovici Gh., Lakó 1981, p. 16.

¹⁰⁰ Băcuet 2006, p. 140.

¹⁰¹ Ignat 1998, p. 54.

¹⁰² Ignat 1998, fig. 32/1.

¹⁰³ Ignat 1998, fig. 33, 1, 2.

¹⁰⁴ Ignat 1998, fig. 34/1.

¹⁰⁵ Ignat 1998, fig. 34/2.

¹⁰⁶ Ignat 1998, fig. 34/6.

¹⁰⁷ Ignat 1998, fig. 34/7.

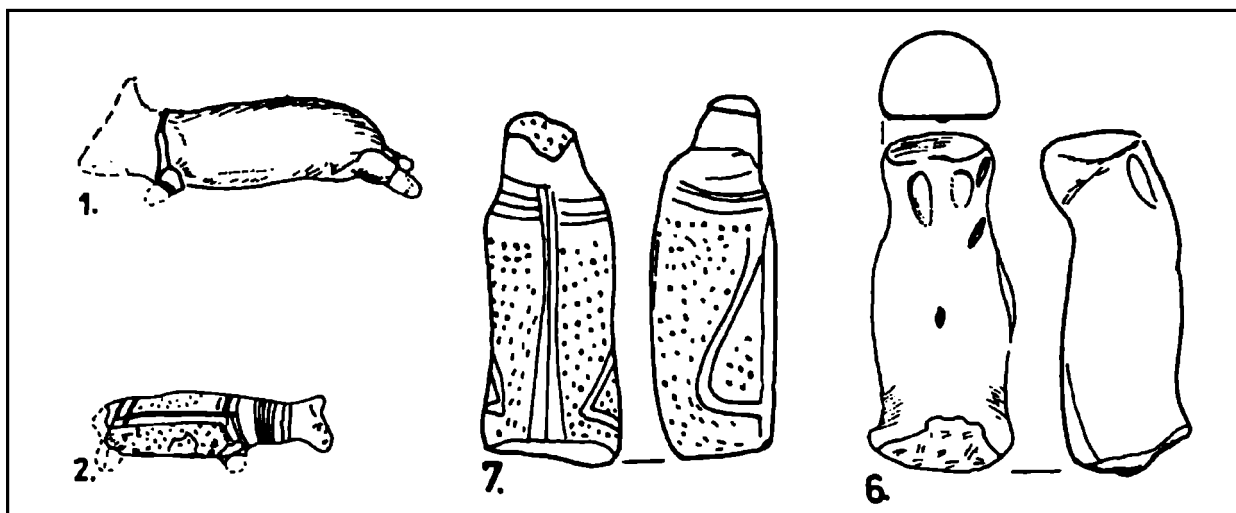

Fig. 13. Idoli din faza II (după D. Ignat)

Nivelul Suplac II-III este reprezentat de zece idoli. Primul este un fragment de picior cu musculatura reliefată, din pastă semifină acoperită cu slip cărămiziu¹⁰⁸. Al doilea este un fragment de idol, probabil zoomorf, decorat cu linii fine și împunsături, din pastă cărămizie¹⁰⁹. Al treilea este un idol antropomorf, lucrat din pastă cărămizie, cu fața de formă triunghiulară și culoare cenușie, purtând pe cap un fel de glugă. Are gura și ochii redați prin trei mici împunsături, brațele prin două proeminențe și sexul prin împunsături fine¹¹⁰.

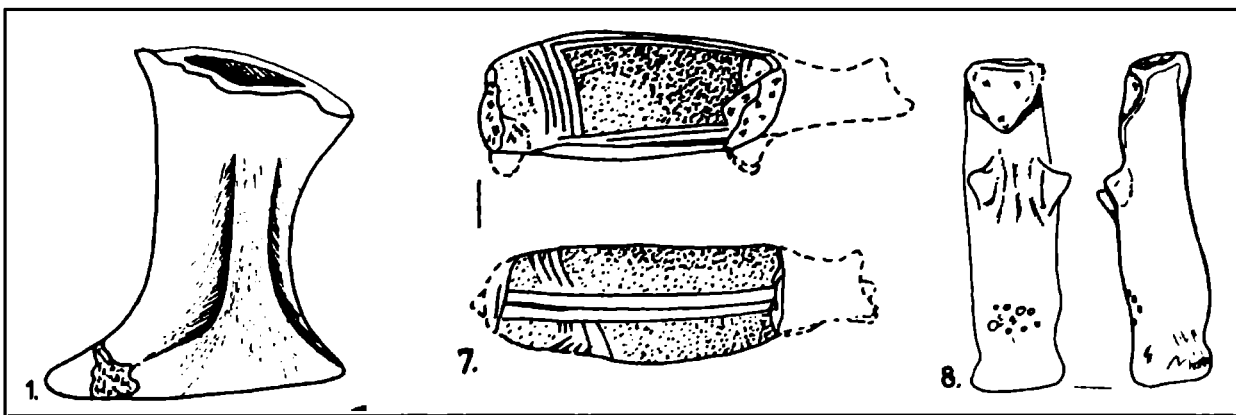

Fig. 14. Idoli din faza II-III (după D. Ignat)

Al patrulea este un idol antropomorf, cu față triunghiulară și sâni modelați prin două proeminențe, cu picioarele strâns legate și decorate cu mici împunsături, realizat din pastă amestecată cu nisip, de culoare cărămizie¹¹¹. Al cincilea idol antropomorf are fața triunghiulară, nasul în relief, alungit, cu ochiul drept marcat printr-o împunsătură și cu gura întredeschisă. El este realizat dintr-o pastă de culoare gălbuie, cu flecuri negre, ce are în amestec nisip fin¹¹². Al șaselea idol are capul mobil, cu o perforație oblică pentru fixarea capului. Este din pastă cărămizie, cu flecuri cenușii și este acoperit parțial cu slip¹¹³.

¹⁰⁸ Ignat 1998, fig. 36/1.

¹⁰⁹ Ignat 1998, fig. 36/7.

¹¹⁰ Ignat 1998, fig. 36/8.

¹¹¹ Ignat 1998, fig. 36/9.

¹¹² Ignat 1998, fig. 37/8.

¹¹³ Ignat 1998, fig. 37/11.

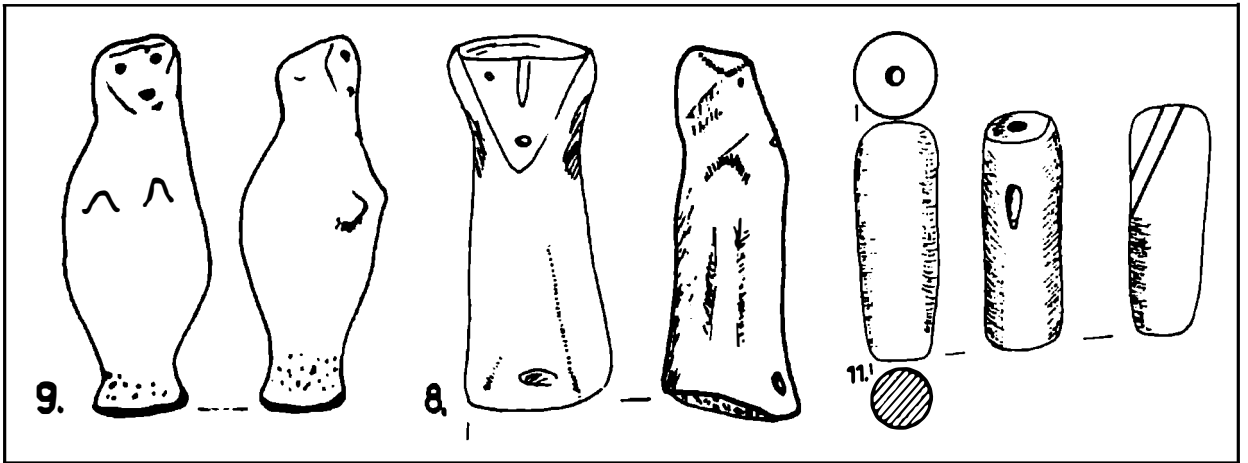

Fig. 15. Idoli din faza II-III (după D. Ignat)

Al șaptelea idol este un fragment zoomorf, stilizat, lucrat din pastă semifină gălbuie, slab arsă, degresată cu nisip și mică¹¹⁴. Idolul opt este tot zoomorf, stilizat și el, confectionat din pastă poroasă de culoare gălbuie¹¹⁵. Idolul nouă este un fragment de picior din pastă cărămizie, degresat cu nisip și mică¹¹⁶. Și, în sfârșit, cel de-al zecelea idol este un fragment decorat prin linii incizate și împunsături¹¹⁷.

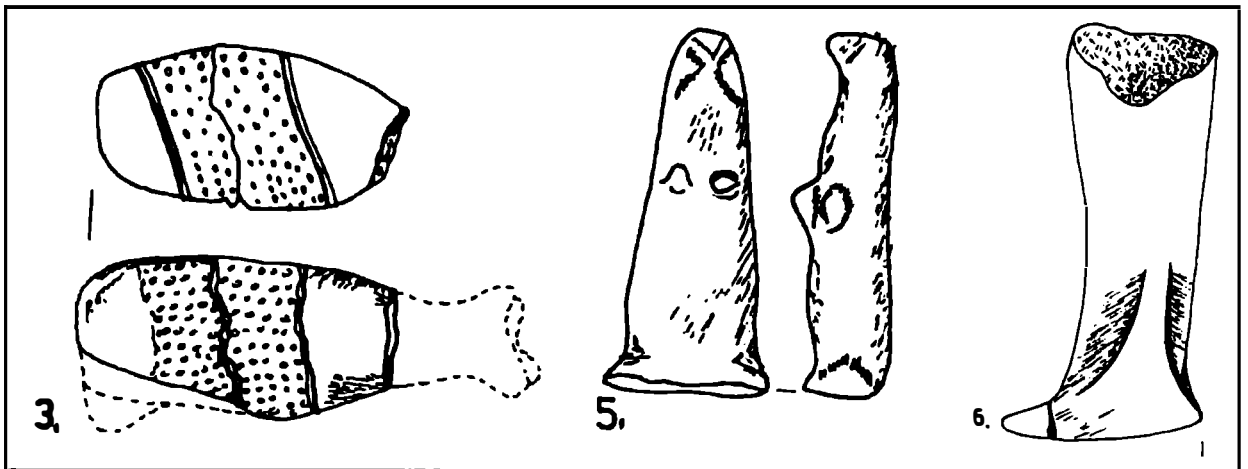

Fig. 16. Idoli din faza II-III (după D. Ignat)

În **nivelul Suplac III** au fost descoperiți șase idoli și cinci reprezentări antropomorfe și zoomorfe redat pe vase sau pe diverse obiecte din ceramică. Primul este un fragment de picior de idol, realizat din pastă de culoare cărămizie și degresată cu pietricele¹¹⁸. Al doilea este un picior de idol decorat cu împunsături și incizii fine, obținut din pastă cărămizie degresată cu mică și nisip¹¹⁹. Al treilea este un fragment de idol antropomorf, stilizat, ce are ochii și gura modelate. Este realizat din pastă brun-deschis spre cărămiziu¹²⁰.

¹¹⁴ Ignat 1998, fig. 40/3.

¹¹⁵ Ignat 1998, fig. 40/5.

¹¹⁶ Ignat 1998, fig. 40/6.

¹¹⁷ Ignat 1998, fig. 48/8.

¹¹⁸ Ignat 1998, fig. 42/1.

¹¹⁹ Ignat 1998, fig. 42/3.

¹²⁰ Ignat 1998, fig. 42/2.

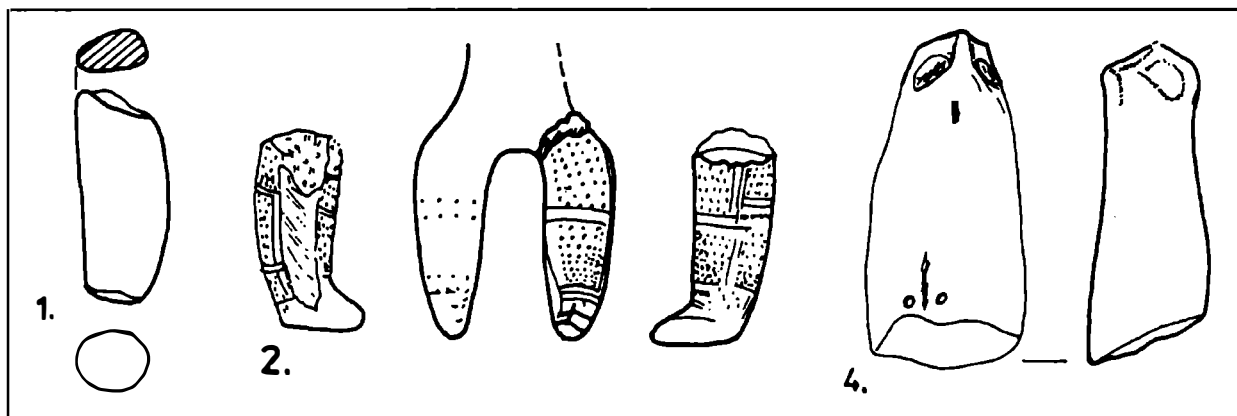

Fig. 17. Idoli din faza III (după D. Ignat)

Al patrulea este un fragment de idol antropomorf, ornamentat cu incizii de tip cucutenian, dar asemenea piese apar și în cultura Turdaș, cea care a determinat evoluția etapei Zau III. Era lucrat din pastă de culoare gălbuie, cu miezul negru, slab arsă¹²¹. Al cincilea este un idol șezând, cu fața stilizată, decorat cu linii incizate și împunsături fine, lucrat din pastă de culoare roșie-portocalie și cu flecuri negre¹²². Al șaselea este un fragment de idol antropomorf, feminin, cu un decolteu sugerat cu două linii oblice (ornament tipic pentru idoli turdășeni), cu sâni marcați prin doi butoni încadrați de împunsături fine, cu linii ce redau elemente ale îmbrăcăminte. Idolul are creștetul capului triunghiular și fața stilizată și este lucrat din pastă de culoare gălbuie¹²³.

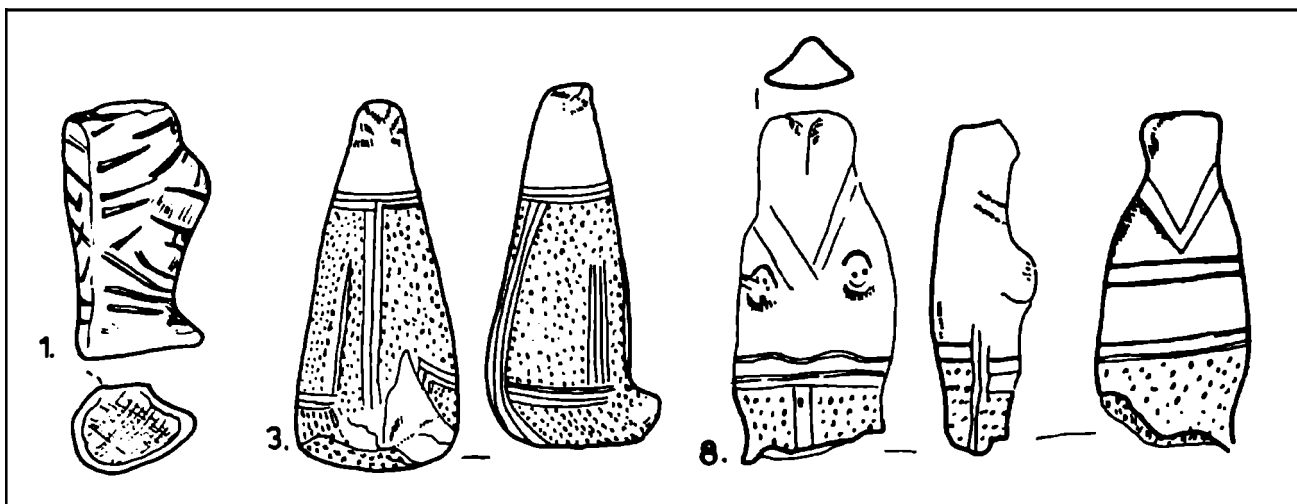

Fig. 18. Idoli din faza Zau IIIB (după D. Ignat)

Din categoria reprezentărilor antropomorfe și zoomorfe, redată pe vase sau alte obiecte, avem cinci exemplare. Primul este un fragment de vas zoomorf ce reprezintă un animal ale cărui picioare se termină cu rozete. Inițial, vasul avea patru picioare, iar în partea superioară o mică proeminență sugerează coada. Fragmentul este lucrat din pastă fină de culoare gălbuie și are înălțimea de 5 cm¹²⁴.

¹²¹ Ignat 1998, fig. 43/1.

¹²² Ignat 1998, fig. 43/3.

¹²³ Ignat 1998, fig. 41/5=43/8.

¹²⁴ Ignat 1998, fig. 33/3.

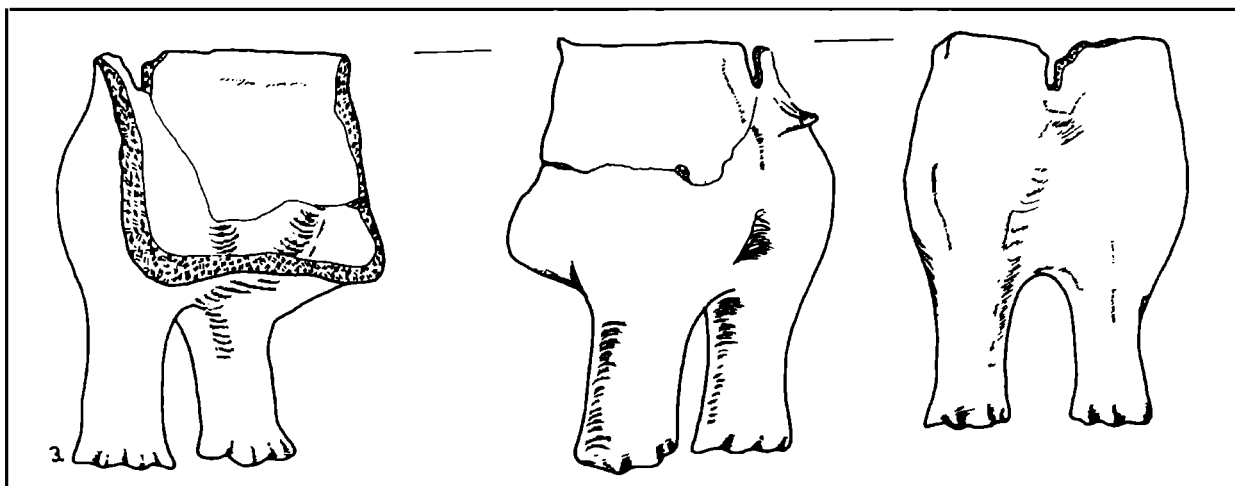

Fig. 19. Vas zoomorf din faza III (după D. Ignat)

Al doilea este un vas zoomorf fragmentar, cu piciorușe, obținut din pastă poroasă, degresată cu mâl¹²⁵. Al treilea este un fragment de vas cu protomă alveolată, de culoare gălbuie, lucrat din pastă semifină¹²⁶.

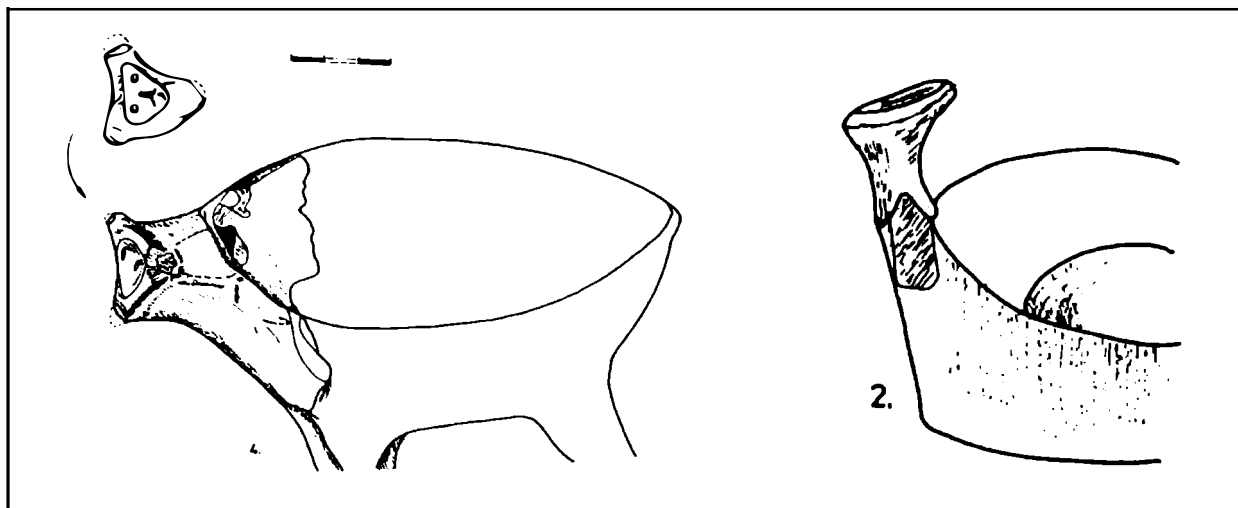

Fig. 20. Vase zoomorfe din faza III (după D. Ignat)

Al patrulea este un fragment de lingură, obținut din pastă de culoare brună, cu o bună ardere. Pe coada lingurii este redată, stilizat, o figură umană. Ochiul sunt redați prin două împunsături, iar gura printr-o incizie în forma literei „X”¹²⁷.

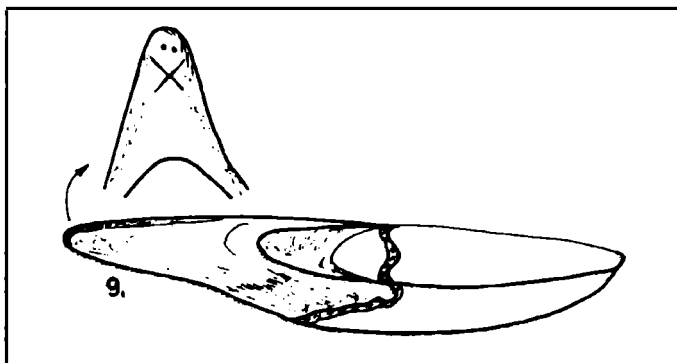

Fig. 21. Fragment de lingură cu redarea unei figuri umane din faza III (după D. Ignat)

¹²⁵ Ignat 1998, fig. 39/4.

¹²⁶ Ignat 1998, fig. 43/2.

¹²⁷ Ignat 1998, fig. 43/9.

Ultimele reprezentări sunt câteva fragmente de picioare de vase antropomorfe¹²⁸.

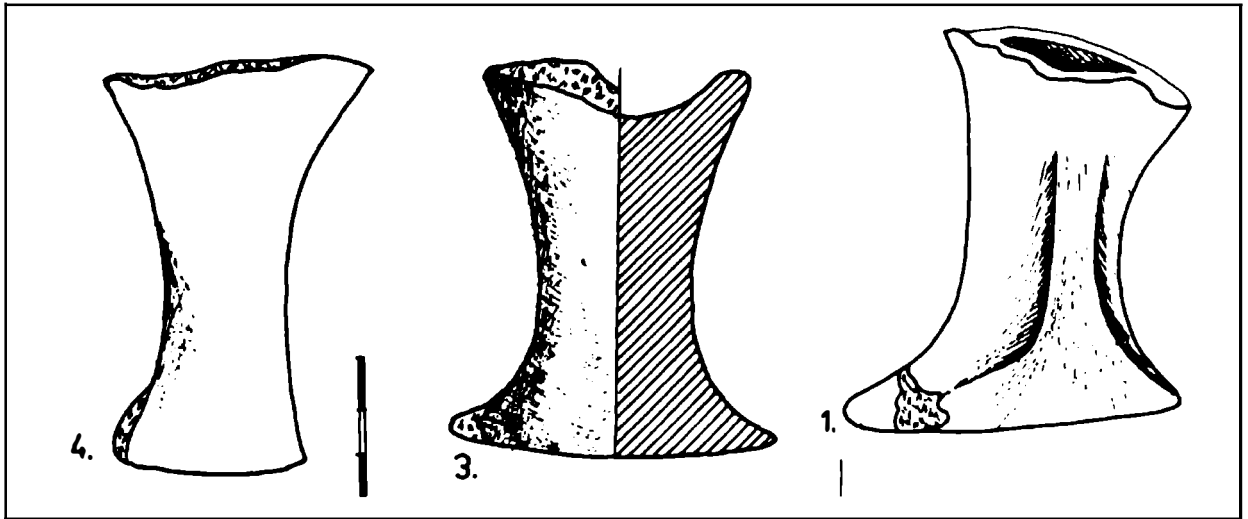

Fig. 22. Fragmente de picioare de vase antropomorfe, faza III (după D. Ignat)

Concluzia Doinei Ignat este că manifestările spirituale redată prin plastică rămân conservatoare, păstrându-se formele neoliticului târziu (mai ales din cultura Turdaș). Analogii ale acestor idoli se găsesc în Banat și în centrul Transilvaniei¹²⁹. Idolii decorați cu împunsături pe picioare, de la Suplac și Porț, foarte probabil stau la baza evoluției unora din cultura Petrești, existând analogii între materialele publicate de I. Paul.

¹²⁸ Ignat 1998, fig. 36/8.

¹²⁹ Ignat 1998, p. 56.

BIBLIOGRAFIE

- Băcuet-Crișan 2006 – S. Băcuet-Crișan, *Neoliticul și eneoliticul timpuriu în Depresiunea Șimleului*, Teză de doctorat, Alba Iulia, 2006, ms.
- Berciu, Berciu 1949 – D. Berciu, I. Berciu, *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944-1947*, în *Apulum*, III (1946-1948), pp. 1-48.
- Berciu, Berciu 1949a – *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944-1947: II Săpăturile de la Limba*, în *Apulum*, III (1947-1948), pp. 18-29.
- Berciu 1968 – I. Berciu, *Importanța complexului neolitic „Lumea Nouă” în lumina noilor săpături (1961-1963)*, în *Apulum*, VIII, pp. 53-60.
- Bindea 2005 – *Studiul anatomo-comparat al resturilor faunistice descoperite în siturile din Transilvania începând cu neoliticul și până la formarea provinciei Dacia romană*, Teză de doctorat, ms., Universitatea Al. I. Cuza, Iași, 2005.
- Colesniuc 2008a – Sorin Marcel Colesniuc, *Complexul cultural Cluj – Cheile Turzii – Lumea Nouă – Zau – Iclod – Suplac (Cultura Zau)*, în *Anuarul Muzeului Marinei Române*, Constanța, 2008.
- Colesniuc 2015 – Sorin Marcel Colesniuc, *Cultura Zau*, Constanța, 2015.
- Comșa 1987 – E. Comșa, *Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, București, 1987.
- Comșa, Nanasi 1971 – E. Comșa, Z. Nanasi, *Mormântul neolitic descoperit la Săcuieni*, în *SCIV*, 22, 4, 1971, pp. 633-634.
- Comșa, Nanasi 1972 – E. Comșa, Z. Nanasi, *Date privitoare la ceramica pictată din epoca neolitică din Crișana*, în *SCIV*, 23, 1, 1972, pp. 3-18.
- Gligor 2007 – M. Gligor, *Așezarea neo și eneolitică de la Alba Iulia – Lumea Nouă în lumina noilor cercetări*, Teza de doctorat, ms.
- Gligor 2007b – *Grupul cultural Lumea Nouă, în Ceramica neolitică. O lecție de istorie. Catalog de expoziție*. Alba Iulia, Ed. Eternitas, pp. 42-49.
- Gligor 2007c – *Cercetări arheologice preventive la Alba Iulia – Lumea Nouă. O descoperire aparținând grupului Foeni*, în *Apulum*, XLIV, 2007, pp. 4-28
- Iercoșan 1992-1993a – N. Iercoșan, *Săpături arheologice în așezarea neolitică de la Căpleni (jud. Satu Mare)*, în *StComSM*, IX-X, 1992-1993, pp. 9-22.
- Iercoșan 1992-1993b – N. Iercoșan, *Săpăturile arheologice din județul Satu Mare (1971-1990)*, în *StComSM*, IX-X, 1992-1993, pp. 77-90.
- Ignat 1979 – Doina Ignat, *Așezarea neolitică de la Suplacu de Barcău*, în *Materiale*, XIII, pp. 45-54.
- Ignat 1988 – *Așezarea eneolitică de la Suplacu de Barcău*, în *Crisia*, XVIII, pp. 325-337.
- Ignat 1998 – Doina Florica Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*, Editura Mirton, Timișoara, p. 256.
- Kalicz, Makkay 1977 – N. Kalicz, J. Makkay, *Die Linienbandkeramik in den Grossen Ungarischen Tiefebene*, Budapest, 1977.
- Kalicz, Ráczky 1987 – *Berettjoufalú-Herpály, a settlement of the Herpály culture*, în *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest-Szolnok, 1985, pp.105-125.
- Kalmar-Maxim 1987-1988 – Zoia Kalmar-Maxim, *Săpăturile arheologice de salvare de la Cluj – Stăvilar*, în *ActaMN*, XXIV – XXV, pp. 1019 – 1023.
- Kurucz 1989 – K. Kurucz, *A nyíri Mezőség neolitikuma*, Nyíregyháza, 1989.
- Kutzián 1944 – I. Kutzián, *A Kőrös Kultúra*, Budapesta, 1944.
- Lakó 1979 – Eva Lakó, *Repertoriul topoarelor de aramă din județul Sălaj*, în *ActaMP*, III, pp. 41-50.
- Lakó 1986 – *Date noi pentru completarea celor trei repertorii privind epoca comunei primitive din Sălaj*, în *ActaMP*, X, pp. 47-59.
- Lazarovici Gh. 1977c – *Inventarul a două morminte neolitice de la Cluj-Napoca*, în *ActaMN*, XIV, pp. 23-28.
- Lazarovici Gh. 1979 – *Neoliticul Banatului*, în *BMN*, III, Cluj-Napoca.
- Lazarovici Gh. 1983 – *Șantierul arheologic Iclod (1977-1981)*, în *MCA*, București, pp. 50-61.

- Lazarovici 1983a – *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Iclod*, în *Apulum*, XXI, pp. 161-166.
- Lazarovici Gh. 1984 – *Neoliticul timpuriu în România*, în *ActaMP*, VIII, pp. 40-104.
- Lazarovici Gh. 1985 – *Sincronisme etno-culturale în neoliticul timpuriu din Sălaj și din România*, în *ActaMP*, IX, pp. 69-92.
- Lazarovici Gh. 1986 – *Neoliticul târziu din nord-vestul României, Sălajul, Clujul, Bihorul în Acta MP*, 10, pp. 15-46.
- Lazarovici Gh. 1987a – *Săpăturile arheologice din Cluj - Piața Baba Novac*, în *ActaMN*, p. 24.
- Lazarovici Gh. 1988 – *Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-religioase, partea a I-a*, în *ActaMP*, XII, pp. 23-70.
- Lazarovici Gh. 1991 – *Grupul și stațiunea Iclod*, Cluj-Napoca, 1991.
- Lazarovici Gh. 1991b – *Complexul Cluj - Cheile Turzii - Lumea Nouă - Iclod în Cultura Vină în România*, Timișoara, pp. 100-108.
- Lazarovici Gh. 1991c – *Grupul Lumea Nouă în Cultura Vină în România*, Timișoara, pp. 111-114.
- Lazarovici Gh. 1991d – *Săpăturile arheologice de la Zorlențu Mare*, Reșița, pp. 1-17.
- Lazarovici Gh. 1991e – *Iclod, Pământul Vlădicii, jud. Cluj*, în *Cultura Vină în România*, Timișoara, pp. 133-136.
- Lazarovici Gh. 2000 – *The main Problems of the Cultural Complex CCTLNI*, în *An.B*, VII-VIII, pp. 35-52.
- Lazarovici Gh. 2001 – *Vină - Lengyel and Transilvania*, în *ActaMN*, 37.1, 2001, pp. 7-20.
- Lazarovici Gh. et alii 1997 – *Șantierul arheologic Iclod. Campania din 1996*, în *ActaMN*, 34, 1, Cluj-Napoca, 1997.
- Lazarovici Gh. et alii 2004b – Gh. Lazarovici, I. Bălțean, P. Biagi, M. Spataro, C.M. Lazarovici, S. Colesniuc, P. Vrâncian, *Petreștii de Jos, jud. Cluj, Punct: Cheile Turzii, Campania 2003*, în *CCA*, 2004.
- Lazarovici Gh. et alii 2006 – Gh. Lazarovici, P. Biagi, M. Spataro, C.M. Lazarovici, S. Colesniuc, C. Suciuc, C. Roman, O. Chitic, S. Angeleski, A. Tatar, *Petreștii de Jos, com. Petrești, jud. Cluj. Punct Cheile Turzii. Campania 2004*, în *CCAR* 2006.
- Lazarovici Gh., Bulbuc 1982 – Gh. Lazarovici, A. Bulbuc, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Iclod*, în *Apulum*, XXI, pp. 161-166.
- Lazarovici Gh., Drașovean, Maxim, 1991 – Gh. Lazarovici, Fl. Drașovean, Zoia Maxim, *Parța. Monografie arheologică*, vol. 1.1 și vol. 1.2, *Waldpress*, BHAB, 12, 1991.
- Lazarovici Gh., Dumitrescu 1985-1986 – Gheorghe Lazarovici, Hortensia Dumitrescu, *Cercetările arheologice de la Tăulaș - Deva (partea a II-a)*, în *ActaMN*, pp. 3-27.
- Lazarovici Gh., Ghergari, Ionescu 2002 – Gheorghe Lazarovici, Lucreția Ghergari, Corina Ionescu, *Artefacte ceramice din neoliticul mijlociu în Transilvania: Cultura CCTLNI din stațiunea Zau jud. Mureș*, în *Angvstia*, 7, 2002, Arheologie, pp. 7-18.
- Lazarovici Gh., Kalmar 1982 – Gh. Lazarovici, Zoia Kalmar, *Discuții pe marginea legăturilor cronologice și culturale între grupul Iclod și cultura Tisa*, în *ActaMN*, XIX, pp. 221-245.
- Lazarovici Gh., Kalmar 1986 – *Șantierul arheologic Iclod. Campania (1983-1984)*, în *Apulum*, 23, 1986, pp. 25-41.
- Lazarovici Gh., Kalmar 1987 – *Șantierul arheologic Iclod. Campania 1985*, în *Apulum*, 24, 1987, pp. 9-39.
- Lazarovici Gh., Kalmar 1988 – *Săpăturile arheologice de la Iclod. Campania 1986*, în *Apulum*, 25, 1988, pp. 9-47.
- Lazarovici Gh., Kalmar 1989 – *Șantierul arheologic Iclod. Campania 1987*, în *Apulum*, 26, 1989, pp. 55-68.
- Lazarovici Gh., Kalmar 1990-1993 – *Săpăturile arheologice de la Iclod (campania 1988)*, în *Apulum*, pp. 23-58.
- Lazarovici, Kalmar, Ardevan 1983-1984 – Gh. Lazarovici, Z. Kalmar, R. Ardevan, *Așezarea neolitică din Cluj – Piața Ștefan cel Mare*, în *Marisia*, XIII-XIV, pp. 15-22.
- Lazarovici Gh., Lakó 1981 – Gheorghe Lazarovici, Eva Lakó, *Săpăturile de la Zăuan* –

Campania din 1980 și importanța acestor descoperiri pentru neoliticul din nord-vestul României, în *ActaMN*, XVIII, pp. 13-43.

Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2003 – Gheorghe Lazarovici, Magda Lazarovici, *The Neoeolithic Architecture in Banat, Transilvania and Moldova*, în *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*, Thessaloniki, 2003, pp. 369-486.

Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2005 – M.-C. Lazarovici și Gh. Lazarovici, *Contribuții privind arhitectura eneoliticului din Banat, Crișana și Transilvania*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, XXII, pp. 399-420.

Lazarovici C.-M., Lazarovici Gh. 2006 (C.-M. & Gh. Lazarovici) – C.-M. Lazarovici, Gh.

Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului în România*, Editura Trinitas, Iași, 2006.

Lazarovici Gh., Maxim 1995 – Gh. Lazarovici, Zoia Maxim, *Șantierul arheologic Iclod*.

Campania din 1994, în *Acta MN*, 32/1, pp. 507-535.

Lazarovici Gh., Maxim, Lazo, Meșter 1995 – Gh. Lazarovici, Z. Maxim, Crina Lazo, M. Meșter, *Șantierul arheologic Iclod. Campania 1994*, în *ActaMN*, 32, I, pp. 507-535.

Lazarovici Gh., Maxim, Meșter 2005 – Gh. Lazarovici, Zoia Maxim, Mihai Meșter, *Țaga. Baza arheologică*, în *CCA*, 2005.

Lazarovici Gh., Meșter, Dascălu 1995 – Gh. Lazarovici, Mihai Meșter, Lidia Dascălu, *Cheile Turzii 1994. Raport de cercetare arheologică și etnoarheologică*, în *Acta MN*, 32/1, Cluj-Napoca, pp. 537-574.

Lazarovici Gh., Némethi 1983 – Gh. Lazarovici, I. Némethi, *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmărul și Clujul)*, în *ActaMP*, 7, 1983, pp. 17-60.

Lazăr 1995 – V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Târgu Mureș, 1995.

Lenneis et alii 1995 – E. Lenneis, Ch. Neugebauer-Maresch, E. Ruttkay, *Jung-Steinzeit im Osten Österreichs*, St. Pölten-Wien, 1995.

Makkay 2000 – J. Makkay, *An early war. The Late Neolithic mass grave from Esztetrgályhorváti*, Budapest, 2000.

Maxim 2000 – Z. Maxim, Gh. Lazarovici, *Șantierul arheologic Iclod*, Raport pe 2000.

Maxim et alii 2003 – Z. Maxim et alii, *Iclod. Pământul Vlădicii*, în *CCA*, 2003.

Paul 1992 – *Cultura Petrești*, Editura Museion, București, 1992.

Paul et alii 1999 – Iuliu Paul et alii, *Limba*, în *CCA*, s.v.

Paul et alii 2002 – Iuliu Paul et alii, *Limba. Văvăria*, în *CCA*, 2002.

Rackzy 1987 – P. Rackzy în *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest-Szolnok, 1987, pp. 61-79.

Virag 2004 – C. Virag, *Cercetări arheologice la Urziceni-Vamă*, în *ActaMP*, XXVI, 2004, pp. 41-76.

Vlassa 1966 – N. Vlassa, *Cultura Criș în Transilvania*, în *ActaMN*, II, pp. 9-47.

Vlassa 1972 – *Cea mai veche fază a complexului cultural Starcevo-Criș în România*, în *ActaMN*, IX, pp. 19-38.

Vlassa 1976 – *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, *BMN*, 3, Cluj-Napoca.

ARHEOLOGIA ENEOLITICULUI DIN DOBROGEA.

De la „cioburi străvechi” la cercetare interdisciplinară

Valentina Mihaela VOINEA

Concentrată mai ales asupra vestigiilor greco-romane, arheologia Dobrogei nu a neglijat însă nici cercetarea obiectivelor mai vechi. Cele mai multe situri preistorice, grupate de-a lungul Dunării, văilor Casimcea, Carasu și în zona litoralului au fost atribuite culturilor Hamangia III și Gumelnița A1 – A2.

Periegheze 1895 - 1947

Cercetările de suprafață întreprinse de Gr. Tocilescu și P. Polonic pentru identificarea limesului roman au prilejuit și descoperirea unor urme de locuire preistorică de-a lungul Dunării și în apropierea litoralului vest-pontic. Astfel, încă de la sfârșitul sec. al XIX-lea, pe lista primelor așezări preistorice apar Cernavodă, în incinta anticului oraș Axiopolis, unde, între 1898 – 1899, P. Polonic, sub îndrumarea lui Gr. Tocilescu, a efectuat primele sondaje arheologice, și Ghindărești, la 2 km sud de sat. Între Caraorman și Carinasuf, pe malul Lacului Sinoe aceeași autori semnalau o mare concentrare de descoperiri arheologice: materiale greco-romane, atribuite ulterior, de V. Pârvan, Histriei, iar la aproximativ 3 km nord de cetate, ceramică preistorică.

După includerea Cadrilaterului în granițele statului român, cercetările arheologice s-au extins, concentrându-se mai ales în zona de sud-vest a Dobrogei. Regretabil este faptul că ulterior, când culturile preistorice erau deja definite, regiunea nu s-a bucurat prea mult de interesul arheologilor români și bulgari. De aceea, ne limităm doar la menționarea punctelor, urmând ca cercetările viitoare să permită o încadrare culturală precisă. La Tătarița, pe malul Dunării, prezența unei grădiști “puțin ridicată de la suprafața pământului” sugerează existența unui tell. Situații similare au fost semnalate și la Vetren și Garvăn. O precizare specială se impune în cazul așezării de la Cadikioi: publicarea materialului recoltat în urma sondajelor arheologice întreprinse în așezare a permis, ulterior, încadrarea lor culturală: “un ciob de strachină care era probabil de tip Gumelnița” (COMȘA E., 1987, p. 13). Tot aici au fost descoperite și primele importuri cucuteniene de pe teritoriul Dobrogei “două cioburi aparținând unor vase colorate de tip cucutenian – aproximativ tipul B” – după periodizarea lui H. Schmidt. Valea Urлуiei, astăzi secată, oferea condiții propice pentru dezvoltarea unor așezări de lungă durată; “un vârf de lance și o piatră de praștie” s-au recuperat de la Hairanchioi – Dumbrăveni.

Realizând cercetări de suprafață în apropierea tell-ului de la Cernavodă, C. Schuchhardt a descoperit, la 10 km sud de oraș pe malul abrupt al Dunării, o concentrare de “cioburi foarte vechi” (SCHUCHHARDT C., 1924, p. 9). “Probabil este vorba de așezarea neolitică din vecinătatea satului Cochirleni” (COMȘA E., 1987, p.13).

În zona litoralului, deschiderea șantierului arheologic de la Histria a prilejuit și o mai bună investigare a teritoriului cetății, fiind semnalate aici urme de locuire neolitică (COMȘA E., 1987, p. 13-14).

Întemeietorul școlii de preistorie din România, I. Andrieșescu a realizat prima sinteză a preistoriei Dobrogei, iar peste un deceniu, R. Vulpe a îmbogățit harta descoperirilor arheologice cu noi puncte, chiar dacă în lucrarea sa “*Histoire ancienne de la Dobroudja*” s-a concentrat mai ales asupra antichităților greco-romane.

1947 - 1989

După al II-lea Război Mondial, lucrările de amploare întreprinse pentru construirea Canalului Dunăre - Marea Neagră au adus la lumină, cel mai adesea cu brutalitate, numeroase vestigii preistorice. Informațiile privind siturile identificate se rezumă, de cele mai multe ori, la o simplă încadrare cronologică: nivelurile arheologice au fost rase de buldozer, arheologului rămânându-i, astfel, doar posibilitatea recoltării materialului. Este cazul așezărilor de la Medgidia II – km 23 pe traseul canalului și Agigea, pe malul lacului cu același nume, complet distrusă (COMȘA E., 1951, pp. 169-172; HAȘOTTI P., 1988-1989, pp. 13-29).

În anii '60 – '80, E. Comșa a efectuat numeroase cercetări de suprafață atât în nordul Dobrogei, pe litoralul vest-pontic, cât și de-a lungul Dunării, între Ostrov și Hârșova. Dintre punctele noi amintim: Rasova – o așezare și un mormânt “la circa 3 km de sat”, Cochirleni I “o așezare situată la 500 m nord de capătul valului”, Esichioi, Grădina, Palazu Mic, Insula Ovidiu, Istria IV – pe malul Lacului Sinoe, Năvodari II, Mangalia – “La Ostrov” – toate simple mențiuni, fără precizarea fazei (COMȘA E., 1959, p. 761; 1977, p. 69; 1987, p. 9; 1991, p. 167).

Cu ocazia cercetărilor paleontologice întreprinse în zona central-carstică a Dobrogei au fost identificate și primele locuri neolitice de peșteră. Sondajele stratigrafice au evidențiat prezențe sezoniere Gumelnița A1: Peștera “La Izvor”, situată în zona de sud-vest a satului Cheia, pe partea dreaptă a văii Ghelengicului (NICOLĂESCU-PLOPȘOR C.S. et alii, 1959, p. 43; HARTUCHE N., 1976, p.13), Peștera “La Baba” la sud de satul Cheia, în punctul numit de localnici “La pământul galben”; aici “au fost identificate două niveluri de locuire marcate prin vetre” (HARTUCHE N., 1976, p. 13). Situată pe malul drept al pârauului dintre Târgușor și Valea Casimcei, Peștera Gura Dobrogei a oferit o stratigrafie bogată, cu locuri din neolitic (Hamangia III/Boian IV) până în perioadă feudală-timpurie; “printre fragmentele ceramice aparținând acestei culturi [Gumelnița A1] au fost găsite și câteva fragmente ceramice de vase care conțin ca degresant scoică pisată, unele ornamente cu șnurul (...) atribuite culturii Cernavodă I” (HARTUCHE N., 1976, p. 13). Tot pentru această regiune, E. Comșa a menționat și Peștera “La Soci” cu o locuire “Gumelnița târzie”, fără să ofere, însă, date clare privind localizarea ei (COMȘA E., 1977, p. 66). La fel de sumare sunt și informațiile privind așezarea gumelnițeană timpurie din satul Cheia, punctul “Siliște” (HARTUCHE N., 1976, p. 13).

Pe baza descoperirilor din zona litoralului, D. Galbenu a definit pentru prima dată aspectul vest-pontic al culturii Gumelnița, oferind contraargumente, la nivelul anilor '60, teoriei bulgare privind “cultura Varna” (GALBENU D., 1966, p. 321). Pentru mormântul de la Palazu Mare – descoperire fortuită pe malul Lacului Siutghiol – analogiile au apărut mai târziu, după cercetarea necropolei de la Durankulak. Măsuța-suport considerată de D. Galbenu ca un element caracteristic al “fazei Hârșova” (GALBENU D., 1970, p. 72) sugerează mai degrabă influențe sudice de tip Sava IV, Marica IV și vechi tradiții Hamangia. Alături de aceasta, piesele din colecția Solacolu (MARINESCU-BÎLCU S., 1972a, p.29; 1972b, p. 53) și vasul “în patru colțuri” cu capac descoperit la Corbu de Jos – probabil piese de inventar funerar - ilustrează cel mai bine etapa timpurie a aspectului vest-pontic. Autoarea amintită a încadrat în aceeași fază timpurie descoperirile de lângă Lacul Tăbăcarie – Constanța I (GALBENU D., 1964, p. 72). Ulterior, tot în incinta orașului – Constanța II, săpăturile arheologice de amploare întreprinse în Parcul Catedralei au scos la lumină și câteva fragmente ceramice, un cap de idol antropomorf din lut aparținând fazei Gumelnița A1 (HAȘOTTI P., 1997, p. 84).

În deceniul al noulea al secolului XX au fost reluate cercetările de suprafață, mai ales în zona centrală a Dobrogei, identificându-se noi puncte și completându-se vechile informații. Astfel pe teritoriul Histriei, alături de vechile puncte Istria II, Tariverde I “Cărămidărie” s-au descoperit altele noi. La 600 m sud de satul Istria, în punctul “Drumul vacilor” – Istria I – au apărut fragmente ceramice Hamangia III și Gumelnița A1, iar pe malul pârâului Duingi – Tariverde II a fost semnalată “o așezare extrem de bogată” din faza A2 (AVRAM AL. et alii, 1985, p. 113). Tot în teritoriul Histriei, P. Hașotti amintește și punctul Istria III, undeva în apropiere de “Bent”, fără alte precizări (HAȘOTTI P., 1997, p. 85). Același autor, întreprinzând cercetări sistematice în așezarea Hamangia III de la Târgușor, punctul “Urs” a surprins “deasupra nivelului Hamangia un nivel subțire Gumelnița A2”. La Târgușor “Sitorman” - 800 m est de punctul “Urs” - a fost identificată o altă așezare foarte bogată Gumelnița A2 (HAȘOTTI P., WISOȘENSKI W, 1984, p. 37). Dintre descoperirile de aici “...remarcăm partea inferioară a unui idol Cucuteni A1” (HAȘOTTI P., 1997, p. 84). La marginea de sud a satului Gura Dobrogei au apărut fragmente ceramice atipice care sugerează existența unei așezări gumenițene (ALEXANDRESCU E. et alii, 1986, p. 243).

Perieghezele efectuate în regiunea lacului Cochirleni au adus la acoperirea altor pete albe de pe harta descoperirilor gumelnițene: Cochirleni II - așezare situată la 800 m vest de cetatea Pătului, Ivrinezu Mare – la 2 km nord/nord-vest. de sat, pe malul lacului – ambele fără precizarea fazei (HAȘOTTI P., MIHAIL E., 1983, p. 285).

1989 - 2018

În ultima perioadă, eforturile preistoricilor s-au concentrat spre aplicarea unor metode moderne de cercetare arheologică; colectivele științifice internaționale care investighează siturile eneolitice de la Hârșova, Taraschina și Cheia au pus bazele unui cadru științific interdisciplinar, absolut obligatoriu pentru reconstituirea paleomediului și înțelegerea caracteristicilor paleoeconomiei.

În aceeași perioadă au fost scrise lucrări de sinteză, vechile informații fiind completate cu noile descoperiri pentru realizarea unei imagini de ansamblu privind evoluția comunităților neoneolitice Hamangia - Gumelnița – Cernavodă I pe teritoriul Dobrogei (HAȘOTTI P., 1997).

În urma perieghezelor întreprinse în sud-vestul Dobrogei pentru reperarea unor noi situri getice din apropierea davei de la Satu Nou, M. Irimia a descoperit la 1,5 km sud/sud-vest de ruinele satului Adâncata o așezare fortificată getică și fragmente atipice gumelnițene.

Cercetări sistematice

Cernavodă. Puțin mai la nord de Cernavodă relieful scade treptat, înălțimile stâncoase făcând loc cuverturii sedimentare post-sarmatice. Numeroase văi (azi secate) brăzdează malul dobrogean al Dunării. Nu întâmplător de-a lungul Văii Carasu – cel mai scurt culoar de acces dintre Dunăre și Marea Neagră – s-au dezvoltat importante așezări gumelnițene: Cernavodă, Medgidia. Cercetările sistematice în această regiune au început în perioada primului război mondial când Dobrogea se afla sub ocupație germano-bulgară.

C. Schuchhardt a făcut săpături destul de ample în tell-ul de la Cernavodă I – Dealul Sofia, aflat pe malul Dunării, la marginea de nord-est a orașului (SCHUCHHARDT C., 1924, p. 9-27). Stațiunea a fost descoperită de învățatul german Paul Träger, ulterior Carl Schuchhardt, directorul Muzeului de Preistorie din Berlin, efectuând primele cercetări sistematice.

Studierea materialului arheologic de aici și coroborarea lui cu descoperiri similare de pe teritoriul României au permis o mai bună interpretare științifică (LANGSDORFF A., NESTOR I., 1929, p. 200-229). La îndemnul lui Grigore Florescu, I. Nestor a reluat săpăturile în 1936, definind pentru prima dată un aspect regional al culturii Gumelnița “aspectul Cernavodă”, numit azi varianta dobrogeană. În privința interpretării stratigrafice conform căreia “la Cernavodă nu sunt două strate de civilizație, conținând două faze distincte ale aceleiași civilizații, ci un singur strat” (NESTOR I., 1937, p.3), cercetările ulterioare nu au confirmat această ipoteză. Cantitatea mare de ceramică neagră din nivelul inferior, prezența unor forme specifice fazei timpurii – fructieră cu picior, castroane cu umăr drept de tradiție Boian – ne îndreptățesc să considerăm că așezarea a fost locuită și în

faza timpurie a culturii, existând două niveluri.

În apropiere, pe dealul situat la sud de tell-ul Schuchhardt – punctul “Cetatea Veche” - Cernavodă II (secțiunile S.I - S.VII) s-a descoperit un mormânt de inhumatie la adâncimea de 1,20 m, orientat pe direcția sud/sud-est – nord/nord-vest, în poziție chircit pe dreapta. Pe baza inventarului funerar – un pahar bitronconic și un askos -, autorul descoperirii îl atribuie tot culturii Gumelnița: “După vasul din dreaptă (castron) mormântul aparține civilizației Gumelnița (...); nu se poate însă ști dacă aspectului reprezentat în tell-ul învecinat. Vasul din stânga (askos) are analogii foarte bune în cadrul civilizației Gumelnița, este însă unic (s.n.) în amănunțele de formă pe care le prezintă.” (NESTOR I., 1937, p. 2). Având în vedere forma atipică a castronului, precum și forma vasului askos, nemaîntâlnită în cultura Gumelnița, luăm cu rezerve încadrarea cronologică propusă pentru acest mormânt.

Atmageaua Tătărască (= Sokol). Săpăturile arheologice efectuate în tell-ul de la Atmageaua Tătărască (1929, 1931) au îmbogățit informațiile privind geneza culturii Gumelnița. Deși de dimensiuni relativ mici (40 x 60 m; h = 6 m), așezarea a cunoscut o lungă evoluție, fiind surprinse patru niveluri de locuire: I - Boian A (IV-Spanțov); II și III - Gumelnița A1; IV – Gumelnița A2. Materialul ceramic ilustrat pentru nivelul IV prezintă și unele elemente Gumelnița B1, ceea ce sugerează o locuire gumelnițeană mai lungă decât în tell-urile situate mai la nord – Cernavodă, Hârșova, Medgidia. Lipsa unei cesuri stratigrafice între culturile Boian – Gumelnița a dovedit rolul important al fondului local în geneza eneoliticului dezvoltat, trecerea de la o etapă la alta făcându-se lent, prin intensificarea relațiilor de schimb la distanțe tot mai mari, fără convulsii și deplasări semnificative de populații. Noile descoperiri tehnologice, noua “modă” s-au transmis treptat, din aproape în aproape, grefându-se pe vechile tradiții locale din perioada de început a eneoliticului. Aceeași continuitate de locuire va fi documentată mai târziu și în alte tell-uri: Tangâru, Hârșova, Durankulak. Spre deosebire de restul așezărilor gumelnițene din Dobrogea, aici întâlnim un fond Boian mai puternic, necontaminat de influențe Hamangia. De aceea materialul ceramic din faza A1 se apropie mai mult de varianta nordică, specifică Munteniei (DUMITRESCU VI, 1934; 1937).

Medgidia. Tell-ul situat la 200 m est de gara Medgidia a fost cercetat în regim de salvare (1957-1958), o mare parte fiind distrusă de lucrările de amenajare a gării (cantonul 4). De dimensiuni relativ mici (45 x 50 m; h = 5 m), așezarea s-a dezvoltat pe malul de N. al fostei bălți Carasu. Anterior locuirii gumelnițene, zona a fost inundată, la baza tell-ului descoperindu-se un strat de mâl cu o grosime de 10-12 cm. Deși a avut caracter de salvare, săpătura arheologică a cuprins o suprafață însemnată (352 m² suprafețele S.A, S.B, S.C și șanțurile I-VI). Așezarea a cunoscut o lungă evoluție, cu patru niveluri de locuire din fazele Gumelnița A1 și A2, grosimea stratului de cultură variind între 2,20 – 2,70 m. Din cele 15 locuințe identificate, numai patru au putut fi cercetate aproape în întregime. Locuința “moară” (L. 1), prevăzută cu două încăperi (camera A de nord - 8 x 6 m și camera B de sud – 8 x 4 m) a oferit cele mai bogate descoperiri: 5 chiupuri (h ~ 95/110 cm; Dg ~ 80/90 cm) alături, tot în camera A, două râșnițe fixate pe postamente de lut; în camera B - 30 de lame și gratoare de silex, alte vase de dimensiuni mai mici.

Tot în nivelul III - locuința L.3 (Gumelnița A2) s-au descoperit și câteva piese de cult: două fragmente de figurine antropomorfe – una modelată din lut și alta tăiată din os - și una zoomorfă, reprezentând o broască țestoasă, un vas zoomorf (pasăre), două picioare umane realizate din lut, prevăzute cu un orificiu în partea superioară.

Cercetările arheozoologice, deși sumare, au evidențiat preponderența cornutelor (bovine 41%, ovi-caprine 31%), vânătoarea jucând un rol secundar (~ 11%). Necesarul de hrană era completat cu pește, scoici și păsări. De asemenea, prezența unor fragmente de carapace și plastroane de broască țestoasă printre deșeurile menajere sugerează o posibilă folosire a acestora în alimentație. (HARTUCHE N., BOUNEGRU O. 1997, p. 17 – 104).

Costinești. Situată direct pe stâncă, în apropiere de țărmul Mării Negre, așezarea de la Costinești a fost cercetată în regim de salvare (1963). Pe baza descoperirilor de aici, D. Galbenu a definit pentru prima dată aspectul vest-pontic al culturii Gumelnița. Singurul nivel eneolitic aparține fazei Gumelnița A1, nivelul superior datând din perioadă romană. Sărăcia materialului arheologic și aspectul rudimentar al construcțiilor sugerează o locuire sezonieră. În privința utilizării pietrei pentru amenajările interioare, descoperirile de la Durankulak, Insula “La Ostrov”(Năvodari) au demonstrat că această tehnică este obișnuită în regiunea litoralului; resursele naturale (depozite

calcaroase) și condițiile climatice specifice zonei (umiditate, salinitate) au impus folosirea pietrei în construcții, tehnicile utilizate fiind însă comune arealului gumelnițean. “Semibordeiele” identificate de D. Galbenu reprezintă mai degrabă locuințe de dimensiuni mici, cu fundații de piatră (GALBENU D., 1971; HAȘOTTI P., 1997, p. 83).

Ghindărești. Semnalată încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea la 2 km sud de sat, așezarea deschisă de la Ghindărești nu s-a bucurat prea mult de interesul arheologilor. Cercetarea ei se rezumă la mici sondaje stratigrafice, realizate de S. Morintz și D. Șerbănescu (1969), după ce o parte din așezare fusese distrusă de lucrările de amenajare a unui tunel de cale ferată (astăzi dezafectată) și a șoselei care leagă cariera Stâncă – Topalu de locul de încărcare a șlepurilor. Nivelul de locuire Gumelnița – fazele A1 și A2 – nu depășește 1 m. În partea de nord a botului de deal pe care s-a dezvoltat așezarea au apărut “pietre de calcar legate cu lut, care constituiau un val ce întărea panta (...) și înconjură întreaga așezare” (MORINTZ S., ȘERBĂNESCU D., 1974). Nu excludem posibilitatea existenței unei fortificații realizate din pietre legate cu lut, o situație similară fiind semnalată în așezarea de la Goljamo Delcevo (TODOROVA H., 1975, p. 111). Având în vedere însă complexitatea stratigrafiei și caracterul restrâns al cercetărilor, ne rezumăm la observațiile autorilor, urmând ca analizele viitoare să confirme sau nu datarea propusă.

Hârșova I. Tell-ul de la Hârșova, unul dintre cele mai mari descoperite în sud-estul Europei, s-a format pe o stâncă acoperită cu nisip, adus de Dunăre. Dimensiunile considerabile (200 x 150 m; h = 12 m) și evoluția îndelungată a așezării se explică prin poziția sa deosebit de favorabilă – punte de legătură între Dobrogea și Câmpia Română, situată între Balta lalomiței și Balta Brăilei, în apropierea gurii de vărsare a lalomiței în Dunăre. Deplasarea treptată a fluviului spre est, la care s-au adăugat acțiunile antropice au dus la distrugerea unei mari părți din așezare.

Tell-ul a fost semnalat pentru prima dată de S. Morintz și D. Șerbănescu, cu ocazia cercetărilor de suprafață întreprinse în zonă; primele cercetări arheologice au fost conduse de D. Galbenu în trei etape – 1961-1963, 1971, 1975 - au avut o amploare mai mică, rezumându-se la un sondaj stratigrafic (S.A) realizat până la baza tell-ului (GALBENU D., 1962, p. 285-304). Locuirea eneolitică a început la nivel Boian – Vidra și a continuat, fără întrerupere, în etapele Boian – Spanțov, Gumelnița A1 și A2 până în faza Cernavodă la, nivel în care s-au descoperit importuri Cucuteni A4 (HAȘOTTI P., 1997, p. 79). Prezența unui număr însemnat de fragmente ceramice Hamangia III în nivel Boian IV “mergând până la paritate” a pus, pentru prima dată, problema coabitării comunităților celor două culturi contemporane și a evidențiat, de asemenea, participarea culturii Hamangia la geneza variantei dobrogene. Pe baza stratigrafiei de aici, D. Galbenu a lansat ipoteza unei faze timpurii – “faza Hârșova” –, anterioară locuirii gumelnițene A1 din C. Română “descoperită deocamdată doar pe teritoriul Dobrogei” (GALBENU D., 1962, p. 292).

Reluarea cercetărilor arheologice, în 1985 (suprafețele S.B și S.C), a permis o cunoaștere mai bună a celui de-al doilea nivel Gumelnița A2 (POPOVICI D., HAȘOTTI P., 1988 – 1989; 1992). Dintre construcțiile descoperite în acest nivel amintim: locuința cu altar L. 11, locuințele cu platformă de lemn, locuințe cu șanțuri de fundație, locuința L. 48 – neincendiată, surprinsă aproape în întregime, cu două camere, fiecare prevăzută cu o structură de combustie (vatră și cuptor). Practicarea sacrificiilor umane a fost documentată prin descoperirea a trei morminte de copii sub podelele locuințelor. Studiile interdisciplinare, concentrate mai ales asupra zonelor de depuneri menajere (C. 521), au îmbogățit cu mult vechile date privind economia comunităților gumelnițene, la acest nivel cronologic.

Inițierea programului de cooperare româno-francez a deschis noi perspective în cercetarea arheologică. Programul de cooperare româno-francez a început în 1993, având următoarele obiective: utilizarea metodei microstratigrafice, pentru o înregistrare cât mai fină a realităților din teren (stratigrafia tell-ului fiind deosebit de complexă); demararea programului de cercetări interdisciplinare, creându-se primul nucleu de specialiști din România - reunit în Centrul Național de Cercetări Pluridisciplinare din cadrul MNIR. Folosirea metodei microstratigrafice a permis surprinderea unor detalii, greu sesizabile anterior: locuințe neincendiate cu platformă și vid sanitar, refacerea unor locuințe cu șanțuri de fundație, aproximativ pe același amplasament, organizarea spațiului interior în funcție de specificul activităților casnice – spații pentru activități casnice, polițe pentru vase, spații dezafectate folosite pentru depozitare (POPOVICI D. et alii, 1998-2000, partea I). Dincolo de descoperirile arheologice, a început să se realizeze un vechi deziderat, exprimat

metaforic de regretata Al. Bolomey, cea care nu a avut bucuria să-și vadă visul împlinit: "A avea posibilitatea de a înțelege înseamnă mai mult la un moment dat în istoricul cercetărilor decât a face. Vrem nu vrem omul contează, în el este Umanul și Divinul". Programul de cooperare româno-francez continuă, obiectivul principal reprezentându-l formarea unor tineri specialiști atât în domeniul arheologiei, cât și al cercetării interdisciplinare.

Hârșova II. La câteva sute de metri sud-est de tell, în incinta necropolei romano-bizantine, s-a descoperit un mormânt de inhumație în groapă ovală atribuit culturii Gumelnița, deranjat de un alt mormânt din epocă romană. Scheletul, în poziție chirchit pe stânga era orientat pe direcția E-V, iar inventarul funerar se rezumă la un castron, un vârf și un răzuitor de silex. (HAȘOTTI P., 1997, p. 89). Necropola corespunzătoare tell-ului nu a fost descoperită până în prezent. Cel mai probabil ea a fost distrusă de lucrările de amenajare a șantierului naval, situat în apropierea așezării.

La Ostrov - Năvodari. Insula mică de pe L. Tașaul, numită „Insula Fără Nume”, iar, mai târziu, „La Ostrov”, reprezintă doar o mică parte (cca. 3 ha) dintr-o așezare gumelnițeană, restul fiind inundat și distrus, în timp, de apele lacului. Izolată, ea nu a mai fost locuită în perioadele următoare, puținele fragmente ceramice elenistice și romane sugerând doar scurte popasuri. Stratul de pietre care acoperă ultimul nivel de locuire Gumelnița A2 (inundat), conservă foarte bine depozitul arheologic, acesta nefiind perturbat de intervenții ulterioare.

În suprafața cercetată (peste 100 m.p.) au fost identificate mai multe complexe arheologice: o locuință incendiată, un complex de vase și un mormânt dublu. Locuința L.I, descoperită la adâncimea de – 0,50 m, orientată pe direcția N – S, cu intrarea pe latura de sud, are o singură încăpere de 7 x 8 m. În interiorul locuinței s-au delimitat două amenajări: o vatră, adosată peretelui de est, și un postament între vatră și peretele de nord. Pentru construirea lor s-au folosit blocuri de șist verde. În ultimul nivel de locuire, aparținând tot fazei târzii Gumelnița A2, am descoperit un complex de vase C1, foarte bogat în material arheologic, și un mormânt dublu cu amenajare din piatră. Inventarul funerar se rezumă la câteva fragmente ceramice: un toporaș din șist, un vârf și un gratoar de silex, o fusaiolă de șist, o falangă de cal, șlefuită pe o parte, cu urme de ocru roșu. Creșterea nivelului apei a făcut imposibilă locuirea insulei, ultimul nivel prezentând textura unui strat inundat. Cronologic, momentul corespunde etapei finale a fazei Gumelnița A2, după cum o dovedesc caracteristicile tipologice ale materialului ceramic, dar, mai ales, cele trei figurine convexe de os, tip „en violon” și cele două importuri ceramice Cucuteni tip „C”. Dintre așezările gumelnițene cercetate pe teritoriul României, situl prezentat mai sus este, până în prezent, singurul care oferă date importante privind aspectul vest-pontic.

Ceea ce se intuia a fost, în parte, demonstrat. În faza Gumelnița A1, pe segmentul de litoral Burgas-Histria sunt vizibile vechile tradiții Hamangia, mai ales în domeniul funerar, descoperirea inedită de la Corbu de Jos – un vas „în patru colțuri” cu capac – permițând mutarea spre nord a vechii limite propuse de P. Hașotti (HAȘOTTI P., 1997, p. 90). Această limită nu poate fi urcată mai sus de Histria, deoarece la Sarichioi a fost cercetată o așezare din faza de tranziție Boian-Gumelnița (OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU E și I., 1979, p. 58). În faza Gumelnița A2, diferențele regionale dispar, formele ceramice fiind comune pentru întreg arealul gumelnițean.

BIBLIOGRAFIE

- ALEXANDRESCU E. et alii, 1986, E. Alexandrescu et alii., *Cercetări perieghetice în teritoriul histrian (II)*, Pontica XIX, pp. 243 – 252.
- AVRAM Al. et alii 1985, Al. Avram et alii., *Cercetări perieghetice în teritoriul Histriei (I)*, Pontica XVIII, pp. 113 – 124.
- AVRAMOVA M., 1989, M. Avramova, *Les études archéologiques de l'époque chalcolithique en Bulgarie*, vol. *Le premier or de l'humanité en Bulgarie. 5^é millénaire* (coord. C. Eluère), Paris, pp. 24-28.
- COMȘA E., 1951, E. Comșa, *Cercetări arheologice de pe traseul Canalului Dunărea - Marea Neagră*, SCIV, 2, 1, pp. 167 – 176.
- COMȘA E., 1959, E. Comșa, *Limesul dobrogean, cercetări de suprafață de-a lungul Dunării între Ostrov și Hârșova*, Materiale, V, pp. 15-22.
- COMȘA E., 1977, E. Comșa, *Neoliticul pe teritoriul jud. Constanța*, Revista Muzeelor, V, pp. 66-70.
- COMȘA E., 1987, E. Comșa, *Istoricul cercetărilor arheologice privind epoca neolitică de pe teritoriul Dobrogei (1878 – 1944)*, Pontica XX, pp. 9-18.
- COMȘA E., 1991, E. Comșa, *Ensembles neolithiques près du littoral roumain de la Mer Noire*, Thracia Pontica, IV, pp. 167-176.
- DUMITRESCU VL., 1934, Vi. Dumitrescu, *La stratigraphie des stations appartenant à la lumière des fouilles d'Atmageaua Tătărască*, Istros I, pp. 37-43.
- DUMITRESCU VL., 1937, Vi. Dumitrescu, *The painted decoration of the pottery from Eneolithic station near Atmageaua-Tătărască*, Annals of Archeology and Anthropology.A., Liverpool, XXIV, 1-2, 14 p.+ 5 pl.
- GALBENU D., 1962, D. Galbenu, *Așezarea neolitică de la Hârșova*, SCIV 13, 2, pp. 285 – 306.
- GALBENU D., 1964, D. Galbenu, *Așezări neolitice de pe teritoriul orașului Constanța*, în vol. *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie, dec., 1964 (I)*, (1970) pp. 70 - 81.
- GALBENU D., 1966, D. Galbenu, *Nouvelles données concernant le début de la civilisation de Gumelnita de Dobrogea*, Dacia NS X, pp. 321 – 328.
- GALBENU D., 1971, D. Galbenu, *Așezarea neolitică de la Costinești*, Pontica IV, pp. 237 – 245.
- HARTUCHE N., 1976, N. Harțuche, *Unele probleme ale postpaleoliticului în lumina săpăturilor din peșterile Dobrogei*, Pontica IX, pp. 13 – 21.
- HARTUCHE N., BOUNEGRU O., 1998, *Săpăturile arheologice de salvare de la Medgidia, jud. Constanța (1957 – 1958)*, Pontica XXX (1997), pp. 17 – 104.
- HAȘOTTI P., 1988 - 1989, P. Hașotti, *Observații privind cultura Gumelnița în Dobrogea*, Pontica XXI – XXII, 1988-1989, pp. 7 – 21.
- HAȘOTTI P., 1997, P. Hașotti, *Epoca neolitică în Dobrogea*.
- HAȘOTTI P., MIHAIL E., 1983, P. Hașotti, *Cercetări perieghetice între localitățile Ivrinezu Mare și Cochirleni*, Pontica XVI, pp. 285 – 294.
- HAȘOTTI P., WISOȘENSKI W., 1984, P. Hașotti, W. Wisoșenski, *Descoperiri întâmplătoare în așezarea neolitică de la Târgușor "Sitorman"*, Pontica XVII, pp. 37 – 49.
- LANGSDORFF A., NESTOR I., 1929, A. Langsdorff, I. Nestor, *Nachtrag zu Cernavoda*, P.Z.XX, pp. 200 – 229.
- MARINESCU-BÎLCU S., 1972, S. Marinescu-Bîlcu, *Asupra unor aspecte ale raportului dintre culturile Precucuteni și Hamangia*, Pontica V, pp. 29 – 38.
- MARINESCU-BÎLCU S., 1972, S. Marinescu-Bîlcu, *À propos des influences de la culture Précucuteni sur la culture de Hamangia, à la lumière de quelques découvertes inédites de Dobrogea*, Dacia NS XVI, pp. 53 – 73.
- MORINTZ S., ȘERBĂNESCU D., 1974, S. Morintz, D. Șerbănescu, *Cercetări arheologice la Hârșova și Împrejurimi*, SCIV 25, 1, pp. 47 – 69.
- NESTOR I., 1937, I. Nestor, *Cercetări preistorice la Cernavodă*, An.Dob. XVIII, pp. 1 - 21.
- NICOLĂESCU – PLOPȘOR C.S. et alii, 1959, C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Al.

Bolomey, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, MCA VI, pp. 43 – 50.

OBERLÄNDER - TÂRNOVEANU E. și I., 1979, E. și I. Oberländer-Târnoveanu, *Așezarea neolitică și necropola de la Sarichioi*, Materiale XIII, Oradea, pp. 58 – 70.

POPOVICI D. et alii, 1998 – 2000, D. Popovici et alii, *Les recherches archeologiques du tell de Hârșova*, C.A. XI, partea I, pp. 13 – 123.

POPOVICI D., HAȘOTTI P., 1992, D. Popovici, P. Hașotti, *Cercetări arheologice din tell-ul de la Hârșova (1988)*, C.A. IX, Iași, pp. 8 – 18.

POPOVICI D., HAȘOTTI P., 1988 - 1989, D. Popovici, P. Hașotti, *Considerations about the synchronism of the Cernavoda I Culture*, Pontica XXI-XXII, pp. 291 – 297.

SCHUCHHARDT C., 1924, C. Schuchhardt, *Cernavoda eine Steinzeitsiedlung in Thrakien*, P.Z. XV, pp. 9 – 27.

Așezarea eponimă a culturii Gârla Mare (Epoca Bronzului), la 100 de ani de la primele descoperiri

Marin Iulian Neagoe^{*}
Oana Minodora Neagoe^{**}

REZUMAT. *Articolul prezintă situația sitului arheologic de la Gârla Mare, județul Mehedinți, atât din perspectiva cunoașterii acestui sit prin prisma informațiilor mai vechi privind descoperirea de materiale arheologice, dar și pe baza rezultatelor unor sondaje arheologice efectuate în anul 2009. De asemenea, sunt aduse în discuție observații concrete care dovedesc existența fenomenului de eroziune a suprafeței sitului arheologic, situat în capătul din amonte al insulei, care a avut drept rezultat distrugerea unei părți semnificative a suprafeței sitului, apreciată de autori la circa 5000 de metri pătrați. De asemenea, autorii remarcă faptul că acest sit nu este cuprins, deocamdată, în Lista Monumentelor istorice sau Repertoriul arheologic național, situație care nu se poate explica decât printr-o confuzie a acestui sit cu un altul menționat în teritoriul localității Gârla Mare, la o distanță de 200m sud de satul actual. Acesta a fost descoperit incidental în timpul unor lucrări de realizare a unui dig de pământ, lucrări care au condus la distrugerea aproape în întregime a sitului arheologic respectiv.*

ABSTRACT. *The article presents the situation of the archaeological site of Gârla Mare, Mehedinți county both from the perspective of the knowledge of this site of older information on the discovery of archaeological materials, but also on the results of some archaeological excavations conducted in 2009. Also, are brought into discussion concrete observations who prove the erosion phenomenon of the archaeological site located at the upstream end of the island, which resulted in the destruction of a significant part of the site's surface, estimated by the authors to about 5000 square meters. The authors also note that this site is not yet included in the List of Historical Monuments or in the National Archaeological Repertory, which can only be explained by a confusion of this site with another one mentioned in the territory of Gârla Mare, about a distance of 200m south from today village. This one was founded incidentally during some works made in the 80's of the twentieth century for the construction of an earth dam, works that led to the almost complete destruction of the respective archaeological site.*

^{*} Marin Iulian NEAGOE: Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu Severin; email: marian_neagoe2000@yahoo.com

^{**} Oana Minodora NEAGOE: Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu Severin; email: oana.neagoe@yahoo.com

În perioada Primului Război Mondial, mai precis în anul 1917, un ofițer al armatei germane, maiorul L. Dubensky, descoperea, cu ocazia unor lucrări de geniu executate de regimentul din care făcea parte, mai multe materiale arheologice în trei puncte situate în apropierea localității Gârla Mare, județul Mehedinți.

Unul dintre aceste puncte era localizat în capătul din amonte al insulei Gârla Mare. În prezent, insula are o lungime de circa 1400 m și o lățime de 680-700 m, fiind situată între km. fluviali 836+875 – 838+800 (Pl. I/1, Pl. VI/2). Suprafața insulei se află la cote cuprinse între 32,4-35,7 m față de nivelul mării, fiind acoperită în proporție de 85% de pădure și alt gen de vegetație (arbuști, iarbă).

Insula nu este locuită și este frecventată doar de pescarii din localitate și, foarte rar, de unii turiști, care ajung în zonă și vor să admire peisajul sălbatic al acesteia și să se bucure, într-adevăr, de un veritabil cadru natural neantropizat. Acest cadru natural al insulei a constituit, încă din preistorie, un element de atracție pentru comunitățile umane, atât din perspectiva apropierii de surse permanente de apă, cât și în privința resurselor de subsistență pe care le putea asigura (pește, vânat, terenuri fertile pentru agricultură).

Descoperirile arheologice făcute în insulă vor intra în literatura de specialitate abia în 1922, grație unui proaspăt absolvent al Universității din Viena, Leonhard Franz, care publică materialele respective într-un prestigios jurnal de arheologie¹. În studiul amintit, autorul face o descriere amănunțită a materialelor arheologice, între care se remarcă câteva unelte din piatră și silex, fragmente ceramice de vase și fragmente de figurine antropomorfe preistorice, majoritatea cu un decor elaborat, alcătuit din motive geometrice realizate prin incizie și impresiune, încrustate cu pastă albă². Autorul aduce în discuție și câteva analogii reprezentate de unele descoperiri din Sebia, Ungaria și Slovacia, concluzionând că materialele descoperite în insula de la Gârla Mare sunt specifice culturii Vatina³.

În perioada imediat următoare, materiale similare cu cele din insula de la Gârla Mare vor fi descoperite și în alte situri din valea Dunării oltene, grație cercetărilor de suprafață sau sondajelor arheologice întreprinse de Alexandru Bărcăcilă⁴ și Dumitru Berciu⁵. Ultimul autor este și cel care propune, pentru prima dată, definirea acestor descoperiri cu denumirea de „Gârla Mare”⁶, ținând cont de „moda” de la vremea respectivă de a transfera denumirea localității în care au fost făcute primele descoperiri către nouă cultură identificată. Tot lui Dumitru Berciu îi revine meritul deosebit de a publica, la scurt timp, un mare număr de artefacte descoperite într-o serie de situri arheologice din Oltenia, încadrând aceste descoperiri în așa numita „grupă Bivolării”⁷, care alături de grupa Vatina-Vârșet, ce cuprindea descoperirile din Banat, vor fi considerate manifestări ale complexului cultural al „Câmpurilor de urne”⁸, a cărui evoluție acoperă epoca mijlocie și târzie a bronzului, prelungindu-se și în prima epocă a fierului.

În literatura de specialitate, mai veche sau mai recentă, se întâlnesc mai multe denumiri⁹, prin intermediul cărora este definită această cultură arheologică specifică epocii bronzului, a cărei arie de răspândire acoperă întreaga vale a Dunării între Belgrad (Serbia) și Corabia (România), pe ambele maluri ale fluviului.

Având în vedere tema pe care dorim să o discutăm în materialul de față, considerăm că nu este cazul să intrăm în amănunte privind istoricul cercetărilor, însă precizăm că noțiunea de cultură Gârla Mare este utilizată, în prezent, pentru a defini descoperirile acestei manifestări culturale din zona Banatului românesc și a Olteniei.

¹ Franz 1922, p. 89-98.

² Franz 1922, p. 94, tab I, p. 95, tab. II.

³ Ljuština 2011, p. Marija Ljuština, *Well defined or taken for granted – The bronze age Vatina culture a century after, Archaeology: making of and practice. Studies in honor of Mircea Babeș at his 70th anniversary*, Pitești, 2011, pp. 103-113.

⁴ Bărcăcilă 1924, p. 283. Al. Bărcăcilă, *Antiquites pre et protohistoriques de Turnu - Severin*, în *Dacia*, I, 1924, p. 283.

⁵ Berciu 1933, p. 65.

⁶ Berciu 1934, p. 33.

⁷ Denumirea provine de la punctul cu același nume identificat de Alexandru Bărcăcilă în Ostrovul Mare, județul Mehedinți, km. fluvial 870, în urma unor descoperiri întâmplătoare făcute de localnici. Aceștia au vândut Muzeului din Turnu Severin mai multe obiecte (vase și statuete antropomorfe din lut). Începând din 1936, Alexandru Bărcăcilă întreprinde săpături, alături de Dinu V. Rosetti, în punctul Bivolării, identificând una dintre cele mai mari necropole de incinerare aparținând culturii Žuto Brdo - Gârla Mare (Neagoe 2015, p. 19).

⁸ Berciu 1939, p. 102.

⁹ Săcărin 2010, pp. 149-150.

Revenind la descoperirile semnalate în Insula de la Gârla Mare, trebuie, de asemenea, precizat faptul că, până în anul 2009, acestea nu au constituit obiectul unor cercetări arheologice, motivul principal fiind, desigur, dificultatea accesului pe insulă cu unelte și alte echipamente. Nivelul ridicat al Dunării, în majoritatea timpului, dar și diferența de nivel de circa 3 m între cota la care se află nivelul de călcare al insulei, față de nivelul la care apar urmele de locuire preistorică, după eroziunea provocată de Dunăre, constituie alte impedimente importante în privința angajării unor săpături preventive sau sistematice în acest sit.

În data de 24 septembrie 2009, în condițiile în care nivelul Dunării era foarte scăzut, un colectiv din cadrul Muzeul Regiunii Porților de Fier din Drobeta Turnu Severin, a întreprins cercetări de suprafață în capătul din amonte al insulei Gârla Mare¹⁰ (Pl. I/2), identificând, alături de numeroase materiale arheologice răspândite pe plajă și urmele unei locuințe aparținând culturii Gârla Mare (Pl. II). Asemenea „expediții” se mai organizaseră și în perioada 2001-2005, precum și între 2007-2008, iar rezultatul a constat în recuperarea unui bogat material ceramic și a unor unelte din silex¹¹, în cea mai mare parte aflate pe plajă, după scăderea nivelului apei, care spală, practic, malul insulei în această zonă, provocând prăbușirea acestuia.

O situație similară am constatat și în anul 2009, în sensul că, pe o suprafață de circa 30 x 10 m pe direcția nord-sud/est-vest, plaja din capătul amonte al insulei era acoperită de numeroase fragmente ceramice provenite dintr-un complex (locuință), afectat de fluctuațiile Dunării, ale cărei resturi erau vizibile, de asemenea.

Pentru a obține unele informații referitoare la complexul sesizat am procedat la executarea unor măsurători și la împărțirea suprafeței complexului în carouri, numerotate de la 1 la 5 pe direcția N-S și cu A, B pe direcția E-V. În urma măsurătorilor s-a putut stabili că respectivul complex se mai păstra pe o lungime de 9,30 m, pe direcția N-S și o lățime de 5,70 m, pe direcția E-V.

Având în vedere timpul scurt avut la dispoziție pentru cercetare, realizată pe parcursul zilelor de 24 și 30 septembrie 2009, ne-am concentrat în doar trei dintre cele cinci carouri (1B, 4A și 5B), scopul săpăturii fiind acela de a înregistra unele informații de natură stratigrafică, precum și de a recupera material arheologic dintr-un context clar, care să ofere posibilitatea datării complexului în cauză.

Cu excepția caroului 1B, care a avut dimensiunile de 2x2 m, dimensiunile următoarele carouri săpate au variat, având în vedere faptul că suprafața complexului fusese afectată de eroziunea provocată de apele Dunării.

În caroul 1B săpătura s-a realizat până la adâncimea de 0,6 m, calculată de la cota 0 pe care am stabilit-o în colțul de nord-est al acestuia. Din punct de vedere stratigrafic, în acest carou am înregistrat existența a două niveluri de locuire, cu o grosime de 0,25 m, separate de un nivel de lut, gros de 0,20 m, cu care s-a amenajat suprafața complexului după prima fază de locuire. Din umplutura primului nivel de locuire, care a conținut: cenușă, pigment de cărbune și oase de animale, am recuperat numeroase fragmente ceramice și un fragment de figurină antropomorfă¹². În cel de-al doilea nivel de locuire au apărut, pe lângă fragmente ceramice, un ac din bronz, un fragment de brățară din bronz¹³ și un fragment de figurină antropomorfă¹⁴.

În caroul 4A săpătura a afectat doar o porțiune cu dimensiunile de 1,50x1,30 m (Pl. Pl. IV/1), până la adâncimea de 0,75 m. În această zonă am putut observa că, pentru amenajarea acestui complex, s-a procedat mai întâi la săparea unei gropi care se observa în malul rupt de apă, acolo unde am încercat o taluzare a profilului, în dreptul caroului 5A (Pl. IV/2). Astfel, am putut observa cum groapa complexului prezenta două faze de umplere, separate de un nivel de lut galben-roșcat cu o grosime de 0,20 m depus intenționat, cel mai probabil, pe întreaga suprafață a complexului, pentru reamenajarea podelei. Din umplutura primului nivel de locuire, gros de cca 0,25 m, care a conținut cenușă, mici fragmente de cărbune, oase de animale, am recuperat fragmente ceramice specifice culturii Gârla Mare și numeroase valve de scoici, care acopereau întreaga suprafață a caroului. Faptul că aceste valve de scoici erau așezate compact la partea

¹⁰ Crăciunescu *et alii* 2010, p. 99-110.

¹¹ Materialele inedite se află în depozitele Muzeului Regiunii Porților de Fier.

¹² Crăciunescu *et alii* 2010, p. 103, Pl. IV/3.

¹³ *Ibidem*, p.100, Pl. I/7, 8.

¹⁴ *Ibidem*, p. 103, Pl. IV/4.

inferioară a primului nivel de locuire ne-a permis să concluzionăm că acest material a fost utilizat pentru amenajarea bazei podelei complexului. Cel de-al doilea nivel de locuire a avut o grosime de 0,30m și a conținut o cantitate apreciabilă de cenușă fragmente ceramice și oase de pește.

În ultimul carou, 5B, săpatura (Pl. V) a fost realizată până la adâncimea de 0,7 m înregistrându-se aceeași situație stratigrafică ca în caroul 1A. Din acest carou au rezultat un număr mult mai redus de fragmente ceramice.

Din anul 2009, nu am mai efectuat nici o deplasare în insula de la Gârla Mare, până în luna august a acestui an, când am însoțit un grup de colegi din Ungaria, Serbia și Anglia, între care și Johanna Sofaer, arheolog și profesor al Universității din Southampton, care s-a ocupat în cercetările sale și de materiale aparținând culturii Gârla Mare. În timpul acestei scurte vizite, care a durat circa 2 ore, am putut constata că peisajul din capătul amonte al insulei era, oarecum, modificat față de ceea ce constatasem în anul 2009, în sensul că, aproape întreaga suprafață unde identificasem urmele complexului amintit, era acum distrusă de apele fluviului. Consecința acestei situații a fost extinderea plajei cu circa 8-10 m spre est. Rezultatul eroziunii suprafeței complexului surprins în anul 2009 se putea vedea cu ușurință pe plajă, unde rămăseseră un număr impresionant de materiale ceramice fragmentare. Întrucât timpul avut la dispoziție a fost limitat și nici nu am fost pregătiți din punct de vedere logistic, nu s-a putut efectua o înregistrare a distribuției spațiale a materialului arheologic observat, limitându-ne la a recupera doar o mică parte a acestuia¹⁵.

Cea mai importantă observație făcută în august 2018 rămâne cea referitoare la ritmul cu care suprafața sitului arheologic se reduce considerabil, ca urmare a acțiunii apelor Dunării, care macină, în fiecare an, din suprafața insulei, în special, în capătul din amonte, unde curenții sunt mult mai puternici.

Dacă luăm în considerare că în intervalul 2009-2018 am constatat dispariția a circa 8-10m din suprafața malului, avem, o imagine de ansamblu a ritmului cu care se degradează întreaga suprafață a sitului arheologic și, mai mult decât atât, putem aproxima că, în ultimul secol, cât s-a scurs de la identificarea acestuia, suprafața sitului s-a redus cu cel puțin 100 m pe direcția vest-est și cel puțin 50 m pe direcția nord sud. Acest aspect îngrijorător poate fi sesizat și dacă ne raportăm la o serie de realizări cartografice în comparație cu imagini satelitare recente. Spre exemplu, pe hărțile austro-ungare de la începutul secolului al XX-lea (Pl. VI/1), suprafața insulei ne apare mult alungită către vest, având o formă similară cu cea prezentată pe harta publicată de Leonhard Franz, chiar dacă cea din urmă nu este o producție cu detalii topografice relevante¹⁶. Urmărind această idee, am consultat și hărțile ceva mai recente realizate în anul 1978, de Direcția topografică militară din cadrul Ministerului Apărării Naționale a Republicii Socialiste România. O comparație a insulei de la Gârla Mare, așa cum apare reprezentată pe foaia L-34-142-D-a (Pl. VI/2), cu o imagine satelitară preluată de pe Google earth (Pl. I/1) relevă faptul că suprafața plajei în capătul din amonte al insulei s-a redus considerabil, fiind acum sub nivelul Dunării¹⁷. Consecințele acestui fenomen sunt devastatoare pentru situl arheologic amplasat chiar în această zonă, având în vedere că, în perioadele când nivelul fluviului este ridicat, apa înaintează către mal, provocând eroziunea acestuia.

Ritmul alert de eroziune a sitului impune lucrări de amenajare și protecție a malului, care sunt imperios necesare, astfel încât materialul de față se dorește a fi și un semnal de alarmă prin care dorim să aducem în atenția autorităților publice locale, dar și a altor instituții cu rol în protejarea patrimoniului arheologic, situația în care se găsește situl arheologic din insula Gârla Mare.

Pe de altă parte, este de neînțeles cum se face că sărbătorim mai bine de 100 de ani de când este cunoscut acest sit emblematic pentru teritoriul județului Mehedinți și, totuși, el să nu figureze nici în Lista Monumentelor Istorice și nici în Repertoriul Arheologic Național. În schimb, pentru teritoriul localității Gârla Mare a fost inclusă în Lista Monumentelor Istorice, dar și în

¹⁵ Printre materialele care ne-au atras atenția se numără trei fragmente de figurine antropomorfe (Pl. VII/2 – 3,5), două fragmente ale unor „tăvițe de pește” (Pl. VII/2 – 1,2) și un fragment de brotlaibidole (Pl. VII/1 - 1). Întrucât obiectivul materialului de față nu este acela de a prezenta și descrie materialele descoperite, menționăm doar aceste descoperiri, cu precizarea că materialele cunoscute din cadrul sitului arheologic din insula de la Gârla Mare merită un studiu axat, în principal, pe analiza morfo-stilistică a materialului ceramic.

¹⁶ Franz 1922, p. 91, Abb. 1.

¹⁷ Doar în condițiile unui debit extrem de scăzut al Dunării se mai poate vedea o continuare a insulei către nord-vest, sub forma unui banc de nisip (Pl. VI/2).

Repertoriul Arheologic Național, o așezare a culturii Gârla Mare, situată în lunca Dunării, la o distanță de circa 200 m sud de sat. Cu siguranță că este vorba de o confuzie, o eroare care ar trebui corectată, de vreme ce acest sit figurează ca sit de categorie A în LMI, fără să existe descoperiri relevante din acest punct denumit de localnici „La Gârloacă”, de unde provin doar un număr redus de fragmente ceramice descoperite cu ocazia unor lucrări de amenajare a unui dig de protecție¹⁸, în perioada anilor '80 ai secolului al XX-lea, lucrări care au și distrus, aproape integral, situl respectiv.

În concluzie, deși situl arheologic din insula Gârla Mare este mai puțin cunoscut, având în vedere caracterul restrâns al cercetărilor efectuate, importanța lui constă în faptul că, până în prezent, reprezintă una din puținele așezări cunoscute în sectorul mehedintean al Dunării¹⁹ unde s-ar mai putea efectua cercetări ale căror rezultate să completeze informațiile lacunare pe care le avem referitoare la așezările acestei culturi.

Până atunci, soarta acestui sit depinde de inițiativa autorităților locale, care ar trebui să aibă ca obiectiv împiedicarea degradării și salvarea acestui sit arheologic, conjugată cu cea a Direcției Județene pentru Cultură Mehedinți de a demara procedura legală de clasare în Lista Monumentelor Istorice și introducerea sitului în Repertoriul Arheologic Național, acțiuni ce ar conferi un statut juridic clar și ar reclama măsuri concrete de protejare și conservare.

Pl. I – 1. Imagine satelitară a zonei din jurul localității Gârla Mare, județul Mehedinți

Fotografie cu capătul din amonte al insulei Gârla Mare, realizată în anul 2009

¹⁸ Crăciunescu 2004, p. 30.

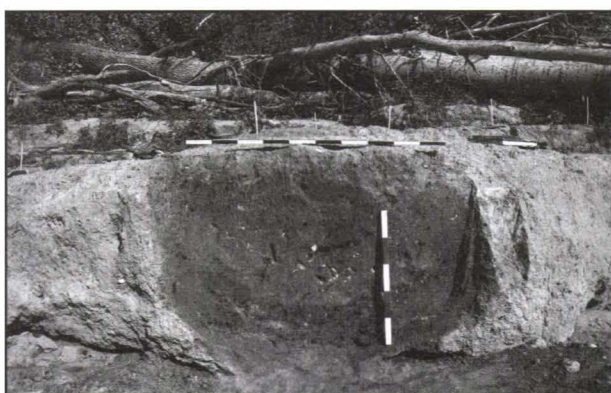
¹⁹ Este deja de notorietate faptul că, în urma construirii celor două baraje (Porțile de Fier I – Gura Văii și Porțile de Fier II – Ostrovul Mare), numeroase situri arheologice, între care și situri (așezări și necropole) aparținând culturii Gârla Mare sunt acum acoperite de apele Dunării, iar altele au fost, în cea mai mare parte, distruse de eroziunea malurilor provocată de fluctuațiile de nivel ale fluviului.

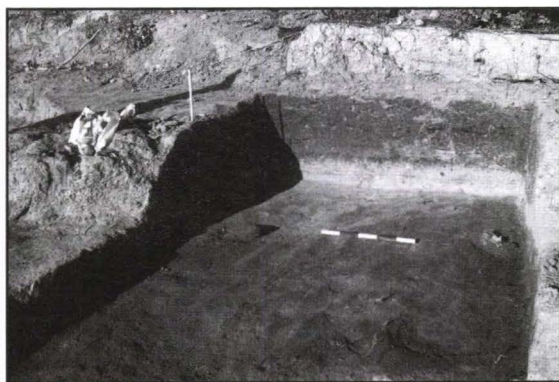
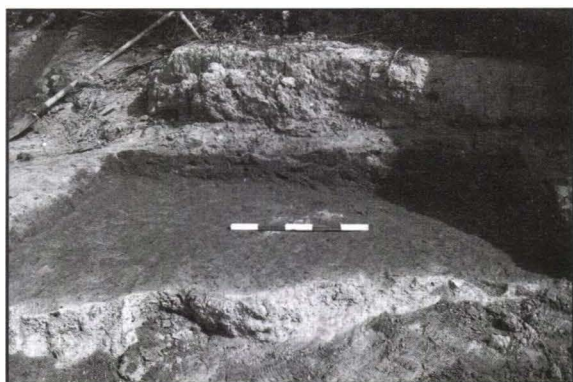
Pl. II – Vedere dinspre vest (1) și nord-vest (2) cu suprafața complexului identificat în anul 2009.

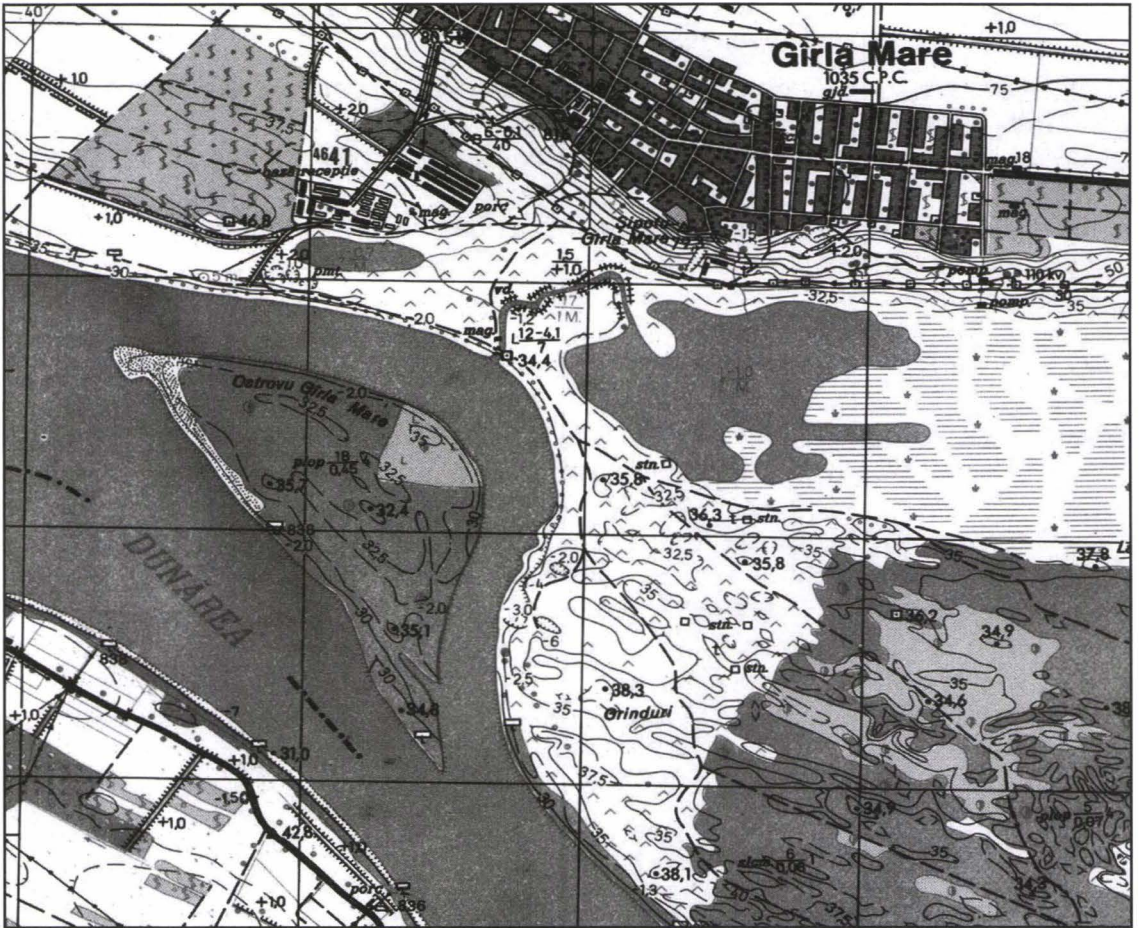
Pl. III – Fotografii din timpul săpăturilor efectuate în anul 2009,
1. Vedere dinspre nord-vest, 2. Vedere dinspre sud-est.

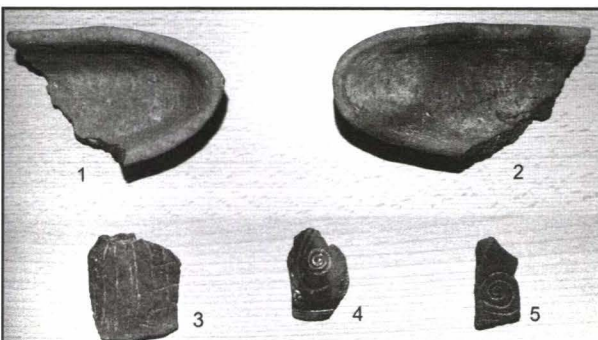
Pl. IV – 1. Fotografie intermediară cu săpătura realizată în caroul 4B, 2.
Detaliu cu taluzul profilului de vest al complexului, în dreptul caroului 5A.

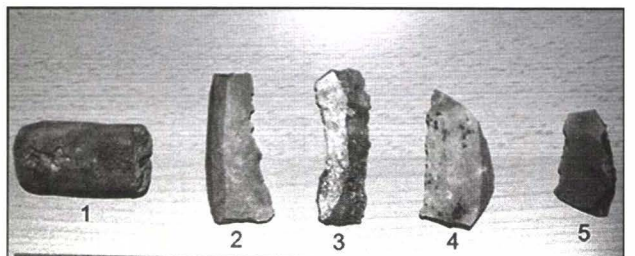
Pl. V - 1. Fotografie intermediară cu săpătura realizată în caroul 5B, 2.
Fotografie finală cu săpătura realizată în caroul 5B.

Pl. VI – 1. Detaliu cu insula de la Gârla Mare în reprezentările cartografice pentru Imperiul Austro-Ungar, realizate în 1910, foile 40-44, 2. Detaliu cu insula de la Gârla Mare pe harta topografică militară a RSR, ediția a II - a, 1976, foaia L-34-142-D-a (Gârla Mare).

Pl. VII – 1- 1. Fragment brotlaibidole, 2-5. Lame din silex, 2 – 1, 2. Fragmente „tăvițe de pește” din lut, 3, 4. Fragmente de rochii „clopot” ale unor figurine antropomorfe, 5. Fragment dintr-un bust de figurină antropomorfă (Materiale recuperate de pe plaja insulei Gârla Mare în august 2018).

BIBLIOGRAFIE

- BĂRCĂCILĂ 1924, Alexandru Bărcăcilă, *Antiquites pre et protohistoriques de Turnu – Severin*, în *Dacia*, I (1924), p. 280-296.
- BERCIU 1933, Dumitru Berciu, *Cercetări și descoperiri nouă în Mehedinți*, în *AO*, XII (1933), p. 74-81.
- BERCIU 1934, Dumitru Berciu, *Generalități asupra preistoriei Olteniei și angrenarea ei în problemele Europei centrale și sud-estice*, în *BCMI*, XXVII, fasc. 79 (1934), p. 30-38.
- BERCIU 1939, D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939.
- CRĂCIUNESCU 2004, *Cultura Verbicioara în jumătatea vestică a Olteniei*, Craiova, 2004.
- CRĂCIUNESCU et alii 2010. Gabriel Crăciunescu, Marin Iulian Neagoe, Cristian Manea, Eugen Văcuță, 2010, *O locuință din epoca bronzului în Insula Gârla Mare*, în Drobeta, *Seria arheologie-istorie*, vol. XX, Editura Universitaria, Craiova, 2010, p. 99-110.
- LJUȘTINA 2011, Marija Ljuština, *Well defined or taken for granted – The bronze age Vatina culture a century after*, in *Archaeology: making of and practice. Studies in honor of Mircea Babeș at his 70th anniversary*, Pitești, 2011, p. 103-113.
- FRANZ 1922, Leonhard Franz, *Vorgeschichtliche Funde aus Rumänien*, *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, IX, 3-4 (1922), p. 89-98.
- NEAGOE 2015, *Reprezentări antropomorfe neolitice și eneolitice din colecția Muzeului Regiunii Porților de Fier*, Cluj-Napoca, 2015.
- SĂCĂRIN 2010, C. Săcărin, *Cercetări privind cultura Gârla Mare în zona Porților de Fier-Clisura Dunării*. Partea I, în *Banatica*, nr. 20-1 (2010), p. 143-169.

Capitolul II

ISTORIE GRECO-ROMANĂ, BIZANTINĂ ȘI MEDIEVALĂ

Agricultura epocilor clasică și elenistică în Scythia Minor

Nicolaie Alexandru*

Pentru înțelegerea statutului țaranului grec din vechime, o contribuție este studiul lui Julián Gallego¹. Istoricul menționat încearcă să definească micul producător rural din Grecia antică, dacă e țaran sau agricultor, plecând de la cuvintele *georgos* și *autourgos*. Lămurirea acestei definiții ar face distincția între un mic producător și un fermier care produce să vândă. Ne este prezentată situația din Attica, unde exploatarea micilor țărani erau de 9-13 acri (40-60 *plethra*), acestea fiind unele de subzistență.²

Evoluția țăranilor greci a fost împărțită în două perioade: de până în secolul IV a.Chr., aceștia erau micii proprietari cu o agricultură de subzistență; după sec. IV a.Chr., importanța lor crește, ei primesc drepturi politice și militare, dar nici acum nu asigurau un surplus regulat pentru piață.³

Un alt studiu, care aduce în atenție fermierul grec din vechime, este cartea lui Victor D. Hanson⁴, unde el îi prezintă și pe „ceialți” greci, din afara zidurilor orașelor, sătenii, fermierii. Printre concluziile importante ale lui V.D. Hanson constă și extragerea a 12 fundamente ale civilizației moderne rămase de la țaranul grec din vechea Eladă: proprietatea privată a terenurilor; libera alegere și independența în activitatea economică; o mentalitate economică ce a urmărit productivitatea; eliberarea de impozite sau chirii opresive sau capricioase; guvern constituțional bazat pe guvernare locală; coeziunea clasei de mijloc; noțiuni de egalitarism și deținerea proprietăților; egalitate în proprietatea privată a armelor; compoziția milițiilor de către cetățeni; supunere absolută la organizarea militară și la controlul politic civil; dorința de a limita și controla cheltuielile de apărare; preferința în război pentru angajamentul decisiv și atacul frontal.⁵

În ceea ce privește agricultura în Grecia antică, pe care au adus-o cu ei coloniștii greci (în funcție și de posibilitatea aclimatizării plantelor în cazul colonizării în zone mai friguroase, cum este și coasta vest-pontică), aceasta avea ca prioritate: cultura cerealelor - grâu dur și orzul, uneori meiul, grecii nu au cultivat niciodată secară sau ovăz; arborii fructiferi: pentru zona în discuție - meri, peri (nu erau cunoscuți piersicii, caișii, cireșii, prunii, portocalii sau lămâii); legume și zarzavaturi - varză, ceapă, usturoi, castraveți, pătrunjel, țelină, linte (fasolea și vinetele nu sunt cultivate); creșterea animalelor - sunt folosiți măgarii și catârii, caii sunt animale de lux, sunt des întâlnite turmele de bovine, porcii, animalele mai numeroase sunt oile și caprele.⁶

*Arheolog, cercetător independent, nikam_ral@yahoo.com.

¹ GALLEGO 2007, p. 275.

² GALLEGO 2007, p. 277.

³ GALLEGO 2007, p. 288.

⁴ HANSON 1999, *passim*.

⁵ HANSON 1999, p. 403-404.

⁶ BUTTIN 2007, p. 94.

Pentru a afla mai exact ce se cultiva sau ce animale se creșteau pe coasta vest-pontică, am extras câteva informații din izvoarele literare antice, care amintesc în treacăt anumite aspecte legate de agricultură.

Primul care vorbește despre aceste zone, din acest punct de vedere, este Homer, „*țara tracilor, împlânzitorii de cai*”. Tot de caii din Tracia amintește și un izvor târziu dar care povestește o legendă a perioadei arhaice, *Argonauticele Orfice*⁷: „*Tracia cea bogată în cai...*”. În aceeași notă este și textul lui Sofocle⁸ „*tracii iubitori de cai*”.

Tot Homer⁹ vorbește despre: „*lfidamas cel mărit și de seamă, fecior lui Antenor, Care crescuse în Tracia holdelor, maică de turme.*”

Îi urmează Helenicos¹⁰, în secolul V a.Chr, acesta scrie despre „*tracii care beau bere pregătită din orz*”. Herodot vorbește de existența grâului prin informația: *femeile din Tracia și Peonia..., îndeplinesc ritualul folosind totdeauna paie de grâu*¹¹. Tot Herodot¹² amintește de prezența cânepii: *În țara lor (sciiților) crește cânepa... și de la sine și semănată... Iar din ea tracii își fac îmbrăcăminte foarte asemănătoare cu cea de în*”.

Pindar în *Pitice*¹³ vorbește despre existența tipului de tauri caracteristic Traciei, „*o cireadă de tauri tracii*”.

Aristotel¹⁴ ne lasă mărturii despre creșterea porcilor: „*Tracii îngrașă (porcii) dându-le în prima zi să bea, apoi îi lasă (fără să bea), mai întâi o zi, după aceea două, apoi trei, patru până la șapte*”.

Despre consumul vinului la tracii Platon¹⁵ pare foarte mirat în prezentarea sa: „*...sciiții și tracii beau vin neamestecat de loc [cu apă], atât femeile cât și bărbații*”. Tot Platon¹⁶, vorbind despre stilul de viață al tracilor, ne oferă informații despre agricultura lor: „*... felul de viață pe care-l duc tracii și multe alte neamuri, care pun femeile să lucreze pământul, să pască vacile și oile și să slujească fără a se deosebi cu nimic de sclavi*”.

Horatius¹⁷ are o observație foarte interesantă, atât despre munca câmpului dar mai ales despre sistemul de proprietate la geți: „*O viață bună duc... la fel și geții cei aspri, căroră pământul nehotărnicit le dă roade și cereale libere. Nu le place să cultive același ogor mai mult de un an, iar după ce au îndeplinit toate muncile, alții, care le urmează în aceleași condiții le iau locul*”. În aceste condiții în care simțul proprietății pare a lipsi la geți, este posibil ca așezarea grecilor și ocuparea teritoriilor stăpânite de geți să nu fi întâmpinat rezistența din alte locuri.

Strabon¹⁸ prezintă sciiții „agricultori”, sciiții care s-au stabilit și în teritoriul callatian¹⁹ în sec. II a.Chr., astfel: „*Acești [sciiți] erau numiți cu un nume numai al lor – agricultori – pentru a fi deosebiți de nomazii care locuiau la nord de ei. Hrana lor erau cărnuri (între altele și carnea de cal), brânză, lapte dulce și acru de iapă*”.

Plinius cel Bătrân²⁰ face o expunere depre grâul din Tracia: „*Există mai multe specii de grâu, după locul în care sunt produse... Ca greutate, grâul din Tracia ocupă locul al treilea... Grecia a apreciat și grâul din Pont, care n-a ajuns însă până în Italia... Grâul se deosebește și în privința paiului, căci e de calitate mai bună cu cât acesta e mai greu. Grâul din Tracia este îmbrăcat în mai multe cămăși din pricina frigurilor mari din acel ținut. Din această cauză, și fiindcă ogoarele sunt acoperite de zăpadă, a fost descoperit grâul de trei luni, numit astfel pentru că, după aproape trei luni de la semănat, este cules o dată cu grâul din restul lumii...*”. Tot Plinius cel Bătrân²¹ ne spune

⁷ Argonauticele Orfice, a doua jumătate a sec. IV p.Chr., FONTES II, p. 115.

⁸ SOFOCLE, Fr. 523, FONTES I, p. 19.

⁹ HOMER 11, 221-222, trad. SLUȘANSCHI, 2009, p. 170.

¹⁰ HELLENICOS, Fr. 66, Athenaios X, 447 C, FONTES I p. 21.

¹¹ HERODOT, IV, 33, FONTES I., p. 31.

¹² HERODOT, IV, 74, FONTES I., p. 31.

¹³ PINDAR IV, 200-206 (361-369), FONTES I, p.15.

¹⁴ ARISTOTEL b, VIII, 6 [595a,26], FONTES I p. 109.

¹⁵ PLATON I, 637 d, FONTES I, p. 103.

¹⁶ PLATON VII, 805 d,e, FONTES I p. 103.

¹⁷ HORATIU, III, 24, 10-15, FONTES I, p. 211.

¹⁸ STRABON VII, 4,6, în FONTES I. p. 243/5.

¹⁹ PLINIUS, IV, 11 (18), 44, FONTES I p. 399.

²⁰ PLINIUS, XVIII, 7 (12) <1>-<3>, 63, FONTES I p. 409

²¹ PLINIUS XIX, 5 (23) 65, FONTES I, p. 409.

că: „cei mai mari (castraveți) cresc în Moesia. Când trec de o anumită mărime, se numesc dovleci.” Iar la pasajul XXXII, 11 (54), 152²² prezintă 17 tipuri de pești care se puteau găsi în Pont.

Claudius Aelianus, scriitor care a trăit în sec. II începutul sec. III p. Chr, în lucrarea sa *Despre Animale* folosește scrierile mai vechi și vorbește și despre zonele Pontului Stâng²³: „În Misia boii transportă poveri și nu au coarne. Se zice că pot fi văzute cirezi fără coarne, nu din pricina frigului, ci datorită naturii acestor boi. Avem o dovadă la îndemână, căci și în Sciția se întâlnesc boi lipsiți de coarne. Am aflat dintr-o anume lucrare că există albine în Sciția și că nici nu le pasă de frig. Iar sciții nu duc misilor de vânzare miere străină, ci din partea locului și faguri de la ei”. Tot el amintește de creșterea oilor în Pont.²⁴

Din informațiile culese de la istoricii și geografii antici putem observa existența principalelor cereale și animale domestice în aria vest-pontică. Calitatea cerealelor produse aici era apreciată în Grecia, dovadă exportul de grâne pe care îl făceau populațiile acestor zone.

Trecând la muncile specifice fermierului grec din vechime, trebuie spus că acestea sunt în funcție de anotimp și că ocupă tot anul. Aratul, grăpatul, semănatul și săditul se efectuau toate în zile ale toamnei; recoltatul se făcea la sfârșitul lui mai, iar vara, era anotimpul pregătirilor. Era folosit un plug primitiv tras de boi, cunoscut din epoca bronzului (din lemn, inclusiv brăzdarul) iar din secolul al IV-lea este înlocuit de un brăzdar din metal. Uneltele cele mai obișnuite sunt: săpăliga pentru plivit; hârlețul care sevește la defrișat, la plivit și uneori chiar la arat; târnacopul; secera (nu există coasa); lopata; vânturătorul; pua pentru măcinat.²⁵

În cazul orașelor-stat grecești recoltele rezultate erau impozitate, expresia grecilor față de impozitul direct pe produsele agricole era zeciuală, dar erau și alte forme de impozitare a pământului.²⁶ Platon folosește termenul *eisphora* pentru a desemna impozitul pe proprietate, ca regulă, cuvântul este folosit exclusiv cu privire la taxa pe proprietate. Impozitul pe produse agricole este menționat cu cuvântul *telos*, pe de altă parte cuvinte care denotă fracțiuni, și care erau uzitate: 1/10 – *dekate*; 1/20 – *eikoste*; 1/50 – *pentekoste*. În ceea ce privește termenul *aparche*, el este folosit când impunerea se datorează unui divinități. Herodot (6.46) vorbește și de situația *ateleis karpon*, scutit de impozite pe produse agricole, în anumite circumstanțe.²⁷

În ceea ce privește motivele principale ale colonizării grecești, acestea au fost legate de nevoia de resurse și de noi piețe; atât pentru o activitate agricolă, cultivarea pământului și creșterea animalelor, cât și pentru una industrială, exploatarea minereurilor, era nevoie de noi proprietăți de pământ²⁸. Statutul juridic al pământului în cadru orașelor-stat grecești era următorul: comun – *koine*; public, al statului – *demosia*, uneori sinonim cu *koine*; sacru – *hiera*; privat – *idia*.²⁹

În momentul fondării unei colonii, coloniștii își împărțeau atât loturi în cetate cât și loturi din teritoriul agricol al viitorului oraș-stat. John Boardman³⁰ prezintă un fragment din decretul coloniei doriene Korkyra Melánia (Corcyra Neagră) de pe coasta Adriaticii, document care datează din sec. IV a. Chr. Din acest text se observă cum *chora* era parte a conceptului de *polis*, iar rostul unei colonizări în Grecia Antică, unde majoritatea covârșitoare a populației erau agricultori de subzistență, era acela de a intra în posesia unui lot de pământ agricol. Participarea la o astfel de expediție le asigura coloniștilor un lot sigur care era și inalienabil pentru el și urmașii săi.

În cazul regiunii de la Dunărea de Jos, după cum am reținut din informația lui Horațiu³¹ că geții aveau „pământul nehotărnicit”, atunci coloniștii greci sunt primii care întocmesc un cadastru al acestor terenuri. Aceste cadastrări au fost făcute după unitățile de măsură specifice perioadei, *pelethron*, care reprezenta o treime dintr-un hectar, sau prin unitatea cadastrală de măsură tipică dorienilor *schoinos*³².

²² FONTES, I, p. 409-411.

²³ CLAUDIUS, II, 53, FONTES I, p. 643.

²⁴ CLAUDIUS, V, 27, FONTES I, p. 643.

²⁵ CANARACHE 1950, p. 83-109; BUTTIN 2007, p. 96.

²⁶ ISAGER/SKYDSGAAED 1995, p. 135.

²⁷ ISAGER/SKYDSGAAED 1995, p. 136-137.

²⁸ TOUTAIN 1979, p. 25.

²⁹ ISAGER/SKYDSGAAED 1992, p. 121.

³⁰ BOARDMAN 1988, p. 29-30.

³¹ HORAȚIU, III, 24, 10-15, FONTES I, p. 211.

³² DORUȚIU-BOILĂ 1971.

În momentul ocupării teritoriului, după cadastrare, în această arie sau la limitele acestuia erau construite temple și în cele mai multe cazuri și puncte fortificate. Printre motivele care au dus la construirea de astfel de puncte fortificate în teritoriile coloniilor grecești, putem menționa: existența unor populații vecine ostile - Cyrenaica³³, sudul Italiei și Sicilia³⁴, coasta Dalmată³⁵, în momentul extinderii teritoriului agricol - cazul Heracleei Pontice³⁶ sau, posibil, chiar împotriva grecilor, cetățeni ai orașului, dar de alte orientări politice, care s-au stabilit la limita teritoriului agricol - ipoteza pentru Chersonesul Tauric³⁷, dar și aici cel mai probabil tot împotriva sciților și taurilor.

În afara distribuției loturilor, fortificațiilor sau fermelor, un alt tip de structurare a anticei *chora* o făceau sanctuarele rurale, considerate a delimita o întindere deja existentă. Există teoria „sanctuarelor de frontieră”, dar aceasta nu este confirmată de evidența areologică a teritoriului Metapontin. Sanctuarele, în perioada timpurie a chorei metapotintine, nu erau amplasate chiar la frontiera sau la periferie, dar mai mult sau mai puțin uniform, la intervale regulate.³⁸

Tot teritoriul agricol era cauza celor mai frecvente conflicte în lumea greacă antică, datorate problemelor legate de grănițuire sau dorinței de a acapara teritoriu în dauna orașului-stat vecin. Pentru coasta vest-pontică conflicte legate de *chora* sunt: cel dintre Callatis și Histria, pe de o parte și Byzantion de partea cealaltă, pentru teritoriul tomitan; dintre Apollonia Pontica, aliată cu Histria, pe de o parte și Mesembria, pentru teritoriul Apolloniei.

Dar există și exemplul, pentru Grecia antică, ca atunci când existau astfel de probleme se apela la un tribunal dintr-un oraș neutru. Un document epigrafic de la jumătatea sec. III a. Chr. prezintă arbitrajul Megarei pentru o dispută teritorială între Epidaur și Corinth (I.G. IV² 1, 40.71), la care, conform hotărârii oamenilor de stat, sunt trimiși 151 de megarieni. Au fost trimiși 50 din tribul *Hylleis*, 51 din tribul *Pamphyloi* și 50 din tribul *Dymanes*. De asemenea, au fost trimiși 31 *termosteres*, comisia de graniță, 10 din *Hylleis*, 11 din *Pamphyloi*, 10 din *Dymanes*. Nu se știe de ce era unul în plus din tribul *Pamphyloi*, cu posibilitatea unui vot în plus; nu se cunoaște de ce există privilegiul acesta acordat unui trib³⁹.

Revenind la cetățile dobrogene, acestea au ocupat teritoriul încă din momentul fondării (Fig. 1), prezentăm pe scurt aceste teritorii pentru a enumera și localiza așezările rurale ale acestor teritorii agricole.

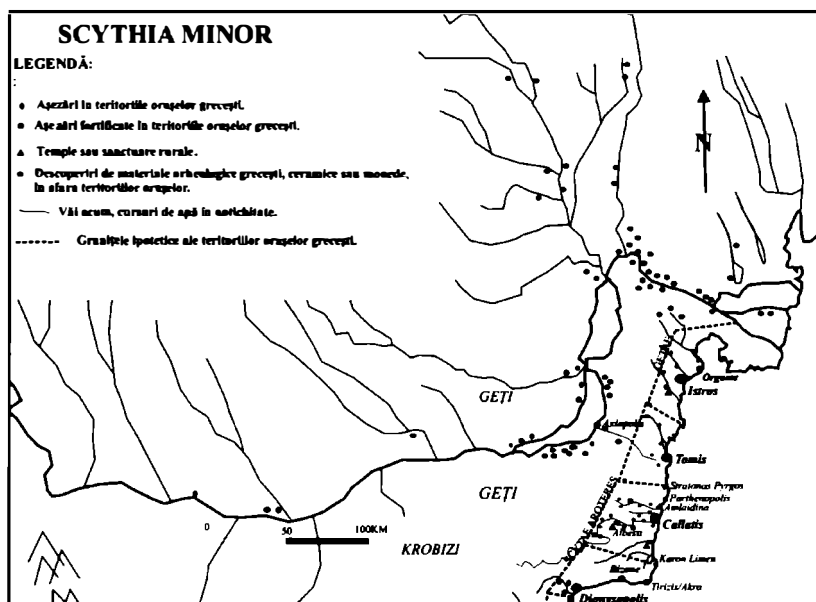

Fig. 1

³³ CHAMOIX 1985, p. 279; LARONDE 1996, pp. 503-527.

³⁴ ADAMEȘTEANU 1956, pp. 12-4.

³⁵ KIRIGIN 1990, pp. 291 - 321.

³⁶ SAPRIKIN 1997, p. 32.

³⁷ SAPRIKIN 1997, pp. 184 - 185.

³⁸ CARTER 2003, *passim*.

³⁹ JONES 1987, pp. 93-94.

Histria, aici au fost descoperite așezări care pot fi datate încă din prima parte a sec.VI a.Chr: lângă satul Nuntași au fost cercetate două așezări, așezarea Nuntași II a viețuit până în sec. II a.Chr; așezarea de la N de satul Tariverde. Așezări care pot fi încadrate după mijlocul sec. VI a.Chr, la: Histria-Pod Caraburun; Sinoe - „Insula Lupilor”, așezare plasată pe pe o insulă protejată la V de un val de pământ și piatră orientat N-S; Sinoe – „Zmeica”; așezarea de la Sf. Gheorghe; Vadu; Sibioara; Capul Midia.⁴⁰ Pentru perioadele clasică și elenistică așezările de la Histria-Pod, Nuntași, Nuntași II și Cogealac.⁴¹

Așezările pe care le-am prezentat au caracter agricol, ele sunt dispuse până la o adâncime de 18km în interiorul teritoriului, apar după anul 600 a.Chr. și sunt nefortificate.⁴² Constituirea juridică a teritoriului agricol, la Histria, se întâmplă la mijlocul sec. V a.Chr.⁴³ *Chora* histriană cuprinde astfel un teritoriu care are în Nord – Delta Dunării, în vest o arie care ajunge până la Tariverde, iar în sud se învecina cu teritoriul tomitanilor, undeva în zona Vadu-Capul Midia. Acest perimetru cuprinde și Argamum, pe care Hecateu din Milet⁴⁴ îl prezintă ca *polis*, dar faptul că nu a bătut niciodată monedă și lipsa inscripțiilor îl fac să pară un *emporion* al orașului Histria.

Pentru Tomis existența unei *chora* este documentată literar, în sec. III a.Chr., de către Memnon⁴⁵. Așezări identificate în teritoriul rural tomitan, care pot fi încadrate epocii grecești: pe malul de sud-vest al lacului Siutghiol, așezare sec. IV-I a. Chr.⁴⁶; pe malul vestic al lacului Siutghiol este semnalată o altă așezare⁴⁷; la Palazu Mare; pe malul sudic al lacului Tașaul, în puncte situate între limita nordică a orașului Năvodari și malul de sud al lacului;⁴⁸ la Constanța-Palas; în zona fabricii de oxigen a portului Constanța Sud-Agigea; în orașul Basarabi, pe terenul viticol de la Murfatlar; Agigea; Cumpăna; Depoul de Tramvaie la Vest.⁴⁹ Din trecerea în revistă a șezărilor rurale din *chora* tomitană observăm că cele mai timpurii locuiri sunt din prima parte a sec. IV a.Chr. și continuă până în sec. I a. Chr.

Teritoriul rural callatian pare cu siguranță a fi organizat, conform informațiilor arheologice, la începutul sec. IV a. Chr. O încercare de configurare a mărimii teritoriului callatian în epocile greacă și elenistică ajunge în partea de nord pe linia Tuzla, Techighiol; linia vestică este marcată de așezările de la Comana, Cotu-Văii, Vâlcele, Coroana, Tvardiëa, Goriëana; iar pe litoral Costinești, 23 August, 2 Mai, Vama-Veche, Capul Șabla.

În acest teritoriu regăsim 32 de așezări datate în perioadă greacă, dintre care opt au continuitate și în epocă romană, iar două așezări suprapun aceeași arie dar cu o pauză de locuire în secolele II-I a.Chr.⁵⁰. Dintre cele 32 de așezări doar de trei suntem în măsură să susținem că au fost fortificate: din Pădurea Hagieni, Albești punctul “Cetate” și la Coroana (fig. 1).

Concluzii. La Callatis modul de administrare a teritoriului agricol s-a înscris în cel obișnuit în coloniile grecești, mai ales doriene, prin delimitarea unei *chora* și construirea la limitele ei a unor fortificații, cum este cazul fortificațiilor de la Hagieni, Coroana sau Albești. Chiar dacă de parcelare se vorbește numai pentru teritoriile din jurul orașului⁵¹, întocmirea unei cadastrări, după cum am văzut, era prima grijă a coloniștilor, iar că era o obișnuință această practică pentru callatieni se vede și din textul lui Diodor, unde vorbește de terenul orașului Psoa care le-a fost împărțit în loturi celor 1000 de refugiați din timpul războiului cu Lysimah. Conform teoriei că movilele funerare puteau fi construite de locuitorii teritoriului numai pe proprietățile lor agricole⁵², avem prin cartarea dispunerii acestora în teritoriile orașelor grecești antice, poate, și localizarea unor proprietăți funciare.

Din prezentarea făcută teritoriilor coloniilor grecești dobrogene putem observa că așezările rurale din teritoriile cetăților dobrogene, de epocă greacă, au fost pe malul diferitelor lacuri de pe

⁴⁰ AVRAM 2006, pp. 59-62.

⁴¹ AVRAM 2006, p. 66.

⁴² AVRAM 2001, p. 546.

⁴³ SUCEVEANU 1972, p.100.

⁴⁴ HECATEU, Fr. 171, în *FONTES I*, p. 8.

⁴⁵ MEMNON 13 (21), *FgrHist*, III B, pp.347-348, *FONTES I*, p.510.

⁴⁶ IRIMIA 2003, p. 42

⁴⁷ IRIMIA 1991, p. 112.

⁴⁸ MATEI 1985, pp. 125-139; MATEI 1986, pp. 253-265.

⁴⁹ IRIMIA 2003, p. 49.

⁵⁰ Această observație este făcută doar în ceea ce privește materialul arheologic recoltat, în aceste puncte nu au fost efectuate cercetări arheologice.

⁵¹ AVRAM 2001, p. 550.

⁵² COULANGES 1984, p. 95.

coasta mării sau de o parte și de alta a văilor care continuă de la terminarea lacurilor, spre vest. Plecând de la teoria lui A. Laronde pentru Cyrenaica, unde văile erau principalele bazine agricole, apa și depunerile care se scurgeau în aceste văi le făceau să fie cele mai roditoare arii⁵³, putem concluziona, coroborând cu localizarea așezărilor rurale din teritoriile coloniilor dobrogene prezentate, că și în Scythia Minor principalele bazine agricole erau văile. Dar unele din aceste văi probabil că au fost în antichitate cursuri de apă (fig. 1), secate acum, după cum se observă în unele hărți medievale, din secolele XV - XVIII⁵⁴, teritoriul ocupat de orașul Callatis era străbătut de un râu, cu doi sau trei afluneți, care curgea de la sud-vest și se vărsa în Lacul Mangalia de azi. Că aceste cursuri de apă au constituit un element important în întemeierea și delimitarea teritoriilor agricole a cetăților vest-pontice stă și situația de la Histria, unde limitele teritoriului acestui polis erau fixate pe cursurile unor ape. Dacă atestările sunt de epocă romană, ISM I 67, 68, după unele hidronime - Gabranus, Sanpaeus, Calabaeus⁵⁵, ele trimit la o situație mai veche, cu origini în epocile clasică și elenistică.

Întrebarea lui V.D. Hanson: *“Cine erau cu exactitate vechii greci?... Democrații atenieni ca Pericle sau Demostene? Filosofi ca Socrate, Plato sau Aristotel? Oameni de acțiune sau mari căpitani de calibrul lui Temistocle sau Alexandru? Spartanii care au apărat trecătoarea de la Termopile?”*⁵⁶, este directă și face o distincție între personalități/eroi și „ceilalți”. Credem că această tip distincție este departe de mentalitatea vechilor greci, ei fiind cu toții legați de valorile pământului, ale vieții de la țară. Dar întrebarea este foarte bună pentru modul în care se scrie istoria, și putem spune că în ultimele decenii studiile asupra lumii rurale din Grecia antică au crescut în importanță. Atenția acordată sătenilor greci antici demonstrează importanța lor în dezvoltarea lumii clasice antice, ei reprezentând masa producătorilor, infanteriștilor și a contribuitorilor.

⁵³ LARONDE 1996,

⁵⁴ RADU 2013, figurile 1-4.

⁵⁵ SUCEVEANU 2010, p. 29.

⁵⁶ HANSON 1999, p.1.

BIBLIOGRAFIE

- ADAMEȘTEANU 1956, D. Adameșteanu, *Le fortificazioni ad aggere nella Sicilia centro-meridionale*, extras din Rendiconti della Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, Serie VIII, vol. XI, fasc. 11-12, Roma, Acad. Nazionale dei Lincei 1956.
- AVRAM 1989, A. Avram, *Pentru o fenomenologie a raporturilor dintre geți și greci*, SympThrac, 7, 1989, p. 70-93.
- AVRAM 2001, Al. Avram, în *Istoria Românilor*, vol. I, București.
- AVRAM 2006, Al. Avram, *The Territories of Istros and Kallatis*, În Surveyng the Greek Chora The Black Sea Region in a Comparative Perspective, Ed.Pia Guldager Bilde și Vladimir F. Stolba, Aarhus University Press 2006, pp. 59-62.
- BOARDMAN 1988, J. Boardman, *Grecii de peste mări*, București.
- BUTTIN 2007, *Grecia clasică*, București.
- CANARACHE 1950, V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul RPR în epoca veche*, Sciv II,2, pp. 83-109.
- CARTER 2003 = J. Carter, *Towards a comparative study af chorai West and Est: Metapont and Chersones*, în Surveyng the Greek Chora The Black Sea Region in a Comparative Perspective, Ed.Pia Guldager Bilde și Vladimir F. Stolba, Aarhus University Press 2006.
- CHAMOUX 1985, Fr. Chamoux, *Civilizația Greacă*, Ed. Meridiane București.
- COULANGES 1984, F. De Coulanges, *Cetatea greacă*, București.
- DORUȚIU-BOILĂ 1971, Em. Doruțiu-Boilă, Dacia, *Zur Abgrenzung des Territoriums von Kallatis*, N.S., 15.
- GALLEGO 2007, Julián Gallego, *Farming in the ancient Greek World: How should the small free producers be defined?*, SHT (Studia Humanoria Trtuensia) vol. 8, A, 3, P. 275-296, Univ. of Tartu, Estonia.
- HANSON 1999, Victor Davis Hanson, *The Orher Greeks. The Family Farm and the Agrarian Roots of Western Civilization*, Univ. California Press, Barkeley – Los Angeles – London.
- HOMER, Homer, *Iliada*, 11, 221-222, trad. Dan Slușanschi, Ed. Paideia, 2009.
- IRIMIA 1991, M. Irimia, *Noi mărturii arheologice privind a doua epocă a fierului în Dobrogea*, Pontica, 24, 1991, pp. 97-122.
- IRIMIA 2003, M. Irimia, *Considerații privind teritoriul rural al Tomisului în perioada elenistică*, Studii istorice dobrogene, Constanța, 2003, pp. 37-56.
- ISAGER/SKZDSGAARD 1992, S. Isager, J. E. Skzdsgaard, *Ancient Greek Agriculture*, London – New York.
- JONES 1987, Nicholas F. Jones, *Public Organization in Ancient Greece: A Documentary Study*, în A.P.S., Philadelphia, 1987, pp. 90-121.
- KIRIGIN 1990, B. Kirigin, *The Greeks in Central Dalmatia: Some New Evidence*, în *Greek Colonists...*, pp. 291- 321
- LARONDE 1996, André Laronde, *L'exploitation de la chôra cyrénéenne à l'époque classique et hellénistique*. In Académie des inscriptions et belles-lettres, 140e année, N. 2, 1996. pp. 503-527.
- MATEI 1985, C. Matei, *Cercetări perieghetice pe malul de sud al lacului Tașaul*, Pontica, 1985, pp. 125-140.
- MATEI 1986, C. Matei, *Cercetări perieghetice pe țărmul lacului Tașaul (II)*, Pontica, 19, 1986, pp. 253-266.
- RADU 2013, *Toponimie dobrogeană, Callatis-Pangalia-Mangalia*, Peuce, pp. 232-236.
- SAPRÎKIN 1997, *Heracleia Pontica and Tauric Chersonesus before roman domination*, Amsterdam.
- SUCEVEANU 1972, Al. Suceveanu, *Unele probleme politico-economice din Dobrogea secolelor V-IV î.e.n.*, Pontica, 5, 1972, pp. 89-102.
- SUCEVEANU 2010, Al. Suceveanu, *Contribuție la cunoașterea romanității vest-pontice. Stdiu de caz: Histria*, în Pontica 43, pp. 25-33.

CETATEA DE LA HÂRȘOVA ÎN ANUL CENTENARULUI (Scurtă retrospectivă istorică)

Constantin Nicolae*

Cetatea de la Hârșova este, prin complexitatea stratigrafiei și cronologiei sale, unul din cele mai reprezentative monumente istorice de la Dunărea de Jos. Caracteristica sa fundamentală constă în faptul că însumează, sub acest nume generic, un ansamblu de fortificații datate în perioade și epoci istorice diferite, din antichitate până la începutul epocii moderne (din a doua jumătate a secolului I p. Chr., până în prima jumătate a secolului al XIX-lea). Ceea ce definește „cetatea de la Hârșova” este faptul că toate construcțiile și reconstrucțiile, din răstimpul de optsprezece secole, se realizează, în linii mari, pe același amplasament. Deasupra tuturor se clădește orașul modern la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Doar câteva suprafețe din vechile fortificații au scăpat neacoperite de așezarea actuală. Acest fapt se datorează, în primul rând, protejării comune a resurselor de piatră destinată, consensual în toate epocile, ridicării locuințelor, și mai apoi unor intervenții pentru salvarea a ceea ce a mai rămas nedistrus¹. Ridicarea orașului modern s-a realizat, în exclusivitate, cu piatra din fortificația și orașul medieval otoman. Clădirile turcești au dispărut în totalitate, excepție făcând geamia construită în jurul anului 1812. Din incinta medievală, care înconjura o suprafață de cca. 28-30 ha, au mai rămas câteva cioturi de zid pe două proprietăți de pe strada Venus colț cu strada Independenței. După ce a vizitat orașul, în anul 1908, făcând referiri la acest segment de apărare, monseniorul Raymund Netzhammer scria următoarele: „Nu departe de biserică, se poate urmări și astăzi toată latura de vest a fostelor ziduri de fortificație turcești. Pe această latură, ele erau întărite natural, într-un mod deloc neînsemnat, prin căderea bruscă a platoului înspre Dunăre și prin marele sat Varoș. Mergând de-a lungul urmelor zidurilor fortăreței până la punctul lor extrem, împins spre fluviu, am trecut și pe la așa numita Fântână a Diavolului”².

Dat fiind această situație stratigrafică cu totul ieșită din comun, din fortificațiile antice nu se mai vede nimic la suprafață, și nici nu putem ști, sau măcar bănuși, astăzi, ce a mai rămas în

* Cercetător șt. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, responsabilul științific al șantierului arheologic “Hârșova-Cetate”. Muzeul Carsium Hârșova, ct.nicolae@yahoo.com.

¹ NETZHAMMER, p. 317.

² POLONIC, 1,2.

adâncime. Pamfil Polonic, la trecerea sa prin Hârșova, în anul 1898, a văzut pe malul Dunării doar resturile cetății turcești. Prin oraș (limita de nord a acestuia se întindea până la actuala stradă Carsium-bulevardul Carsium în perioada interbelică) s-au găsit doar resturi de ziduri vechi, cărămizi romane, inscripții, monede, un stâlp miliar, ... *"dar nici o urmă de cetate veche"*, după cum nota în observațiile sale³. Totuși, acum, putem preciza, fără teama de a greși, că Pamfil Polonic a apreciat corect situația înfîlinită la Hârșova în Dealul Cetății. Cei care s-au aplecat, măcar pentru câteva clipe, asupra istoriei sale nu au luat în serios aceste observații. Consecințele s-au văzut mai târziu.

După ce fortificația otomană a fost distrusă ca urmare a prevederilor tratatului de la Adrianopole, depresiunea dintre cele două culmi calcaroase pe care se ridicase sistemul de apărare medieval, a fost repede ocupată de construcții noi: în prima linie, aproape de faleză, s-au ridicat depozite de mărfuri, sediile instituțiilor publice, distruse toate în Primul Război Mondial, apoi, în spatele acestora, spre nord, construcții rezidențiale. Cum Hârșova a jucat un rol important în comerțul cu cereale în zonă, fiind foarte aglomerat în anumite perioade ale anului, aici au fost ridicate mai multe cârciumi, atât cu spații de cazare, dar și pentru petrecerea nopților (hanuri).

Toate erau prevăzute cu pivnițe necesare păstrării băuturilor, alimentelor și cu tuneluri (galerii) care făceau legătura între locurile unde se realizau încasările și locuința proprietarului⁴. Din acest motiv în timpul construcției erau afectate depunerile arheologice până la mare adâncime. Așa se și explică numărul mare de artefacte adunate de diverși locuitori ai orașului, încredințate, mai apoi, spre păstrare directorului școlii, Vasile Cotovu, care le-a cuprins într-un frumos muzeu⁵.

Din păcate, în Registrul de inventar al muzeului, de la vremea respectivă, nu sunt precizate locațiile exacte ale descoperirilor decât în câteva cazuri, în rest se consemnează doar numele localității⁶. Distrugerea muzeului, dispariția pieselor, interesul scăzut, din partea tuturor, față de cetatea de aici a dat naștere la grave confuzii. Campaniile de săpături întreprinse în anii 1939⁷, 1943⁸ și 1963⁹ nu au lămurit nici o problemă legată de stratigrafia și planimetria cetății. Resturile fortificației de pe malul Dunării au intrat în conștiința publică cu numele de „cetatea Carsium”.

Toate au condus, în mod inevitabil, la plasarea fortificației antice și bizantine în acest punct¹⁰. Câțeva decenii bune nu s-a mai auzit nimic despre “cetatea Carsium”. Cel mai probabil arheologii, care au dus aici câte o campanie, au abandonat repede săpătura, din cauza situației deosebit de complicate întâlnite în sit, și au cautat alte șantiere mult mai ușoare. În anul 1993, la inițiativa regretatului Adrian Rădulescu, începe un șantier sistematic pentru cercetarea cetății de la Hârșova. Încă din anul 1987 aici s-au derulat cercetări preventive pe amplasamentul unei platforme industriale cu rezultate spectaculoase, fiind descoperite mai multe cripte zidite cu inventar deosebit de bogat¹¹.

Se prefigura conturarea imaginii unuia din cele mai importante centre militare și administrative de pe acest segment al limesului Dunării de Jos. Șantierul actual se derulează, fără întreruperi, de douăzeci și cinci de ani. O parte din rezultatele cercetărilor realizate în acest răstimp de colectivele de arheologi au fost publicate deja¹². Una din cele mai importante cercetări s-a dovedit a fi cea din sectorul „incinte vest”. Aici au fost identificate și cercetate zidurile care au apărat fortificația în diferite perioade și epoci istorice. S-a demonstrat, stratigrafic, că incinta mare,

³ Am aflat acest amănunt de la Ionel Negrea, născut în anul 1907, proprietarul unui han la intersecția străzilor Carol (Vadului, astăzi) și Soarelui.

⁴ NICOLAE 2006-2008, pp. 337-339.

⁵ Sunt consemnate numeroase fragmente de coloane, capitelluri, inscripții sau monede. Ca loc de descoperire se trece doar “Hârșova”. Între numele celor care au donat piesele se numără Ioniță Oancea, Constantin Irimescu, Rasim Iosub, Dimitrie Bercu, Tahir Efendi, Iusein Cârjali și Vasile Cotovu. Doar fragmentul de piatră inaugurală reîntregită de Vasile Pîrvan (PÂRVAN 1913, p. 481) are destinația exactă, str. Alexandru cel Bun 180, donat de “achir Ibi”. Cât despre fragmentul de arhitravă găsit de V. Pârvan în muzeul de la Hârșova, din același inventar aflăm că a stat mult timp în fața subprefecturii din localitate servind drept “laviță”. INVENTAR 1904, Secțiunea III, pp. 25-33. Dat fiind toată situația aceasta, putem presupune că pierderile și distrugerile bunurilor de patrimoniu au fost uriașe la vremea respectivă.

⁶ BRĂTULESCU 1939, pp. 3-24.

⁷ FLORESCU 1943, pp. 179-180.

⁸ ARICESCU 1971, pp. 351-368.

⁹ CONDURACHI 1967, pp. 170-171 face primele măsurători asupra zidurilor vizibile pe suprafața de la Dunăre, - și cum pe latura de nord vede trei incinte, le plasează, pornind de la analogia cu alte centre dobrogene, în secolul al II-lea, al IV-lea și respectiv al X-lea. După precizările autorului, concluziile au la bază rezultatele săpăturilor efectuate în anul 1963 de Andrei Aricescu.

¹⁰ Cercetări realizate de o echipă a Muzeului Național de Istorie a României București (inedite).

¹¹ BUZDUGAN *et alii* 1998-2000, pp. 425-455; PANAIT *et alii* pp. 121-134; TALMAȚCHI 2009, pp. 421-438; NICOLAE 2017, pp. 307-321.

¹² NICOLAE 2015-2016, pp. 281-304.

cea mai largă, datată multă vreme în secolul II p. Chr. este de fapt de origine medievală. Săpătura a infirmat ipoteza cu privire la originea antică a celor trei ziduri, vizibile la suprafață, care înconjurau cetatea. S-a constatat, cu acest prilej, că resturi ale fortificației antice se află la mare adâncime (3-5 m), în timp ce zidurile propuse în secolele II și IV sunt ridicate în epoca medievală (pot fi date preliminar între secolele X și XVII)¹³.

Una din descoperirile importante, care a deschis o nouă etapă în cercetarea de la Carsium, a reprezentat-o poarta de nord a fortificației romano-bizantine aflată la cca. 300 m de Dunăre (săpături 2009-2017). Obiectivul a fost investigat în proporție mare, însă plasarea construcțiilor din acest cartier peste cortine, face imposibilă, deocamdată, identificarea limitelor de est și vest ale cetății¹⁴. Săpătura din fața turnurilor porții continuă să ne surprindă. În campania 2018 în fața turnului de pe partea dreaptă pe direcția de intrare (T 2) a fost descoperit și cercetat un cuptor pentru arderea vaselor mici din ceramică¹⁵ amplasat aici după ce poarta nu a mai funcționat.

Cu rezultate mult mai bune, dar și cu foarte multă șansă, s-a derulat cercetarea fortificației otomane de la Hârșova. Descrierile lui Evlia Celebi¹⁶ sau ale contelui de Langeron¹⁷, dublate de imaginile cetății date în anul 1826¹⁸, precum și de informațiile oferite de von Moltke¹⁹, au fost verificate și confirmate, în mare parte, și din punct de vedere arheologic. Cercetările preventive au permis identificarea resturilor porții de intrare în cetate pe incinta de nord, bastionul de pe colțul de nord-est și fazele de refacere ale incintei de vest²⁰. O cercetare preventivă recentă, nepublicată încă, a condus la identificarea unui segment din șanțul zidului de apărare de pe latura de nord. Așa cum a fost descris de baronul von Moltke, acesta era uscat (adâncit în roca naturală) și întărit cu o contrapantă (contraescarpă) de zidărie. Din cetatea medievală se mai păstra, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, o parte din incinta de vest și traseul zidului care înconjură orașul. Acestea apar în planurile întocmite și publicate în epocă²¹. Din analiza tuturor documentelor istorice se poate constata o anumită coerență a faptelor și informațiilor, ceea ce nu poate decât să sublinieze veridicitatea și originalitatea acestora. Este suficient să aducem în discuție doar descrierea cetății făcută de contele de Langeron în timpul conflictului ruso-turc din anii 1806-1812. *Două stânci enorme domină un platou mic pe care este clădit orașul, aproape la același nivel cu Dunărea. Este înconjurat de o întăritură care cuprinde și cele două stânci; deasupra uneia din ele este un castel mare de piatră, fortificație de tip gotic, pe cealaltă stâncă mai puțin înaltă este un turn din piatră...* Nu ni se pare mai interesant faptul că privind și comparând planimetria cetății, așa cum a fost descrisă de von Moltke, cu o sută cincizeci de ani în urmă și cum rezultă la contele de Langeron, ambele sunt identice, cât precizarea cu privire la tipul gotic al fortificației. Dacă privim una din cele două stampe din anul 1826, anume pe cea care ne înfățișează "castelul mare de piatră", observăm că ferestrele de la zidul instalației portuare sunt încadrate, în partea superioară, cu ornamente în forma arcului de cerc frânt, lucru pe care contele de Langeron l-a observat și a ținut să-l sublinieze în scurta sa descriere. Faptul acesta întărește opinia cu privire la originea genoveză a zidului, preluat și refolosit mai târziu în timpul ocupației otomane. Având în vedere originea, caracterul surselor și distanța relativ scurtă de un deceniu și jumătate dintre acestea, este de presupus că autorul desenelor, după care s-a realizat litografia, nu poate fi suspectat în nici un caz că s-a inspirat din descrierea contelui. Conținutul informației este, în același timp, un argument care susține teoria cu privire la faza genoveză a cetății de la Hârșova, lucru despre care s-a tot vorbit în literatura istorică²², fără să fie demonstrat din punct de vedere arheologic.

¹³ NICOLAE 2018 sub tipar.

¹⁴ CĂLĂTORI VI, pp. 450-451.

¹⁵ Este primul cuptor ceramic de la Carsium descoperit până în prezent care atestă faptul că așezarea a fost un centru de producție (inedit).

¹⁶ CĂLĂTORI I, p. 334.

¹⁷ BOCA 1968, Nr. 28, 29.

¹⁸ VON MOLTKE 1854, pp. 72-73.

¹⁹ NICOLAE 2014, pp. 375-399;

²⁰ IONESCU 1904, plan II și Planul Marelui Stat Major al Armatei din anul 1900.

²¹ CIOBANU 1969, p. 401-426; CIOBANU 1970 a, p. 24-30 (cu precizarea că nu suntem de acord cu propunerea autorului care vede, pe platoul de la Dunăre, două cetăți "cetatea de sus" și la Dunăre "cetatea de jos". Zidul instalației portuare face parte organică din fortificația medievală și nu poate reprezenta ceva de sine stătător, chiar dacă planimetric se află mai jos, închizând și apărând linia dinspre fluviu a cetății); CIOBANU 1970 b, pp. 297-329; MĂRCULE 2007, pp. 371-398.

²² Ptolemeu din Alexandria, *Îndreptar*, III, 5, 25-30, FHDR, I, 552.

Despre importanța „cetății de la Hârșova” este aproape inutil să mai vorbim. Este o mărturie vie a istoriei noastre, și nu numai, din ultimile două milenii.

Numele vechi al cetății Carsium apare, fără întreruperi, în izvoarele antichității, cel mai devreme din secolul al II-lea. Astfel îl întâlnim sub forma *Carsum*²³ la mijlocul secolului al II-lea, *Carsio*²⁴ în secolul al III-lea, *Carso*²⁵ la sfârșitul secolului al III-lea - începutul secolului al IV-lea, precum și în primul sfert al secolului al V-lea, *Carso-Carsus*²⁶ la mijlocul secolului al V-lea, *Carsos* în prima parte a secolului al VI-lea²⁷, *Carso*²⁸ la mijlocul secolului al VI-lea, *Carsion*²⁹ în secolul al VII-lea, *Carsos*³⁰ în secolul al X-lea. Numele derivă din aspectul stâncos al locului și a evoluat, de-a lungul timpului, prin vorbirea directă dar și sub influența unor factori externi, la forma actuală³¹. Istoria cetății s-a împletit cu evoluția vieții economice, politice, militare, administrative și culturale de la Dunărea de Jos. Descoperirile arheologice atestă importanța deosebită a centrului, cu atât mai mult cu cât s-a aflat în apropierea unuia din cele mai importante vaduri de trecere, peste Dunăre, dinspre litoralul vest pontic, unde se aflau marile centre Histria și Tomis, spre comunitățile din bazinul extracarpatic. Cum s-a întâmplat în alte cazuri mai bine cercetate, fortificația a avut de suferit ca urmare a repetatelor invazii ale popoarelor migratoare, a fost distrusă și refăcută de fiecare dată. Suntem de părere că prima fortificație romană a putut fi ridicată în a doua jumătate a secolului I p. Chr. De la Carsium avem cele mai multe ștampile ale unei unitați militare (Ala Flavia) care a ocupat fortificația în perioada domniei împăratului Vespasianus și a construit castrul de piatră în anul 103. Prima fortificație a avut, după modelele cunoscute în lumea romană, un șanț din pământ și era apărată de întărituri și turnuri din lemn. Dacă locul său a fost sub actualul oraș, șansa de a vedea vreodată această fază veche este aproape nulă. Fortificația ridicată în anul 103 p. Chr. are, după cum pare, urme slabe pe dealul Cetății. Aceasta am fost distrusă de invaziile gotice din cursul secolului al III-lea. După cum se știe, între anii 238 și 272 p. Chr. au avut loc zece mari invazii ale carpile în alianță cu goții, vandalii, taifalii, gepizi, bastarni etc. iar cetatea a avut mult de suferit de fiecare dată fiind nevoie, în cele din urmă, de o reconstrucție din temelii.

Următoarea fază a cetății antice a fost ridicată la sfârșitul secolului al III-lea și primii ani ai secolului al IV-lea (perioada împăraților Aurelian-Constantin cel Mare). Este fortificația a cărei poartă de nord a fost descoperită recent în perimetrul cuprins între străzile Unirii și Carsium. După cum indică descoperirile monetare, invazia triburilor germanice (goți, vizigoți) din a doua jumătate a secolului al IV-lea a pus capăt vieții ei. Știm că în anul 434, printr-un tratat cu migratorii huni, aceștia au obținut dreptul de a stăpâni fortificația Karsos din Tracia³². Cetatea va fi reconstruită din temelii în timpul împăratului Justinian, cel mai probabil, pe un spațiu mult restrâns, pe platoul de la Dunăre (posibil aceasta să fie prima fază a incintei mari). După trecerea bulgarilor la sud de Dunăre, în anii 679-680, romanitatea orientală își încheie definitiv viața aici. Pentru câteva secole autoritatea primului stat bulgar își face simțită prezența la Dunăre. După desființarea acestuia Imperiul Bizantin revine, la vechile posesiuni, în anul 971. Acum toate fostele cetăți sunt refăcute. Nu știm care sunt zidurile fortificației de la Hârșova ridicate de bizantini. Bănuim că acestea trebuie să se afle pe Dealul Cetății. Poate că refacerea s-a făcut chiar peste fortificația anterioară, cea din secolul al VI-lea, distrusă în secolul al VII-lea. Pentru epoca următoare, se vorbește și despre o fază genoveză a cetății de la Hârșova, plasată în secolul al XIII-lea, deși ipoteza nu a fost dovedită, din punct de vedere arheologic, până acum.

În secolul al XIV-lea Mircea cel Bătrân a stăpânit fortificația, iar din secolul al XV-lea aceasta

²³ *Tabula Peutingeriana*, VIII, 3, FHDR, I, p. 738.

²⁴ *Itinerarium Antonini*, 224, 4, FHDR, I, p. 746; *Notitia Dignitatum*, XXXIX, 22, FHDR, II, p. 208.

²⁵ Priscus Panaites, *Istoria goilor*, 122, 15, FHDR II, p. 248.

²⁶ Procopius, *Despre zidiri*, IV, 11, 20, 25, FHDR, II, p. 474.

²⁷ Geograful din Ravenna, *Cosmographia*, IV, 7, 15, FHDR, II, p. 880.

²⁸ Constantin Porfirogenetul, *De Thematibus*, 47, 1, 58-60, FHDR, II, p. 670.

²⁹ NICOLAE 2011, pp. 183-195.

³⁰ Cel mai probabil este vorba despre Carsium. Vezi, DID II, p. 407.

³¹ Mulțumim și pe această cale doamnei Mariana Belu, secretar al județului, care a făcut numeroase intervenții decisive la nivelul Guvernului pentru ca cetatea de la Hârșova să dobândească statutul juridic necesar.

³² Dorim și pe această cale să aducem mulțumiri vicepreședinților Consiliului Județean, Domnului Daniel Learciu și Domnului Claudiu Iorga Palaz pentru ce au făcut și vor face mai departe în derularea acestui proiect. Cele mai cordiale mulțumiri personalului Direcției Generale de Proiecte din CJC, cu deosebire Doamnei Director General Elena Georgescu, Domnului Director Adj. Ioan Mihai Nache, Domnului Marian Bănică șef serviciu, Doamnei Radu Anca, manager proiect, pentru activitatea pe care au desfășurat-o și o vor desfășura în continuare pentru ca acest proiect să prindă viață și să ajungă la final.

a intrat sub dominație otomană. Descoperirile din sectorul de vest al cetății ne indică faptul că otomanii au folosit inițial fortificația anterioară. Cel mai probabil, în prima parte a secolului al XVII-lea a fost clădită noua fortificație identificată cu traseul actual al incintei mici la care se adaugă zidul de trei mii de pași care apăra orașul medieval. Aflată în centrul deselor conflicte ruso-turce din veacurile XVIII-XIX, cetatea are mult de suferit. Este distrusă și refăcută în repetate rânduri, când de cei care au cucerit-o, când de cei care au pierdut-o. După tratatul de la Adrianopol, din anul 1829, toate fortificațiile otomane de pe malul drept al Dunării au fost distruse și abandonate. Pe incinta mică din cetatea de la Hârșova, pe latura de vest se poate constata că distrugerea s-a realizat printr-o deflagrație puternică. Din acest motiv zidul gros este dislocat iar traseul deviat de la linia inițială. Cetatea nu a mai fost refăcută, iar zidurile sale au devenit „carieră de piatră” pentru construirea orașului modern, cum am arătat mai sus.

Cetatea de la Hârșova, cunoscută generic cu numele de „cetatea Carsium” a devenit emblematică pentru întreaga comunitate. Stema orașului, adoptată în anul 1933, reprezenta, sugestiv, atât figurativ cât și cromatic, o fortificație puternică, de culoare roșie, pe o stâncă galbenă, deasupra unei ape albastre. Tabloul era completat de cruce și semilună. Actuala emblemă a păstrat toată compoziția, cu excepția simbolurilor religioase, care au fost înlocuite, din motive greu de înțeles, cu o roată dințată, semn al aspirației de dezvoltare industrială, și ancora, simbol al rolului de port dunărean... sau al speranței.

Din vechea cetate au rămas libere câteva suprafețe care au fost cadastrate și intabulate de Consiliul Județean Constanța (Cetatea -56.654 mp; turn NV-16.434 mp; poarta de nord-7.747 mp; fortificația din Dealul belciug- 36.823 mp)³³. Fără un statut juridic clar nu se poate aplica nici un fel de proiect cu fonduri europene sau naționale și nu pot fi constituite prevederi bugetare cu destinație expresă pentru sit.

În anul Centenar, cetatea de la Hârșova se bucură, în mod excepțional, de atenție deosebită din partea autorităților. În vara aceasta, Președintele Consiliului Județean, Excelența Sa, Domnul Horia Marius Țuțuianu a semnat contractul de finanțare cu fonduri europene pentru proiectul „Restaurarea, conservarea, amenajarea și valorificarea cultural turistică a cetății Carsium Hârșova”. În valoare de 10.570.361,98 lei, proiectul își propune reconstituirea „turnului comandantului” de pe latura de nord a fortificației, în vederea transformării sale în obiectiv turistic, consolidarea zidului instalației portuare de la Dunăre, amenajarea incintelor de vest, amenajarea turistică și împrejmuirea sitului, construirea unui corp multifuncțional la care se adaugă dotări aferente obiectivului de patrimoniu³⁴. Sperăm ca din anul 2022 cetatea de la Hârșova să devină unul din cele mai căutate și apreciate situri de pe linia Dunării. Alături de Muzeul Carsium care va avea ca sediu vechea școală din Hârșova (ansamblul Cotovu, monument de arhitectură), reabilitat cu fonduri europene prin strădania autorităților locale³⁵, cetatea va contribui la dezvoltarea economică și cultural-spirituală a comunității locale.

Deocamdată, toată istoria noastră neștiută din ultimile două milenii a rămas prinsă, aici, la Hârșova, ca într-o menhină în temelile orașului actual. Dacă ar fi să luăm în calcul și vechimea așezării neolitice, din cartierul Dijmahala, de peste opt milenii, am putea spune că ceea ce are mai de preț această localitate se află dedesunt, departe încă de privirile oamenilor, nu deasupra unde ar trebui să fie. Aceasta este și rațiunea pentru care cetatea de la Hârșova se află între propunerile României pentru includerea, în viitor, în patrimoniul UNESCO (proiectul vizează doar cetățile cetățile dunărene din țările riverane -<http://danubelimesbrand.org/carsium-romania/>). Un proiect necesar care ar putea salva, de la dispariție, dacă ne dăm mâna, mai departe, toată lumea, ce a mai rămas din această cetate reprezentativă nu numai pentru istoria noastră, ci și pentru cea a continentului sud-est european.

Cetatea de la Hârșova, împreună cu muzeul au reușit să capaceze energii, ambiții, priceperi, stăruințe până la sacrificiu, în rândul tuturor celor care au pus umărul la realizarea celor două proiecte începute în urmă cu aproape trei ani. Autorități județene, locale, firme de consultanță, arhitecți, ingineri, arheologi, cu toții au pornit plini de optimism la acest drum. Separați de principii

³³ Aducem și pe această cale mulțumiri Domnului Tudor Nădrag, fost primar al orașului, în perioada căruia s-a aplicat cererea de finanțare a proiectului, Domnului Viorel Ionescu, actualul primar în mandatul căruia se execută proiectul, Doamnei Carla Banu Director Top Management Constanța și echipei de proiect din Primăria Hârșova pentru implicarea în reabilitarea ansamblului Cotovu. Astfel, muzeul nostru se va reîntoarce acasă după mai bine de șapte decenii...

și idei politice au lucrat împreună asigurând succesul a două obiective deosebit de importante pentru cultura românească. Este încă o dovadă că istoria neamului, așa cum s-a întâmplat și acum o sută de ani, indiferent de ce parte a baricadei ne aflăm, ne unește și ne dă putere să facem lucruri minunate, trainice, pentru eternitate.

Pentru toate acestea, „cetatea de la Hârșova” vă va rămâne, tuturor, veșnic recunoscătoare.

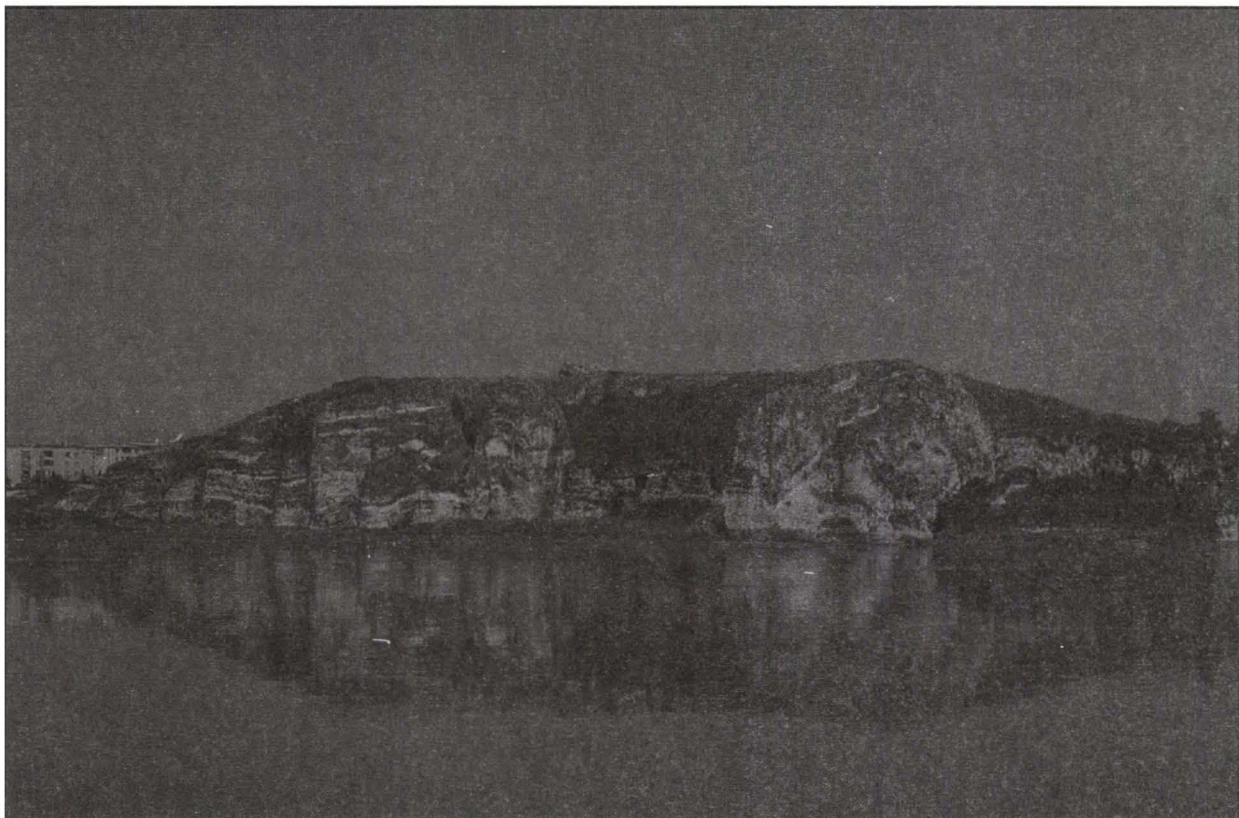

Fig. 1. Cetatea de la Hârșova. Vedere de pe Dunăre.

Fig. 2. Cetatea de la Hârșova. Suprafața rezervată de pe Dealul Cetății

Fig. 3. Descoperiri antice pe suprafața actuală a localității.

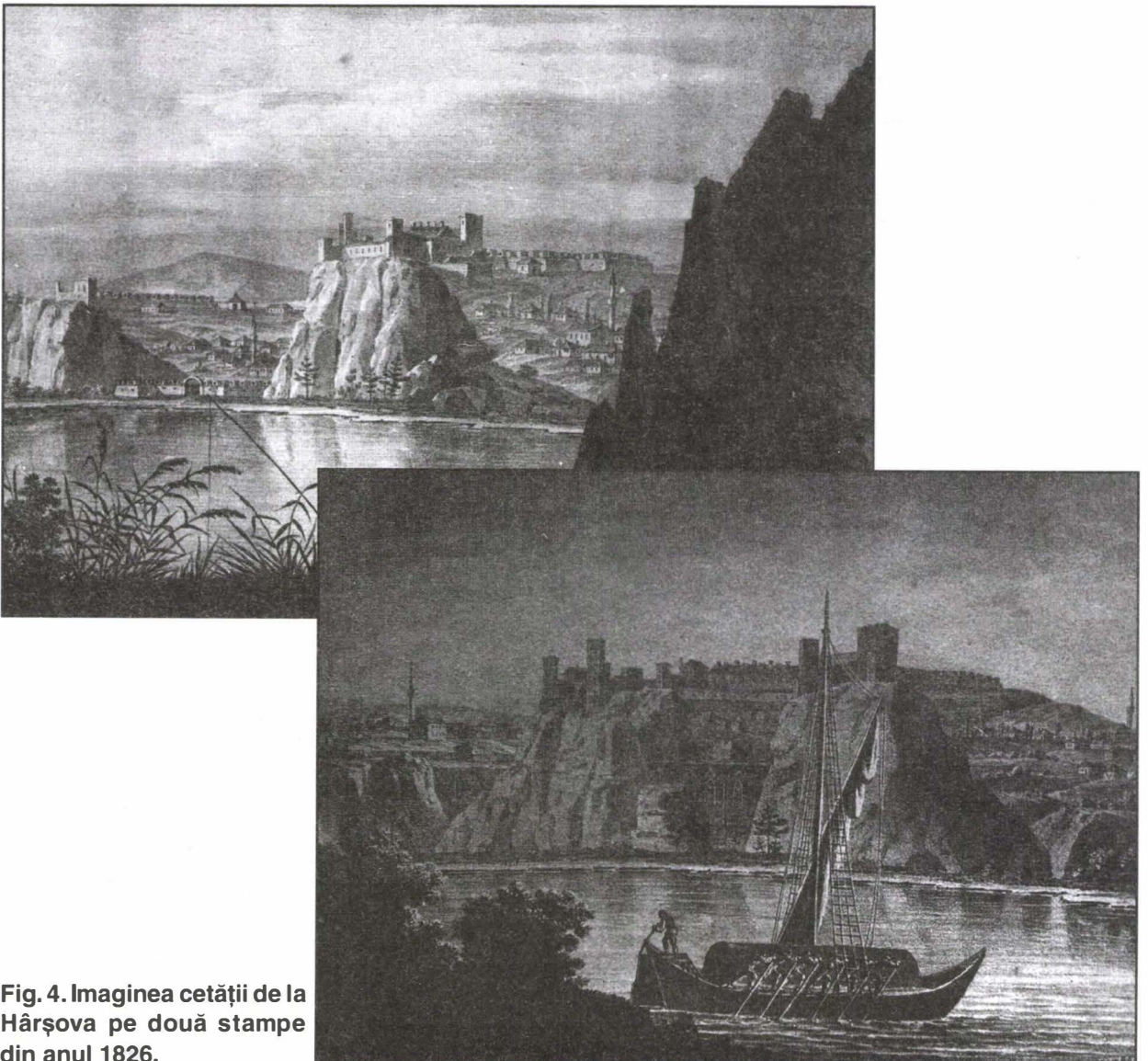

Fig. 4. Imaginea cetății de la Hârșova pe două stampe din anul 1826.

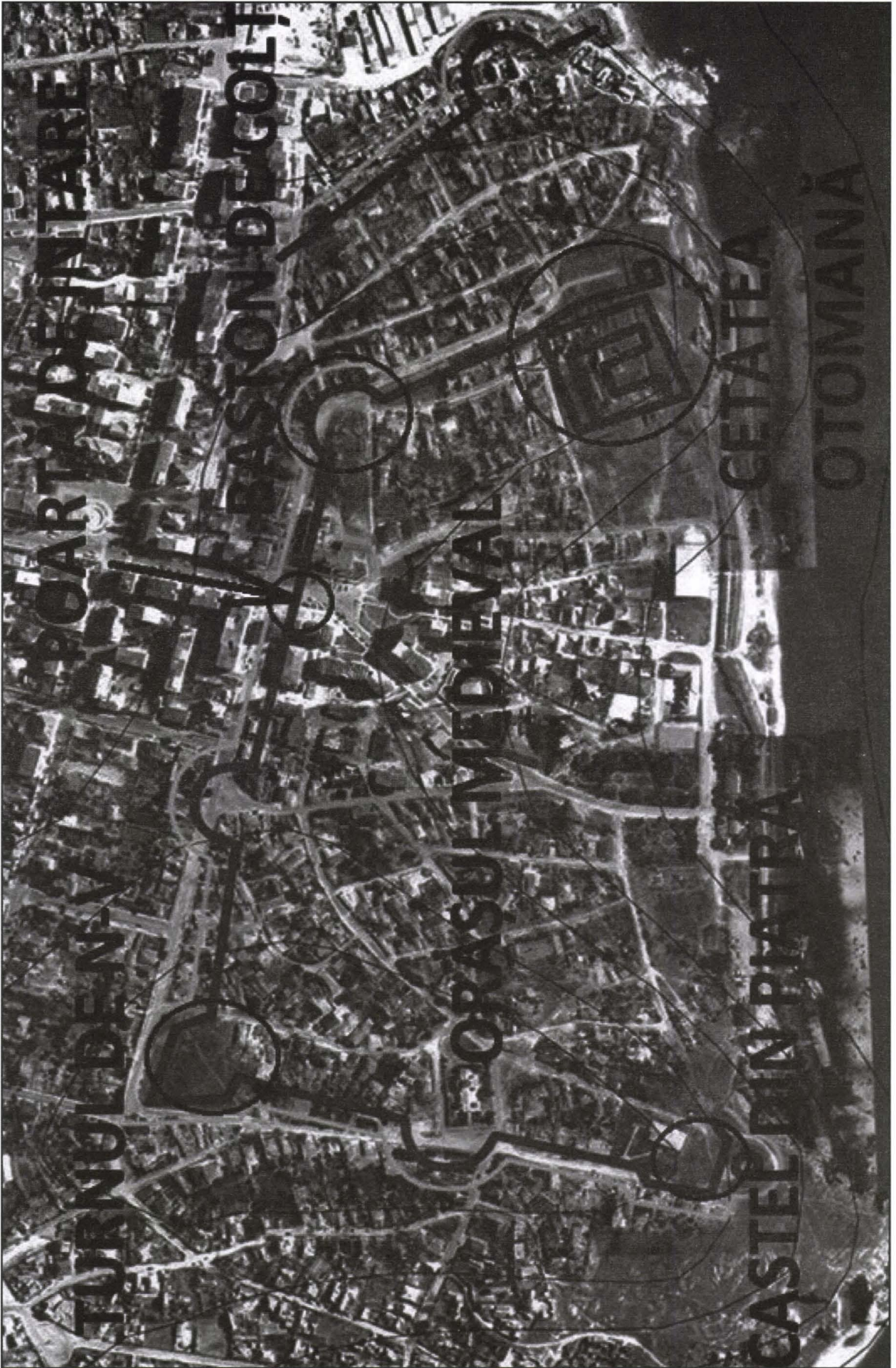

Fig. 5. Cetatea medievală (otomană) din secolul al XVII-lea pe planul localității (după planul întocmit de baronul von Moltke).

BIBLIOGRAFIE

- ARICESCU 1971 - Andrei Aricescu, *Noi date despre cetatea de la Hârșova*, Pontica 4 (1971), p. 351-368;
- BRĂTULESCU 1939 - Victor Brătulescu, *Cetatea de la Hârșova în legătură cu Dobrogea și cu ținuturile înconjurătoare*, Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, 33, 105, (1940), p. 3-24;
- BOCA 1968 - M. Boca, *Dobrogea veche în stampe și gravuri (1826-1882)*, Pontica (1968), p. 455-507;
- BUZDUGAN *et alii* 1998-2000 – Constantin Buzdugan, Dragomir Popovici, Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, Actuan Murat, *Cercetările preliminare în necropola tumulară de la Hârșova, județul Constanța*, Cercetări Arheologice 11 (1998-2000), p. 425-455;
- CĂLĂTORI VI - Mustafa Ali Mehmet, *Călători străini despre Țările Române*, Vol. VI, București 1976;
- CĂLĂTORI I - Paul Cernovodeanu, *Călători despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Vol. I, Serie nouă, București, 2004;
- CIOBANU 1969 - R. Șt. Ciobanu, *Genovezii și rolul lor în Dobrogea în sec. al XIV-lea*, Pontica 2 (1969), p. 401-426;
- CIOBANU 1970 a - R. Ciobanu, *Un monument istoric mai puțin cunoscut-cetatea feudală de la Hârșova*, Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, 39 (1970), 1, p. 24-30;
- CIOBANU 1970 b - *Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea la sfârșitul secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea*, Pontica 3 (1970), p. 297-329;
- CONDURACHI 1967 - Emil Condurachi, *Neue Probleme und Ergebnisse der Limes Forschung in Scythia Minor*, vol. Studien zu den Militargrenzen Roms (1967), p. 162-147;
- DID II- Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei, Vol. II. Românii la Dunărea de Jos*. București, 1968;
- FHDR I- *Izvoare Privind Istoria României*, vol I, 1964;
- FHDR II- *Izvoarele Istoriei României*, Vol. II, București, 1970;
- FLORESCU 1943 - Grigore Florescu, *Raport asupra activității arheologice de la Hârșova în anul 1943*, Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice (1943), București 1946;
- IONESCU 1904 - D.M.Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București (1904);
- MĂRCULEȚ 2007- V. Mărculeț, *Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387) componentă a luptei pentru supremație în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, Pontica 40 (2007), p. 371-398;
- MO 121/1945 - Monitorul Oficial al României 121 din 31 mai 1945, Decretul 1384 din 25 IV 1945;
- von MOLTKE 1854 - Baron von Moltke, *The Russian in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829. Campaigns of the Danube, the Sieges of Brailow, Varna, Silistra, Shumla and the passe of the Balkan by Marshal Diebitch*, London (1854);
- NETZHAMMER 2010 - Raymund Netzhammer, *Incursiuni prin această țară și istoria ei*, Vol. I, București (2010);
- NICOLAE 2006-2008 - Constantin Nicolae, *Pagini din istoria muzeului de la Hârșova*, Analele Dobrogei, Serie nouă, 9 (2006-2008), p. 337-349;
- NICOLAE 2011 - Constantin Nicolae, *Carsium-Hârșova. Note de toponimie*. Pontica 44 (2011), p. 183-195;
- NICOLAE 2014 - Constantin Nicolae, *Incinta cetății medievale de la Hârșova. Descoperiri noi*, Pontica 47 (2014) p. 375-399;
- NICOLAE 2015-2016 - Constantin Nicolae, *Șantierul arheologic Hârșova-Cetate. Sectorul „Incinte vest”. Campaniile 2000-2007*, Pontica 48-49 (2015-2016), p. 281-304;
- NICOLAE 2015 - Constantin Nicolae, *Noi date despre fortificația otomană de la Hârșova*, vol. *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice*, Tulcea (2016), p. 49-84;
- NICOLAE 2017 - Constantin Nicolae, *Cercetări arheologice la cetatea Carsium (Hârșova, jud. Constanța). Sectorul „Incinte nord”* Pontica 50 (2017), p. 307-321;
- NICOLAE 2018 - Constantin Nicolae, *Poarta de nord a cetății*, Pontica 51 (2018) sub tipar;
- PANAIT *et alii* 1995-1996 - Panait I. Panait, Adrian Rădulescu, Aristide Ștefănescu, Daniel

Flaut, *Cercetările arheologice de la cetatea Hârșova, campania 1995*, Pontica 28-29 (1995-1996), p. 121-134;

PÂRVAN 1913 - Vasile Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, Analele Academiei Române, 35. Memoriile Secțiunii Istorice, București (1913), p. 478-491;

POLONIC 12 - Pamfil Polonic, *Cercetările de la Hârșova până la Ostrov (Silistra)*, Caiet 12, f. 8-43, Biblioteca Academiei, manuscris;

REGISTRU 1904 - Inventar al Muzeului Regional al Dobrogei (muzeul de la Hârșova, 1904), MINA Constanța, manuscris.

TALMAȚCHI 2009 - C. Paraschiv-Talmațchi, *Early middle ages in Dobrudja. Different data concerning the state of the research from Hârșova (Constanța county)*, în D. Aparaschivei (ed.), *Studia Antiqua et Medievalia. Miscellanea in honorem annos LXXV peragentis Professoris Dan Gh. Teodor oblata*, Editura Academiei Române, București, 2009, p. 421-438.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN ACROPOLA TOMITANĂ

Tiberiu POTĂRNICHE*
Aurel MOTOTOLEA**

REZUMAT. *Prezentul studiu își propune să expună succint rezultatele unei cercetări arheologice preventive, încheiată recent în zona peninsulară a orașului Constanța. În urma săpăturii arheologice efectuate aici, s-a putut observa faptul că zona înaltă a anticului Tomis a cunoscut o locuire însemnată și îndelungată. Au fost identificate fazele aparținând locuirii din perioada arhaică și clasică, precum și cele din perioada elenistică, romană și romană târzie. Materialul arheologic bogat, precum și starea de conservare a edificiilor descoperite trădează o locuire neîntreruptă pentru mai bine de un mileniu. Studiul are un caracter introductiv, propunându-și o prezentare preliminară, ce va fi dezvoltată ulterior într-un material mai amplu, în care vor fi coroborate rezultatele mai multor cercetări arheologice efectuate în zonă.*

ABSTRACT. *The present study aims to briefly present the results of a preventive archaeological research, recently concluded in the peninsular area of Constanța city. As a result of the archaeological excavations carried out here, it could be noticed that the high area of the ancient Tomis had a long and prominent dwelling. The phases belonging to the archaic and classical greek periods, as well as those from the late Hellenistic, Roman and late Roman period, were identified. The rich archaeological material, as well as the state of preservation of the uncovered edifices, shows an uninterrupted housing for more than a millennium. The study has an introductory character, proposing a preliminary presentation, which later will be developed into a wider material, in which the results of several archaeological research carried out in the area will be corroborated.*

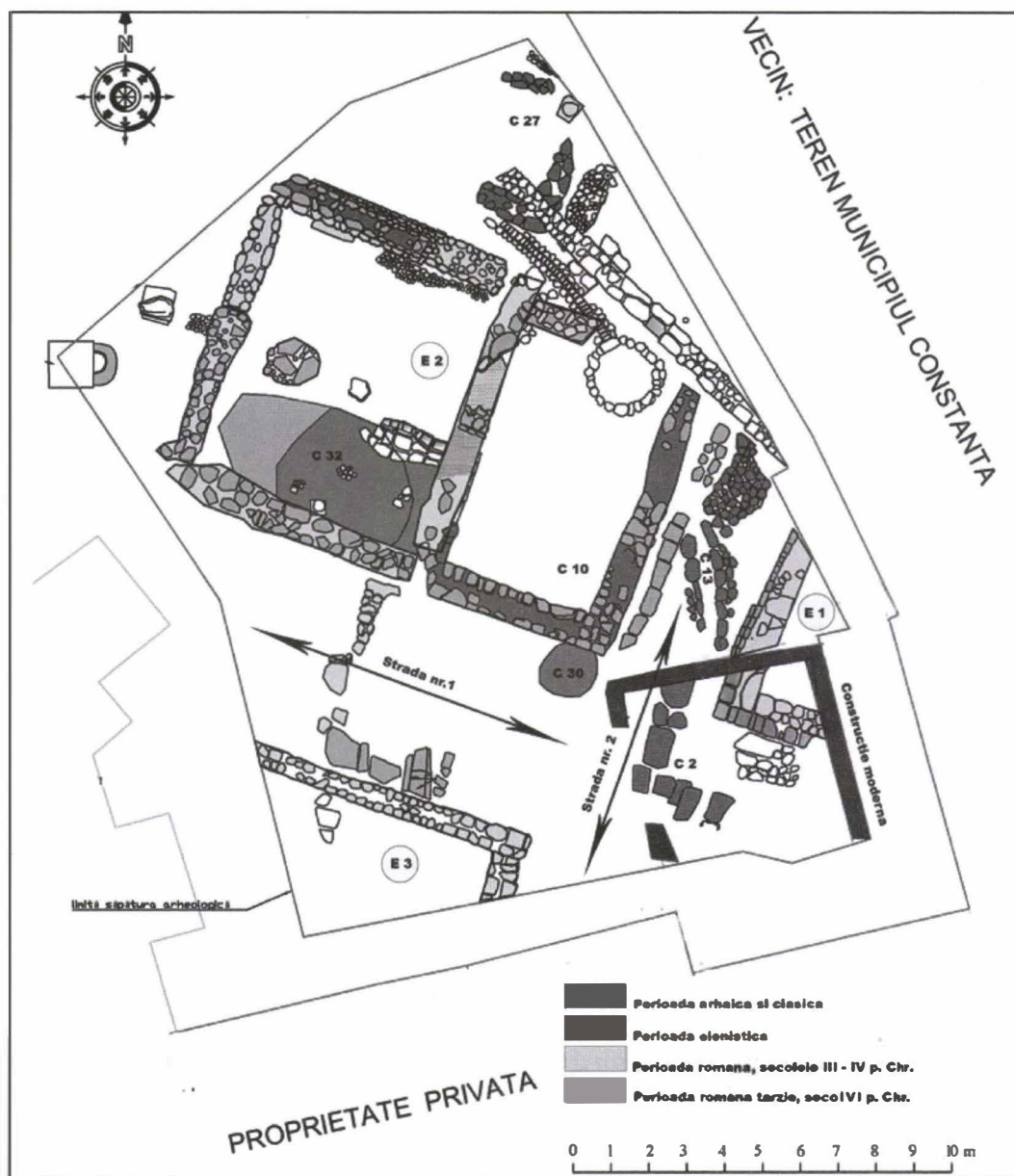
Cuvinte-cheie: Tomis, locuință-bordei, tramă stradală, edificii, intra muros.

Key words: Tomis, dwelling-hut, street network, edifices, intra muros.

*Tiberiu POTĂRNICHE: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Piața Ovidiu nr.12; e-mail: tiberiupotarniche@gmail.com .

**Aurel MOTOTOLEA: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Piața Ovidiu nr.12; e-mail: aurelmototolea@yahoo.com

Cercetări arheologice recente efectuate în aria intra muros a cetății Tomis au contribuit la obținerea de noi informații referitoare la istoria și evoluția metropolei pontice în intervalul cuprins între secolele VI a.Chr. și VI p.Chr. Acestea s-au desfășurat, cu intermitențe, în perioada iulie 2017 – septembrie 2018, în apropiere de binecunoscutul Parc al Catedralei (Planșa 1), pe strada Arhiepiscopiei nr.11. Întrucât această cercetare arheologică a fost încheiată recent, iar materialul descoperit este în curs de prelucrare, în stadiul actual ne propunem doar o prezentare succintă a situației înregistrate aici, cu scopul de a semnala noile informații dobândite.

Planșa I: plan general al perimetrului cercetat

De-a lungul timpului, cercetările arheologice preventive efectuate în zonele adiacente au oferit rezultate interesante, probând o densitate a vestigiilor, precum și faptul că zona a fost permanent utilizată. Se cuvine să amintim, spre nord, cripta unui edificiu creștin (Planșa 2), descoperită în anul 1982, localizată pe strada Karl Marx (actualmente str. Revoluției din 22 Decembrie 1989).

Rezultatele acestei cercetări au fost reluate într-un studiu recent (Planșa 3), discuția axându-se pe analiza materialului special. De asemenea, spre vest, cu ocazia executării fundației pentru actualul bloc L12 de pe str. Revoluției din 22 Decembrie 1989, a fost descoperită o construcție termală de o mărime apreciabilă (Planșa 4).

Aceste descoperiri par firești în contextul general al importanței pe care cetatea Tomis a dobândit-o pe parcursul evoluției sale, neîntreruptă timp de aproape treisprezece secole.

În antichitate, promontoriul tomitan a fost o oprire iminentă pentru navigatorii acelor vremuri, fiind un loc propice pentru întemeierea unui emporion. În acest context, Tomis este fondat de către milesieni, probabil în a doua jumătate a secolului al VI-lea a. Chr. Această origine este semnalată de către Demetrios din Callatis și preluată de Pseudo-Skymnos, care afirma: „Orașul Tomis a fost o colonie a milesienilor”; mai târziu, poetul Publius Ovidius Naso susține această afirmație în opera sa, redactată în exil. Numele localității variază, în greacă fiind numită Tomis sau Tomeos, denumire preluată și de romani sub forma Tomi sau Tomis (Planșa 5).

În secolele VI-V a.Chr., orașul Tomis a rămas încă în stadiu incipient de dezvoltare, fiind dominat de orașele vecine. Pentru perioada de locuire arhaică și clasică, informațiile arheologice sunt puține, cea mai mare parte a acestora provenind dintr-un perimetru restrâns - Parcul Catedralei. În nivelele XII-XI, repertoriile aici, au fost identificate o serie de locuințe-bordeie aparținând perioadei arhaice. Perioada clasică este reprezentată, în aceeași zonă, de descoperirea unui depozit numismatic alcătuit din 28 monede histriene, databile în secolul al V-lea a.Chr.7, precum și a fragmentelor ceramice specifice.

În perioada elenistică, după anul 260 a.Chr., ca o consecință a conflictelor dintre Bizanțion și Callatis, Tomis a profitat de decăderea celorlalte colonii vest-pontice și cunoaște o dezvoltare economică substanțială, fapt reflectat de prima emisiune de monede din bronz a orașului⁸.

Odată cu intrarea sub controlul administrației romane, orașul Tomis s-a bucurat de un statut privilegiat, fiind în secolele I și II p.Chr. centrul Asociației Grecești a Orașelor Vest-Pontice - Pentapolis, devenit mai târziu Hexapolis. Sub domnia împăraților Antoninus Pius și a lui Septimius Severus, orașul a atins un înalt nivel de prosperitate, perioadă în care au fost construite mai multe clădiri publice și noul zid de incintă al cetății.

La începutul secolului al IV-lea p.Chr., sub domnia lui Constantin cel Mare, metropola Tomis trăiește o perioadă de prosperitate economică, moment în care se construiesc multe clădiri publice sau sunt refăcute altele deja existente. Această etapă este greu de dovedit în totalitate, având în vedere suprapunerea portului modern și a orașului contemporan peste zona peninsulară a Constanței.

Orașul Tomis a fost reconstruit sub Iustinian. Mai târziu, de la începutul secolului al șaptelea, locuitorii orașului au dus o existență precară, așa cum a făcut-o întreaga populație a provinciei Scythia Minor. În jurul anului 680, Tomisul a căzut sub atacurile prelungite ale avarilor și slavilor⁹. Succesiunea cronologică a istoriei tomitane, prezentată pe scurt mai sus, se regăsește în mare parte, în rezultatele cercetării arheologice recent încheiate, și care face obiectul prezentării de față.

Cercetarea arheologică s-a desfășurat în curtea unui imobil datând de la începutul secolului XX, pe o suprafață însumând cca. 400mp; în mod fericit, zona nu a fost perturbată de foarte multe intervenții antropice moderne, specifice zonei peninsulare. Suprafața a fost cercetată în totalitate prin trasarea a cinci secțiuni stratigrafice; în urma cercetării arheologice au fost identificate un număr de 36 de complexe, databile într-un interval generos, cuprins între sfârșitul secolului al VI-lea a.Chr. și secolul VI p.Chr. (PI.I)

Perioada arhaică și clasică este reprezentată prin delimitarea unei gropi, probabil menajere, și a unei locuințe-bordei. Cele două complexe se plasează în zona centrală a perimetrului cercetat și au fost identificate pe același orizont cronologic, fiind conturate sub vegetalul antic.

Groapa de formă circulară (C30), cu profil tronconic în secțiune, s-a delimitat, cum aminteam mai sus, sub nivelul de vegetal antic. Din umplutura sa au fost recuperate mai multe fragmente ceramice și osteologice, între care se remarcă un castron mare din ceramică de culoare gri-cenușie (PI.III, fig.1), pe baza căruia complexul se poate data la sfârșitul secolului V – prima jumătate a secolului IV a.Chr.¹⁰

Locuința-bordei (C32), de formă cvasi-dreptunghiulară, este probabil cea mai spectaculoasă dintre descoperirile efectuate pe strada Arhiepiscopiei nr. 11. (PI.III, fig.2) Din cauza suprapunerilor fazelor mai târzii, conturul locuinței a putut fi surprins într-o proporție de cca. 70%, suficient însă pentru a trage unele concluzii pertinente. Astfel, tehnica folosită la construcția pereților este cea a „temeliilor olbiene”, fundația fiind realizată din zid de piatră legată cu pământ, iar elevația din

straturi succesive de pământ brun intercalate cu pământ galben. Cele mai apropiate analogii ale acestei tehnici de construcție se regăsesc în cercetările arheologice efectuate în cetatea vecină Histria¹¹. La baza peretului de nord a fost identificată o platformă realizată din pietre rulate, de dimensiuni medii, ce pare să aparțină podelei. Întrucât complexul a fost perforat de o groapă databilă în perioada romană târzie, putem considera că întreaga podea a fost pavată cu astfel de pietre, un argument suplimentar fiind acela că alte piese litice se regăsesc atât în profilul de est, cât și în cel de sud, pe același aliniament. Materialul recuperat din umplutura acestui complex este reprezentat de fragmente amforice de Chios, boluri și cupe cu firnis negru (câteva prezentând urme de reparații cu scoabe de plumb), opaițe fragmentare, ceramică cu figuri roșii și negre, vârfuri de săgeți premonetare, precum și câteva verigi de bronz. (Pl.III, fig.3)

În perioada elenistică, zona a cunoscut o dezvoltare spațială mai însemnată, fiind identificate resturile a două construcții realizate cu ziduri de piatră, un pavaj stradal și un canal colector. În colțul de nord-vest al zonei cercetate a fost identificat un zid realizat din blocuri piatră legată cu pământ (C27), orientat pe direcția est-vest, ce aparține – după toate probabilitățile – unei construcții civile. Latura de sud-est, respectiv cea de sud-vest, sunt mai slab conservate. Totuși din interiorul acestui complex au fost recuperate fragmente ceramice cu firnis negru, decorate cu palmete, un inel de bronz, precum și un fish-plate întregibil, databil în sec. IV-III a.Chr..

Cel de-al doilea complex (C10), de dimensiuni mai mari, este reprezentat de segmentul de sud-vest al unei clădiri din care s-au păstrat două ziduri lucrate din blocuri mari de piatră, paralelipipedice, legate cu pământ. Latura de nord-est a edificiului a fost distrusă prin amenajarea unei fântâni, probabil în epoca modernă, iar latura de nord-vest a fost înglobată – parțial – într-o amenajare ulterioară, databilă în epoca romană târzie. (Pl.IV, fig.1)

Pavajul stradal (C2) a fost identificat la sud de clădirea delimitată de complexul C10, pe care probabil o mărginea pe latura de sud-est. A fost realizat din dale de piatră de mari dimensiuni, rostuite, ce prezintă urme de uzură. Între pavajul C2 și zidul de sud-est al complexului C10 a fost identificat și un canal deversor (C13), ce prezintă o pantă de scurgere către sud.

Prin prisma monumentalității și a stării de conservare a edificiilor descoperite, perioada romană și romană târzie este cea mai bine reprezentată. Deși toate secolele corespunzătoare prezenței romane la Tomis au fost documentate arheologic prin materialul descoperit, ne vom opri doar asupra a două momente, databile în secolele III-IV p.Chr., respectiv VI p.Chr.

Pentru perioada tetrarhică, zona cercetată documentează un segment stradal cu o intersecție în care se întâlnesc nu mai puțin de trei edificii. Primul dintre acestea, denumit convențional E1, este reprezentat de două ziduri (C1) (Pl.IV, fig.5) realizate din piatră fățuită, legată cu mortar, ce reprezintă colțul de sud-vest al clădirii. Exteriorul acesteia a fost căptușit cu un adaos suplimentar de cărămidă, legată cu mortar hidrofug, probabil într-o fază secundară. Acest aspect ne poate conduce la ipoteza referitoare la funcționalitatea clădirii: posibil bazin sau cisternă pentru apa necesară consumului public.

La vest de E1 se delimitează un al doilea edificiu (E2), (Pl.IV, fig.2) ce înglobează în structura sa și vechea construcție elenistică C10. În acest caz avem de-a face cu o construcție impunătoare, masivă, cu cel puțin două camere. Cea de-a doua cameră, alipită complexului C10, a fost realizată cu ziduri din piatră legată cu mortar nisipos. Pereții au fost tencuiți, iar ulterior decorați cu frescă și stucatură. (Pl.V, fig.1 și 2) În partea inferioară și mediană fresca parietală a fost realizată în paneluri canelate, în încercarea de a imita placarea cu marmură, situație frecvent întâlnită pentru acea epocă. La partea superioară se distinge stucatura și decorul fin cu ove și intarsii. Culoarele sunt vii și variază într-o paletă largă, demonstrând ingeniozitatea și meticulozitatea meșterului. Din păcate, fragmentele de frescă au fost descoperite într-o poziție secundară, ca urmare a demantelărilor survenite ulterior.

Cel de-al treilea edificiu, E3, se plasează vis-a-vis de edificiul E2, la sud de acesta. Este vorba despre o construcție lucrată în tehnica opus mixtum, (Pl.IV, fig.4) cu observația că au fost documentate brâuri alcătuite din patru asize de cărămidă. O situație similară întâlnim în cazul Edificiului roman cu mozaic, construit în ultimii ani ai secolului III și începutul secolului al IV-lea p.Chr.

Între edificiile E2 și E3 a fost identificată o stradă, lată de 5m, din componența căreia s-au păstrat doar câteva resturi de pavaj. Acest aspect este firesc, dacă luăm în considerare multiplele

intervenții antropice și demantelări efectuate asupra terenului în perioada modernă. Această stradă intersectează, spre sud-est, o a doua stradă, mai îngustă (3m), ce oferea acces pentru edificiul E1, creându-se astfel o intersecție. (Pl.IV, fig.3) Datorită amplasării echidistante a celor trei edificii în raport cu intersecția menționată, putem considera faptul că spre sud-est și la est de E3 ar mai putea exista un al patrulea edificiu, pe care însă nu am putut să-l identificăm în teren.

Amenajarea edilitară se păstrează și în secolele următoare, fiind documentate câteva intervenții și reparații realizate funcție de clădirile deja existente. În acest sens, asistăm la o nivelare masivă, databilă în secolul al VI-lea, precum și o îmbunătățire a circuitului stradal. Astfel, pentru această perioadă au fost identificate două canale deversoare, orientate pe direcția nord-est / sud-vest, destinate colectării apelor reziduale, ce prezintă o pantă de scurgere către sud-vest. În plus, edificiul E2 prezintă o refacere a zidăriei exact în zona reprezentată de C10, această refacere fiind corespunzătoare cu nivelul de călcare aferent secolului al VI-lea. Un argument în acest sens este oferit și de descoperirea, în interiorul edificiului E2, a unui vas de provizii - dolium, a cărui cotă „de funcționare” corespunde cu același nivel de călcare. Tot în edificiul E2 au loc modificări legate de compartimentarea interioară: pe latura de sud-vest vechea intrare este blocată cu un zid realizat din piatră legată cu mortar, în timp ce latura opusă, de nord-est, este refăcută integral, aproape pe același aliniament. În stadiul actual al cercetărilor, în contextul multiplelor atacuri avaro-slave îndreptate asupra Tomisului, putem considera că edificiul a funcționat cel puțin dincolo de ultimul sfert al secolului al VI-lea, fapt documentat prin descoperirea unui solidus (Pl.V, fig.3) din timpul împăratului Flavius Mauricius Tiberius Augustus, databil în intervalul 582-586. Această descoperire nu este una izolată, fiind în concordanță cu celelalte descoperiri numismatice recuperate din perimetrul cercetat.

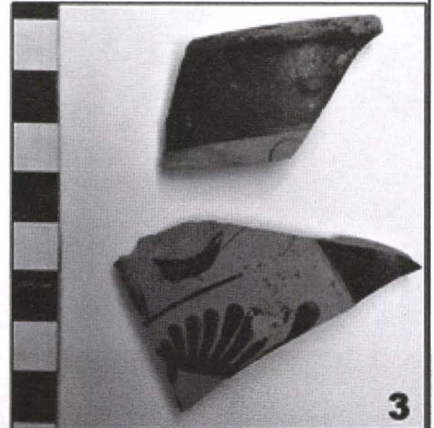
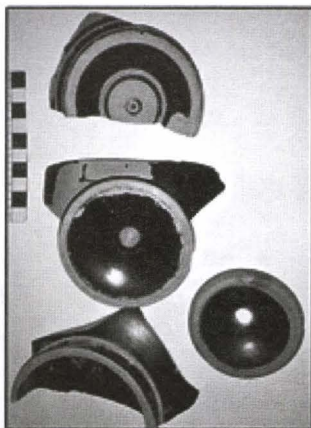
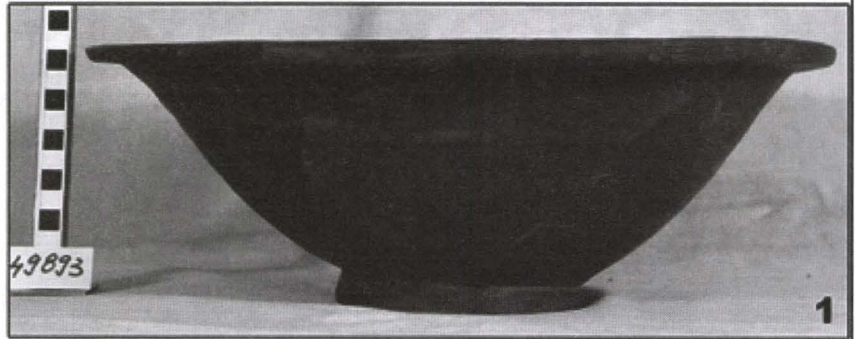
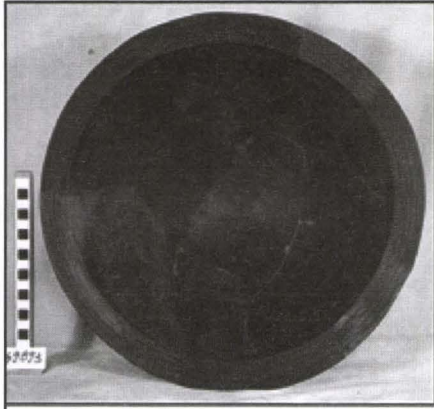
În concluzie, putem considera faptul că pentru mai bine de un mileniu, zona cercetată a fost locuită neîntrerupt. La început timid, spațiul a fost ocupat treptat de către coloniștii greci, ajungând la apogeu sub stăpânirea romană. Din acest moment, peisajul edilitar s-a păstrat constant, noile clădiri luând treptat locul celor mai vechi, pe măsură ce spațiul a permis-o, fără a modifica totuși rețeaua rutieră. Aceasta nu este o situație singulară pentru Tomis; recent, o altă cercetare arheologică preventivă efectuată pe strada Traian nr.35, susține această afirmație.

Trama stradală, coroborată cu reparațiile și refacerile multiple, arată o continuitate evidentă într-o zonă ce coincide, din punct de vedere geografic, cu partea cea mai înaltă a peninsulei tomitane. Este motivul pentru care am intitulat studiul de față „Cercetări arheologice în acropola tomitană”, referindu-ne stricto sensu la accepțiunea termenului, fără a avea pretenția unei delimitări riguroase topografice. Totodată, edificiile descoperite aici nu impresionează prin monumentalitate însă, judecând după starea de conservare și elementele constructive utilizate, ca de pildă tehnica opus mixtum, fresca parietală și mortarul hidrofug, putem considera că avem de-a face cu edificii de utilitate publică, plasate într-o zonă accesibilă și străbătută de un trafic intens. (Pl.II)

Rezultatele prezentate constituie un studiu preliminar al cercetării arheologice recent încheiate pe strada Arhiepiscopiei nr.11. Tocmai de aceea, păstrăm rezerve în ceea ce privește interpretarea stratigrafică și cronologică. Analiza riguroasă a materialului descoperit, în special a celui ceramic și numismatic, va oferi informații suplimentare mult mai detaliate. Acestea vor fi coroborate și cu cele obținute în urma unei alte cercetări arheologice preventive, efectuată în imediata vecinătate a perimetrului discutat, aflată încă în desfășurare. Toate informațiile astfel obținute vor face obiectul unui viitor studiu, destinat cercetărilor arheologice desfășurate în acropola tomitană.

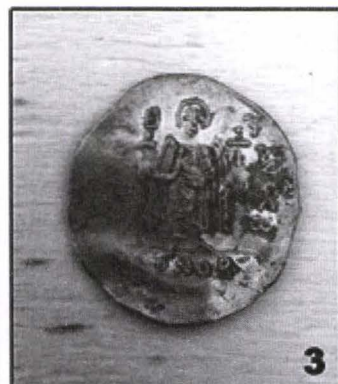
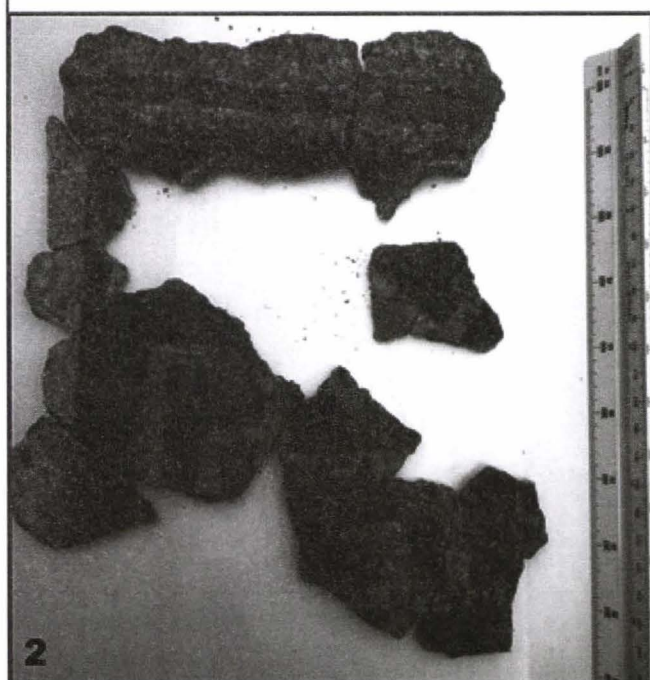
Planșa II: vederea aeriană a perimetrului cercetat

Planșa III: figura 1 – castron sec.V-IV a.Chr.; figura 2 – locuința-bordei;
figura 3 – ceramică descoperită în locuința-bordei

Planșa IV: figura 1 – E2, C10; figura 2 – E2, C12; figura 3 – intersecția C10 cu C12;
figura 4 – interior E2; figura 5 – exterior E1

Planșa V: figura 1 – fresca in situ; figura 2 – fragment frescă reîntregită; figura 3 - solidus

BIBLIOGRAFIE

ACHIM, CLIANTE 2017 - Anciennes recherches, nouvelles considérations sur la crypte repérée dans le périmètre de la rue Karl Marx à Constanța, MCA (serie nouă), XIII, 2017, p. 73–88.

BARBU 1972 – Vasile Barbu, Tomis. Orașul poetului exilat, București, 1972.

BUZOIANU, BĂRBULESCU 2012 – Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, Tomis. Comentariu istoric și arheologic, Constanța, 2012.

DIMITRIU 1966 – Suzana Dimitriu, Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății în epoca arhaică, în (sub îngrijirea acad. Em. Condurachi) *Histria II*, București, 1966.

DOMĂNEANȚU 2003-2005 – Catrinel Domăneanțu, *Histria. Topografia ariilor sacre în epoca greacă*, SCIVA, 54–56, București, 2003–2005, p. 85–102.

LUNGU 2000 - Virgil Lungu, *Creștinismul Scythia Minor în contextul vest pontic*, Sibiu–Constanța, 2000.

PAPUC 2005 – Ghiorghe Papuc, Tomis I. Aprovizionarea cu apă a cetății Tomis în epoca romană și romană târzie, Constanța, 2005.

RĂDULESCU, SCORPAN 1975 - Adrian Rădulescu, Constantin Scorpan, *Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis (Parcul Catedralei)*, 1971-1974, *Pontica*, 8 (1975), p.9-54.

RĂDULESCU, LUNGU 1989 - Adrian Rădulescu, Virgil Lungu, *Le christianisme en Scythie Mineure à la lumière des dernières découvertes archéologiques*, în: *ACIAC* 11/3, 1989, p. 2561–2615.

Arheologia în Dobrogea. Referințe privind cultura materială antică

Dr. Constantin Chera*

Cuvinte cheie: situri arheologice, săpături, cercetare, muzeu, publicație, Dobrogea.

Cu mult timp înainte de sfârșitul secolului XIX, un mare număr de călători și specialiști au semnalat faptul că regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră, Dobrogea, este un tezaur de așezări și monumente antice care merită să suscite un interes general și să fie cercetate. Descrieri ale unor ziduri de cetăți încă în picioare în toată regiunea, din perioadele greacă, romană și romano-bizantină, precum și obiecte din perioada preistorică, inscripții, stâlpi miliari, artă plastică reprezentând scene mitologice au început să fie valorificate și prezentate în diverse publicații.

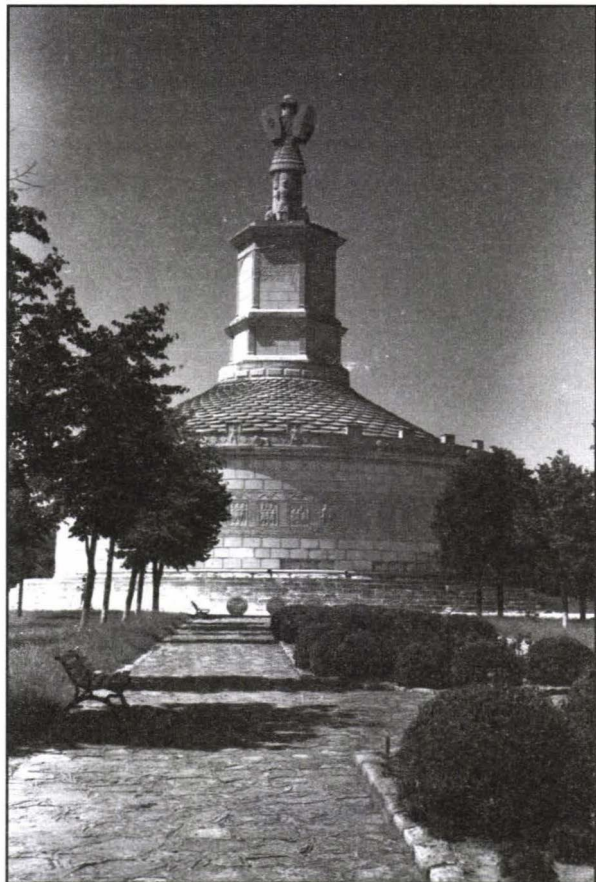
Grigore Tocilescu (Tocilescu *et al.*, 1895) și Pamfil Polonic au fost pionierii cercetării arheologice științifice, îndeosebi pentru complexul de la monumentul triumfal de la Adamclisi, anticul Tropaeum Traiani. Încă de la debutul cercetărilor, Tocilescu (Tocilescu, 1900) a recunoscut valoarea monumentului ca fiind „certificatul de naștere al poporului român”, similar Columnei lui Traian din Forul Roman de la Roma, înfățișând războaiele purtate între romani și daci la începutul sec. II p.Chr. Săpăturile au continuat aici până în zilele noastre, coordonate de arheologi precum Ion și Alexandru Barnea, în cooperare cu arheologii Gh. Papuc, Radu Ocheșeanu, G. Talmațchi. Monumentul și așezarea urbană din apropiere au fost restaurate și deschise pentru public așa cum se prezintă în prezent în 1977, când au fost sărbătoriți 100 de ani de independență de stat a României

Cetatea Tropaeum Traiani a fost construită peste o așezare locală a geților, orașul roman fiind populat cu veterani din legiunile romane și de civili romani. Condițiile geografice și economice favorabile au permis așezării romane să evolueze în cea de-a doua jumătate a sec. II ca un centru urban înfloritor care s-a ridicat la rang de *municipium* – un oraș cu autoadministrare independentă permisă de Roma. Ca rezultat al cercetărilor arheologice au fost identificate și puse în evidență porțile de acces în cetate, edificii publice și private, rețeaua de străzi cu *via principalis* și cealaltă axă, transversală, *via secundaris*, fântâni pentru alimentarea cu apă a locuitorilor, apeducte, și un

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, e-mail: anroed21@gmail.com

sistem de canalizare, construcții aparținând băilor publice - termele etc.

După victoria sa asupra dacilor, împăratul Traian a construit un impresionant, masiv monument al victoriei în punctul de elevație maximă din zona de sud a Dobrogei, în apropierea cetății purtând același nume – Tropaeum Traian (Trofeul lui Traian). Monumentul a fost construit din 106 până în 109 după planurile arhitectului Apolodor din Damasc, care a proiectat și Columna lui Traian de la Roma. Piesele originale sunt acum adăpostite în muzeul din Adamclisi.

Tropaeum Traiani

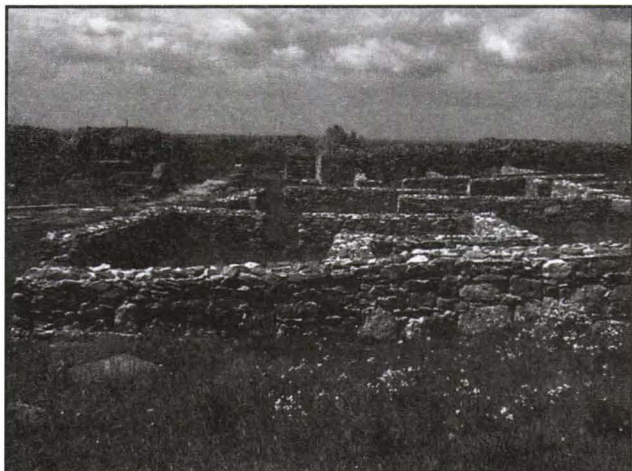
Constanța, anticul Tomis, este un oraș cu peste 2500 de ani de istorie și cultură. Se consideră că a fost fondat în timpul colonizării grecești a coastelor Mării Negre, în sec. VI a.Chr. Cetatea a intrat sub dominația romană în sec. I a.Chr. În perioada bizantină a devenit un important centru creștin. Astăzi orașul este cel mai mare port din bazinul Mării Negre, ca și o cunoscută destinație turistică internațională. Cercetările au fost inițiate aici de P. Polonic, cu mai mult de 100 de ani în urmă (Vulpe și Barnea, 1968).

Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța este o reprezentativă instituție științifică, fondată în anii 50 ai sec. XX, ale cărei activități sunt menite mai bune înțelegeri a istoriei și culturii acestei regiuni, reflectând în același timp eforturile arheologilor de-a lungul ultimului secol. Un accent deosebit este pus pe săpăturile arheologice în așezările grecești și romane. Expoziția principală a muzeului cuprinde săli dedicate preistoriei, precum și epocilor clasică, ev mediu și contemporană. Datorită faptului că Publius Ovidius Naso, celebrul poet roman a fost exilat, a trăit și a creat unele din operele sale în timpul celor 10 ani de viață la Tomis, o atenție deosebită este acordată memoriei sale. O publicație importantă, PONTICA este adusă în

fiecare an în atenția publicului de către departamentul cercetare a muzeului (Pontica, 1968-2017).

Cele mai importante săli de expoziție se află la parterul clădirii, unde sunt expuse capodopere ale sculpturii antice, podoabe din metal prețios, monede, obiecte din sticlă și ceramică, obiecte personale descoperite în majoritate în morminte antice din acest areal. În apropierea muzeului a fost cercetat și apoi conservat în anii 60 ai sec. XX, sub conducerea arheologilor V. Canarache, A.

Histria Domus

Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Rădulescu, M. Bărbulescu un mare complex – un edificiu roman cu podea acoperită cu mozaic – antica *agora* – piața publică a orașului. O altă cercetare semnificativă s-a desfășurat sub conducerea lui M. Irimia la situl arheologic Bugeac, unde a fost cercetată o necropolă getică.

Cetatea Histria – prima colonie grecească pe coasta de vest a Mării Negre și cea mai veche așezare urbană de pe teritoriul României – a fost fondată în anul 630 a.Chr. de coloniști veniți din Milet, conform istoricului Scymnos din Chios. Orașul a cunoscut o evoluție continuă timp de 1300 de ani, din epocă antică greacă până în epoca romano-bizantină. Cetatea a fost de repetate ori distrusă de atacurile popoarelor migratoare, mai ales ale avarilor și slavilor din sec. VI și din timpul sec. VII p.Chr., fiind treptat abandonată de locuitorii săi. V. Pârvan a început săpăturile aici în 1914 și cercetările au continuat până astăzi, numeroși oameni de știință contribuind la elaborarea unui număr semnificativ de publicații privind evoluția sitului, precum S. Lambrino, E. Condurachi, D.

Tomis -
detaliu
mozaic

Pippidi, P. Alexandrescu, M. Coja, Al. Suceveanu; un muzeu al sitului a fost inaugurat aici în anii 80 cu sprijinul financiar al autorităților locale (xxx, 1954-2006).

Mangalia actuală, se consideră că a fost fondată de coloniști din Heracleea Pontica. Evenimentul a avut loc în sec. V a.Chr., noua colonie greacă purtând numele Callatis. Muzeul de arheologie cu același nume păstrează numeroase descoperiri arheologice datând din perioadele preistorie, greacă și romană. Sunt vase ceramice diverse, amfore, vase din sticlă, mozaicuri, statuete și un mormânt în care a fost descoperit un papirus. Toate acestea sunt rezultatul unor săpături arheologice de lungă durată, conduse în timpul ultimelor decade de C. Preda, V. Cheluță-Georgescu, E. Bârlădeanu. Un întreg cartier al orașului antic este conservat în interiorul fostului Hotel President.

Complexul rupestru de la Murfatlar este cea mai cuprinzătoare documentată mănăstire săpată în piatră de calcar cretos din epoca medievală timpurie din Dobrogea și din Balcani; cu numeroasele sale încăperi cu destinație religioasă, sutele de desene, graffiti, inscripții runice, glagolitice, cirilice, și grecești, ea reprezintă o principală sursă de date privind istoria, cultura și arta din Dobrogea acelor vremuri. Complexul a fost fondat la începutul sec. X, în timpul când a fost construit și valul mare de piatră ce traversează Dobrogea de la vest la est. Săpăturile au fost începute aici de I. Barnea și P. Diaconu în anii 50 ai sec. XX.

Un considerabil număr de cetăți, datate în epocile romană și romano-bizantină, a fost cercetat pe linia Dunării, pe granița de nord a Imperiului, pe *limes*, unele dintre ele fiind accesibile publicului.

Un sit important – Păcuiul lui Soare - este situat în sud-vestul județului Constanța, rezultatele cercetărilor de aici fiind publicate de P. Diaconu, D. Vâlceanu și S. Baraschi (Diaconu, Vâlceanu, 1972; Diaconu, Baraschi, 1977). Cetatea a fost construită ca bază a flotei Imperiului Bizantin de pe Dunăre în sec. X. A devenit un înfloritor centru comercial în secolele următoare, identificat de P. Diaconu, care a condus acest șantier arheologic, cu un faimos oraș de pe Dunăre, Vicina. Nu departe de aici, lângă Ostrov, au fost cercetate urmele unor cartiere antice aparținând orașului antic Durostorum.

Seria așezărilor antice continuă spre nord, pe linia Dunării, cu siturile de la Canlia-Sucidava, Oltina – Altinum, Rasova – Sacidava, unde au fost identificate date importante privind istoria antică din această regiune.

Cernavodă. anticul Axiopolis, este o așezare fondată probabil în sec. IV a.Chr. Săpăturile au evidențiat aici încă de la sfârșitul sec. XIX urmele zidului de incintă, precum și alte structuri constructive. Muzeul de la Cernavodă a fost inaugurat în 2006. Profilul general este acela al unui muzeu de arheologie și documentează existența unor urme din preistorie, din perioadele getică și romană, dar și de istorie contemporană. În sălile sale este expusă o colecție de piese datând din aceste perioade, obiecte de artă decorativă din sec. XIX și modele ale unor monumente (primul pod peste Dunăre), precum și obiecte aparținând unor personalități importante care au marcat istoria orașului. Cele mai spectaculoase piese, descoperite pe Dealul Sofia, sunt o statueta înfățișând Gânditorul și o alta, o figură feminină, capodopere ale artei preistorice din Cultura Hamangia, descoperite de D. Berciu.

Capidava este o altă cetate, datată din perioada romană, unde cercetările au fost conduse timp de cateva decade de Gr. și Radu Florescu, Z. Covacef, V. Cheluță Georgescu și I. Opreș (Florescu, 1958). O restaurare cuprinzătoare este menită să înfățișeze publicului aspectul inițial al fortăreței, făcând-o accesibilă vizitatorilor. V. Pârvan a cercetat în teritoriul capidavens o altă cetate, Ulmetum (Pantelimonu de Sus), unde săpăturile sunt încă în desfășurare. Nu departe, la Topalu, iubitorii de artă pot admira o colecție de picturi de o valoare excepțională.

Capidava

Seria monumentelor antice continuă cu cetatea și tell-ul preistoric de la Hârșova, anticul Carsium. Cercetările au condus la descoperirea unui mare număr de artefacte, care sunt expuse în muzeul inaugurat de Regele Mihai în 2006.

Limes-ul danubian trebuia bine apărat în antichitate, astfel că de-a lungul fluviului se află alte așezări de tip cetate, către nord. Cele mai relevante se găsesc la Piatra Frecăței – Beroe, Turcoaia – Troesmis (cercetată de Gr. Tocilescu deja în 1883), Garvăn – Dinogetia, Măcin – Arrubium, Isaccea – Noviodunum. Arheologii au reușit să pună în evidență un mare număr de piese și monumente care completează imaginea și cunoștințele noastre despre evoluția istorică din această regiune.

Două situri sunt de o semnificație deosebită pentru viața religioasă din Dobrogea din timpul primului mileniu p.Chr. – Niculițel și Murighiol, anticul Halmyris. Primul este locul unde V. Bauman a cercetat o bazilică și a pus în evidență camera funerară a patru martiri, iar cel de-al doilea este așezarea unde M. Zahariade a descoperit osemintele a alți doi martiri ai creștinismului. Toate aceste monumente dovedesc faptul că în această provincie comunitățile creștine au existat de foarte timpuriu, din primele secole p.Chr.

Niculițel - basilica cu criptă

Tulcea, anticul Aegyssus, ocupă o poziție strategică la extremitatea de vest a Deltei Dunării, iar muzeul de aici deține o poziție cheie în domeniul cercetării arheologice. Volumul PEUCE este publicat de muzeu, cu rezultatele cercetărilor din diferite situri ale județului (xxx, 1971-2017). Arheologi precum S. Gavrilă, V. Bauman, A. Opaț, Fl. Topoleanu, M. Mănucu-Adameșteanu au o contribuție esențială la o înțelegere mai detaliată a evoluției istorice în diferite așezări antice (Cap Doljman - Argamum, Noviodunum, Agighiol etc.).

Un sit arheologic unde lucrările sunt în desfășurare este Slava Rusă, antica (L)Ibida, unde se fac eforturi susținute de către un colectiv de arheologi conduși de D. Paraschiv pentru cercetarea unei mari așezări din epoca romană, partial afectată de lucrările edilitare din zonă.

O îndelungată perioadă de săpături, cu rezultate bune în domeniul culturii materiale, precum și izvoarele scrise au contribuit la clarificarea imaginii privind evoluția istorică din Dobrogea, nu

numai pentru perioada clasică, ci și pentru evoluția existenței umane în epoca preistorică. Astfel a fost posibilă de exemplu o definire mai exactă a culturilor neolitice (Voinea, 2005) și a ariilor lor de acoperire, dar și identificarea diferitelor unități militare ale armatei romane staționate în provincie (Aricescu, 1977).

O activitate de pionierat a desfășurat pentru o perioadă îndelungată Comandorul Constantin Scarlat (xxx, Wikipedia), care în deceniile 6 și 7 ale sec. XX a întreprins scufundări în ariile submerse ale Callatis-ului sau a încercat să identifice și să documenteze nave antice pe platoul continental românesc. Unele rezultate ale investigațiilor sale pot fi văzute la Muzeul Marinei din Constanța. Generații mai noi de scafandri arheologi desfășoară o muncă dificilă prin cercetările privind patrimoniul nostru cultural submarin.

BIBLIOGRAFIE

Tocilescu G., Benndorf O., Niemann G., 1895, *Das Monvment von Adamklissi: Tropaevm Traiana*, Wien, 150 p.

Tocilescu G., 1900, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 96 p.

Vulpe R., Barnea I., 1968, *Din istoria Dobrogei. Romanii la Dunărea de Jos*, București, 591 p.

xxx, 1968-2017, *Revista Pontica*, www.minac.ro.

xxx, 1954-2006. Seria Monografică *Histria* (vol. I-XII), Bibliografia Histriei, www.cimec.ro.

Diaconu P., Vâlceanu D., 1972, 1977, *Păcuiul lui Soare I. Cetatea bizantină*, București, 272 p.

Diaconu P., Baraschi S., *Păcuiul lui Soare II. Așezarea medievală*, București, 218 p.

Floresu G., Florescu R., Diaconu P., 1958, *Capidava I*, București, 262 p.

xxx, 1971-2017, *Revista Peuce*, <http://revistapeuce.icemtl.ro>.

Voinea V., 2005, *Ceramica complexului cultural Gumelnița-Karanovo VI*, Constanța, 196 p.

Aricescu A., 1977. *Armata în Dobrogea romană*, București, 312 p.

xxx, Wikipedia, Constantin Scarlat, <http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin>.

Poarta de Nord (Poarta mare) a Cetății Tomis

Gheorghe Papuc*
Liviu Lungu**

Descoperită în toamna anului 1933 de Scarlat Lambrino care a întreprins săpături arheologice în aria unei foste geamii din lemn, Poarta de Nord (Poarta Mare) a cetății Tomis fusese deja presupusă de Pârvan pe baza unei inscripții fragmentară datând din vremea lui Diocletian¹.

Anul 1987 este al începutului unei lungi campanii arheologice, desfășurată în mai multe etape (1988, 1991-1992, 1993, 1998 etc.), la sfârșitul căreia este scoasă la lumină cea mai mare poartă a cetății Tomis².

Poarta, cu deschiderea spre Nord-Vest, are o lățime totală de peste 31 m (ținându-se cont și de latură exterioară, ipotetică, a turnului din Nord-Est).

Turnul din Sud-Vest, în formă de „U”, din care lipsesc lespezile de parament, are lungimea de aproximativ 15 m, lățimea de 11,50 m (măsurată la baza arcului frontal), elevația având grosimea de 3,50 m, existând o crepidă de 0,45 m. Emplectonul este format din blocuri de calcar (însă am găsit și fragmente de marmură) și mortar din var, nisip și ceramică pisată.

Câteva elemente constructive conferă un caracter cu totul original turnului. Latura de Nord-Est (cea interioară) ascunde un tunel (lățime: 1 m, înălțime: 2 m) care o spintecă, pornind dinspre zidul de incintă și ajungând la jumătatea laturii, unde se frânge pe o direcție aproximativ perpendiculară, deschizându-se în interiorul turnului. O altă cale deosebită de acces o reprezintă poterna (1,36 m lățime) care străbate în unghi de 45 de grade latura de Sud-Vest (cea exterioară) a turnului, având deschiderea la baza laturii frontale a lui. Datorită poternei, interiorul turnului are forma modificată adecvat. Podeaua tunelului se afla la aproximativ 0,70 m sub nivelul fundației turnului, fiind constituită din pământ galben bătătorit.

Celălalt turn (cel din Nord-Est) a suferit distrugeri mari în epoca modernă, astfel încât se păstrează doar legătura frontală semicirculară (turnul este, de asemenea, un turn în formă de „U”), pe înălțimea a trei asize alcătuite din blocuri masive din calcar, bine fasonate (1,20 x 0,80 x 0,60 m). Peste fundația turnului, de adâncime 1 m, se află un rând de blocuri necarosate, „retrase” cu 0,40 m (Fig. 3). Astfel, pe latura frontală a turnului de Nord-Est avem două crepide.

Calea de acces a porții, largă de 10,50 m, avea un pavaj din dale de piatră de dimensiuni apreciabile (1,10 x 0,60 x 0,20 m). Datorită deselor intervenții constructive din ultimele decenii,

*** Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

¹ Em. Popescu, IGRL, nr. 3; autorul datează inscripia între anii 285-292.

² Monumentul, în parte demolat sau deteriorat de construcțiile moderne, fusese acoperit cu pământ.

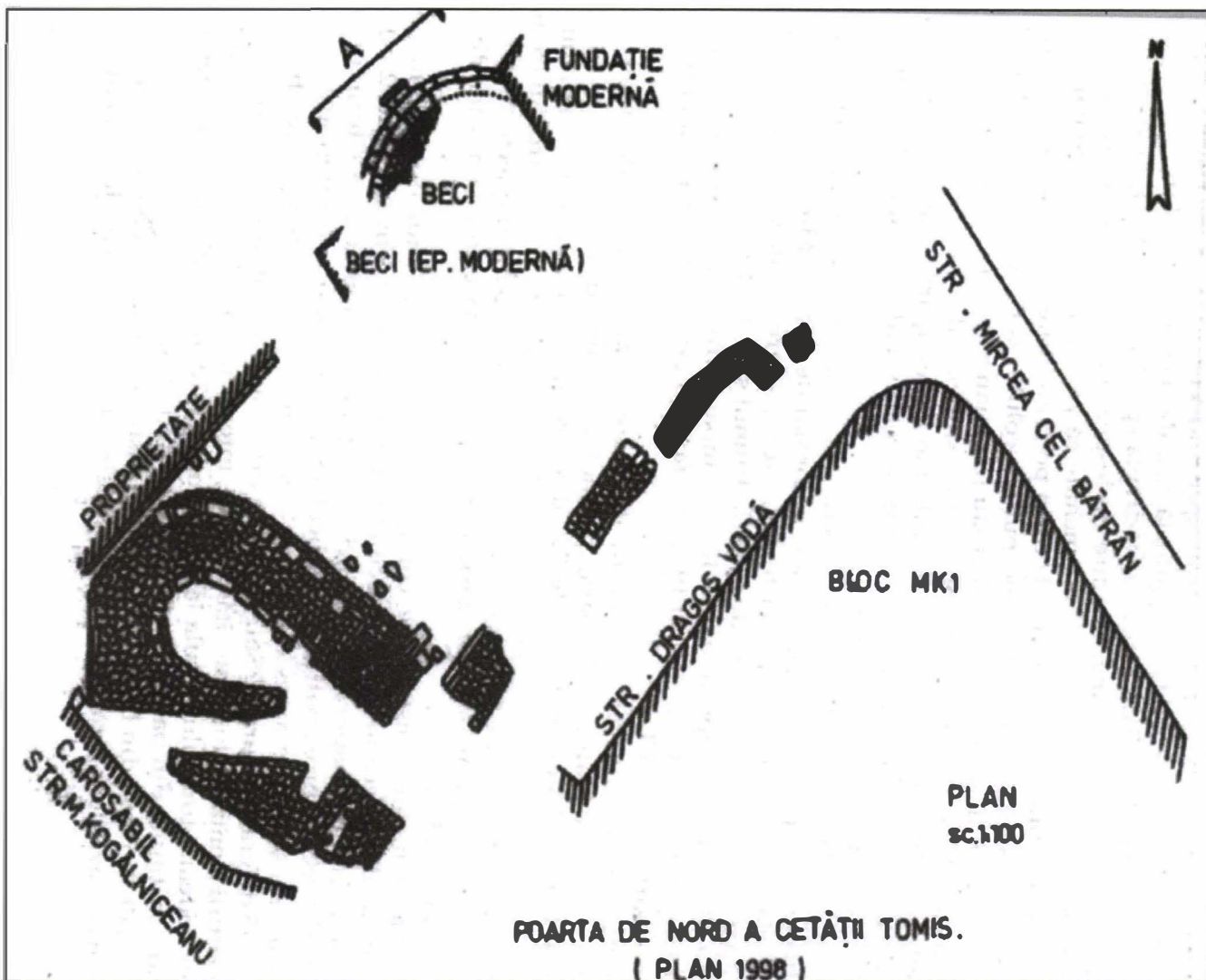

Fig. 2

pavajul a fost puternic afectat, din porțiunea descoperită de Lambrino astăzi păstrându-se doar date, întrebarea nu-și poate găsi răspuns. Cert este că diferența de nivel dintre primul tunel și acesta, ipotetic, ar fi fost de 0,35 m.

Observațiile din teren oferă unele informații privind evoluția în timp a monumentalei construcții. Spre Nord-Vest este vizibilă o rigolă la care se disting trei nivele constructive. Aceleași trei nivele se regăsesc și în profilul secțiunii executate de-a lungul laturii interioare a turnului de Sud-Vest și lipită de aceasta.

Turnul din Sud-Vest prezintă unele „inconsecvențe” constructive care ne îndeamnă să credem că el a suferit cel puțin o refacere. Astfel, dacă temelia, crepida și primul rând de lespezi par neclintite, al doilea rând de lespezi este „jucat”, formând un prag vizibil din interior.

Aici trebuie adăugate rezultatele campaniei arheologice din anii 2015-2016⁵, care a studiat exclusiv terenul din fața turnului de N-E, identificând o *fossa* largă de 4,50 m, întărită pe latura de SSE cu lespezi, existentă în prima fază a construcției. În a doua fază, *fossa* a fost colmatată pe porțiunea corespunzătoare căii de acces, posibilul pod fiind desființat iar trecerea făcându-se printr-un pavaj din dale de calcar.

Această poartă a Tomisului își găsește analogii în Scythia Minor, pentru epoca în care a

⁵ Lucrări ale unui colectiv condus de T. Cliante: Octavian Mitroi și Liviu Lungu; rezultatele sunt în curs de publicare.

fost construită și a funcționat (am datat ridicarea ei la sfârșitul secolului al treilea p.Chr., se va vedea mai jos cu anume ce argumente.)

Poarta de Est de la Tropaeum Traiani, mai mică (întregul complex are lățimea de aproximativ 28 m), este prevăzută cu două turnuri în formă de „U” care flanchează intrarea propriu-zisă (lungimea turnurilor, măsurată pe axă, este de aproximativ 15 m, lățimea 12,5 m, grosimea zidului: 3,75 m), intrare lată de 4 m. Alte elemente constructive nu există. Turnul interior, cu ziduri ridicate din blocuri mari de calcar, fără emplecton, aparține unei epoci anterioare (secolul al doilea p.Chr.) și a fost demantelat, până la primul rând de parament, cu prilejul construirii porții⁶.

Poarta de Vest - porta decumana - a aceleiași cetăți este asemănătoare primei. Intrarea este flancată de două turnuri în formă de „U”, ieșite din aliniamentul zidului de incintă pe o lungime de 10,40 m. Intrările erau blocate, late fiecare de 1,50 m. La construirea turnurilor au fost folosite piese arhitectonice databile în secolele al doilea și al treilea p.Chr.⁷ Deși V. Pârvan a avansat ideea unui pod suspendat aferent porții⁸, cercetările ulterioare au demonstrat că această ipoteză este eronată⁹. Iată încă o diferență majoră între poarta tomitană și cea de la Tropaeum Traiani, prima având pod suspendat - element indispensabil unui sistem defensiv ce se completa printr-un val de pământ cu șanț.

Alte analogii se pot face cu monumentala poartă de Sud a Dinogetiei¹⁰, prevăzută cu „Zwinger”, largă de 2,50 m, flancată de două turnuri în formă de „U”, datată în secolul al patrulea p.Chr.¹¹, și cu poarta Cetății de Est de la Troesmis¹².

Aceste analogii sugerează o încadrare cronologică a construcției porții mari: sfârșitul secolului al treilea sau începutul secolului al patrulea p. Chr. (cu reconstrucțiile respective)^{13, 14}.

Datarea monumentului se dovedește mai ușoară dacă îl includem în sistemul defensiv tomitan din epocă. Zidul romano-bizantin, descris la începutul articolului (data: sfârșitul secolului al treilea, p.Chr.)¹⁵, se completa, pornind de la „turnul măcelarilor”, cu o curtină orientată Est-Vest, apoi un turn de formă pătrată în secțiune (astăzi, temelile acestuia se află la subsolul unui imobil de pe bulevardul Tomis)¹⁶ și cu altă curtină care lega poarta mare.

Un alt indiciu recomandă datarea construcției porții la sfârșitul perioadei romane: la aproximativ 100 m spre Nord-Vest, în dreptul turnului de Nord-Vest al porții, s-au descoperit temelile unui turn rectangular de observare, de epocă romană¹⁷. Existența acestuia, în caz că poarta ar fi funcționat încă din perioada istorică amintită, nu și-ar fi avut rostul, distanța de 100 m fiind prea mică.

Deși cercetarea arheologică este necesar să se continue atât în latura interioară a turnului dinspre Nord-Est cât și în perimetrul din fața sa, se pot trage câteva concluzii.

Vestigiile descoperite în perimetrul mărginit de străzile Mihail Kogălniceanu, Dragoș Vodă, Mircea cel Bătrân și Virtuții aparțin celei mai importante porți a Tomisului, în epoca romano-bizantină. Dimensiunile și complexitatea turnurilor, apoi dimensiunile căii principale de acces (fără egal în Scythia Minor) confirmă această afirmație. Mai mult; poziția porții nu era una lăturalnică, așa cum, în mod eronat, s-ar deduce astăzi, doar privind harta cartierului contemporan. Peninsula era mai întinsă spre Nord-Est. Până în urmă cu o jumătate de veac, a existat pe latura Nord-Estică a ei o stradă, Cărămidari, care a dispărut din cauza surpării malului¹⁸. Ținând cont de tendința de eroziune

⁶ Alexandru Barnea, Ion Barnea și colab., *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, 1979, p. 48 și urm.

⁷ *Ibidem*, p. 71 și urm.

⁸ V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, p. 168.

⁹ Al. Barnea și colab., *op. cit.*, p. 73.

¹⁰ Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, București, 1967.

¹¹ M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, p. 132.

¹² DID, vol. II (*Troesmis*).

¹³ Într-adevăr, și cele două porți de la Tropaeum Traiani, și cea de la Dinogetia, și cea de la Troesmis sunt dateate în perioada amintită.

¹⁴ În secțiunile deschise, am descoperit material ceramic variat, ce acoperă perioadele elenistică, romană, romană-târzie. Din păcate, acest material provine din pământul amestecat al vechilor sondaje și al săpăturilor efectuate pentru turnarea temelilor blocurilor moderne. Monedele - piese începând cu sec. II p.Chr. și până în sec. al IV-lea (Constantin I, Licinius, Justin)

¹⁵ V. Pârvan, *Zidul cetății Tomis...*, V. Canarache, *Tomis*, pp. 16-17, A. Rădulescu, *Pontica 28-29*, pp. 85-86.

¹⁶ V. Canarache, *op. cit.*, p. 20.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

Fig. 3

a mării, este posibil ca Peninsula să fi fost mai lată (fragmente murale antice, rupte, vizibile în peretele falezei, confirmă această ipoteză). Astfel, apare ca evident faptul că poarta mare, în antichitate, avea o poziție mai puțin periferică decât cea din zilele noastre.

Importanța edificiului ca o cale de primă importanță rezidă și din aceea că traiectului străzii care comunică, prin poartă, cu exteriorul cetății îi este apropiat un templu cu însemnătate deosebită: o biserică creștină din secolele al V-lea - al VI-lea, de dimensiuni apreciabile (54,7 x 24,3 m), poate cea mai mare biserică din Scythia Minor¹⁹.

Indiscutabil, descoperirea porții mari a Cetății Tomis este una care se adaugă șirului de descoperiri de prim rang făcute în metropola Pontului Euxin, în ultimele decenii. Aprofundarea studiului ei și extinderea cercetărilor în teren vor contura, desigur, o imagine cât mai apropiată adevărurilor istorice privind acest edificiu.

¹⁹ A. Rădulescu, *Etudes Byzantines et Post-Byzantines*, II, 1991, p.29 și urm.

Note de istorie urbană: Callatis-Pangalla-Mangalia

Laurențiu Radu*
Corina Radu-Iorguș**

REZUMAT. După dispariția orașului antic Callatis în cursul secolului al VII-lea, locuirea urbană a renăscut începând cu a doua jumătate a secolului al IX-lea, fapt dovedit de descoperirea unor firave niveluri de locuire bizantină și de descoperirile numismatice. Ulterior, portulanele italiene și hărțile Mării Negre menționează în această zonă o așezare de mică importanță, un port de acostare, escală și aprovizionare, denumit Pangalla, utilizat de negustorii italieni și destinat unui trafic comercial redus. Portul a fost integrat în cadrul despotatului dobrogean, condus succesiv de Balica, Dobrotici și Ivanco, după care, în cursul evenimentelor puțin cunoscute, desfășurate la sfârșitul secolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului al XV-lea, trece sub autoritatea domnului Țării Românești, Mircea cel Bătrân. După dispariția marelui domn, Dobrogea a intrat treptat sub dominația turcească, proces marcat de cucerirea importantelor cetăți dobrogene Isaccea și Enisala și, ulterior, a cetăților Chilia și Cetatea Albă, fapt ce a consfințit pierderea fațadei maritime a Țărilor Române. În cadrul Imperiului Otoman, Mangalia a evoluat ca un oraș de mică importanță, fiind renumit mai ales pentru ctitoria prințesei Esmahan Sultan, Moscheea Esmahan Sultan. Diversi călători străini, dar și cronicarul otoman Evlia Celebi, furnizează date importante pentru dezvoltarea economică și socială a orașului.

ABSTRACT. After the disappearance of the ancient city of Callatis in the 7th century, archaeological levels of urban living revived from the second half of the ninth century, as evidenced by the discovery of some weak Byzantine traces and numismatic discoveries. Subsequently, the Italian portulans and the Black Sea maps mention in this area a small settlement, a port of call, stop and supply, called Pangalla, used by Italian merchants and designed for low commercial traffic. The port was integrated into the Dobrogean state, consecutively led by Balica, Dobrotici and Ivanco, after which during the little known events, which took place at the end of the 14th century and in the first decades of the fifteenth century, passes under the authority of the ruler of Wallachia,

* Laurențiu RADU: Direcția Cultură și Sport Mangalia, serviciul Muzeul de Arheologie „Callatis” Mangalia; e-mail: laurentziu2003@yahoo.ca.

** Corina RADU-IORGUȘ: Direcția Cultură și Sport Mangalia, serviciul Muzeul de Arheologie „Callatis” Mangalia; e-mail: corina_raduiorgus@yahoo.ca.

Mircea cel Batran. After the great ruler's disappearance, Dobrogea gradually entered under Turkish domination, a process marked by the conquest of the important Dobrogea's fortresses, Isaccea and Enisala, and subsequently the Chilia and the Cetatea Albă, which sanctioned the loss of the maritime facade of the Romanian countries. In the Ottoman Empire, Mangalia evolved as a small city, being especially renowned for the foundation of Esmahan Sultan princess, the Esmahan Sultan Mosque. Various foreign travelers, as well as Ottoman chronicler Evlia Celebi, provide important data for the economic and social development of the city.

Cuvinte cheie: Callatis, Pangalla, Mangalia, Dobrotici.

Keywords: Callatis, Pangalla, Mangalia, Dobrotici.

Unul dintre cele mai importante orașe dobrogene, Callatida s-a remarcat de-a lungul veacurilor prin dezvoltarea sa economică, dar și politică, reliefată de rolul important îndeplinit în această parte a Pontului vestic. Multe studii și articole au fost dedicate istoriei orașului, începând cu întemeierea în secolul al VI-lea a. Chr.¹ și dezvoltarea urbană ulterioară², cercetărilor arheologice efectuate în oraș și în necropole³.

Istoria orașului medieval și modern Mangalia a fost în general puțin studiată, dintre lucrările ce au abordat acest subiect menționăm articolele publicate de către I. Barnea⁴ și M. Mănuclu-Adameșteanu⁵ referitoare la descoperirile arheologice și numismatice din secolele IX-XI p.Chr., un articol despre informațiile furnizate de cartografia medievală cu privire la arealul callatian⁶, un studiu dedicat pipelor ceramice provenind din cercetările arheologice efectuate în oraș sau din descoperiri întâmplătoare⁷, un articol referitor la evoluția orașului în epoca otomană⁸ și capitoul dedicat istoriei medievale și moderne a orașului în micromonografia realizată de către V. Georgescu și St. Lascu⁹.

După dispariția orașului antic, fapt ce s-a petrecut la un moment dat ce poate fi încadrat din punct de vedere cronologic în intervalul delimitat de domnia împăratului Phocas (602-610)¹⁰ și tulburările provocate de trecerea protobulgarilor prin Dobrogea (680/681)¹¹, descoperirile monetare arată o reluare a locuirii în zona orașului începând cu prima jumătate a secolului al IX-lea ce a dăinuit până în a doua jumătate a secolului al XI-lea¹². Acestea se adaugă amfore din aceeași perioadă¹³ și un firav nivel de locuire identificat pe str. M. Eminescu¹⁴. Orașul a renăscut ca port comercial, impulsionat de deschiderea Mării Negre pentru comerțul italian, sub denumirea de Pangalia așa cum apare în Carta Pisana, realizată la sfârșitul secolului al XII-lea¹⁵. Despre Pangalia-Pangolia-Pangola, așezarea menționată în portulanele italiene și hărțile vremii din secolul al XII-lea și până în zorii secolului al XIX-lea¹⁶ avem puține informații referitoare la amplasarea sa¹⁷. În

¹ ISM III, 3-4.

² PREDĂ, GEORGESCU 1975, 55-75; THEODORESCU 1963, 257-300; ALEXANDRU, CONSTANTIN, IONESCU 2012, 437-463;

³ PREDĂ 1980, *passim*.

⁴ I. BARNEA 1959, 903-911.

⁵ MĂNUCLU-ADAMEȘTEANU 1995-1996, 287-300.

⁶ RADU 2013, 229-238.

⁷ RADU-IORGUȘ, RADU, IONESCU 2013, 239-254.

⁸ RADU 2016, 85-104.

⁹ GEORGESCU, LASCU 1995, 15-18.

¹⁰ AL. BARNEA 1994, 380-381: „Descoperirea unui pavaj peste două monede de la împăratul Phocas, indică dănuirea acestui cartier și a zidului de incintă până în primele decenii ale veacului al VII-lea”. Mai adăugăm trei monede de bronz emise în vremea împăratului Heraclius, între anii 612-631 (I. BARNEA 1959, 905).

¹¹ MADGEARU 1997, 138-161.

¹² MĂNUCLU-ADAMEȘTEANU 1995-1996, 287-300; I. BARNEA 1959, 907-908.

¹³ I. BARNEA 1959, 905-907.

¹⁴ ALEXANDRU, CONSTANTIN, IONESCU 2004-2005, 432, pl. 8; ALEXANDRU, CONSTANTIN, IONESCU 2012, 449.

¹⁵ CRISTEA 1998, 77-81.

¹⁶ DUMITRIU-SNAGOV 1996, 199-259.

¹⁷ O discuție mai amplă pe acest subiect la RADU 2013, *passim*.

acest sens, harta lui Jacobo Gastaldi (Castaldo), geograf italian din sec. XVI, intitulată “*Romaniae quae olim Thracia dicta, vicinarumque regionum, uti Bulgariae, Walachiae*” din 1584¹⁸, prezintă orașul Pangala amplasat pe malul stâng al râului Naxius (aproximativ în zona localității 2 Mai) (Fig. 1).

Fig. 1. Harta realizată de Jacobo Castaldo la 1584. Detaliu / Map made by Jacobo Castaldo in 1584. Detail (apud <http://earth.unibuc.ro/images/96.jpg>).

Giovanni Antonio Rizzi Zannoni, un cartograf italian, foarte apreciat de contemporanii săi, s-a ocupat mai ales de geografia Imperiului otoman. Una dintre hărțile realizate de acest autor, *Carte de la partie septentrionale de l'empire ottoman*, apărută la Veneția în anul 1774, prezintă Eski Pangola (Tomiswar) în apropierea Constanței, Mankala pe locul actualului oraș și legni Pangola, la sud de Mangalia (Fig. 2). Charles Francois Delamarche, autorul hărții *Carte Des Environs De La Mer Noire ou se trouvent Ukrayne, La Petite Tartarie, La Circassie, La Georgie*, apărută în 1783 prezintă Mankalia în zona limanului mangaliot și legni Pangola mai la sud (Fig. 3).

În stadiul actual al documentării, putem presupune că Pangala a fost, de fapt, un oraș bizantin, ridicat pe locul vechii colonii grecești Callatis, după revenirea bizantină la Dunărea de Jos, începând cu prima jumătate a secolului al IX-lea¹⁹, cu un caracter comercial pronunțat, având rolul de a contribui la aprovizionarea capitalei imperiale Constantinopol, cu resurse și materii prime, mai ales alimente, în epoca în care controlul bizantin asupra Mării Negre era foarte bine stabilit.

¹⁸ POPESCU-SPINENI 1978, 136; BUCHHOLTZER, ROTARU 1937, fig. 22; <http://earth.unibuc.ro/images/96.jpg>.

¹⁹ În sprijinul acestei ipoteze, menționăm prezența unui nivel de locuire de epocă medievală (pământ cenușos cu urme feudale), identificat în zona incintei de nord ce suprapune nivelele de distrugere ale cetății callatiene, publicat în anul 1962: PREDĂ, POPESCU, DIACONU 1962, 440; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1995-1996, 287-300; I. BARNEA 1959, 907-908.

Fig. 2. Harta realizată de Giovanni Antonio Rizzi Zannoni în 1774. Detaliu / Map made by Giovanni Antonio Rizzi Zannoni in 1774. Detail (apud <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/12/>

Giovanni_Antonio_Rizzi_Zannoni. Carte_de_la_partie_septentrionale_de_l'empire_ottoman. _1774.jpg).

internațional²², marile circuite comerciale se îndepărtează de spațiul pontic, căruia, de acum înainte până la cucerirea otomană și, într-o proporție mică și fluctuantă²³, chiar și după aceasta, îi revine sarcina de „captare și redistribuire în interiorul bazinului a produselor țărilor limitrofe”, îndeplinită de către coloniile pontice italiene²⁴ și, după eliminarea acestora, de către negustorii otomani²⁵. Un document cartografic²⁶ din anul 1497, realizat de către leghuda ben Zara, un cartograf evreu, originar din Zara, format în cadrul ilustrei școli italiene de hărți nautice, evidențiază schimbările survenite în plan politic pe teritoriul dobrogean prin două steaguri roșii, care marchează instaurarea puterii otomane pe litoralul românesc și în peninsula Balcanică²⁷. Marea Neagră și-a pierdut importanța pentru comerțul internațional după cucerirea otomană, fapt ce a dus la decăderea orașelor de pe litoral, Constanța și Mangalia, dar, în același timp, a crescut ca importanță traficul comercial de pe Dunăre având rolul de a aproviziona capitala imperiului, determinând astfel dezvoltarea porturilor dunărene Tulcea, Isaccea, Măcin și Hârșova²⁸.

Ulterior după pătrunderea negustorilor italieni, mai ales genovezi, în Marea Neagră, aceștia au avut nevoie de punct de acostare, de escală pentru aprovizionare, repaus pentru echipaje și un mic trafic comercial. Este posibil ca și aici să se fi edificat un mic fort patrulater, prevăzut cu turnuri circulare la colțuri, așa cum se prezintă citadela de la Cetatea albă²⁰. Nu putem ști care era situația aici în perioada conflictului dintre Dobrotici și Genova, dar putem presupune că despotul dobrogean a interzis accesul navelor comerciale genoveze în port. Cercetările arheologice și periegezele efectuate în această zonă nu au oferit informații cu privire la situl medieval, care, cu siguranță, avea un număr foarte mic de locuitori, ce au lăsat puține urme materiale, dar mai există posibilitatea ca acesta să fi fost distrus de apele mării, fapt ce s-a întâmplat cu siguranță cu o parte a cetății callatiene²¹.

După destrămarea Imperiului Mongol, responsabil de transformarea Mării Negre în „placa turnantă a traficului

²⁰ CÂNDEA 1999, *passim*.

²¹ ALEXANDRU, CONSTANTIN, IONESCU 2012, 441-442.

²² BRĂTIANU 1944, 36-39.

²³ Pentru supraviețuirea comerțului străin în Marea Neagră după cucerirea otomană: BERINDEI 1989, 207-224; INALCIK 1996, 239-275.

²⁴ POPESCU 1995, 255.

²⁵ INALCIK 1996, 233-239; POPESCU 2005, 183-194; POPESCU 2007, 141-170.

²⁶ Pe harta nautică este prezent toponimul Pangalao considerat ca fiind „identificat” cu Mangalia (RADU 2013, 229-238).

²⁷ GLÜCK 1984, 241-244.

²⁸ MAXIM 1983, 2, 884.

Fig. 3. Charles Francois Delamarche, *Carte Des Environs De La Mer Noire ou se trouvent Ukrayne, La Petite Tartarie, La Circassie, La Georgie*. Detaliu/ Map made by Charles Francois Delamarche. Detail (apud <https://www.raremaps.com/gallery/detail/22131/carte-des-environs-de-la-mer-noire-ou-se-trouvent-lukrayne-delamarche>).

Un alt moment important al istoriei dobrogene îl constituie apariția și dezvoltarea despotatului dobrogean ce a avut ca punct de pornire „Țara Cavarnei”, menționată pentru prima dată într-o diplomă a împăratului Ioan Asan al II-lea, datată în anul 1325²⁹. Profitând de situația favorabilă determinată de conflictul înregistrat între împăratul bizantin Ioan al V-lea Paleologul și rivalul său Ioan al VI -lea Cantacuzino, cei trei frați Balica, Dobrotici și Theodor au stăpânit Dobrogea meridională până la sud de Varna, localitate ce a constituit capitala acestora până la 1352, când a fost recucerită de țarul Ivan Alexandru, după care Caliacra a preluat acest rol³⁰. Spre nord limitele se întindeau până la linia Silistra - Mangalia³¹. Orașe și cetăți precum Cărvuna, Gerania, Kozeakon, Emmona

²⁹ ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1973-1975, 236.

³⁰ ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1973-1975, 239-240.

³¹ ILIESCU 1971, 66.

pe litoralul pontic și Provadia, Petrici, Chicevo în interiorul regiunii erau integrate în formațiunea politică a lui Dobrotici³². Impetuoasa înaintare turcească a amenințat și aceste teritorii, obligându-l pe Dobrotici să accepte suzeranitatea sultanului, dar la prima înfrângere importantă a turcilor, cea de la Ploçnik (1387), Ivanco, moștenitorul lui Dobrotici, refuză să participe la următoarea campanie organizată de către sultanul Murad I: „dar doi ghiauri s-au răzvrătit și nu au venit; unul era fiul lui Alexandres Susmanoz, care luase pentru fiul său pe fiica despotului Lazăr, iar celălalt era fiul lui Dobrice”, ceea ce atrage reacția energică a sultanului în 1388, când în urma unei acțiuni militare de amploare, marele vizir Çandarlı Ali pașa obține supunerea lui Şişman și înlăturarea lui Ivanco³³. Totuși, această campanie nu s-a extins la nord de linia Turtucaia (Tutrakan)-Varna³⁴, dar probabil în aceste condiții a avut loc preluarea moștenirii despoților dobrogeni de către Mircea cel Bătrân. Astfel, formula ce apare în titlul marelui domnitor: „de amândouă părțile peste toată Podunavia, încă și până la Marea cea Mare” poate fi interpretată ca având în vedere „întregul ținut dunăreano-pontic, desfășurându-se de-a lungul fluviului din preajma Dârstorului până la Brăila și de aici la gurile Dunării, apoi de-a lungul litoralului între Licostomo-Chilia (din deltă) și Caliacra”³⁵.

Faimosul cronicar Evlia Celebi datează însă cucerirea unor orașe pontice, între care și Mangalia, în vremea domniei lui Bayezid I (1389-1402): „Edje-lakuboglu Umurdja gaziul a întâmpinat dificultăți cu prilejul cuceririi lui (a Mangaliei), care a avut loc în timpul domniei lui Ildîrîm Baiazid, el i-a dărâmat cetatea după cucerire”³⁶. Având în vedere contextul general al perioadei, considerăm că în acest caz, cronicarul otoman, care scrie la circa 300 de ani după aceste evenimente a preluat o tradiție referitoare probabil la unele raiduri de pradă efectuate în această zonă, care chiar dacă au avut acest rezultat, evenimentele ulterioare au adus orașul Mangalia și Dobrogea sub autoritatea lui Mircea, domnul Țării Românești. Din punct de vedere arheologic, nu au fost descoperite fortificații și nici materiale arheologice încadrate cronologic în această perioadă, dar este posibil ca acestea să fi existat în acea zonă a vechiului oraș, distrusă de apele mării între timp. Frecvența menționare a orașului Pangala pe portulanele italiene arată că acesta era unul dintre multele puncte de acostare și aprovizionare cu trafic comercial redus ale negustorilor italieni, mai precis, genovezi³⁷. De abia după mulți ani, sultanul Mehmed I reia ofensiva la Dunărea de Jos, reușind să ocupe cele două importante cetăți dobrogene Isaccea și Enisala, în cursul campaniei din anul 1419³⁸, fapt ce jalonează, împreună cu cucerirea Chilie și a Cetății Albe, pierderea definitivă a fațadei maritime a Țărilor Române.

Numele orașului Mangalia apare în portulane grecești din secolul al XV-lea ca Pangala³⁹ și Mpagalia⁴⁰. Pe unele hărți medievale apare și forma Magnegalia, Mankala sau Menkalye⁴¹. Cercetările arheologice au dovedit că orașul medieval otoman s-a format lângă cetatea antică, la sud de aceasta, în urma unor colonizări cu populații turco-tătare⁴², eveniment ce a avut loc în secolul al XV-lea, în intervalul cronologic delimitat de expedițiile ce au avut drept scop cucerirea Dobrogei și *kanun*-ul lui Bayezid II care menționează pentru prima dată Mankalya (emis între 1484 și 1494)⁴³. Numele Mankalya provine probabil de la adaptarea vechiului nume bizantin la modul de pronunțare al populației turco-tătare. Epitetul de „*sulu*” care apare adăugat uneori la numele orașului Menkaliye desemnează un „loc cu apă, mocirlă, mlaștină”⁴⁴ și face referire directă la mlaștina situată la nord (Mlaștina Hergheliei) sau la izvoarele cu apă sulfuroasă, prezente în oraș și în zilele noastre.

Numele de Mangalia este menționat pentru prima dată de către raguzanul Paolo Giorgi în anul 1595, după ocuparea Dobrogei de către turci și colonizarea Dobrogei cu tătari și populații

³² IOSIPESCU 1985, 126.

³³ GEMIL 1987, 323 CRONICI TURCEȘTI 1966, 110.

³⁴ GHIAȚĂ 1974, 60-61.

³⁵ GHIAȚĂ 1987, 234.

³⁶ CĂLĂTORI STRĂINI, 6, 380.

³⁷ PAPACOSTEA 1997, 277-283; GHIAȚĂ 1987, 79.

³⁸ GHIAȚĂ 1974, 88-89.

³⁹ ATANASIU-CROITORU, CRISTEA 2009, 223.

⁴⁰ ATANASIU-CROITORU, CRISTEA 2009, 236, nota 57.

⁴¹ RADU 2013, 236.

⁴² ARBORE 1920, 1-11.

⁴³ AKGÜNDÜZ 1990, 506; POPESCU 2008, 644.

⁴⁴ „Sulu Menkaliye” - ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1973, 36; GHIAȚĂ 1980, 61.

anatoliene⁴⁵. Autoritățile otomane au utilizat denumirile turcești pentru a se facilita ținerea evidenței în cancelaria imperială, astfel „noile toponime au surprins modificările intervenite în aspectul demografic al ținutului dobrogean în urma colonizării unei populații musulmane turco-tătare”⁴⁶. Evlia Celebi menționează că „după ce Ildîrîm Baiazid Han a cucerit acest ținut de la bulgari, valahi și moldoveni, a așezat acolo tătari și cete de ostași din populația Anatoliei”⁴⁷.

Dezvoltarea economică orașului a fost determinată în mare măsură de calitațile portului mangaliot. Un portulan grecesc amintește că „Pangala este un port bun cu intrarea dinspre miazăzi. Să ai grijă la o stâncă care este la jumătate de milă din port spre larg și apa are deasupra ei între 7 și 9 palme. Recunoști Pangala după pământul negru împădurit în partea de miazăzi.”⁴⁸.

Wenzel von Brognard menționează în jurnalul său la 12 august 1786 că „de la micul sat Ilanlâc sunt 5 mile până la Mangalia. Această localitate este foarte mare, numără peste 500 de case, dintre care cele mai multe aparțin grecilor. Și turcii au acolo trei moschei mari. Intrarea în acest port e foarte primejdioasă pentru cei care nu cunosc locurile. Și anume nu trebuie să se îndrepte cineva oblic spre micul golf, ci să navigheze la o depărtare de 2-3 mile până ajunge chiar în față, apoi să cotească odată ajuns acolo și să apuce de-a dreptul chiar către moscheea din sud și ajunge fără primejdie, trecând pe această cale sigură în rada Mangaliei, care este înconjurată de jur împrejur – în afară de această trecere navigabilă – de bancuri de nisip ascunse. Rada este foarte deschisă, totuși are fundul atât de bun pentru ancorat încât vara, pe furtuni mai puțin violente, chiar și corăbii mari se pot adăposti bine aici și nici măcar nu suferă dinspre partea deschisă de la miazăzi, căci marea intră într-un țărnm plan și, prin urmare, valurile sale joacă doar la suprafață și nu lovesc înapoi. Semnul după care corăbierii recunosc de departe regiunea Mangaliei sunt cele cinci „Sandjak tepesi”, adică movile pentru steaguri, pe care trupele otomane obișnuiesc să le ridice acolo unde își așează tabăra și își înfig acolo steagurile sfinte din care, de altfel, se găsesc multe risipite pe aceste întinderi nefârșite. Comerțul din această localitate constă mai ales în grâu, din care se încarcă 15 până la 18 corăbii pe an”⁴⁹. Autorul descrie intrarea în port, accesibilă doar celor ce cunosc zona și subliniază astfel calitatea portului ca fiind unul dintre cele mai bune din Marea Neagră fapt amintit și de alți călători⁵⁰. Menționează cinci movile, probabil tumuli antici care străjuiau principalele drumuri care părăseau orașul⁵¹. Oferă informații cu privire la comerțul desfășurat în această, subliniind importanța negoțului cu grâu, transportat spre capitala imperială de 15-18 corăbii în fiecare an, pentru stocarea căruia s-au construit magazii din piatră⁵². Cultivarea grâului are o veche tradiție în orașul pontic, dovedită încă din antichitate de prezența zeiței Demetra și a spicului de grâu pe vechile monede callatiene⁵³.

Charles de Peyssonel afirmă că Mangalia este un mare oraș („grand bourg”), care are o piață publică (bazar) și un mare număr de magazii pentru cereale. Portul este foarte spațios și poate găzdui vase de toate mărimile, dar nu este foarte sigur în timpul iernii. Mărfurile traficate aici sunt grâul, orzul, secara, meiul, strugurii, brânza, care sunt foarte abundente⁵⁴.

Despre vechiul dig care apăra portul, Ion Ionescu de la Brad menționează că începe din partea orașului numită Kisté-Buroa și înaintează în mare până la o distanță de 80 de metri, apoi lasă un loc gol, o poartă prin care intrau navele în port și se termină lângă lacul Mangalia care comunica cu marea⁵⁵.

Toate aceste mărturii dovedesc integrarea orașului în sistemul economic otoman, al cărui scop era aprovizionarea capitalei Istanbul, cu produse alimentare și materii prime, strict necesare marelui oraș.

⁴⁵ CĂLĂTORI STRĂINI 3, 392; RADU 2013, 235-236.

⁴⁶ GHIAȚĂ 1980, 33.

⁴⁷ CĂLĂTORI STRĂINI 6, 382; INALCIK 1954, 124.

⁴⁸ AȚANASIU-CROITORU, CRISTEA 2009, 259.

⁴⁹ CĂLĂTORI STRĂINI 10, 1, 751-752.

⁵⁰ Guillaume de l'Isle: „Port de Mangalia un des meilleurs de la Mer Noire” – RADU 2013, 232.

⁵¹ TAFRALI 1928, 23-53.

⁵² INALCIK 1996, 290.

⁵³ TALMATCHI 2011, 345-350.

⁵⁴ PEYSSONEL 1787, 158-159.

⁵⁵ IONESCU DE LA BRAD 1879, 45.

Prezentarea acestor informații istorice reliefează principalele trăsături ale dezvoltării orașului callatian și apoi mangaliot care se înscrie astfel printre siturile importante de acest gen din Dobrogea. Considerațiile generale de mai sus sperăm că vor constitui un punct de plecare pentru cercetările viitoare cu privire la istoria acestui oraș și o contribuție la problematica complexă a orașelor dobrogene în epoca medievală și otomană.

Abrevieri

ISM III – Al. Avram, 1999, *Inscriptions grecques et latines de Schythie Mineure III. Callatis et son territoire*, Bucarest-Paris.

RI – Revista istorică, București.

BIBLIOGRAFIE

AKGÜNDÜZ 1990 - A. Akgündüz *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukuki tahlilleri*, vol. 2, Istanbul, 1990.

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1973 - M. M Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieții economice din orașele și târgurile Dobrogei sub stăpânirea otomană*, Studii. Revista de Istorie, 26 (1973), 1, p. 33-48.

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1973-1975 - M. M Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Formarea despotatului lui Dobrotici*, Peuce, 4 (1973-1975), p. 233-247.

ALEXANDRU, CONSTANTIN, IONESCU 2004-2005 – N. Alexandru, R. Constantin, M. Ionescu, *Aspecte topografice ale cetății Callatis în epoca romano-bizantină*, Pontica, 37-38 (2004-2005), p. 419-438.

ALEXANDRU, CONSTANTIN, IONESCU 2012- N. Alexandru, R. Constantin, M. Ionescu, *Callatis – stratigrafie, topografie și urbanism*, Pontica, 45 (2012), p. 437-463.

ARBORE 1920 - Al. P. Arbore, *Din etnografia Dobrogei. Contribuțiuni la așezările tătarilor și turcilor în Dobrogea*, extras din Arhiva Dobrogei, 2 (1920), p. 1-50.

ATANASIU-CROITORU, CRISTEA 2009 – A. Atanasiu-Croitoru, O. Cristea, *Portulane grecești ale Mării Negre de la sfârșitul Evului Mediu*, în ed. Cr. Luca, *Negustorimea în Țările Române, între Societas Mercatorum și individualitatea mercantilă, în secolele XVI- XVIII*, Galați, 2009, p. 221-263.

BARNEA AL. 1994 – Al. Barnea, *Cronica cercetărilor arheologice din 1993*, SCIVA, 45 (1994), 4, p. 375-385.

BARNEA I. 1959 – I. Barnea, *Descoperirile arheologice din epoca feudală la Mangalia*, MCA, 6 (1959), p. 903-911.

BERINDEI 1989 – M. Berindei, *Les vénitiens en Mer Noire, XVIe – XVIIe, siècle. Nouveaux documents*, Cahiers du Monde russe et soviétique, 30 (1989), 3-4, p. 207-224.

BRĂȚIANU 1944 - Gh. I. Brățianu, *La mer Noire, plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen Âge*, RHSEE, 21 (1944), p. 36-69.

BUCHHOLTZER, ROTARU 1937 – C. Buchholtzer, P. Rotaru, *Istoricul cartografiei. Hărțile vechi referitoare la țara noastră. Hărțile institutului Geografic Militar*, fascicola 5, 1937, ed. 2.

CĂLĂTORI STRĂINI 3 – *Călători străini despre Țările Române*, vol. 3, eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971.

CĂLĂTORI STRĂINI 10, 1 – *Călători străini despre Țările Române*, vol. 10, p. 1, eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 2000.

CĂLĂTORI STRĂINI 6 – *Călători străini despre Țările Române*, vol. 6, eds. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. A. Mehmet, București, 1976.

CÂNDEA 1999 – I. Cârdea, *Raport preliminar privind cercetările arheologice de la Cetatea Albă – punctul Citadelă (1997-1998)*, Istros, 9 (1999), p. 223-312.

CRISTEA 1998 – O. Cristea, *Informații despre Marea Neagră într-un portulan pisan de la sfârșitul secolului al XII-lea (cca. 1200)*, Sud-Estul și contextul european. Buletin, 9 (1999), p. 77-81.

- CRONICI TURCEȘTI 1966 – *Cronici turcești privind Țările Române*, extrase, I, ed. M. Guboglu, M. Mehmet, București, 1966.
- DUMITRIU-SNAGOV 1996 – I. Dumitriu-Snagov, *Monumenta Romaniae Vaticana. Manuscrise-Documente-Hărți. Catalogul Expoziției Istorice de la Muzeul Național Cotroceni – Două milenii de creștinism românesc*, ed. a II-a, București, 1996.
- GEMIL 1987 – T. Gemil, *Raporturile româno-otomane în vremea lui Mircea cel Bătrân*, coord. I. Pătroi, Marele Mircea Voievod, București, 1987, p. 330-364
- GEORGESCU, LASCU 1995 – V. Georgescu, St. Lascu, *Callatis-Mangalia 2500. Micromonografie*, Mangalia, 1995.
- GHIATĂ 1974 – A. Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, Studii istorice sud-est europene, I, București, p. 43-126.
- GHIATĂ 1987 – A. Ghiață, *Mircea cel Mare - apărător al integrității teritoriale românești și al independenței statale*, coord. I. Pătroi, Marele Mircea Voievod, București, 1987, p. 212-253.
- GHIATĂ 1980 – A. Ghiață, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, Analele Academiei Române. Memoriile secției de științe istorice, seria 4, t. 5 (1980), p. 29-61.
- GLÜCK 1984 – E. Glück, *Imaginea litoralului românesc pe harta nautică a lui Iehuda ben Zara*, Pontica, 17 (1984), p. 241-244.
- ILIESCU 1971 – Oct. Iliescu, *A stăpânit Dobrotici la gurile Dunării?*, Pontica, 4 (1971), p. 371-377.
- INALCIK 1996 – H. Inalcik, *Imperiul otoman. Epoca clasică 1300-1600*, București, 1996.
- INALCIK 1954 – H. Inalcik, *Ottoman Methods of Conquest*, Studia Islamica, 2 (1954), p. 103-129.
- IONESCU DE LA BRAD 1879 – I. Ionescu de la Brad, *Excursiune agricolă în Câmpia Dobrogei, traducțiune depe scrierea în limba franceză publicată de autoriu în Constantinopoli la 1850*, Bucuresci, 1879.
- IOSIPESCU 1985 – S. Iosipescu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, București, 1985.
- MADGEARU 1997 – Al. Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București, 1997.
- MAXIM 1983 – M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, II, Revista de Istorie, 36 (1983), 9, p. 879-890.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1995-1996 – Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Aspecte privind circulația monetară la Mangalia în secolele X-XI (969-1081)*, Pontica, 28-29 (1995-1996), p. 287-300.
- PAPACOSTEA 1997 – Ș. Papacostea, *Genovezii la Caliacra: un document ignorat*, Pontica, 30 (1997), p. 277-283.
- PEYSSONEL 1787 – Ch. De Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, Paris, 1787.
- POPESCU 2007 – A. Popescu, *La Mer Noire ottomane: mare clausum? mare apertum?* Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIVe – XXIe siècles). Etudes à la memoire de Mihail Guboglu, eds. F. Bilici, I. Căndea, A. Popescu, Brăila, 2007, p. 141-170.
- POPESCU 2008 – A. Popescu, *Dobrogea otomană (sec. XV-XVI): disocieri teritorial-administrative și cronologice*, în eds. D. Țeicu, I. Căndea, *Românii în Europa medievală* (Între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei, Brăila, 2008, p. 633-652.
- POPESCU 2005 – A. Popescu, *Anul 1540 și problema "închiderii" Mării Negre otomane*, SMIM, 23 (2005), p. 183-194.
- POPESCU 1995 – A. Popescu, *Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în kanunname-le (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)*, RI, 6 (1995), 3-4, p. 255-278.
- POPESCU-SPINENI 1978 – M. Popescu-Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice. Din antichitate până în pragul veacului nostru*, București, 1978.
- PREDA 1980 – C. Preda, *Necropola romano-bizantină*, București, 1980.
- PREDA, GEORGESCU 1975 – C. Preda, N. Georgescu, *Săpăturile de salvare de la Mangalia din 1972- necropola callatiană din zona stadionului*, Pontica, 8 (1975), p. 55-75.
- RADU 2016 – L. Radu, *Note cu privire la istoria Mangaliei în epoca otomană*, eds. A. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Plopeanu, Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice, Iași, 2016, p.

85-104

RADU 2013 – L. Radu, *Toponimie dobrogeană: Callatis-Pangalla-Mangalia*, Peuce, S.N., 11 (2013), p. 229-238.

RADU-IORGUȘ, RADU, IONESCU 2013 – C. Radu-Iorguș, L. Radu, M. Ionescu, *Pipe ceramice descoperite la Mangalia*, Peuce, S. N., 11 (2013), p. 239-254.

TAFRALI 1928 – O. Tafrali, *Les Tumuli de Callatis*, Arta și Arheologie, 1 (1928), fasc. 2, p. 23-53.

TALMAȚCHI 2011 – G. Talmațchi, *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epoca autonomă*, Cluj-Napoca, 2011.

THEODORESCU 1963 – D. Theodorescu, *L'édifice romano-byzantin de Callatis*, Dacia, N.S., 7 (1963), p. 257-300.

Gladiatori și amfiteatre în provincia Moesia Inferior (Luptători în arenele locale și „vedete” la Efes)

drd. Cristian CEALERA*

Regiune antică devenită ulterior provincie a Imperiului Roman, *Moesia* se întindea pe un teritoriu uriaș, care astăzi include teritoriile ale statelor moderne Serbia, Rep.Macedonia, Bulgaria (nordul țării) și România (Dobrogea). Roma a cucerit largi părți din regiune încă din anii 29-28 a.Chr, odată cu sângeroasa campanie a proconsulului Macedoniei, Marcus Licinius Crassus (nepotul cu același nume al triumvirului din vremea lui Caesar și Pompei), cel care a supus triburi trace și a preluat controlul în nordul Bulgariei și în bătrâna *Scythia Minor*, *Mykra Skytia*, cum îi spuneau Dobrogei coloniștii greci. În ciuda acestor cuceriri, despre Moesia ca și provincie romană recunoscută oficial putem vorbi însă abia din 46 p.Chr, din timpul domniei împăratului Claudius.

Provincia *Moesia* era însă mult prea vastă, fapt ce cauza probleme reale de ordin administrativ, militar, economic și nu numai. Din acest motiv, în 85-86 p.Chr., în timpul războaielor purtate de către Domițian cu dacii, *Moesia* a fost împărțită în două provincii distincte: *Superior* și *Inferior*, despărțite de un afluent al Dunării, râul *Ciabrus* (astăzi Tibritsa).¹

Din *Moesia Inferior* făcea parte un teritoriu compus din nordul Bulgariei de astăzi și *Scythia Minor* (Dobrogea). O scurtă perioadă de timp, în vremea lui Traian (între anii 102 și 117 p.Chr.) a înglobat și porțiuni nord-dunărene, din Muntenia, din sud-estul Transilvaniei sau din Sudul Moldovei, dar aceasta a fost o situație de moment, impusă de rațiuni militare ale vremii respective.

Moesia Inferior ca și provincie romană a existat până la finele sec. III p.Chr. Retragera aureliană încheiată în 275 p.Chr. a condus la crearea unei provincii sud-dunărene numită chiar Dacia Aureliană. Au urmat apoi reformele administrative și radicale ale lui Dioclețian (284 – 305 p.Chr), în urma cărora *Moesia Superior* a fost împărțită în *Moesia Prima* și *Dardania*, iar *Moesia Inferior* în *Moesia Secunda*, cu capitala la *Marcianopolis* (azi Devnya, regiunea Varna, Bulgaria) și *Scythia Minor*, cu capitala la *Tomis*.

În perioada secolelor I-III p.Chr., așa cum s-a întâmplat în toate provinciile imperiale, *Moesia Inferior* a fost permanent scena luptelor de gladiatori, principala distracție a lumii romane, spectacol deopotrivă sângeros și entuziasmant, care impresiona și aduna în arenele lumii milioane de persoane, plebe sau nobilime, martori ai marelui „show” oferit de cea mai mare putere a lumii.

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

¹ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, „Istoria românilor dintre Dunăre și Mare - Dobrogea”, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p.83.

Despre spectacolele organizate în arenele imperiului s-au scris, se scriu și se vor scrie sute de mii de pagini de analize, de studii care ajută la reconstituirea unui adevărat fenomen social al antichității romane.

În acest scurt studiu vom dezbate doar anumite elemente inedite, legate de acest fenomen și de amploarea pe care acesta a cunoscut-o în perioada veacurilor I-III p.Chr, în *Moesia Inferior*, înainte de impunerea creștinismului ca religie de stat în Imperiu și înainte ca Honorius să interzică definitiv, în ianuarie 404 p.Chr (inițial a fost interzis de către Constantin cel Mare în 325 p.Chr, dar a continuat), acest spectacol adorat de către popor².

Perioada sec. I-III p.Chr reprezintă una de puternică dezvoltare a *Moesiei Inferior*, Imperiul fiind foarte interesat de consolidarea și de dezvoltarea unei provincii de graniță (cu acest statut chiar și după cucerirea Daciei). Sunt cantonate aici legiuni ale imperiului, se naște un puternic aparat administrativ, se dezvoltă viața economică și comercială iar regiunea devine, într-un fel, un mic El Dorado al antichității, un loc cosmopolit unde oameni veniți din toate colțurile lumii (negustori, soldați, coloniști sau sclavi) vin în căutarea unui trai mai bun. Se înființează noi orașe, se dezvoltă altele – de cele mai multe ori pe baza unor vechi polisuri grecești, iar *Moesia Inferior* devine o provincie care încearcă să trăiască (și să se distreze) la standarde cât mai apropiate de cele ale măreței Roma.

În perioada de referință, în zona de nord a actualului stat modern Bulgaria, marile orașe romane erau următoarele: *Oescus* (colonia Ulpia, Gigen – Bulgaria) *Novae* (azi Svishtov, Bulgaria), *Nicopolis ad Istrum* (azi Nikyup, 20 de km de Veliko Târnovo), *Marcianopolis* (azi Devnya, regiunea Varna), *Odessus* (Varna), *Dionissopolis* (Balcic) și *Durostorum* (oraș de la jumătatea sec.II p.Chr, azi Silistra).

În *Scythia Minor* vorbim evident despre *Histria*, *Callatis*, *Tomis*, dar și despre *Tropaeum Traiani* (până la distrugerea din 170 p.Chr. de către costoboci), de *Troesmis* (sediul al legiunii V Macedonica³ între 107 și 161 p.Chr., azi Iglia, jud. Tulcea) sau de *Noviodunum* (sediul principal al flotei provinciale *Classis Flavia Moesica*, azi Isaccea, jud. Tulcea).

Unele orașe erau puncte comerciale importante, erau orașe-porturi sau așezări amplasate strategic, pe drumuri imperiale sau pe *limes*, unde aveau rol militar, de supraveghere și de control al frontierei. Altele, așa cum am arătat, erau sedii de legiuni, ori în aceste cazuri vorbim despre peste mii de militari cantonați în caste, dar și despre așezări civile apărute în zonele vecine și în care se regăseau alte sute și mii de persoane. Până în 212 p.Chr, anul în care este emisă *Constitutio Antoniniana*, nu toată lumea beneficia de cetățenie romană. Asta nu însemna ca popoarele ce trăiau în provincii nu se putea bucura de marea distracție a imperiului.

Descoperirile arheologice și cercetările sistematice efectuate începând de la finele sec.XIX și până în prezent au scos la iveală numeroase dovezi și vestigii legate de existența unor amfiteatre în *Moesia Inferior* și de desfășurarea periodică și frecventă a luptelor de gladiatori, a jocurilor organizate în diverse orașe și în cadrul cărora acestea aveau loc, laolaltă cu alte evenimente: *venationes*, execuții publice, spectacole de circ, de muzică, parade, etc.

La nivel de evidență și de certitudine, atunci când vorbim despre amfiteatre descoperite în *Moesia Inferior* putem vorbi clar de două locații: *Marcianopolis* și *Tomis*. Cu siguranță, așa cum numeroși specialiști au afirmat în diverse studii, provincia avea mai multe astfel de amfiteatre, nedescoperite încă sau poate doar bănuite în momentul de față. Oricum, chiar dacă nu discutăm despre amfiteatre în adevăratul sens al cuvântului, (*amphiteatrum*, teatru dublu, elipsoidal), știm că luptele se desfășurau și în incinta teatrelor din orașe, cum ar fi cazul *Histriei* și mai ales al orașului *Odessos*. De asemenea, prezența unor legiuni pe teritoriul provinciei este de natură a face credibilă supoziția conform căreia aceste aglomerații urbane (legiuni și așezări civile vecine) beneficiau de existența unor amfiteatre improvizate, poate construcții de lemn în care astfel de lupte puteau avea loc.

Oraș numit inițial Marciana Ulpia Traiana în cinstea surorii cuceritorului Daciei lui Decebal, *Marcianopolis* a avut un amfiteatru de mărime medie spre mică, în comparație cu cele din Peninsula Italică, dar era mare și foarte important pentru provincia *Moesia Inferior*. Cel mai probabil a

² Pierre Flobert, "Quelque survivances de la gladiature", gredos.usal.es, Univesidad de Salamanca, p.72

³ Rădulescu, Bitoleanu, *op.cit.*, p.103

fost construit la sfârșit de secol III p.Chr. și se afla în zona fortificată și nu *extra-muros*, așa cum erau cele de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (Dacia) sau de la *Tomis*.

Specialiștii bulgari au ajuns la concluzia că întregul edificiu avea pe exterior dimensiuni de 70x60 metri, pe interior de 46x46 metri și o capacitate de 4000 de persoane pe scaune sau 5000 în picioare⁴. A fost distrus de goți apoi refăcut, el mai funcționând până în secolul IV p.Chr. Peste el ulterior a fost construită o biserică, aspect ce se întâlnește și în cazul edificiului similar de la *Tomis*.

S-a afirmat că ridicarea unor basilici creștine în sec. IV-V p.Chr, pe locul abandonatelor amfiteatre ar fi legată de martiri și de persecuții creștine care ar fi avut loc în arene, în veacurile I-III p.Chr.⁵

În ceea ce privește amfiteatrul de la *Tomis*, acesta a fost descoperit în 1989, în timpul construcției unui hotel din zona constănțeană Modern-Esplanada, într-un perimetru limitat astăzi de străzile Dragoș Vodă, Negru Vodă, Ecaterina Varga și Mircea cel Bătrân.

Există mai multe ipoteze cu privire la dimensiunile sale exacte și capacitatea sa, pentru ca el nu a fost cercetat decât puțină vreme iar în prezent, porțiunea descoperită se afla în stare de conservare. Una dintre opiniile care se bucură de cele mai multe aprecieri ne oferă drept dimensiuni ale arenei de 55-60 de metri pe 30-35 metri⁶. Amfiteatrul are formă elipsoidală și este orientat Nord-Sud. S-a afirmat la un moment dat că la *Tomis* nu ar fi un amfiteatru, ci un *stadium* (stadion), pentru că trei inscripții descoperite conțin acest termen, dar forma ovală a arenei ne convinge să admitem ideea unui real amfiteatru. Nu în ultimul rând, trebuie spus că o bancă descoperită aici conține o inscripție fragmentară (cu numele parțial al proprietarului), fără îndoială persoană importantă a orașului, care își câștigase dreptul de a avea un loc rezervat în amfiteatrul tomitan.

În ceea ce privește capacitatea amfiteatrului de la *Tomis* și aici părerile sunt împărțite: unii merg pe varianta a 2000 de locuri pe scaune, alții îl compară cu cele de la *Serdica* (Sofia) sau *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, motivând că în sec. II-III, orașul este în maximă dezvoltare, are statut de *metropolis* și chiar devine ulterior capitală a unei provincii distincte (*Scythia Minor*).

Avem așadar două amfiteatre identificate și cercetate (parțial în cazul Tomisului). Despre teatre unde aveau loc jocuri și lupte de gladiatori exista însă de asemenea informații. Astfel, menționăm anterior orașul *Odessos*. Aici știm că mai bine de un secol și jumătate au fost organizate periodic astfel de spectacole. Arheologii bulgari au susținut că la *Odessos* ar fi existat un amfiteatru, dar acesta nu a fost încă descoperit. Se știe însă aici despre lupte ținute într-o arenă de teatru⁷ ce nu avea inițial decât câteva sute de locuri, dar care a fost apoi mărit pentru a primi mai multă lume. De asemenea, foarte probabil se organizau jocuri lângă băile publice, în *palestra*, locul public special amenajat pentru gimnastică, sport și... de ce nu, lupte.⁸

Dacă în ceea ce privește amfiteatrele provinciei există încă numeroase semne de întrebare, la capitolul „protagoniști ai arenei”, dovezile sunt mult mai numeroase și mai ales, mult mai clare.

Inscripțiile găsite pe altare funerare, la baza unor monumente sculpturale, pe decrete emise de autoritățile locale ale unor orașe, pe obiecte de ceramică sau de bronz, pe obiecte de uz casnic, toate ne vorbesc despre gladiatorii provinciei și despre popularitatea de care aceștia se bucurau. În acest fel le aflăm numele precum și părți importante din poveștile vieții lor. Reprezentanțele iconografice ne ajută să îmbogățim bagajul de cunoștințe legate de armamentul lor, de echipamente, de tipurile de gladiatori des întâlnite în provincie, chiar de înfățișarea lor sau de alte detalii ce țineau de viața lor privată.

Există numeroase dovezi că în perioada imperială mulți dintre luptători erau oameni liberi (nu neapărat doar sclavi sau prizonieri de război), care deveneau gladiatori voluntari cu contract din varii motive (să scape de datorii și de creditori - de exemplu), dar mai ales pentru a câștiga faimă și mulți bani. Vom reveni asupra acestor dovezi.

În *Scythia Minor* cunoaștem mai mulți gladiatori. Unul dintre ei este *Argutos*, a cărui stelă

⁴ Marius-Cristian Streinu, „Revisiting the Tomis Amphitheatre - Theories and hypothesis”, în *Pontica*, nr. XLVIII-XLIX (2015-2016)

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*

⁷ Alexander Minchev - *Gladiatorial games in Odessos and Marcianopolis: A special impact of Pax Romana on the public life of two cities in Moesia Inferior*, p.3

⁸ *Ibidem*

funerară se găsește astăzi la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, într-una dintre sălile de la primul etaj al instituției. Stela sa a fost descoperită accidental în anul 1935, în capătul străzii Cuza Vodă din Constanța, după surparea unui mal⁹. Argutos este un *retarius* și este reprezentat înarmat cu o *fuscina* (furcă, trident) și cu un pumnal folosit pentru a-i da adversarului lovitura finală¹⁰. În relief nu apare plasa, rețeaua care dă numele acestui tip de gladiator, extrem de popular în Roma Imperială. Chiar și în lipsa plasei, există numeroase dovezi care îl recomandă ca *retarius*. Vorbim în primul rând de inscripție, care a fost tradusă astfel: „Aici, zac eu, Argutos, retiarul, care am învins în luptă de șase ori: m-a înmormântat Orestes, spre amintire. Salutare, trecătorule”¹¹. Este greu de spus dacă Argutos a murit în arenă sau din alte motive. Potrivit unei teorii, Argutos ar fi putut fi grec din Achaia¹², iar după o alta, numele său ar veni din *argutus*, și se traduce ca și „Cel Șiret” sau „Viclean”¹³, poreclă care l-ar recomanda ca un luptător abil, inteligent și posesor al unui stil de luptă mai puțin obișnuit. Acel Orestes (nume de erou și foarte probabil tot o poreclă), care apare în inscripție, poate fi un coleg gladiator (de la același *ludus*) sau poate chiar un *lanista*, șeful școlii de gladiatori¹⁴.

Locul descoperirii stelei nu lasă loc de discuție, acesta fiind în necropola tomitană, *extra-muros*, corespondentă perioadei respective.

Un alt gladiator care a luptat în arena tomitană este Attalos. Stela sa este datată, ca și în primul caz, în sec II – III p.Chr. (sfârșit de sec.II – început de III). Attalos este cu siguranță unul din voluntarii de care aminteam mai devreme, căci el apare reprezentat pe monument alături de o figură feminină, soția sa, ceea ce ne indică faptul că era un om liber pentru că sclavii nu aveau voie să se căsătorească¹⁵. Relieful a fost descoperit la sfârșitul sec.XIX, la Palazu Mare, astăzi doar un cartier al Constanței. În urmă cu 1700-1800 de ani aici a existat însă o așezare civilă, din zona tomitană, dar în afara zidurilor metropolei. Stela lui Attalos poate fi admirată astăzi în *lapidariumul* Muzeului Național de Istorie a României, din București.

Ca și tip de gladiator, el a fost un *bestiarius*, specializat în lupta contra animalelor sălbatice. În cazul lui nu vorbim despre o victimă trimisă special pentru a fi sfâșiată în arenă pentru deliciul publicului (*damnatio ad bestias* era o pedeapsă folosită încă asupra marilor criminali, sclavilor fugiți și asupra creștinilor), ci de un profesionist antrenat special pentru astfel de confruntări, pentru a încânta publicul. Epitaful lui Attalos ne spune însă că în ciuda priceperii sale, nu a putut evita moartea în arenă: „Aici, zac eu, trecătorule, Attalos, luptătorul cu fiarele, care după ce am doborât în amfiteatru mulți tauri, am plecat la cei răposați, înfruntând un bivol (taur) sălbatic, care m-a omorât”¹⁶.

Un alt luptător al arenei tomitane este Amarantos, al cărui nume apare pe o stelă fragmentară descoperită la Constanța în 1900. Povestea sa pe scurt este descrisă de epitaf: „Pe Amarantos, care a murit într-o luptă cu eroi, l-a înmormântat Ophellis Longos, ca amintire: a ridicat această stelă, scrisă cu îngrijire, Sophon. Salutare, trecătorule”¹⁷. Aceste „lupte cu eroi” erau, să le spunem, niște gale speciale, în cadrul cărora gladiatorii se costumau în personaje mitologice celebre. În legătură cu statutul celorlalte două personaje ce apar în inscripție putem face doar supozitii, ei putând fi, fiecare, coleg de *ludus* sau *lanista*.

Tomisul sec. II-III p.Chr. se mândrea probabil și cu Agroicos, un *provocator*, tip de gladiator foarte iute, singurul care purta *cardiophylax* (platoșă) și care, în general, se lupta tot cu un *provocator*¹⁸. Agroicos era stângaci, luptător cu tehnică incomodă despre care se credea că este favorizat de Fortuna. Norocul nu a ținut însă cu el mereu pentru că pe Agroicos „mare în amfiteatru, îl acoperă un mormânt mic”¹⁹.

Nu trebuie să uităm nici de un gladiator necunoscut, care apare pe un relief de marmură²⁰.

⁹ ISM II, *Tomis și teritoriul său*, 343 (179), p. 307

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ *Ibidem*

¹² Marius - Cristian Streinu, „Language of the arena in the pontic region”, în “Peuce” nr.14, 2016

¹³ ISM II, *Tomis și teritoriul său*, 343 (179), p. 307

¹⁴ Marius - Cristian Streinu, „Gladiatori și preoți la Gurile Dunării”, în “Revista de Istorie Militară”, 2015, p. 37

¹⁵ ISM II, *Tomis și teritoriul său*, 339 (175), p. 305

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ *Ibidem*, 342 (178), p. 306

¹⁸ Philip Matyszak, „Gladiator, The Roman Fighter's (Unofficial) Manual”. Edit. Thames & Hudson, p. 77

¹⁹ ISM II, *Tomis și teritoriul său*, 288 (124), p. 277

²⁰ *Ibidem*, 341 (1770), p. 306

S-au păstrat doar trei litere, DIO, ceea ce a condus la presupunerea (nedovedită în vreun fel) că s-ar fi putut numi Diodorus, un nume destul de des întâlnit printre gladiatorii perioadei. Mai este de asemenea un anume Narcissus, despre care nu există însă alte informații exceptând existența sa. L-am lăsat în mod intenționat pe lista gladiatorilor tomitani pe Skirtos Dacul, singurul despre care se poate spune că era autohton, deși numele sau poate avea și rădăcini ilire. Piesa aflată la MNIR ne oferă detalii prețioase. Astfel, epitaful tradus ne spune următoarele: „*Eu, Skirtos Dakesis, de condiție liberă, încununat cu șase victorii, părăsind viața înainte de vreme, zac la Tomis, având drept locuință mormântul. Vă urez sănătate*”.²¹

Skirtos este un *retarius*, cu *fuscina* (trident) și cu un *pugio* (pumnal) în mâna stângă²². În dreapta el ține o armă stranie, despre care se știu puține lucruri. Este poate tot un fel de pumnal, dar cu mai multe lame (se văd trei în relieful său) sau chiar un mic trident. Ca și în cazul Argutos, nici la Skirtos nu se vede plasa (rețeaua) caracteristică unui „pescar”, pe care acesta o folosea pentru a-și împiedica și imobiliza adversarul. Stela lui Skirtos a fost datată inițial în sec.II-III p.Chr, dar există teorii potrivit cărora o datare în sec.I - II p.Chr ar fi mult mai probabilă. Este foarte posibil ca echipamentul *retiarului* să fi suferit unele modificări de-a lungul timpului, iar acesta să fie motivul, plasa fiind înlocuită cu arma cu trei sau patru lame. Vom reveni însă asupra acestei arme și asupra lui Skirtos, a cărui poveste ascunde încă multe taine neelucidate. Nu putem însă trece mai departe fără a spune că stela sa este singura din *Scythia Minor* în care alături de un gladiator apare și câinele său favorit (este un element unic în provincie, dar nu tocmai rar în restul Imperiului).

Este dovedită la *Tomis* existența unor sponsori și organizatori ai jocurilor în cadrul cărora aveau loc luptele de gladiatori. O inscripție (una dintre cele trei care folosesc termenul *stadium* la *Tomis*, alături de cele ale lui Agroicos și Attalos²³) este cea dedicată unui pontarh anonim (născut la *Flavia Neapolis*, în Siria).²⁴ Este o epigramă funerară închinată acestui binefăcător de către un grup de gladiatori ce apar sub termenul de „*Luptători ai lui Ares*”, în condițiile în care zeul Ares – Marte nu era doar o divinitate a războiului, ci și una a soldaților, a exercițiilor militare și al gladiatorilor. Se spune, printre altele, în epigramă: „*Naștere mi-a dat a Siriei Neapolis... dar după aceea, mai mult decât propria patrie, m-a încununat Tomisul...m-a împodobit cu coroane de aur și veștminte de purpură, căci de 2 ori am fost pontarh și am dat luptele lui Ares... Luptătorii lui Ares, puși la dispoziția mea în arenă, îmi aduc, chiar mort, ca amintire, această cinstire*”²⁵.

Dat fiind locul natal, s-a presupus că organizatorul anonim nu poate fi decât unul din cei doi Priscius (probabil tată și fiu). Aceștia au fost editori din sec.II-III p.Chr (cel mai probabil în timpul dinastiei Severilor 193-235 p.Chr), care au fost pontarhi și erau originari din *Flavia Neapolis*. Ei apar în dedicații făcute de „*prea-ilustrul Sfat și de prea-strălucitul popor al prea-strălucitei metropole Tomis*”.²⁶ Cei doi pontarhi, Aurelius Priscius Isodorus și Aurelius Priscius Annianus (magistrat și arhieru) au oferit „*cu larghețe, 6 zile în șir*”²⁷ „*în mod strălucit, jocuri de gladiatori și lupte de fiare*”²⁸. Dedicția pontarhului anonim și cele ce îi menționează pe cei doi Priscius se află astăzi la British Museum (două) și la MNIR.

În *Moesia Inferior* jocurile erau organizate de acești pontarhi, care erau preoți ai cultului imperial²⁹. Acest lucru se întâmpla la *Tomis*, dar și la *Odessos* și *Nicopolis ad Istrum*, lucru dovedit de vestigiile descoperite. Organizatorul era în același timp *editor*, în sensul ca promova evenimentul, punând un scrib să îi deseneze un afiș sau să scrie un anunț în piatră sau marmură. Se numea *invitatio ad munera* și cuprindea: motivul pentru care jocurile aveau loc, numele editorului, locul unde desfășoară luptele, numărul perechilor de combatanți și alte evenimente programate în cadrul jocurilor- *venationes* (vânători), execuții publice, alte feluri de spectacole.

Astfel de anunțuri s-au găsit la *Nicopolis ad Istrum* și la *Odessos*. Acesta din urmă este un desen ce arată doi *secutori* și un *retarius* și un taur care li se opune. Este categoric anunțul unei

²¹ *Ibidem*, 344 (180), p.308

²² *Ibidem*

²³ Streinu, „*Munera in Moesia Inferior*”, în „*Moesica et Christiana – Studies in honour of professor Alexandru Barnea*”, edited by Adriana Panaite, Romeo Cârjan, Carol Căpiță, Edit. Istros 2016 și Muzeul Brăilei „Carol I”, p.266

²⁴ *Ibidem*

²⁵ ISM II, „*Tomis și teritoriul său*”, 188(24), pp. 213-214

²⁶ *Ibidem*, 96(62), pp. 120-121

²⁷ *Ibidem*

²⁸ *Ibidem*, 97(63), pp. 122-123

²⁹ Streinu, „*Gladiatori și preoți...*”

vânători, distracție foarte gustată de public. În arenele din *Moesia Inferior*, *bestiarii* probabil ucideau cel mai des tauri (zimbri poate), mistreți, urși, lupi și alte animale aduse de către soldați din munții Carpați, Haemus sau alte locuri. Poate că în situații deosebite, în arenă intrau și animale exotice, aduse din îndepărtate colțuri ale imperiului (pantere, lei, tigri etc). La *Odessos* știm că uneori acești vânători aveau și câini antrenați care îi ajutau în lupta contra fiarelor. În același timp, unele fragmente de reliefuri ne indică diverse tipuri de bestiari precum “*taurarii*” sau “*ursarii*”.³⁰

Una dintre acele invitații la lupte de gladiatori și vânători, descoperită la *Odessos* este o inscripție formată din patru piese de marmură și conține pe lângă reclamă și mențiunea că este organizată de marii preoți ai cultului imperial, Marcus Aurelius Sinion și Marcus Aurelius Io...³¹. Invitația în cauză a fost datată 227 p.Chr. iar evenimentul este dedicat împăratului Severus Alexander, mamei acestuia Julia Mamaea și guvernatorului provinciei, Lucius Mantennius.³²

La *Nicopolis ad Istrum* avem alte două invitații la *munera* și *venationes*, una din timpul guvernatorului Appius Claudius Martialis (161-163 p.Chr.) iar alta datată sec. II - III și care îl menționează ca organizator de jocuri pe marele preot Titus Aelius Oclantius.

Până în prezent, în *Moesia Inferior* s-au identificat șase tipuri de gladiatori, despre care știm că au luptat în arenele de aici: *venator (bestiarius)*, *secutor*, *retiarius*, *provocator*, *murmillo* și *scissor*.

După cum se știe, se luptau două tipuri de gladiatori, pentru că tehnicile și echipamentele diferite ofereau sarea și piperul acestei rețete de spectacol, atât de adorată de către public. Cel mai des se confruntau pe nisipul arenei un retiar și un secutor. Avem până acum atestați în provincie 4 *retiari*, 6 *secutori*, un *provocator*, un *venator*, un *scissor* și alți câțiva neidentificați ca tip.³³

Unul din gladiatorii de succes a luptat la *Marcianopolis* și se numea Markianos, având însă drept poreclă supranumele de Polyneikes.³⁴ Inscripția sa ne spune: “*Eu, Markianos, cel ce am fost de multe ori victorios ca secutor și murmillo și în același timp puteam să lupt și cu plasa, la aceste jocuri imperiale în divinus Marcianopolis, am murit, eu ghinionistul, acum zac aici*”.³⁵

Prezentat în relief, el poartă un *gladius* în dreapta, o cască sferică și un scut mare dreptunghiular. Markianos a trecut ușor de la tipul de *secutor* la *murmillo*, pentru că aceștia erau asemănători, dar după cum el însuși ne spune, putea lupta și ca retiar. Interesantă este porecla de Polyneikes, destul de întâlnită la gladiatori. În mitologia greacă, Polyneikes sau Polynices este unul dintre cei doi fii ai lui Oedip, făcuți de acesta în relația sa incestuoasă cu mama locasta. Potrivit mitului, Polyneikes și fratele său Eteocles au fost blestemați de tatăl lor care a prezis că ei se vor ucide unul pe altul, tragedie ce a și avut loc. Până la urmă, luptele de gladiatori erau practic fratricide, purtate adesea între colegi de *ludus* și prieteni.

Un *retiarius* întâlnim și pe o stelă funerară descoperită la *Dionysopolis*. Acesta se numește Demetrios.³⁶

Mult mai cunoscut și care ne oferă mai multe informații este Smaragdus, a cărui piatră funerară a fost descoperită la *Marcianopolis*. Un fragment din inscripția sa ne spune că a câștigat 19 dueluri și că “*a ucis mulți dușmani*”, înainte de a fi și el ucis în cea de a 20-a luptă.³⁷ Despre Smaragdus mai știm că era unul din acei voluntari (*autoracti*) de care aminteam mai devreme, întrucât piatra sa funerară a fost pusă de către soția sa.

Nicopolis ad Istrum, “Orașul victoriei de pe Dunăre” era la rândul său scena unor jocuri, chiar dacă locația acestora este în continuare dezbătută (un amfiteatru care nu a fost descoperit încă?). Cunoaștem însă faptul că în primele decenii ale sec. III p.Chr. în timpul Severilor, aveau loc lupte întrucât o inscripție găsită aici ne spune despre 10 zile de jocuri, de 10 lupte de gladiatori

³⁰ Minchev, *op.cit.*

³¹ Sarah Ralph, „*The Archeology of violence - Interdisciplinary Approaches*”, p.166

³² *Ibidem*

³³ Streinu, „*Munera in Moesia Inferior*”, „*Moesica et Christiana – Studies in honour of professor Alexandru Barnea*”, edited by Adriana Panaite, Romeo Cârjan, Carol Căpiță, Edit. Istros 2016 și Muzeul Brăilei „Carol I”, p.267

³⁴ *Ibidem*

³⁵ Minchev, *op.cit.*

³⁶ Christian Mann, “*Um keinen Kranz, um das Leben kämpfen wir*” *Gladiatoren in osten des Romischen; Reiches und die frage der romanisierung*”, Verlag Antike, Berlin 2011, p.207

³⁷ Alexander Minchev, „*Gladiatorial games in Odessos and Marcianopolis: A special impact of Pax Romana on the public life of two cities in Moesia Inferior*”, p.3

organizate zilnic și de 100 de animale sălbatice ucise în arenă.³⁸

Popularitatea uriașă a jocurilor și implicit a luptelor de gladiatori, în *Moesia Inferior*, nu poate fi pusă la îndoială. Nu vorbim doar despre monumente sculpturale, ci și de obiecte de uz casnic, de ceramică etc. S-au descoperit lămpi cu gladiatori și lupte la *Odessos* și la *Histria*, o terra sigilata la *Novae*, un *balsamarius* din bronz, în formă de secutor (tot la *Odessos*) și o statuie de *retiarus* la *Callatis*.³⁹

Luptele cu gladiatori reprezentau modul preferat de distracție în întreg Imperiul Roman, fie că vorbim de Roma, de Peninsula sau de toate celelalte provincii. Cei mai valoroși luptători deveneau adevărate vedete ale orașului sau chiar ale întregii provincii, se bucurau de faimă și de venituri substanțiale. Să nu uităm că familia lui Attalos bestiarul și-a permis să ridice o stelă funerară foarte bine lucrată artistic și care în mod sigur i-a costat o mică avere.

Este adevărat că mulți dintre gladiatori mureau în arenă, procentul de supraviețuire în primul an de carieră fiind de 1 la 3. Ce este cert este faptul că cei mai buni se bucurau de faimă. Aceasta putea fi nu doar locală, ci și regională sau, să spunem internațională. Ca și starurile din sportul modern, unii puteau ajunge în arene mari din alte provincii din imperiu. Astfel ajungem la un scurt studiu de caz, care este de natură să clarifice aspecte extrem de interesante din viața gladiatorilor din *Moesia Inferior*.

Efes, capitala provinciei romane *Asia* era în secolele II-III p.Chr. un oraș cu o populație de 200.000 de locuitori și avea un amfiteatru, (creat prin transformarea vechiului teatru grecesc) cu o capacitate de 25.000 de locuitori, jumătate din cea a Amfiteatrului Flavian, a Colosseum-ului din Roma.⁴⁰

Descoperirile din anii 90 și din anii 2000 (cimitirul gladiatorilor), cercetările efectuate în ultimele decenii de specialiști din întreaga lume au condus la reconstituirea unor crâmpoie din povestea gladiatorilor, ce au trăit, au luptat și au murit la *Efes*.

Au fost descoperite rămășițele a peste 120 de indivizi care au trăit între anii 200-300 p.Chr, perioadă de glorie și pentru *Efes*⁴¹. Printre aceștia se numără și un anume Euxenius, poreclă a unui luptător foarte probabil originar dintr-o provincie pontică, după unii specialiști, chiar din *Moesia Inferior*.

Euxenius a luptat cu succes, și-a dobândit libertatea, s-a retras și a devenit apoi antrenor recunoscut⁴², iar stela funerară i-a fost ridicată de doi dintre tinerii săi ucenici.⁴³

Cei mai mulți dintre gladiatorii descoperiți la *Efes* au murit la vârste cuprinse între 18 și 25 de ani, doar câțiva au atins 38, 45, 48 de ani iar doi, de 50 și de 99 de ani s-au retras, au fost antrenori iar apoi au beneficiat de pensii până la sfârșitul zilelor lor.⁴⁴

În muzeul gladiatorilor din *Efes*, un schelet reprodus prezintă pe femur, lângă genunchi, 4 urme ciudate care formează un pătrat.⁴⁵ Sunt făcute de o armă stranie, puțin cunoscută, dar care este identică cu cea care apare în stela lui Skirtos Dakesis, despre care am amintit mai sus. De altfel, Skirtos și arma pe care o are în mâna dreaptă sunt reprezentați în muzeul din Turcia. S-a crezut mult timp că această armă este o invenție artistică⁴⁶ dar relieful de la *Tomis* a infirmat această ipoteză. Interesant este că și cercetătorii de la *Efes* admit acum existența acestui tip de *retiarus*, fără plasă, dar cu arma neobișnuită iar pe una din planșele expuse în muzeu apare tipul de "*retiarus*" cu tot cu ghilimele de rigoare, *retiarul* de tip Skirtos, desenat alături de *retiarul* clasic. Rana provocată de arma neobișnuită nu a fost una fatală, dar în mod sigur ea a fost de natură să încetinească, poate chiar să imobilizeze victima, care foarte probabil, în cele din urmă nu i-a mai rezistat rivalului și și-a găsit moartea.

Se nasc acum două întrebări. Prima ar fi: Cel care a provocat această rană a fost un *retiarus* înarmat precum Skirtos? A doua întrebare pare să ne ducă pe tărâmul periculos al

³⁸ Streinu, "Munera in Moesia Inferior", p.268

³⁹ *Ibidem*

⁴⁰ Nigel B. Crowther, „Sport in Ancient Times”, chapter - „Gladiatorial Cemetery and Survival rates”, p.112

⁴¹ *Ibidem*

⁴² Willer Hans Laale, „Ephesus, an abbreviated history from Androclus to Constantine XI” - „The sculptor Agasius and Euxenius The Gladiator”. p.152

⁴³ Julie Carpenter, "The graves that reveal how the gladiators really lived and died", Daily Express, 7 mai 2007

⁴⁴ Crowther, *op.cit.*, p.112

⁴⁵ *Ibidem*

⁴⁶ *Ibidem*

exagerării: Este posibil oare ca învingătorul să fi fost chiar Skirtos Dakesis?

Dacă a fost sau nu posibil ca vedeta din *Tomis* să fi fost prezentă și la *Efes*, nu vom afla probabil niciodată...

În oasele gladiatorilor de la *Efes* s-a găsit foarte mult stronțiu, iar aceasta dovedește că aveau o dietă bazată în mare parte, dacă nu total, pe alimente de origine vegetală.

Epitafurile gladiatorilor de la *Efes* sunt foarte importante, fie și pentru a face o comparație cu cele din *Moesia Inferior*. Cei din capitala Asiei aveau mai multe lupte și există statistici clare în acest sens. Spre exemplu, un luptător în vârstă de 30 de ani adunase deja 34 de lupte, având 21 de victorii, 9 remize și 4 înfrângeri în care fusese mereu iertat, și implicit salvat de la moarte. Să nu uităm că în *Scythia Minor* nu a fost încă identificat niciun gladiator cu mai mult de 6 victorii la activ. Un epitaf foarte interesant este cel al lui Diodorus, un gladiator care îl învinovățește de moartea sa pe *summa rudis*, arbitru luptei.⁴⁷ Relieful îl prezintă pe Diodorus victorios, stând deasupra învinsului care îi cere milă.⁴⁸ Diodorus poartă două săbii, ceea ce ne face să credem că este un *dimachareus*.⁴⁹ Epitaful ne spune că el l-a doborât pe rivalul numit Demetrios, dar că nu l-a ucis, fiind oprit de către arbitru. Acesta chiar a decis reluarea luptei iar într-un final învingător a ieșit Demetrios iar Diodorus și-a găsit moartea.

Un alt epitaf din *Efes* ce merită menționat este cel al lui Pandos, care se laudă că a ucis 10 rivali, iar pe unul, "*deși avea soarele în ochi*" l-a omorât "*ca și cum ar fi fost un măgar*".⁵⁰

Povestea gladiatorilor din *Efes* este foarte interesantă pentru a face o comparație cu situația din *Moesia Inferior*, din aceeași perioadă. Este drept că amploarea luptelor din amfiteatrul asiatic era una mai mare, dar asta nu reduce importanța descoperirilor din provincia udată de apele Pontului și ale Istrului.

În același timp, povestea celor de la *Efes* deschide un subiect foarte interesant și anume posibila "migrație" a luptătorilor din *Moesia Inferior* în diverse zone ale imperiului. Pentru lumea romană nu este ceva inedit, dar până în prezent, pentru sec.I-III p.Chr. nu se cunosc foarte multe cazuri de gladiatori – vedete care să fi mers, voluntar, să lupte pentru faimă și bani, în alte arene. Am specificat acest lucru, pentru a nu se confunda situația acestor luptători oameni liberi cu cea a sclavilor și a prizonierilor de război care au fost duși la Roma pentru a distra plebea din amfiteatre... Argutos, Skirtos, Polyneikes, Smaragdos, Attalos sau Euxenius nu ne-au lăsat să le aflăm decât o mică parte din poveștile vieților lor. Totuși, ceea ce s-a putut descoperi îmbogățește cu mult istoria unei provincii romane înfloritoare acum aproximativ 1800 de ani. Grație imaginației, dar ținând cont de adevărurile istorice demonstrate, ne putem întoarce în timp pentru a vedea cu ochii minții amfiteatrele, arenele însângerate și vedetele spectacolului antic, învinși sau învingători, aplaudați de public...

BIBLIOGRAFIE

Analele Dobrogei, serie veche, 1935, p.137-143

Carpenter Julie, *The graves that reveal how the gladiators really lived and died*, Daily Express, posted 7 mai 2007

Crowther Nigel B., *Sports in Ancient Times, chapter - Gladiatorial Cemetery and Survival rates*, Edited by Praeger, London, 2007

Encyclopaedia Britannica, Moesia - roman province, www.britannica.com

Flobert Pierre, *Quelque Survivances de la Gladiature, pdf grados.usal.es (Universidad de Salamanca)*

ISM, Inscripțiile din *Scythia Minor* grecești și latine, vol II, *Tomis și teritoriul său*, Edit. Academiei RSR, București, 1987, coordonator Iorgu Stoian, indici de Al. Suceveanu

⁴⁷ Julie Carpenter, "*The graves that reveal how the gladiators really lived and died*", Daily Express, 7 mai 2007

⁴⁸ *Ibidem*

⁴⁹ *Ibidem*

⁵⁰ Philip Matyszak, „*Gladiator, The Roman Fighter's (Unofficial) Manual*”, Edit. Thames & Hudson, p. 47

- Kupper Monika, Jones Huw, *Roman gladiators graves uncovered*, huehuteotl.wordpress.com
- Laale Willer Hans, *Ephesus, an abbreviated history from Androclus to Constantine XI - The sculptor Agasius and Euxenius The Gladiator*, West Bow Press, Bloomington USA, 2011
- Mann Christian, *Um keinen Kranz, um das Leben kämpfen wir, Gladiatoren in osten des Romischen; Reiches und die frage der romanisierung*, Verlag Antike, Berlin 2011, p.207
- Matyszak Philip, *Gladiator - The Roman Fighter's (Unofficial) Manual*, Edit Thames & Hudson, 2011
- Minchev Alexander, *Gladiatorial games în Odessos and Marcianopolis: A special impact of Pax Romana on the public life of two cities în Moesia Inferior*
- Ralph Sarah, *The Archeology of violence - Interdisciplinary Approaches*, European Journal of Archeology. Published by Sunny, 2013
- Rădulescu Adrian, Bitoleanu Ion, *Dobrogea - Istoria Românilor dintre Dunăre și Mare*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1979
- Sonoc Alex., Sonoc Ghe., *Câteva considerații în legătură cu organizarea spectacolelor publice și percepția luptelor de fiare și gladiatori în Moesia Inferior, Regatul Bosporan și în Dacia Romană*, Acta Terrae Septemcastrensis
- Streinu Marius-Cristian, *Gladiatori și preoți la Gurile Dunării*, Revista de Istorie Militară, 2015,
- Streinu Marius-Cristian, *Language of the arena în the pontic region*, Revista Peuce nr.14, 2016
- Streinu Marius-Cristian, *Munera in Moesia Inferior, Moesica et Christiana – Studies în honour of professor Alexandru Barnea*, edited by Adriana Panaite, Romeo Cârjan, Carol Căpiță, Edit Istros și Muzeul Brăilei „Carol I”, 2016
- Streinu Marius-Cristian, *Revisiting the Tomis Amphitheatre – Teories and hypothesis*, Revista Pontica, nr.XLVIII-XLIX (2015-2016).

DESPRE ȘANȚURILE MILITARE BIZANTINE

Dr. Emilia Corbu*

Preambul

Arheologia medieval-timpurie întâmpină dificultăți de ordin practic și teoretic în domeniul cercetării sistemelor defensive.

De ordin practic pentru că pe teritoriul României (cu excepția Dobrogei), au fost descoperite puține sisteme defensive (și prin acest termen tehnic înțeleg forturi, fortărețe, întărituri de pământ, cărămidă, lemn sau piatră) și dintre acestea și mai puține au fost cercetate arheologic. Există un impediment financiar, pentru că deși urmele lăsate în teren sunt destul de vizibile, efortul de cercetare a unor suprafețe mari este considerabil. Iarăși, datarea lor este o provocare. Aceste obiective erau legate de puncte strategice și nu de anumite așezări, prin urmare, în lipsa unei locuiri constante inventarul arheologic atribuit lor este sărac, amestecat și uneori în poziție secundară.

De ordin teoretic deoarece în stadiul actual al cercetărilor studiile cu privire la cum ar fi trebuit să arate aceste obiective militare lipsesc aproape cu desăvârșire, în pofida faptului că există izvoare istorice din care pot fi selectate informațiile de care avem nevoie.

În acest context interesul pentru studierea izvoarelor bizantine este justificat. În evul mediu-timpuriu, Imperiul Roman de Răsărit a influențat cultural, militar și politic regiunea de care ne ocupăm, aflată lângă Dunăre, granița naturală a Imperiului, la doar 600 km de capitala imperială. De asemenea, armata romano-bizantină a desfășurat lupte la nordul Dunării în cel puțin două momente și anume războiul cu sclavinii din 594 și prezența bulgarilor în Onglos în 684.

Sistemele defensive descrise în tratatele de strategie militară din secolele V-XI

Trei tratate militare bizantine și anume *The Anonymous Byzantine Treatise on Strategy*¹ (*Tratatul anonim bizantin de strategie*), *Arta Militară*², *Campaign organisation and Tactics*³ (*Organizarea campaniilor și tactici*) conțin descrieri de șanțuri și palisade în contexte diferite. Deși

* Muzeul Județean Ialomița

¹ STRATEGY 1985, p.1-135.

² MAURICIUS, 1970

³ CAMPAIGN ORGANISATION 1985, p.241-329.

am parcurs și al patrulea tratat și anume lucrarea *Skirmishing*⁴ (*Lupte sporadice*) nu am găsit date despre subiectul nostru, dovadă că sistemul defensiv ține de domeniul războiului clasic, organizat după strategia romană până în cele mai mici detalii.

În *Tratatul Anonim*, scris în secolul V, găsim un aspect foarte important și anume o definiție complexă și practică a conceptului de apărare romano-bizantin. Apărarea începea cu prevenția unui atac (avanposturile) și cu anticiparea unui atac. De-abia în al treilea rând, autorul se referă la lupta propriu-zisă. Avanposturile semnalizau orice manevră sau mișcare în teritoriul inamic⁵ și aveau atribuții asimilate unor posturi de graniță⁶.

Parcurgând opera lui Theophilact Simocata constatăm la finele secolului al VI-lea, în timpul războaielor persane, o schimbare de strategie. Ofensiva devine prioritară față de defensiva menționată în tratatul de mai sus. Secretarul imperial, Theophilact Simocatta menționează că împăratul Mauricius l-a numit la comanda armatei pe Philippicus, cumnatul lui. Acest comandant era mare iubitor de învățătură și s-a inspirat din strategii militare antici, în special Scipio. Strategia cartagineză preconiza o atitudine ofensivă și purtarea ostilităților pe teritoriul inamic⁷. În acest scop comandanții romani treceau granița în Persia dar și la nordul Dunării împotriva avarilor.

Al doilea tratat militar care a stat la baza cercetării noastre, *Arta militară* semnat de Mauricius înglobează experiența și tactica romană de-a lungul timpului până la începutul secolului al VII-lea. În plus, cuprinde descrieri comparative cu privire la tacticile de luptă ale altor popoare și îngloba probabil experiența războaielor romano-persane din secolul VI. Aceste precizări sunt deosebit de importante. De pildă, Mauricius ne spune că utilizarea șanțurilor era o practică specifică perșilor și romanilor. Sciții adică avarii, turcii și alte neamuri hunice cu trai la fel ca dâșii aveau tabere de corturi⁸. Existau și alte deosebiri. Perșii utilizau șanțurile doar în luptă, ca tranșee. Despre oastea persană se menționează clar:

“Când pornește la război se adăpostește în întărituri cu șanțuri, iar când se apropie de locul luptei, se înconjoară cu șanț și îngrăditură puternică de pari, dar nu lasă în ea ființele și lucrurile însoțitoare, ci își face șanțul numai pentru a fi în el în împrejurările grele din timpul luptei”⁹

Parcurgând cele trei tratate constatăm că șanțurile sunt menționate în mai multe situații. Luând drept criteriu de analiză funcționalitatea găsim existența în practica militară bizantină a patru categorii care cuprind zece tipuri de șanțuri după cum urmează:

a) Șanțuri ca element constitutiv al unor forturi sau întărituri;

b) Șanțurile folosite în cadrul luptelor:

b.1) tranșee de luptă;

b.2) șanțul de apărare a unei retrageri peste râu;

b.3) șanțurile-capcană și ipoclastele;

c) șanțul de apărare a unor obiective:

c.1) șanțul de apărare a unei cetăți;

c.2) șanțul de apărare a unei tabere militare;

d) șanțul de drenaj al unui râu, pentru a nu mai construi pod.

Dintre toate acestea doar unul era săpat în timp de pace și anume șanțul de apărare a unei cetăți. Celelalte categorii erau săpate în perioada premergătoare unui război sau în timpul desfășurării ostilităților.

a) Forturi sau întărituri.

În anticiparea unui atac se ridicau ziduri, metereze și se săpau șanțuri, deci se construiau fortificații sau întărituri¹⁰. (fig. 1) Mauricius descrie mai bine **întăriturile cu șanțuri**. În capitolul X se vorbește despre “Cum să zidim pe ascuns întărituri în ținuturile mărginașe fără război de obște”. Asemenea întărituri se făceau împotriva unui neam de călăreți în lunile iulie, august, septembrie¹¹.

⁴ SKIRMISHING 1985, p.137-241

⁵ STRATEGY 1985, p.22,

⁶ STRATEGY 1985, p.25-27

⁷ Theophilact Simocatta, *Istorie Bizantină*, Editura Academiei RSR, București, 1985, I, 14, 3, p.35

⁸ MAURICIUS 1970, XI,2,10, p.554-555

⁹ MAURICIUS 1970 XI, 1,7, p.265

¹⁰ STRATEGY 1985, 6, p.23

¹¹ MAURICIUS 1970, X, 3,4, p.259

Se pregăteau din timp meșteri, porți, mașini pentru zid. Timp de 10-12 zile se transportau materialele. Se căutau resurse locale de apă, cărămidă, lemn, piatră. Dacă în zonă era doar lemn atunci se îngrădea un loc îngust și puternic, dar nu prea mare¹². În jurul întăriturii se săpa un șanț adânc pe cât îngăduie locul. Pe scurt, întăritura consta dintr-un șanț și o îngrăditură din lemn. Dimensiunile și planul atât al șanțului cât și al îngrăditurii erau adaptate locului și materialelor de construcție din zonă. Dacă locul era lipsit de apă se făceau rezerve în oale mari, butoaie, cisterne pentru apa de ploaie, cisterne de lemn îngropate în pământ¹³. Întăriturile se făceau chiar și în timpul derulării războiului când tabăra se afla în apropiere. “Cei care pășesc în luptă trebuie să se gândească și la întâmplări potrivnice... să facă întărituri cu șanțuri puternice... în locuri potrivite, unde să poată avea apă în toate părțile, în timp de nevoie”¹⁴. Întăriturile cu șanțuri serveau și ca loc de retragere în fugă a unui corp de armată, despărțitură sau întocmire. Dacă nu se retrăgeau în întăritura cu șanțuri ci fugeau aiurea, oștenii riscau să fie pedepsiți¹⁵. Constatăm că aceste întărituri erau diferite de cetăți, fortărețe sau avanposturi. Erau doar puncte de refugiu, legate și incluse unui eveniment militar important sau unui război trenant. Acest aspect este foarte important. Rezervele de hrană și apă ne sugerează ideea că erau puncte de rezistență, unde se putea staționa un timp oarecare până se decidea o nouă strategie de luptă. Și în tratatul din secolul X se reia ideea că atunci când se intră într-o țară dușmană, trebuie luate în stăpânire punctele înălțate dintr-un areal și eventual forturile dacă se întâmplă să fie ridicate¹⁶.

b) Șanțurile folosite în timpul luptei

b1. Șanțurile-tranșee erau folosite în timpul luptei. Constau din șanț și val cu metereze de pământ (fig. 2). Se mai utilizau pari ascuțiți, gropi și spini din fier cu trei colți¹⁷. Prin urmare am putea vorbi de tranșee fortificate și de gropi-capcană în zona de conflict. Șanțurile-tranșee

¹²MAURICIUS 1970, X, 3,4, p. 259

¹³ MAURICIUS 1970, X, 3,4, p.261

¹⁴MAURICIUS 1970, VII, 8, p.171

¹⁵ MAURICIUS 1970, I, 8-9, p.67

¹⁶ CAMPAIGN ORGANISATION 1985, 19,20, p. 295

¹⁷STRATEGY 1985, 6, p.22-23

menționate de Mauricius aveau o altă utilizare. Atunci când pe malul din față se aflau inamici și trebuia construit un pod pentru trecerea armatei se proceda în felul următor. Se pornea de la malul stăpânit de romani și se legau plute mari cu odgoane. Când se apropiau de malul opus erau trimise corăbii iuți sau bărci cu aruncătoare pentru a ține dușmanii la distanță. După ce podul era legat pe ambele maluri se construiau turnuri de lemn, cărămidă sau piatră, la ambele capete pentru întărirea podului. În acest moment al operațiunii, mai înainte de a se ridica turnul, se săpa un șanț puternic unde se adăposteau oștenii pedestri care apărau pe cei care construiau turnul¹⁸ (fig. 3).

b.2. Șanțul de apărare a unei retrageri peste râu

Oștirile erau vulnerabile atunci când treceau un râu. Pentru a preveni un atac dușman, bizantinii săpau un șanț de-a lungul râului pe care îl umpleau cu lemne. În timp ce armata trecea râul, câțiva dădeau foc lemnelor din șanț¹⁹ (fig. 4).

b.3. Șanțul de drenaj al unui râu, fără a construi pod. Se săpa un șanț semicircular de-a lungul țărmului, cu un capăt în amonte și unul în aval. Apa râului trecea prin șanț și armata prin albia râului în care nivelul apei scădea²⁰ (fig. 5).

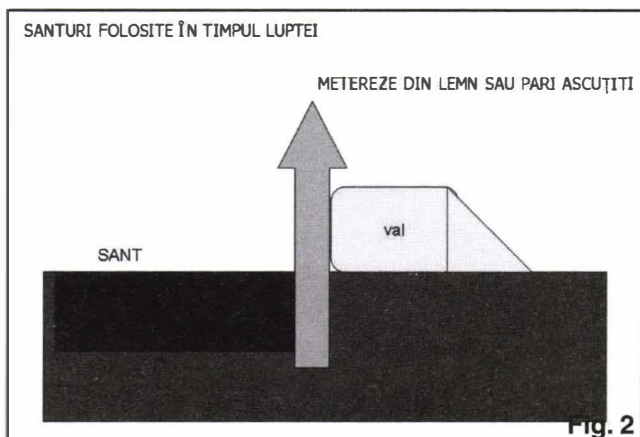

Fig. 2

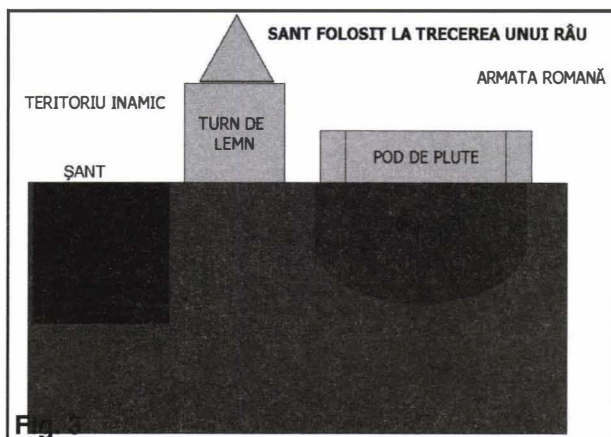

Fig. 3

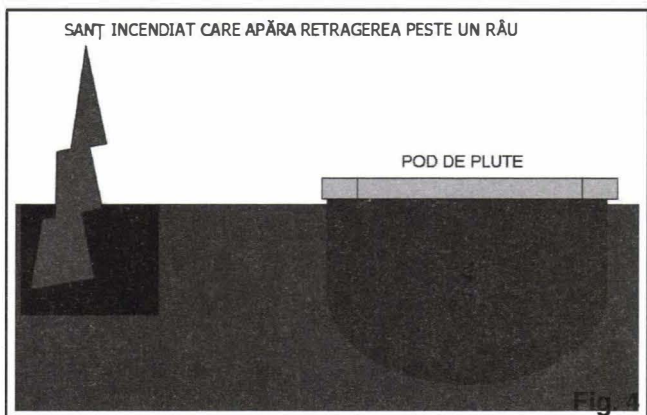

Fig. 4

Fig. 5

b.4. Șanțurile-capcană și ipoclastele

O altă strategie a armatei romane era viclenia. Foloseau șanțuri-capcană. Se săpa un șanț adânc de 8-10 picioare (2,40-3 m) și larg de 50 picioare (15,24 m²¹) (fig. 6). Acesta era mascat cu crengi, fân, țărână. În mijlocul gropii se lăsau locuri tari și temeinice însemnate și știute de oștire.

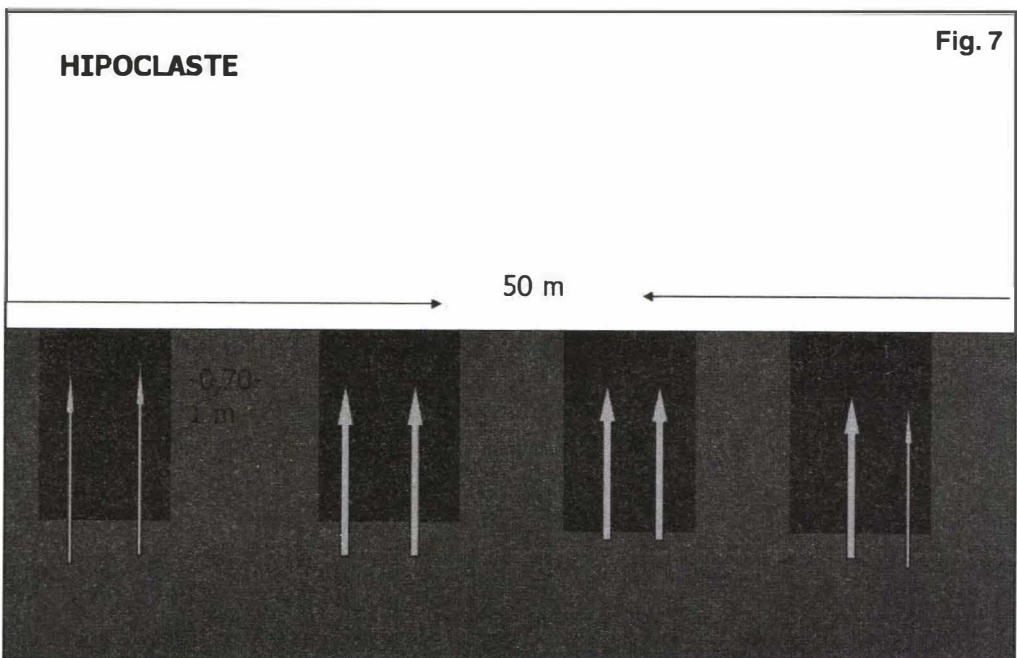
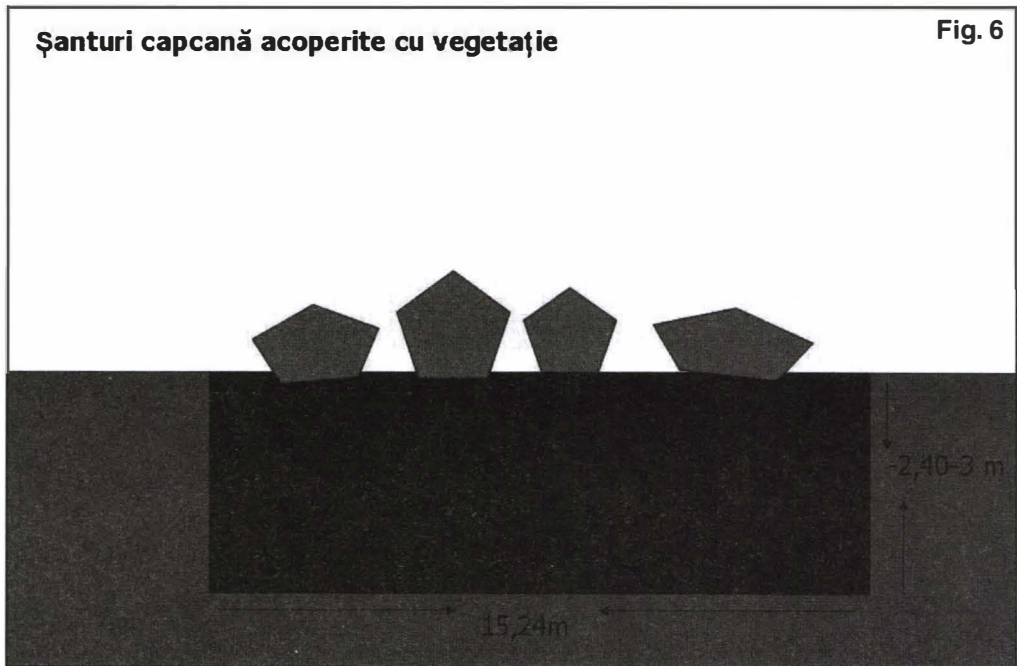
¹⁸ MAURICIUS 1970, XII, 21,5, p.355

¹⁹ MAURICIUS 1970, VIII, 19, p.201

²⁰ STRATEGY 1985, p.67

²¹ Am luat în calcul piciorul bizantin de 30,48 cm

De o parte și alta a gropii, în tufișuri, așteptau oșteni. Dușmanii erau atrași în cursă de oșteni care păreau să se retragă în neorânduială²². Acest procedeu era folosit de multă lume, spune autorul. Tot în această categorie a capcanelor este prezentată și înșelarea dușmanilor cu ipoclaste. Acestea erau gropi late de un picior²³ și adânci de 2-3 picioare (0,70-1 m) în care se înfigeau pari ascuțiți, săpate în neorânduială la trei picioare una de alta pe o lățime de 100-150 picioare (30-45 m)²⁴ (fig. 7).

²² MAURICIUS 1970, III, 1-3, p.141.

²³ Piciorul bizantin măsoară 30,48 cm (surse net) sau după alții de 31,23 cm

²⁴ MAURICIUS 1970, IV, 3, p.143

c. Șanțul de apărare a unor obiective

c.1. Tabere militare. În secolul al V-lea pentru fortificarea și protejarea taberei se săpa un șanț lat și adânc de cinci picioare (1,50 m x 1,50 m). Pământul scos din șanț se depunea în spatele șanțului formând o platformă înaltă de trei picioare (1 m) ca un dig (fig.8). Șanțul și digul înconjurau întreaga tabără, inclusiv în dreptul porților. Nu se recomandau taberele rotunde, ci doar cele pătrate sau dreptunghiulare. Tabăra era înconjurată pe o distanță de 12,5 m de spini cu trei colțuri și frânghii dotate cu clopoței. La o distanță de tabără se aflau santinele care vegheau dintr-un fel de turn, probabil punct de observație înălțat²⁵. Mauricius ne oferă o descriere completă a tabărei cu șanțuri. În cadrul armatei se aflau persoane specializate în stabilirea locului pentru tabără și a tuturor detaliilor legate de aceasta. Acești specialiști se numeau măsurători²⁶ (mensuratores apar și în Strategy) și de regulă mergeau înaintea grosului armatei, atunci când se aflau în ținuturi sau locuri necunoscute. Ei însemnau în scris înconjurul locului unde au de gând să așeze tabăra și împărțeau măsura convenită fiecărei despărțituri (cuprindea până la 6000 de oameni - n.n.). Tot ei împreună cu înainte-mergătorii stabileau cum să fie folosite apele și pășunile²⁷. Una dintre îndatoririle conducătorului de oști era aceea de a cerceta ținutul, dacă este sănătos sau vătămător și dacă se află la îndemână cele de trebuință adică apă, lemne și iarbă²⁸.

Scopul taberei era acela de a adăposti oastea în timpul nopții sau în intervalele dintre lupte. De asemenea tabăra adăpostea în timpul luptelor băieții cu corturile și animalele²⁹. Tot în tabără se păstrau, dacă era cazul, provizii de apă și hrană pentru animale³⁰. Strângerea nutrețului pentru animale se făcea de către băieții în zori de zi. În caz de pericol aceștia erau rechemăți în tabără prin trâmbițe sau focuri³¹. Tot în tabără avea loc și ceremonialul rugăciunii înainte de luptă³².

Șanțul era elementul principal al oricărei tabere. Pe scurt lucrurile se petreceau așa: "Dacă vine vremea să facem tabără să săpăm un șanț cum trebuie, să așezăm spini cu trei colți, să durăm un zid pe dinafară sau să o întărim cu o împrejmuire de bârne"³³, adică palisade, zicem noi. Locul cu spini trebuia marcat cu o săpătură ca oamenii și animalele să nu cadă în ele³⁴.

Tabăra era condiționată de loc, dimensiunile oastei și categoria dușmanilor. Astfel că, dacă se lupta împotriva sciților atunci chiar dacă se poposea o singură noapte, tabăra trebuia întărită fie cu săpătură de pământ (adică șanț), fie cu zidire³⁵. Atunci când se lupta împotriva slavilor, anților și celor deopotrivă cu dâșii, oastea pedestră trebuia să tăbărească în tabără cu șanțuri și pedestrima în afara ei³⁶, iar străjile trebuiau rânduite până departe în jurul cailor. Sfatul lui Mauricius era ca încercările împotriva lor să fie făcute iarna, când arborii se golesc de frunze, râurile îngheață și se lasă urme pe zăpadă³⁷.

Dacă lupta se dădea în câmp, locul taberei trebuia să aibă în spate un râu sau un loc ca o întăritură. În general se prefera ca tabăra să aibă într-o latură un râu lat și mare.³⁸ Dar, în același timp nu trebuia să fie foarte aproape de râu pentru a nu se adăpa des caii³⁹. Sfatul strategului era pentru un loc gol, întins, ceva mai înalt și bine întărit⁴⁰. Alegerea locului era oarecum secretă. Așezarea taberei în sine putea fi prilej de păcălire a dușmanului. Uneori se făceau că sapă șanțuri pentru tabără într-un loc, dar de fapt se așezau în cu totul altă parte⁴¹. Existau mai multe feluri de așezare a taberei cu șanțuri.

Mauricius face o descriere completă a constituirii unei tabere militare. Se așezau căruțele în

²⁵ STRATEGY 1985, cap. 29, p. 89

²⁶ MAURICIUS 1970 I, 3-4, 19, p. 59

²⁷ MAURICIUS 1970, I, 9, p. 69

²⁸ MAURICIUS 1970, VIII, 65, p. 215

²⁹ MAURICIUS 1970, V, 1, 6, p. 153.

³⁰ MAURICIUS 1970, VII, 6-9, p. 171

³¹ MAURICIUS 1970, 10 a, p. 181

³² MAURICIUS 1970, II, 17, 2, p. 95

³³ MAURICIUS 1970, XII, 28, p. 363

³⁴ MAURICIUS 1970, XII, 9, 2., p. 363

³⁵ MAURICIUS 1970, V, 4, 3 p. 155.

³⁶ MAURICIUS 1970, XI, 4, 27, p. 285

³⁷ MAURICIUS 1970 XI, 4, 18

³⁸ MAURICIUS 1970, p. 355-359

³⁹ MAURICIUS 1970, VII, 1, p. 165

⁴⁰ MAURICIUS 1970, IX, 19, p. 235

⁴¹ MAURICIUS 1970, VIII, 2, p. 211

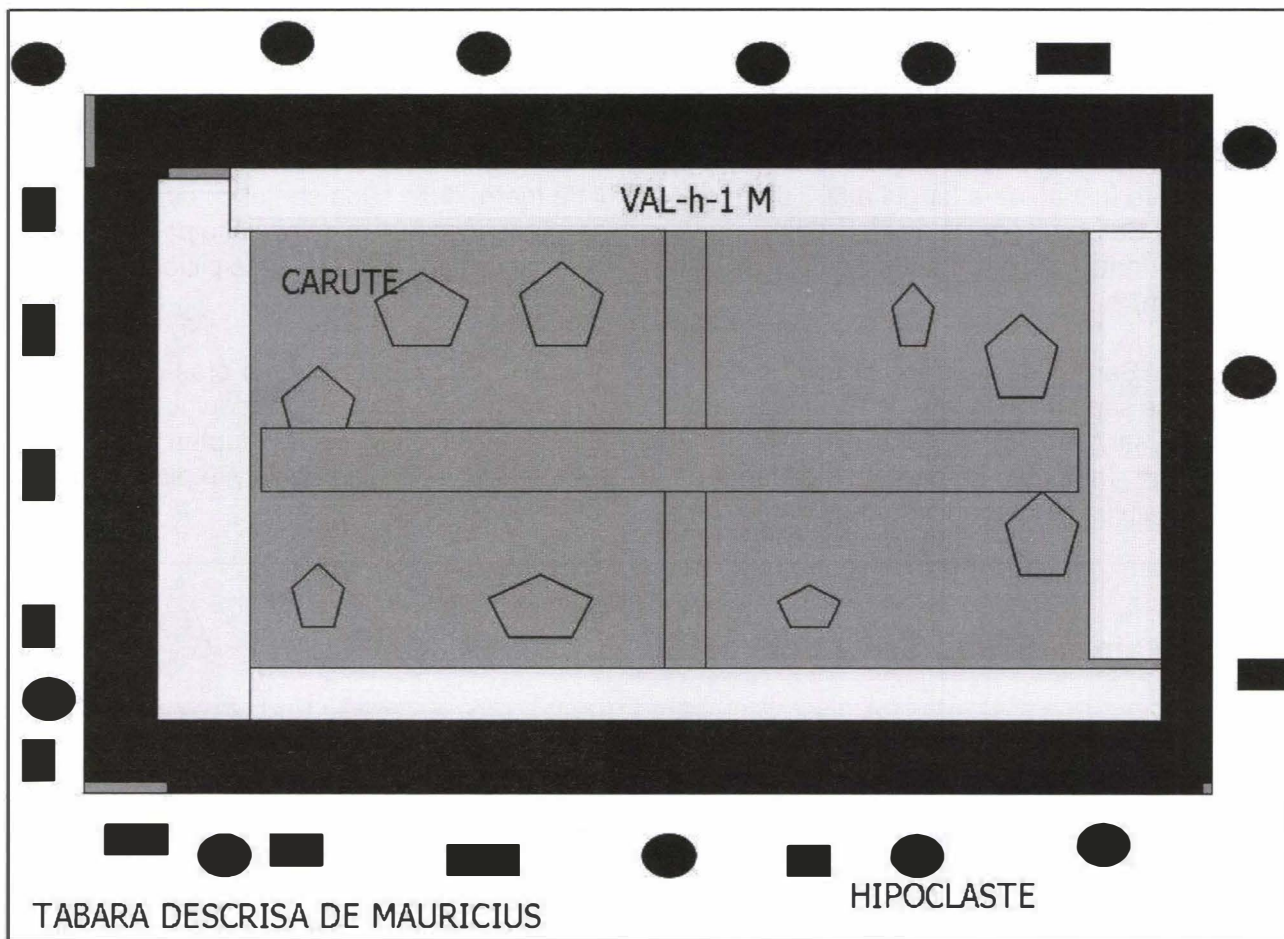

Fig. 8

jurul taberei. Se săpa un șanț de 5-6 picioare lățime (aprox. 1,85 m) și adânc de 7-8 picioare (aprox. 2,50 m). Pământul se așeza pe malul dinlăuntru. Pe malul din afară se făceau gropi mici cu țărushi ascuțiți în interior și se aruncau spini cu trei colțuri. Se lăsa patru porți mari și mai multe mici păzite. Aria taberei avea formă de cruce și o lungime de 40-50 picioare (1524 m). Autorul însă prefera tabăra dreptunghiulară⁴².

Dimensiunile taberei puteau fi influențate și de momentul conflictului. Astfel că dacă dușmanii nu erau în apropiere atunci planul taberei putea fi făcut pentru o singură mulțime sau despărțitură iar ceilalți se puteau adăposti în corturi⁴³. Păzirea taberei trebuia încredințată unui steag cu căpitan destoinic⁴⁴.

Al treilea tratat în care găsim referințe la tabere militare este cel referitor la organizarea campaniilor și tacticilor (Campaign Organisation and Tactics) scris la finele secolului al X-lea cu ocazia unor războaie purtate pe teritoriul Bulgariei. În multe aspecte acest tratat reia o serie din sfaturile lui Mauricius dar adăugă și câteva planuri de tabără care ne sunt de folos, inclusiv profilul unui șanț.

Singurele referințe cu privire la șanțuri și palisade sunt cele referitoare la tabăra cu șanțuri, aproape identică cu aceea prezentată de Mauricius. Se cuvine să precizăm că tabăra avea formă pătrată și că era străbătură de la un cap la altul de două străzi principale care se intersectau în cruce. Tabăra este totuși mult mai elaborată, mai ales în organizarea spațiului interior, unde în centru se afla pavilionul imperial⁴⁵. Tot aici găsim date despre dimensiunile taberelor și anume că erau calculate în funcție de cavalerie. În general, dimensiunile taberei erau calculate la 1 m de

⁴² MAURICIUS 1970, XII, 21-22, p.355-359.

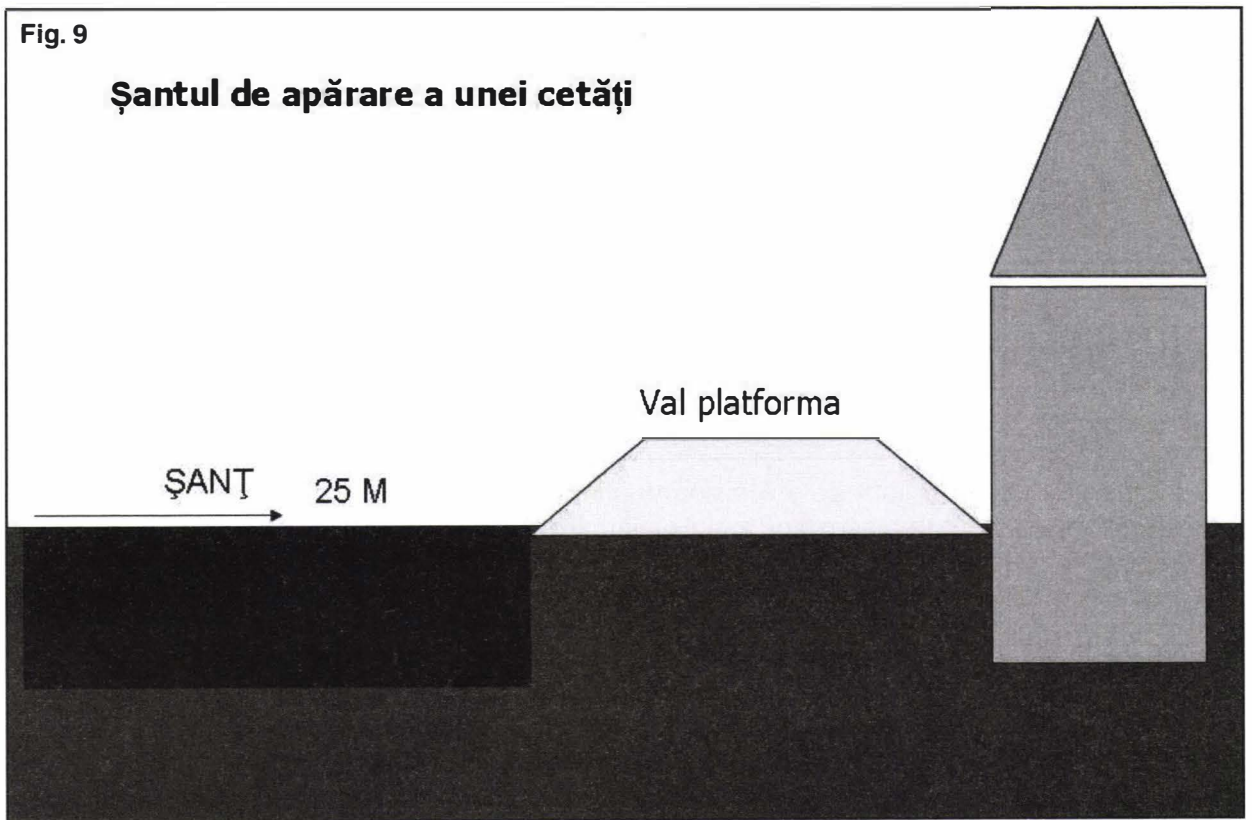
⁴³ MAURICIUS 1970, IX,3, p.235.

⁴⁴ MAURICIUS 1970, VII, 1, p.181

⁴⁵ CAMPAIGN ORGANISATION 1985., p.329

fiecare soldat dar mai sigură era stabilirea ariei proporțional cu numărul de călăreți⁴⁶. Se făceau concesii și în privința formei taberei. Se admiteau, în funcție de configurația terenului, tabere în formă de triunghi sau cerc⁴⁷. Se punea accent pe configurația locului taberei pentru o apărare naturală a zonei. Aceste noutăți sunt foarte importante din punct de vedere arheologic deoarece se pot contitui în elemente de datare. Săparea șanțului ce înconjură tabăra se făcea foarte simplu. Soldații erau înșirați de-a lungul a 500 de m, câte unul pe metru și se săpa șanțul cu dimensiunile standard. Se lăsa o poartă de 16 m lățime după care se săpau încă 500 m de cealaltă parte a porții și așa pe toate cele patru părți. Șanțul trebuia să aibă 8 picioare adâncime și șase picioare lățime (2,5 x 2 m)⁴⁸.

c.2. Șanțul de apărare al unei cetăți. În jurul zidului de apărare al unui oraș-cetate din câmpie se săpa un șanț larg de 25 m, cu o adâncime cel puțin egală cu fundația zidului. Pământul scos din șanț era folosit pentru a crea o platformă înălțată de unde soldații luptau împotriva inamicilor⁴⁹. În zonele de deal, la o distanță de 18-25 m de zid, se săpa circular, în plan vertical panta dealului, pe o adâncime de 2 m (fig. 9).

Concluzii

Din cele expuse mai sus reținem că șanțurile erau elemente nelipsite din strategia de apărare atât ofensivă cât și defensivă a Imperiului Roman de Răsărit, fiind elemente moștenite prin tradiție, transmise mai departe și adaptate mai multor situații și obiective. Cu alte cuvinte, făceau parte din cultura militară bizantină.

O altă concluzie ar fi că șanțul era elementul principal și nu valul de pământ. Valul ca și șanțul

⁴⁶ CAMPAIGN ORGANISATION 1985, p.269

⁴⁷ CAMPAIGN ORGANISATION 1985, p.249, 271

⁴⁸ CAMPAIGN ORGANISATION 1985, p.249-251

⁴⁹ STRATEGY 1985, 12, p.35-37

presupune o amenajare specifică. Valurile sunt menționate în trei situații și anume:

- valul cu metereze din lemn adosat tranșeelor folosite în timpul luptei;
- valul ca un dig înalt de trei picioare adică de un metru aflat în spatele șanțurilor de tabără;
- valul ca o platformă lată care înconjura cetățile și de pe care se purtau luptele.

Palisada este menționată ca o îngrăditură din lemn care împreună cu șanțul formau întăriturile ridicate în zonele marginase. De asemenea, trebuie să precizăm că palisada este o modalitate mai eficientă de utilizare a pământului scos din șanț, necesitând mai puțină muncă decât întărirea și întreținerea unui val.

BIBLIOGRAFIE

CAMPAIGN ORGANISATION 1985- Campaign Organization and Tactics, in Three Byzantine Military Treatises, Dumbarton Oaks, Washington DC, 1985, p.241-329, text, translation and notes George T. Dennis

MAURICIUS 1970- Scryptores Byzantini, VI, Mauricius, Arta militară, Ed. Academiei RSR, București, 1970

SKIRMISHING 1985- Skirmishing, in Three Byzantine Military Treatises, Dumbarton Oaks, Washington DC, 1985, p.137-241, text, translation and notes George T. Dennis

STRATEGY 1985-The Anonymous Byzantine Treatise on Strategy, in Three Byzantine Military Treatises, Dumbarton Oaks, Washington DC, 1985, p.1-137, text, translation and notes George T. Dennis

Rezultate ale cercetărilor din așezarea medievală timpurie de la Oltina. Evidența arheologică

dr. Cristina Paraschiv-Talmațchi
dr. Constantin Șova

Situată în partea de SV a județului Constanța (pl. I/1), comuna Oltina este cunoscută lumii istorico-arheologice prin importante descoperiri ce aparțin mai multor perioade istorice: două necropole getice din secolele V-IV a.Chr. (Satu Nou)¹; așezarea getică fortificată din punctul „Valea lui Voicu” (Satu Nou), cu două faze de existență (secolul al III-lea a.Chr., respectiv secolul I a.Chr. – primele decenii ale secolului I p.Chr.)²; așezarea getică de la sfârșitul secolului III a.Chr. - secolul II a.Chr. din punctul „Vadu Vacilor” (Satu Nou)³; trei cuptoare romano-bizantine de ars ceramică (materiale de construcții, probabil și vase) din secolele V-VI p.Chr. (Oltina)⁴; trei necropole medievale timpurii din secolele VIII-X (Satu Nou)⁵; precum și alte numeroase puncte de interes cunoscute din cercetări de teren. Descoperirile întâmplătoare din punctul „Capul dealului”, dar mai ales importanța datelor oferite de ele⁶, au adus în atenție un nou sit pe teritoriul unității administrative Oltina și au determinat deschiderea săpăturilor arheologice sistematice, începând cu anul 2001. Situația lui la limita localităților Satu Nou și Oltina, ca și informațiile controversate primite de la autoritățile locale referitoare la încadrarea administrativă a terenului pe care se află situl, au făcut ca în materialele publicate acesta să apară când la Satu Nou, când la Oltina. În general, s-a optat pentru încadrarea la Oltina, păstrându-se din toponimia locală denumirea punctului „Capul dealului”, care se regăsește în însemnările și hărțile militare din primele decenii ale secolului al XX-lea.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea inginerul topograf și cartograf Pamfil Polonic (1858-1944), cu educație militară, a desfășurat o amplă activitate de înregistrare a unor obiective arheologice. Retras din cariera militară din cauza deteriorării stării de sănătate, acesta va fi încadrat la Muzeul Național de Antichități, devenind un bun colaborator al directorului de atunci, Grigore Tocilescu. Bun profesionist, Pamfil Polonic va participa la importante săpături arheologice și va efectua numeroase periegeze, înregistrând cu meticulozitate situațiile existente

¹ IRIMIA, CONOVICI, GANCIU 2011, p. 5.

² IRIMIA, CONOVICI 1989, p. 115-154; Șova, 2015, p. 135.

³ IRIMIA, CONOVICI, GANCIU 2011, p. 158-162.

⁴ IRIMIA 1968, p. 379-408.

⁵ MITREA, ANGELESCU 1959, p. 535-542; MITREA 1962, p. 643-647; BARNEA, ȘTEFĂNESCU 1971, p. 38-43.

⁶ CHIRIAC 2000-2001, p. 343-348; CUSTUREA, IONEL 2002-2003, p. 433-438.

Fig. 1.

Fig. 2.

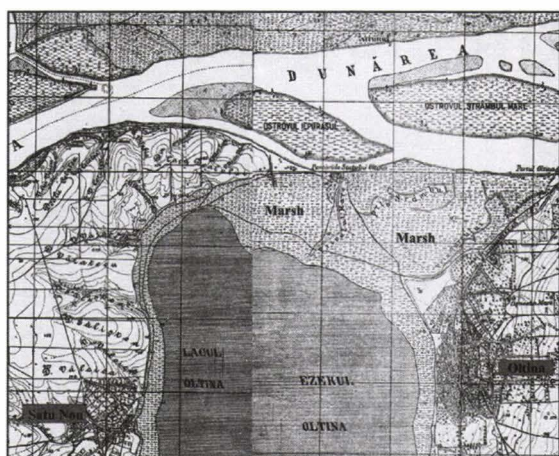

Fig. 3.

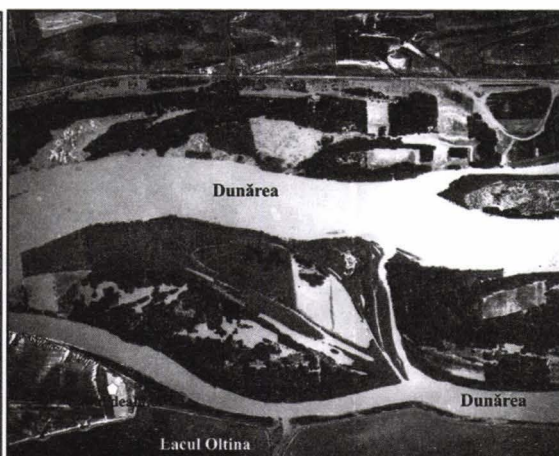

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Planșa I:

Fig. 1. Poziționarea administrativă a localității Oltina (jud. Constanța).

Fig. 2. Localizarea punctului „Capul dealului” raportat la localitățile Oltina și Satu Nou. Fig. 3. Terenul mocirlos presărat cu stuf rar dintre punctul „Capul dealului” și localitatea Oltina, conform Planului Director de Tragere din 1929 (după <http://www.geo-spatial.org/download/planurile-directoare-detragere>).

Fig. 4. Fotografie aeriană.

Fig. 5. Hartă cu zona inundabilă astăzi.

Fig. 6. Hartă satelitară cu modificări ale celor două ostroave.

în teren (uneori dependent de interpretările perioadei), activitate concretizată în 1334 file de text, 27 hărți, 226 planuri și desene⁷.

În caietul 12, cuprinzând „Cercetări de pe malul drept al Dunării de la Hârșova în sus” (adică până la Ostrov și Silistra), printre obiectivele înregistrate de acesta găsim, la filele 33-35, descrierea „Cetății de la Capul dealului”: „La 3 km. spre nord de Satu Nou (jud. Constanța) găsim pe un colț de deal, în partea de apus a gurii lacului Oltina, pe malul Dunării, o cetate mare romană de piatră. Ea are formă pătrată, este însă prin mijlocul ei (de la răsărit spre apus) despărțită în două prin un val de pământ. Cetatea este înconjurată cu un val puternic în care se văd și urmele unui zid, iar înaintea sa are un șanț de apărare. Latura dinspre răsărit a cetății are o lungime de 250 m și arată în mijlocul ei o tăietură (probabil o poartă a cetății care comunică cu altă tăietură făcută în latura dinspre apus prin un drum adâncit); pe valul acestei laturi se văd urmele zidului înconjurător care în unele locuri este scos se zice de turci, în anul 1871, și care au vândut materialul scos la Călărași. Latura dinspre sud, 130 m. lungă, se reazămă pe marginea abruptă a lacului Oltina - valul și zidul înconjurător există (n.n. inițial scrisese „se cunosc”). Latura dinspre apus, de 390 m lungă, este construită dintr-un val înalt, având un șanț adânc înaintea sa; la 100 m depărtare de colțul sud-vestic al cetății se găsește o intrare (tăietură în val) prin care duce un drum prin interiorul cetății, iar în partea de nord pe lângă drum duce valul care taie cetatea în două - puțin mai spre nord găsim tot în latura aceasta o a doua intrare, iar aproape de colțul nord-vestic se vede bine ieșind din val zidul înconjurător al cetății, care are o grosime de 4 m și este construit cu pietre mari cioplite legate cu var. - Înaintea acestei laturi a cetății se află un șanț adânc care spre Dunăre se prelungește într-o râpă adâncă. Latura dinspre nord se reazămă pe malul abrupt al Dunării. Această cetate este după cetățile de la Hinog (Axiopolis) și Iglița (Troesmis) cea mai mare și frumoasă cetate de pe malul Dunării.”⁸

Deși inițial am ezitat, am ales să oferim cititorului întreaga descriere, așa cum a fost făcută de autorul ei, mai ales că accesul la manuscris nu este ușor. Apoi vom prezenta, prin compararea informațiilor, situația constatată până acum în teren prin cercetare arheologică sistematică.

Așezarea fortificată de la „Capul dealului”, din punct de vedere al amplasamentului geografic, se află pe un capăt de deal cu o altitudine de circa 35 m (pl. II/1). Pantele dinspre nord și sud ale dealului prezintă, în zona așezării, o înclinație mare (putem spune ca sunt abrupte), în timp ce spre est coboară lin. În partea superioară terenul este aproape plan, reprezentând limita estică a platoului ce domină malul drept al Dunării și capătul nordic al lacului Oltina. De acest platou, ce se întinde mult spre vest, capătul de deal este parțial delimitat printr-o vale adâncă, cu pante abrupte. El se află, cum bine semnala inginerul P. Polonic, pe partea de vest „a gurii lacului Oltina” (a fostei zone de legătură dintre lac și fluviul Dunărea), la aproape 4 km nord-est de localitatea Satu Nou (unde s-au făcut cercetări în trei necropole din secolele VIII-X) și circa 6 km nord-vest de Oltina (pl. I/2). Însemnările lui P. Polonic („Latura dinspre sud [...] se reazămă pe marginea abruptă a lacului Oltina.” / „Latura dinspre nord se reazămă pe malul abrupt al Dunării.”), studiul hărților militare din prima jumătate a secolului al XX-lea, analiza unor fotografii aeriene din anii '70 ai secolului trecut, la care am putea adăuga considerentele alegerii locului pentru amplasarea așezării, arată că în zonă s-au produs în timp importante modificări morfologice (pl. I/3-4, 6). Astăzi baza dealului pe care se află situl se află la circa 70 m de linia Dunării și la 620 m de cea a lacul Oltina. Un dig de pământ protejează de inundații zona joasă dintre „Capul dealului” și localitatea Oltina, iar între fluviu și lac singura deschidere o reprezintă un canal amenajat („Privalul Mare”) cu scopul de a preveni inundațiile și cu ajutorul căruia se face o trecere controlată a apei spre lac când este necesar. În partea de nord-est a lacului Oltina a fost amenajată o pescărie. Înnisipările naturale, depunerile sedimentare transportate de ape și amenajările amintite au determinat schimbări ale peisajului existent, probabil, în perioada constituirii așezării medievale timpurii, eliminând un element important ce argumenta alegerea unui loc care oferea o apărare naturală eficientă pe trei laturi (nord, est și sud), apele fluviului și ale lacului, adăugate pantelor abrupte (de pe nord și sud).

⁷ MĂGUREANU 2010, p. 341-343.

⁸ POLONIC, Cercetări de pe malul drept al Dunării de la Hârșova în sus. Manuscris (caietul 12, filele 33-35) aflat la Biblioteca Academiei Române.

⁹ COSMA 2002, p. 42-47; IPLIC 2007, p. 108-142.

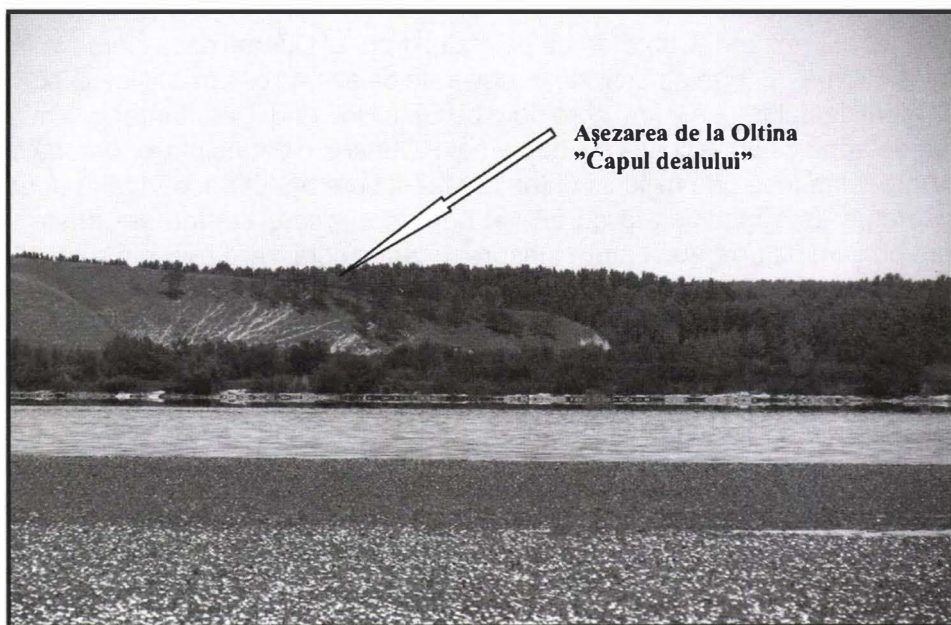

Fig. 1.

Fig. 2.

Planșa II: Fig 1-2. Localizarea în teren a așezării de la Oltina - „Capul dealului”.

De altfel, alegerea unei zone bine protejată natural pentru amplasarea așezării a fost constatată pentru toate perioadele, în cea medievală timpurie fiind remarcată pe un areal vast⁹. Modificările morfohidrografice ale zonei rezultă din compararea imaginilor cartografice, respectiv din compararea acestora cu cele satelitare contemporane nouă. Pe Planul Director de Tragere din 1929 (hartă făcută de Serviciul Geografic al Armatei Române la scara 1:20.000, reprodusă după ridicările din 1928, 1898 făcute la scara 1:20.000 și după cele din 1913 realizate la scara 1:50.000) zona dintre „Capul dealului” și localitatea Oltina este marcată ca teren mocirlos presărat cu stuf rar. Tot aici putem observa existența în zona cu mlaștină a trei cursuri de apă ale căror guri sunt la

Dunăre, două cu ramificații, iar una făcând legătura cu lacul („Privalul Mare”, astăzi canal amenajat). În această hartă, mlaștina protejează dealul pe partea sudică, pe toată lungimea lui, depășind mult spre vest sistemul defensiv al așezării. Modificări semnificative pot fi observate și la cele două ostroave (Ostrovul Iepurașul și Ostrovul Strâmbul Mare, care apar ca zone inundabile, cu păduri) bine delimitate cu un secol în urmă (pl. I/3) și aproape unite acum, după cum se constată în hărțile satelitare din 2017 (pl. I/4).

Marcarea ca teren mlaștinis înaintea perioadei comuniste (când a fost practică desecarea mlaștinilor din lunca Dunării și introducerea terenurilor astfel obținute în circuitul agricol, după protejarea în prealabil cu diguri de pământ) și inundarea terenului dintre deal și localitatea Oltina, respectiv dintre Dunăre și lac, atunci când apele fluviului au debit mare (ultimul fenomen de acest fel a avut loc în 2006; pl. I/5), lasă loc ipotezei că această zonă putea fi în perioada medievală timpurie sub nivelul apei sau un teren mlaștinis.

Planimetric, așezarea de la Oltina-„Capul dealului” aparține tipului de fortificații trapezoidale, dacă luăm în calcul lungimile înregistrate de P. Polonic pentru trei dintre laturi (E = 250 m, N = 130 m și V = 390 m) și aspectul terenului (pl. II/2). Ținând cont de mențiunea că latura de nord se afla pe marginea abruptă dinspre Dunăre, atunci aceasta ar trebui să aibă 225 m. Rămâne o necunoscută „forma pătrată” alocată fortificației (aflată în neconcordanță cu lungimea laturilor). Presupunem că ea ar trebui legată de valul de pământ observat de P. Polonic prin mijlocul așezării, situat la nord de un drum, val astăzi inezistent. Probabil că este vorba de un alt drum decât singurul care se vede astăzi în teren și care este „drumul adâncit” (o vălurire a terenului) ce lega și leagă oblic intrarea dinspre colțul de nord-est cu una din cele de pe latura de vest.

Secolul scurs între înregistrarea întreprinsă de P. Polonic și cercetările noastre a fost suficient pentru modificări importante ale situației prezente în teren. Valul se păstrează doar pe latura de vest și în colțul de sud-vest (bine conservat în jumătatea dinspre lac), iar șanțul este astupat. Singurele urme ale unui zid sunt răzlețe blocuri de piatră fasonate descoperite rar în săpătură sau căzute printre copacii de pe pantele de nord și est. Până acum un deceniu terenul era în circuitul agricol și se încerca exploatarea lui până la marginile abrupte. Nu excludem posibilitatea existenței unui val cu zid care să împrejmuiască așezarea, probabil nivelat de tăvălugul agricol, dar până acum încercările noastre de a-l identifica (măcar amprenta fundației) nu au avut succes.

Prima secțiune realizată la Oltina-„Capul dealului” a vizat partea păstrată a sistemului defensiv (val de pământ și șanț), în încercarea de a corela informațiile prezente în relatările lui P. Polonic cu situația existentă în teren. Cercetarea a fost realizată de inițiatorii șantierului arheologic, cercetătorii Costel Chiriac și Gabriel Custurea. Secțiunea, efectuată în sectorul de SV al sitului, a tăiat valul de pământ pe direcția V-E în apropierea unei presupuse intrări (marcată ca o spărtură în val pe traseul drumului adâncit) și a surprins parțial șanțul sistemului defensiv¹⁰. S-a constatat că, cel puțin în zona cercetată, nu a existat incintă de zid. Sistemul defensiv era constituit doar din val de pământ și șanț plasat imediat în fața acestuia, spre vest (pl. III). Înălțimea maximă păstrată a valului de pământ este de 2-2,5 m, iar adâncimea șanțului, măsurată de la baza valului, este de 3 m, așadar o diferență de nivel însumată astăzi de 5,5 m. Valul de pământ pare a fi protejat așezarea medievală timpurie doar pe partea de vest (blocând/închizând partea ușor accesibilă și totodată cea mai expusă), pe o lungime de circa 410 m¹¹ (după cum menționam anterior, astăzi valul se poate vedea în teren cu precădere între presupusa intrare și colțul de sud-est, în restul laturii de vest existența lui fiind mai mult intuitivă). Șanțul însoțește valul de pământ doar în jumătatea sudică a laturii de vest, ca o continuare a văii cu pante abrupte aflată în jumătatea dinspre Dunăre.

Singurele elemente care ne pot oferi un reper cronologic pentru momentul construirii sistemului defensiv sunt, în acest stadiu al cercetărilor, datele înregistrate în timpul cercetării (prezentate mai sus) și câteva fragmente ceramice¹² descoperite în perimetrul acestuia. Din șanț provin fragmente de la vase confecționate din lut comun și caolin, cu nisip în compoziție, arse oxidant și ornamentate prin tehnica inciziei cu linii orizontale sau în val (pl. IV/1-6). Aceștia li se alătură două fragmente

¹⁰ CHIRIAC, CUSTUREA 2002, p. 222.

¹¹ CHIRIAC, APARASCHIVEI, CUSTUREA, MOTOTOLEA, MATEI, RADU, STANC, ȘONKEREKE, NAIDEN, OPREA, SASSU, UDEANU, MARINEAȚĂ, PEȘTENARU, HOMEUCĂ, ILIE 2004, p. 222.-223.

¹² Mulțumim și pe această cale colegului dr. Gabriel Custurea că ne-a oferit spre publicare materialul ceramic descoperit în perimetrul sistemului defensiv.

Fig. 1.

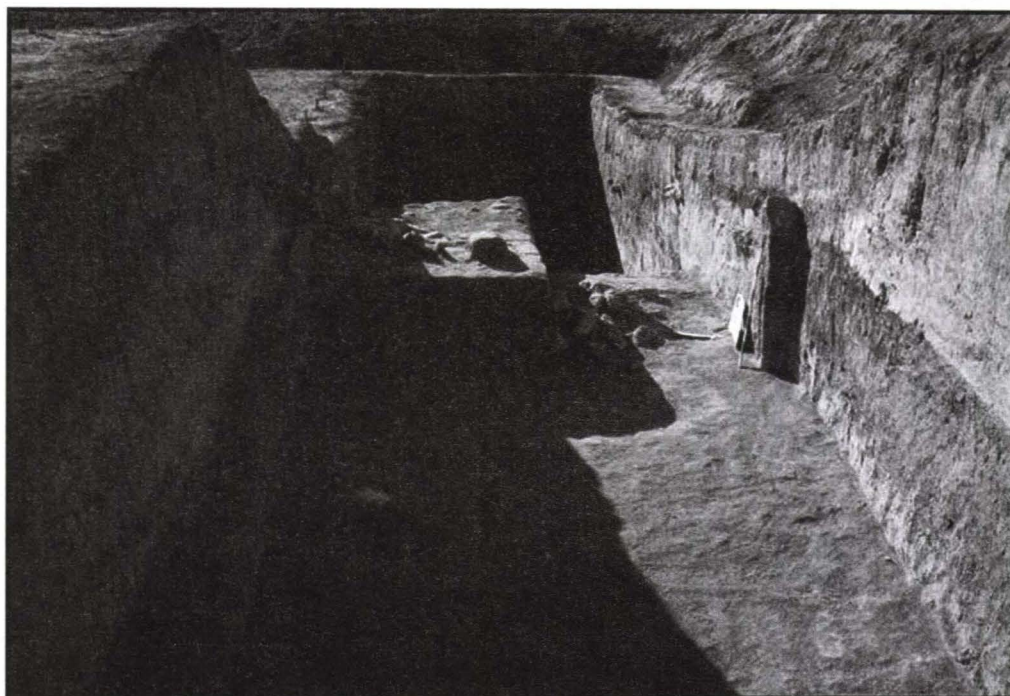

Fig. 2.

Plansa III:

Fig. 1. Imagine cu valul de pământ care închide așezarea pe partea de vest.

Fig. 2. Secțiune prin sistemul defensiv al așezării medievale timpurii (după Strabon. Bulletin d'information historique, 2003, 2, p. 60).

de mici dimensiuni de la vase confecționate din pastă fină, arse în atmosferă reducătoare și ornamentate prin tehnica lustrului cu lustruire mecanică, respectiv linii dispuse în rețea. Două dintre fragmentele descoperite în șanț (pl. IV/5-6) se aflau într-un strat de pământ galben (la adâncimea de 2,35 m), aflat deasupra unui strat de pământ negru afânat. Probabil că stratul de pământ galben din șanț provine de la val. Din nivelul de pământ galben al valului provin două fragmente, unul din pastă comună cu nisip, ars reducător și decorat cu linii orizontale incizate și

unul din pastă fină, ars reducător și ornamentat cu linii lustruite (pl. IV/7). Un alt fragment confecționat din pastă fină, ars reducător (cărămiziu-cafeniu în spărtură) și decorat cu linii oblice lustruite provine din pământul negru antic de sub stratul cu pământ galben al valului, adică din nivelul de călcare de la momentul construirii valului (pl. IV/8).

Caracteristicile ceramicii descoperite în secțiunea ce a tăiat valul și șanțul ne oferă orientativ o încadrare cronologică, însă nu definitivă, alte secțiuni urmând a fi realizate în scopul obținerii de noi date care să ajute la o datare cât mai precisă a momentului construirii sistemului defensiv. În acest stadiu al cercetărilor, se presupune că el a aparținut unei faze mai timpurii a așezării, fortificațiile de pământ, de tip închis sau cele parțiale, fiind o practică cunoscută în nord-estul Bulgariei în secolul al IX-lea¹³.

În 2017 a fost deschis un sondaj în colțul de nord-vest al așezării, unde P. Polonic înregistra „iar aproape de colțul nord-vestic se vede bine ieșind din val zidul înconjurător al cetății, care are o grosime de 4 m și este construit din pietre mari cioplite, legate cu var.” În acest stadiu, nu se confirmă amprenta zidului sau resturi ale acestuia (cercetarea este în desfășurare), aici fiind înregistrate câteva gropi de pari.

Despre așezarea medievală timpurie de la Oltina-„Capul dealului” putem spune că abia începe să capete contur, chiar dacă nu peste mult timp se vor face două decenii de la debutul cercetărilor. Lipsa fondurilor nu a permis desfășurarea tuturor campaniilor din anul 2001 până în prezent, iar valoarea scăzută a acestora a făcut uneori ca cercetarea să se desfășoare ori cu un număr mic de muncitori, ori pe o perioadă de doar două-trei săptămâni. Totuși, cercetările efectuate permit unele considerații asupra structurii acesteia, evident raportate la actualul stadiu al cercetărilor și insuficiente pentru formarea unei imagini complete.

Pe o suprafață de circa 500 mp au fost înregistrate până acum 23 locuințe (două prezentând refacere), anexe gospodărești (cu precădere gropi de provizii), gropi menajere și trei morminte. Precizăm că, cu excepția perimetrului sistemului defensiv și a unui sondaj stratigrafic de la limita estică a sectorului B, în niciuna dintre secțiuni nu s-a ajuns la solul steril.

În partea de sud-vest a așezării (sectorul A), la circa 50 m est de presupusa intrare din latura de vest (aceea marcată printr-o spărtură în val și un drum adâncit), respectiv 40 m sud-est, într-o zonă aproape plană situată în partea superioară a capătului de deal, a fost constatată aglomerare de locuire și abundență de material. Deși până acum nu a fost observată suprapunerea unor complexe, inventarul acestora și anumite particularități de construcție ale locuințelor demonstrează o locuire a perimetrului aflat în apropierea sistemului defensiv (între 10 m și 50 m est de acesta) în toată perioada de funcționare a așezării, cu o aglomerare mai mare începând cu sfârșitul secolului al X-lea p.Chr.¹⁴

În partea de est (sectorul B), la circa 95 m sud de „intrarea” dinspre colțul de nord-est marcată prin drumul adâncit, pe panta ce coboară lin, terenul a fost ocupat cu locuințe până spre limita inferioară. Aici a fost constatată preferința dispunerii lor cu precădere în zona unor „terase”, fapt dovedit de dese suprapuneri de complexe, în unele cazuri fiind antrenate și câte trei¹⁵. În acest sector au fost înregistrate locuințe adâncite (bordeie) din faza mai timpurie a așezării. Spre exemplu, Complexul 2/2012, o locuință adâncită cu cuptor scobit în peretele de vest datată pe baza inventarului în secolul al X-lea p.Chr., era suprapus de Complexul 4/2011 și el tot o locuință adâncită, dar cu cuptor din piatră amenajat într-o groapă cu cale de acces, așadar mai jos decât nivelul podelei lutuite (de altfel, realizarea lui a determinat distrugerea părții de sud a bordeiului descoperit în anul 2012, pe care îl suprapunea). Complexul 4/2011 a fost datat pe baza inventarului în prima jumătate a secolului al XI-lea p.Chr. și era, la rândul lui, suprapus de un atelier (probabil de fierar) din secolul al XI-lea p.Chr. Spre finalul perioadei de existență a așezării zona a fost transformată în necropolă, aici fiind înregistrate cele trei morminte descoperite până acum. În acest sector a fost înregistrat, lenticular, și un strat cu material roman și getic (în care era săpată groapa unei locuințe medievale timpurii), precum și două complexe getice. Existența acestor

¹³ ATANASOV, IOTOV, MIHAJLOV 2011, p. 221.

¹⁴ CHIRIAC, APARASCHIVEI, CUSTUREA, MOTOTOLEA, MATEI, RADU, STANC, ȘONKEREKE, NAIDEN, OPREA, SASSU, UDEANU, MARINEAȚĂ, PEȘTENARU, HOMEUCĂ, ILIE 2004, p. 223.

¹⁵ CUSTUREA, TALMAȚCHI, ȘOVA 2012, p. 93; CUSTUREA, TALMAȚCHI, ȘOVA 2013, p. 96.

perioade era anterior presupusă pe baza unor fragmente ceramice prezente în nivelul vegetal sau în stratul medieval timpuriu, dislocate în timpul construirii locuințelor și realizării diferitelor anexe medievale timpurii.

Așadar, s-a constatat că în perimetrul așezării au avut loc în timp mai multe transformări. Unele zone de la marginea acesteia, alocate inițial spațiilor de locuit, au fost cedate pentru ridicarea unor construcții cu caracter economic, fără a ști încă dacă putem vorbi de constituirea unor „cartiere” meșteșugărești. Decăderea treptată a așezării, al cărei debut poate fi corelat din punct de vedere monetar cu domnia împăratului bizantin Mihail IV (1034-1041)¹⁶ și din punct de vedere politic cu invaziile pecenege repetate din deceniul patru al secolului al XI-lea p.Chr.¹⁷ (cărora tindem să le atribuim mai multe locuințe incendiate descoperite pe întreg perimetrul cercetat), a făcut loc treptat, în partea de est (rămâne de văzut cât din aceasta), în spațiul structurat din punct de vedere urbanistic specific perioadei, unei zone cu morminte.

Pentru perioada medievală timpurie, în așezările din Dobrogea, cercetate până acum, sunt documentate arheologic, ca tipuri de spațiu de locuit, locuința adâncită în pământ și locuința de suprafață. La Oltina-„Capul dealului” locuințele adâncite aveau plan pătrat sau dreptunghiular, cu o suprafață medie de 3,30 x 3,80 m și o adâncime a gropii ce varia între 0,47 m - 0,60 m, și prezentau o singură încăpere. Nu toate bordeiele aveau malurile căptușite, dar când exista căptușirea a fost făcută cu lemn (la un bordei incendiat lemnul carbonizat se mai păstra pe o înălțime de 0,45 m, iar în colțuri și pe laturi se păstrau urmele stâlpilor de lemn sau chiar resturi carbonizate ale acestora).

Identificarea între două și unsprezece gropi de pari în perimetrul locuințelor adâncite ne arată că structura superioară a acestora era susținută de un schelet de lemn; în timp ce prezența bucăților de pământ galben cu amprentă de nuiete și trestie indică că partea superioară a pereților (dintre nivelul de călcare și acoperiș) era din împletitură de trestie sau nuiete peste care se aplica lipitură de pământ galben. Podelele bordeielor, cercetate până acum, erau numai din lipitură de pământ galben, cu o grosime ce varia între 2,6 cm și 3 cm, iar acoperișul era din material ușor (trestie, stuf, paie, iarbă), uneori cu lipitură de pământ galben.

Datorită realităților oferite de săpăturile arheologice efectuate până acum cunoaștem că locuințele de suprafață prezentau un plan dreptunghiular (majoritar cu colțurile rotunjite), aveau suprafețe de circa 7,5 mp - 11 mp și uneori temelie din piatră sau lut galben bine tasat (într-un singur caz s-a constatat că peretele de vest al locuinței fusese făcut, cel puțin în partea inferioară, păstrată în elevație pe 0,43 m, dintr-o lutuială foarte tare, lată de 0,42 m - 0,50 m). Ampretele gropilor de pari (după caz, de la două la opt) documentează utilizarea lemnului la ridicarea structurii superioare, iar bucățile de lutuială cu urme de trestie și nuiete denotă folosirea acestei modalități de construcție a pereților și, probabil, a acoperișului. Podelele locuințelor de suprafață de la Oltina-„Capul dealului” erau doar din lutuială și aveau grosimi de 3-4 cm¹⁸.

Analizând succesiunea cronologico-tipologică a spațiilor de locuit descoperite în această așezare, am observat că bordeiele cu cuptor scobit pe una din laturi sunt suprapuse de bordeiele cu cuptor din piatră și de locuințele de suprafață.

Cele trei morminte (orientate V-E, cu capul la vest) au fost surprinse spre limita de est a așezării, la adâncimea de 0,30-0,56 m. Doar unul păstrează scheletul în conexiune anatomică, celelalte având o stare de conservare precară. Nu departe de acestea au apărut o monedă Vasile II - Constantin VIII și o cruce relicvar, ambele din bronz, posibil obiecte din inventarul mormintelor, purtate de plug¹⁹.

Din totalul descoperirilor, materialul ceramic este cel mai numeros. Din punct de vedere al funcționalității, acesta prezintă categoriile întâlnite în mod obișnuit în mai toate așezările medievale timpurii²⁰: vase de bucătărie; vase de masă; vase pentru păstrare și transport; obiecte cu utilizări speciale. Analiza petrografică (făcută la stereomicroscop, respectiv secțiuni subțiri la microscopul petrografic cu lumină polarizată), a dus la identificarea următoarelor tipuri de pastă: pastă fină și

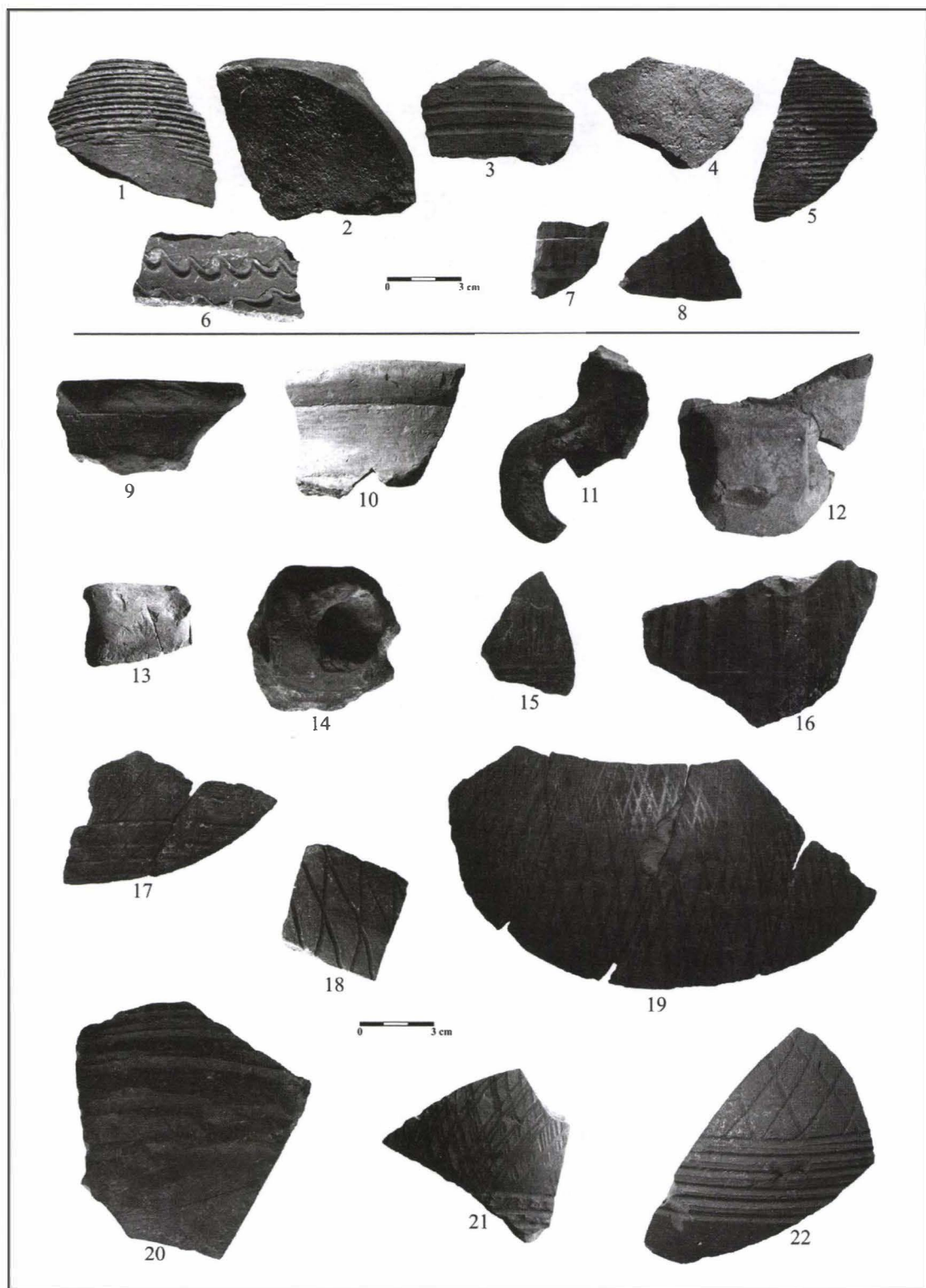
¹⁶ CUSTUREA 2006, p. 416; CUSTUREA 2009, p. 613.

¹⁷ DIACONU 1970, p. 43-49.

¹⁸ CUSTUREA, TALMAȚCHI, ȘOVA 2013, p. 96.

¹⁹ CUSTUREA, TALMAȚCHI, MOTOTOLEA 2009, p. 157; CUSTUREA, TALMAȚCHI, ȘOVA 2011, p. 87.

²⁰ DONĚEVA-PETKOVA 1977, p. 33-110.

Plansa IV: Ceramică descoperită în așezarea de la Oltina -,Capul dealului” (1-8. în perimetrul sistemului defensiv; 9-22. ceramică arsă în mediu reducător).

foarte fină cu structură porfirică; pastă fină până la medie cu lut birefringent pur; pastă foarte fină și fină, carbonatică; pastă medie cu materie vegetală; pastă eterogenă (comună) medie și mai grosieră cu structură porfirică²¹. Conform analizelor PIXE, care au vizat compoziția pastei ceramice, au fost delimitate două grupe: a celor făcute din argile caolinice și a celor făcute din materii prime

²¹ BUGOI, TALMAȚCHI, HAITĂ, CECCATO 2018, p. 111-112.

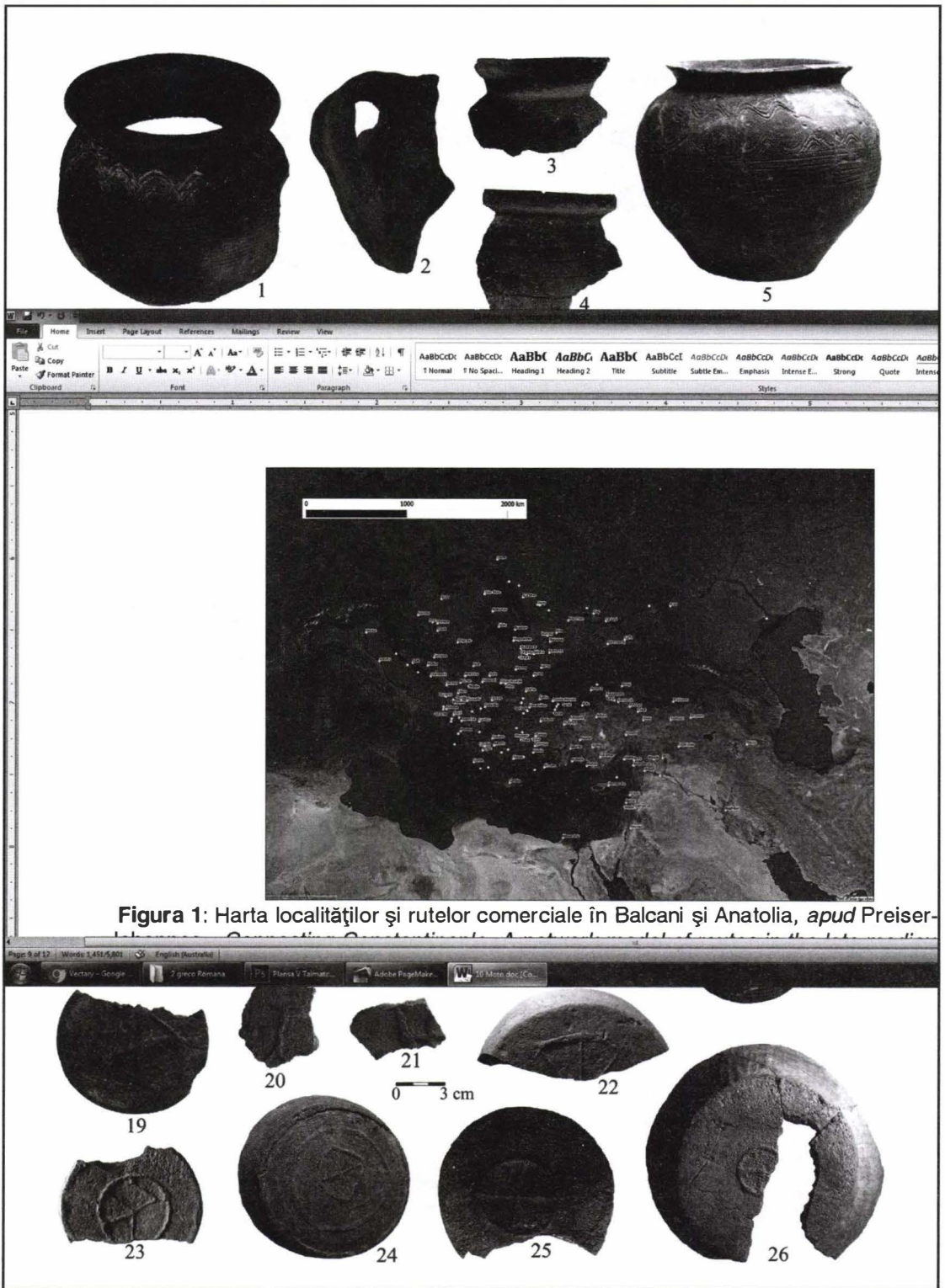

Figura 1: Harta localităților și rutelor comerciale în Balcani și Anatolia, *apud* Preisler-

Planșa V: Ceramică arsă oxidant descoperită în așezarea de la Oltina - „Capul dealului”.

sedimentare (pastă comună)²². Analizele interdisciplinare au arătat că depozitele aluvionare de pe malul Dunării au constituit sursa de lut pentru confecționarea majorității vaselor din lut comun. Totodată, au arătat că pentru realizarea unora dintre vase s-a folosit lut amestecat (caolin și lut comun), probabil pentru a conferi vasului mai multă rezistență.

Ceramica modelată din pastă comună, arsă oxidant, este cea mai numeroasă (pl. V). Ea a fost lucrată la roata lentă și rapidă. În general, vasele au fost arse fără profunzime (au miezul

²² BUGOI, TALMAȚCHI, HAITĂ, CECCATO 2018, p. 112-114.

cenușiu), dar sunt și vase cu ardere bună (la cărămiziu sau galben deschis). Majoritar, aceasta a fost decorată prin tehnica inciziei. Vasele confecționate din pastă foarte fină și fină prezintă mai rar decor incizat, ele având suprafața exterioară cu smalt verde-oliv (după caz, aplicat peste elementele decorative incizate sau în relief)²³, angobă micacee (uneori peste aceasta au fost trasate cu vopsea roșie motive geometrice), ori cu elemente decorative lustruite. Puține fragmente au fost decorate cu impresiuni realizate cu roțița dințată, alveole sau creștături. Ceramica din pastă fină, arsă în atmosferă reducătoare (având nuanțe de la castaniu închis la negru), a fost lucrată la roata rapidă sau lentă (pl. IV/9-22). Ea are o prezență mai rară în descoperiri (doar în stare fragmentară) și a fost ornamentată prin tehnica lustrului, uneori combinată cu elemente incizate. Din pastă comună au fost făcute vase care se încadrează în toate cele patru categorii referitoare la funcționalitate amintite mai sus. Tipologic, ele se distribuie astfel: oala fără toarte/borcan, oala cu toartă/toarte, căldări (vase de bucătărie); urcioare cu o toartă, urcioare amforoidale, strachina (vase de masă); oale fără toarte de dimensiuni mai mari, amfore (vase pentru păstrare și transport); opaițul (obiecte cu utilizări speciale). Pe fundul a numeroase vase confecționate din lut comun au fost redată, în relief, diverse mărci de olar, iar pe unele amfore și pe fundul unui urciur amforoidal au fost incizate diverse semne.

Pe baza analizelor interdisciplinare, câteva fragmente de culoare galbenă deschisă (unul cu marcă în relief și trei cu dungi de vopsea roșie, dintre care două și cu angobă aurie), având caracteristici ce le încadrau în grupa ceramicii „din humă alburie” (caolin)²⁴ prezentă în siturile de la Dunărea de Jos în această perioadă, s-au dovedit a fi confecționate din lut comun. O situație asemănătoare a fost înregistrată la Pliska, unde este vorba majoritar despre o categorie ceramică superioară²⁵. În cadrul grupei confecționată din lut comun, cele patru fragmente împreună cu alte două fragmente acoperite cu angobă aurie și unul ars în atmosferă reducătoare formează un grup separat, ce se distinge în mod clar în majoritatea diagramelor de corelare. Acest grup este compus dintr-o ceramică de bună calitate, confecționată dintr-o pastă fină, cu mică fină și rari carbonați fini, prezentând în general o ardere completă. Caracteristicile acestui grup sugerează o posibilă proveniență a vaselor din atelierele de la Pliska sau din preajma acesteia.

Ceramica din caolin a fost făcută la roata lentă și rapidă. Ea a fost arsă oxidant, bine sau fără profunzime, și a fost decorată prin tehnica inciziei sau cu vopsea (roșie și maron). Tipurile de vase ce aparțin acestei categorii, raportându-ne la stadiul cercetărilor, sunt: oala fără toarte, oala cu toarte, urciurul și strachina. Unele vase au marcă pe fund, redată în relief.

Alături de ceramică, din complexe și din strat, a fost recoltat un abundent și divers material arheologic, constând în: obiecte din bronz (cruciulițe simple sau reliquar, inele, clopoțel piriform cu tăietură în cruce, decorațiune de curea, aplice etc.)²⁶; piese din sticlă (brățări fragmentare și mărgel); obiecte din os și corn (împungătoare, mânere); obiecte din fier (cuțite, seceri, cârlige de pescuit, piroane, vârfuri de săgeți); monede; capăt din piatră pentru biciul de luptă; bile de praștie; gresii pentru ascuțit; cărămizi cu șanțuri folosite la ascuțit obiecte din os; fusaiole; greutăți pentru plasa de pescuit; râșnițe; lupe și fragmente de zgură de fier; material faunistic etc. Aceștia li se alătură materialele provenite din descoperiri fortuite, dintre care amintim un sigiliu din plumb al generalului Gregorios Mavrokatalon²⁷; monede²⁸; cruciulițe din bronz, aramă și plumb²⁹.

Raportându-ne la actualul stadiu al cercetărilor, putem conchide că problema sistemului defensiv rămâne deschisă. Demantelarea intenționată a zidurilor cu scopul de a vinde piatra, acțiune întreprinsă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a determinat schimbări majore ale situației din teren. Împădurirea artificială a pantelor dealului, în deceniul opt al secolului trecut, și exploatarea agricolă a terenului din perimetrul sitului, până acum un deceniu, sunt încă doi factorii care fac mai dificilă identificarea realităților din perioada analizată. Datele obținute până acum ne determină să considerăm că sistemului defensiv aparține unei faze mai timpurii a așezării, după cum precizăm mai sus. De altfel, împrejmuirea sau închiderea așezărilor cu val și șanț era o

²³ PARASCHIV-TALMAȚCHI 2017, p. 271-285.

²⁴ ȘTEFAN, BARNEA, COMȘA, COMȘA 1967, p. 163-164.

²⁵ PETROVA, BREY 2005, p. 167-174.

²⁶ CUSTUREA 2000-2001, p. 583-594; CUSTUREA, PARASCHIV-TALMAȚCHI 2009, p. 485-492.

²⁷ CHIRIAC 2000-2001 p. 343-348.

²⁸ CUSTUREA 2006, p. 415-421;

²⁹ CUSTUREA, PARASCHIV-TALMAȚCHI 2009, p. 485-492.

practică larg întâlnită în evul mediu timpuriu, structura defensivă având caracteristici dictate atât de situația terenului cât și de perioada în care a fost construită³⁰. La Oltina-„Capul dealului”, în sistemul defensiv urmează a fi efectuate noi sondaje, în scopul completării datelor și realizării, dacă este cazul, corecturilor necesare.

În secolele VIII-XI, pe malul drept al Dunării s-au constituit treptat numeroase așezări mai mult sau mai puțin implicate în supravegherea circulației pe fluviu și apărarea teritoriilor aflate la sud de Dunăre. Locuirea de la Oltina-„Capul dealului” a debutat în prima jumătate a perioadei enunțate, probabil în secolul al IX-lea p.Chr. Caracteristicile unor descoperiri (tipuri ceramice, spații de locuit, obiecte diverse) susțin, în actualul stadiu de cercetare, plasarea temporală a începutului așezării în acest secol. În sprijinul lor vin descoperirile monetare. De aici provin trei monede din bronz, două de la împăratul bizantin Theophil (829-842) și una de la Leon VI (886-912)³¹. De asemenea, datarea cu radiocarbon (C-14) a unei astragale din inventarul Complexului 4/2012 a determinat o încadrare cronologică între anii 764-886³².

Pentru următoarele două secole dovezile materiale sunt numeroase. În acest context amintim un fals placat cu aur din timpul lui Constantin VII (913-959)³³ și un fragment de tezaur din trei monede de argint – *miliaresia* – (emisiunile cele mai răspândite – DOW III, 2, 7a) de la Ioan Tzimiskes (967-976)³⁴. Este interesant de precizat că piesele din metal prețios sunt, în general, corelate cu cheltuielile militare sau cu stipendiile oferite unor șefi locali, spre deosebire de cele din bronz a căror prezență este pusă pe seama activităților economice³⁵.

Descoperirile de până acum dovedesc că așezarea de la Oltina-„Capul dealului” nu a funcționat într-un cadru închis. Ea a fost parte a unui sistem mai larg, care cuprindea așezări din Dobrogea și din nord-estul Bulgariei, sistem activ înainte de revenirea Imperiului bizantin la Dunărea de Jos. Aflată în aria de influență a două cetăți, cea de la Silistra (important centru economic și militar), apoi în secolul al XI-lea p.Chr. și Păcuiul lui Soare, așezarea de la Oltina-„Capul dealului” a beneficiat de evoluții economice pozitive. După evenimentele din anul 971 A.D., comunitatea de aici s-a adaptat la modul de viață determinat de administrarea zonei de către Imperiul bizantin și a intrat repede în noul circuit economic. Descoperirea a peste 200 de monede, a amforelor, a ceramicii cu angobă aurie, a obiectelor din sticlă etc. relevă schimbări de amploare în cadrul comunității, cu precădere în secolul al XI-lea p.Chr. Această dezvoltare a avut însă și dezavantaje, așezarea fiind afectată de invaziile pecenegilor și uzilor, din secolul al XI-lea p.Chr., evenimente care au determinat decăderea ei și încetarea locuirii, probabil spre finalul secolului.

BIBLIOGRAFIE

ATANASOV, IOTOV, MIHAJLOV 2011 – G. Atanasov, V. Iotov, K. Mihajlov, *The medieval fortress (beginning of 9th – beginning of 11th c.) near the village of Okorsh, Silistra province*, în: Orient și Occident/East and West. Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos/Culture and civilisation at the Lower Danube, 2011, 28, p. 220-239.

BARNEA, ȘTEFĂNESCU 1971 – I. Barnea, Ș. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București.

BUGOI, TALMAȚCHI, HAITĂ, CECCATO 2018 – R. Bugoi, C. Talmațchi, C. Haită, D. Ceccato, *Characterization of Byzantine pottery from Oltina (Constanța County), Romania, using PIXE and Optical Microscopy*, Nuclear Instruments and Methods in Physics Research. Section B. Beam Interactions with Materials and Atoms, 417, 2018, p. 110-114.

³⁰ COSMA 2002, p. 42-54; IPLIC 2006; GEORGIEV, IVANOV 2015, p. 89-90.

³¹ CUSTUREA 2000-2001, p. 591; CUSTUREA 2009, p. 612.

³² Analiza a fost realizată la Institutul Național de Fizică și Inginerie Nucleară "Horia Hulubei", România, de către dr. Tiberiu Sava, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³³ CUSTUREA 2006, p. 416-417.

³⁴ CUSTUREA, IONEL 2002-2003, p. 433-438; CUSTUREA 2009, p. 613.

³⁵ CUSTUREA, IONEL 2002-2003, p. 434.

- CHIRIAC 2000-2001 – C. Chiriac, *Un sigiliu bizantin inedit descoperit la Oltina (jud. Constanța)*, Arheologia Moldovei, 2000-2001, 23-24, p. 343-348.
- CHIRIAC, APARASCHIVEI, CUSTUREA, MOTOTOLEA, MATEI, RADU, STANC, ȘONKEREKE, NAIDEN, OPREA, SASSU, UDEANU, MARINEAȚĂ, PEȘTENARU, HOMEUCĂ, ILIE 2004 – C. Chiriac, D. Aparaschivei, G. Custurea, A. Mototolea, I. Matei, L. Radu, S. Stanc, L. Șonkereke, I. Naiden, D. Oprea, A. Sassu, M. Udeanu, A. Marineață, E. Peștenaru, N. Homeucă, V. Ilie, *Oltina, com. Oltina, jud. Constanța, Punct: Capul Dealului*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2003. A XXXVIII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice*, Cluj-Napoca, 26-29 mai 2004, București 2004, 222-224.
- CHIRIAC, CUSTUREA 2002 – C. Chiriac, G. Custurea, *Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001. A XXXVI-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice*, Buziaș, 28 mai – 1 iunie 2002, București 2002, 222.
- COSMA 2002 – C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României în secolele VIII-X d.H.*, Cluj-Napoca.
- CUSTUREA 2000-2001 – G. Custurea, *Descoperiri arheologice și numismatice de pe raza localității Satu Nou (com. Oltina, jud. Constanța)*, Pontica, 2000-2001, 33-34, p. 583-594.
- CUSTUREA 2006 - G., Custurea, *Noi descoperiri monetare bizantine din așezarea de la Capu Dealului – Oltina*, Pontica, 2006, 39, p. 415-421.
- CUSTUREA 2009 - G., Custurea, *Monede bizantine descoperite în așezarea de la Oltina – „Capu Dealului”*, Pontica, 2009, 42, p. 611-620.
- CUSTUREA, IONEL 2002-2003 – G. Custurea, M. Ionel, *Un tezaur monetar bizantin descoperit în Dobrogea*, Pontica, 2002-2003, 35-36, p. 433-438.
- CUSTUREA, PARASCHIV-TALMAȚCHI 2009 – G. Custurea, C. Paraschiv-Talmațchi, *Obiecte creștine descoperite la Oltina (jud. Constanța)*, Pontica, 2009, 42, p. 485-492.
- CUSTUREA, TALMAȚCHI, MOTOTOLEA 2009 – G. Custurea, C. Talmațchi, A. Mototolea, *Oltina, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: Capul Dealului*, în *Valachica*, 21-22 (2008-2009), *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2008. A XLIII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice*, Târgoviște, 27-30 mai 2009, Târgoviște, 2009, p. 157.
- CUSTUREA, TALMAȚCHI, ȘOVA 2011 - Custurea, G., Talmațchi, C., Șova, C., *Oltina, com. Oltina, jud. Constanța, Punct: Capul Dealului*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2010. A XLV-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice*, Sibiu, 26-29 mai 2011, Sibiu, 2011, p. 87.
- CUSTUREA, TALMAȚCHI, ȘOVA 2012 - Custurea, G., Talmațchi, C., Șova, C., *Oltina, com. Oltina, jud. Constanța, Punct: Capul Dealului*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2011. A XLVI-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice*, Târgu Mureș, 23-26 mai 2012, București, 2012, p. 92-93.
- CUSTUREA, TALMAȚCHI, ȘOVA 2013 - G. Custurea, C. Talmațchi, C. Șova, *Oltina, com. Oltina, jud. Constanța, punct „Capul Dealului” – Sector B*, în CCAR. Campania 2012. A XLVII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Craiova, 27-30 mai 2013, Iași, 2013, p. 95-96.
- DIACONU 1970 – P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București.
- GEORGIEV, IVANOV 2015 – P. Georgiev, S. Ivanov, 2015, 11, p. 49-90.
- IRIMIA 1968 - M. Irimia, *Cuptoarele romano-bizantine de ars ceramică de la Oltina (jud. Constanța)*, Pontica, 1968, 1, 379-408.
- IRIMIA, CONOVICI 1989 - M. Irimia, N. Conovici, *Așezarea getică fortificată de la Satu Nou – „Valea lui Voicu” (com. Oltina, jud. Constanța). Raport preliminar*, Thraco-Dacica, 1989, 10/1-2, p. 115-154.
- IRIMIA, CONOVICI, GANCIU 2011 – M. Irimia, N. Conovici, A. Ganciu, *Sondajul arheologic de la Satu Nou – „Vadu Vacilor” (com. Oltina, jud. Constanța)*, Constanța.
- MĂGUREANU 2010 – D. Măgureanu, *Note asupra siturilor arheologice și istorice din județul Buzău. Valorificarea unor manuscrise aparținând fondului Pamfil Polonic*, Mousaios, 2010, 15, p. 341-376.
- MITREA, ANGELESCU 1959 – B. Mitrea, N. Angelescu, *Săpăturile de la Satu Nou (r. Adamclisi, reg. Constanța)*, Materiale și cercetări arheologice, 1959, 5, p. 535-542.
- MITREA 1962 – B. Mitrea, *Săpăturile de la Satu Nou. Necropolele feudale timpurii (r. Adamclisi,*

reg. Dobrogea), Materiale și cercetări arheologice, 1962, 8, p. 643-647.

PARASCHIV-TALMAȚCHI 2017 – C. Paraschiv-Talmațchi, *Early Medieval Glazed Ceramics Discovered in the Fortifications from Hârșova and Oltina (south-east of Romania)*, în S. Bocharov, V. François, A. Sitdikov (eds.), *Glazed Pottery of the Mediterranean and the Black Sea Region, 10th–18th Centuries*, Vol. 2, Kazan-Kishinev, 2017, p. 271-285.

PETROVA, BREY 2005 – V. Petrova, G. Brey, *Provenance studies of early mediaeval fast wheel pottery from Pliska, Bulgaria*, în M. Isabel Prudêncio, M. Isabel Dias, J.C. Waerenborgh (eds.), *Understanding people through their pottery. Proceedings of the 7th European Meeting an Ancient Ceramics (EMAC '03), October 27-31, 2003, Lisbon, Trabalhos de arqueologia, 2005, 42, p. 167-174.*

POLONIC – P. Polonic, *Cercetări de pe malul drept al Dunării de la Hârșova în sus*. Manuscris (caietul 12, filele 33-35) aflat la Biblioteca Academiei Române.

ȘOVA 2015 – C. Șova, *Populația getică din Dobrogea în secolele I a.Chr. – II p.Chr.*, Cluj-Napoca.

ȘTEFAN, BARNEA, COMȘA, COMȘA 1967 – Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I, Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, București.

ȚIPLIC 2006 - I. M., Țiplic, *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu: secolele X-XIV*, București.

ȚIPLIC 2007 - I. M. Țiplic, *Fortificațiile medievale timpurii din Transilvania (sec. X-XII)*, Iași.

RUTE COMERCIALE ȘI LOCURI DE POPAS ÎN DOBROGEA OTOMANĂ (secolele XVI - XVIII)

Aurel Mototolea¹

ABSTRACT. *Dobrudja is located at the crossroad of commercial roads and was always the transit area for the trade road that linked the Mediterranean to the Baltic area, as well as a terminus point for the commercial routes in central Europe. This, together with the implementation of traditions of the Muslim world, led to the appearance in the important centers of the province of a specific element: the inns. They acquire specific features, according to the oriental tradition. Written sources of that time certify the existence of inns in Dobrudjan cities but also in other small localities. In rare cases this information is confirmed by archaeological findings. The present paper presents the steps in the emergence of these inns, their spatial distribution, the factors that led to the development but also to the involution of their activity. Here are also presented the general characteristics of this kind of public establishment in the Muslim world and the degree in which these were preserved in the case of Dobrudjan inns. The more appropriate term for Dobrudja is that of "inn" (Khân) and not caravan-serai, a well-known term in the Islamic world. An interesting element is the connection of Dobrudja with Balkan commercial routes.*

Key words: Dobrudja; inns / khâns; Ottoman period; trade routes; Islam.

Introducere

În cele ce urmează¹ este analizat fenomenul caravanier în actualul spațiu dobrogean (teritoriul județelor Tulcea și Constanța), însă cu trimiteri la centre sau zone aflate actualmente în Bulgaria (*Bazargic* / Dobrici, *Musabei* / Krasen) sau Ucraina (Ismail), atunci când situația o impune. Sursele de informare sunt deopotrivă scrise (relatări, rapoarte, documente oficiale) sau arheologice. Totodată,

¹Muzeograf; Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: aurelmototolea@yahoo.com

¹ Într-o primă formă, această temă a fost abordată în Actele Simpozionului Internațional Turkey-Romania Relations: Past and present (04-06 octombrie 2017, Constanța) sub titlul "The roadside inns (khâns) in ottoman Dobrudja".

pentru spațiul dobrogean considerăm mai adecvată folosirea termenului de «han» în locul celui de «caravanserai».

Caravane, drumuri comerciale și caravanseraiuri

Termenul *caravanserai* provine din limba persană, dialectul pahlavi (*kârwânsarâ*), fiind un termen compozit ce a devenit uzual pentru popasurile islamice în toate limbile europene, compus din *kârwân* (caravană, cu sensul inițial de “cel care protejează comerțul”²), cu *sarâ* (palat sau clădire cu o curte închisă), și răspândit pe filieră arabă în lumea islamică. Desemnează un loc unde călătorii se puteau odihni și își puteau recăpăta forțele după o zi de călătorie. În timp termenul a fost substituit de cel de „han”, provenit tot din limba persană (*khân*³ - „casă”), cu sensul inițial de caravanserai urban de dimensiuni mai mici, comparativ cu cel rutier⁴.

Fenomenul caravanier și caravanseraiurile au format, pentru mai mult de un mileniu, un aspect de civilizație major, martor al intensității și diversității schimburilor comerciale și culturale⁵, fiind legate de expansiunea islamului și a comerțului terestru și acoperind perioada dintre secolul VIII p.Chr. și începutul secolului XX⁶.

Asociate îndeosebi culturii islamice, caravanele și caravanseraiurile au, în realitate, origini mult mai vechi, comerțul caravanier de mărfuri fiind atestat încă din mileniul III a.Chr. (Egipt - Aswan, Mesopotamia - Kültepe, Imperiul Hittit)⁷ și perioada biblică (*Geneza 37.25*)⁸.

În ultimii ani, studiul binomului funcțional caravană – caravanserai, precum și a rutelor comerciale asociate acestora a luat amploare⁹, zona de studiu însă fiind concentrată asupra culoarului asiatic al Drumului Mătăsii, unde fenomenul coincide cu cel istoric de expansiune a islamului.

Multe caravanseraiuri au fost construite de-a lungul rutelor tradiționale de comerț, poștă și militare, pe drumul spre porturile maritime sau spre centrele de cult tradiționale. Raportat la poziționarea față de așezările umane, apar *caravanseraiuri urbane*, aflate în interiorul sau la una din intrările în oraș, și *caravanseraiuri rutiere*, stabilite în locații izolate, departe de așezări, aflate pe traseul marilor drumuri comerciale¹⁰. La construirea, întreținerea și exploatarea caravanseraiurilor contribuie stăpânirea centrală, stăpânirea locală sau inițiativa privată, în majoritatea cazurilor existența unui caravanserai însemnând sursă de venituri, prosperitate și, în plan simbolic, putere¹¹.

Odată cu extinderea Imperiului Otoman din secolele XV și XVI în teritorii din Asia, Africa și Europa, se acordă o mare importanță schimburilor comerciale, și în special axelor de circulație trans-continentale ce unesc Istanbulul cu centrele orientale (Bagdad, Cairo, Damasc) și balcanice (Sofia, Belgrad, Edirne). În acest context, hanurile cunosc o nouă perioadă de dezvoltare, fiind renovate cele vechi și construite altele noi; hanul devine o prezență importantă, indispensabilă a sistemului imperial otoman de rute comerciale¹².

² Yifat Thareani-Sussely, „Ancient Caravanserais: An Archaeological View from ‘Aroer”, *Levant*, No.39, 2007, p.123.

³ <http://www.iranicaonline.org/articles/caravansary>

⁴ Trebuie precizat că în 1574, la Istanbul, încă este în uz distincția între caravanserai și han, conform relatării călătorului polonez Maciej Strykowski, vezi Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, Volumul II, Editura Științifică, București, 1970, p.449.

⁵ André Del, Cinzia Tavernari, „Les réseaux de polygones de Thiessen. Application à la géolocalisation robuste de caravanserais décrits dans les récits anciens de voyageurs”, *Géomatique Expert*, no.70, Paris, 2009, p.97.

⁶ Thomas Staubli, *Karawane. Lexikon*, <http://www.bibelwissenschaft.de/de/stichwort/23196/>, p.9 (accesat pe 02 august 2017).

⁷ Thomas Staubli, *op.cit.*, p.2 și 5.

⁸ *Ibidem*, p.6.

⁹ Vezi André Del, Cinzia Tavernari, N. Boutros, „Management of material heritage information : structured repository for travelers annotations over a qualified caravanserais inventory”, în *Space, Time, Place: Third International Conference on Remote Sensing in Archaeology*, BAR International Series 2118, Oxford, 2010, p.419.

¹⁰ Yifat Thareani-Sussely, *op.cit.*, p.124.

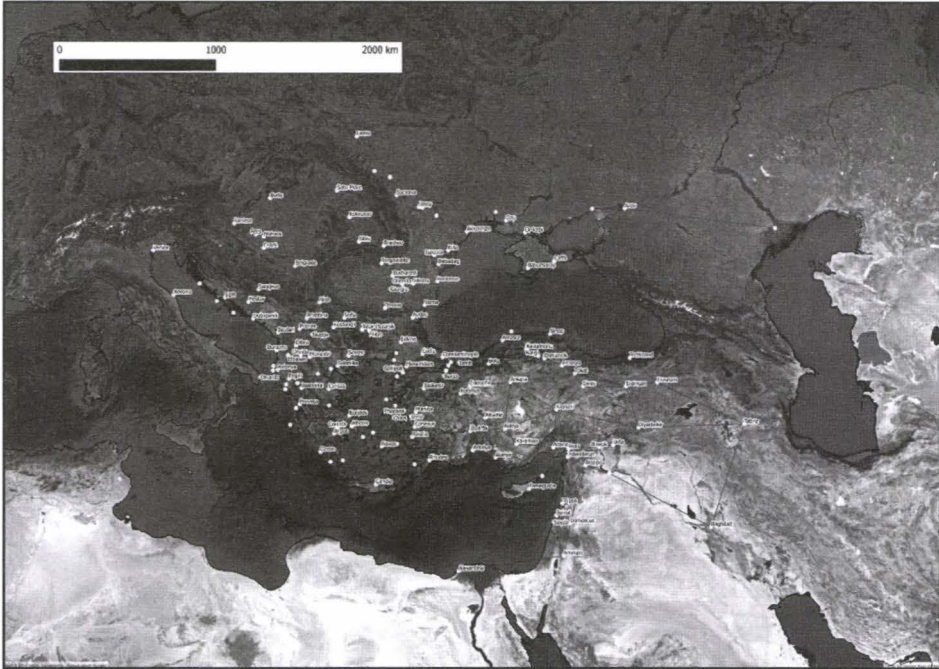
¹¹ De exemplu, caravanseraiurile din Anatolia perioadei Seljuk au fost construite ca rezultat al interesului sultanal față de activitățile comerciale, care erau direct relateate cu statusul economic al acestora, vezi Mustafa Önge, „Caravanserais as Symbols of Power in Seljuk Anatolia” în Jonathan Osmond, Ausma Cimdîoă (eds.), *Power and culture: identity, ideology, representation*, Plus-Pisa University Press, Pisa, 2007, p.63.

¹² Conform Ioana Ancuța, *Conversia funcțională a hanurilor*, https://www.academia.edu/24251286/CONVERSIA_FUNCIONAL%C4%82_A_HANURILOR, p.6 (accesat pe 13 iulie 2017).

Hanurile dobrogene în secolele XVI – XVIII

Siguranța rutelor comerciale balcanice adusă de otomani în teritoriile cucerite sau aflate sub influența lor a dus la o expansiune a traficului comercial balcanic, conectat la traficul european și asiatic. (Planșa I, figura 1).

În secolele XVI - XVII se constată creșterea comerțului balcanic și a celui de tranzit pe axa nord – sud, efect al „închiderii” Strâmtorilor; această creștere trebuie înțeleasă, totuși, în limitele ponderii pe care drumurile din zona gurilor Dunării le aveau în marele trafic de marfuri din acea vreme. (Planșa 1, figura 2)

Planșa I, Figura 1: Harta localităților și rutelor comerciale în Balcani și Anatolia, *apud* Preiser-Kapeller, Johannes, „*Connecting Constantinople. A network model of routes in the late medieval Eastern Mediterranean*”, 6

Planșa I, Figura 2: Noduri comerciale cu activitate crescută, *apud* Preiser-Kapeller, Johannes, „*Connecting Constantinople. A network model of routes in the late medieval Eastern Mediterranean*”, 7

Element omniprezent și totodată distinctiv al civilizației islamice, caravanseraiul nu putea să lipsească și în Dobrogea otomană, *eyâlet* poziționat pe axe comerciale importante¹³. Centrele dobrogene sunt destinațiile finale și piețe pentru rutele comerciale mari ale timpului care se îndreptau spre Marea Neagră: „drumul moldovenesc”, „drumul Brașovului” sau căi comerciale nord-pontice¹⁴.

Cu toate acestea, poziția periferică a Dobrogei în cadrul Imperiului, pierderea treptată a importanței în cadrul sistemului imperial militar și economic, laolaltă cu ieșirea bazinului Mării Negre de pe ruta marelui comerț mondial, odată cu deplasarea centrului de greutate al acestuia la Atlantic, după epoca marilor descoperiri geografice, a făcut ca în această regiune „cultura caravanseraiului” să nu fie așa de bine dezvoltată, comparativ cu zonele asiatice sau, mai aproape, cu rețeaua balcanică de hanuri. La acest fapt contribuie și dimensiunea relativ redusă a provinciei (în marea majoritate a cazurilor, în secolul XVI, caravanele negustorești acoperă distanța de la nord la sud în 4 zile).

După cucerirea otomană și organizarea administrativă, evoluția Dobrogei este indisolubil legată de fluxurile comerciale și de evoluția socială și economică a Imperiului Otoman. Nu în ultimul rând, această evoluție trebuie privită într-un context balcanic general unde, începând cu secolele XV – XVI, orașele s-au extins, iar configurația fortăreață (*hisar*), bazar (*çarsi*), înconjurat de caravanseraiuri (*han*) – este aproape omniprezentă, cu viața localității pulsând în jurul moscheei. Această viață urbană este rezultatul unor procese economice favorabile, iar hanurile au un rol bine determinat în acest ansamblu. Trebuie remarcat, însă, că acest tip de așezăminte nu se regăsesc numai în mediul urban. Dobrogea ne oferă numeroase exemple de hanuri și locuri de popas aflate în afara centrelor urbane și a târgurilor, cele aflate în mediul rural. Acestea apar preponderent în secolul XVIII, iar o explicație ar putea fi decăderea economică a centrelor mari, dar și schimbarea traseelor de comerț.

Prezentăm localitățile unde sunt atestate, documentar sau/și arheologic, hanuri ce au funcționat în perioada secolelor XVI – XVII în Dobrogea.

A. Centre urbane, cvasi-urbane, târguri

1. *Mankalya/ Mangalia.* Evlyiâ Çelebi, în cursul celei de-a 2-a și a 3-a călătorii prin Dobrogea¹⁵, trece și prin acest oraș, făcând o serie de însemnări. Relaționat cu caracterul puternic comercial al orașului, notează cele aproape 300 de magazine din port și din alte părți din oraș dar și existența a trei hanuri, cu specificarea că „*Cea mai bună clădire este hanul serdarului*”¹⁶. Urme ale hanurilor menționate nu sunt însă vizibile în prezent, fiind distruse de-a lungul timpului, iar orașul modern suprapune în întregime pe cel otoman.

2. *Köstence/ Constanța.* La mijlocul secolului XVII, în cursul celei de-a 2-a călătorii prin Dobrogea (1652), Evlyiâ Çelebi spunea despre Constanța că este un târg modest (*Köstence kasabasina*)¹⁷, cu „*vreo 150 de case... o singură mahala, iar lângă schelă se află o geamie simplă, dar folositoare. Mai sunt: un han, 40 - 50 de hambare, care seamănă cu niște hanuri așezate lângă schelă și câteva prăvălii; alte construcții nu are*”¹⁸. Precum în cazul Mangaliei, urme ale construcțiilor menționate nu sunt însă vizibile în prezent, fiind distruse de-a lungul timpului, iar orașul modern suprapune în totalitate vechiul amplasament otoman.

¹³ Vezi Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV – XVI*, Editura Academiei Române, 1991, p.204.

¹⁴ Anca Popescu, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV – XVI)*, Muzeul Național al Literaturii Române, București, 2013, p.184.

¹⁵ Mustafa Ali Mehmed, „Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV – XVII. (Mărturiile călătorului Evlia Çelebi)”, *Studii. RdI*, 18/5, 1965, p.1098, nota 10: 1652, cea de-a 2-a călătorie și p.1098, nota 13: toamna lui 1656 – începutul lui 1657, cea de-a 3-a călătorie prin Dobrogea.

¹⁶ Mustafa Ali Mehmet (coord.), *Călători străini despre țările române*, VI, Partea a II-a, Editura Științifică, București, 1976, p.381.

¹⁷ Mustafa Ali Mehmet, „Aspecte...”, p.1098, nota 10.

¹⁸ Mustafa Ali Mehmet (coord.), *Călători...*, VI, p.385.

3. Qaraharmanliq/ Karaharman.¹⁹ Importantă schelă maritimă din secolul XVII, localizată pe țărmul vest – pontic, cu rol în gestionarea și menținerea circuitului zaherelei (*zahire*) spre Istanbul, cunoaște o dezvoltare accelerată după construirea aici a unei cetăți, din ordin sultanal²⁰. După cum este relatat, în această perioadă avea aproximativ 300 de case, „*șaptezeci – optzeci de hanuri de negustori, pline cu tot felul de mărfuri*”²¹ și o moschee nu departe de port, utilizată de către populația civilă. Desigur că cifra hanurilor pare exagerată, dar nu imposibilă, cel puțin pentru o perioadă bine determinată, având în vedere maniera constructivă a hanurilor dobrogene, precum și intensă activitate comercială din epocă. Nu se păstrează vestigii arheologice ale hanurilor menționate documentar; vechiul fort este acoperit în totalitate de construcția modernă a fostei Întreprinderi de Metale Rare, iar zona adiacentă este interzisă cercetării arheologice.

4. Karasu/ Medgidia. Târg dezvoltat ca stație de etapă pe drumul negustorilor²², dar și al militarilor, localitatea având funcția de comandă a drumului transdobrogean (*şahrak*) care venea de la Edirne spre regiunile din nordul Dunării maritime²³. O relatare veridică a situației la jumătatea secolului XVII ne oferă același Evlyiâ Çelebi, care va trece prin localitate în anul 1652²⁴: târgul avea cel puțin “*o mie de case, simple și cu etaj, acoperite cu olană și şindrilă*”, geamie “*mică, dar folositoare*”, un han, șapte școli, o baie publică „*întunecoasă*” și câteva zeci de prăvălii²⁵. Este de remarcat menționarea numai a unui singur han, în condițiile în care târgul Karasu este situat pe o arteră principală de comunicație a Dobrogei. Nu există urme arheologice ale construcțiilor menționate.

5. Isterâbad/ Ester. Atestată în 1502 documentar, în 1538 localitatea figurează ca stație de etapă militară, iar același Evlyiâ Çelebi, care trece prin această localitate în noiembrie 1652²⁶, ne spune că târgul (*kasaba*), denumit acum *Asterâbad*, avea 1500 de “*case frumoase*”, „*hanuri, cârciumi, bragagerii și vreo 200 de prăvălii*”²⁷, un azil (*imaristan*), precum și numeroase biserici. Relatări ulterioare, de secol XVIII, nu mai menționează explicit existența unor hanuri.

Esterul reprezintă cazul fericit, alături de Babadag, în care informațiile literare sunt documentate în teren de cercetările arheologice, fie și parțial. În campania de cercetări arheologice din 1986, un sondaj efectuat în partea de nord-est a așezării a dus la descoperirea unui complex de mari dimensiuni (39,50 x 18,40 m), format dintr-o singură încăpere (**Planșa 1, figura 3**), a cărui manieră constructivă²⁸ duce la concluzia că este vorba de un caravanserai²⁹ poate vreunul din cele amintite de Evlyiâ Çelebi. Construcția este amplasată în marginea de est a localității, într-o zonă cu o densitate redusă de locuire, pe drumul care face legătura cu țărmul mării (Vadu / *Karaharman*) și actualul complex lagunar Razelm – Sinoe.

¹⁹ A fost identificat ca fiind vechiul port *Dianavarda, Zanavarda*; numele s-ar traduce prin “orașul negru”, conform Tudor Mateescu, *Une ville disparue de la Dobroudja - Karaharman*, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Istanbul, p.306 și p.307-308.

²⁰ Decizia sultanului pare a fi ulterioară unui raid al cazacilor împotriva Karaharmanului, așa cum rezultă din raportul trimisului Țărilor de Jos, ambasadorul Cornelius Haga (8 august 1626), vezi Sergiu Iosipescu, “Dobrogea otomană și cazacii la cumpăna veacurilor XVI/ XVII”, în Tahsin Gemil, Gabriel Custurea, Delia R. Cornea (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Editura Top Form, Constanța, 2013, p.113.

²¹ Mustafa Ali Mehmet (coord.), *Călători...*, VI, p.387.

²² Târgul are, din a doua jumătate a secolului XVI, o reglementare comercială, ceea ce înseamnă că se instituiseră aici o piață oficială: *kanun-ul pentru Gönçipazarı* din anul 1570, vezi Anca Popescu, *Integrarea...*, p.180.

²³ Constantin Brătescu, “Populația Dobrogei”, în *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p.225; Anca Popescu, *op.cit.*, p.90-91.

²⁴ Mustafa Ali Mehmed, “Aspecte...”, p.1098, nota 10.

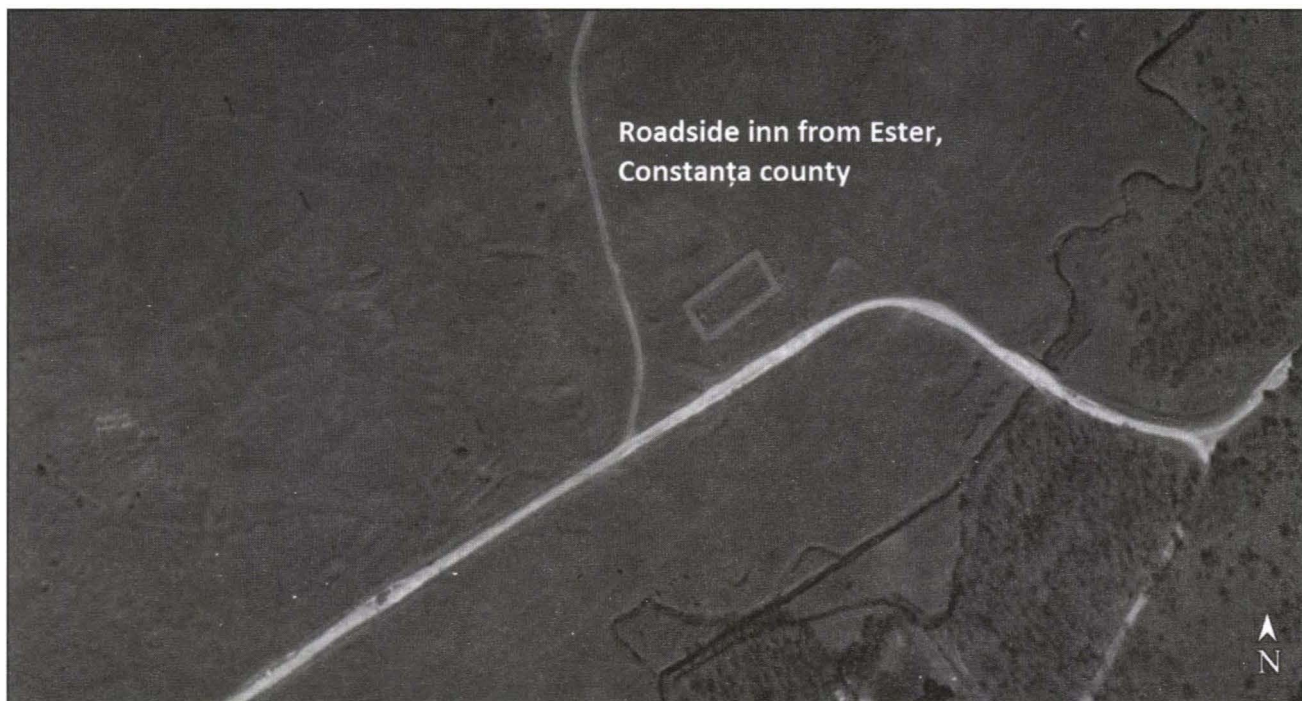
²⁵ Mustafa Ali Mehmet (coord.), *Călători...*, VI, p.396.

²⁶ Mustafa Ali Mehmed, “Aspecte...”, p.1098, notele 10 și 11.

²⁷ Mustafa Ali Mehmet (coord.), *Călători...*, VI, p.396.

²⁸ Asemănătoare celei amintite de călătorul englez Robert Bargrave, vezi Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, Volumul V, Editura Științifică, București, 1973, p.483-484: “*Locuințele și conacurile se deosebesc aici de hanurile obișnuite căci aici este o odaie de o parte pentru oameni, separată de grajduri (în Dobrogea); pe când hanurile turcești obișnuite sunt în formă de șură, având un fel de vatră, ce face înconjurul pereților de jur împrejur, ceva mai lată decât lungimea unui om, și ridicată cu aproape un yard deasupra podelei; fiecare grup se îndreaptă către o parte a vetrei, își întinde covoarele în fața ei și își atarnă armele în cuier, pe zid. Căii sunt legați de inele, mâncând și odihnindu-se la picioarele noastre. Hangiul de obicei se îngrijește de hrana lor, spre câștigul lui*”. Descrierea este confirmată și de Pierre Lescaopier în a doua jumătate a secolului XVI, conform Maria Holban, *Călători străini despre Țările Române*, Volumul II, Editura Științifică, București, 1970, p.427, nota 70: “*par le dedans tout à l'environ sont des reliefs a la hauteur de deux pieds et demi... sur lesquels montent les personnes pour loger separees des bestes lesquelles sont liees emmi la place a des anneaux de fer attachez aux reliefs*”.

²⁹ Gabriel Custurea, “Ester-Târgușor”, *Cronica Cercetărilor Arheologice. 1983-1992*, București, 1997, p.33.

Planșa I, Figura 3: Amplasarea hanului de la Ester

6. Babadagi/ Babadag. Încă de la sfârșitul secolului XV, sultanul Bayezid al II-lea - supranumit "Sfântul", *Bâyezid-i Veli*, datorită evlaviei sale - trecând prin oraș, pe lângă mormântul dervișului Sari Saltik³⁰, va hotărâ să închine orașul Babadag sfântului derviș, făcându-i-l *vaqîf*³¹, acțiune însoțită de construcția, lângă mormântul sfântului, a unui mausoleu³² și a unei geamii³³, precum și a unui *imaret*, unui han, a unei *medrese* și a unei băi³⁴. Este cea mai timpurie mențiune explicită a construcției unui han în perioada otomană a Dobrogei.

La începutul secolului al XVII-lea, în timpul sultanatului lui Mehmet al III-lea, generalul de corp de armată Ali *Gazi* Pașa ctitorește geamia care îi poartă numele; construcția acesteia este finalizată înainte de anii 1618-1619 (de când datează ultimul sau testament). Mormântul său, aflat alături, a fost construit în anul *Hegirei* 1029 (1621)³⁵. Săpăturile arheologice efectuate în curtea acestei geamii între anii 1994-1996 au dezvelit parțial vestigiile unui han cu intrare monumentală și curte interioară, de mari dimensiuni (**Planșa II, figura 4**); construcția se află în fața geamiei și a mormântului și a funcționat până în 1771, data după care a fost complet distrusă în războaiele ruso-turce purtate aici³⁶. Hanul este un edificiu de dimensiuni apreciabile, ale cărui ziduri măsoară 30 m pe direcția est-vest și 20 m de la nord la sud. Edificiul a cunoscut două etape de utilizare, care se deosebesc între ele prin tehnicile constructive folosite. În prima etapă se remarcă un spațiu lat de 4,50 – 5,00 m, spațiu ce era utilizat probabil pentru locuit, pentru practicarea anumitor meșteșuguri sau pentru diverse activități comerciale³⁷. În cea de-a doua etapă, edificiul monumental a beneficiat de o curte interioară, pavată cu piatră ecarisată de dimensiuni mici și mijlocii, curte

³⁰ Informațiile apar la o serie de cronicari turci, care descriu campania militară, vezi Ioan Vasiliu, „Știri istorice și date arheologice referitoare la orașul Babadag în Evul Mediu”, *Peuce*, S.V., 12, 1996, p.195; caracteristică pare a fi desemnarea orașului cu numele *Sari Saltik Baba*, probabil forma inițială, pusă în circulație de Mehmed Neșri la sfârșitul secolului XV și preluată de cronicarii ulteriori.

³¹ O serie de surse de venituri din Babadag și împrejurimi fuseseră acordate ca *vaqîf*-uri pentru întreținerea așezămintelor religioase (*tekke*) legate de numele lui *Sari Saltik*, precum și în alte scopuri de binefacere din acest oraș, vezi Mustafa Ali Mehmed, „Aspecte...”, p.1109.

³² Care va deveni loc de pelerinaj, fiind vizitat de toți sultanii aflați în trecere prin Babadag.

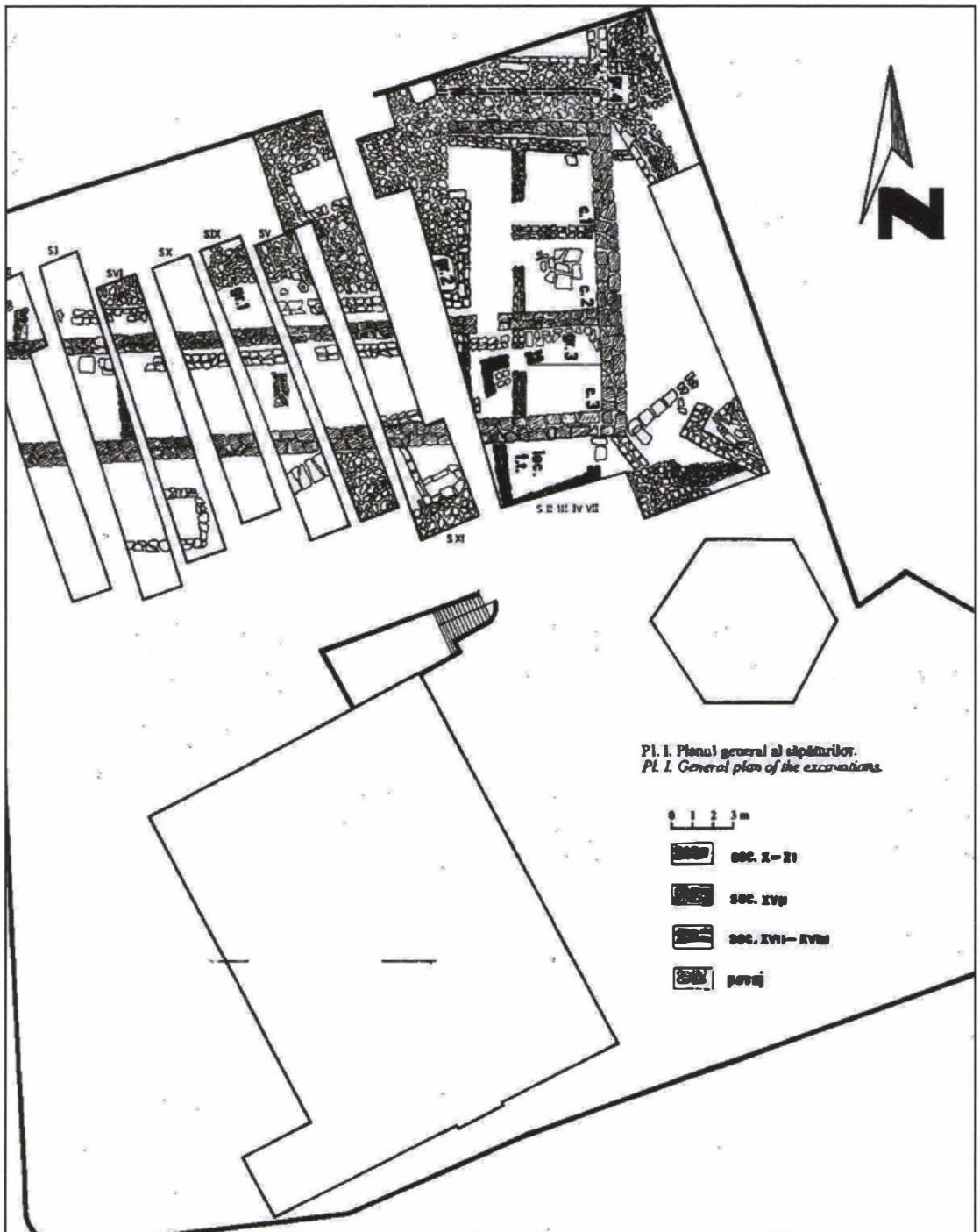
³³ Ioan Vasiliu, *op.cit.*, p.202: *Ulu Cami*, Geamia cea mare, „*acoperită cu plumb*” conform descrierii cronicarului turc Ahmed Vasîf, în 1769.

³⁴ Mustafa Ali Mehmet (coord.), *Călători...*, VI, p.352. „...după cucerirea Cetății Albe, pe locul acestei mănăstiri au fost construite: o moschee, un minaret, o medrese și un han...”.

³⁵ *Ibidem*, p.352.

³⁶ Ioan Vasiliu, *op.cit.*, p.208.

³⁷ *Ibidem*, p.206.

Planșa II, Figura 4: Planul hanului cercetat arheologic, apud Vasiliu, Ioan, „Știri istorice și date arheologice referitoare la orașul Babadag în Evul Mediu”, Peuce, XII, 1996, Tulcea, pl.I, p.217

care a fost protejată de un acoperiș din scândură și olană, sprijinit pe stâlpi din lemn³⁸.

Pentru mijlocul secolului XVII, tot Evliyâ Çelebi amintește „opt hanuri”, cu specificarea că „Toți negustorii, vara și iarna, stau în aceste hanuri”³⁹. Ultima menționare literară a hanurilor în

³⁸ *Ibidem*, p.207. În SV au fost dezvelite două pietre de formă aproximativ dreptunghiulară, cu dimensiunile de 0,60 x 0,45m, prezentând fiecare câte un orificiu circular, plasat central, pietre ce au jucat, probabil, rolul de baze pentru stâlpii de lemn; strat gros de arsură cu multă cenușă ce suprapunea direct pavajul și multe fragmente de olană, situație surprinsă clar din punct de vedere stratigrafic.

³⁹ Mustafa Ali Mehmet (coord.), *Călători...*, VI, p.392.

Babadag se face în a doua jumătate a secolului XVIII de către cronicarul turc Ahmed Vasıf efendi, la 1769: „*De asemenea, are și hanuri frumoase, precum și piețe*”⁴⁰.

7. Hirsova/ Hârșova. În secolul XVI un rol important al orașului este acela de nod de tranzit pentru comerțul transdobrogean⁴¹, iar pentru secolul XVII, Evlyâ Çelebi (toamna anului 1657) relatează despre Hârșova, unde va înnopta, că este o cetate „*întărită și trainică*”, care „*de jur împrejur are trei mii de paș*”, cu „*două mahalale, cu o mie șase sute de case*”, mai multe geamii, „*baie joasă și trei hanuri, bazar și un centru mic*”⁴².

Cercetările arheologice începute în anii '90 indică o suprafață a cetății de aproximativ 30 ha, în perioada de maximă extindere. Totodată certifică organizarea cetății otomane în perimetrul și, deseori, cu materiale reutilizate din vechea și puternica cetate romano-bizantină *Carsium*⁴³. Însă, cu toate că urmele cetății acoperă o suprafață considerabilă, nu sunt atestate – până în prezent – urmele materiale ale construcțiilor atestate documentar, deci nici ale hanurilor.

8. Maçin/ Măcin. Locație defensivă și de tranzit, precum și nod de comunicație fluvială cu debușeele drumului transdobrogean, schela Măcin avea legături comerciale și pe uscat, atât cu *șdrumul turcesc* cât și cu drumul care mergea spre Silistra de-a lungul malului drept al Dunării. În iunie 1762, raguzanul Ruggiero Giuseppe Boscovich, călătorind prin Dobrogea vremii, consemnează existența unui han în această localitate: „... *însoțindu-ne până la hanul nostru*...”⁴⁴, iar puțini ani mai târziu (1764) Resmi Ahmed Efendi, trecând prin regiune în drum spre Berlin, amintește că „... *am ajuns la menziful numit Măcin*”⁴⁵. În prezent, moscheea de lemn și hanul⁴⁶ refăcut la jumătatea secolului XIX oglindesc, de bună seamă, o realitate istorică mult mai veche.

9. Isakçii/ Isacceea. Pentru această localitate cu un important rol economic și militar (vad de trecere a fluviului), o relatare din mai 1651, lăsată de către starețul rus Arsenie Suhanov, arată indirect existența unui han în această localitate, fără a oferi amănunte: „... *seara a ajuns sub cetatea Isacceea, care este așezată pe malul drept al Dunării, clădită din piatră albă, în jurul ei este un târg mare. Acolo au trecut în taină, ascunzându-se, iar stăpânul hanului nu ne-a dat pe mâna voievodului și ne-a ascuns de vameși. Aici am înnopțat.*”⁴⁷

Hanul din Isacceea este singurul de pe teritoriul dobrogean căruia îi cunoaștem întemeietorul; prețioasa informație i se datorează călătorului turc Evlyâ Çelebi care, câțiva ani mai târziu (1659), ne spune că „... *hanul, geamia, clădirea de binefacere, baia, piața și bazarul, toate sunt binefaceri și daruri.*...” ale lui Hasan Pașa⁴⁸ (pe la 1621). De asemenea oferă informații asupra modului de administrare al acestuia: „... *administrația lor trece din tată în fiu. După stingerea urmașilor celor stipulați, se administrează cu 6000 de guruși arendă*”⁴⁹.

Vestigii arheologice ale clădirilor menționate nu sunt disponibile (cu excepția geamiei), fiind distruse sau suprapuse de construcții ale localității moderne.

10. Tolçii/ Tulcea. Poziție strategică a acestei localități este motivul pentru care majoritatea caravelor comerciale, în etapa dobrogeană a parcursului, vor trece de fiecare dată pe aici⁵⁰.

Evlyâ Çelebi prezintă Tulcea la jumătatea secolului XVII, relatând că înăuntrul cetății există o geamie, alta fiind în orașul civil, unde existau și „*șase sute de case*”: „*geamie mică și îngrijită, în*

⁴⁰ Ioan Vasiliu, *op.cit.*, p.202.

⁴¹ Cel puțin pentru secolul XVI se cunoaște documentar încă o cale pentru expedierea, la Istanbul, a cerealelor depozitate în portul Brăila: pe Dunăre, cu șăicile, până la Hârșova și de aici cu căruțele până la Constanța, a se vedea Anca Popescu, *op.cit.*, p.185.

⁴² Mustafa Ali Mehmet (coord.), *Călători...*, VI, p.451 și nota 321.

⁴³ Constantin Nicolae, „Noi date despre fortificația otomană de la Hârșova”, în A. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Plopeanu (coord.), *Dobrogea otomană – coordonate istorice și arheologice*, Editura StudIS, Iași, 2016, p.49-55.

⁴⁴ Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, Volumul IX, Editura Academiei Române, București, 1997, p.461.

⁴⁵ *Ibidem*, p.498.

⁴⁶ LMI 2015: cod TL-II-m-B-06010; actualmente proprietate privată.

⁴⁷ Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, Volumul V, Editura Științifică, București, 1973, p 411.

⁴⁸ Mustafa Ali Mehmet (coord.), *Călători...*, VI, p.489.

⁴⁹ *Ibidem*, p.490.

⁵⁰ Mustafa Ali Mehmed, „Aspecte...”, p.1099, notele 16, 19, 22 și 23.

apropierea vămii”, dar și “un han solid, construit din piatră și acoperit cu olane”, menționând și o serie de “... dughene, toate fiind fundații pioase...”. Ultima relatare asupra Tulcei făcută de Evlyiâ Çelebi, la 1667, ne arată că: “... armata, toată, a poposit în hanul lui Budjaklı Mustafa aga, care este un serai de popas, construit într-adevăr la locul lui”⁵¹. Informația este interesantă și din alt punct de vedere: observăm deja, în a doua jumătate a secolului al XVII, că epoca marilor caravane comerciale a apus⁵², hanurile devenind, cum inspirat ne spune autorul, „seraiuri de popas”. Cercetările arheologice desfășurate în diferite puncte ale orașului Tulcea, dar în special cele de pe dealul Hora, în zona anticului Aegyssus⁵³, au evidențiat o locuire de secol XVIII – XIX, din perioada otomană a orașului. Însă atestarea literară a cel puțin unui han nu este susținută în teren de urme materiale.

B. Localități rurale

Menționări documentare directe ale hanurilor în zonele rurale sunt puține, iar descoperirile arheologice – până în prezent - lipsesc cu desăvârșire. Cu toate acestea, mărturiile indirecte conturează un tablou cuprinzător al situației, în perioada secolelor XVI – XVIII.

La 1641, clericul Petru Bogdan Bakšič face o afirmație surprinzătoare, în condițiile în care o decadă mai târziu Evlyiâ Çelebi atestă prezența hanurilor în toate localitățile importante ale Dobrogei: „În toate aceste provincii nu se mai găsesc hanuri la drum ... Aceasta este situația aproape în toată Turcia”⁵⁴.

Situat prielnic între centrele cvasi-urbane de la Ester și Karasu, „Orășelul Caramurat...orășel de musulmani de vreo mie de case...are o geamie acoperită cu șindrilă și două hanuri”⁵⁵, după cum ne comunică Evlyiâ Çelebi. Autorul mai specifică faptul că „De aici, pornind iarăși spre sud, am ajuns în orășelul Karasu”.

Pentru o altă etapă a călătoriilor sale prin Dobrogea (anul 1656), același neobosit călător turc ne relatează că din Silistra „am plecat spre sud, trecând prin satul Coslugea, prin satul Cuiugiuc, prin satul Receb Kuyusu, prin satul Keci Deresi și Cavaclar. Aceste sate fac parte tot din Dobrogea. Fiecare din sate are cinci – șase sute de case, hanuri, geamii și odăi de musafiri, încât sunt sate înfloritoare și frumoase...”⁵⁶

În iunie 1762, raguzanul Ruggiero Giuseppe Boscovich menționează existența unui han „într-un sat numit Karaomer” iar la Saraiu povestește că „primarul satului mai clădise încă una (casă) pentru a o pune la dispoziția călătorilor”⁵⁷.

Datorită însemnărilor polonezului Maciej Strykowski aflăm indirect că, la aproape un secol de la cucerirea deplină a Dobrogei de către turci, se statuase un drum „obișnuit”, „oficial”, care trecea prin această regiune și lega Istanbulul de țările din nord: Moldova, Lituania, Polonia, iar la 1574 existau hanuri în Dobrogea⁵⁸.

La 1737 englezul John Bell of Antermony semnaleză locuri de popas și ospățare, fără însă a se menționa explicit că este vorba de hanuri⁵⁹. În aceeași relatare ne sunt semnalate stațiile de poștă / stațiile de menzil⁶⁰ de pe traseul Ismail – Bazargic, cu localitățile și distanțele aferente. Cum aceste stații erau poziționate în locuri care puteau oferi adăpost și găzduire, putem îndreptățit presupune că localitățile rurale menționate în listă (Cobadin și Alibeyköy, restul nefiind identificate) au și hanuri. De asemenea, în mediul rural stații de menzil mai sunt menționate la Tariverde⁶¹ la

⁵¹ *Ibidem*, p.748.

⁵² Deși la Istanbul, în perioadă (1672) parmegianul Cornelio Magni merge la hanuri și vede cum sosesc caravanele la acela pe care-l înșălase de curând Köprülü Fazıl Ahmed, vezi Nicolae Iorga, „Un călător italian în Turcia și Moldova în timpul războiului cu Polonia”, *Analele Academiei Române*, seria II, tom XXXIII, Memoriile Secțiunii Istorice, București, 1910, p.46.

⁵³ Aurel Stănică, „Tulcea. Un centru economic la Dunărea de jos în secolul al XVI-lea”, *Peuce*, S.N. 2 (15), 2004, p.199.

⁵⁴ Maria Holban (coord.), *Călători ...*, V, p.221.

⁵⁵ Mustafa Ali Mehmet (coord.), *Călători...*, VI, p.396.

⁵⁶ *Ibidem*, p.400.

⁵⁷ Maria Holban (coord.), *Călători...*, IX, p.456 și p.460.

⁵⁸ *Ibidem*, p.455.

⁵⁹ *Ibidem*, p.197.

⁶⁰ *Menzil, manzil* halta sau loc de oprire pe drum, în special unul asociat cu *barid*, serviciul poștal oficial.

⁶¹ Mustafa Ali Mehmet (coord.), *Călători...*, VI, p.749.

1667, Băltăgești⁶² la 1700 și Satuszköy⁶³ (Crucea) la 1780. (Planșa III, figura 5)

De asemenea, trebuie luat în calcul folosirea frecventă, de către călători, a cuvântului *conac*, preluat desigur din limbajul local, care are sensul de „loc de găzduire fixat dinainte” și „calea străbătută între două popasuri”. Cu denaturările inerente traducerilor textelor originale, sau folosirii inadecvate a termenului în fața realităților din teren, apreciem totuși că parțial termenul este folosit corect, pentru locuri de popas special amenajate și cunoscute în epocă⁶⁴.

Planșa III, Figura 5: stații de *menzil* în Dobrogea (secolele XVI – XVIII)

C. Rețeaua de drumuri

Începând cu secolul XVI sunt folosite preponderent trei direcții principale de mișcare în interiorul teritoriului dobrogean, atât în scop comercial, cât și militar: calea maritimă, centrală și dunăreană. Traseul urmând linia de coastă maritimă a fost utilizat inițial de către sultanii otomani în campaniile militare (“drumul campaniilor moldovenești” ale sultanilor Mehmed al II-lea în 1476, Bayezid al II-lea în 1484 și Süleyman *Kanun*1 în 1538) dar, odată cu „închiderea” Mării Negre și creșterea influenței otomane în țările române, devine mult utilizat drumul central al Dobrogei. Construirea liniei de fortificații care păzea complexul lagunar Razim și Dunărea pe cel sudic braț (Karaharman) permite ca centrul de greutate al liniilor de comunicare în Dobrogea să fie transferat pe drumul continental care leagă Istanbulul, prin Adrianopol și Bazargic, cu Karasu apoi, prin Babadag și Isaccea, cu zona nord-dunăreană (Moldova, spre Polonia sau spre Rusia). Aceasta a fost și principala rută de comerț în provincie - drumul central trans-dobrogean, în timp ce drumurile

⁶² Petre P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, Editura Cultura Națională, București, 1930, p.119.

⁶³ *Ibidem*, p.239 – 240.

⁶⁴ Maria Holban (coord.), *Călători...*, IX, p.460, nota 19.

de-a lungul Dunării, precum și cel de-a lungul litoralului, au fost de o importanță secundară. În fapt, este drumul folosit încă din antichitate de către armatele imperiale, fie romane, fie bizantine. Avem de-a face cu un fenomen larg întâlnit în istorie, persistența coridoarelor tradiționale de mișcare într-o regiune pe intervale temporale indefinite (*route inertia*⁶⁵). Chiar și schimbările inerente, datorate conflictelor militare, decăderii economice a unor zone, sau unor calamități naturale, se petrec în interiorul aceluiași cadru.

Itinerarul turc redat de jurnalul (*ruzname*) care cuprinde istoricul campaniei militare din 1538, întreprinse de către Soliman Magnificul împotriva Moldovei, ne arată etapele drumului vest - pontic respectiv: Kavarna – Tatlıgea - Sütköy - Istriabaghî - Babadag - Cataloi – Isaccea⁶⁶.

În 1582 călătorul german Martin Gruneweg menționează etapele intermediare ale traseului Isaccea – Bazargic: Cataloi – Caugagia - Ceamurlia de Sus, Ceamurlia de Jos sau Baia – Hamangia – Beidaud - Târgușor - Karasu - Adamclisi - Musabei / Krasen (actualmente în Bulgaria)⁶⁷, chiar dacă la 1584 și 1586 (dus) traseul nu mai este respectat, ci deviat prin Hârșova și Țara Românească, datorită prezenței unor trupe turcești pe drumul obișnuit⁶⁸.

La 1652, călătorul englez Robert Bargrave amintește, ca etape ale traseului, satele Déftgia (Defcea), Băltăgești, Dulgheler, Hassanlar, Iglia⁶⁹.

În iulie 1746, suedezul Paul Jamjouglou ne relatează un traseu pe care sunt amintite satele Kara Agaci, Giuvenlia, Alibeyköy, Omurcio (Valu lui Traian), și Tariverde, specificând că la acea dată nu a fost accesibil traseul prin Karasu sau Ester „căci în partea aceasta hanurile fuseseră distruse”, ceea ce presupune că pe ruta Tariverde existau hanuri care nu fuseseră distruse⁷⁰.

În noiembrie 1759, polonezul Adam Golarowski enumeră locurile unde a poposit peste noapte, respectiv Peceneaga, Saraiu, Straja și Karasu⁷¹.

Un traseu aparte amintește și raguzanul Ruggiero Giuseppe Boscovich în călătoria din iunie 1762: Karaomer - Ghiuvenlia - Mangaci (Plopeni) - Boglar - Bocmange – Biulbiul - Karasu - Defcea (Gherghina, com. Mircea Vodă) - Băltăgești - Saraiu - Dăeni -Bașpunar (sat Fântâna Mare, jud. Tulcea) - Satu Nou (com. Mihai Bravu, jud. Tulcea) - Măcin⁷².

La 1766, Toma Alexandrovici relatează două trase, prin Măcin - Ieniköy - Daiaköy „*un orașel în ruine*” - Siradzi - Karasu - Ghivimle - Hazerkiuinsy – Bazargic, pe drumul de întoarcere fiind ales alt traseu, prin Ester, Babadag și Tulcea⁷³, iar în luna mai a aceluiași an, rusul Nikolai Vasilievici Reprin parcurge și notează traseul: Bektirköy (Curcani, com. Cobadin, jud. Constanța) – Mamut Kuiuș (sat Izvoru Mare, com. Peștera, jud. Constanța) – Celebiköy (Mircea Vodă, jud. Constanța) – Satișköy (Crucea, jud. Constanța) – Casimcea (jud. Tulcea) – Cerna (jud. Tulcea) – Măcin⁷⁴.

Câțiva ani mai târziu (1780), polonezul W. Chrzanowski indică pe traseul Babadag – Bazargic următoarele localități: Hassana – Kassyndze - Satuszköy (Crucea) – Celebiköy „*așezat pe lacul cel mare zis Karasu*” – Kubadia – Kalfaköy - Casapgi⁷⁵

Concluzii

Așadar, se conturează o rețea relativ densă de locuri de găzduire și ospăț, fie că le denumim caravanseraiuri, hanuri, conacuri sau case de oaspeți, rețea care cuprinde deopotrivă centrele mari, cvasi-urbane, consacrate, cât și localități mai mici, așezate favorabil pe principalele artere de călătorie. **(Planșa III, figura 6)** Fără date exacte nu știm, însă, câte au fost întreprinderi sultanale sau ale conducătorilor militari și administrativi ai regiunii; probabil că majoritatea au fost întreprinderi

⁶⁵ Toby Wilkinson, *Tying the threads of Eurasia. Trans-regional routes and material flows in Transcaucasia, Eastern Anatolia and western Central Asia, c.3000 – 1500 B.C.*, Sidestone, Leyden, 2014, p.73.

⁶⁶ Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, Volumul I, Editura Științifică, București, 1968, p.383.

⁶⁷ Andreescu, Ștefan (coord.), *Călători străini despre Țările Române. Supliment I*, Editura Academiei Române, București, 2011, p.86 - 91.

⁶⁸ *Ibidem*, p.99 – 100 și p.110 – 111.

⁶⁹ Maria Holban (coord.), *Călători ...*, V, p.483 – 484.

⁷⁰ Maria Holban (coord.), *Călători ...*, IX, p.328.

⁷¹ *Ibidem*, p.422.

⁷² *Ibidem*, p.456 – 461.

⁷³ Petre P. Panaitescu, *Călători ...*, p.221 – 222.

⁷⁴ Maria Holban (coord.), *Călători străini despre Țările Române*, Volumul X, partea I, Editura Academiei Române, București, 2000, p.207.

⁷⁵ *Ibidem*, p.239 – 240.

individuale, în scopul de câștig și asigurare a existenței.

Lipsa urmelor arheologice ne face să nu putem evalua și clasifica hanurile dobrogene după criterii bine definite, precum: formă, tip/ influență, tehnică de zidire, compartimentare, funcțiuni adiacente, design funcție de climă.

În Dobrogea, cu precădere în primul secol de după cucerirea otomană, dar și în următoarele, nu putem vorbi de caravanserai/ han ca simbol al exercitării puterii, din lipsă de date, ci mai degrabă de expresie a pioșeniei binefăcătorilor. Și aici ne referim la Ali Gazi pașa, cu binecunoscutul moment de la Babadag, precum și la Hasan pașa, finanțatorul unor centre publice la Isaccea. Nu cunoaștem, până acum, fundarea vreunui caravanserai de pe teritoriul Dobrogei prin decizie sultanală deși, în mod logic, construcția moscheii Esma – Han Sultanei din secolul XVI, de la Mangalia, ar fi trebuit însoțită și de o astfel de întreprindere, localitatea fiind considerată în epocă „*Kaaba pribegilor și a sărmanilor*”⁷⁶.

În urma acestei prime etape a studiului dedicat hanurilor și locurilor de popas din Dobrogea otomană, înclinăm să credem că, începând cu sfârșitul secolului XVII, și în special în mediul rural, hanurile din Dobrogea erau de dimensiuni reduse și deficitare construite. Faptul se datorează instabilității politice din regiune începând cu sfârșitul de secol XVII, ceea ce duce la dese distrugereri și lipsa de motivație pentru construcții solide; materialele de construcție aflate la dispoziție; lipsa unui numeros personal constructor specializat. Un astfel de han de perioadă târzie descrie arhitectul G. M. Cantacuzino în anii 1930, edificiu care se află în vecinătatea unor ruine romane de la care se luaseră materiale de construcție, astfel încât în noua construcție se puteau regăsi elemente cu foi de acante și spirale de volute⁷⁷.

Planșa III, Figura 6: Distribuția spațială a locurilor de popas identificate pentru secolele XVI-XVIII în Dobrogea otomană

⁷⁶ Mustafa Ali Mehmet (coord.), *Călători...*, VI, p.380.

⁷⁷ G.M. Cantacuzino, *Izvoare și popasuri*, Editura Fundațiilor Regale, București, 1934, *apud* Ioana Ancuța, *op.cit.*, p.17.

ARHEOLOGIA SUBACVATICĂ.

O nouă abordare a cercetării în cadrul MINAC*

Dr. Cătălin Dobrinescu

În condițiile evoluției permanente și rapide a mediului economic, cultural, social și de cercetare în România și având în vedere statutul, importanța și localizarea Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, a apărut imperativă și oportună înființarea, în anul 2015, a unei structuri fizice, cu statut bine definit, a unei entități cu autonomie, care să gestioneze toate aspectele legate de activitățile de arheologie subacvatică, în condițiile în care vecini geografici fără ieșire la un corp de apa sărată au astfel de Birouri/Departamente, chiar institute (Macedonia, Ungaria, Austria etc).

Înființarea unui astfel de Departament venea în întâmpinarea unor probleme reale, cauzate de substituirea specialiștilor în teren, de amatori (persoane fizice, ONG-uri etc.), care, necunoscând legea patrimoniului, o încălcau în apele teritoriale ale României, expunându-se unor riscuri legale, contribuind la distrugerea unor artefacte irecuperabile. Totodată, se simțea nevoia implementării unor măsuri de protecție a siturilor arheologice submerse, în absența unei structuri care să coordoneze această activitate.

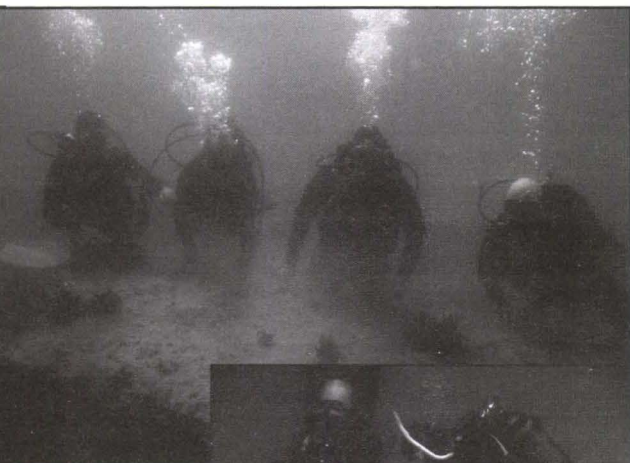
Prin urmare, în anul 2016, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, cea mai mare și importantă structură de cercetare arheologică cu acces direct și conexiuni culturale cu țărmul Mării Negre, un depozitar al istoriei maritime românești și regionale, înființează oficial Departamentul de Arheologie Subacvatică, în cadrul secției Cercetare. Prin asumarea acestui rol, muzeul, prin departamentul de cercetare subacvatică își propunea identificarea, protecția patrimoniului arheologic și istoric subacvatic din apele teritoriale ale României, promovarea științifică, publicații, participări la sesiuni și congrese, expoziții, colaborări cu instituțiile statului, precum muzee și institute de cercetare, Poliția Patrimoniului, Garda de Coastă sau Marina Militară, în vederea protejării și conservării patrimoniului submers, promovarea unui turism subacvatic responsabil în aria artefactelor submerse, promovarea voluntariatului și susținerea implicării comunităților locale în activitatea de protecție și dezvoltarea unor noi surse de venituri prin turism a acestora, prin susținerea unor proiecte locale de dezvoltare, cursuri de specialitate și promovare în mass-media, susținerea și implementarea legislației naționale și europene în acest domeniu.

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

În acest sens, în cei trei ani de la înființare, Departamentul de Arheologie Subacvatică a reușit să formeze o echipă de specialiști, cu ajutorul cărora au putut fi realizate o serie de proiecte de evaluare de teren, însumând peste 100 kmp de scanări a fundului Mării Negre, identificând, cu acest prilej, un număr important de situri și artefacte. Această activitate a adus muzeului importante venituri la buget precum și participări la prestigioase simpozioane internaționale.

**Planșa 1: Echipamente.
Plan de scufundare**

**Planșa 2:
Aspecte ale
cercetării**

Planșa 3: Materiale arheologice *in situ* descoperite în fața Cazinoului Constanța

Dobrogea, teritoriul interferențelor artei scitice cu cea traco-getică: simbolistică și semnificație

Violeta Bodolică*
Vitalie Bodolică**

Lumea scitică, așa cum a fost numit teritoriul locuit de sciți, a reprezentat un conglomerat de triburi distincte a căror arta s-a caracterizat printr-o bogată iconografie concretizată pe obiecte din aur, argint, fier, bronz, os, corn și piatră. Pe teritoriul României arta animalieră scitică este reprezentată de descoperirile, precum cele de la Castelu, Cireșu, Ciulnița, Gurbănești, Izvoarele, Histria, Medgidia, Scorțaru-Vechi, Orgame-Tulcea, Tariverde și altele. De asemenea, se remarcă o întrepătrundere a artei animaliere scitice cu cea traco-getice, în special pe teritoriul dobrogean. Descoperirile din România, dar și cele din Bulgaria au demonstrat, că arta traco-getică are elemente comune, dar și care o diferențiază de cea scitică¹.

Arta scitică ca și civilizația reprezentată de această populație este împărțită în trei perioade: prima între secolele VII-VI a.Chr., a doua între V-IV a. Chr., iar cea de a treia între IV-III a. Chr.² Aria geografică pe care se răspândesc descoperirile cuprinde Asia Centrală până în apropiere de granița cu China, Nordul Mării Negre, dar și zona României și a Europei. Cu cât se înaintează spre vest, cu atât amploarea și bogăția mormintelor scitice scade. Dacă piesele descoperite în mormintelor regale de la Kul-Oba, Èertomlyk, Soloha, Pazyryk, Tolstaja Moghila, Zolotoi Kurgan etc. sunt impresionante prin bogăție și diversitate, cele din Dobrogea sunt sărăcicioase și în general izolate. În ceea ce privește decorul figurativ se observă un echilibru notabil, al reprezentărilor antropomorfe și zoomorfe, separat sau împreună, deseori asociate cu ornamente vegetale sau geometrice³.

Reprezentările antropomorfe sunt deosebite prin realismul cu care artistul redă imagini ale vieții sciților. Există reprezentări ale instruirii pentru luptă a tânărului scit, de fapt instruirea pentru viața specifică sciților. Înainte de a participa în lupta directă împotriva grecilor, tânărul scit este antrenat și își demonstrează bărbăția la vânătoare. Femeile scite sunt văzute ca zeițe protectoare ale luptătorului. Căsătoria sacră simbolizează un ritual de inițiere și de confirmare a dreptului la

* Violeta Bodolică, Școala Gimnazială „Tudor Arghezi” Năvodari, strada Cabanei, nr 15; e-mail:yio_leca@yahoo.com.

** Vitalie Bodolică, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Piața Ovidiu, Nr. 12; e-mail: bodovitalie@gmail.com.

¹ BERCIU, 1969, p. 161.

² *** L'art scythe...,1986, p. 17.

³ SÂRBU, FLOREA, 1997, p. 54.

domnie. Reprezentanțele antropomorfe nu sunt specifice sciților, ci grecilor. Adeseori cercetătorii ruși susțin faptul că este posibil ca în mare parte piesele care au reprezentări umane să fi fost realizate în atelierele grecești de la Olbia la comanda regilor sciți. Motivele antropomorfe sunt des întâlnite în sec. al IV-lea a.Chr. și cunosc o largă răspândire și în arta traco-getică.⁴ Statuile antropomorfe din piatră sunt foarte răspândite din Kuban, Nordul Mării Negre, până în Dobrogea. Cele mai multe au fost descoperite întâmplător, însă multe dintre ele sunt legate de mormintele în care s-au descoperit acestea.

Descoperirile arată că există trei tipuri distincte de monumente sculptate: un prim tip aparține vechilor culturi din stepa Minusinski; al doilea aparține spațiului ucrainian, cu centrul în bazinul Niprului, iar cel de-al treilea tip este întâlnit în Kuban și Caucazul de Nord.⁵

Pe teritoriul românesc s-au descoperit statui asemănătoare cu cele din nordul Mării Negre sau zona Caucazului. Un prim monument, descoperit la Sibioara are analogii cu statuile descoperite la Dnepropetrovsk, Kiev, Alexandrovsk. Statuia descoperită într-o movilă de pe malul lacului Tașaul este din granit. Lucrată pe toate părțile; gravată cu dalta și ciocanul, statuia este de sex masculin, are mustață, colier în jurul gâtului, iar mâinile sunt așezate pe piept. Prezintă îmbrăcămintea asemeni statuii de la Dnepropetrovsk haina scurtă și o cingătoare unde ține un akinakes. Akinakesul este așezat pe șoldul stâng ca și statuile de la Dnepropetrovsk și Kiev. Ca arme statuia mai prezintă un arc și o tolbă cu săgeți. Partea de jos este necioplită, probabil aceasta putea fi înfipită în pământ. Pe partea posterioară apar prezența: omoplații, coloana vertebrală, capetele femurului și prelungirea tolbei cu săgeți.⁶

O altă statuie, sculptată în piatră de calcar a fost descoperită la Stupina, județul Constanța și are analogie cu cea de la Elisavetovska de pe Donul inferior după cum susține Tatiana Passek și B.A. Latynin.⁷ Statuia are un cap rotunjit, cu ochii și nasul realizați prin rotunjirea obrazilor, iar un mic șanț indică gura. Gâtul nu este realizat, capul fiind așezat direct între umeri. Corpul nu este bine evidențiat păstrându-se forma inițială a blocului de piatră. Mâinile sunt îndoite din cot cu antebrațele așezate paralel pe corp, cel stâng fiind mai sus decât cel drept, putând fi distinse clar degetele. În partea de jos a statuii este reprezentat un akinakes cu un mâner prevăzut cu bară transversală așezat într-o teacă.⁸

A. D. Alexandrescu consideră că statuia de la Sibioara este mai veche decât cea de la Stupina. Tot în Dobrogea s-a mai descoperit o statuie, din piatră de calcar înrudită cu cea de la Stupina considerată ca aparținând aceleași perioade. Nu se cunoaște precis locul de proveniență, dar se pare că provine din preajma Dinogetiei. Capul este rotunjit, ochii, nasul și gura sunt realizate la fel ca la cea de la Stupina; totuși aceasta este mai bine modelată. Corpul este oval, cu talia bine conturată, iar mâinile sunt redată prin linii adâncite. Poziția brațelor este aceeași; doar brațul drept este mai sus decât cel drept stâng. Degetele nu se disting foarte bine la mâna stângă, (doar trei dintre ele pot fi observate), iar la dreapta deloc. Centura este așezată în dreptul taliei, neglijent redată; apare pe fața anterioară a statuii, în poziție orizontală sub antebrațul stâng. Prezintă trei alveolări proeminente, exact pe locul unde ar fi fost prins pumnalul; se presupune acest lucru pentru că nu există statuie fără pumnal.⁹

Însemnătate acestor statui antropomorfe nu este cunoscută în totalitate. Meljukova¹⁰ afirmă că statuile ar reprezenta, probabil un rege scit sau o divinitate corespunzătoare lui Ares la care se închinau. Rubruck afirmă că la cumani statuia era așezată pe movilă, reprezentându-l pe mort și poate la fel se întâmpla și la sciți. Cert este că scheletul descoperit la Konstatinovka era întins pe spate și avea brațele în poziție asemănătoare cu cea a statuii de la Stupina.¹¹

Există opinii conform cărora statuile nu i-ar reprezenta pe sciți, pentru că, de exemplu, toporul prezentat pe statuia de la Sibioara este tracic. Acest lucru dovedește faptul că există un circuit al

⁴ URSU, 2000, p. 95-101.

⁵ CANARACHE, 1953, p. 709.

⁶ CANARACHE, p. 713-714.

⁷ ALEXANDRESCU, 1958, p. 291.

⁸ ALEXANDRESCU, 1958, p. 293.

⁹ ALEXANDRESCU, 1958, p. 291.

¹⁰ MELJUKOVA, 1952, p. 127.

¹¹ ALEXANDRESCU, 1958, p. 297-298.

armelor între traci și sciți. Cu toate acestea, reprezentările nu aparțin numai sciților. Statuile de la Sibioara și Stupina au fost datate în secolul al V-lea a. Chr. și considerate ca fiind traco-scitice. Ele corespund perioadei în care Dobrogea făcea parte din statul trac al odrizilor.¹²

Rolul animalelor, al motivelor animaliere, în mentalitățile popoarelor arhaice este determinat de unele calități pe care acestea le au în comparație cu oamenii: a zbura, a trăi sub pământ sau în apă, apoi curajul, puterea, ferocitatea, la care se adaugă prevestirea vremii a unor cataclisme; astfel acestea ating lumi care pentru un om erau atunci inaccesibile.¹³ Din aceste cauze, motivul animalier a fost folosit ca un metalimbaj, ca mijloc de codificare a unor credințe, mituri și rituri ce trebuie descifrate. Arta animalieră scitică este caracterizată printr-o multitudine de reprezentări ale animalelor. De obicei sunt reprezentate animalele sălbatice și mai puțin cele domestice. Des întâlnite sunt reprezentările pe diferite piese precum: cerbii și căprioarele, leii, panterele, vulturii, păsările prădătoare (corbii), cocorii, lupii, lebedele, grifonii, șerpii, câinii de vânătoare, caii, lupii, iepurii, peștii, țapii, berbecii, oile, urșii etc. Singurele animale domestice care apar sunt caii și câinii.¹⁴

Animalele fantastice au o origine orientală-persană și dovedesc faptul că intrând în contact cu alte civilizații au preluat și adaptat diferite motive artistice. Au fost denumite animale *fantastice* pentru că astfel de ființe nu pot exista pe pământ. *Fantasticul* derivă, adeseori, din exagerarea anumitor părți ale corpului, precum coarnele și picioarele, în cazul cerbului. O astfel de reprezentare *fantastică* o regăsim și pe unul dintre pocalurile descoperite la Agighiol. Un cerb, are coarnele bogat desfășurate, acoperite cu pătrățele și prezintă opt picioare.¹⁵ Imaginea cerbului este stilizată și înfrumusețată cu benzi hașurate și paralele pe toate pocalurile descoperite la Agighiol.¹⁶

Motivul cerbului este cel mai des întâlnit în arta animalieră scitică și constituie, de fapt simbolul acesteia. Imaginea cerbului este diferită de la piesă la piesă și se regăsește și în arta traco-getică. De obicei, cerbul apare în poziție șezândă sau în picioare, în luptă cu un leu sau cu o panteră. Cerbul apare reprezentat pe aplicile care decorau caii, sau pe cataramele ce decorau hainele regilor. De asemenea, cerbul apare și pe vasele descoperite pe malurile Niprului și Donului, dar și în regiunea Kerh și Kuban. Acest motiv este foarte răspândit din Munții Altai până în Europa.

În curganul Kul-Oba a fost descoperită o aplică sub formă de cerb. Acesta era reprezentat în poziție șezândă, cu mușchii corpului bine definiți, iar coanele erau realizate asemeni unor valuri.¹⁷ Cerbul, fiind unul din animalele cele mai populare în mitologia popoarelor indo-iraniene, reprezintă un simbol solar și este asociat carului cultural. Ca animal copitat acesta simbolizează zona mediană a cosmosului; pe de altă parte, se afla la hotarul dintre sacru și profan, dintre cultură și natură. Atributele principale ale cerbului - coarnele, cât și capacitatea de schimbare anuală a acestora l-au afiliat credințelor de nemurire și renaștere. Coarnele care erau reprezentate asemeni valurilor ar putea semnifica trecerea timpului și zădărnicia ființei umane în comparație cu statornicia și continuitatea cerbului.¹⁸ În mitologia iraniană și cea indiană cerbul, ca și calul, este strâns legat de cultul „ arborelui cosmic”. E. E. Kuzmina menționează că în reprezentările religioase ale acestor popoare calul, cerbul și pasărea făceau parte din același cerc semantic, fiind legate de lumea superioară, fapt ce a determinat apariția în artă a unor ființe sincretice fantastice, înzestrate cu elemente caracteristice acestor vietăți. Adeseori cerbul apare reprezentat și ca animal de sacrificiu, care putea să substituie chiar jertfa umană. Cerbul adeseori poate să fie reprezentat și pe obiecte de podoabă: coliere, pectorale și brățări. De cele mai multe ori colierul sau brățara se termina cu capete de cerbi, care au coarnele în formă de valuri. Pe colierul descoperit la Tolstaja Moghila sunt reprezentați cerbi atacați de o felină.¹⁹

Adeseori, pe vase sau aplici apar scene de luptă între două animale obișnuite, fiind vorba de cele mai multe ori de lupta pentru supraviețuire. Există scene de luptă între două animale

¹² ALEXANDRESCU, 1958, p.299-300.

¹³ SÂRBU, FLOREA, 1997, p. 58.

¹⁴ SÂRBU, FLOREA, 1997, p. 58.

¹⁵ BERCIU, 1969, p. 55.

¹⁶ BERCIU, 1969, p. 56.

¹⁷ ȚVETAIEVA, 1968, p. 16-17.

¹⁸ SÂRBU, FLOREA, 1997, p. 57-59.

¹⁹*** L'art scythe..., 1986, p. 5-19.

fantastice, însă acestea sunt rare. Foarte des întâlnite sunt însă scenele de luptă între animalele fantastice și cele obișnuite, de obicei fiind învingătoare cele fantastice.²⁰ O astfel de luptă este redată și pe unul din vasele descoperite la Agighiol. De data aceasta este o luptă între un vultur și un iepure. Vulturul ține în cioc un pește, iar cu ghearele, mult exagerate prinde un iepure al cărui corp este acoperit cu linii paralele așezate în benzi verticale.²¹ În tradițiile mitologice vulturul este cea mai răspândită ființă divinizată, fiind concepută ca un simbol al zeilor și mesagerul acestora. Vulturul apare vânând iepuri, pești sau chiar șerpi. Această pasăre poate decora atât un vas, cât și o sabie de tip *akinakes*, vârf de baldachin sau o aplică. Pe „sabia emblemă” de la Medgidia este reprezentat un vultur care ține în cioc un șarpe.²²

Scenele de luptă nu sunt doar între animale, ci și între om și animale. Aceste scene de luptă sunt de două tipuri: a) fie lupta se dă între un scit și un animal obișnuit și atunci este vorba de o vânătoare sau de un ritual de inițiere a tânărului scit, devenit în urma acestei experiențe bărbat gata oricând de luptă împotriva grecilor; b) fie lupta se dă între un scit și un animal fantastic și atunci acesta are alte valențe.²³

Dacă în primul caz lucrurile sunt clare, în al doilea cercetătorii ruși s-au pronunțat pentru o luptă a scitului împotriva unui zeu întruchipat de animalul fantastic. Alți cercetători consideră că probabil tânărul luptător scit avea nevoie să își dovedească bărbăția nu numai în fața unui animal obișnuit, ci și în fața unuia din altă lume. În cele mai multe scene de luptă, luptătorul scit este călare și uneori este însoțit și de un câine. Ca arme luptătorul folosește cel mai adesea arcul cu săgeți, sulita sau sabia de tip *akinakes*.²⁴ De cele mai multe ori motivele animaliere sunt alăturate cu cele florale și geometrice. Așa este cazul vasului decoperit la Ėertomyk unde motivele florale alternează cu cele animaliere.²⁵

Reprezentările animaliere sunt uneori neobișnuite prin faptul că animalele de pe anumite piese nu fac parte din fauna regiunii unde au fost descoperite. De exemplu sunt piese pe suprafața cărora apar: lei, pantere, leopardi animale care nu sunt întâlnite în zona Kerèh, Kuban, Nipru și Don. Acestea dovedesc faptul că sciii erau o populație nomadă, care intrase în contact cu civilizația persană și uratiană, ceea ce a făcut ca diverse motive animaliere să fie preluate de la acestea.

Stilul animalier scitic a influențat arta traco-getică multe din motive fiind preluate de către aceasta din urmă, însă ceea ce o diferențiază este datorită fondului tracic local.²⁶

Atât în arta traco-getică, cât și în cea scitică apar reprezentări ale diferitelor mamifere: lup, capră, iepure la care se mai adaugă, mai rar bou și mistrețul. Aceste animale au fost considerate ca având o largă răspândire din punct de vedere geografic; reprezentarea lor nefiind considerată ca având vreo semnificație, în afară de cea propriu-zisă. Ca elemente decorative caracteristice Orientului și preluate de arta traco-getică, sunt: ființele fantastice, țăpii sălbatici sau animalele înaripate. Dar și modalitatea de reprezentare a acestora este de influență scitică, asiriană ori persană; redarea părului, a ochilor din profil, a sprâncenelor de pe coifurile de paradă de tip getic. Pectoralele de aur tractice își au și ele o origine iraniană. Forța moștenirii ahemenido-persane n-a încetat să se manifeste nici după căderea Imperiului Persan.²⁷

Un obiect care arată îmbinarea artei traco-getice cu cea scitică și în general cu influențele orientale, este placa de aur din tezaurul de la Letnița. Aceasta înfățișează o simbioză a două concepții: una locală, alta orientală; este vorba de o scenă de atac a unui grifon-leu asupra elanului. După I. Venedikov, se îmbină aici fantasticul cu realismul tracic. Atmosfera generală și execuția sunt tipice artei traco-getice.²⁸

Dobrogea poate fi privită ca un teritoriu al interferențelor culturale grecești, scitice și traco-getice. Factorul scitic s-a manifestat dincolo de teritoriul atribuit de izvoarele istorice sau de săpăturile arheologice. Buni cunoscători ai metalurgiei fierului, sciii au influențat la rândul lor alte populații asemeni traco-geților mai ales în domeniul reprezentărilor antropomorfe și zoomorfe.

²⁰ BRAȘINSKII, 1967, p. 45-46.

²¹ BERCIU, 1969, p. 54-55.

²² BERCIU, 1959, p. 21.

²³ SĂRBU, FLOREA, 1997, p. 57-59.

²⁴ BRAȘINSKII, 1967, p. 46.

²⁵ BRAȘINSKII, 1967, p. 46.

²⁶ JETTMAR, 1983, p. 100-124.

²⁷ ****L'art scythe...* 1986, p. 20.

²⁸ BERCIU, 1969, p. 173.

BIBLIOGRAFIE

- ****L'art scythe, Les antiquites scythes milieu du VIIe-IIIe siecle avant notre ere*, Leningrad, 1986
- ALEXANDRESCU A.D. 1958 - A.D. Alexandrescu, *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, SCIV, IX, 2 (1958), p. 291-300
- BERCIU DUMITRU 1959 – D. Berciu, *O descoperire traco-scitică din Dobrogea și problema scitică la Dunărea de Jos*, SCIV, 10, 1 (1959), p. 7-49
- BERCIU DUMITRU 1969 - D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969
- BRAȘINSKII I 1967 - I. Brașinskii, *Sakrovișea skifskih țarej*, Moscova, 1967
- CANARACHE VASILE 1953 - V. Canarache, *Considerații asupra unei statui inedite din timpul orânduirii comunei primitive în Dobrogea*, SCIV, 3-4 (1953), p. 709-723
- JETTMAR KARL 1983 – K. Jettmar, *Arta stepelor*, București, 1983
- MELJUKOVA ANA IVANOVA 1952 – A. I. Meljukova, *Kamennaja figura skifa-voina*, KS XLVIII, 1952, p. 125 – 128
- SÂRBU VALERIU, FLOREA GELU 1997 - V. Sârbu, G. Florea, *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Brăila, 1997
- ȚVETAIEVA G.A 1968 - G.A. Țvetaieva, *Sokrovișea prièernomorskih kurganov*, Moscova, 1968
- URSU RODICA 2000 - R. Ursu, *Motivul hegemoniei și semnificația lui în arta și ideologia tracilor și a sciților, Istro-Pontica, Muzeul Tulcean la a 50-a aniversare (1950-2000)*, (2000), p. 95-109

ET IN CAPIDAVA EGO!

Sebastian Corneanu¹

Am scris în urmă cu câțiva ani un articol despre profesorul meu, Radu Florescu, omagiu publicat sub numele *Radu Florescu, Profesor la Academia de Artă și senior de Capidava*, în *Radu Florescu, Viața și Opera, Catalog de Expoziție*, Sibiu, 2014, pag. ISBN 978-606-8520-79-7, în formă electronică.

Memoria noastră ne face întotdeauna să evocăm oameni, locuri, experiențe personale, pentru a le consolida cumva poziția în fața noastră sau a celorlalți, pentru a le extrage din timp și a le plasa într-un spațiu ideal, în care faptele devin emblematice, locurile mitice și oamenii ideali. O astfel de experiență am trăit acum câțiva ani, când l-am evocat pe profesorul meu, Radu Florescu, omagiu publicat sub numele *Radu Florescu, Profesor la Academia de Artă și senior de Capidava*, în *Radu Florescu, Viața și Opera, Catalog de Expoziție*, Sibiu, 2014, pag. ISBN 978-606-8520-79-7, în formă electronică.

Cu permisiunea editorilor reiau acel articol, deoarece consider că locul lui trebuie să fie într-o revistă dedicată oamenilor din Dobrogea, cei care m-au primit cu atâta drag printre ei.

La începutul anilor '90 *Academia de Artă București* era o școală atipică, cu propriile valori și norme comportamentale, foarte diferite de cele ale altor instituții superioare de învățământ. Primul contrast cu care veneai în contact era cel dintre concurența acerbă, care făcea din admitere o provocare extremă și viața boemă în care pătrundeai. Asediată de cârciumi, baruri, restaurante (*Bucium, Exotic, La Scriitori, Cantina, Acvariul*), dar și de biblioteci precum și alte repere morale, Catedrala *Sfântul Iosif* fiind chiar peste drum, școala noastră era un soi de insulă, tentația culturii și artei împletindu-se în mod firesc cu chemările lui Bacchus. Pentru studenți și chiar pentru unii profesori era simplu... după ore treceai strada la una mică, prilej cu care făceai cunoștință cu oameni și situații noi.

Singura excepție din orar, care ieșea cu totul din aria de influență a școlii, era cursul de *Arheologie românească și clasică*, plasat total neinspirat luni de la ora 16.00, la Muzeul de Istorie. Spre rușinea mea, tentațiile boemei au făcut să lipsesc la primele cursuri, dar după trei săptămâni, luându-mi inima în dinți, am mers la muzeu. Aici, după ce am intrat pe partea dinspre *Caru' cu Bere*, am urcat scările la etaj, pătrunzând într-o sală a cărei penumbră îmi dădea de înțeles că se vor proiecta diapozitive.

Îmi amintesc și acum atmosfera somnolentă a acelei zile de toamnă târzie, dată peste cap de apariția profesorului, care, cu pași ușori, ținând în mână casetele cu diapozitive, intră în sală și ne salută ceremonios. Apoi, cu voce molcomă dar dicție impecabilă ne anunță tematica orei de curs, iar prelegerea începe. Am fost la nenumărate cursuri, am urmărit o mulțime de prelegeri, dar rar am ascultat persoane care știu să prezinte subiectul unui curs sau o temă anume într-o formă care, dincolo de conținutul științific, să te prindă și să nu-ți mai dea drumul. Din punctul acesta de

¹ Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu

vedere profesorul Radu Florescu era un bun narator, care reușea să transforme un curs cu caracter științific și uneori tehnic într-un soi de poveste, imaginile proiectate dându-și cu siguranță concursul. Astfel, cursul de *Arheologie românească și clasică* a devenit un reper săptămânal, după cele trei semestre obligatorii interesul meu față de materie manifestându-se prin lecturi extrașcolare.

Cursul de *Arheologie* a fost doar începutul. Studenții de la Istoria și teoria artei își desfășurau practica aferentă anului I în cadrul Șantierului Arheologic Capidava, poveștile spuse de cei din anii mai mari, care făcuseră deja practică acolo, fiind elogioase, amploarea faptelor narate crescând an de an. Așa se face că, la sfârșitul lunii iunie în 1994, după o adevărată aventură care includea mersul cu trenul, trecerea cu bacul a Dunării la Cernavodă, un drum cu autobuzul, cei care terminaserăm anul I am descins la Capidava. Impresiile colegelor au fost destul de neplăcute, barăcile muncitorești cu dormitoare la comun, toaletele model în *fundul curții* și absența apei curente, implicit spălatul în Dunăre, făcându-le pe acestea să regrete confortul urban.

Șocul a fost și mai mare la apariția profesorului nostru, care, îmbrăcat cu pantaloni scurți, sandale de piele și pălărie din paie, ne-a întâmpinat zâmbitor în curtea taberei. Diferența dintre postura de profesor pedant, îmbrăcat în costum și hainele de șantier pe care le purta a culminat, după prezentarea programului și a regulilor din tabără, cu mersul la Dunăre, când am plecat cu toții la o baie, prilej cu care am realizat că, deși era doar în slip, împăratul nu era gol ca în povestea lui Andersen.

Apoi a urmat rutina practicii, cu zile călduroase, băile în Dunăre, idilele obișnuite de șantier, și, foarte important, cu serile de povești în care, înconjurat de studenți, profesorul nostru ne îmbogățea mințile, provocându-ne la discuții pe diverse teme. Aici, la Capidava, profesorul Radu Florescu era cu adevărat un senior care ne primea în cetatea sa, dornic să ne împărtășească din știința și sufletul său. Alintat *Kapo*, de către colegii săi de șantier care săpau în alte sectoare, pentru noi se dovedea a fi un amestec între tradiție, la care subscria prin educația și personalitatea sa și modernitate, manifestată atât prin deschiderea față de noutate cât și prin abilitatea cu care putea să discute cu studenții.

Dintre imaginile care mi s-au imprimat în minte sunt câteva constante: profesorul asemenea unui senior ce-și admiră domeniul, contemplând zilnic apusul de soare, stând pe un șezlong; îmbrăcat doar în pantaloni scurți și sandale, dar cu laptop-ul în mână, coborând să lucreze în depozit; celor de mai sus li se adaugă nelipsitele, dar inconfundabilele, scene ale băilor în Dunăre. Tot la fel de bine îmi amintesc și colecția sa de cărți, din care mai împrumutam câteodată, cele mai numeroase fiind cu comisarul San-Antonio, în limba franceză, bibliotecă la care, noi discipolii, am adăugat în anii următori cărțile din colecția SAS.

După toți acești ani mărturisesc că profesorul Radu Florescu și-a adus un aport hotărâtor la formarea mea, direcționându-mă cu abilitate în studiul domeniilor conexe istoriei artei, arheologia și antropologia culturală fiind cele preferate, dovedindu-se în plus un mentor tolerant, care încurajează inițiativa personală. Mai mult chiar, o moștenire pe care ne-a lăsat-o tuturor este Șantierul Arheologic Capidava, școală pentru nenumărați studenți și casă a celor care vor să se întoarcă acolo pentru a duce mai departe moștenirea științifică a profesorului nostru. Dincolo de arheologie, de caracterul științific, de dimensiunea pedagogică, Capidava rămâne pentru mine un spațiu al tinereții, al amintirilor, cu poveștile și personajele sale emblematice, cu locurile sale și, gândindu-mă la toate acestea, nu pot să spun decât *Et in Arcadia Ego!*

Parcă îl aud pe Profesorul meu, care, înconjurat de ceilalți studenți, mă privea amuzat peste ochelari, dojenindu-mă cu vocea sa blândă: *Măi, oltene, măi, ce bun ești tu de gură... și ce-ți mai place să vorbești!*

Drumuri, itinerarii comerciale și vămi în comerțul Țării Moldovei cu Polonia, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea

Valentin Arapu*

Comerțul Țării Moldovei cu Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-a dezvoltat în strânsă legătură cu starea generală a drumurilor din ambele state, fiind și direcționat pe anumite itinerarii comerciale, iar în punctele nemijlocite de traversare a frontierei erau amplasate vămile. O caracteristică a epocii constă în faptul că, pe lângă vămile de la graniță, existau multiple vămi interne, care frâneau dezvoltarea comerțului, fapt care se răsfrângea negativ asupra prețurilor finale la care erau vândute produsele și mărfurile în Țara Moldovei și Polonia.

Drumuri. În secolul al XVIII-lea, problema căilor de comunicație terestră avea caracter general european. În vestul continentului au demarat ample procese de modernizare a drumurilor. În anul 1747, la Paris, a fost înființată Școala de Poduri și Șosele, fiind prima școală tehnică superioară din lume.¹ Dar, călătoriile, inclusiv ale comercianților, rămâneau a fi lungi și lipsite de comodități. Distanța de la Paris la Lyon, în anul 1770, era parcursă timp de cinci zile (în 1660 - în zece zile)². La începutul secolului al XVIII-lea, Anglia rămânea în urma Franței și Italiei în privința asigurării necesităților economiei și, în special, a comerțului pe căi de comunicație calitative. În prima jumătate a secolului, lungimea noilor drumuri construite și a celor perfecționate fundamental în Anglia a ajuns la 1.600 de mile.³ Regele prusac Friedrich II a ordonat să se lase, intenționat, principalele drumuri în paragină, cu scopul de a împiedica înaintarea trupelor militare străine.⁴ În statele germane, construcția de drumuri moderne a început la finele secolului al XVIII-lea.⁵

Intensitatea raporturilor economice dintre Moldova și Polonia, pe întreg parcursul epocii medievale, a fost determinată de un șir de factori de ordin economic, politic și social. Un rol nu mai

* cercetător științific, Institutul Patrimoniului Cultural, Republica Moldova

¹ Rolland Eminent, *Din istoria drumurilor*, Editura Societății pentru Răspândirea Științei și Culturii, București, 1957, p. 51

² *История Европы. Европа нового времени. Том 4. Наука. Москва. 1994. p. 254*

³ *Ibidem*

⁴ Rolland Eminent, *op. cit.*, p. 60.

⁵ V. Docea, *Relațiile economice româno-germane în prima jumătate a secolului XIX. Rute comerciale, proiecte și eșecuri*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”(All), Iași, XXXV, 1998, p. 63

puțin important în menținerea acestor legături (care au variat în intensitatea lor în special în dependență de conjunctura politică) l-au avut și căile comerciale. Prin noțiunea de „căi comerciale” distingem căile de comunicație terestre (drumuri) și fluviale (râuri navigabile). Anume căile de comunicație „*au influențat, într-o măsură considerabilă, întregul proces de dezvoltare a societății moldovene pe tot parcursul evului mediu*”⁶. Drumurile, făcând „*parte din primele alcătuiri de natură tehnică trebuitoare vieții oamenilor*”, pe perimetrul Moldovei „*au contribuit la înființarea de-a lungul lor, a unor centre de schimb care au devenit apoi orașe*”. În privința căilor de comunicație, Nestor Urechia avea să remarce că „*Moldova, prin poziția ei geografică și orientarea apelor sale, a fost mult mai folosită decât Muntenia*”, „*a fost loc de trecere din Turcia și Țara Românească în Polonia, Rusia și Austria*”⁸.

Progresul căilor de comunicație era asigurat de „*circulația produselor și mărfurilor*”.⁹ În același timp, în economia Țării Moldovei, „*pe tot parcursul evului mediu până la începutul epocii moderne, un rol preponderent îl avea creșterea vitelor*”, iar comerțul – și, în special, exportul de vite - „*se situa întrucâtva în afara nevoilor de transport*”.¹⁰

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Moldova și Polonia, problema stării generale a căilor de comunicație era în atenția statului și a categoriilor sociale cointeresate în prezența unor drumuri comode pentru deplasare. Domnul, fiind și cel mai mare comerciant al țării, încerca să mențină în stare relativ bună principalele artere de comunicație terestră.¹¹ În același timp, multor călători străini, dar și locuitorilor din țară, li se crea impresia „*că drumurile mari, ca și celelalte drumuri naturale, erau îngrijite, în timpuri ordinare, de Dumnezeu*”, iar unele „dregeri” ale drumurilor „*se făceau când urma să treacă, de la o graniță la alta, vreun cinstit «musafir» sau urmau să se deplaseze trupe militare străine*”.¹² Insuficiența căilor și mijloacelor de comunicație în Țara Moldovei era în totală contradicție „*cu interesele de negustor ale boierului*” și cu „*întreg procesul de dezvoltare economică și socială a țării*”.¹³ Funcționarea căilor de comunicație din interiorul țării a depins, în mare măsură, „*de racordarea acestora la marile căi comerciale internaționale care traversau țara*”.¹⁴ O problemă de mare importanță era asigurarea unei circulații cât mai comode, mai ales pe vreme proastă, deoarece primăvara și toamna majoritatea drumurilor erau impracticabile. Mijlocul utilizat a continuat să fie cel cunoscut din vremurile vechi, prin podirea ulițelor cu bârne de lemn fasonate.

În același timp, remarcăm faptul că negustorii epocii medievale „*erau mai puțin interesați de comunicații mai ieftine decât de posibilitatea de a ajunge în cât mai multe centre comerciale posibile*”¹⁵.

Vom analiza, în continuare, starea generală a căilor de comunicație terestre, în special pe baza unor relatări ale călătorilor străini. Astfel, solul polon la Poartă, Kajeton Chrzanowski, fiind în trecere pe la Iași (1780), constata, în zilnicul său, că „*ulițele strămte*” sunt „*podite/ cu scânduri în loc de piatră*”.¹⁶ Diplomatul german Heinrich von Reimers avea să noteze că ulițele în Iași, în „*cea mai mare parte sunt podite cu bârne înguste, sau cu scânduri, așa că pe vreme frumoasă se merge foarte plăcut și ușor*”, iar „*dacă plouă tare, scândurile sunt ridicate de ape și plutesc în toate părțile pe ulițe*”.¹⁷ Informații similare ne oferă și călătorii J. L. Carra¹⁸, Iona Ghedevanișvili¹⁹,

⁶ Dumitru Agache, *Restructurarea căilor de comunicație din Moldova medievală în context central și sud-est european*, în „Itinerarii istoriografice”/ coordonator Gabriel Bădărău/, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, Iași, 1996, p. 315

⁷ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, Editura Științifică, București, 1969, p. 281

⁸ Nestor Urechia, *Drumurile noastre*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1911, p. 20

⁹ Dumitru Agache, *Comunicare, interferențe și disjunțiuni*, în „Moldova și economia de schimb europeană în secolele XIV-XVIII”/ editor Viorel M. Butnaru/, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, Iași, 2003, p. 95

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ *Ibidem*

¹² Nestor Urechia, *op. cit.*, p. 22-23

¹³ Leonid Boicu, *Căile de comunicație terestre în Moldova între 1834-1848 (I)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»” (AIIA), Iași, tom IV, 1967, p. 83

¹⁴ Dumitru Agache, *op. cit.*, p. 95

¹⁵ Francis Dvornic, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, All Educațional, București, 2001, p. 67

¹⁶ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, Cultura Națională, București, 1930, p. 235-236

¹⁷ Paul Cernovodeanu, *Societatea românească văzută de călătorii străini (sec. XV-XVIII)*, Editura Academiei, București, 1973, p. 213-214

¹⁸ J. L. Carra, *Istoria Moldovei și a Țării Românești*, Institutul European, Iași, 2011, p. 26

¹⁹ „Revue des études sud-est européennes” (RESEE), București, tom XVIII, nr. 3, 1970, p. 444

Ch. Struve²⁰, F. Rostopcin²¹, Alexandru de Langeron²², R. G. Boscovich²³, Porter²⁴, lordul Baltimore²⁵, baronul de Tott²⁶.

Secretarul francez J. L. Carra ne relatează că orașul are „șase străzi mai mari, întotdeauna foarte murdare, pe care se merge pe niște bucăți de lemn, așezate curmeziș, în chip de pod”.²⁷

În anul 1791, Ch. Struve venea pentru a doua oară în Moldova, pornind din Viena, el străbătuse întreaga Galiție, poposind în Cernăuți (Czernovez), pe care-l găsisese „zidit cu gustul cel mai modern, cu toate că abia 15 ani trecuse de la dezlipirea sa de Moldova”. Pe când în Moldova domnea o sărăcie generală, care deloc nu l-a împiedicat pe Ch. Struve să remarce că „străzile Iașului” erau niște „străzi de poveste, cu bârnele de lemn, încrucișate, împiedicând la fiecare pas prin neregulata lor așezare mersul chibitcelor și rădvanelor”.²⁸

Aprecieri critice la starea drumurilor au fost formulate de către contele F. Rostopcin și de emigrantului francez Alexandru de Langeron - care va ajunge general în armata rusă și general-gubernator al Novorosiei. Primul avea să remarce, la 25 decembrie 1791, că orașul Iași era întotdeauna „murdar și necurățat”.²⁹ Mult mai importante sunt informațiile lui Alexandru de Langeron, care compară starea de lucruri din Moldova cu cea din Polonia. Astfel, el nota că „orașele sunt ca în Polonia”, „unele exceptând două sau trei, sunt rareori la rând și ulițele au pavaje (când există) de scânduri, din care jumătate putrede sau prost așezate, se înfundă sub picioare. Vara praful este de nesuferit, iarna te îneci în noroi”.³⁰

R. G. Boscovich, aflat, în vara anului 1763, în Iași, remarca că cele mai însemnate ulițe ale Iașilor „sunt ridicare și podite (lastricate) cu grinzi de copaci, lungi și subțiri, ca și cum ar fi niște poduri”.³¹

Ambasadorul Angliei la Constantinopol, James Porter, vizitează principatele în timpul domniei lui Grigore Callimachi. Trecând prin Iași, a descris ceea ce era o raritate pe atunci – pavajul de lemn al străzilor.³² În scrisoarea adresată surorii sale, domnișoarei de Hochepeid, Lady Porter remarca, cu o deplină uimire, că în Iași „ulițele erau podite cu bârne”.³³ Lordul Baltimore și baronul ungar de Tott, trecând prin Iași, au fost mirați de metoda de pavare a străzilor și nu au înțeles „rostul podurilor pe ulițe”.³⁴

Domnia, fiind cointereseată în menținerea unor surse tradiționale de venituri, se implica pe măsura posibilităților pe care le avea, în procesul de menținere a calității căilor de comunicație, în special a drumurilor și podurilor. În Iași, la un interval aproximativ de două decenii, se reparau și se reînnoiau podurile, deși trebuiau reînnoite la fiecare cinci ani.³⁵ Conform informațiilor oferite de o condică, datată în anul 1792, în oraș au fost aduse pentru reparații 3.400 de podele din ținuturile Vaslui, Iași, Orhei, Roman, Cărligătura și Hârlău. Cu puțin timp înainte, se mai transportaseră aici 3.500 de podele. Din această sursă, mai aflăm că se plătea 70 de parale podeaua și respectiv pentru repararea podului de pe Ulița Mare s-a cheltuit suma de 600 de lei.³⁶

Conform datelor oferite de sama visteriei Moldovei din anul 1763, pe lunile iunie-decembrie, domnia, în persoana lui Ioan Callimah Vodă, a suportat unele cheltuieli de întreținere a drumurilor

²⁰ Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Institutul de Istorie Națională, București, 1947, p. 130

²¹ *Ibidem*, p. 146

²² *Ibidem*, p. 156

²³ Ruggiero Giuseppe Boscovich, *Jurnalul călătoriei din Constantinopol în Polonia, anul 1763*, în: „Ioan Neculce - Buletinul Muzeului Municipal Iași”(IN), Fascicula 7, 1928, p. 237

²⁴ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători. De la jumătatea veacului al XVII-lea până la 1800*, ediția II, vol. II, Editura Casei Școalelor, București, 1928; Al. Cebuc, C. Mocanu, *Din istoria transporturilor de călători în România*, Editura Științifică, București, 1967, p. 53

²⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 187-188

²⁶ *Ibidem*, p. 190-192

²⁷ J. L. Carra, *op. cit.*, p. 26

²⁸ Gheorghe G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 130-131

²⁹ *Ibidem*, p. 146

³⁰ *Ibidem*, p. 156

³¹ R. G. Boscovich, *op. cit.*, p. 237

³² N. Iorga, *op. cit.*, p. 176-177

³³ Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I (1716-1789), Editura Sport-Turism, București, 1985, p. 66, 79

³⁴ *Ibidem*, p. 187-192

³⁵ C. Botez, *Privire istorică asupra fondului forestier de pe teritoriul României (Partea I)*, în „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza», Istorie.” (A'UI), Iași, (serie nouă), secțiunea III, C, Științe economice, XVI, 1970, p. 49

³⁶ N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române. Extras din „Economia Națională”*, Institutul de Arte Grafice Eminescu, București, 1900, p. 63

și podurilor, pentru caldarâmul de la poarta cea mare a Curții gospod s-au cheltuit 15 lei, ajutorul la podirea uliței sârbești a constituit 50 de lei, podul de la poarta hatmanului la ulița mare - 68 de lei, meremetul podurilor din Iași și podului de peste Bahlui - 30 de lei, podurile de la Sf. Neculai la Poartă - 29 de lei³⁷. Negustorii din Iași erau obligați, între anii 1760-1764, să contribuie la „meremetesitul podurilor”.³⁸ În anul 1774, în Iași, erau atestați documentar 21 de podari³⁹. În *Condica de așezământ* a lui Grigore Ghica din 1 septembrie 1776 au fost înscrise sate cu scutiri, acordate de regimul de ocupație ale boierilor („salvogradie”), printre care sunt menționate și satele de podari: Peneul, Vadul Turcului, Cozmești, Braina, Vădeni, Fălciu, Ștefănești, Lipcani, Zaluca. Satul de podari Cozmești din ținutul Tecuci dispunea de 96 birnici și 18 scutiți.⁴⁰

Un argument indirect în favoarea tezei că instituția domniei era cointereseată în menținerea calității bune a căilor de comunicații îl reprezintă datele sămilor visteriei Moldovei pe anul 1764, care oferă costurile pentru activitatea poștală, în special cheltuielile cu trimișii în Liov, Varșovia și Stanislav. Astfel, rapiditatea informațiilor și corespondenței trimise și primite, într-o mare măsură, depindea de calitatea drumurilor.⁴¹ În același timp, serviciul de poștă prezenta o adevărată calamitate pentru locuitorii mai multor state, inclusiv pentru cei din Țara Moldovei și Polonia, deoarece trebuiau să asigure activitatea acestui serviciu cu un număr mare de cai.⁴²

Podirea străzilor din orașe cu bârne de stejar a avut și efecte negative pentru dezvoltarea economiei în ansamblu, diminuând esențial fondul forestier al țării. În anul 1790, un călător străin constata că Țara Moldovei a avut până acum „supraabundență de păduri, totuși cei care se interesează de afacerile patriei lor afirmă că pădurile, în comparație cu cele de odinioară, când serveau ca niște redute naturale și nepătrunse în contra inamicului, sunt astăzi foarte puține”.⁴³

Abatele Ruggiero Giuseppe Boscovich, în jurnalul său de călătorie din Constantinopol în Polonia (1763), îndreptându-se spre Iași, nota că, traversând o pădure, „în care aflarăm drumuri îndestule”, într-un loc, „drumul chiar larg pentru mai multe căruțe era tot sprijinit pe de asupra de o iezetură de pământ, făcută destul de înaltă și lungă”, care „trece peste o vale și trebuie să fi costat o cheltuială considerabilă”.⁴⁴ Cu certitudine, „cheltuiala considerabilă” presupusă de Boscovich a fost suportată de domnie, care, în afară de imaginea bună căpătată în fața călătorilor străini, câștiga și importante surse pentru completarea visteriei țării. Același autor relatează că pe drumurile rele erau utilizați, în calitate de forță de tracțiune, boii și că, apropiindu-se spre Iași, drumurile devin mai bune și boii au fost înlocuiți cu cai.⁴⁵

În afara orașelor, calitatea drumurilor nicidecum nu putea fi mai bună, depinzând, în mare parte, de capriciile naturii. De altfel, și primul ambasador al Prusiei la Constantinopol, Von Rexin, nota, în 1766, că „drumurile din Moldova sunt impracticabile”.⁴⁶ Faptul că drumurile nu erau prea bune, iar, în multe cazuri, și impracticabile, are la bază și explicații de ordin militar. Frecvențele războaie ruso-turce din secolul al XVIII-lea și-au lăsat o amprentă nemijlocită asupra stării generale a căilor de comunicații. Drumurile deveneau impracticabile „la retragerea trupelor turcești care le stricau și mai mult pentru a întârzia înaintarea rușilor”.⁴⁷

Căile de comunicație terestră erau parcurse cu multiple mijloace de transport. Astfel, în cadrul țării, la fel ca și în afară, mărfurile se transportau, de regulă, cu carul (care mocănești, trase

³⁷ Gh. Ghibănescu, *Sama visteriei Moldovei din 1763 (iunie-decembrie)*. în „IN”, Fascicula 5, 1925, p. 99

³⁸ D. Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII*, în AIIA, XIV, 1977, p. 149

³⁹ *Documente statistice privitoare la orașul Iași*, /editori Ioan Caproșu și Mihai-Răzvan Ungureanu/, vol. I (1755-1820), Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 1997, p. 128-129

⁴⁰ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 149

⁴¹ Gh. Ghibănescu, *Sămile visteriei Moldovei pe anul 1764 (iunie, iulie, august)*, seria II, (extras din IN, fasc. 9). „Viața Românească”, Iași, 1931, p. 12; Constantin N. Minescu, *Istoria poștelor române. Originea, dezvoltarea și legislațiunea lor*, Imprimeria Statului, București, 1916, p. 124, 127

⁴² Georges Livet, *Histoire des routes et des transports en Europe. Des chemins de Saint-Jacques à l'âge d'or des diligences*, Press Universitaires de Strasbourg, 2003, p. 322

⁴³ Marin Popescu-Spinei, *Economia forestieră a României*, Institutul de Arte Grafice Tiparul Universitar, București, 1938, p. 7

⁴⁴ R. G. Boscovich, *op. cit.*, p. 220; Eminent Rolland, *op. cit.*, p. 81

⁴⁵ R. G. Boscovich, *op. cit.*, p. 220

⁴⁶ Rifat Önsoy, *Die Handelsbeziehungen zwischen den süddeutschen Staaten und dem Osmanischen Reich von 1815 bis 1871*, Würzburg, 1972, p. 388; N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor. Extrase din corespondența ambasadurilor prusieni la Constantinopol și Petersburg cu privire la Țările Române*, vol. II, partea VII, Imprimeria statului, București, 1896, p. 388;

⁴⁷ V. Docea, *op. cit.*, p. 62

⁴⁷ Gh. Netta, *Contribuțiuni la istoria comerțului românesc*, Editura autorului, București, 1916, p. 33

de patru sau doi boi; care armenești de o capacitate mai mare), căruța sau harabaua, care, în unele cazuri, serveau și în calitate de unități de măsură, mai ales la stabilirea taxelor vamale.⁴⁸ Târgoveții, la rândul lor, erau eliberați de plăți pentru „*căii de călărie*”, cu care asigurau transportarea mărfurilor.⁴⁹ În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, a fost organizat un serviciu permanent al transporturilor („*harabagiâlăcul*”). Noul sistem asigura negustorilor un grad sporit de siguranță și oferea mai multe garanții.⁵⁰ Transportul mărfurilor cu care mocănești sau căruțe era achitat cu anumite taxe. Astfel, în anul 1764, chiria pentru transportarea grâului de la Neamț la Galați constituia 1,30 lei pentru chilă sau 60 de bani pentru o mierță.⁵¹ Pentru mărfurile transportate pe distanța Iași-Galați se achitau cinci piaștri.⁵² Într-un raport din 25 iunie 1792, se specifica că pentru aducerea unui chintal de postav silezian de la Cămenița la Iași se plătea trei piaștri, iar transportul până la Galați mai costa un piastru și jumătate.⁵³

Veniturile reale de la operațiile comerciale erau destul de însemnate, deseori negustorii erau ținta unor atacuri atât nemijlocit în târg, cât și în afara lui. În vestul codrilor Herței, domnia organizase pază, din cauză că se „*ucideau negustorii străini*”.⁵⁴ Chiar la iarmaroace sunt prezenți ceauși speciali turci, „*cari împlă cu săbiile goale și cu cuțitele, îngrozind locuitorii*”⁵⁵ Sunt atestate și cazuri în care dregătorii îi jigneau pe negustorii străini.⁵⁶

În același timp, comercianții, inclusiv cei polonezi, au beneficiat, de-a lungul căilor comerciale, de o rețea de hanuri amenajate special pentru necesitățile călătorilor.⁵⁷ Astfel, Rogerius Boscovich, pornind din Iași spre Cernăuți, s-a oprit la hanul de la Șipote, pe care-l găsește „*destul de bun și cu totul nou*”, iar următorul popas îl face la hanul Stroiești, „*care avea două camere și o tindă din care se coboară în pivniță*”.⁵⁸ Generalul Bauer, aflat în Valea Prahovei (1770), își notase șase locuri specificate cu termenul de „*kirtschme*”, denumirea cărora provine de la hanurile destinate călătorilor, iar ambasadorul englez James Porter remarca că sunt clădiri publice.⁵⁹

Starea de lucruri în Polonia, în ceea ce privește căile de comunicație terestre în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, depindea de un șir de factori de ordin economic, politic și social. Amestecul tot mai accentuat al Rusiei, Prusiei și Austriei, anarhia șleahței și decăderea generală a economiei frâneau cu mult procesul de asigurare cu căi de comunicație a tranzacțiilor comerciale și de deservire a unor ramuri industriale, cum a fost, de exemplu, cazul cu industria de extragere a cărbunelui, care a falimentat din cauza prețurilor exagerate la asigurarea transportării pe drumurile ajunse într-o stare deplorabilă.⁶⁰

În unele domenii ale magnaților, problema era soluționată doar prin utilizarea unor metode arhaice. Statul nu dispunea de acele pârgii de ordin economic și juridic pentru îmbunătățirea situației create. Regele era nevoit să recurgă la rugăminți adresate nobililor, încercând să-i convingă de necesitatea îmbunătățirii stării drumurilor. De pildă, în perioada premergătoare întâlnirii dintre Stanislaw August Poniatowski cu Ecaterina II, care urma să aibă loc la Kaniów (1787), regele polon a trimis scrisori în toate voievodatele prin care preconiza să treacă, încercând să convingă șleahța să aducă în ordine cel puțin acele drumuri pe care va merge regele. Astfel, în opinia monarhului, nobilii îi vor oferi cel mai frumos cadou, iar țării îi vor aduce folos pe o perioadă mai îndelungată.⁶¹ Însă, aceste metode nu puteau, în mod cert, să se soldeze cu rezultate deosebite.

⁴⁸ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Cărți domnești, zapise și răvașe*, vol. VI. Partea II, Editura Ministerului de Instrucție Publică, București, 1904, p. 449-450

⁴⁹ N. Iorga, *Câteva știri despre comerțul nostru în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, Librăria Socec & Co., C. Sfetea, Pavel Suru, București, 1915, p. 13

⁵⁰ Leonid Boicu, *Scrieri istorice alese*, /editor Dumitru Vitcu/, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2011, p. 41

⁵¹ Paul Păltânea, *Unele știri despre economia orașului Galați din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Cercetări Istorice.

Muzeul de istorie a Moldovei” (CI), Iași, serie nouă, IV, 1973, p. 173

⁵² Ch. De Peyssonel, *Traté sur le commerce de la Mer Noire*, tome second, Chez Cuchet, Paris, 1787, p. 203

⁵³ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, II, p. 353.

⁵⁴ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, Tiparul Românesc, București, 1925, p. 46

⁵⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 304

⁵⁶ *Ibidem*, p. 227

⁵⁷ Georges Livet, *op. cit.*, p. 319

⁵⁸ *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, București, 1964, p. 372

⁵⁹ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, Humanitas, București, p. 32

⁶⁰ Витольд Куля, *Формирование капитализма в Польше*, Москва, 1959. с. 56; *История Польши*. том I,

Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1956, p. 372

⁶¹ Витольд Куля. *op. cit.*, p. 73-74; O. Halecki, *La Pologne de 963 à 1914. Essai de synthèse historique*, Félix Alcan, Paris, 1933, p. 256

Itinerarii comerciale. În spațiul medieval timpuriu românesc, itinerariile comercianților, devenite, cu trecerea timpului, drumuri comerciale, au depins de următorii factori: cadrul natural al țării - configurația geografică, clima, relieful, structura solului, rețeaua hidraulică -; habitatul urban; sistemele de transportare; gradul de siguranță al negustorilor.⁶² Adepții determinismului geografic - C. Alinescu, N. Pașa, E. Diaconescu - remarcă faptul „că traseul drumurilor moldovenești s-a menținut aproape același din vremurile vechi până azi”.⁶³ Autorii nominalizați remarcă „legătura organică dintre structura solului și traseurile drumurilor moldovene care le urma fidel pe cele croite de natură”, asigurând „constanța direcției generale a drumurilor din cele mai vechi timpuri” până la începutul secolului XX.⁶⁴ Cercetătorul D. Agache acceptă rolul important al configurației geografice „în dispoziția căilor de comunicație”, dar aceasta nu asigură „o circulație uniformă a produselor și mărfurilor pe întreg parcursul țării”. Astfel, factorii geografici, deși, în anumite cazuri, pot influența cursul unui drum, totuși, nu pot „determina procesul de dezvoltare a căilor și mijloacelor de comunicație, progresul lor tehnic”.⁶⁵ La dezvoltarea căilor de comunicație a contribuit o totalitate de factori, dintre care: stadiul dezvoltării economice și sociale; organizarea administrativ-teritorială; politica internă și externă a țării, legată strâns de acțiunile militare; direcțiile și amploarea comerțului internațional. Astfel, progresul căilor de comunicație, direcția lor, sunt determinate de factorul economic al epocii concrete, iar ruta sau cursul lor sunt determinate de configurația geografică.⁶⁶

Raportându-se la dimensiunile comerțului internațional, S. Condurățeanu afirmă că, deși țările române „nu au avut drumuri comerciale de mare anvergură, ele nu trebuie subestimate în circuitul mărfurilor europene și transcontinentale”.⁶⁷ Drumurile comerciale importante din țară făceau parte și din itinerariile de tranzit ale Țărilor Române, asigurând legătura dintre „partea septentrională cu sud-estul Europei”⁶⁸

Distanța dintre diferite localități putea fi parcursă pe mai multe căi sau rute. Alegerea căii de parcurgere era determinată de un șir de factori obiectivi, inclusiv: circumstanțele politice; războaiele, urmate de ocupații militare, anexări teritoriale; perfecționarea tehnică a mijloacelor de transport; politica vamală promovată de statele limitrofe; rentabilitatea activității comerciale și cota profiturilor; securitatea deplasărilor; calitatea drumurilor; deservirea necesităților călătorilor și ale negustorilor. Alegerea itinerariului pentru deplasare depindea și de preferințele subiective ale negustorilor.⁶⁹

Sursele cartografice întocmite până la mijlocul secolului al XVIII-lea nu indică drumurile principatului. Pe harta generalului Bauer, realizată în scopuri militare, în 1772, sunt indicate, deși cu unele erori, drumurile Moldovei.⁷⁰ În toponimia medievală s-au afirmat multiple denumiri ale arterelor comerciale prin intermediul cărora erau efectuate schimburile comerciale dintre Moldova și Polonia, relevante în acest sens fiind următoarele: „drumul moldovenesc”, „drumul Liovului”, „marele drum al Snyatinului”, „marele drum care duce la Horodenca (drumul Hemeiului/cetatea Hmielov)”, „drumul Cameniței”, „drumul ce merge la Mohilău”, „șleahul Sorocei”.⁷¹ Ponderea acestor drumuri în economia principatului a variat în dependență de situația geopolitică din regiune, relevantă fiind, în acest sens, decăderea comerțului pe drumul moldovenesc, începând cu finele secolului al XV-lea, după căderea Chilie și Cetății Albe sub turci (1484).⁷² În secolele XV-XVI, negustorii circulau pe drumul comercial Lvov-Kameneț-Hotin-Dorohoi-Iași-Vaslui-Bârlad-Tecuci-Galați, finalizând cu Constantinopolul. Era itinerariul de circulație a caravelor comerciale din Polonia în Turcia și alte țări orientale, dar, către secolul XVIII, această arteră pierduse din ponderea ei inițială.⁷³

⁶² O sursă cartografică medievală specifică „Drumul Tâlhărilor” în Moldova (Simona Condurățeanu, *Comerț și civilizație. Drumuri comerciale și situri patrimoniale UNESCO*, Ararat, București, 2012, p. 28).

⁶³ Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Institutul de Arte Grafice „Bravo”, Iași, 1939, p. 22-23; Cecilia Alinescu, Natalia Pașa, *Vechile drumuri moldovenești*, în „Anuar de Geografie și Antropologie” (AGA), nr. VI (1914-1915), Tipografia „Lupta”, București p. 4

⁶⁴ Cecilia Alinescu, Natalia Pașa, *op. cit.*, p. 4

⁶⁵ Dumitru Agache, *op. cit.*, p. 316

⁶⁶ *Ibidem*

⁶⁷ Simona Condurățeanu, *op. cit.*, p. 129

⁶⁸ C. Istrate, *Știri noi despre comerțul de tranzit prin Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii și Cercetări Științifice, Filologie” (SCȘI), Iași, XI, fasc. 2, 1960, p. 241

⁶⁹ V. Docea, *op. cit.*, p. 61

⁷⁰ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 18-31

⁷¹ *Ibidem*, p. 24-26, 53, 73

⁷² P.P. Panaitescu, *Interpretări românești*, ediția II, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 97

⁷³ E. М. Подградская, *Участие армян Молдавии и Украины в развитии товарооборота стран Центральной и Восточной Европы XVI-XVII вв.*, în „Из истории армяно-украинских, венгерских и молдавских отношений (Сборник статей и материалов)”. Институт Истории, Ереван, 2012, p. 82

Un drum mai vechi comercial mergea prin Sniatyn-Cernăuți-Siret-Suceava.⁷⁴ Legăturile Poloniei cu Imperiul Otoman erau realizate prin drumul ce traversa Moldova spre Semigrad. Această cale avea două ramificații: un drum lega localitățile Trembiovli, Kameneț, Hotin până la Suceava; alt drum unea localitățile Galici, Kolâmeia, Sniatyn, Cernăuți, Siret până la Suceava.⁷⁵ De asemenea, exista o cale de tranzit mai veche, care mergea din Cracovia și Lvov, prin Cernăuți, Siret, Suceava și Iași.⁷⁶

Un rol important de centru economic de la care se ramificau mai multe artere comerciale îl juca Hotinul, numit, în acest sens, de călătorul Rehsmi Ahmet-Efendi „*bulevardul Moldovei în fața polonilor*”.⁷⁷ Negustorii porniți de la Camenița treceau prin Hotin, urmând următoarea rută: Lipcani-Pererâta-Bogdănești-Badragi-Corpaciu-Duruitoarea-Vasilăuți-Zagarancea-Iași.⁷⁸ I. Nistor descrie drumul care urmărea itinerariul de la Liov prin Dunajow, Koropatnik, Zlotnic, Buczacz, Skala și Zyrikow la Hotin, de unde, de-a lungul Nistrului, prin Soroca, Orhei și Tighina, ajungea la Cetatea Albă. Anume acest drum era considerat ca cea mai directă legătură a Rusiei cu Constantinopolul. Parțial, acest drum a fost parcurs, în 1711, de Dimitrie Cantemir, când s-a refugiat în Rusia, urmându-și calea de la Iași, prin Ștefănești, „*drumul spre Soroca*”, și Movilău.⁷⁹ În direcția inversă, pe o rută puțin diferită, a mers, în anul 1738, călătorul englez John Bell d'Antermony, traversând Nistrul la Soroca, a urmat următorul traseu: Căinari-Bălți-Măgura-Sculeni (sau Ungheni)-Iași.⁸⁰ Un alt drum este menționat ca pornind de la Cetatea Albă, prin Tighina, Orhei, Soroca, ajungea la Nistru, urma malul stâng al râului prin Rușava-Dzwancea-Uzica-Scala-Lemberg⁸¹. De la Hotin mai exista o ramificație a acestui drum în interiorul țării: Hotin-Dorohoi-Botoșani-Hârlău-Iași.⁸² Un alt drum prin care se efectuau tranzacțiile comerciale moldo-polone era cel ce venea, prin Hotin, la Dorohoi-Botoșani-Suceava-Hârlău-Cotnari-Târgu Frumos-Iași.⁸³ Boscovich a mers pe drumul Galați-Pucen (Pucheni)-Berlat(Bârlad)-Vaslui-Frumoasa-Iași-Șipote-Stroiești-Dorohoi-Cernăuți-Zalescic.⁸⁴ Dorohoi juca un rol important în cadrul itinerariilor de comerț, negustorii puteau veni aici „*atât pe la Camenița-Hotin, cât și pe la Sniatyn, Cernăuți, apoi prin Herța și Ibănești*”, la Botoșani mergeau pe „*drumul cel mare al Dorohoiului*”.⁸⁵

Multe dintre drumurile care serveau comerțului moldo-polon erau părți componente de tranzitare ale unor rute europene. Astfel, într-un document german din anul 1792, se menționa că „*toate mărfurile care merg din Leipzig spre Moldova și Valahia trec prin Silezia, apoi prin Galiția, unde, de la Bielitz la Sniatyn, există șosele practicabile, iar Iașul se află la o distanță de cel mult șaptezeci de mile de Sniatyn*”.⁸⁶ Căpitanul Lauterer, în numele companiei Willehoven & Co, a parcurs drumul pe uscat pe itinerariul Basarabiei pe la Chișinău, Iași, Botoșani, Suceava, trece apoi prin Galiția, destinația finală fiind Viena.⁸⁷ Într-un raport al unui negustor, datat în 1792, se specifica că din Leipzig și Breslau „*drumul cel mai scurt spre Iași (...) este cel prin Polonia*”, dar comercianții ocolesc acest drum „*din cauza că taxele poloneze sunt mult mai mari decât cele austriece, iar drumurile mai proaste*”.⁸⁸ O altă rută amintită pornea din Leipzig sau Nürnberg, trecea prin Praga, Cracovia, Lemberg, Hotin, de aici se ramifica în două direcții principale. Prima trecea prin Iași și Bârlad spre Galați. Cea de-a doua trecea prin Bender spre Ackerman.⁸⁹

⁷⁴ Valerian Doboș-Boca, *Târgoveții Siretului din anul 1787*, Glasul Bucovinei, Cernăuți 1938, p. 11

⁷⁵ Valerian Doboș-Boca, *op. cit.*, p. 11

⁷⁶ Alexandru I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p.23

⁷⁷ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 53

⁷⁸ *Ibidem*

⁷⁹ *Ibidem*, p. 59

⁸⁰ *Ibidem*, p. 70.

⁸¹ Cecilia Alinescu, Natalia Pașa, *op. cit.*, p. 33

⁸² *Ibidem*, p. 35

⁸³ Alexandru I. Gonța, *op. cit.*, p. 43-44

⁸⁴ Dan A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 63-65

⁸⁵ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 6.

⁸⁶ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, II, p. 340 (Fragmentul este reprodus din scrisoarea ministrului de război Von Hoym adresată lui Friedrich Wilhelm II); V. Docea, *op. cit.*, p. 62

⁸⁷ Gheron Netta, *op. cit.*, p. 82

⁸⁸ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, II, p. 337; V. Docea, *op. cit.*, p. 62

⁸⁹ Rifat Onsoy, *Die Handelsbeziehungen zwischen den süddeutschen Staaten und dem Osmanischen Reich von 1815 bis 1871*, Würzburg, 1972, p. 90-91; V. Docea, *op. cit.*, p. 62

⁹⁰ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 72

În anul 1792, supusul rus Ch. Struve, îndreptându-se în Crimeea, a urmat următorul itinerariu: Lemberg-Cernăuți-Herța-Iași-Bender. Același călător, în 1794, întorcându-se din Constantinopol, a trecut prin Galați-Puțeni-Tecuci-Bârlad-Docolina-Vaslui-Uncești-Scânteia-Iași-Râzina-Unțești-Volcineț-Călărași-Chișinău-Başcani-Criuleni, traversând Nistrul la Dubăsari.⁹⁰

O cale inedită de tranzitare a teritoriului Țării Moldovei a fost urmată în 1763, în urma îndeplinirii unei comenzi din partea lui Dimitrie Ladăghin, consilier al țarului rus. „Compania de comerț bănățeană” urma să confecționeze seceri și coase, destinate țăranilor din Ucraina. Mărfurile au fost transportate pe Dunăre până la Galați, iar, de aici, „pe drumurile Moldovei, pe la Iași, prin Basarabia până la Nistru” și mai departe spre partea polonă.⁹¹

Un aspect nu mai puțin important al problemei abordate îl constituie viteza de deplasare pe căile de comunicație terestre în cadrul raporturilor economice bilaterale. Viteza poate fi apreciată cu aproximație și mai mult în baza relatărilor unor călători străini. Astfel, Andreas Wolf, aflându-se la Iași în perioada anilor 1795-1797, aprecia că dacă cineva vrea să călătorească de la Pasul Oituz până la Iași „face de la Oituz până la Grozești 6 ceasuri, de aici la Bacău 8; de aici până la Roman 6; de aici la Târgul Frumos 8; și din această localitate până la Iași, alte 8 ceasuri. Așa că de la Oituz până la Iași⁹² merge cineva vreme de 36 de ceasuri. De la Galați până la Iași⁹³, în general face cineva 24 de ceasuri; de la Focșani...30; de la Hotin...30; de la Soroca...30; Călătorește cineva din orașul de graniță al Bucovinei, de la Suceava la Iași vine în patru ceasuri la Botoșani, apoi la Stroești, Șipote, Larga și de aici la Iași. Fiecare din aceste locuri arătate este departe unul de altul cale de 4 ceasuri. Prin urmare drumurile de la Suceava la Iași se fac în 20 de ceasuri⁹⁴

R. G. Boscovich completează că orașul Suceava era așezat la două zile depărtare de mers față de Iași.⁹⁵ Același autor remarcă că Șipote era la 6 ore depărtare de Iași.⁹⁶

Aflat în fruntea unei misiuni turcești în anul 1763, D. Ahmed Resmi Effendi ne descrie că deplasarea sa de la Galați la Iași a durat patru zile, iar de la Iași la Hotin două zile.⁹⁷ După o mărturisire armenească, Galații erau la o depărtare de 36 de ore de Iași.⁹⁸ Lordul Baltimore a făcut 35 de ore de la Galați la Iași.⁹⁹ Conform unui izvod de cheltuială din septembrie 1766, distanța de la Dorohoi până la Galați a fost parcursă cu căruța timp de o săptămână de zile.¹⁰⁰

Vămi. De o atenție mai mare din partea domniei s-au bucurat punctele nemijlocite de trecere a frontierelor, deoarece erau locuri de percepere a taxelor vamale. Vămile au reprezentat instituții cu „caracter dublu, atât fiscal cât și comercial”, servind concomitent la încasarea veniturilor și la promovarea politicilor comerciale din partea statului.¹⁰¹

Relațiile comerciale dintre Moldova și Polonia au fost influențate de regimul vamal al ambelor state. În Moldova, sediul vămii centrale - „vama cea mare domnească” - se afla la Iași, urmând în subordine vămile din Galați, Cernăuți (până în 1775), Focșani, Bârlad, Roman și Grozești.¹⁰² Normele juridice vamale au fost stipulate în 1761 de Grigore Callimachi, prin emiterea regulamentului *Vama cea mare, precum s-au așezat să se ia, socotindu-se din testamentul cel vechiu*. Regimul vamal era reglementat în *Catastihul vănilor Moldovei* din 1765, fiind fixate cuantumul taxelor percepute pentru produsele și mărfurile vămuite la import, export și tranzit.¹⁰³

În Țara Moldovei, domnia emitea dispoziții vamale stricte, aplicate și față de vămile arendate. Arendarea anuală a vănilor era organizată de Cămara Domnească, prin procedura „strigării la

⁹¹ Gheron Netta, *op. cit.*, p. 41

⁹² Distanța Iași-Oituz este de 194 km (directă 129 km).

⁹³ Distanța Galați-Iași este de 228 km (directă 195 km).

⁹⁴ Mihai Costăchescu, *Contribuții pentru o descriere statistică-istorică a Principatului Moldovei, de Andreas Wolf, Sibiu, 1805*, în IN, fasc. 5, 1925, p. 287 (Distanța Iași-Suceava - 145 km (directă 115 km).

⁹⁵ R. G. Boscovich, *op. cit.*, p. 229

⁹⁶ *Ibidem*, p. 239

⁹⁷ C.I. Caradja, *Ahmed Resmi Effendi și călătoria lui prin Moldova (1763)*, în IN, fasc. 4, 1924, p. 266-267

⁹⁸ P. Păltănea, *Istoria orașului Galați de la origini până la 1918*, vol. I, Editura Porto-franco, Galați, 1994, p. 186

⁹⁹ *Ibidem*

¹⁰⁰ *Idem*, *Unele știri despre economia orașului Galați din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în CI, (serie nouă), IV, 1973, p. 174

¹⁰¹ Constantin Tofan, *Evoluția sistemului vamal moldovenesc din secolul al XIV-lea până la începutul secolului al XIX-lea*, Rovimed Publishers, Bacău, 2014, p. 5

¹⁰² *Ibidem*, p. 61

¹⁰³ Gh. Ghibănescu, *Catastihul vănilor Moldovei (1765)*, în IN, I, fasc. II, iulie 1922, p. 205-206; Ven. Ciobanu, *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea*, în AIIA, tom VIII, 1971, p. 129

¹⁰⁴ D. Dragnev, P. Costin, *Organizarea sistemului vamal în Moldova în sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în „Revista de

mezat”, fiind comunicate și „*ponturile vămilor*”, care includeau taxele vamale confirmate de domnie. Înainte de războiul rusă-turc din 1769-1774, vămile erau date în arendă pentru suma de 80.000-85.000 de lei pe an; în 1770, vama a dat un venit de 87.000 lei; în 1784, vama a fost dată în arendă pentru suma de 153.000 lei.¹⁰⁴

Domnia aprecia activitatea vameșilor. În *Catastihul vămilor Moldovei* (1765) se stipula că „*de fiecare car la lucrurile care trec hotarul să aibă a da câte un groș interesul vameșului*”, „*iar la mățăsurile care au fire de bumbac câte 2 groși să aibă a lua și vameșul pentru serviciu*”.¹⁰⁵ Dar, vameșii, deseori, încălcau dispozițiile domnești, aplicând tarife vamale aleatorii. De exemplu, horilca importată din Polonia era vămuită în mod diferențiat, în dependență de calitatea ei, simplă sau distilată, cea din urmă fiind destinată farmaciilor. Vameșii micșorau taxele sau chiar le reduceau la zero, ignorând „*ponturile vămilor*” indicate de domnie.¹⁰⁶ Abuzurile vameșilor față de negustori se manifestau prin încasarea unor sume mai mari decât cele legale, perceperea taxelor de la persoanele care se bucurau de scutiri, solicitarea de cadouri. Veniturile, legale și ilegale, căpătate de vameși le permiteau să-și procure proprietăți funciare, cel mai elocvent fiind exemplul marelui vameș Hristodol Saiți, care, în anii 1792-1795, a cumpărat părți din moșii, evaluate la prețul de 385 de lei.¹⁰⁷

Un alt impediment în calea dezvoltării comerțului îl constituia existența, pe lângă Vama Mare și a vămilor de hotar, a vămilor interne.¹⁰⁸ Taxarea negustorilor în interiorul țării ducea la apariția a numeroase litigii, contribuind și la scumpirea mărfurilor și produselor. Mai adăugăm și faptul că sunt atestate cazuri când vama era percepută de alți funcționari: vornici de târguri, căpitani de margine, ceauși.¹⁰⁹ Situația în domeniu se va menține până în anul 1832, când vor fi lichidate vămile interne în principatul Moldova.¹¹⁰

Punctele vamale de pe râul Nistru își desfășurau activitatea în dreptul vadurilor și a podurilor plutitoare. Moldova moștenise o situație caracteristică evului mediu, în care lipseau podurile fixe la traversarea marilor artere fluviale a țării.¹¹¹ Lipsa podurilor permanente poate fi explicată prin considerente militare, adică de a nu permite dușmanului să pătrundă în mod rapid pe teritoriul țării.¹¹² În schimb, se utilizau, deseori, podurile umblătoare, care erau formate din două luntre mari și late, numite „*dubase*”,¹¹³ pe care se fixa o „*podidă*” de bârne, prevăzută la margini cu apărătoare. Întreaga instalație mergea de la un mal la celălalt, grație unui scripete care aluneca pe o funie de cânepă, întinsă între cele două maluri.¹¹⁴ Podurile făcute pe dubase se întâlneau în apele tuturor râurilor navigabile ale țării.¹¹⁵

Podurile plutitoare sau gheceturile se utilizau la trecerea peste apele mari și se mai numeau în vechea limbă românească „*chiciuri*”, adică vaduri. De exemplu, în secolul XV, Tighina era numită Tighineacheci sau Tighineachici, ceea ce însemna „*vadul de la Tighina*”¹¹⁶.

Vadurile de pe Nistru erau în supravegherea punctelor vamale, stabilite de la Raiua Hotinului până la Tighina. Domnia asigura paza vadurilor Nistrului. Dar, deoarece ținutul Hotinului se afla

Istorie a Moldovei” (RIM), Chișinău, nr. 4(72), 2007, p. 118-119

¹⁰⁵ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 217

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 205-206

¹⁰⁷ D. Dragnev, P. Costin, *op. cit.*, p. 118

¹⁰⁸ Punctele vamale ale Moldovei pe Nistru au suferit unele modificări. După transformarea ținutului Hotin în raia turcească (1715), vama a fost transferată la Otaci, fiind numită Movilău. Vama avea în subordine punctele vamale Cremenciug, Iarova, Cosățui, Soroca. Un rol important îl jucau și punctele vamale Vadul Rașcov și Dubăsari.

¹⁰⁹ D. Dragnev, P. Costin, *op. cit.*, p. 116

¹¹⁰ I. Murariu, *Unii factori care au frânat dezvoltarea comerțului intern al Moldovei, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „Carpica. Revista Muzeului județean de istorie «Iulian Antonescu»”, Bacău, vol. XII, 1980, p. 235

¹¹¹ C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV - începutul secolului XIX*, Editura Științifică, București, 1973, p. 14

¹¹² Raționamentele de ordin militar sunt amintite încă din secolul al XVI-lea. Astfel, sasul Reichersdorf a vizitat Moldova în timpul domniilor lui Petru Rareș (1527-1538 și 1541-1546) și explica, în notițele sale, că lipsa podurilor permanente ține de teama moldovenilor de un eventual atac rapid care ar duce la ocuparea țării (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 14).

¹¹³ De la construcția de „dubase” provine numele localității Dubăsari de pe malul stâng al Nistrului.

¹¹⁴ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 14

¹¹⁵ Paul Mihailovici, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol (1462-1755)*, în: „Cercetări istorice. Revistă de istorie românească” (CIRIR), Institutul de Arte Grafice „Presa bună” Iași, (Prima parte), X-XII, nr. 1, 1934-1936, p. 113

¹¹⁶ C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura Academiei Române, București, 1967, p. 293

¹¹⁷ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 201

sub administrație turcească, Moldova dispunea de vămile sale pe râul Nistru, în cuprinsul ținuturilor Soroca, Orhei, și Lăpușna, adică în localitățile Movilău, Soroca, Vadul Rașcov (Rașcov), Dubăsari.

Vama Movilăului avea sub administrația sa două vaduri: unul al Iarovei și altul al Cremenciugului, în dreptul târgului Mihailovca. Gh. Ghibănescu considera că, în cazul în care vameșul se afla la Movilău, atunci, în actele vremii, nu se pomenea nimic despre localitatea Otaci (Atachi), așezată în dreptul Movilăului.¹¹⁷ C. Tofan remarcă faptul că, în secolul XVIII, localitatea Movilău și târgul cu același nume au „*existat pe malul drept moldovenesc al Nistrului și nu pe cel transnistrean care era controlat de regele Poloniei*”, adică, până în anul 1812, denumirea de Movilău era aplicată și pentru localitatea de pe malul basarabean al Nistrului.¹¹⁸ Vama Movilău controla toate vămile de pe Nistru pe perimetrul dintre raiaua Hotin și Bender, subordonându-i-se vămile de la Cremenciug, Iarova, Cosăuți și Soroca.

Remarcăm, de asemenea, faptul că mișcarea vamală a vadurilor, după intensitatea sa, era diferită, în dependență de anotimpurile anului, fiind mai slabă pe timp de iarnă.¹¹⁹ Fenomenul ni se pare firesc, deoarece comercianții puteau traversa arterele fluviale înghețate pe rute care ocoleau punctele vamale de la frontieră, contribuind la creșterea comerțului prin contrabandă. Intensitatea circulației prin punctele vamale și vaduri pe timp de iarnă era minimă. Astfel, în perioada dintre 15 și 27 decembrie ale anului 1765, prin Iarova au trecut numai cinci persoane: un moldovean (Lupul), un armean (Andronic) și trei evrei (Volia, Iancu și Leiba), iar prin Cremenciug au trecut doi evrei (Leilic și Stru).¹²⁰ Și venitul domniei rezultate în urma articolelor intrate în țară a fost numai de 43 de lei, dintre care vadul Iarova a încasat 37 de lei de pe un butoi și 38 vedre de horilcă și de sare, iar vadul Cremenciug a produs 6 lei de pe horilcă și un lipovenesc (2 sănii cu doi boi).¹²¹

Traversarea fluviilor era realizată cu ajutorul podurilor plutitoare, bărcilor, plutelor, luntrilor, cazuri atestate documentar în localitățile Movilău, Iarova, Samușin, Rașcov.¹²² Poduri „*leșești*” împlătoare funcționau la Samușin și Horodenca.¹²³ Operația de pornire și de acostare a podurilor plutitoare se făcea prin îngrijirea podarului sau „*brudarului*” (din slavicul „*brod*” – vad). Comercianții achitau plata de trecere, numită „*brudină*”, iar persoanele care asigurau trecerea erau obligate, în caz de accident, să achite pagubele aduse negustorilor.¹²⁴ Când podul era amplasat pe o cale comercială însemnată, atunci taxa percepută reprezenta un venit considerabil. Drept confirmare ne servește hrisovul lui Constantin Dumitru Moruzi, din 20 aprilie 1781, în care erau fixate taxele pentru brudina Nistrului, pe locul moșiei date ca zestre „*prea iubitei fiicei D-Sale Sultana*”.¹²⁵ De „*la căruțele cu mărfuri ce vor trece din Țara Leșască în Moldova*” urma de încasat „*15 bani de cal și bou la căruța încărcată (de vor trece caii și boi înnot să de pe jumătate), pentru povară zeci bani noi de calu și bou la carul, căruța deșartă (în pe jumătate), 12 bani de omul călare și va trece în pod (3 bani de om pedestru), 6 bani de orice vită slobodă va treci în pod, 400 bani noi de 1.000 oi și vor treci în pod (4 bani de 10 oi), 24 bani de boi, vacă, calu, iapă ce se vor vinde la această moșie (12 bani dă vânzătorul, 12 bani cumpărătorul), 20 bani pentru tot carul sau căruța indiferent ce fel de marfă are și va trece în Țara Leșască*”.¹²⁶ Scutiți de plata brudinei erau numai călărașii.¹²⁷

În interiorul țării, când boierul era proprietar al ambelor maluri ale apei pe care era instalat podul, atunci brudina îi aparținea în întregime. Dar, în cazul când cele două maluri ale apei aparțineau la doi proprietari diferiți, atunci unul încasa taxa de la negustorii și călătorii care mergeau într-un sens, iar celălalt proprietar de la cei ce mergeau în sensul opus.¹²⁸

¹¹⁸ Constantin Tofan, *op. cit.*, p. 67, 72.

¹¹⁹ Rolland Eminet, *op. cit.*, p. 77.

¹²⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 201.

¹²¹ *Ibidem*, p. 202.

¹²² N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Documente interne*, vol. XXII, Tipografia „Neamul Românesc”, București, 1913, p. 43-44; Marius Chelcu, *Drumuri și orașe în Moldova secolelor XVI-XVII. Câteva observații*, în „Civilizația urbană din spațiul românesc în secolele XVI-XVIII/ editor Laurențiu Rădvan”, Editura UAIC, Iași, 2006, p. 157-162

¹²³ Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 27

¹²⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 247-248

¹²⁵ *Documente privitoare la Comerțul Românesc (1473-1868)*/ publicate de Dum. Z. Furnică/, Tipografia „România Nouă”, București, 1931, p. 87-88

¹²⁶ *Ibidem*

¹²⁷ Paul Mihailovici, *op. cit.*, p. 114

¹²⁸ L. Boicu, *Încercări de navigabilizare a râurilor moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în AIIA, 1965, p. 95

¹²⁹ Arhivele Naționale ale României - Iași (ANRI), Pachet 437, doc. 122

La 10 aprilie 1781, Constantin Dimitrie Moruzi i-a acordat hatmanului Scarlat Sturza dreptul de a strânge brudina Nistrului de pe podurile și luntrile ce vor îmbla pe moșia târgului Soroca.¹²⁹ La 4 iulie 1793, Mihai Constantin Suțu i-a întărit marelui logofăt Nicolae Roset stăpânirea pe târgul Soroca și moșia dimprejur, urmând a lua și brudina Nistrului.¹³⁰ Conform deciziei divanului, Dimitrachi Bogdan, logofăt al treilea, a primit dreptul de a lua *brudina „pe amândouă malurile”* de la Târgul Fălcui, unde era pod stătător. Înainte, acest pod fusese dăruit tatălui său, vornicul Manolachi Bogdan, de domnul Scarlat Ghica.¹³¹

Perceperea brudinei aducea profituri proprietarilor punctelor de trecere sau dregătorilor domnești împuterniciți cu acest drept, dar pentru negustori și alte categorii antrenate în activitățile economice a reprezentat un impediment, deoarece se ridica prețul de vânzare a mărfurilor, „îngreuiind mult desfacerea lor către consumatori”.¹³²

În Polonia, regimul vamal era marcat de multiple reminiscențe de ordin feudal. Existau numeroase vămi particulare interne.¹³³ Pe râul Nistru, în dreptul fiecărui punct vamal moldovenesc, pe malul opus, se aflau vămile poloneze. Membrul Comisiei Trezorerii Coroanei, Tadeusz Czacki, menționa importanța economică pentru sud-estul Poloniei a punctelor vamale Movilău, Cekinovka (în apropiere de Jampol) și Rașcov.¹³⁴

Magnații și șleahța se bucurau de multiple privilegii, fiind scutiți de taxele vamale. Taxele la exportul mărfurilor și produselor poloneze erau mai mari decât taxele la importuri. Acest fapt s-a răsrânt pozitiv asupra exporturilor din Moldova în Polonia. În același timp, importurile din Polonia erau îngreuiate de taxele vamale sporite, care duceau la scumpirea produselor și mărfurilor aduse din Polonia. Impedimente la taxarea mărfurilor erau create de tarifele vamale învechite, care nu corespundeau fluctuației prețurilor și corelațiilor dintre cursurile monetare.¹³⁵

Factorii enumerați constituiau bariere serioase în calea dezvoltării comerțului polonez în cadrul și în afara țării. La înviorarea comerțului polonez a contribuit decizia Seimului din 1764, prin care a fost constituită vama generală și au fost anulate privilegiile vamale ale șlehtei. Lichidarea punctelor vamale interne, în anul 1768, a pus capăt izolării economice a marilor latifundii, aflate în proprietatea magnaților polonezi.¹³⁶

Concluzii. Starea generală a căilor drumurilor în Moldova și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost constantă, bucurându-se în dependență de circumstanțele politice și militare, de atenția statului și a unor categorii sociale cointeresate în dezvoltarea legăturilor comerciale interne și externe. Drumurile din orașe și zonele limitrofe au beneficiat de o îngrijire mai bună din partea domniei în Moldova, iar în Polonia întreținerea lor depindea mai mult de îngăduința magnaților din teritorii.

Spre deosebire de statele occidentale, unde progresul în domeniu modernizării căilor de comunicații a fost cauzat de necesitatea de a îndeplini cerințele industriei cu materie primă și combustibil, în Moldova și Polonia modificările în geografia căilor de comunicații terestre au fost generate de asigurarea, în continuare, a importului și exportului de mărfuri și produse, stingherite și influențate enorm de marile puteri europene. Un paradox în domeniu constă în ponderea enormă a exportului de vite din Moldova în Polonia. Astfel, scoaterea vitelor din țară nu necesita și prezența unor drumuri bune pentru transportarea acestui tip de marfă.

¹²⁹ *Loc. cit.*, Documente, Pachet 791, f. 240-240v

¹³¹ *Loc. cit.*, Pachet 422, doc. 39

¹³² I. Murariu, *op. cit.*, p. 235

¹³³ Consutul britanic la Gdańsk, John Sanderson, scria, în anul 1675, că în oraș sunt vămi de două feluri: 1) Vama numită *pfahtageld*, care se ridică la 2,5%, din „care o jumătate îi revine regelui Poloniei, iar cealaltă jumătate, orașului”; 2) Vama *zulag*, „este impusă tuturor bunurilor”, fiind stabilită de Senat, „de obicei este totuși cu o jumătate mai mare decât *pfahtageld*”. Consutul presupune că vama dădea, anual, încasări de 70.000 de taleri (N. Davies, *Istoria Poloniei. Terenul de joacă al lui Dumnezeu. De la origini până în 1795*, vol. I, Ed. Polirom, Iași, 2014, p. 263-264).

¹³⁴ Andrzej Dziubiński, *Aperçu des relations économiques polono-roumaines dans la deuxième moitié du XVIII siècle*, în „Idées politiques et mentalités entre l'Orient et l'Occident. Pologne et Pays Roumains au Moyen Age et à l'époque moderne”, Instytut Historii PAN, Warszawa, 2000, p. 114

¹³⁵ Ven. Ciobanu, *op. cit.*, p. 130

¹³⁶ Э. Л. Галич, *О роли народно-освободительного движения в формировании польской буржуазной нации*, în „Вопросы истории”, Москва, nr. 12, 1955, p. 69

Sistemele de organizare a vămile în Moldova și Polonia erau marcate de multiple reminiscențe feudale: pe lângă vămile centrale activau multiple vămi interne; legislația vamală se aplica în condițiile comiterii abuzurilor din partea vameșilor; activitatea unor puncte vamale a fost curmată de anexările teritoriale. În Moldova, regimul vamal a fost reglementat în 1761, de Grigore Callimachi. Seimul polon a lichidat vămile interne în anul 1768. Sistemul vamal din ambele state a exercitat un impact direct asupra comerțului Țării Moldovei cu Polonia, determinând, în mare parte, prețurile finale la desfacerea mărfurilor și produselor pe piață.

Capitolul III

NUMISMATICĂ

140 de ani de arheologie dobrogeană. Repere muzeografice

Gabriel Custurea¹

REZUMAT. *Autorul face un scurt istoric al cercetărilor arheologice din Dobrogea și prezintă rezultatele muzeistice ale acestora: muzeele de la Histria, Callatis, Carsium și Axiopolis. De asemenea, descrie pe scurt expozițiile temporare organizate de către MINAC, referitoare la cercetările arheologice sistematice și preventive, terestre și subacvatic.*

ABSTRACT. *The author makes a short history of the archaeological research in Dobrogea and presents their museum results: the museums of Histria, Callatis, Carsium and Axiopolis. He also briefly describes the temporary exhibitions organized by MINAC on archaeological, systematic and preventive, terrestrial and underwater research.*

Antichitățile Dobrogei, amintite încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, au devenit tot mai cunoscute odată cu activitățile de modernizare ale regiunii pornite de sultanul reformator Abdulmedjid. Cu ocazia trecerii prin Dobrogea a unor oameni de știință și specialiști, aceștia remarcă, în primul rând, ruinele valurilor transdobrogene, resturile monumentului de la Adamclisi și ale incintelor orașelor antice Tomis și Callatis¹.

Primele cercetări arheologice propriu-zise au fost executate de către membrii misiunii franceze D. More, Ed. Engelhardt, G. Boissier, A. Baudry și E. Dejardins, între anii 1860-1867².

Adevărata cercetare și valorificare științifică a început după anul 1878, cel al consfințirii unirii provinciei transdunărene cu România, la Congresul de pace de la Berlin. Constatând bogăția

¹ Gabriel Custurea, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; email: custurea@gmail.com.

² COVACEF et alii 1979, 9-11.

³ COVACEF et alii 1979, 11

arheologică pe care o adăpostea Dobrogea, savantul Gr. Tocilescu a început săpături sistematice, mai întâi la Monumentul Triumfal de la Adamclisi (1882-1890) și mai apoi la cetatea Tropaeum Traiani (1892-1909). Grigore Tocilescu a întreprins cercetări și în necropola tomitană în anul 1890, într-o atmosferă tensionată de solicitările prefectului Constanței de a se organiza aici un muzeu în care să se adune toate descoperirile din regiune. Au fost cercetate atunci 85 de morminte antice.

Un alt nume legat de începuturile cercetărilor arheologice din Dobrogea este cel al lui Pamfil Polonic, inginer-topograf, cartograf, desenator și arheolog (fără studii de specialitate), care, ani de-a rândul, a străbătut Dobrogea, marcând ruinele monumentelor și siturilor antice. Dincolo de supravegherea lucrărilor la Adamclisi, a întreprins săpături la Axiopolis – în dubla fortificație din dreptul insulei Hinog – între anii 1895, 1896 și 1899. În anul 1893, se ocupă de ridicarea și localizarea pe hartă a celor trei valuri transdobrogene. Cercetările sale periegetice pe limesul dunărean și pe litoralul românesc rămân de neprețuit pentru arheologia românească.

Recolta primelor decenii de arheologie românească în Dobrogea s-a concretizat în peste 600 de inscripții – unele ajunse, încă din anii '60 ai secolului al XIX-lea, în Franța - 60 de cetăți localizate și precizarea traseului celor trei valuri transdobrogene.

Numit, în anul 1910, director al Muzeului Național de Antichități, Vasile Pârvan inițiază prima sa campanie dobrogeană în 1911, la Ulmetum, săpăturile fiind încheiate în anul 1914, an în care va demara și campaniile de la Histria, cele care îi vor aduce cea mai mare notorietate.

În anul 1911, V. Pârvan obținea aprobarea înființării muzeului constanțean ca secție a MNA de la Ministerul Instrucțiunii Publice, la peste 30 de ani de la inițiativa primului prefect al Constanței, Remus Opreanu. Acesta amenajase încă din 1879 un muzeu de antichități în clădirea prefecturii Constanța.

Toată această activitate febrilă de cercetare a istoriei greco-romane din Dobrogea a fost stopată și rezultatele ei parțial distruse de Primul Război Mondial și consecințele ocupației străine pe teritoriul național.

Cercetările arheologice au fost reluate la câteva ani de la sfârșitul primei conflagrații. La Mangalia, anticul Callatis, au început săpături în anul 1915, continuate și în 1916 de către prof. D. Teodorescu, dar cercetări mai rodnice și de amploare au fost cele ale lui Oreste Tafrali și Teofil Sauciu-Săvescu, care au reușit să înființeze și aici un muzeu. De asemenea, la Capidava, în același an, 1924, arheologul Grigore Florescu începea cercetările sitului căruia i-a dedicat întreaga carieră.

O întreagă pleiadă de arheologi de prestigiu din perioada interbelică activează în provincie, în marile situri greco-romane. Se cuvine să-i amintim pe unii dintre aceștia, cum ar fi: Scarlat Lambrino, Radu Vulpe, Paul Nicorescu.

După a doua Conflagrație mondială, prin anii '50 se reiau cercetările în vechile situri, dar se deschid și alte șantiere, cu scopul de a cunoaște și cerceta alte perioade, ca preistoria și evul mediu, de exemplu. Astfel, în Dobrogea, în deceniile șase și șapte ale secolului trecut acționează o întreagă constelație de străluciți specialiști: D. Berciu, S. Morintz, E. Comșa, D. Galbenu, în arheologia preistorică, P. Diaconu, B. Mitrea, S. Baraschi, M. Comșa, D. Vîlceanu, în arheologia evului mediu.

Șantierul de la Histria, devenit emblematic pentru arheologia dobrogeană și nu numai, reunește nume cu rezonanță Em. Condurachi, D.M. Pippidi, P. Alexandrescu, M. Coja, Al. Suceveanu, înconjurați de cercetători și studenți din țară și străinătate.

La Garvăn-Dinogetia, un puternic colectiv – Gh. Ștefan, I. Barnea, A. Comșa, P. Diaconu - cercetează cetatea bizantină de pe insulă. La Callatis își continuă activitatea T. Sauciu-Săveanu, dar apar nume noi: I. Barnea și C. Preda. La Ostrov-Beroe (jud. Tulcea), cercetează necropolele de aici Aurelian Petre.

În acești ani, se încheagă și colectivele de specialiști din muzeele dobrogene, G. Simion și V.H. Baumann la Tulcea, A. Rădulescu, A. Aricescu, M. Irimia, M. Bucovală, Z. Covacef la Constanța.

Reluarea săpăturilor de la Capidava îl aduce, pe lângă inițiatorul lor Gr. Florescu, și pe fiul și continuatorul său, R. Florescu.

Un caz asemănător se constată la cetatea Tropaeum Traiani unde, alături de I. Barnea, va activa Al. Barnea.

Această efervescență a cercetării istoriei vechi a Dobrogei nu putea fi ignorată de actul muzeografic, cel care face legătura strictei specializării cu publicul vizitator. Și astfel, în anii de sfârșit ai secolului al XX-lea, alături de marile muzee de sit, Histria și Callatis, apărea și la Capidava un mic anticvariu, în acest moment închis, din păcate, din lipsă de spațiu. Au urmat însă, printr-o benefică colaborare între MINAC și autoritățile locale din Hârșova și Cernavodă, edificarea muzeelor locale "Carsium" și "Axiopolis".³

Muzeul constănțean a ilustrat prin două expoziții, în 2011 și 2012, cercetările preventive întreprinse de colectivul său pe traseul autostrăzii A2, cu ocazia sesiunilor științifice anuale "Pontica".

Anul 2014 însă a fost un an de sărbătoare pentru arheologia românească, în general, și al provinciei dintre Dunăre și Mare, în special. Se aniversau 150 de ani de existență a Muzeului Național de Antichități⁴, se împlineau 100 de ani de la debutul cercetărilor de la Histria și 90 de ani de la cele de la Capidava. Expoziția "Un secol de arheologie dobrogeană" organizată de MINAC, a adus în fața publicului șase din cele mai cunoscute situri constănțene: Histria, Capidava, Axiopolis, Carsium, Ulmetum, Tropaeum Traiani. Alături de panourile foto-documentare, au fost prezentate și vitrine cu cele mai recente descoperiri⁵.

Anul următor, 2015, se împlineau 100 de ani de la cercetările lui V. Pârvan asupra incintei anticului Tomis. De aceea, expoziția "Memento arheologic dobrogean. Instituții și personalități", organizată în colaborare cu Institutul de Arheologie "V. Pârvan" din București și vernisată la sesiunea științifică Pontica, a fost răspunsul muzeografic al colectivului constănțean.

În același timp, cercetările preventive de mare amploare de la Capidava, ocazionate de proiectul de restaurarea și conservarea sitului cu rezultate dintre cele mai spectaculoase, ne-au obligat, practic, la aducerea în fața publicului a realizărilor arheologilor de la Constanța și București care au lucrat neîntrerupt timp de nouă luni.

Un domeniu recent intrat în atenția specialiștilor MINAC este cel al cercetării platoului continental al Mării Negre din sectorul românesc. Și aici, datorită unui proiect european - HERAS -, instituția constănțeană a contribuit, alături de parteneri din Bulgaria, la prezentarea descoperirilor subacvatice, într-o expoziție, în primăvara anului 2015.

Încărcătura științifică, complexitatea activității cercetătorilor constănțeni se completează cu un volum deosebit de muncă în cercetarea preventivă și cu lărgirea paletelor de activități prin studierea locuirii în peșteri, studiul care deja se practică de câțiva ani.

La ceas aniversar - Centenarul Marii Uniri și 140 de ani de la unirea Dobrogei cu România -, MINAC și-a propus să ofere publicului român și străin o imagine cât mai completă a cercetării arheologice din provincia pontică.

Împreună cu Institutul de Arheologie "V. Pârvan" din București și cu Institutul de Cercetări Ecomuzeale - Tulcea, o echipă de specialiști a pus în operă expoziția "140 de ani de arheologie dobrogeană", deschisă în vara aceasta.

Ocupând două săli generoase de la etajul II al clădirii din Piața Ovidius, expoziția etalată pe 40 de panouri foto-documentare și în 14 vitrine, unde se află expuse ultimile piese descoperite, aduce în fața publicului un număr de 44 situri în care se practică cercetări arheologice sistematice - în care s-au întreprins cercetări preventive, terestre sau subacvatice, și situri la care cercetările își așteaptă ocazia pentru a fi finalizate.

Circuitul expozițional este încheiat de două panouri cu muzeele din întreg județul, un panou ilustrativ al impresionantei bibliografii arheologice dobrogene și un altul cu colectivele care au contribuit la realizarea proiectului expozițional.

Valorificarea științifică a patrimoniului istorico-numismatic și arheologic dobrogean își găsește exprimarea în sutele de volume monografice și miile de studii și articole de specialitate apărute de-a lungul anilor în țară și străinătate.

Cu titlu de exemplu, vom aminti doar cele 16 volume monografice dedicate cercetărilor de la Histria, volumele despre Capidava (două) și Păcuiul lui Soare (două) și cele trei lucrări dedicate descoperirilor de la Adamclisi. De asemenea, să nu oitem volumele referitoare la Isaccea-

³ LAZĂR 2011, 23 - 26.

⁴ DAMIAN 2015, 129 - 135.

⁵ Partea expoziției dedicată cercetărilor de la Histria a fost reamenajată în muzeul sitului. BUZOIANU 2014, 353-379.

Noviodunum și stațiunile preistorice din județul Tulcea.

Revistele Pontica, ajunsă la numărul 51, și Peuce, cu 28 de apariții (serie veche și serie nouă), sunt oglinda fidelă a pasiunii și dăruirii continue a specialiștilor aplecați asupra istoriei vechii Dobroge.

La ceas aniversar, să dedicăm un gând pios înaintașilor și să urăm mulți ani instituțiilor muzeale dobrogene.

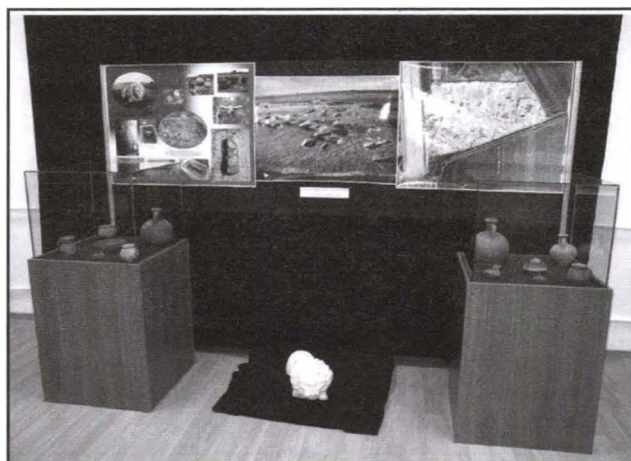
BIBLIOGRAFIE

BUZOIANU 2014 – L. Buzoianu, *Préambule à une exposition: "Un siècle d'archéologie en Dobroudja"*, Pontica 47. Supplementum III, *Histria, histoire et archéologie en Mer Noire*, (2014), p. 353-379.

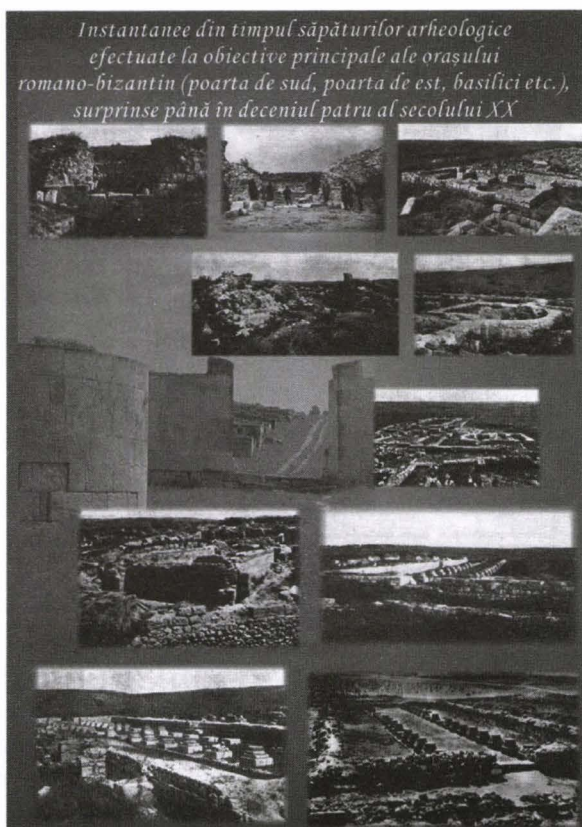
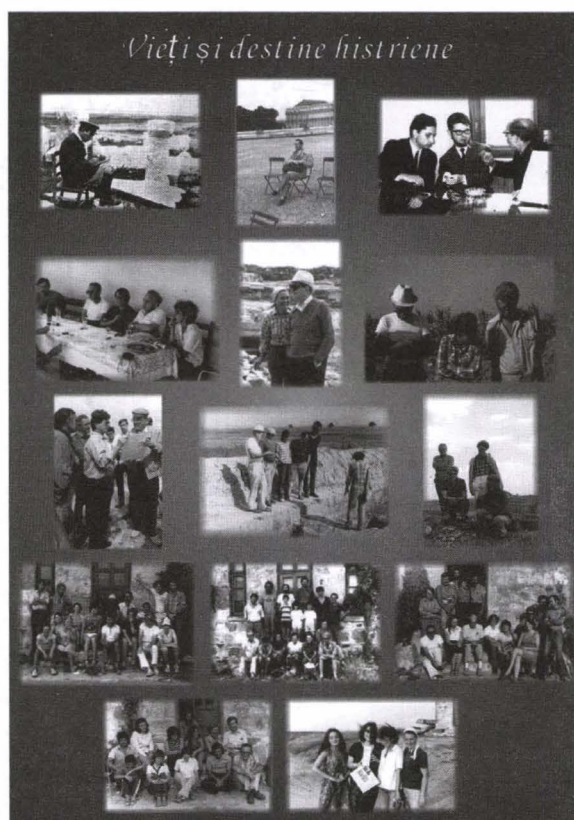
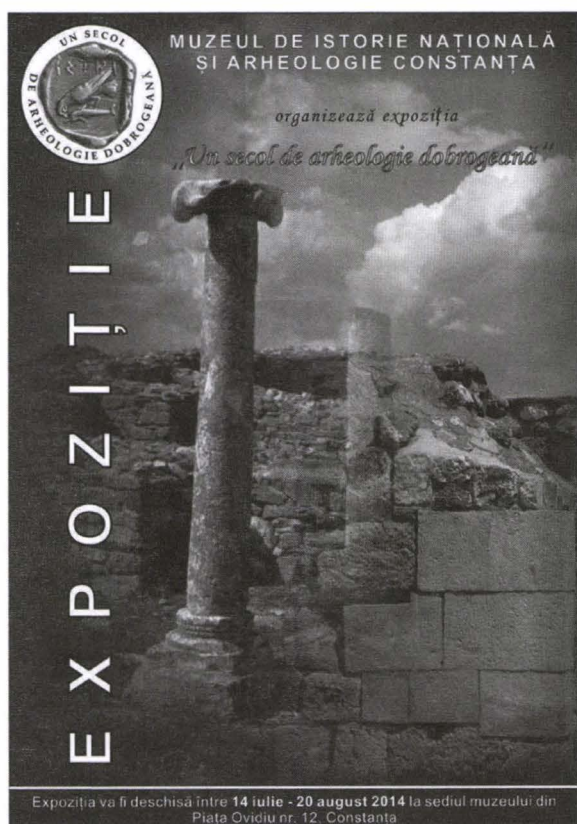
COVACEF et alii 1979 – Z. Covacef, N. Mihail, A. Pop, V. Rădulescu, *Le Musée d'Histoire Nationale et Archeologie de Constanța*, Pontica, 12 (1979), p. 9-54.

DAMIAN 2015, 129-135 – O. Damian, *Imagini dintr-o expoziție. Muzeul Național de Antichități. O excursie arheologică...*, SCIVA, 66, (2015), 1-2, p. 129-135.

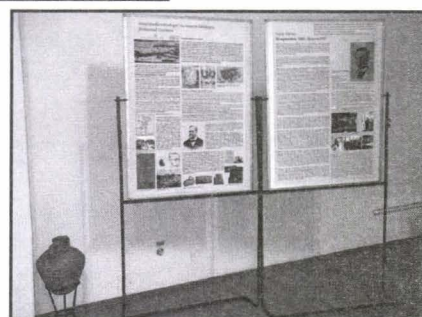
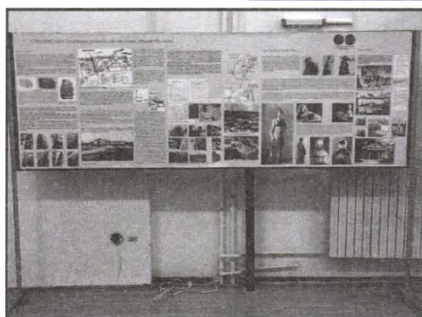
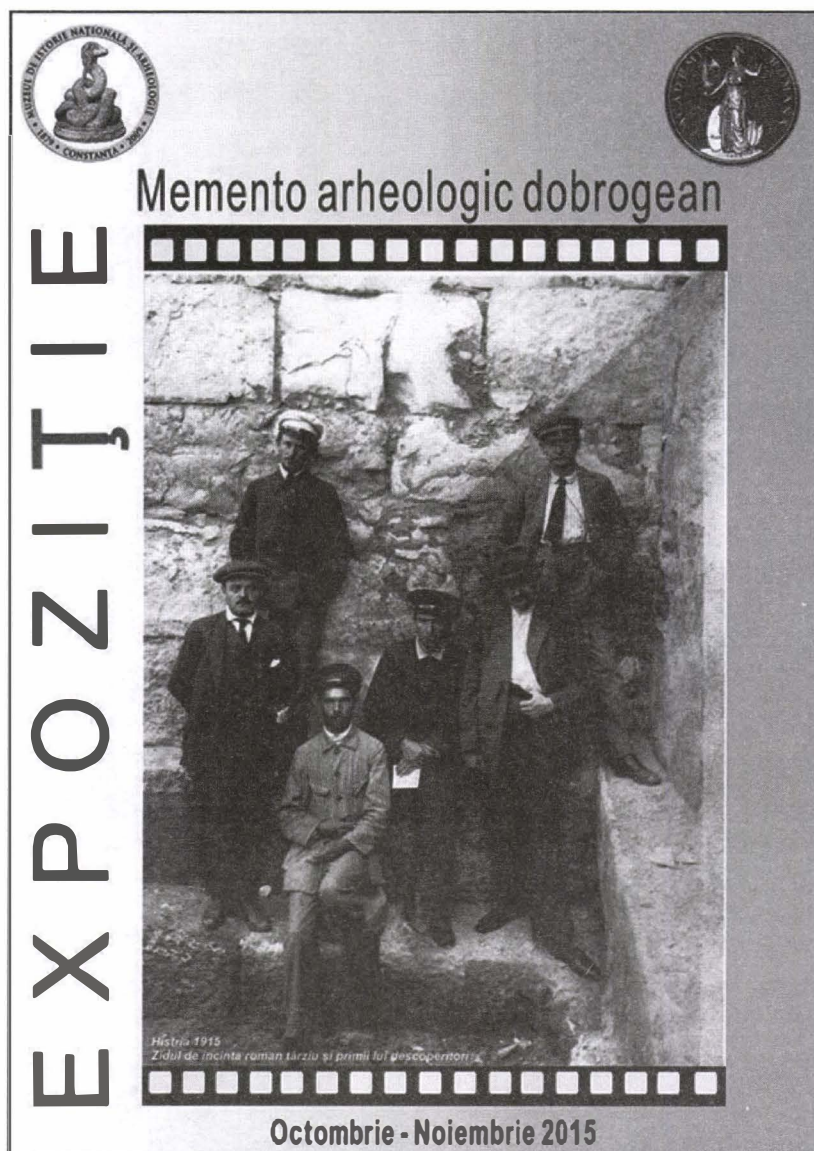
LAZĂR 2011 – G. Lazăr (coord.), *Muzeele din România între clasic și modern. Proiecte muzeale (1990-2010). Catalogul Expoziției, București 30 iunie-25 septembrie, 2011*, Târgoviște.

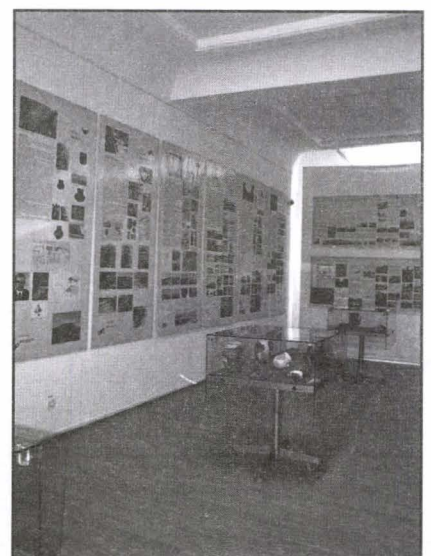
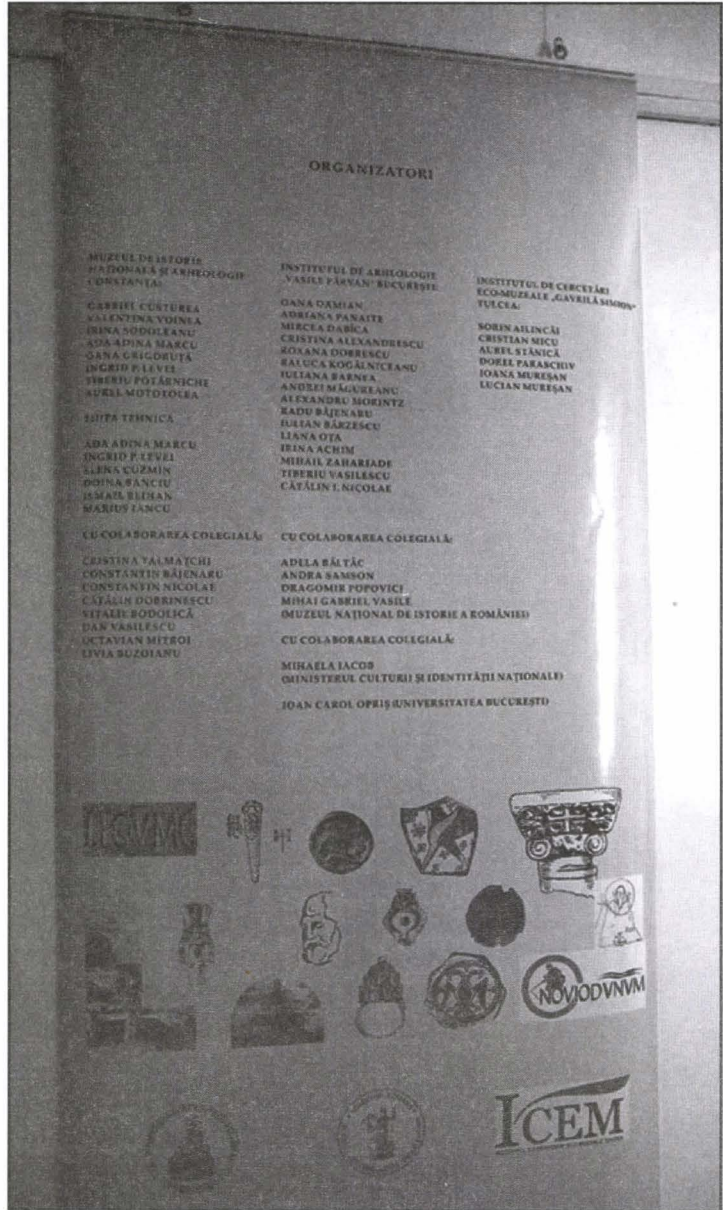
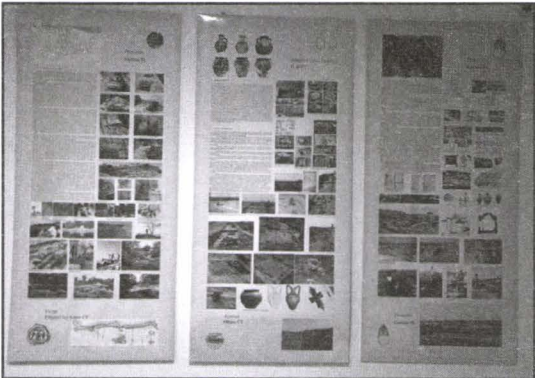
Imagini din expozițiile temporare dedicate cercetărilor arheologice preventive de pe Autostrada A2 (2010 - 2012)

Imagini din expoziția temporară
„Un secol de arheologie dobrogeană” (2014)

Imagini din expoziția temporară „Memento arheologic dobrogean” (2015)

Imagini din expoziția temporară „140 de ani de arheologie dobrogeană” (2018)

Monedele orașelor vest-pontice dobrogene, între colecționare și cercetare

dr. Gabriel M. Talmațchi*

A. Colecționarea

Teritoriul dintre Dunăre și Mare a fost, de-a lungul timpului, un nesecat izvor de material monetar pentru toți colecționarii interesați în strângerea pieselor aparținătoare coloniilor vest-pontice. Toate colecțiile din țară, fie publice, fie private, s-au alimentat, în timp cu monede antice, în special pontice.

Din punct de vedere numismatic, interesul pentru zona dobrogeană apare destul de timpuriu, multe piese monetare ajungând, încă din secolul al XVII-lea, în atenția și posesia a numeroși colecționari din Europa occidentală. În anul 1683, într-o lucrare de numismatică universală, francezul André Morell descrie monede din Tomis¹, așa cum în vestita colecție a reginei Cristina a Suediei întâlnim piese ale aceluiași centru colonial². Jean Vaillant, anticar al regelui francez Ludovic al XIV-lea, în deplasările sale prin Europa, a văzut multe colecții particulare și publice, strângând de la negustorii de antichități un număr impresionant de piese pentru Cabinetul Monetar Regal³, bătute la Callatis, Histria și Tomis.

La începutul secolului al XVIII-lea, după bătălia de la Poltava din anul 1711, numismatul amator și mare colecționar Aubry de la Motraye a trecut, într-un interval de patru ani (1711 și 1714), de două ori prin Dobrogea, oprindu-se la Bazargic, Medgidia, Constanța, Babadag și Isaccea. Din aceste locuri a achiziționat monede grecești emise de Tomis și Callatis, macedonene, precum și romane republicane și imperiale etc., oferind un preț bun în epocă⁴. Același personaj remarcă faptul că piesele de aur și argint descoperite în zonă luau drumul bijutierilor din Babadag și Varna,

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

¹ MORELL 1683.

² MOISIL 1945 a, p. 17.

³ VAILLANT 1693; MOISIL 1945 a, p. 17.

⁴ MOISIL 1928 b, p. 147; MOISIL 1945 a, p. 17; HOLBAN, ALEXANDRESCU DERSCA BULGARU, CERNOVODEANU 1983, p. 512-514.

unde erau topite și folosite ca materie primă⁵. Mai târziu, între anii 1737-1738, piese grecești pontice (în special cele de Tomis) apar publicate la Viena de către arheologul P. Erasmus Froelich⁶, în 1742 de elvețianul I. Iacob Gessner, în 1762-1763 de marele colecționar și cărturar francez Iosif Pellerin și, în sfârșit, de abatele Joseph Hilarius Eckel în *Sylloge Doctrina numorum veterum*⁷ și în Catalogul Imperial din Viena⁸. Mai putem adăuga descrierea monedelor provenind din monetăria tomitană la E. Mionet⁹, din nou Callatis la Millin¹⁰, apoi Histria, Callatis și Dionysopolis la N. Murzakiewicz¹¹.

Prima descriere exactă, cu numeroase date de interes, ne-o oferă eruditul numismat italian Domenico Sestini, în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea (*Catalogul muzeului Hedervary, Catalogul muzeului Chaudoir, Lettere e dissertazioni numismatiche*)¹². Exemplul său a fost urmat de I. Arneth, în anul 1852, pe baza monedelor prezente la Muzeul din Viena, și de contele Alexis Uvarov, în anul 1855, prin prezentarea colecțiilor existente în Muzeul din Odessa¹³.

Între anii 1859-1876 s-au publicat monede inedite emise de Tomis (de către Sabatier/1863, Friendlander/1859, Vaux/1869, Gardner/1876)¹⁴, la care s-au adăugat alte piese monetare strănse în urma săpăturilor arheologice executate de o misiune franceză în fostul centru milesian din Dobrogea (Bolssièr, Baudry, Desjardins, Engelhardt), între anii 1864-1867¹⁵. Nu în ultimul rând, trebuie amintită excelenta sinteză numismatică realizată de către Barclay V. Head, în anul 1887, republicată în anii 1911 și 1963, în cadrul căreia sunt redată câteva scurte informații privind monetările vest-pontice dobrogene, respectiv o serie de tipuri monetare¹⁶.

În secolul al XIX-lea, încep să apară preocupările bine individualizate privind colecționarea monedelor antice, atât din punct de vedere public, cât și particular. La început această colecționare era parțială și chiar accidentală, rămânând puține piese în țară, cea mai mare parte a lor ajungând în Occident. Studiul lor mai degrabă pionieresc ținea seama de vechimea aparentă după patină, descifrându-se inscripțiile, analizându-se estetica tipurilor și valoarea metalului. Totuși, cea mai mare parte a colecționarilor rămân doar simpli anticari, fără alte veleități, la care putem remarca o influență pozitivă datorată educației occidentale. Printre colecționarii români îi putem enumera pe Mihalache Ghica, Cezar Bolliac, Nicolae Mavros, G. Seulescu etc.

Banul Mihalache Ghica era fratele domnitorului Alexandru D. Ghica și tatăl scriitoarei Elena Ghica, cunoscută sub pseudonimul Dora d'Istria¹⁷. Impresionanta sa colecție numismatică¹⁸ (în care găsim un număr important de monede vest-pontice dobrogene de la Histria și Tomis¹⁹) a donat-o statului român în anul 1834 (luna noiembrie)²⁰. Generalul Nicolae Mavros, grec de origine, era o personalitate înzestrată cu o cultură deosebită și a fost considerat un promotor al numismaticii din România. El susținea cursuri practice pentru tinerii amatori interesați în cercetarea acestui domeniu²¹. Și-a creat, în timp, o importantă colecție numismatică compusă din aproximativ 4.000 de piese²² (inclusiv cu piese grecești pontice²³) și arheologică recoltată, în mare parte, din localitățile aflate pe ambele maluri ale Dunării²⁴. Și acesta a ales să-și doneze colecția personală statului român, în anul 1862 (22 ianuarie)²⁵. G. Seulescu, numismat și arheolog amator din Moldova, a

⁵ MOISIL 1928 b, p. 147; HOLBAN, ALEXANDRESCU DERSCA BULGARU, CERNOVODEANU 1983, p. 527.

⁶ ERASMUS FROELICH 1737; ERASMUS FROELICH 1738.

⁷ ECKEL 1779; ECKEL 1786, p. 13.

⁸ MOISIL 1945 a, p. 18.

⁹ MIONNET 1806-1811, p. 353 și urm.; MIONNET 1822.

¹⁰ MILLIN 1815.

¹¹ MOISIL 1928 b, p. 149-150; MOISIL 1945 a, p. 18-19.

¹² MOISIL 1928 b, p. 149; MOISIL 1945 a, p. 18.

¹³ MOISIL 1928 b, p. 150; MOISIL 1945 a, p. 19.

¹⁴ MOISIL 1928 b, p. 150.

¹⁵ MOISIL 1945 a, p. 19.

¹⁶ HEAD 1911, p. 273-276.

¹⁷ MOISIL 1944-1947, p. 3.

¹⁸ CROITORU & APOSTU 2006, p. 90.

¹⁹ MOISIL 1927, p. 53; MOISIL 1928 b, p. 148; MOISIL 1930-1931, p. 12; MOISIL 1934, p. 47.

²⁰ MOISIL 1944-1947, p. 4; ALEXANDRESCU 1995, p. 7.

²¹ MOISIL 1944-1947, p. 4.

²² PIPPIDI 1992, p. 108.

²³ MOISIL 1928 b, p. 148; PIPPIDI 1992, p. 114.

²⁴ VĂRTOSU 1926, p. 20; MOISIL 1936 a, p. 179-180; MOISIL 1944-1947, p. 4.

²⁵ MOISIL 1936 b, p. 194-195; MOISIL 1944-1947, p. 4; ALEXANDRESCU 1995, p. 8.

beneficiat de o avere considerabilă, cu ajutorul căreia și-a creat și o colecție numismatică impresionantă²⁶. Cezar Bolliac, considerat în epocă ca un diletant versatil din punct de vedere numismatic și arheologic²⁷, a deținut o colecție reprezentativă pentru spațiul carpato-danubiano-pontic (cuprinzând și monede coloniale vest-pontice dobrogene²⁸), pe care a încercat, fără succes, să o vândă prin licitații, între anii 1868-1870 (vezi și anunțurile din *Trompeta Carpaților*)²⁹. O parte a acestei colecții (manuscrite, obiecte de marmură/bronz/argint/fier/lemn, diverse alte materiale istorico-arheologice) a fost donată Muzeului Național de Antichități, actualul Institut de arheologie „Vasile Pârvan” din București³⁰. Mai sunt de amintit în seria colecționarilor autohtoni vornicii Alexandru Nenciulescu, Alexandru Filipescu-Vulpe, dr. Ioan Rasti etc³¹.

Revenirea teritoriului dobrogean la România după războiul de independență din anii 1877-1878 a amplificat descoperirea și circulația, printre colecționarii autohtoni și străini, a monedelor emise de coloniile analizate³², caracterizate prin varietatea tipurilor, numărul lor mare din punct de vedere al cantității și frumusețea reprezentărilor iconografice. În epocă, teritoriul dobrogean era considerat un tezaur nesecat de monede și monumente antice³³. Toți colecționarii secolului al XIX-lea, ca și cei din prima parte a secolului al XX-lea, erau posesorii unor averi substanțiale, ce le-au permis o lejeritate semnificativă în achiziționarea a tot ceea ce îi interesa de pe piața anticarilor. La acel moment, piața antichităților era destul de vie, cu precădere în București, fiind alimentată de numeroase descoperiri întâmplătoare, datorate, în mare măsură, lucrărilor agricole desfășurate în mediul rural. Cea mai mare parte a colecționarilor dețineau monede grecești emise de către Histria, Callatis și Tomis, în atelierelor proprii monetare, colecționându-le sistematic, și au încercat studierea acestora, pe cât posibil, în mod profesionist. Ei au remarcat faptul că piesele monetare reprezintă și altceva decât metalul în sine, luând în calcul rolul lor economic, circulația, eventual făcând considerații privind istoria politică și economică a orașelor emitente etc.³⁴ Aceștia încep să colecționeze pe domenii, din ce în ce mai bine individualizate ca subiect și origine, delimitându-și activitatea și interesul. De asemenea, fie că erau amatori, fie că erau specialiști, manifestau o puternică pasiune privind căutarea vestigiilor istorice, iar deosebita generozitate care i-a caracterizat a condus, în majoritatea cazurilor, la donarea colecțiilor personale unor muzee sau unor instituții publice³⁵, prin gesturile lor nobile oferind generațiilor următoare material de studiu. Aceste donații s-au constituit, de la caz la caz, în principalul fond monetar existent, situație valabilă uneori chiar și pentru zilele noastre. Aceste „restituiri” ale colecțiilor numismatice particulare patrimoniului cultural național au contribuit, la momentul respectiv, la întrunirea condițiilor necesare creării muzeelor de specialitate (îi amintim, în acest sens, și pe D. A. Sturza, M. C. Sutzu, G. Severeanu), foștii colecționari devenind ctitori ai științei numismatice române. Nu trebuie uitat faptul că, marea majoritate a muzeelor lumii și cabinetelor numismatice aferente au avut la bază colecții particulare de referință. În acest sens, Cabinetul Numismatic al Academiei Române a fost, în mod repetat, beneficiarul donațiilor monetare (spre exemplu, colecțiile M. C. Sutzu³⁶, D. A. Sturdza³⁷, N. Docan³⁸, Ștefan Capșa³⁹, Iosefina Stoicescu, C. Orghidan⁴⁰ etc.).

Colecția D. A. Sturza, care cuprindea și ponduri realizate în orașele vest-pontice dobrogene, a fost donată statului român în anul 1876, donația fiind completată, până în 1914, cu alte monede achiziționate pe parcursul trecerii timpului⁴¹.

²⁶ MOISIL 1927, p. 52.

²⁷ POTRA 1944, p. 242.

²⁸ MOISIL 1928 b, p. 148.

²⁹ VĂRTOSU 1926, p. 19-24; ANDRIEȘESCU 1933-1934, p. 21.

³⁰ POTRA 1944, p. 243; despre colecțiile arheologice și numismatice provenind din colecții particulare la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, vezi la PREDĂ 1984, p. 224-225.

³¹ MOISIL 1927, p. 52; MOISIL 1930-1931, p. 12; MOISIL 1934, p. 45.

³² MOISIL 1928 a, p. 43.

³³ MOISIL 1941, p. 482.

³⁴ MOISIL 1922, p. 49-50; MOISIL 1928 a, p. 44.

³⁵ MIHĂILESCU-BÎRLIBA 2003, p. 223.

³⁶ MOISIL 1944-1947, p. 3-6.

³⁷ MOISIL 1922, p. 65; MOISIL 1936 b, p. 200.

³⁸ MOISIL 1935, p. 97.

³⁹ IONIȚĂ 1996, p. 278.

⁴⁰ MOISIL 1944-1947, p. 6.

⁴¹ MOISIL 1914, p. 45; MOISIL 1944-1947, p. 5; ȘTEFAN 1984, p. 116; PIPPIDI 1992, p. 108.

Colecția M. C. Sutz a fost formată din piese numismatice și arheologice. O parte însemnată a colecției numismatice era compusă din emisiuni monetare și ponduri ale cetăților vest-pontice dobrogene (196 piese⁴²), Histria, Callatis și Tomis, despre care s-a afirmat în epocă că este cea mai completă colecție de acest gen⁴³. Aceasta a fost donată Cabinetului Numismatic al Academiei Române, parțial în anii 1910-1911 (55 piese de Histria, 434 exemplare de Tomis și 16 exemplare de Callatis)⁴⁴, apoi restul, în cursul anilor 1922 și 1923⁴⁵. Sunt și indicii privind o donație importantă făcută de același colecționar Muzeului Regional al Dobrogei, el fiind și președintele unui comitet însărcinat cu strângerea de fonduri pentru crearea respectivului edificiu cultural la Constanța⁴⁶.

Reputatul dr. George Severeanu, o mare personalitate a medicinei românești, care a contribuit la apariția și organizarea Societății Numismatice Române, și-a donat, prin testament, impresionanta sa colecție, compusă din piese numismatice și arheologice, Muzeului Municipal de Istorie din București⁴⁷, al cărui director onorific a fost în perioada anilor 1931-1939⁴⁸. Cu acest prilej, au intrat în patrimoniul cultural românesc piese numismatice vest-pontice dobrogene, dintr-un total de câteva mii de piese, constituit din monede (printre care și de aur), vase de ceramică, statuete, bijuterii antice etc. Printre alte colecții bogate în monede emise în atelierelor orașelor vest-pontice dobrogene, o amintim pe aceea care a aparținut lui Wilhem Knechtel, membru al Comitetului Societății Numismatice Române și membru al redacției Buletinului aceleiași societăți, cunoscut și ca un cercetător pluridisciplinar (în domeniile botanică, arheologie și numismatică)⁴⁹.

Odată cu înființarea Societății Numismatice Române, la 28 decembrie 1903, s-a reușit coagularea unui număr relativ mare de amatori de medalii și monede din România, colecționarii fiind apreciați în societatea românească pentru strădaniile lor. Așa cum am mai arătat, moneda nu mai era doar un obiect de artă, ea contribuind la tratarea diferitelor aspecte ale istoriei naționale.

Una din colecțiile cele mai importante, creată în perioada interbelică și ajunsă în patrimoniul cultural național al statului român, la mai multe instituții de profil, prin donații, a fost cea a lui Vasile Canarache. Astfel, Cabinetul Numismatic al Academiei Române a primit 426 de monede de aur, argint și bronz, emise de cele trei colonii dobrogene, iar Cabinetul Numismatic al Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța a beneficiat de aproximativ 500 exemplare de monede histriene, tomitane și callatiene⁵⁰.

Considerăm eforturile acestor admirabili pionieri ai cercetării românești ca un punct de pornire în ceea ce a urmat privitor la școala românească de numismatică, din epocă modernă și contemporană, un adevărat pod peste timp.

B. Cercetarea

După cum am mai menționat, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se manifestă și în teritoriile românești creșterea interesului pentru monedele bătute la Histria, Callatis și Tomis în epocile autonomă și colonială. Dar aceste preocupări nu ar fi fost posibile, credem noi, fără apariția unei lucrări de căpătâi, valabilă parțial și astăzi, elaborată de către doi numismații germani Behrendt Pick și Kurt Regling, printre cei mai de seamă cercetători din epocă în acest domeniu. Prima parte a volumului, apărută în anul 1898, (*Die Antiken Münzen Nord-Griechelands, Die antiken münzen von Dacien und Moesien*, vol. I, Berlin), cuprinde informații privind monetăriile de la Histria și Callatis (printre altele), iar cea de a doua parte, apărută în anul 1910 (*Die Antiken Münzen Nord-Griechelands, Die antiken münzen von Dacien und Moesien*, vol. II, Berlin), cuprinde informații privind monetăria de la Tomis (printre altele). Aceștia au fost primii cercetători care s-au ocupat, într-o sinteză de mare valoare științifică pentru acel moment, de emisiunile atelierelor din bazinul

⁴² ALEXANDRESCU-VIANU 1987, p. 136-137.

⁴³ SECĂȘANU 1947, p. 11, 84, B XXXXVIII.

⁴⁴ SUTZU 1911 b, p. 33; ALEXANDRESCU-VIANU 1987, p. 128.

⁴⁵ MOISIL 1941, p. 489; MOISIL 1944-1947, p. 5.

⁴⁶ SECĂȘANU 1947, 11; ALEXANDRESCU-VIANU 1987, p. 135.

⁴⁷ MOISIL 1939 b, p. 145-146; POENARU BORDEA & OCHEȘEANU 1995, p. 485.

⁴⁸ MOISIL 1939 b, p. 146; COJOCĂRESCU 1981, p. 676.

⁴⁹ SEVEREANU 1924 b, p. 34.

⁵⁰ MITREA 1971, p. 425-426.

pontic, pe noi interesându-ne cu precădere cele de la Histria, Callatis și Tomis. Ei au strâns toate tipurile monetare considerate sau doar bănuite ca aparținând celor trei polisuri, au propus o cronologie a atelierelor și a monedelor, au oferit multe alte date privind iconografia, sistemul ponderal, contramarcarea etc., reconstituind și istoria preromană și romană a celor trei colonii dobrogene. Apariția celor două volume a fost salutăată în România de către Mihail Sutz, considerându-le *opere magistrale*⁵¹. Activitatea celor doi numismați amintiți mai sus a fost continuată și cu articole, de mai mică anvergură, cum a fost cazul lui Kurt Regling (membru de onoare al Societății Numismatice Române⁵²), ce cuprindeau precizări privind diversele tipuri monetare⁵³.

De asemenea, cu contribuții însemnate îi putem enumera și pe I. Brunșmid⁵⁴ și N. Mușmov⁵⁵. Continuând identificarea contribuțiilor străine la evoluția cercetării monetare a cetăților noastre îl amintim și pe Leon Ruzicka care, l-a rândul lui, pornind de la ceea ce a fost cuprins în lucrările amintite mai sus, a identificat, în colecții particulare, variante ale tipurilor principale, ajungând să le reclasifice etc⁵⁶, fiind de adăugat și contribuțiile privind alte materiale⁵⁷.

Tot pe aceeași direcție îi putem aminti cu contribuții relevante pe Raymond Netzhammer și Wilhelm Knechtel. Monseniorul Raymond Netzhammer, arhiepiscop catolic de București, a manifestat o deosebită pasiune pentru domeniile numismaticii și al arheologiei. Din punct de vedere numismatic, a „îndrăgit” emisiunile monetare de la Histria, Callatis și Tomis (dar și pe cele de la Dionysopolis), plus pondurile de plumb sau din bronz ale aceluiași centre⁵⁸. A publicat diverse materiale apreciate datorită concepțiilor prezentate, pe teme ce privesc cu precădere monetăriile din Histria și Tomis.⁵⁹ Wilhelm Knechtel, valoros cercetător în mai multe domenii de specialitate, și-a adus o contribuție importantă în studiul monedelor aparținătoare orașelor vest-pontice dobrogene, în publicarea, clasificarea și interpretarea acestora, de fiecare dată printr-o deosebită acribie științifică⁶⁰.

D. E. Tacchella, pe lângă studiile privind diferitele descoperiri izolate sau în tezaure de monede „scitice” și romane coloniale (inclusiv bătute la Histria, Callatis și Tomis) în zona Cadrilaterului și la sud și vest de acesta, a atins, tangențial, și iconografia monetăriei de la Tomis în perioadă autonomă (tipurile Dioscurii asociați și Demetra/spic de grâu)⁶¹.

În țară, un moment important în coagularea eforturilor din punct de vedere numismatic l-a avut crearea, în anul 1903, a Societății Numismatice Române și, apoi, inițierea, din anul 1904, a publicației „Buletinul Societății Numismatice Române”, unde și-au găsit locul numeroase articole, studii și alte materiale de interes privind tema noastră. De asemenea, putem aminti și realizarea, din anul 1920, a „Cronicii Numismatice și Arheologice”, unde găsim alte contribuții pe măsură.

Pot fi enumerați câțiva pionieri din cadrul cercetării, ca de exemplu, Mihail Sutz, George Severeanu, Constantin Moisil și Valentin Bude⁶², fiecare aducând precizări semnificative privind emisiunile monetare, metrologia antică, dar și date mai cuprinzătoare privind atelierelor monetare dobrogene⁶³. În această ordine de idei, Mihail Sutz s-a remarcat, prin cercetările efectuate asupra monedelor vest-pontice dobrogene⁶⁴ și a pondurilor respectivelor centre⁶⁵. George Severeanu s-a preocupat de problema vârfurilor de săgeți folosite ca monede⁶⁶, a drahmelor histriene⁶⁷, a pondurilor

⁵¹ SUTZU 1911 a, p. 5.

⁵² ANDRIEȘESCU 1935, p. 133.

⁵³ REGLING 1929, p. 292-302.

⁵⁴ BRUNȘMID 1903, p. 35, 38.

⁵⁵ MUȘMOV 1912.

⁵⁶ RUZICKA 1917, p. 103-110; RUZICKA 1922, p. 225-238.

⁵⁷ RUZICKA 1913, p. 4-14; RUZICKA 1923, p. 2-4.

⁵⁸ MOISIL 1945 b, p. 33.

⁵⁹ NETZHAMMER 1912 a, p. 356; NETZHAMMER 1912 b, p. 487-503; NETZHAMMER 1913, p. 29-36; NETZHAMMER 1927 a, p. 12-16; NETZHAMMER 1927 b, p. 16-19; NETZHAMMER 1933-1934, p. 11.

⁶⁰ KNECHTEL 1904, p. 10-14; KNECHTEL 1908, p. 30-39; KNECHTEL 1912, p. 17-41; KNECHTEL 1915, p. 1-12; KNECHTEL 1917, p. 60-71.

⁶¹ TACHELLA 1900, p. 397-401.

⁶² BUDE 1925, p. 40-45.

⁶³ MOISIL 1915, p. 293-306; MOISIL 1916, p. 112-121; MOISIL 1919, p. 1-24; MOISIL 1921 b, p. 108-112; MOISIL 1926, p. 28-29; MOISIL 1928 b, p. 145-175; MOISIL 1939 a, p. 142-143; MOISIL 1945 a, p. 16-20.

⁶⁴ SUTZU 1881, p. 209-285; SUTZU 1907, p. 3-8; SUTZU 1908, p. 7-29; SUTZU 1913 b, p. 12-24; SUTZU 1915, p. 157-171; MOISIL 1921 a, p. 102.

⁶⁵ SUTZU 1913 a, p. 3-10; SUTZU 1914, p. 1-9; SUTZU 1915, p. 157-159; MOISIL 1941, p. 492.

⁶⁶ SEVEREANU 1926, p. 182-205.

⁶⁷ SEVEREANU 1920, p. 20-27.

grecești dobrogene⁶⁸, ca și de cea a tetradrahmelor din tipul postum Alexandru al III-lea, emise în orașele vest-pontice dobrogene⁶⁹.

Constantin Moisil, cel care a deținut nu mai puțin de 40 de ani președinția Societății Numismatice Române, a reușit să inventarieze colecția de monede a Cabinetului Numismatic al Academiei Române și apoi să publice respectivele piese⁷⁰. A manifestat, printre altele, o aplecare asupra studiului emisiunilor monetare și a pondurilor apărute în monetăriile centrelor grecești dobrogene⁷¹, remarcându-se prin acuratețea prezentării, viziunea modernă de cercetare și deosebita seriozitate a concluziilor. Încă din perioada interbelică, reputatul istoric și arheolog Emil Condurachi, s-a aplecat cu deosebită atenție asupra tetradrahmelor emise la Callatis, din tipul postum Alexandru al III-lea⁷², făcând și numeroase alte observații privind situația atelierelor noastre monetare⁷³. El a stabilit o orientare generală în ceea ce privește problematica numismatică referitoare la această temă⁷⁴. Corneliu C. Secășanu face, într-o broșură numismatică, o trecere în revistă a istoricului celor trei monetării vest-pontice dobrogene, prezentând toate tipurile monetare cunoscute în epocă autonomă și romană pentru fiecare centru în parte⁷⁵.

După cel de al Doilea Război Mondial, studiile despre emisiunile monetare ale orașelor grecești de pe litoralul vest-pontic și a circulației lor au căpătat valențe deosebite, datorită activității intense realizate de cercetători de frunte din numismatica românească. Astfel, Vasile Canarache (cu activitate de publicare științifică încă din 1933, dar cu materiale de sinteză cuprinzătoare după anul 1950), pe lângă observații privind cronologia atelierelor monetare și a rolului acestor monede în evoluția economică a spațiului carpato-dunărean⁷⁶, a încercat să stabilească, folosind un număr semnificativ de monede de argint ale Histriei, o tipologie a drahmelor histriene. El a făcut observații privind sistemele monetare la care a apelat acest oraș în perioada autonomă⁷⁷. Ulterior, multe din criteriile folosite în tratarea temei au fost și sunt considerate ca arbitrare, iar concluziile depășite⁷⁸. De asemenea, a publicat numeroase alte descoperiri monetare autonome ale atelierelor grecești vest-pontice⁷⁹.

Pe lângă vechile personalități din domeniu, care s-au afirmat în perioada interbelică, acum și-a făcut simțită prezența o nouă serie de numismați români care, prin activitatea lor, au impus cercetarea numismatică românească printre cele mai importante și apreciate de pe vechiul continent. La aceste eforturi s-au adăugat și cele din afară, cu precădere ale școlii britanice de numismatică, cu contribuții demne de amintit⁸⁰. Tema privind atelierelor monetare ale polisurilor grecești rămâne, în continuare, una dintre cele mai importante din totalitatea celor supuse atenției cercetării de specialitate. Astăzi, putem identifica mai multe direcții în acest sens, și anume semnele monetare, studiul tipurilor monetare specifice celor trei ateliere, sistemele ponderale pe care le-au adoptat polisurile, circulația lor în *chora* și în restul teritoriilor autohtone și implicațiile apărute datorită acestui fenomen etc. În general, s-a putut observa o aplecare mai deosebită asupra atelierului monetar de la Histria și a emisiunilor sale, probabil și datorită bogăției de tipuri monetare caracteristice monetării locale autonome, întinse cronologic pe o perioadă de cinci secole, sau a cantității semnificative de monede descoperite în săpături arheologice, ori în condiții întâmplătoare. Toate aceste direcții de interes se regăsesc în numeroase articole, studii, volume de sine stătătoare și altele.

Analiza din multe puncte de vedere a semnelor monetare vârfurilor de săgeți/boabe de grâu/frunze de laur (tipologie, rol, cronologie, circulație etc.) a prilejuit apariția a numeroase monografii,

⁶⁸ SEVEREANU 1925, p. 45-48; SEVEREANU 1929, p. 46-48.

⁶⁹ SEVEREANU 1930-1931, p. 10-12; SEVEREANU 1924 a, p. 50-59.

⁷⁰ MITREA 1958, p. 20.

⁷¹ MOISIL 1915, p. 293-306; MOISIL 1916, p. 112-121; MOISIL 1919, p. 1-24; MOISIL 1921 b, p. 108-112; MOISIL 1926, p. 28-29; MOISIL 1928 b, p. 145-175; MOISIL 1939 a, p. 142-143; MOISIL 1945 a, p. 16-20.

⁷² CONDURACHI 1946, p. 217-224.

⁷³ CONDURACHI 1951, p. 13-26.

⁷⁴ POENARU BORDEA 1975, p. 18.

⁷⁵ SECĂȘANU 1934, p. 14-19.

⁷⁶ CANARACHE 1954, p. 191-193.

⁷⁷ CANARACHE 1968, p. 107-192.

⁷⁸ POENARU BORDEA 1975, p. 23.

⁷⁹ CANARACHE 1940, p. 230-232.

⁸⁰ WELLS 1978 a, p. 6-10; WELLS 1978 b, p. 24-26, 31; WELLS 1982, p. 57-58; WELLS 1983, p. 53-54; HIND 1970, p. 7-17; HIND 1994, p. 53-158; HIND 1998, p. 131-152; PRICE 1983, p. 1-10; PRICE 1991, p. 175-180; STANCOMB 1995, p. 155-157.

studii, articole etc., cea mai mare parte dintre ele de referință pentru cercetarea acestui domeniu. Îl amintim, în acest sens, pe Constantin Scorpan⁸¹, Andrei Aricescu⁸², Florentina Preda⁸³, Virgil Mihăilescu-Bîrliba⁸⁴, Constantin Preda⁸⁵, Gheorghe Poenaru Bordea⁸⁶, Ernest Oberländer-Târnoveanu⁸⁷, Mihaela Mănuclu-Adameșteanu⁸⁸ și subsemnatul⁸⁹.

Pentru cercetările privind activitatea celor trei ateliere, din punct de vedere monetar⁹⁰, începem prin a face câteva precizări referitoare la preocupările câtorva specialiști, cu contribuții la nivel național și internațional de excepție, care ne-au și părăsit în ultimii zece-cincisprezece ani. Cu numeroase studii, caracterizate prin competență și profunzime, îl amintim pe renumitul cercetător Constantin Preda. Acesta a surprins, în numeroase materiale, din anii '60 ai secolului trecut, activitatea monetărilor vest-pontice dobrogene, realizând și alte capitole importante în domeniul atât de vast al numismaticii românești. Volumul dedicat emisiunilor monetare descoperite la Histria în aproape 60 de ani de săpături arheologice⁹¹, la care s-a adăugat un volum, de acum 20 de ani, dedicat, printre altele, și activității monetare a celor trei colonii vest-pontice⁹², reprezintă dovada unei aplecări riguroase asupra unei teme complexe. Activitatea sa este evidențiată prin intermediul a numeroase studii, articole și note dedicate aceluiași subiect, cu precizări pline de substanță asupra problemelor de ordin cronologic, metrologic etc.⁹³. Gh. Poenaru Bordea a studiat, în contextul unei înalte ținute științifice, timp de aproape cinci decenii, varii teme din cercetarea de profil românească, implicându-se în tema generoasă a monetărilor de pe coasta vestică a Pontului⁹⁴, dar studiind și numeroase alte pasaje de interes, pe diferite paliere cronologice. Și ne referim la descoperirile monetare romane imperiale timpurii, romane imperiale târzii de la sudul și nordul Dunării, și numismatica bizantină. Radu Ocheșeanu a publicat numeroase descoperiri preromane dobrogene (inclusiv în „Cronica descoperirilor monetare din Dobrogea”, alături de Gh. Papuc)⁹⁵.

Odată cu trecerea mai multor decenii în cadrul cercetării românești, în general, și a celei numismatice, în special, rezultatele au devenit din ce în ce mai relevante și structurate pe anumite direcții de interes. Printr-o implicare de substanță, prin pasiune, au fost abordate curajos, dar și temeinic, varii aspecte din largă temă a activității monetărilor vest-pontice dobrogene. Rezultatele fructuoase au fost posibile datorită activității laborioase, mai vechi sau mai noi, depuse pentru cercetările privind activitatea celor trei monetării de o serie de specialiști ca Octavian Iliescu⁹⁶, Bucur Mitrea⁹⁷, Florentina Preda⁹⁸, Virgil Mihăilescu-Bîrliba⁹⁹, Ernest Oberländer-Târnoveanu¹⁰⁰ și

⁸¹ SCORPAN 1980, p. 25-34.

⁸² ARICESCU 1975, p. 17-24.

⁸³ PEDA 1961, p. 7-17.

⁸⁴ MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 36-38.

⁸⁵ PEDA 1991, p. 20-27; PEDA 1998, p. 28-39; PEDA 2003 a, p. 19-25.

⁸⁶ POENARU BORDEA 1982, p. 149-166; POENARU BORDEA 2001, p. 9-33; POENARU BORDEA 2004, p. 27-70; POENARU

BORDEA & OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980, p. 141-150.

⁸⁷ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1978, p. 59-87.

⁸⁸ MĂNUCLU-ADAMEȘTEANU 1984, p. 17-24.

⁸⁹ TALMAȚCHI 2000 b, p. 9-36; TALMAȚCHI 2001 b, p. 120-145; TALMAȚCHI 2002-2003 a, p. 357-394; TALMAȚCHI 2003 a, p. 32-40; TALMAȚCHI 2004, p. 69-81; TALMAȚCHI 2005, p. 55-82; TALMAȚCHI 2006 e, p. 21-35; TALMAȚCHI 2008 a, p. 7-32; TALMAȚCHI 2008 b, p. 211-219; TALMAȚCHI 2009 b, p. 587-610; TALMAȚCHI 2009 d, p. 7-24; TALMAȚCHI 2010 a; TALMAȚCHI 2010 c, p. 397-398; TALMAȚCHI 2010 c, p. 397-398; TALMAȚCHI 2011 b, p. 15-26; TALMAȚCHI 2013 a, p. 335-357; TALMAȚCHI 2013 b, p. 311-326; TALMAȚCHI 2015, p. 23-38; TALMAȚCHI 2017 a, p. 49-58.

⁹⁰ Pentru situația până la momentul anului 1984 a bibliografiei numismatice referitoare la subiectul nostru, vezi la GOLIMAȘ & GHEORGHE 1984, p. 132-146.

⁹¹ PEDA & NUBAR 1973, p. 17-47, 49.

⁹² PEDA 1998, p. 30-84.

⁹³ PEDA 1958, p. 111-120; PEDA 1960, p. 21-38; PEDA 1966 b, p. 67-70; PEDA 1966 a, p. 221-235; PEDA 1968, p. 441-442; PEDA 1969; PEDA 1975, p. 77-85; PEDA 2003 a, p. 19-24.

⁹⁴ POENARU BORDEA 1968, p. 103-125; POENARU BORDEA 1970, p. 133-138; POENARU BORDEA 1971, p. 91-113; POENARU BORDEA 1997, p. 56-70; POENARU BORDEA 2001, p. 9-33; RENA & POENARU BORDEA 2003, p. 9-31; POENARU BORDEA 2004, p. 27-70.

⁹⁵ OCHEȘEANU 1973-1975, p. 45-48; OCHEȘEANU & PAPUC 1975, p. 429-446; OCHEȘEANU & PAPUC 1976, p. 215-236.

⁹⁶ ILIESCU *et alii* 1961, p. 387-388, nr. 42-45; ILIESCU 1967, p. 11; ILIESCU 1970, p. 49-51; ILIESCU 1976, p. 85-98; ILIESCU 1979, p. 3-14; ILIESCU 1985, p. 149-158; ILIESCU 1997, p. 43-55; ILIESCU 1998, p. 151-160; ILIESCU 2000, p. 379-386.

⁹⁷ MITREA 1961, p. 83-88; MITREA 1965, p. 143-167; MITREA 1978, p. 89-96; MITREA 1982, p. 89-97; MITREA 1984, p. 111-122; MITREA & BUZDUGAN 1984, p. 25-36; MITREA 1985, p. 50-58.

⁹⁸ PEDA 1974, p. 568-571.

⁹⁹ MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990, p. 36-39, 43-51 și 54.

¹⁰⁰ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1978, p. 59-87.

mai nou, Adrian Popescu¹⁰¹, Steluța Marin (Grămăticu)¹⁰², Mihai Dima¹⁰³, Lucian Munteanu¹⁰⁴ și subsemnatul¹⁰⁵.

Un alt aspect privind cercetarea emisiunilor atelierelor vest-pontice îl constituie baterea monedelor din tipurile pseudo-Alexandru al III-lea și pseudo-Lysimach, reflectat în studiile cercetătorilor E. M. Pridik¹⁰⁶, H. Seyring¹⁰⁷ și Gh. Poenaru Bordea¹⁰⁸. Adăugăm eforturile cercetătorilor Aurel Vîlcu și Theodor Isvoranu¹⁰⁹ de la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București. De asemenea, amintim contribuțiile specialiștilor Cabinetului Numismatic al Academiei Române, Constantin Preda și Viorel Petac¹¹⁰. La acestea adăugăm alte câteva contribuții de mai mare sau de mai mică întindere¹¹¹.

Din categoria cercetătorilor străini, pe lângă cei deja amintiți, îi putem menționa pe Todor Gerasimov (cu contribuții importante la cunoașterea seriilor monetare de argint de la Histria și a exemplarelor de aur emise de atelierul tomitan din tipul pseudo-Lysimach)¹¹², P. O. Karyškovskij (cu importante contribuții privind descoperirea monedelor din tipul „cu roata” în nord-vestul Pontului Euxin)¹¹³, A. N. Zograf (cu valoroase date privind descoperirea monedelor histriene emise în epocă autonomă în nord-vestul Pontului Euxin)¹¹⁴, V. A. Anohin (cu precizări privind tipologia vârfurilor de săgeți-semne monetare și alte descoperiri monetare histriene)¹¹⁵, A. A. Nudel'mann (cu varii descoperiri monetare histriene de epocă autonomă în teritoriul delimitat de râurile Prut și Nistru)¹¹⁶, A. G. Zaginajlo (cu importante descoperiri izolate și tezaur descoperite în Ucraina și precizări ponderale privind seriile de argint histriene)¹¹⁷, François de Callataÿ (cu numeroase informații inedite privind siglele și monogramele prezente pe tetradrahmele și staterii de tip pseudo-Lysimach emiși la Histria, Callatis și Tomis, cronologia acestora etc.)¹¹⁸, Borianna Rousseva (publicând, în contexte adecvate, informații privind unele tetradrahme bătute la Callatis din tipul pseudo-Alexandru al III-lea etc.)¹¹⁹, Kamen Dimitrov (cu valoroase informații privind cronologia seriei a patra de drahme histriene)¹²⁰, W. M. Stancomb (cu importante contribuții privind cunoașterea unor emisiuni de argint și bronz ale cetății Callatis, propunând și noi repere cronologice pentru monetăria orașului în epocă autonomă)¹²¹ etc.

¹⁰¹ POPESCU 1996, p. 39-40; POPESCU 2003, p. 351-353.

¹⁰² GRĂMĂTICU 2007, p. 109-126; GRĂMĂTICU & OBERLÄNDER-TÄRNOVEANU 2003-2005, p. 25-36; GRĂMĂTICU & IONIȚĂ 2006-2007, p. 59-73; GRĂMĂTICU & IONIȚĂ 2007, p. 9-28; MARIN 2013-2014, p. 15-42; MARIN 2018, p. 87-118.

¹⁰³ DIMA 2014 a, p. 7-72; DIMA 2014 b; DIMA 2017, p. 255-274; DIMA 2018, p. 51-86.

¹⁰⁴ MUNTEANU 2013, p. 358-431.

¹⁰⁵ TALMAȚCHI 2000 a, p. 191-209; TALMAȚCHI 2000 b, p. 9-36; TALMAȚCHI 2001 a, p. 139-147; TALMAȚCHI 2003 b, p. 267-282; TALMAȚCHI 2003 c, p. 183-197; TALMAȚCHI 2001 b, p. 120-145; TALMAȚCHI 2002, p. 17-28; TALMAȚCHI 2002-2003, p. 357-394; TALMAȚCHI 2002-2003 b, p. 395-408; TALMAȚCHI 2003-2005 a, p. 9-11; TALMAȚCHI 2003-2005 b, p. 13-17; TALMAȚCHI 2003-2005 c, p. 19-24; TALMAȚCHI 2006 a, p. 7-27; TALMAȚCHI 2006 a, p. 29-47; TALMAȚCHI 2006 b, p. 105-112; TALMAȚCHI 2006 c, p. 51-62; TALMAȚCHI 2006 d, p. 807-813; TALMAȚCHI 2006 e; TALMAȚCHI 2007 a, 33-42; TALMAȚCHI 2007 b, p. 57-63; TALMAȚCHI 2008 c, p. 155-188; TALMAȚCHI 2008 d, p. 65-70; TALMAȚCHI 2008 e, p. 161-182; TALMAȚCHI 2009 a, p. 193-196; TALMAȚCHI 2009 c, p. 83-103; TALMAȚCHI 2009 e, p. 57-72; TALMAȚCHI 2010 b, p. 161-180; TALMAȚCHI 2010 d, p. 575-586; TALMAȚCHI 2010 e, p. 399-406; TALMAȚCHI 2011 a; TALMAȚCHI 2011 c, p. 24-56; TALMAȚCHI 2011 d, p. 449-472; TALMAȚCHI 2011 e, p. 9-26; TALMAȚCHI 2011 f, p. 483-500; TALMAȚCHI 2016, p. 439-450; TALMAȚCHI 2017 b, p. 523-562; TALMAȚCHI c, p. 379-410; TALMAȚCHI 2017 d, p. 275-305; TALMAȚCHI 2018, p. 29-50.

¹⁰⁶ PRIDIK 1902, p. 1-35.

¹⁰⁷ SEYRING 1969, p. 40-45.

¹⁰⁸ POENARU BORDEA 1974, 103-125; POENARU BORDEA 1979, p. 37-51; POENARU BORDEA 1999, 155-164; POENARU BORDEA 2005, p. 11-22.

¹⁰⁹ VÎLCU 2014, p. 173-176; PETAC & VÎLCU 2015-2016, p. 499-507; ISVORANU 2011, p. 473-496.

¹¹⁰ PREDA & PETAC 2006; PETAC 2006, p. 253-262; PETAC & BÎRZESCU, p. 7-16; PETAC & VÎLCU 2015-2016, p. 499-507.

¹¹¹ MOISIL 1939 a, p. 142-143; PETOLESCU 1974, p. 71-72; ILIESCU 1979, p. 3-14; DIMITROV 1987, p. 55-59; DIMITROV 1996-1997; ILIESCU 1998, p. 151-160; DIMITROV 1999, p. 179-184; ILIESCU 2000, p. 379-386.

¹¹² GERASIMOV 1971, p. 17-19; GERASIMOV 1975, p. 25-26.

¹¹³ KARYŠKOVSKIJ 1957, p. 138-140; KARYŠKOVSKIJ 1982, p. 80-98.

¹¹⁴ ZOGRAF 1940, p. 214-256; ZOGRAF 1951, p. 222-224.

¹¹⁵ ANOCHIN 1989.

¹¹⁶ NUDEL'MANN 1969, p. 121-128; NUDEL'MANN 1976; NUDEL'MANN 1985.

¹¹⁷ ZAGINAJLO 1960, p. 315-318; ZAGINAJLO 1964, p. 167-170; ZAGINAJLO 1965, p. 167-173; ZAGINAJLO 1966, p. 110-130; ZAGINAJLO 1968, p. 61-70; ZAGINAJLO 1974, p. 48-60; ZAGINAJLO 1976, p. 70-83; ZAGINAJLO 1982, p. 20-28; ZAGINAJLO 1986, p. 93-96; ZAGINAJLO & NUDEL'MANN 1971, p. 122-137; ZAGINAJLO & GREBENKIN 1984, p. 23-39; ZAGINAJLO & KARYŠKOVSKIJ 1990, p. 3-15.

¹¹⁸ CALLATAÿ 1995 a, p. 55-58; CALLATAÿ 1995 b, p. 39-49.

¹¹⁹ ROUSSEVA 1990, p. 17-27; ROUSSEVA 1994, p. 11-30; ROUSSEVA 2001, p. 3-24; ROUSSEVA 2002, p. 501-512; ROUSSEVA 2008, p. 197-204.

¹²⁰ DIMITROV 1996, p. 140; DIMITROV 1998, p. 215-219.

¹²¹ STANCOMB 1995, p. 155-157.

Constatăm, aşadar, numărul mare al celor care au fost sau sunt interesați de evoluția atelierelor monetare grecești autonome vest-pontice, studiind sau publicând monede banale sau rare, de aur, argint și din bronz. Nu încheiem această foarte rapidă trecere în revistă fără a aminti și numeroasele exemplare autonome histriene, callatiene și tomitane prezente în repetatele serii din *Sylloge Nummorum Graecorum*¹²², precum și în alte cataloage de specialitate sau publicații ale unor colecții din lume¹²³.

Toată această enumerare oferă o imagine succintă, poate chiar doar rezumativă, îndrumativă, a activității de ansamblu depusă de cercetarea numismatică națională și internațională privind tema lucrării noastre, oferind, pe cât posibil, o bibliografie minimală adecvată temei analizate. Aceasta a atras prin complexitatea care o caracterizează, prin multitudinea de aspecte și probleme ce așteaptă să fie elucidate de o manieră acceptabilă, cu atât mai mult cu cât se referă la o perioadă extrem de importantă pentru evoluția procesului monetar din Dobrogea și de dincolo de „frontierele” sale, de la nordul Dunării, prin circulația, penetrația sau doar infiltrarea monetară. Problematika numismaticii coloniilor vest-pontice dobrogene rămâne un capitol interesant, fiind capabilă să ne ofere, în continuare, surprize plăcute.

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU 1995 - P. Alexandrescu, *160 de ani sub semnul continuității*, SCIVA 46 (1995), 1, p. 7-16.

ALEXANDRESCU-VIANU 1987 - M. Alexandrescu-Vianu, *La sculpture en pierre à Istros, I. L'art d'Istros aux Ve et VIe siècles; II. IIIe-Ier siècles; III. Ier-IIIe siècles*, RESEE 25 (1987), 1, p. 51-60.

ANDRIEȘESCU 1933-1934 - I. Andrieșescu, *Numismatica și arheologia la noi*, BSNR 27-28 (1933-1934), 81-82, p. 17-22.

ANDRIEȘESCU 1935 - I. Andrieșescu, *Kurt Regling (1876-1935)*, CNA 11 (1935), 103-104, p. 133-139.

ANOCHIN 1989 - V. A. Anochin, *Monety antiènyh gorodov Severo-Zapadnogo Prièernomor'ja*, Kiev, 1989.

ARICESCU 1975 - A. Aricescu, *Tezaurul de semne de schimb premonetare de la Enisala*, SCN 6 (1975), p. 17-24.

BRUNŠMID 1903 - J. Brunšmid, *Unedierte Münzen von Dacien und Moesien in kroatischen Nationalmuseum in Agram*, NZ 35 (1903), p. 205-220.

BUDE 1925 - V. Bude, *O ipoteză nouă relativ la drahmele din Histria*, BSNR 20 (1925), 55-56, p. 40-45.

CALLATAÏ 1995 a - Fr. de CallataÏ, *Les derniers statères posthumes de Lysimaque émis à Istros, Tomis et Callatis*, în *Numismatic and Sphragistic contributions to ancient and medieval history of Dobrudja, International Symposium, Dobrich, 1993*, Dobrudja 12 (1995), p. 39-49.

CALLATAÏ 1995 b - Fr. de CallataÏ, *Les tétradrachmes de Lysimach frappés à Callatis*, SCN 11 (1995), p. 55-58.

CANARACHE 1940 - V. Canarache, *Un important tezaur de drahme și oboli din Histria*, CNA 15 (1940), 117-118, p. 230-232.

CANARACHE 1954 - V. Canarache, *Atelierele monetare din antichitate și rolul lor în dezvoltarea vieții economice din spațiul carpato-dunărean*, SRIR 1 (1954), p. 181-193.

¹²² SNG Grèce 1970, pl. XXII, nr. 799-803; SNG Fitzwilliam Museum 1972, nr. 1548-1550; SNG Deutschland 1985, tab. 10, nr. 234-241; SNG London 1986, pl. XXIX, nr. 760-761; SNG Blackburn Museum 1989 VIII, pl. XV, nr. 357-359; SNG Deutschland 1993, tab. 27, nr. 559-560; SNG IX, pl. VII, nr. 200-204, pl. VIII, nr. 205-216, 218-236, pl. IX, nr. 237-264, pl. XI, nr. 301-306; SNG XI, pl. III, nr. 62-65, pl. IV, nr. 66-84, pl. V, nr. 85-104, pl. VII, nr. 128-153, pl. VIII, nr. 154-186, pl. IX, nr. 187-211, pl. X, nr. 212-216, pl. XIII, nr. 274-286 etc.

¹²³ GROSE 1926, p. 164-165, nr. 4354-4360; FORNI 1963, p. 24-26, nr. 1-5, p. 1-15, 54, nr. 1-3; FORRER 1975, p. 167, nr. 2631-2632; WOLOCH 1975, p. 50, nr. 238; LINDGREN 1993, p. 3, nr. 41, p. 90, nr. A 41 a – A 41 j; GORINI 1995, p. 247, nr. 7.34; GRIGOROVA 2001, p. 26, nr. 47 etc.

- CANARACHE 1968 - V. Canarache, *Sistemul ponderal și tipologia drahmelor istriene de argint*, Pontice 1 (1968), p. 107-192.
- COJOCĂRESCU 1981 - M. Cojocărescu, *Dr. George Severeanu*, BSNR 70-74 (1976-1980), 124-128, 1981, p. 675-676.
- CONDURACHI 1946 - E. Condurachi, *Autour des imitations pontiques des monnaies d'Alexandre le grand*, RHSEE 17 (1946), p. 217-224.
- CONDURACHI 1951 - E. Condurachi, *Vechi monede pontice și importanța lor*, BȘA 2 (1951), 2-4, p. 13-26.
- CROITORU & APOSTU 2006 - C. Croitoru & G. Apostu, *Inițiative arheologice reflectate în presa de la mijlocul secolului al XIX-lea. Colecțiile Ghica și Mavros*, Danubius 24 (2006), p. 87-98.
- DIMA 2014 a - M. Dima, *Monedele de argint ale cetății Istros în epoca elenistică*, SCN 4 (16) 2013 (2014), p. 7-72.
- DIMA 2014 b - M. Dima, *The Silver Coinage of Istros during the Hellenistic period*, Wetteren, 2014.
- DIMA 2017 - M. Dima, *Date noi privind circulația monedelor de argint emise la Istros în nordul Mării Negre (sec. V-IV a. Chr.)*, Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice 3 (2017), p. 255-274.
- DIMA 2018 - M. Dima, *Monede de bronz histriene și de tip histrian descoperite în nord-vestul Mării Negre (sec. IV a. Chr.-III p. Chr.)*, Studia Numismatica et Archaeologica, In honorem magistri Virgilii Mihăilescu-Bîrliba oblata, L. Munteanu, C. D. Nicola, G. M. Talmațchi (editori), București-Piatra Neamț, 2018, p. 51-86.
- DIMITROV 1987 - K. Dimitrov, *Nachalnite monetosecheniya ot Aleksandrov tip po Zapadnoto Chernomorie*, Muzei i Pametnitsi na Kultura 4 (1987), p. 55-59.
- DIMITROV 1996 - K. Dimitrov, *CH IV 28 et la chronologie des monnaies d'argent d'Histria au 4e siècle av. J. C.*, în *The 7th International Congress of Thracology, May 1996, Constanța-Tulcea-România, Reports and Summaries*, Bucharest, 1996, p. 140.
- DIMITROV 1996-1997 - K. Dimitrov, *The Treasury of Lysimachos (CD-ROM)*, part III, Sofia, 1996-1997.
- DIMITROV 1998 - K. Dimitrov, *CH IV 28 et la chronologie des monnaies d'argent d'Histria au 4e siècle av. J. C.*, în *Stephanos nomismatikos, Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag*, Berlin, 1998, p. 215-219.
- DIMITROV 1999 - K. Dimitrov, *The greek cities in Ionia, Karia and the western Black Sea area during the early Hellenistic Age*, în *100 Jahre Österreichische Forschungen in Ephesos, Akten des Symposions, Wien, 1995*, Wien, 1999, p. 179-184.
- ECKEL 1779 - I. H. Eckhel, *Catalogus musei caesarei Vindobonensis numorum veterum*, Viena, 1779 (*non vidi*).
- ECKEL 1786 - I. H. Eckhel, *Sylloge numorum veterum*, Vienna, 1786 (*non vidi*).
- ERASMUS FROELICH 1737 - P. Erasmus Froelich, *Quator tentamina in renumaria vetere*, Viena, 1737 (*non vidi*).
- ERASMUS FROELICH 1738 - P. Erasmus Froelich, *Animadversiones*, Viena, 1738 (*non vidi*).
- FORNI 1963 - A. Forni, *A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. The Tauric Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace, &c.*, edited by Reginald Stuart Poole, Bologna, 1963.
- FORRER 1975 - L. Forrer, *The Weber Collection, vol. II, Greek Coins. Macedon, Thrace, Thesaly, North Western, Central and southern Greece*, New York, 1975.
- GERASIMOV 1971 - T. Gerasimov, *Un trésor de drachmes de la cité d'Histria découvert en Bulgarie*, SCN 5 (1971), p. 17-19.
- GERASIMOV 1975 - T. Gerasimov, *Un trésor de monnaies antiques du sud de la Dobroudja*, SCN 6 (1975), p. 25-26.
- GOLIMAȘ & GHEORGHE 1984 - A. Golimaș & C. C. Gheorghe, *Bibliografia Numismatică Românească. Bibliographia numismatica daco-romana*, București, 1984.
- GORINI 1995 - G. Gorini, *Collezioni e Musei Archeologici del Veneto, La Collezione Numismatica*, Roma, 1995.
- GRĂMĂTICU 2007 - S. Grămăticu, *Însemnări despre un depozit monetar funerar descoperit la Tomis, în Simpozion de Numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1504-2004), Chișinău, 29 septembrie-2 octombrie 2004, Comunicări*,

Studii și Note, București, 2007, p. 109-126.

GRĂMĂȚICU & OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2003-2005 - S. Grămățicu & E. Oberländer-Târnoveanu, *Un depozit de monede autonome histriene descoperit la Călan, jud. Hunedoara*, CN 9-11 (2003-2005), p. 25-36.

GRĂMĂȚICU & IONIȚĂ 2006-2007 - S. Grămățicu & V. Ioniță, *Monede de bronz inedite de la Callatis din secolele I a.Chr.-I p.Chr.*, CN 12-13 (2006-2007), p. 59-73.

GRĂMĂȚICU & IONIȚĂ 2007 - S. Grămățicu & V. Ioniță, *Primele emisiuni monetare de bronz ale atelierului din Callatis*, în *Simpozion de Numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1504-2004), Chișinău, 29 septembrie-2 octombrie 2004, Comunicări, Studii și Note*, București, 2007, p. 9-28.

GRIGOROVA 2001 - V. Grigorova, *Catalogue of the Ancient Greek and Roman Coins of the Josef Vital Kopp Collection, Novum Testamentum et Orbis Antiquus, Series Archaeologica 2, University of Fribourg Switzerland*, Göttingen, 2001.

GROSE 1926 - S. W. Grose, *Catalogue of the McClean Collection of Greek Coins, vol. II, The Greek Mainland, The Aegaeon Islands, Crete, Fitzwilliam Museum*, Cambridge, 1926.

HEAD 1911 - B. V. Head, *Historia Nummorum. A Manual of Greek Numismatics*, Oxford, 1911.

HIND 1970 - J. G. F. Hind, *Istrian Faces and the River Danube. The Type of the Silver Coins of Istria*, NC 10 (1970), p. 7-17.

HIND 1994 - J. Hind, *The trade in getic slaves and the silver coin of Istria, Thracia Pontica 5, Actes du Symposium International Thracia Pontica V, 7-12 octobre 1991, Sozopol, Varna*, 1994, p. 153-158.

HIND 1998 - J. Hind, *Megarian Colonisation in the Western Half of the Black Sea*, în *The Greek Colonisation of the Black sea Area, Historical Interpretation of Archaeology*, Stuttgart, 1998, p. 131-152.

HOLBAN & ALEXANDRESCU DERSCA BULGARU & CERNOVODEANU 1983 - M. Holban & M. M. Alexandrescu Dersca Bulgaru & P. Cernovodeanu, *Călători străini despre Țările Române, vol. VIII*, București, 1983.

ILIESCU 1967 - O. Iliescu, *Cel mai vechi sistem monetar adoptat pe teritoriul de azi al României*, *Viața economică* V, 4 (180), 27 ianuarie, 1967, p. 11.

ILIESCU 1970 - O. Iliescu, *Monnaie d'or inédite à la légende TOMI*, StCl 12 (1970), p. 49-51.

ILIESCU 1976 - O. Iliescu, *Le système monétaire et pondéral à Histria, Callatis et Tomis aux Ve -Ile siècles av. notre ère*, în *Actes du 8ème Congrès International de Numismatique, New York-Washington, septembre 1973, Paris-Bâle*, 1976, p. 85-98.

ILIESCU 1979 - O. Iliescu, *Note de numismatică greacă antică*, CN 2 (1979), p. 3-14.

ILIESCU 1985 - O. Iliescu, *Les débuts du monnayage en or à Tomis*, QTNAC 14 (1985), p. 149-158.

ILIESCU 1997 - O. Iliescu, *Sisteme monetare adoptate pe teritoriul României în antichitate și în Evul mediu*, în *130 years since the establishment of the modern Romanian monetary system*, București, 1997, p. 43-54.

ILIESCU 1998 - O. Iliescu, *Sur un Pseudo-Lysimaque frappé à Tomis*, QTNAC 27 (1998), p. 151-160.

ILIESCU 2000 - O. Iliescu, *Despre un stater emis la Tomis*, în *Istro-Pontica. Muzeul Tulcean la a 50-a aniversare, 1950-2000, Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate, 1955-2000*, Tulcea, 2000, p. 379-386.

ILIESCU et alii 1961 - O. Iliescu & E. Isăcescu & M. Gramatopol & C. Popescu, *CreștCol*, 1, ianuarie-iunie, 1961.

ISVORANU 2011 - T. Isvoranu, *Monede grecești de la Tomis, în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”*, Pontica 44 (2011), p. 473-496.

KARYŠKOVSKIJ 1957 - P. O. Karyškovskij, *Zametki po numismatike antiènego Prièernomor'ja*, VDI 2 (1957), p. 138-140.

KARYŠKOVSKIJ 1982 - P. O. Karyškovskij, *Ob izobraženii orla i del'fina na monetah Sinopy, Istrii i Ol'vii*, în *Numizmatika Antiènego Prièernomor'ja. Sbornik Nauènyh Trudov, Akademija Nauk Ukrainskoj SSR, Odesskij Archeologičeskij Muzej*, Kiev, 1982, p. 80-98.

KNECHTEL 1904 - W. Knechtel, *Câteva monede antice din Dacia și Moesia*, BSNR 1 (1904),

3-4, p. 10-14.

KNECHTEL 1908 - W. Knechtel, *Monete inedite din urbele antice Kallatis, Istros și Dionysopolis*, BSNR 5 (1908), 9, p. 30-39.

KNECHTEL 1912 - W. Knechtel, *Monetele orașelor grecești din Moesia Inferioară (după B. Pick, Die Münzen von Dacien und Moesien)*, BSNR 9 (1912), 18, p. 17-41.

KNECHTEL 1915 - W. Knechtel, *Monete inedite sau puțin cunoscute din orașele noastre pontice*, BSNR 12 (1915), 23, p. 1-12.

KNECHTEL 1917 - W. Knechtel, *Orașul Istros și importanța lui monetară. Traducere după B. Pick, 2. Monetele*, BSNR 14 (1917), 28, p. 60-71.

LINDGREN 1993 - H. C. Lindgren, *Lindgren III. Ancient Greek Bronze Coins from the Lindgren Collection*, California, 1993.

MARIN 2013-2014 - S. Marin, *Istrian coins from de Donoiu collection*, CN 19-20 (2013-2014), p. 15-42.

MARIN 2018 - S. Marin, *O nouă prezentare a tezaurului de monede callatiene de la Poiana, jud. Galați*, Studia Numismatica et Archaeologica, In honorem magistri Virgilii Mihăilescu-Bîrliba oblata, L. Munteanu, C. D. Nicola, G. M. Talmățchi (editori), București-Piatra Neamț, 2018, p. 87-118.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984 - M. Mănuclu Adameșteanu, *Tezaurul de semne premonetare în formă de vârf de săgeată de la Vișina (com. Jurilovca, jud. Tulcea)*, SCN 8 (1984), p. 17-24.

MIHĂILESCU-BÎRLIBA 1990 - V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990.

MIHĂILESCU-BÎRLIBA 2003 - V. Mihăilescu-Bîrliba, *Scurt istoric al Numismaticii*, ArhMold 26 (2003), p. 219-240.

MILLIN 1815 - Millin, *Notice sur des médailles inédites de Callatia*, Magazine encyclopédique, Paris, 1815 (*non vidi*).

MIONNET 1806-1811 - T. E. Mionnet, *Déscription des médailles antiques, grecques et romaines*, Supplément, Paris, vol. I-II, 1806-1811 (*non vidi*).

MIONNET 1822 - T. E. Mionnet, *Déscription des médailles antiques, grecques et romaines*, Supplément, 2, Paris, 1822 (*non vidi*).

MITREA 1958 - B. Mitrea, *În amintirea Academicianului Constantin Moisil*, SCN 2 (1958), p. 17-21.

MITREA 1961 - B. Mitrea, *Sur les monnaies des cités pontiques découvertes sur le territoire des populations locales*, StCl 3 (1961), p. 83-88.

MITREA 1965 - B. Mitrea, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V-IV î.e.n.*, StCl 7 (1965), p. 143-167.

MITREA 1971 - B. Mitrea, *Vasile Canarache (1896-1969)*, SCN 5 (1971), p. 425-426.

MITREA 1978 - B. Mitrea, *Monede pontice la daco-geții lui Burebista*, Pontica 11 (1978), p. 89-96.

MITREA 1982 - B. Mitrea, *Roata, simbol solar pe monedele histriene*, Pontica 15 (1982), p. 89-97.

MITREA 1984 - B. Mitrea, *Etape cronologice în relațiile Histriei cu geto-dacii pe baza monedelor*, Thraco-Dacica 5 (1984), 1-2, p. 111-122.

MITREA 1985 - B. Mitrea, *Geto-dacii și monedele vest-pontice din secolele III-I î.e.n.*, Thraco-Dacica 6 (1985), 1-2, p. 50-58.

MITREA & BUZDUGAN 1984 - B. Mitrea & C. Buzdugan, *Un tezaur de monede istriene descoperit în Moldova*, SCN 8 (1984), p. 25-36.

MOISIL 1914 - C. Moisil, *Dimitrie A. Sturza și numismatica românească*, BSNR 11 (1914), 21, p. 42-48.

MOISIL 1915 - C. Moisil, *Cele mai vechi ateliere monetare de la noi; atelierele orașelor pontice*, Convorbiri Literare 49 (1915), 3, p. 293-306.

MOISIL 1916 - C. Moisil, *Numismatica Dobrogei*, Arhiva Dobrogei I (1916), p. 112-153.

MOISIL 1919 - C. Moisil, *Convorbiri numismatice. Cele mai vechi ateliere de la noi: atelierele orașelor pontice*, BSNR 14 (1919), 29-32, p. 1-24.

MOISIL 1921 a - C. Moisil, *Opera științifică a D-lui M. C. Sutz, BSNR 26 (1921), 40, p. 101-107.*

- MOISIL 1921 b, 108-112; C. Moisil, *Cele mai vechi monete din Istros*, BSNR 16 (1921), 37-40, p. 108-112.
- MOISIL 1922 - C. Moisil, *Concepția modernă a numismaticeii*, CNA 3 (1922), 7-8, p. 49-50.
- MOISIL 1926 - C. Moisil, *O monedă inedită din Histria*, BSNR 21 (1926), 57-60, p. 28-29.
- MOISIL 1927 - C. Moisil, *Colecția de monete antice a marelui Ban Mihail Ghica*, CNA 7 (1927), 73-76, p. 51-53.
- MOISIL 1928 a - C. Moisil, *Jubileul dobrogean și numismatica*, BSNR 23 (1928), 65-68, p. 43-47.
- MOISIL 1928 b - C. Moisil, *Introducere în numismatica Dobrogei, în 1878-1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, AnDob 9 (1928), 1, p. 145-175.
- MOISIL 1930-1931 - C. Moisil, *Din începuturile numismaticeii românești*, BSNR 25-26 (1930-1931), 73-80, p. 12-15.
- MOISIL 1934 - C. Moisil, *Galeria Numismaților Români. Mihail Ghica*, CNA 10 (1934), 97, p. 44-47.
- MOISIL 1935 - C. Moisil, *Colecția N. Docan*, CNA 21 (1935), 101, p. 97-101.
- MOISIL 1936 a - C. Moisil, *Galeria numismaților români. Nicolae Mavrus (1781-1868)*, CNA 12 (1936), 105, p. 179-181.
- MOISIL 1936 b - C. Moisil, *Colecțiile Numismatice și arheologice ale lui N. Mavrus și soarta lor*, CNA 12 (1936), p. 106-107, p. 193-204.
- MOISIL 1939 a - C. Moisil, *Staterii de aur din orașele pontice*, CNA 14 (1939), 113-114, p. 142-143.
- MOISIL 1939 b - C. Moisil, *Dr. G. Severeanu*, CNA 16 (1939), 115-116, p. 145-146.
- MOISIL 1941 - C. Moisil, *Michel C. Soutzu, sa vie et son oeuvre. Note biographique*, Balcania 4 (1941), p. 479-502.
- MOISIL 1945 a - C. Moisil, *Cu privire la numismatica orașelor noastre pontice*, CNA 19 (1945), 133-134, p. 16-20.
- MOISIL 1945 b - C. Moisil, *Raymund Netzhammer*, CNA 19 (1945), 135-136, p. 33.
- MOISIL 1944-1947 - C. Moisil, *Mari citori ai Numismatici românești*, BSNR 38-41 (1944-1947), 92-95, p. 3-6.
- MORELL 1683 - A. Morell, *Specimen universae rei numariae*, Paris, 1683 (*non vidi*).
- MUNTEANU 2013 - L. Munteanu, *Legăturile orașelor grecești vest-pontice cu populațiile „barbare” în epoca elenistică. Evidența numismatică*, în F. Panait-Bîrzescu, I. Bîrzescu, F. Matei-Popescu, A. Robu (editori), *Poleis în Marea Neagră, Relații interpontice și producții locale*, București, 2013, p. 358-431.
- MUȘMOV 1912 - N. Mušmov, *Antiènite moneti na Balkanskija poluostrov i monetite na bălgarskite țare*, Sofia, 1912.
- NETZHAMMER 1912 a - R. Netzhammer, *Ceva nou despre Istros*, RCat 1 (1912), 3, p. 355-360.
- NETZHAMMER 1912 b - R. Netzhammer, *Ce-mi povestesc monetele mele din Tomis ?*, RCat 1 (1912), p. 487-503.
- NETZHAMMER 1913 - R. Netzhammer, *Dioscurii în Tomis*, BSNR 10 (1913), 20, p. 29-36.
- NETZHAMMER 1927 a - R. Netzhammer, *Eine Münze von Istros barbarischen Ursprungs*, BSNR 22 (1927), 61-64, p. 12-16.
- NETZHAMMER 1927 b - R. Netzhammer, *O monedă istriiană de origine barbară*, BSNR 22 (1927), 61-64, p. 16-19.
- NETZHAMMER 1933-1934 - R. Netzhammer, *Der Sonnengott in Istros*, BSNR 27-28 (1933-1934), 81-82, p. 122-127.
- NUDEL'MANN 1969 - A. A. Nudel'man, *Иліаоу³ Èñòðèè èèðü³èç ñ. Äïðïöéîá*, Trudy GIKMM 2 (1969), p. 121-128.
- NUDEL'MANN 1976 - A. A. Nudel'man, *Topografia kladov i nahodok ediniènyh monet, (Arheologičeskaia Karta Moldavskoj SSR, vyp 8)*, Chișinău, 1976.
- NUDEL'MANN 1985 - A. A. Nudel'man, *Oèerki istorij monetnogo obrašèenija v Dnestrovsko-Prutskom regione (s drevnejskyh vremijon do obrazovanja feodal'nogo Moldavskogo gosudarstva)*, Chișinău, 1985.
- OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1978 - E. Oberländer-Târnoveanu, *Aspecte ale circulației*

monedei grecești în Dobrogea de Nord (sec. VI î.e.n. - I e.n.), Pontica 11 (1978), p. 59-87.

OCHEȘEANU 1973-1975 - R. OCHEȘEANU, *Câteva considerații privind monedele de bronz cu roata și legenda IOΩ*, BSNR 67-69 (1973-1975), 121-123, p. 45-48.

OCHEȘEANU & PAPUC 1975 - R. Ocheșeanu & Gh. Papuc, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (IV)*, Pontica 4 (1975), p. 429-446.

OCHEȘEANU & PAPUC 1976 - R. Ocheșeanu & Gh. Papuc, *Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (V)*, Pontica 9 (1976), p. 215-236.

PETAC 2006 - E. Petac, *About the chronology of the posthumous Lysimachus type staters from Western and Northern Black Sea region*, Bulletin du Cercle d'Études Numismatiques 43 (2006), 3, p. 253-262.

PETOLESCU 1974 - C. M. Petolescu, *Un stater de tip Alexandru cel Mare provenind din tezaurul de la Mărășești*, BSNR 62-66 (1948-1972), 96-120, 1974, p. 71-72.

PIPPIDI 1992 - A. Pippidi, *Nicolae Mavros. Locul lui în viața politică și intelectuală*, SCIVA 43 (1992), 2, p. 107-118.

PETAC & VÎLCU 2015-2016 - E. Petac & A. Vîlcu, *About the early hellenistic gold and silver coinage from Tomis*, Pontica 48-49 (2015-2016), p. 499-507.

PETAC & BÎRZESCU 2018 - E. Petac & I. Bîrzescu, *The monneyer API on gold and silver Istrian coins*, SCN 5-8 (17-20), 2014-2017 (2018), p. 7-16.

POENARU BORDEA 1968 - Gh. Poenaru Bordea, *Un tezaur de monede callatiene din perioada autonomiei*, SCN 4 (1968), p. 103-125.

POENARU BORDEA 1970 - Gh. Poenaru Bordea, *Discuții pe marginea câtorva monede străine din Dobrogea antică*, SCIV 21, 1970, 1, p. 133-144.

POENARU BORDEA 1971 - Gh. Poenaru Bordea, *Monede recent descoperite la Histria și unele probleme de circulație monetară în Dobrogea antică*, Pontica 4 (1971), p. 319-337.

POENARU BORDEA 1974 - Gh. Poenaru Bordea, *Le trésor de Mărășești. Les statères en or des cités du Pont Gauche et le problème des relations avec le monde grec et les populations locales aux IVe – I^e siècles av. n.è.*, Dacia N.S. 18 (1974), p. 103-125.

POENARU BORDEA 1975 - Gh. Poenaru Bordea, *Studiile de numismatică greacă în România între 1947-1974*, BSNR 67-69 1973-1975, 121-123 (1975), p. 17-41.

POENARU BORDEA 1979 - Gh. Poenaru Bordea, *Les statères ouest-pontiques de type Alexandre le Grande et Lysimaque*, RBN 125 (1979), p. 37-51.

POENARU BORDEA 1982 - Gh. Poenaru Bordea, *Monnaies*, în *Histria VI. Les Thermes Romains*, Bucarest-Paris, 1982, p. 149-166.

POENARU BORDEA 1997 - Gh. Poenaru Bordea, *Emisiunile monetare din atelierele grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre (sec. VI î. Hr.-III). Un stadiu al problemei*, în: *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 56-70.

POENARU BORDEA 1999 - Gh. Poenaru Bordea, *À propos du Pont Occidental et du Bas-Danube à l'époque de Mithridate VI Eupator*, RBN 145 (1999), p. 155-164

POENARU BORDEA 2004 - Gh. Poenaru Bordea, *La diffusion des monnaies ilstros, Callatis et Tomi du VIe au I^e siècle av. J.-C dans leurs territoires, zones d'influence et ailleurs*, în: *Presenza e funzioni della moneta nelle chorai delle colonie greche dall'Iberia al Mar Nero*, Atti del XII Convegno organizzato dall'Università „Frederico II” e dal centro internazionale di studi numismatici Napoli, 16-17 giugno 2000, Roma, 2004, p. 27-70.

POENARU BORDEA 2005 - Gh. Poenaru Bordea, *Tezaurul de la Dăieni, jud. Tulcea. Catalogul monedelor din colecția Muzeului Național de Antichități*, în *Simpozion de numismatică dedicat centenarului Societății Numismatice Române (1903-2003)*, Chișinău, 26-28 noiembrie 2003, *Comunicări, studii și note*, București, 2005, p. 11-22.

POENARU BORDEA & OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980 - Gh. Poenaru Bordea & E. Oberländer-Târnoveanu, *Contributions à l'étude des monnaies-pointes de flèche à la lumière des trésors de Jurilovca, dép. de Tulcea*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976, vol. II, Histoire et Archéologie)*, București, 1980, p. 141-150.

POENARU BORDEA & OCHEȘEANU 1995 - Gh. Poenaru Bordea & R. Ocheșeanu, *Monedele de aur romane și bizantine din colecția Maria și dr. George Severeanu*, Peuce 10 (1995), p. 485-495.

POPESCU 1996 - A. Popescu, *Câteva monede grecești și romane descoperite la Dinogetia*

(Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea), CN 7 (1996), p. 39-40.

POPESCU 2003 - A. Popescu, *O rară monedă elenistică de argint bătută la Istros*, BSNR 92-97, 1998-2003, 146-151 (2003), p. 351-353.

POTRA 1944 - G. Potra, *Cesar Bolliac. Numismat și arheolog. I. Notiță bibliografică*, CNA 18 (1944), 130, p. 233-248.

PREDA 1958 - C. Preda, *Monede inedite și puțin cunoscute de la Histria, Callatis și Tomis*, SCN 2 (1958), p. 111-122.

PREDA 1960 - C. Preda, *Monedele histriene cu roata și legenda IÓÔ*, SCN 3 (1960), p. 21-38.

PREDA 1966 a - C. Preda, *Aspects de la circulation des drachmes à Histria dans la plaine gétique et la datation de la première imitation de type Philippe II (Trésor de Scărișoara, district ĩ Oltenița)*, Dacia N.S. 10 (1966), p. 221-235.

PREDA 1966 b - C. Preda, *Tezaur de drahme din Histria și imitații Filip al II-lea, descoperit la Crivăț, Oltenia*, RevMuz 3 (1966), 1, p. 67-70.

PREDA 1968 - C. Preda, *Încă două drahme histriene și o „imitație” tip Filip al II-lea din tezaurul de la Scărișoara*, SCN 4, 1968, p. 441-442.

PREDA 1969 - C. Preda, *Moneda antică în România*, București, 1969.

PREDA 1975 - C. Preda, *Über die Silbermünzen der Stadt Istros*, Dacia N.S. 19 (1975), p. 77-85.

PREDA 1984 - C. Preda, *Istoricul Muzeului național de antichități-Institutul de arheologie. V. De la Muzeul național de antichități la Institutul de arheologie (1956-1984)*, SCIVA 35 (1984), 3, p. 222-233.

PREDA 1991 - C. Preda, *Prämonetäre Zahlungsmittel in Form von Pfeilenspitzen an der West- und Nordküste des Schwarzen Meeres*, Klio 73 (1991), p. 20-27.

PREDA 1998 - C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998.

PREDA 2003 - C. Preda, *Descoperiri de monede antice*, BSNR 92-98, (1998-2003), 146-151 (2003), p. 335-345.

PREDA & NUBAR 1973 - C. Preda & H. Nubar, *Histria III. Descoperiri monetare 1914-1970*, București, 1973.

PREDA & PETAC 2006 - C. Preda & E. Petac, *Les monnaies ĩor de la Bibliothèque de ¼ Académie Roumaine, I. Monnaies grecques et romaines*, Wetteren, 2006.

PREDA 1961 - Fl. Preda, *Vărfuri de săgeți cu valoare monetară descoperite pe litoralul de nord-vest al Mării Negre*, AUB 16 (1961), p. 7-17.

PREDA 1974 - Fl. Preda, *Noi dovezi privind relațiile Histriei cu geții nord-dunăreni*, Apulum 12 (1974), p. 568-571.

PRICE 1983 - M. J. Price, *Thoughts on the beginnings of coinage*, în *Studies in Numismatic Method*, edit. by C. N. L. Brooke, B. H. I. H. Stewart, J. G. Pollard și T.R. Volk, Cambridge, London, New York, Melbourne, Sydney, 1983, p. 1-10.

PRICE 1991 - M. J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. A British Museum Catalogue I. Introduction and Catalogue*, 2 vol., London-Zurich, 1991.

PRIDIK 1902 - E. M. Pridik, *Anadolskij klad zolotnyh staterov 1895 goda (Trésor de statères ĩ or ĩ Anadol)*, CĐă 13 (1902), Petersburg, p. 1-35.

REGLING 1929 - K. Regling, *Neue Königstetradrachmen von Istros und Kallatis*, Klio 22, 4 (1929), p. 292-302.

RENȚA & POENARU BORDEA 2003 - E. Rența & Gh. Poenaru Bordea, *Un important tezaur de monede de argint histriene și tetradrahme postume Filip II, originale și imitații fidele*, în *Simpozion de Numismatică, dedicat ĩmplinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României, Chișinău, 24-26 septembrie 2002, Comunicări, Studii și note*, București, 2003, p. 9-31.

ROUSSEVA 1990 - B. Rousseva, *La circulation monétaire en Thrace pendant la Haute Époque Hellénistique d'après uncertain nombre de trésors trouvés en Bulgarie*, RN 6 (1990), 32, p. 17-27.

ROUSSEVA 1994 - B. Rousseva, *Les premiers Alexandres d'argent de Sinope, Messambria et Callatis et leur datation dans le contexte du trésor de Vama/IGCH871*, Numizmatika 1-4 (1994), p. 11-30.

ROUSSEVA 2001 - B. Rousseva, *Fifteen silver coins of Alexander found in the region of the town of Dulovo - a part of a hoard (?)*, NumSfrag 8 (2001), 1-2, p. 3-24.

ROUSSEVA 2002 - B. Rousseva, *Les Philippes et les Alexander ĩor en Thrace ancienne*, în

Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology, Thrace and the Aegean, Sofia-Yambol, 25-29 September 2000, ed. Alexander Fol, vol. II, International Council of Indo-European and Thracian Studies, Institute of Thracology-Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, 2002, p. 501-512.

ROUSSEVA 2008 - B. Rousseva, *Not Chalcedon, but Callatis struck the Gold and Silver Alexanders of the issues Price 890-946 in the Third Century BC*, MNA 2008, p. 197-204.

RUZICKA 1913 - L. Ruzicka, *Unedierte Münzen von Kallatis aus meiner Sammlung*, ZfB (1913), p. 4-14.

RUZICKA 1917 - L. Ruzicka, *Inedita aus Moesia Inferior*, NZ 50 (1917), p. 73-173.

RUZICKA 1922 - L. Ruzicka, *Inedita aus Moesia Inferior*, Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva 15 (1928), p. 225-248.

RUZICKA 1923 - L. Ruzicka, *Despre cele mai vechi monete din Istros*, CNA 4 (1923), 1, p. 2-4.

STANCOMB 1996 - W. M. Stancomb, *Some coins minted at Callatis*, SCN 10 (1996), p. 155-157.

SCORPAN 1980 - C. Scorpan, *Vârfuri de săgeți – semne premonetare și monede histriene cu "roata" descoperite la Tomis*, SCN 7 (1980), p. 25-34.

SECĂȘEANU 1934 - C. C. Secășeanu, *Numismatica. Noțiuni de numismatică greacă, dacă, romană, bizantină și românească*, București, 1934.

SECĂȘEANU 1947 - C. C. Secășeanu, *Mihail C. Sutz. Scrisori și documente cu un studiu introductiv*, București, 1947.

SEVEREANU 1920 - G. Severeanu, *Despre dragma istrieană*, BSNR 15 (1920), 33-34, p. 20-27.

SEVEREANU 1924 a - G. Severeanu, *Étude sur le tétradrachmes type Alexandre le Grand frappée dans les villes pontiques de la Moesie Inférieure*, BSNR 19 (1924), 51-52, p. 50-59.

SEVEREANU 1924 b - G. Severeanu, *Wilhelm Knechtel*, CNA 5 (1924), 53-54, p. 33-35.

SEVEREANU 1925 - G. Severeanu, *Un nouveau poids de Kallatia*, BSNR 20 (1925), 55-56, p. 45-48.

SEVEREANU 1926 - G. Severeanu, *Sur les monnaies primitives des Scythes. Lingots-monnaie en formes de pointe de flèche*, BSNR 21 (1926), 57-58, p. 1-6.

SEVEREANU 1929 - G. Severeanu, *Un nou pond kallatian*, BSNR 23 (1929), 69-72, p. 46-48.

SEVEREANU 1930-1931 - G. Severeanu, *Considerațiuni asupra tetradrahmelor bătute în Kallatis*, BSNR 25-26 (1930-1931), 73-80, p. 20-29.

SEYRING 1969 - H. Seyring, *Monnaies hellénistiques XV. Date et circonstances du trésor d'Anadol*, RN 6e sér. (1969), 11, p. 40-45.

STANCOMB 1996 - W. M. Stancomb, *Some coins minted at Callatis*, SCN 10 (1996), p. 155-157.

SUTZU 1881 - M. C. Sutz, *Coup ō oeil sur les monuments antiques de Dobrudja*, RA (1881), p. 204-285 (*non vidi*).

SUTZU 1907 - M. C. Sutz, *Monete din colecțiunea noastră inedite sau puțin cunoscute emise în urbele antice din Dobrogea*, BSNR 4 (1907), 13, p. 3-8

SUTZU 1908 - M. C. Sutz, *Monete din colecțiunea noastră inedite sau puțin cunoscute emise în urbele antice din Dobrogea*, BSNR 5 (1908), 14, p. 7-29.

SUTZU 1911 a - M. C. Sutz, *Monetele antice din ținuturile românești. Preacuvântare*, BSNR 7 (1911), p. 5-6.

SUTZU 1911 b - M. Sutz, *Discurs de recepțiune al D-lui Mihail Sutz la Academia Română, rostit în ziua de 25 mai 1911*, BSNR 8 (1911), 17, p. 3-33.

SUTZU 1913 a - M. C. Sutz, *Ponduri antice inedite din Tomis și Kallatis*, BSNR 10 (1913), 19, p. 3-10.

SUTZU 1913 b - M. C. Sutz, *Monnaies inédites de nos villes pontiques Tomis, Callatis, Istros*, AARMSI 35 (1913), p. 12-24.

SUTZU 1914 - M. C. Sutz, *Contribuțiune la studiul pondurilor antice din orașele noastre pontice*, BSNR 11 (1914), 21, p. 1-9.

SUTZU 1915 - M. C. Sutz, *Ponduri și monede inedite din orașele noastre pontice*, BSNR 12 (1915), 26, p. 157-171.

ȘTEFAN 1984 - Al. Ștefan, *Istoricul Muzeului Național de antichități - Institutul de arheologie. II. Progresele arheologiei și muzeografiei în România în perioada 1881-1927*, SCIVA 35 (1984), 2, p. 109-113.

TACHELLA 1900 - D. E. Tacchella, *Acrosandre, roi des gètes*, RN 4 (1900), 4, p. 397-401.

- TALMAȚCHI 2000 a - G. Talmațchi, *Descoperiri monetare autonome în Dobrogea (sec. IV-I a.Chr.)*, Istros 10 (2000), p. 191-209
- TALMAȚCHI 2000 b - G. Talmațchi, *Date noi privind descoperiri monetare grecești din Dobrogea*, AnDob 6 (2001), 1, p. 9-36.
- TALMAȚCHI 2001 a - G. Talmațchi, *Monede grecești din colecția numismatică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, Cercetist 18-20 1999-2001 (2001), p. 139-147.
- TALMAȚCHI 2001 b - G. Talmațchi, *Contribuții privind circulația monetară dobrogeană în secolele VI-I a.Chr.*, Anale UCDC 4 (2001), p. 120-145.
- TALMAȚCHI 2002 - G. Talmațchi, *Monede cu roata descoperite la Histria (com. Istria, jud. Constanța)*, CN 8 (2002), p. 17-27.
- TALMAȚCHI 2003 a - G. Talmațchi, *Un tezaur de vârfuri de săgeți premonetare și peștișori olbieni descoperit în Dobrogea*, Anale UCDC 5 (2003), p. 32-40.
- TALMAȚCHI 2003 b - G. Talmațchi, *Descoperiri monetare autonome la Histria*, Peuce 1 (XIV) (2003), p. 267-282.
- TALMAȚCHI 2003 c - G. Talmațchi, *Monede autonome histriene, tomitane și callatiene descoperite în Dobrogea*, ArhMold 23-24 2000-2001 (2003), p. 183-197.
- TALMAȚCHI 2002-2003 a - G. Talmațchi, *Descoperiri premonetare și monetare în Dobrogea (sec. VI-I a.Chr.)*, Pontica 35-36 (2002-2003), p. 357-394.
- TALMAȚCHI 2002-2003 b - G. Talmațchi, *Scurtă privire asupra ariei de difuzare a monedelor autonome emise de Callatis și Tomis*, Pontica 35-36 (2002-2003), p. 395-408.
- TALMAȚCHI 2003-2005 a - G. Talmațchi, *Monede callatiene din perioada autonomiei descoperite în Dobrogea*, CN 9-11 (2003-2005), p. 9-11.
- TALMAȚCHI 2003-2005 b - G. Talmațchi, *Noi precizări privind descoperirile monetare rezultate în urma săpăturilor arheologice de la „Parcul Catedralei-Constanța”, din anii 1971-1974*, CN 9-11 (2003-2005), p. 13-17.
- TALMAȚCHI 2003-2005 c - G. Talmațchi, *Monede autonome grecești și macedonene descoperite în așezarea greco-autohtonă de la Adâncata-Floriile (com. Aliman, jud. Constanța)*, CN 9-11 (2003-2005), p. 19-24.
- TALMAȚCHI 2004 - G. Talmațchi, *Aspecte privind circulația monedelor în spațiul extracarpatic dintre Dunăre și Nistru emise de coloniile grecești vest-dobrogene (sec. V-I a.Chr.)*, în *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila-Călărași, 2004, p. 175-182.
- TALMAȚCHI 2005 - G. Talmațchi, *Semne monetare din zona carpato-pontică la mijlocul mileniului I a.Chr.*, Anale UCDC 6 (2005), p. 55-82.
- TALMAȚCHI 2006 b - G. Talmațchi, *Magistrați monetari și legende pe monedele emise de orașele grecești vest-pontice dobrogene în epocă autonomă*, în *Relații interetnice în spațiul românesc. II. Populații și grupuri etnice (sec. II î.Hr.-V d.Hr.)*, Alba Iulia, 2006, p. 29-47.
- TALMAȚCHI 2006 c - G. Talmațchi, *Aspecte iconografice privitoare la monedele emise de către coloniile vest-pontice Callatis și Tomis în epocă autonomă*, în *Studia Historiae et Religionis Daco-Romanae, In honorem Silvii Sanie*, București, L. Mihăilescu-Bîrliiba, O. Bounegru (editori), Iași, 2006, p. 105-112.
- TALMAȚCHI 2006 d - G. Talmațchi, *Aspecte privind condițiile economico-comerciale favorabile apariției și dezvoltării atelierelor monetare în cadrul orașelor vest-pontice dobrogene în perioada autonomă*, Danubius 24 (2006), p. 51-62.
- TALMAȚCHI 2006 e - G. Talmațchi, *On the countermarking of the coins belonging to the West-Pontic Dobrudjan cities during the autonomous period*, în *Fontes Historiae. Studia in Honorem Demetrii Protase*, Cluj-Napoca, 2006, p. 807-813.
- TALMAȚCHI 2006 f - G. Talmațchi, *Les monnaies autonomes îlstros, Callatis et Tomis, Circulation et contexte*, Wetteren, 2006.
- TALMAȚCHI 2007 a - G. Talmațchi, *Aspecte privind rolul și simbolistica monedelor orașelor vest-pontice dobrogene din perioada autonomă în mediul autohton*, în *Coin and commerce in the South-East of Europe, I, Proceedings of the 2007 meeting Sibiu-european capital of culture*, Bibliotheca Brukenthal IX, Sibiu, 2007, p. 33-42.
- TALMAȚCHI 2007 b - G. Talmațchi, *A few opinions concerning the appearance of the coin's evolution during the autonomous period of the colonies situated in Western Black Sea, through*

the viewpoint of greek world's context, *Studia Antiqua et Archaeologica*, 12, Al V-lea Colocviu Româno-Italian (Iași-Tulcea, 19-25 septembrie 2004), 2007, p. 57-63.

TALMAȚCHI 2008 a - G. Talmațchi, *Semnele monetare și monetăriile vest-pontice dobrogene (secolele VI-V a. Chr.) Stadiul cercetărilor, noi ipoteze și perspective*, în S. A. Luca (ed.), *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, vol. II, Biblioteca Bruckenthal XXII, Alba Iulia-Sibiu, 2008, p. 7-32.

TALMAȚCHI 2008 b - G. Talmațchi, *Views on the presence of monetary signs, of Greek and Macedonian coins in the Greek-Autochthonous environment in Dobrudja, in the perspective of the discoveries in Floriile (commune of Aliman, Constanța county)*, în V. Spinei, L. Munteanu (editori), *Miscellanea Numismatica Antiquitatis, In honorem septagenarii magistri Virgillii Mihăilescu-Bîrliba oblata*, București, 2008, p. 211-219.

TALMAȚCHI 2008 c - G. Talmațchi, *Despre contramarcarea monedelor orașelor vest-pontice dobrogene în epocă autonomă*, CN 14 (2008), p. 155-188.

TALMAȚCHI 2008 d - G. Talmațchi, *Opinii privitoare la evoluția atelierelor monetare și a monedei în perioada autonomă a coloniilor Histria, Callatis și Tomis prin prisma lumii grecești*, în: S. A. Luca (ed.), *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, vol. II, Biblioteca Bruckenthal XXII, Sibiu, 2008, p. 65-70.

TALMAȚCHI 2008 e - G. Talmațchi, *Câteva considerații privind activitatea monetăriei de la Histria în epocă autonomă prin prisma tipului Apollo*, *Peuce* 5 2007 (2008), p. 161-182.

TALMAȚCHI 2009 a - G. Talmațchi, *Un lot de monede callatiene autonome descoperite la Adamclisi, jud. Constanța*, BSNR nr. 152-157 (2009), p. 193-196.

TALMAȚCHI 2009 b - G. Talmațchi, *Despre semnele monetare din zona de vest și nord-vest a Pontului Euxin (secolele VI - V a. Chr.)*, *Pontica* 42 (2009), p. 587 - 610.

TALMAȚCHI 2009 c - G. Talmațchi, *Descoperiri monetare în zona fortificației de la Albești (com. Albești, jud. Constanța)*, BSNR 58-59 (2004-2009), nr. 152-157 2009, p. 83-103.

TALMAȚCHI 2009 d - G. Talmațchi, *Contribuții la cunoașterea prezenței semnelor monetare în Dobrogea*, *Ephemeris Napocensis* 18 2008 (2009), p. 7-24.

TALMAȚCHI 2009 e - G. Talmațchi, *Despre activitatea monetăriilor vest-pontice dobrogene în perioada preromană (secolele V-I a. Chr.)*. *Un stadiu al problemei*, CN 15 (2009), p. 57-72.

TALMAȚCHI 2010 a - G. Talmațchi, *Semne monetare din aria de vest și nord-vest a Pontului Euxin. De la simbol la comerț (secolele VI-V a. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2010.

TALMAȚCHI 2010 b - G. Talmațchi, *Considerations regarding the iconography of the histrian mint in the light of the silver coins issue*, *SCN* 1 (13) 2010, p. 161-180.

TALMAȚCHI 2010 c - G. Talmațchi, *About some discoveries of Arrowheads-monetary signs in South-West Dobrudja*, *Pontica* 43 (2010), p. 387-398.

TALMAȚCHI 2010 d - G. Talmațchi, *Opinions regarding the counterfeits of the silver histrian Apollon type coins*, în M. V. Angelescu, I. Achim, A. Băltăc, V. Rusu-Bolindeț, V. C. Bottez (eds.), *Antiquitas Istro-Pontica, Melanges iarcheologie et ihistoire ancienne offerts a Alexandru Suceveanu*, Cluj Napoca, 2010, p. 575-586.

TALMAȚCHI 2010 e - G. Talmațchi, *About a small hoard including histrian silver coin of Apollon type discovered in Dobruja*, *Pontica* 43 (2010), p. 399-406.

TALMAȚCHI 2011 a - G. Talmațchi, *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epoca autonomă. - Iconografie, Legendă, Metrologie, Cronologie și Contramarcare* -, Cluj-Napoca, 2011.

TALMAȚCHI 2011 b - G. Talmațchi, *Despre câteva descoperiri izolate de semne premonetare și monetare din teritoriul pontic*, *Cercetări Numismatice* 17 (2011), p. 15-26.

TALMAȚCHI 2011 c - G. Talmațchi, *„Circulația” monedelor grecești autonome vest-pontice dobrogene în spațiul intracarpatic*, *Analele UDC, seria Istorie*, 2, 1-2 (2011), p. 24-56.

TALMAȚCHI 2011 d - G. Talmațchi, *Aspecte ale circulației și penetrației monetare în teritoriul pontic (secolele VI-I a. Chr.)*, *Pontica* 44 (2011), p. 449-472.

TALMAȚCHI 2011 e - G. Talmațchi, *New data about monetary realities in Pre-Roman Dobrudja*, *Studia Universitatis Cibiniensis* 8 (2011), p. 9-26.

TALMAȚCHI 2011 f - G. Talmațchi, *Despre magistrații monetari și cronologia monetăriilor grecești dobrogene în perioada preromană*, *Peuce* 9 (2011), p. 483-500.

TALMAȚCHI 2013 a - G. Talmațchi, *Contribuții la cercetarea fenomenului semnelor monetare în contextul lumii grecești vest-pontice (cronologie, forme, penetrație)*, în Fl. Panait Bîrzescu, I.

Bîrzescu, F. Matei-Popescu, A. Robu, (editori), *Poleis în Marea Neagră: Relații interpontice și producții locale*, Actele colocviului organizat de Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” și de Filiala Iași a Academiei Române (București, 27-28 septembrie 2012), București, 2013, p. 335-357.

TALMAȚCHI 2013 b - G. Talmațchi, *New possible approach on the significance of „arrow-head”-shaped monetary signs especially cast for trade purposes*, *Peuce* 11 (2013), p. 311-326.

TALMAȚCHI 2015 - G. Talmațchi, *New considerations about meaning of the form and the conventional symbols found on monetary tokens (6th-5th centuries BC.)*, *Acta Archaeologica Lodziensia* 61 (2015), p. 23-38.

TALMAȚCHI 2016 - G. Talmațchi, *The Coinage of Callatis in the Hellenistic Period revisited*, în A. Robu, I. Bîrzescu (eds.), *Mégarika. Nouvelles recherches sur Mégare, les cités de la Propontide et du Pont-Euxin, Archéologie, épigraphie, histoire*, Actes du colloque de Mangalia (8-12 juillet 2012), Paris, 2016, p. 439-450.

TALMAȚCHI 2017 a - G. Talmațchi, *About the chronology of monetary signs based on the last results of the Dobrudjan archaeological researches*, în Dilyanna Boteva (ed.), *Studies in Ancient Numismatics in honour of Dimitar Draganov*, Sofia, 2017, p. 49-58.

TALMAȚCHI 2017 b - G. Talmațchi, *Despre comunitățile greco-autohtone din zona centrală și sud-vestică a Dobrogei în perioada elenistică. Evidențe arheologice și monetare*, *Pontica* 50 (2017), p. 525-562.

TALMAȚCHI 2017 c - G. Talmațchi, *Din nou despre activitatea monetăriei histriene în perioada preromană*, în G. Nuțu, S. C. Ailincăi, C. Micu (editori), *Omul, Fluviul și Marea. Studii de arheologie și istorie în onoarea lui Florin Topoleanu la a 65-a aniversare*, Biblioteca Istro-Pontică, seria Arheologie, 13, Cluj-Napoca, 2017, p. 379-410.

TALMAȚCHI 2017 d - G. Talmațchi, *Pentru o restitutio in integrum - despre câteva descoperiri elenistice din jurul jumătății secolului XX*, *Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice* 3 (2017), p. 275-305.

TALMAȚCHI 2018 - G. Talmațchi, *Neue Beiträge zum numismatischen Verzeichnis der Dobrudscha*, *Studia Numismatica et Archaeologica*, In honorem magistri Virgilii Mihăilescu-Bîrliaba oblata, L. Munteanu, C. D. Nicola, G. M. Talmațchi (eds.), București-Piatra Neamț, 2018, p. 29-50.

TEODOR, NICU & ȚAU 1987 - S. Teodor & M. Nicu & S. Țau, *Tezaurul de monede callatiene descoperit la Poiana, județul Galați*, *Thraco-Dacica* 8 (1987), p. 133-138.

Vaillant 1693 - J. Vaillant, *Numismata imperatorum....a populis....graece loquentibus....percusa*, Paris, 1963 (*non vidit*).

VÂRTOSU 1926 - E. Vârtosu, *Glosa numismatică*, *BSNR* 21 (1926), 57-58, p. 19-24.

VÎLCU 2014 - A. Vîlcu, *Tetradrahmele de tip Alexandru cel Mare bătute la Istros*, *SCN* 4 (16) 2013 (2014), p. 173-176.

VÎLCU & ISVORANU & NICOLAE 2006 - A. Vîlcu & Th. Isvoranu & E. Nicolae, *Les monnaies ior de ¾Institut iArchéologie de Bucarest*, Wetteren, 2006.

ZAGINAJLO 1960 - A. G. Zaginajlo, *Istrijskaja drahma Odesskogo Gosudarstvennogo Muzeja iz Visunkovskogo klada 1929 g.*, *ZOAO* 34 (1960), p. 315-318.

ZAGINAJLO 1964 - A. G. Zaginajlo, *Silver coins of Istria from the Roxolanskoye town site*, *Zbirnik Rabot Aspirantiv Odeskogo Universiteta, Humanitarni Nauki*, Odessa, 1964, p. 167-170.

ZAGINAJLO 1965 - A. G. Zaginajlo, *K voprosu o nekotopyh mednyh monetah Istrii*, *Kratkie Soobşeniia o polevîh Arheologiceskih gosudarstvernogo arheologiceskogo muzeia*, Odessa, 1965, p. 167-173.

ZAGINAJLO 1966 - A. G. Zaginajlo, *Ἰστρίου ἀργυρῶν ἀπὸ τῆς ἐπιπέδατος Ἄϊδῆς (1957-1963 ¾¾.)*, *MASP* 5 (1966), p. 100-130.

ZAGINAJLO 1968 - A. G. Zaginajlo, *The Visuntsy hoard of silver coins of Istria found in 1951*, *ZOAO* 2 (1968), p. 61-70.

ZAGINAJLO 1974 - A. G. Zaginajlo, *K voprosu o monetno-vesovih sistemah antiènyh gorodov Zapadnogo i Severo-Zapadnogo Prièernomor'ja v V-IV vv. do n.e.*, *NE* 11 (1974), p. 48-60.

ZAGINAJLO 1976 - A. G. Zaginajlo, *K voprosy ob ekonomieeskich svjazjah Zapadnogo i Severnogo-Zapadnogo Prièernomor'ja VI-IV vv. do n.e. po Numizmatieeskim dannym*, *MASP* 8 (1976), p. 70-83.

ZAGINAJLO 1982 - A. G. Zaginajlo, *Kamenskij klad strelovidnyh lityh monet*, în *Numizmatika*

Antiènego Prièenomor'ja. Sbornik Nauènych Trudov, Akademija Nauk Ukrainskoj SSR, Odesskij Archeologičeskij Muzej, Kiev, 1982, p. 20-28.

ZAGINAJLO 1986 - A. G. Zaginajlo, *Izobraženii junošeskih golov na monetah Istrii*, în *Pamiatniki Drevnogo Issusstva Severo-Zapadnogo Prièernomor'ja*, Kiev, 1986, p. 93-96.

ZAGINAJLO & NUDEL'MANN 1971 - A. G. Zaginajlo & A. A. Nudel'mann, *Äîðîöééè ééää äðääíääðä÷ãñêèõ ñððääðÿíú³õ ìíàò IV áâêà äí í. ç.*, MASP 7 (1971), p. 122-137.

ZAGINAJLO & GREBENKIN 1984 - A. G. Zaginajlo & V. M. Grebenkin, *Klassifikacija rannyh serebrjannyh monety Istrii*, NE 14 (1984), p. 23-39.

ZAGINAJLO, KARYŠKOVSKIJ 1990 - A. G. Zaginajlo & P. O. Karyškovskij, *Monety skifskogo car'ja Skila*, în *Numizmatičeskie issledovanija po istorii jugo-vostoènoj Evropy*, Chișinău, 1990, p. 3-15.

ZOGRAF 1940 - A. N. Zograf, *Monety iz raskopok Olvii v 1935-1936 gg*, în *Olvia*, I, Kiev, 1940, p. 211-256.

ZOGRAF 1951 - A. N. Zograf, *Antiènyje monety*, MIA 16, Moskva-Leningrad, 1951.

WELLS 1978 a - H. B. Wells, *The arrow-money of thrace and southern Russia. A review and discussion of eastern european and soviet writing, part I*, SAN 9 (1978), 1, p. 6-9 și 12.

WELLS 1978 b - H. B. Wells, *The arrow-money of Thrace and southern Russia. A review and discussion of eastern european and soviet writing, part II*, SAN 9 (1978), 2, p. 24-26, 31.

WELLS 1982 - H. B. Wells, *A western archeologist's article on arrow-head money*, SAN 13 (1982), 3, p. 57-58.

WELLS 1983 - H. B. Wells, *A further study of arrow-head money*, SAN 14 (1983), p. 53-54.

WOLOCH 1975 - M. Woloch, *The McGill University Collection of Greek and Roman Coins, volume II, Greek Gold and Silver Coins in the McGill University Collection*, Amsterdam, 1975.

Asupra prezenței monetare la Tomis și Histria, pe baza colecției Institutului de Arheologie “Vasile Pârvan”

Theodor Isvoranu*

În ultimul deceniu am avut prilejul de a studia comparativ, pe baza statisticii descoperirilor monetare edite, prezența monetară în două mari centre urbane grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre, Histria și Tomis, atât cât aceasta mai poate fi reconstituită.

Am pornit de la prelucrarea fondului de monede provenite de la Tomis aflat la Institutul de Arheologie, numărând 989 monede. Tema cercetării fiind circulația monetară de la Tomis pe o perioadă vastă, cuprinsă între sec. VI a.Chr. (de la obiectele cu rol monetar) și prima jumătate a sec. VII p.Chr. (domnia lui Heraclius, în cursul căreia circulația monetară propriu-zisă la Tomis ia sfârșit definitiv), am adăugat, firește, acest lot totalului monedelor (publicate) cu proveniență constănțeană, dar aflate în alte colecții, întregind, astfel, eșantionul tuturor descoperirilor monetare de la Tomis. Principalul eșantion comparativ pentru Tomis a fost evident cel de la Histria, aceasta având o istorie monetară cel puțin la fel de îndelungată și la al cărei material numismatic publicat am avut acces, el regăsindu-se în cea mai mare parte la Institut.

Eșantionul general al descoperirilor izolate de la Tomis cuprinde 3373 de piese, incluzând cele 989 exemplare din colecția Institutului, cel realizat pentru Histria totalizând 3664. Am considerat situația monetară înregistrată la Histria, în mod firesc, cea mai potrivită pentru comparația cu cea tomitană și, totodată, o formă de „control statistic”, având în vedere afinitățile ținând de începuturile celor două cetăți și politicile comune, destinul istoric adesea unitar și longevitatea lor, nu în ultimul rând amplasamentul învecinat și rolul de „barometre economice” ale zonei costiere dobrogene. Cele două orașe grecești – la care se adaugă Callatis – au cunoscut funcționarea instituțiilor tradiționale și în epocă romană, fiind și centre emitente de monedă și furnizoare principale ale coastei pontice occidentale, ceea ce le-a determinat evoluții specifice în cadrul provinciei și apariția graduală a unei interesante „sinteze” demografice și culturale greco-latine. Eșantionul monetar histrian, cel mai important și reprezentativ din Dobrogea publicat până în prezent, reflectă cel mai fidel și se situează cel mai aproape de realitatea istorică, în condițiile în care conservarea sitului a permis cercetări sistematice și exhaustive ale nivelurilor de locuire antice, situație ideală contrastând cu cea de la Tomis și Callatis, unde proveniența unei mari părți a materialului din descoperiri fortuite și supunerea acestuia selecției din colecțiile private a lăsat loc unor marje semnificative de relativitate în privința condițiilor de găsire. La Tomis acest neajuns este compensat oarecum de

* Institutul de Arheologie “Vasile Pârvan”

recoltarea unei ponderi însemnate a materialului numismatic din complexe închise, în cadrul necropolelor orașului, asocierea monedelor cu alte obiecte de inventar sau chiar prezența ca tezaur facilitând observațiile de ordin cronologic.

Ținând cont de faptul că, într-un interval de timp atât de vast, în lumea romană au funcționat succesiv cel puțin trei sisteme monetare (dacă nu luăm în calcul perioada Romei republicane), analiza noastră numismatică a fost structurată ca atare.

La o privire de ansamblu, apare plauzibil ca fluctuațiile volumului de monedă pe piețele celor două orașe să reflecte evoluția acestora, similară sau diferită, de-a lungul secolelor. Prin urmare, pentru epoca „autonomiei” cetăților grecești (sec. VI-I), perioada de maximă înflorire a Histriei și dominația sa economică asupra regiunii istro-pontice se reflectă în totalul de 1873 monede descoperite izolat, majoritatea acestora evident datând din sec. VI-III, statutul de inferioritate al Tomisului – poate fostă factorie comercială a histrienilor (?) – în această perioadă și deschiderea târzie a monetăriei proprii justificând, pe de altă parte, cuantumul de numai 309 piese monetare, dintre care, totuși, peste o treime sunt emisiuni tomitane. Deși cetatea Tomis și-a deschis propriul atelier monetar cel mai probabil în prima jumătate a sec. III a.Chr., acesta funcționând fără întreruperi semnificative timp de aproximativ cinci veacuri (până spre mijlocul sec. III p. Chr.), o piață monetară a existat aici încă din stadiul de emporion, începând cu primele activități economice în care erau vehiculate emisiuni monetare ale unor așezări urbane aflate într-un stadiu de dezvoltare mai avansat, cele dintâi piese cu rol monetar atestate la Tomis fiind „vârfurile de săgeată” atribuite Histriei și, din aceeași categorie proto-monetară, „delfinașii” olbieni. Aici au pătruns emisiunile monetare predominante în zonă și în bazinul pontic, între care cele histriene dețin o pondere firească, la care se adaugă, mai târziu, în cantitate apreciabilă, monedele macedonene, alături de emisiunile din metal comun, fiind bine reprezentate și piesele de argint și atestate chiar și cele de aur. După mijlocul sec. III, producția monetară a atelierului din Tomis eclipsează prezența monedelor străine din circulația locală, acestea deținând, cu excepția notabilă a emisiunilor ptolemaice, un procentaj aproape nesemnificativ, totodată capătă preponderență în circulație emisiunile de metal comun. Materialul numismatic din colecția Institutului a completat substanțial dosarul descoperirilor monetare de la Tomis, aducând în atenție, pe lângă noi variante tipologice și nominale, o serie de emisiuni rare sau pentru prima dată atestate în orașul pontic: cazul „delfinașilor” olbieni, extrem de rar întâlniți în Dobrogea, tetradrahmei din Damastion, emisiunilor Imperiului persan și ale Regatului lagid, acestea din urmă semnălând o existență perpetuă a relațiilor cu Egiptul, încă de la începutul epocii elenistice.

Ascensiunea Tomisului și nivelul ridicat al circulației monetare în epoca romană timpurie rezidă în cele 582 de monede înregistrate, situația Histriei neputând fi mai puțin prosperă, așa cum indică totalul celor 646 de emisiuni monetare, în concordanță cu sursele epigrafice, atestând pentru cele două orașe, în primele decenii ale sec. III, titulatura de *lamprotatai* (prea strălucitele).

A doua perioadă cuprinde emisiunile monetare romane și provinciale din epoca Principatului (sec. I-III), până la reforma lui Diocletian din 294 p.Chr. petrecută după aproape o jumătate de veac de la încetarea activității atelierului tomitan, împărțită fiind în subperioade corespunzătoare primelor trei dinastii imperiale ale sec. I p.Chr, epocii Antoninilor, perioadei Severilor până la Filip I, respectiv celei de-a doua jumătăți a sec. III până la reforma monetară a lui Diocletian. În epoca imperială timpurie, teritoriul istro-pontic este, treptat, integrat sistemului roman provincial, emisiunile provinciale fiind convertibile față de moneda imperială în baza unui sistem de echivalențe valorice centrat pe raportul as roman: as grecesc (assarion). În sec. I p.Chr., dinamica monetară în Dobrogea are un nivel scăzut, Tomisul făcând oarecum excepție, mai ales din poziția de principal furnizor de numerar provincial al Moesiei. Până în cea de-a doua jumătate a veacului următor rolul principal în circulație revine monedelor romane imperiale, după Antoninus Pius acestea fiind echivalate cantitativ și apoi înlocuite de emisiunile provinciale, care domină piața monetară până spre mijlocul sec. III. Ca valori nominale ale monedelor de bronz romane, la Tomis și Histria sunt atestate asul (cel mai frecvent) și cei doi multipli ai săi dupondiul și sestertul, cu cea mai bună reprezentare cantitativă în vremea Antoninilor. Denarul imperial, extrem de rar până la Nero, în condițiile menținerii denarilor republicani în circulație în mari cantități, va pătrunde pe piața tomitană cel mai mult în perioadele în care orașul a găzduit garnizoane romane, precum sub Flavii, în a doua parte a domniei lui Marcus Aurelius și în vremea lui Commodus. În primele decenii ale veacului III monedele provinciale

de la Tomis, de o mare varietate, provin în special din Moesia Inferior, cu o dominare autoritară a emisiunilor tomitane, o altă parte venind dinspre sud, din orașele Thraciei, Bithynia și Egipt. Pieseile provinciale mărunte „cu stindarde legionare” bătute la Nicaea pătrund la Tomis în număr mare sub domnia lui Severus Alexander sau în anii imediat următori, situație constatată și în Dacia și în sud-vestul Dobrogei, nu și în partea nordică a teritoriului istro-pontic, unde predomină cele de la primii Severi și din perioada post Maximin. Monedele Alexandriei constituie o prezență obișnuită la Tomis în perioada romană, ceea ce nu se întâmplă în alte orașe de pe coastă. După mijlocul sec. III, ultimele emisiuni provinciale care pătrund alături de noul nominal roman de argint sunt emisiunile atelierului alexandrin, care emite până în vremea Tetrarhiei. Pentru perioada invaziei populațiilor nordice în Peninsula Balcanică, în care au fost afectate considerabil și orașele Moesiei Inferior, descoperirile monetare atestă că eventualele distrugerii suferite de Tomis s-au petrecut sensibil mai târziu decât la Histria, pe piața acestuia din urmă monedele de la Valerian și Gallienus având o pondere însemnată, pe când la Tomis acestea sunt sporadice (chiar în condițiile prezenței acestui numerar devalorizat în cantități enorme pe piețele Imperiului), o revenire a circulației monetare normale petrecându-se aici începând de la Claudius II sau chiar Aurelian. Un fenomen specific cu precădere sec. II-III este prezența în circulație, alături de cunoscutele monede din argint placate sau subaerate, a imitațiilor bătute sau turnate în bronz după diverse prototipuri din epocă, adesea de metal prețios. În total, eșantioanele Tomis și Histria conțin zeci de asemenea imitații, iar dacă luăm în calcul că în studiile mai vechi astfel de exemplare au fost frecvent trecute cu vederea, fiind uneori greu de deosebit de cele foarte uzate, putem accepta că vehicularea în circulație a acestor piese mărunte, în momentele de penurie de numerar mărunț, era obișnuită în toată Dobrogea, inclusiv în zona costieră, completând astfel constatările recente cu privire la detectarea lor în cantități considerabile în partea de sud-vest a teritoriului istro-pontic.

Chiar dacă istoria monetară a Tomisului și Histriei, în calitate de centre emitente, ia sfârșit înspre mijlocul sec. III, pe piața locală continuă să circule emisiunile romane imperiale și, apoi, proto-bizantine, fiind prezent și fenomenul imitativ destinat contracarării perioadelor de criză în aprovizionarea cu numerar mărunț, circulația monedei continuând atâta timp cât a existat aici o locuire de tip urban.

Statutul de capitală politică, militară și eclesiastică a provinciei și sediu al vieții economice dobrogene, ca și siguranța conferită de acestea Tomisului veacurilor IV-V se regăsesc în totalul de 1914 de monede descoperite, față de care modesta sumă de 706 ex., mai ales într-o epocă caracterizată de o un fenomen inflaționist cronic, cu scurte momente de redresare, denotă o oarecare decădere, cel puțin la nivel economic, a orașului de pe malul lacului Sinoe. A treia perioadă de circulație monetară studiată se suprapune epocii Imperiului Roman târziu, din vremea Tetrarhiei până la reforma monedei de bronz introdusă de Anastasius, la sfârșitul secolului V, care marchează trecerea la sistemul monetar bizantin timpuriu. Pe parcursul secolului IV, nummus-ul constantinian, cu diferitele sale stadii de depreciere și scurte etape de redresare, este prezent în capitala Scythiei Minor în cantități apreciabile, cu apogeul intrărilor de numerar curent în intervalele 330-336 și, mai ales, 364-378, acest vârf fiind urmat de cea mai accentuată cădere a indicatorilor de circulație, în anii 378-383.

La Histria se constată o evoluție diferită a alimentării cu numerar curent, la cote înalte sub Tetrarhie, urmând, apoi, un colaps, cel mai probabil de la nivelul diarhiei Constantin-Licinius. Pentru sec. V este bine atestat și fenomenul acceptării în circulație, ca mărunțiș, a unor piese mici de bronz sau plumb, neștanțate sau imprimate pe o singură parte, alături de refolosirea unor exemplare mai vechi diminuate prin tăiere.

Ultima perioadă avută în vedere este cuprinsă între anul 498 și mijlocul celui de-al doilea deceniu al secolului VII. Reformele lui Anastasius și perioada reconstrucției iustinieniene au adus o nouă perioadă de înflorire economică teritoriului istro-pontic, reflectată și numismatic, Tomisul continuând să fie sediu administrativ și economic al provinciei. Din această poziție, mai marea siguranță oferită pieței monetare este relevantă cu deosebire în contextul atacurilor avaro-slave de sub domnia lui Mauriciu Tiberiu, ale cărui monede sunt reprezentate, și la Tomis și la Histria, în succesiune cronologică aproape neîntreruptă, spre deosebire de alte orașe dobrogene. Circulația monetară se menține în limite normale până în primii ani ai domniei lui Heraclius, când limes-ul dunărean se prăbușește și, împreună cu el, controlul Imperiului asupra Peninsulei Balcanice, pe

care o va recuceri cu greu în veacurile următoare. Viața urbană din Dobrogea dispărea pentru o perioadă îndelungată, singure contacte sporadice mai păstrând cu Imperiul, pe cale maritimă, orașele de pe coastă, și ele în curs de ruralizare. La Tomis este de presupus menținerea pentru o vreme a unui relativ control bizantin cu ajutorul flotei, ca bază navală în Pont. Rarele emisiuni de la Constans II sau Constantin IV descoperite aici sunt însă departe de a reprezenta o circulație monetară propriu-zisă, iar simbolicele pătrunderi de monede în sec. VIII sunt de natură a indica exclusiv deplasările oamenilor. Cele 60 de monede din perioada bizantină timpurie au adus, de asemenea, câteva noutăți, între care editarea a patru piese mici (nummia) cu monogramă de la Anastasius, ce s-au adăugat unicului exemplar publicat anterior, atestarea la Tomis și în Dobrogea a nominalului de 33 nummia pe o emisiune din Alexandria de la Iustinian I și înregistrarea unei a doua imitații de 10 nummia emise sub acest împărat de un atelier italic.

DECORAȚII ACORDATE MEMBRILOR „ASOCIAȚIEI CERCETAȘII ROMÂNIEI” PENTRU VITEJIE ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Radu Tabără*

ABSTRACT. *The Romanian Boy Scouts Association (ACR), was created in 1914, and recognised by the state in 1915, by means of Law no. 971. As an organisation with a lot of members it also needed a system to reward and stimulate them. Out of this system only two distinctions had a material form as insignias, the other being citations.*

*The first of this distinctions was the **Boy Scouts Virtue (Virtutea Cercetășească)** established in 1915 (fig. 1) to reward meritorious conduct, or support for the Association. In the beginning it had only one class, and was awarded only for a single year, although one recipient could be awarded this distinction consecutively for several years, if he qualified for it. On exceptional occasions it could also be awarded for life. At a later stage (the exact moment could not be identified), it was divided in three classes, bronze, silver and gold, and begun to be awarded as a permanent distinction, not as a temporary one. The classes were offered taking into consideration the social and hierarchical position of the receiver, not the deed that entitled him to receive it. So, the bronze class was awarded to regular members, the silver one to commanders and commanders of sections and the gold class to commanders and personalities. The distinction was accompanied by a brevet and came in a presentation box (fig. 3) made of cardboard covered in black leather imitation on the outside and white cloth on the inside. All that was written on it was done with golden letters.*

*The second distinction was the **Boy Scouts Virtue for War (Virtutea Cercetășească de Război)** established in 1916 (fig. 3), after Romania entered WW I. It came in two classes: silver - for outstanding achievements, and gold – for self-sacrifice or bravery. Although a great number of scouts took part to the war as telegraphists, stretcher bearers or medics, and for sure some of them were entitled to receive this distinction, it is extremely rare, only one being known in the custody of the Romanian National History Museum. It is also sure that it was accompanied by a brevet, but none was identified yet.*

Keywords: Romanian Boy scouts, World War I, decorations for bravery, Boy scouts2 Virtue, Boy scouts2 War Virtue.

Cuvinte cheie: Asociația Cercetașii României, Primul Război Mondial, decorații pentru vitejie, Virtutea cercetășească, Virtutea cercetășească de război.

Asociația Cercetașilor Români (ACR) a fost constituită în anul 1914 și recunoscută de autorități în 1915 prin Legea 971, publicată în Monitorul Oficial nr. 8 din 9 aprilie 1915. În același monitor a fost publicat și Statutul său. Conform Legii, ACR, avea scopul de a educa fizic și moral tineretul cu vârste de la 11 ani până la începerea serviciului militar sau majorat. Ca structură, ACR era organizată, în ordine crescătoare a numărului de membrii, în: patruze, grupă, centurie, cohortă, legiune și marea legiune. În principiu, cohorta trebuia să corespundă unei localități, iar legiunea unui județ. Cercetașii din întreaga țară formau Marea Legiune a Cercetașilor. De asemenea, conform art. 5 din Statut, Asociația era compusă din membri de onoare (persoane care aduceau servicii deosebite Asociației), membri activi (instructori și cercetași) și membri aderenți (persoane care contribuiau financiar la scopul și dezvoltarea Asociației). Conform art. II al Legii 971/1915, Statutul ACR nu putea fi modificat decât prin votul consiliului de miniștri.

În acest context, ca mijloace de stimulare și recompensare a propriilor membrii, dar și a celor care susțineau Asociația din exterior, a fost gândit și un sistem de recompense. Dintre acestea doar două au avut o formă materială, ca distincții, „Virtutea cercetășească” și „Virtutea cercetășească” de război. Prima recompensa faptele meritorii de orice natură în timp de pace, cea de-a doua doar în timp de război. Desigur, „Virtutea cercetășească” simplă a fost acordată și în timpul Primului Război Mondial, pentru activități care nu aveau legătură directă cu operațiunile militare. În paginile următoare vom analiza fiecare dintre aceste două distincții.

Virtutea cercetășească

A reprezentat cea mai înaltă distincție a ACR și a fost instituită în anul 1915.

Aceasta are forma unei cruci cu brațele egale, ale căror capete sunt terminate sub forma unor flori de crin (simbolul universal al cercetășiei). Fondul brațelor este albastru, iar în fiecare capăt este desenată câte o floare de crin albă. La intersecția brațelor crucii este dispus un medalion rotund, înconjurat de o bandă albă, pe care este scris circular, cu majuscule „VIRTUTEA CERCETĂȘEASCĂ • GATA ORICÂND”. Centrul medalionului este împărțit pe diagonală, în trei benzi egale, în culorile steagului României (albastru, galben, roșu) și are aplicate coroana regală a României și, sub aceasta, cifrul regelui. Între brațele crucii este reprezentată câte o acvilă cu aripile întinse. Toate detaliile colorate sunt acoperite cu email cald (fig. 1).

În funcție de grad, nuanța metalului din care este realizată distincția este auriu, argintiu sau imită bronzul.

Reversul insignei are marcat pe brațul superior anul instituirii „1915”, pe cel de jos numele atelierului producător „CERBUL”, iar în centru, circular „CERCETAȘII ROMÂNIEI”. Sistemul de prindere poate să fie cu agrafă asigurată, sau cu șurub de formă hexagonală. La variantele cu șurub piulița este montată în centrul inscripției „Cercetașii României”, în timp ce la variantele cu agrafă, în mijlocul acestui cerc, este redat, încă o dată, anul 1915.

Distincția era acordată într-o cutie de prezentare (fig. 2) din carton îmbrăcat în imitație de piele de culoare neagră, care, la exterior, avea marcat, în colțul din stânga sus, o floare de crin și, sub aceasta, inițialele V.C. („Virtutea Cercetășească”). În colțul din dreapta jos este înscris gradul distincției (bronz, argint sau aur). Toate marcajele de pe capacul cutiei sunt aurii. În interiorul capacului, pe o eșarfă diagonală, este scris „Cercetașii României”, tot cu litere aurii. Insigna era atașată de o pernă, prin care se trecea piulița și era asigurată pe partea cealaltă cu șurubul.

Toate distincțiile acordate erau însoțite de un brevet format A4 care, în colțul din stânga sus, avea scris pe două rânduri CERCETAȘII ROMÂNIEI / COMANDAMENTUL MAREI LEGIUNI, sub care, centrat, era desenată distincția și cuvântul „BREVET”, urmat de textul „În baza propunerii Comandantului / Marei Legiuni se acordă (numele beneficiarului și funcția ocupată) pentru Virtutea Cercetășească / de (gradul acesteia)”. Urmău, în ordine, semnăturile comandantului suprem al Cercetașilor României și al ajutorului acestuia, iar, în colțul din stânga jos, numărul brevetului, anul, luna și ziua emiterii și cuvântul „București”.

Deși prezentată mereu ca „cea mai înaltă distincție a cercetașilor români”, ea a fost, în practică și singura acordată pentru recompensarea unor merite, restul insinelor emise de această organizație având rolul de a evidenția o funcție (ex. instructor), statut (ex. cercetaș marin, sau cercetaș senior – cercetaș care depășise vârsta de 18 ani, la care ar fi trebuit să părăsească organizația, dar care

erau menținut în rândurile cercetașilor activi) sau participarea la diferite evenimente (ex. jumbo-ree). Excepție face, desigur, "Virtutea Cercetășească de Război", însă, aceasta a fost acordată o perioadă limitată și doar în circumstanțe deosebite. Toate celelalte recompense nu aveau asociată o formă materială, constând în: laudă verbală în fața unității, ordin pe centurie, ordin pe cohortă, ordin pe legiune, ordin pe Marea Legiune (acestea sunt enumerate în ordine crescătoare și reflectă organizarea Asociației Cercetașilor în teritoriu, din punct de vedere al diviziunilor administrative).

La înființarea sa, în anul 1915, distincția nu era diferențiată pe grade și era acordată pentru un singur an, dar aceeași persoană putea să o primească mai mulți ani consecutiv (mai ales în cazul celor cu funcții de conducere în organizație). Totuși, chiar și în această perioadă distincția putea fi acordată și pe viață (ex. Carol II, la momentul respectiv comandant al Marii Legiuni a Cercetașilor, care a primit-o încă de la înființare „pentru totdeauna”).

Data exactă la care distincția începe să fie diferențiată pe grade și să fie acordată pe viață nu a putut fi încă identificată foarte clar.

După instituirea gradelor, acestea erau acordate diferențiat, în funcție de poziția ocupată în organizație și societate, și nu în funcție de meritele personale în baza cărora era conferită. Astfel, clasa bronz era acordată cercetașilor, argint pentru comandanți și șefi de secțiuni, aur pentru comandanți și personalități. Criteriile de acordare în sine erau formulate destul de vag, făcând referire la faptul că cel decorat trebuia să: a) aibă o activitate cercetășească deosebită și b) să se fi distins prin acte de iscusință, vitejie sau jertfă de sine în folosul altora. De asemenea, se mai preciza că un cercetaș se putea califica la primirea inșignei doar după cinci ani de activitate continuă și meritorie¹.

Se poate observa că, suplimentar faptului că erau vagi, criteriile erau și confuze. Astfel, un cercetaș care se remarcă printr-un act deosebit, teoretic, nu putea primi distincția dacă nu avea cinci ani de activitate. În practică, este mai verosimil ca cei care se evidențiau într-un anumit context să fi fost decorați fără a se ține cont de criteriul de vechime, care era aplicat doar persoanelor cu funcții de conducere sau celor decorați pentru activitatea meritorie îndelungată în organizație, nu pentru fapte punctuale.

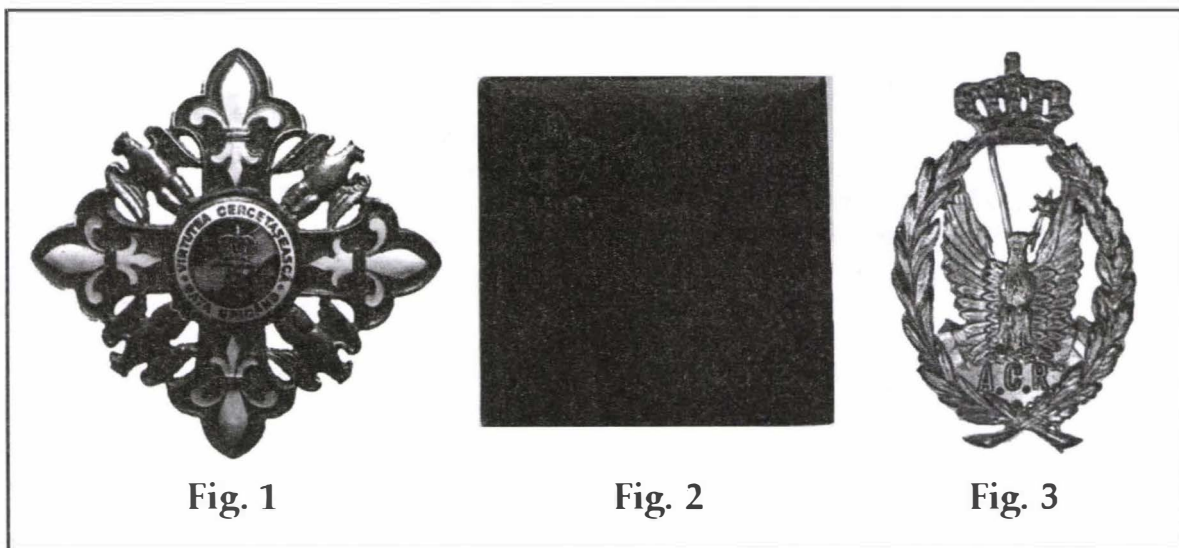

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Virtutea Cercetășească de Război

Este cea de-a doua distincție emisă de Asociația Cercetașilor, însă, spre deosebire de "Virtutea Cercetășească", avea o funcționalitate mult mai restrânsă ca aplicabilitate. (și implicit din punct de vedere temporal, după încheierea Primului Război Mondial, ea nemaiputând fi acordată).

Însemnul distincției are formă ovală și reprezintă un vultur cu un sceptru în cioc și aripile deschise (prezent și pe insigna de apartenență a cercetașilor din perioada respectivă), cu frunze de laur în partea stângă (ca simbol al victoriei), stejar dreapta (simbol al rezistenței și puterii) și coroana regală a României deasupra. Sub vultur se regăsesc inițialele A.C.R. (fig. 3). Reversul este simplu,

¹ CARNETUL CERCETAȘULUI, 12.

fără inscripții sau marcaje, iar sistemul de prindere este realizat printr-un ac închis. Insigna are dimensiunea de 4,6 x 2,8 cm.

Distincția a fost instituită în octombrie 1916, după intrarea României în Primul Război Mondial, ca cea mai înaltă distincție a ACR, fiind superioară mai cunoscutei "Virtuți Cercetășească" simplă, prezentată mai sus. Caracterul său limitat de aplicabilitate rezultă și din faptul că în materialele ulterioare emise de Organizație, ea nu mai este considerată ca „cea mai înaltă distincție”, deși considerăm puțin probabil ca varianta de război să fi fost retrasă.

Aspectul său mult mai simplu comparativ cu "Virtutea Cercetășească" (este realizată din metal simplu, fără email cald) derivă, probabil, din faptul că a fost instituită și realizată într-o perioadă dificilă pentru România, pe fondul condițiilor de război și a seriilor de înfrângeri suferite de Armata Română în 1916, în urma cărora a fost pierdut tot sudul țării, iar armata și administrația s-au retras în Moldova.

Distincția era însoțită, probabil, și de un brevet, însă, până în prezent, nu a fost identificat nici un exemplar.

Spre deosebire varianta simplă, cea de război era acordată exclusiv membrilor ACR, indiferent de funcție, doar pentru activități conexe războiului. O altă diferență importantă între cele două este că aceasta era conferită din start pe viață, nu pe câte un an, cum încă era acordată în 1916 varianta de pace. De asemenea, avea doar două grade: argint (pentru activitate cercetășească stăruitoare deosebită) și aur (vitejie sau sacrificiul suprem), nu trei. Toate aceste aspecte rezultă din regulamentul distincției, care prevedea următoarele:

„Regulamentul aprobat de Comitetul Central al Asociației în ședința dela 15. Oct. 1916

Art.1. Se înființează o noua distincțiune, numai pentru activitatea de războiu sub denumirea "Virtutea Cercetășească de Războiu (V.C.R)".

Art. 2. "V.C.R." e de argint și de aur. Cea de argint se acorda pentru o activitate cercetășească stăruitoare deosebită. Cea de aur pentru jertfa de sine în folosul Țării, armatei și pentru acte de vitejie.

Art.3. "V.C.R" se acordă nu numai cercetașilor, dar și instructorilor, precum și comandanților și inspectorilor din Marea Legiune.

Art.4. "V.C.R" se acordă pe viața de către Comandamentul Marii Legiuni, după recomandarea Comandantului de Cohortă aprobată de Comandantul Marii Legiuni.

Rapoartele cu propunerile pentru acordare trebuie să arate foarte amănunțit motivele propunerii.

Art. 5. Semnul "V.C.R" e pajura cercetășească a cărei coroană cu inscripție este înlocuită prin una de lauri, și aceasta având pe creștetul vulturului coroană regală.

Art.6. Semnul se poartă agățat la stânga jos pe piept și fără panglică².

Din analiza criteriilor de acordare, rezultă că distincția putea fi acordată atât pentru o activitate meritorie în sprijinul armatei și operațiunilor militare, dar nu neapărat în zona teatrului de operațiuni (varianta de argint), cât și pe front (varianta de aur).

Din punct de vedere al participării efective a cercetașilor la Război, trebuie ținut cont de faptul că aceștia aveau vârste destul de mici (limita maximă era de 18 ani). Astfel, principalele funcții îndeplinite în legătură directă cu operațiunile militare au fost de brancardieri, sanitari, curieri, telegrafiști, observatori pentru artilerie etc., cazurile în care au fost angrenați în luptă efectiv fiind rare și punctuale.

Implicarea cercetașilor în război a fost semnificativă, prin misiunile îndeplinite degrevând personalul militar de aceste sarcini, astfel încât acesta putea fi angrenat în activități direct combative. De asemenea, și participarea efectivă a fost una importantă, cercetașii fiind încurajați direct de conducerea Organizației, care a coordonat această implicare.

Această implicare amplă în condiții dificile de trai și a faptului că o mare parte au urmat retragerea administrației în zona Moldovei în condițiile unei ierni grele, a dus, cu certitudine, la un număr mare de acte de vitejie din partea cercetașilor, dar și la pierderi semnificative în rândurile lor. Cu toate acestea, în prezent, această distincție este extrem de rară, fiind cunoscut doar un singur exemplar aflat în colecția Muzeului Național de Istorie din București, varianta din de aur care a aparținut slt. Ecaterina Teodoroiu (participantă la război ca cercetaș). Motivele din spatele acestei stări de fapt nu au putut fi, încă, elucidate.

² REVISTA "CERCETAȘUL", nr. 9/1916, p. 3.

Modificări în sistemul valutar după Primul Război Mondial

Dr. Radu Tabără*

Sfârșitul Primului Război Mondial, care în România a dus la Marea Unire, a însemnat și prăbușirea a patru monarhii (Rusia, Germania, Austria-Ungaria și Turcia) și, implicit, dispariția valutei acestor țări care, parțial, au circulat și pe teritoriul României. Cu aceasta s-a terminat și legarea valutilor respective de aur. Totmai faptul că aceste valute erau bazate pe aur, iar unitățile mai mici au fost din argint, a avut ca rezultat că aceste monede au mai circulat în România ani de zile după ce în țările lor de origine au pierdut puterea de circulație.

Ultima monedă de argint, emisă de Imperiul German, era o monedă aniversară de 3 mărci privind nunta de aur a perechii regale bavareze, cu inscripția Ludwig III Marie Therese v. Bayern 1868-1918. Din această monedă, din cauza lipsei de argint, au fost bătute oficial doar 100 buc., care au fost toate puse la dispoziția perechii regale. Conform tradiției orale, ar fi fost bătute 130 buc. Moneda fiind atât de rară, la licitații obține prețuri foarte mari, între 24.000 euro și 48.000 euro.

Astfel, Primul Război Mondial marchează începutul renunțării la standardul monetar bazat pe aur. Conferința din Bretton Woods (1944) înseamnă începutul sfârșitului, iar în anul 1971 standardul de aur a fost abandonat total. Astfel a început tipărirea excesivă a banului și, implicit, o permanentă pierdere de valoare a valutilor.

În Imperiul German, marca corespunde cu 0,358423 g Au.

Calculația era următoarea: 500 g Au = 46,5 buc. de 10 Taler = 30 mărci. Astfel o unitate de 30 mărci a conținut 10,75269 g Au. Monede cu această unitate însă nu au fost emise.

Emise au fost monede de: 20 mărci cu 7,168 g, 69,75 buc. din 500 g; 10 mărci cu 3,584 g, 139,50 buc. din 500 g; 5 mărci cu 1,792 g, 279,00 buc. din 500 g.

Monedele de 5 mărci ca și cele de 20 pfennigi au fost respinse de piață, fiind foarte mici și ușoare, motiv pentru care cele de 20 pfennigi au fost emise doar între anii 1873-1877, iar cele de 5 mărci doar în anii 1877 și 1878 și pe urmă retrase din circulație.

Astfel 20 M = 7,168 g Au, 1 M = 0,358423 g.

Monedele austro-ungare de 20 coroane conțineau 6,10g Au, 1 coroana = 0,305 g.

În România, monedele de 20 lei conțineau 5,81 g Au, 1 leu = 0,2905 g. Monedele de 20 lei din perioada Regelui Carol II conțineau 5,85 g Au. Așadar prețul aurului a rămas și după război același.

Așa reiese un curs valutar de 1 M = 1,1751 coroane = 1,2337 lei. Wikipedia indică pentru 1912 un curs valutar de 1,25 coroane/ marca (Wikipedia), iar paritatea publicată de Austria era 1,23 coroane/ marca (Direktion des k.u.k. österreichischen Handelsmuseums).

* Dr. Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane.

Azi, aurul este cotate cu 33,28 euro/g, deci o monedă de 20 lei/ coroane sau mărci valorează între 190 euro și 240 euro.

Conform datelor publicate de Banca Federală Germană, în tabelele privind evoluția puterii de cumpărare, situația ar fi următoarea: 1 M din 1910 ar fi avut în 2016 o putere de cumpărare de 5,5 euro și 1 M din 1914 una de 5,1 euro. (Deutsche Bundesbank „Eurosystem”, Tabelle „Kaufkraftäquivalente historischer Beträge in deutschen Währungen”).

Dacă luăm metalul ca index al valorii valutare, la un preț de 1.035 euro/oz (03.09.2018) rezultă un echivalent dintre 9,5 euro și 12 euro/ leu, coroană sau marcă.

Dacă privim evoluția actuală din lume, care urmărește chiar și eliminarea numerarului, cred că cel mai potrivit ar fi un sistem binom în care sunt folosite avantajele banului virtual, existenței unei cantități limitate de numerar și reintroduse avantajele standardului de aur (stabilitatea valorii monetare, stabilitatea cursurilor valutare și convertibilitatea liberă a valutilor) prin emiterea unei mase monetare limitate, bătută în aur și argint, eventual combinată cu o denominare.

Astfel 240 euro pentru 20 lei vechi ar fi aprox. 1.100 lei. Cu o denominare corespunzătoare ar fi posibilă emiterea de monede de aur de 5,81 fin cu valoarea nominală de 100 lei sau chiar de 50 lei.

ÄNDERUNGEN IM VALUTASYSTEM NACH DEM ERSTEN WELTKRIEG

Das Ende des Ersten Weltkriegs, welches in Rumänien zur Großen Vereinigung führte, führte auch zum Untergang von vier Monarchien (Russland, Deutschland, Österreich-Ungarn und die Türkei) und damit zum Verschwinden der Währungen dieser Länder, welche teilweise auch auf dem Gebiet Rumäniens im Umlauf waren. Damit endete auch die Goldbindung dieser Währungen. Eben die Tatsache, dass diese Währungen auf Gold gegründet waren und die kleineren Einheiten aus Silber bestanden, hatte zur Folge, dass diese Münzen nachdem sie in ihren Herkunftsländern ihre Umlaufkraft verloren hatten in Rumänien noch über Jahre im Umlauf waren.

Die letzte vom Kaiserreich ausgegebene Silbermünze war eine 3 Mark-Gedenkmünze zur Goldenen Hochzeit des Bayerischen Königspaares am 20.02.2018. Sie zeigt auf der Vorderseite das Bildnis des Königspaares mit der Umschrift Ludwig III Marie Therese v. Bayern 1868-1918. Von dieser Münze wurden wegen der Silberknappheit offiziell nur 100 Stück geprägt, welche alle dem Königspaar zur Verfügung gestellt wurden. Nach mündlicher Überlieferung sollen 130 Stück geprägt worden sein. Da diese Münze so selten ist, erreicht sie bei Auktionen Höchstpreise zwischen 24.000euro und 48.000euro.

Somit markiert der Erste Weltkrieg den Beginn des Verzichts auf den an Gold gebundenen Münzstandard. Die Konferenz von Bretton Woods (1944) markiert den Anfang vom Ende und im Jahre 1971 wurde der Goldstandard völlig abgelegt. So begann der exzessive Gelddruck und damit verbunden der ständige Wertverlust der Valuta.

Im Deutschen Kaiserreich entsprach die Mark 0,358423g Au.

Die Kalkulation war folgende: 500 g Au = 46,5 buc. de 10 Taler = 30 Marci. Somit enthielt eine Einheit von 30 Mark 10,75269g Au. Münzen dieser Einheit wurden jedoch nicht ausgegeben.

Ausgegeben wurden Münzen zu: 20 Mark mit 7,168 g, 69,75 Stück aus 500 g; 10 Mark mit 3,584g, 139,50 Stück aus 500g; 5 Mark mit 1,792 g, 279,00 Stück aus 500g.

Die Münzen zu 5 Mark wie auch die zu 20 Pfennig wurden, weil sehr klein und leicht, vom Markt zurückgewiesen, Grund dafür, dass die 20 Pfennig Stücke nur in den Jahren 1873-1877 und die zu 5 Mark nur in den Jahren 1877 und 1878 ausgegeben und danach aus dem Verkehr gezogen wurden.

Somit entsprachen 20 M = 7,168 g Au, 1 M = 0,358423 g Au.

Die österreichisch-ungarischen Münzen zu 20 Kronen enthielten 6,10 g Au, 1 Krone = 0,305 g Au.

In Rumänien enthielten die Münzen zu 20 Lei 5,81 g Au, 1 leu = 0,2905 g Au. Die Münzen zu 20 Lei aus der Zeit von König Karl II enthielten 5,85 g Au. Somit ist der Goldpreis auch nach dem Ersten Weltkrieg derselbe geblieben.

So ergibt sich ein Valutakurs von 1 M=1,1751 Kronen=1,2337 Lei. Wikipedia gibt für 1912

einen Valutakurs von 1,25 Kronen/Mark an und die von Österreich publizierte Parität war 1,23 Kronen/ Mark.

Heute ist Gold mit 33,28 euro/g bewertet, eine Münze zu 20 Lei / Kronen oder Mark ist also zwischen 190 euro und 240 euro wert.

Gemäß den von der Deutschen Bundesbank in den Tabellen bezüglich der Kaufkraftentwicklung veröffentlichten Daten wäre die Situation die folgende:

1 M von 1910 hätte 2016 eine Kaufkraft von 5,5 euro und 1 M von 1914 eine von 5,1 euro gehabt.

Wenn wir das Metall als Index des Valutawertes nehmen, bei einem Preis von 1.035 euro/oz (03.09. 2018), ergibt sich ein Equivalent zwischen 9,5 euro und 12 euro / Leu, Krone oder Mark.

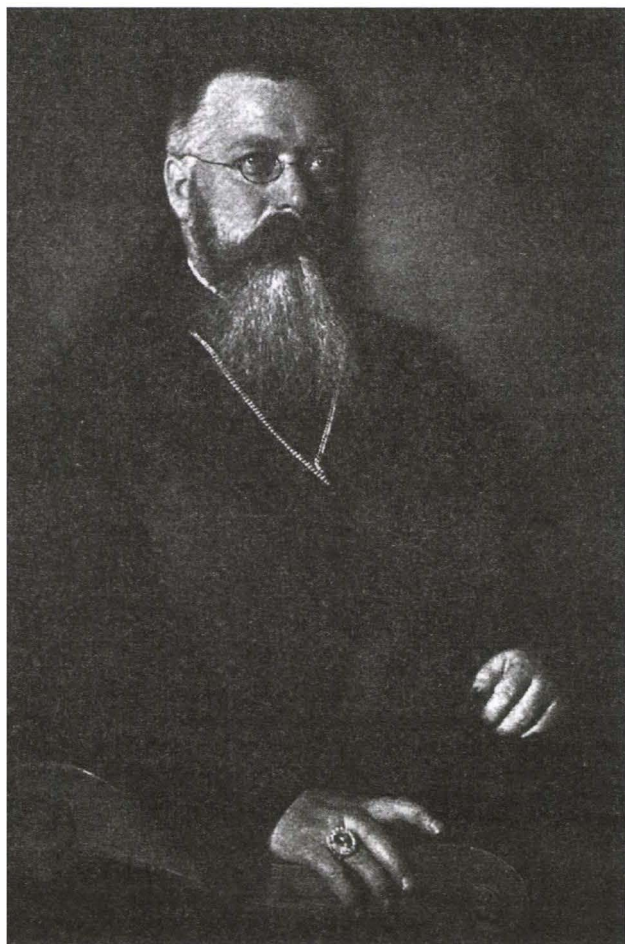
Wenn wir die aktuelle Entwicklung in der Welt betrachten, welche sogar die Eliminierung des Bargeldes verfolgt, glaube ich, dass das ein zweigliedriges System am passenden wäre, in dem die Vorteile des virtuellen Geldes genutzt werden (Existenz einer begrenzten Bargeldmenge) genutzt und die Vorteile des Goldstandards (Stabilität des Geldwertes, Stabilität des Valutakurses und freie Umtauschbarkeit der Valuta) wieder eingeführt werden, durch die Ausgabe einer begrenzten, in Gold und Silber geprägten Geldmenge, eventuell kombiniert mit einer Umwertung.

240 euro für 20 alte Lei wären apr. 1. 100 Lei. Mit einer entsprechenden Umwertung wäre die Ausgabe von Goldmünzen mit einem Feingewicht von 5,81 g mit einem Nominalwert von 100 Lei oder sogar 50 Lei möglich.

Capitolul IV
140 DE ANI DE LA UNIREA
DOBROGEI CU ROMÂNIA
ȘI DEZVOLTAREA EI
PÂNĂ LA
PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Un cronicar al Dobrogei în preajma Marii Uniri - Raymund Netzhammer

Zeno Karl Pinter*

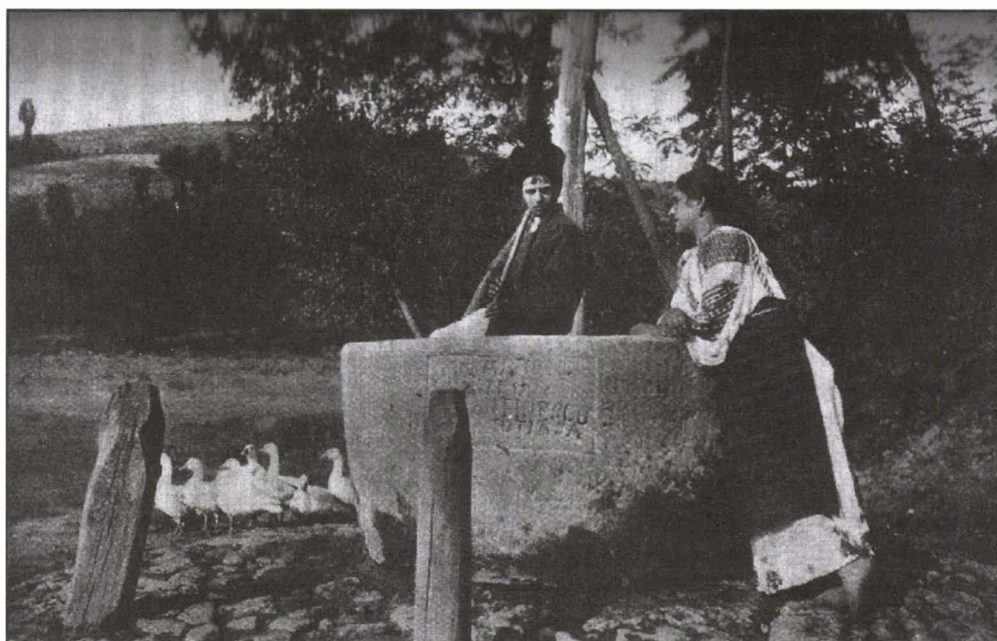

+ Raymund Netzhammer.
Erzbischof.

La început de secol XX, la doar 25 de ani de la integrarea pământului dintre Dunăre și Marea Neagră în tânărul stat român și la mai puțin de un deceniu de la Marea Unire, tabloul acestei provincii este zugrăvit cu măiestrie, respect și admirație de Raymund Netzhammer, iar antichitățile dobrogene, marile situri arheologice stau în centrul atenției eruditului arhiepiscop de București. Poate din acest motiv, ziarul „Adevărul” (nr. 7091, 12/25 iunie 1909) scria, cu prilejul apariției volumelor *Din România*, în limba germană: „...arhiepiscopul a ținut să cunoască și a cunoscut țara noastră până în cele mai îndepărtate colțuri ale ei, așa cum, ne prindem, nu o cunosc mulți, foarte mulți români, dintre aceia chiar cari au pretențiunea să ne guverneze...” Și, poate din același motiv, acum, în anul centenarului, am considerat de cuviință să evocăm o personalitate de excepție și o operă remarcabilă ce a atras atenția asupra României și a Dobrogei.

Lecturând volumele redactate de Raymund Netzhammer, cititorul este copleșit de interesul și de afecțiunea profundă pe care autorul le nutrește pentru România încă neîntregită, dar aflată în plin proces de consolidare și afirmare în rândul statelor moderne europene, de curiozitatea nemărginită, ce îl urmărește permanent în călătoriile de „explorare a unei lumi diferite”, de descoperire a țării ce i se dezvăluia ca o carte deschisă și prea puțin citită.

Raymund Netzhammer s-a născut în anul 1862, în Erzingen/Baden (Germania), iar la vârsta de 18 ani, intră ca novice în vechea și faimoasa mănăstire benedictină „Maria-Einsiedeln”, locaș în care, în 1884, depune jurământul monahal. După studii temeinice, felurite și destul de neașteptate pentru un călugăr - matematică, topografie, cartografie istorică, geografie, meteorologie și geodezie, istorie, arheologie, numismatică, arhitectură și istoria artelor, dar și biologie și medicină -, activează, inițial ca profesor în gimnaziul mănăstirii, pentru ca, din 1900, să fie numit profesor la seminarul teologic de pe lângă catedrala „Sf. Iosif” din București. După scurt timp, datorită capacității excepționale, devine rector al prestigiosului „Pontificio collegio greco” din Roma, iar, în anul 1905, Papa Pius al X-lea îl numește arhiepiscop romano-catolic de București. Din această poziție și susținut de o amplă cultură generală, de o erudiție rar întâlnită, arhiepiscopul încearcă să cunoască țara pe care urma să o păstorească. În acest scop, întreține relații de colaborare cu cele mai importante personalități ale vieții științifice românești din acea perioadă: Vasile Pârvan, Nicolae Iorga, Grigore Tocilescu, Pamfil Polonic, Constantin Moisiu, Grigore Antipa. Este consilier al regelui Carol I și Ferdinand I și apropiat al unor oameni politici de marcă, precum Ionel Brătianu, Dimitrie A. Sturdza și Alexandru Marghiloman.

La fântână

Bazată pe o atât de solidă temelie, construcția tabloului României și a societății românești din primii ani ai secolului al XX-lea nu poate să fie decât grandioasă. Dacă, în perioada redactării lucrărilor sale, acestea se prezentau ca lucrări de reportaj, ca un minuțios jurnal de călătorie înțesat cu pertinente informații științifice și, în același timp, o excelentă carte de vizită a

Capitel paleocreștin

tânărului stat modern român, încă prea puțin cunoscut în Occident, astăzi, aceleași lucrări pot fi privite ca un document istoric, temeinic documentat și de mare valoare pentru cei ce se apleacă asupra istoriei arheologice românești, a studiului istoriei moderne a României în ansamblu. Obiectivitatea cu care sunt zugrăvite în cuvinte impresiile abilului observator sunt susținute cu ajutorul obiectivului aparatului său de fotografiat, numit cu gingășie „Kodakul meu”, ce îl însoțește pretutindeni și surprinde imagini-document. Astfel, istoricul de astăzi poate avea o imagine complexă și corectă a unor sate, târguri sau orașe, monumente sau amenajări edilitare și industriale parțial/integral dispărute sau

radical schimbate în ultimul secol. În același fel, etnologul de astăzi poate să își facă o imagine asupra vestimentației, mijloacelor de transport, locuințelor, modului de viață și ocupațiilor, obiceiurilor sau tradițiilor de la începutul secolului trecut. Cu aceeași pasiune, sunt observate și descrise comunitățile și satele germanilor dobrogeni, astăzi dispărute, obiceiurile și viața cotidiană a țiganilor, portul multicolor al rușilor lipoveni, minaretele așezărilor turcești din Dobrogea. Un loc aparte în topografia preocupărilor științifice îl ocupă viața spirituală, mărturiile paleocreștine, care, pentru călugărul benedictin, prezintă un interes profund și firesc.

Centrul de greutate cade, astfel, pe descrierea monumentelor istorice și de cultură pe care le caută și le vizitează bine documentat, înarmat cu informație de ultimă oră și ghidat de mari personalități ale vieții culturale și științifice. În acest sens, Dobrogea, cu marile sale situri arheologice, reprezintă, pentru Netzhammer, o imensă provocare. Tocmai acest spațiu dintre Dunăre și Marea Neagră, loc de conviețuire a mai multor etnii, religii și culturi, zonă ce, la începutul secolului XX, păstra încă un pregnant aer oriental-levantin, este, pentru călugărul venit din Occidentul Europei, un loc mirific și fascinant. Dobrogea este străbătută, în lung și în lat, pe apă și pe uscat, cu trenul, pe noua cale ferată, cu căruța pe drumuri prăfuite sau cu „moderna” șalupă cu aburi. (9) Comunitățile umane pe care le vizitează și le păstorește, la începutul secolului XX, nu mai se pot regăsi, astăzi, în peisajul demografic dobrogean. Cât de diferite sunt astăzi localități ca Malcoci (județul Tulcea) sau Mangea-Punar (astăzi Costinești, județul Constanța), cu puternicele comunități de țărani germani, care „...au știut să păstreze limba, tradițiile și credința strămoșilor plecați din Alsacia, Baden și Würtemberg”. Dar, care, în același timp, îi fac o primire nu tocmai adecvată tradițiilor germane, căci „... la intrarea în sat, răsunară în stânga și în dreapta noastră salve de flintă...”

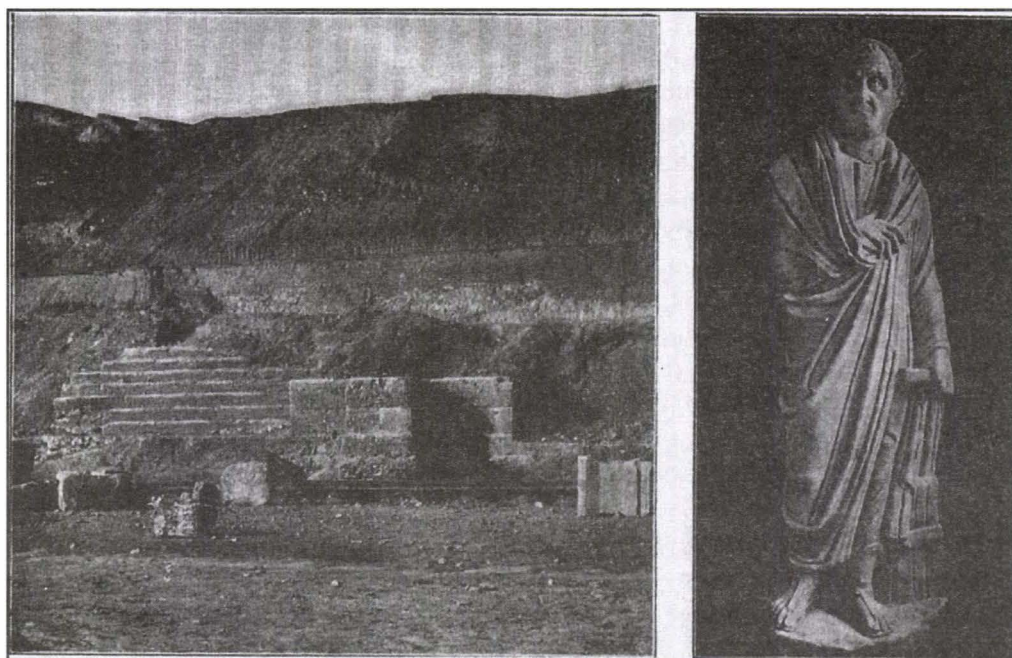

Tineri călări la Malcoci

escorta tinerilor este comandată de un călăreț care galopa în frunte cu un mare steag național! Caii sălbatici spumegau înfierbântați și stârniți iar eșarfele multicolore și stegulețele românești ale călăreților fâlfâiau zglopii în vânt... bucuria unor flăcăi simpli de la țară...” Adevărate documente istorice ale unei lumi dispărute sub tăvălugul unor nedrepte și nechibzuite intervenții politice.

Vizitând Constanța, „metropola Pontului”, ca întotdeauna înarmat cu documente, Netzhammer constată marile schimbări petrecute în oraș, datorită masivelor investiții în dezvoltarea „Porții spre lume a țării”. Sunt sesizate însă și aspectele negative ale exploziei dezvoltării, respectiv distrugerea a numeroase vestigii antice. Este remarcat efortul de cercetare întreprins, în 1890, de Grigore Tocilescu și bogăția materialului arheologic recuperat, nu însă fără a observa că „dacă s-ar fi putut

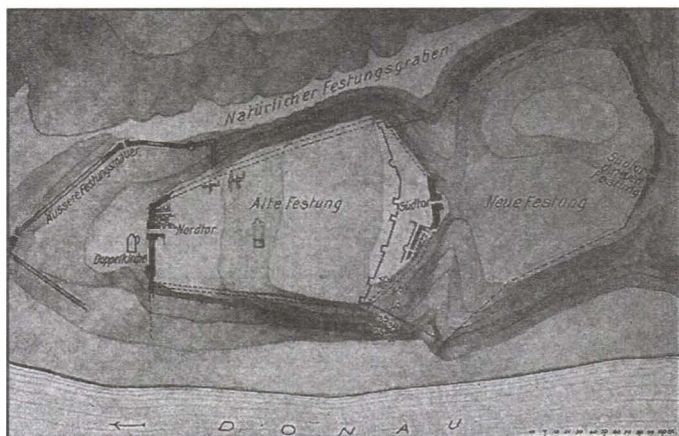
împiedica deturnarea și împrăștierea tuturor obiectelor descoperite pe teritoriul Constanței precum monede, inscripții, sculpturi și fragmente arhitectonice, orașul ar fi posedat astăzi unul dintre cele mai interesante muzee de antichități”.

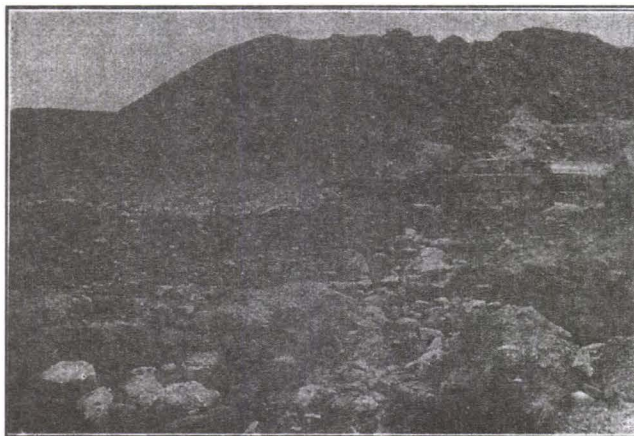
Săpături și descoperire arheologică la Constanța

Tot de la eruditul arhiepiscop aflăm că „*nimic nu mai amintește de măreția din Antichitate. Vechile ziduri, pavajul, pietrele și dalele străzilor romane, pe care englezul Spatt spune că le-a mai văzut în deceniul al cincilea al secolului trecut (XIX), au dispărut și au fost dislocate. Dacă nu mi-ar fi desenat domnul inginer Polonic o schiță a Constanței, atunci nici n-aș fi știut măcar pe unde se îndreptau spre oraș valurile lui Traian și diversele drumuri antice*”. Iar, în concluzie, este așternută pe hârtie o frază ce merită citată, fiind la fel de actuală astăzi ca în 1909: „*Chiar dacă acum ne bucurăm de avântul modern al acestui oraș portuar și de traficul internațional de aici, i-am fi dorit totuși să-și fi tratat cu mai multă evlavie comorile sale antice și să fi determinat o mai bună păstrare a acestora în anii anteriori. Aceasta n-ar fi făcut decât să sporească renumele și măreția orașului*”.

Dobrogea este, însă, și locul în care eruditul teolog poate reconstitui, cu ochii minții și cu ajutorul unor documentații științifice riguroase, puse la dispoziție de pionieri ai arheologiei românești precum Grigore Tocilescu sau Pamfil Polonic, impunătoarele edificii de cult paleocreștine, pe care le corelează cu informațiile păstrate despre viețile martirilor dobrogeni.

Plan Axiopolis

Ruine Axiopolis

Situri precum Adamclisi - pe care îl numește „*Pompeiiul românesc*” -, Axiopolis, Troesmis, Tomis, Calatis, Ostrov (7) sunt vizitate, cu multă evlavie și sete de cunoaștere, și se deplânge situația deplorabilă în care se găsesc unele vestigii arheologice, cum ar fi cele de la Slava Rusă

sau modul în care sunt spoliatae sau chiar demantelate monumente antice pentru exploatarea materialului de construcție, ca la Casapchioi (astăzi Sinoe, jud. Constanța), unde meșteri pietrari italieni foloseau „*pietre albe și cioplite*”, spunând că „*au fost aduse din baltă*”, adică de la Histria. De altfel, Netzhammer este departe de a relata doar aspectele frumoase ale călătoriilor sale. Nu ezită să își arate indignarea față de aspectul respingător al cârciumilor din Slava Rusă și față de mușterii acestora care „*se îmbătaseră pe jumătate încă de dimineața*”, față de lipsa de punctualitate și politețe a vizitiului turc din Cernavodă sau față de aspectul exterior deplorabil al unui bordei care „*nu i-ar face cinste nici chiar Africii*”.

Cârciuma satului

Dar, trecând peste aceste remarci critice, Netzhammer scoate în evidență progresele senzaționale pe care țara le-a făcut în scurtul interval trecut de la câștigarea independenței. Construcția de căi ferate, podul de la Cernavodă, amenajările portuare de la Constanța sunt prezentate ca pietre unghiulare ale modernizării României. Desigur, din varii relatări, răzbate spre cititor marea admirație față de regele Carol I, atitudine ce ar putea să pară subiectivă și ușor

exagerată, dar care - în opinia noastră - poate fi văzută ca o compensare firească și benefică la atitudinea, adesea nedreaptă și denigratoare, a istoriografiei noastre din a doua jumătate a secolului al XX-lea față de Casa Regală a României.

Concluzionând, am putea spune că scrierile arhiepiscopului de București Raymund Netzhammer, atât impresiile de călătorie cuprinse în *Aus Rumänien. Streifzüge das Land und seine Geschichte*, Benzinger, Einsiedeln, 1909/ *Din România. Incursiuni prin această țară și istoria ei*, Ed. Humanitas, București, 2010/, cât și volumele de memorii *Bischof in Rumänien*, Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1995/ *Episcop în România*, Editura Academiei Române, București, 2005, și volumul științific *Die christlichen Altertümer der Dobruștscha*, Socec & Co., Bukarest, 1918/ *Antichitățile creștine din Dobrogea*, Editura Academiei Române, București, 2005, alături de numeroasele publicații în reviste și periodice, reprezintă adevărate cronică, izvoare istorice, în special pentru spațiul Danubiano-Pontic. Cercetătorul sau pur și simplu cititorul este transpus într-o lume dispărută, care este readusă la viață de pana uneia dintre cele mai mari personalități ale începutului de secol XX, un personaj ce a îndrăgît România și pe oamenii acestei țări, i-a apreciat valorile trecutului și potențialul excepțional, condiție a construirii unui viitor mai bun.

Coordonate internaționale ale Războiului de Independență al României din 1877-1878

Dumitru PREDA*

Am marcat de curând 140 de ani de la încheierea victorioasă a Războiului de Independență al României (1877-1878), moment decisiv în evoluția istorică a statului nostru modern, etapă cu ample și durabile consecințe în procesul complex al făuririi statului național unitar și suveran, proces definitivat prin lupta și sacrificiile românilor de pretutindeni în memorabilul an 1918 și a cărei legitimitate a fost, apoi, recunoscută oficial, prin ansamblul de tratate de pace semnate la Paris, în 1919-1920.

Desfășurată în contextul crizei din Balcani (1875-1877) și al războiului ruso-otoman ce a urmat – ultimul mare conflict armat de pe continental european din secolul al XIX-lea -, participarea armatei și a poporului român la evenimentele de pe linia Dunării și din sudul fluviului avea să dobândească, încă din primele săptămâni ale acțiunilor diplomatice și militare, o profundă rezonanță, numele țării și faptele de arme ale ostașilor noștri impunându-se în conștiința internațională.¹

Lupta românilor pentru construirea, în sud-estul Europei, a unui stat liber, respectat, cu un rol sporit în dinamica transformatoare a eșichierului continental, constituia, fără îndoială, de mai multă vreme, un factor activ în dezvoltarea raporturilor internaționale din perimetrul circumscris așa-numitei „chestiuni orientale”.² Dar, hotărârea ei de a adopta singura modalitate care îi mai rămăsese pentru a accede la adevărata independență de stat, după unirea Principatelor dunărene,

* prof. univ. dr., diplomat, Ambasada României în Cuba

¹ *Independența României. Documente*, vol. III-IV, București, 1977-1978; *România în Războiul de Independență 1877-1878*, București, 1977; Nicolae Ciachir, *Războiul pentru independența României în contextul european: 1875-1878*, București, 1977; Nichita Adăniloiaie, *Independența națională a României*, București, 1986; *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, București, 1987, passim; *Independența României în conștiința europeană*, București, 1997; Cornel Scafeș, Horia Șerbănescu, Corneliu, Andonie, Ioan Scafeș, *Armata română în Războiul de Independență*, București, 2002; Frederick Kellogg, *Drumul României spre independență*, Iași, 2002; Sorin Liviu Damean, *România și Congresul de Pace de la Berlin (1878)*, București, 2011.

² *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei 1821-1921*/ coord. Viorica Moisuc, Ion Calafeteanu, București, 1979; *Unitatea națională a românilor în epoca modernă, 1821-1918*, București, 1985; Dan Berindei, *Diplomația românească modernă de la începuturi la proclamarea independenței de stat (1821-1877)*, București, 1995; *Istoria Românilor*, vol. VII, tom 1, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, coord. Acad. Dan Berindei, București, 2015, p. 636-698. Vezi, pentru ansamblul problematicii clasice, contribuția lui M. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, New York, 1966.

Muntenia și Moldova, la 1859, *lupta armată* reprezenta un act de mare responsabilitate politică și de curaj, ale cărui implicații profunde se puteau răsfrânge, imediat și pentru o durată îndelungată, nu numai asupra poziției sale, dar, într-o măsură apreciabilă, și asupra dinamicii raporturilor externe din regiune, influențând chiar echilibrul de pe continent.

În cadrul acestor raporturi de pe continentul european, dar și pe alte orizonturi de pe glob (America Latină), fenomenul, care începuse să caracterizeze secolul (denumit deja în epocă al „naționalităților”), impulsivând dezvoltarea generală a societății omenești – mișcarea de eliberare socială și națională, cu o puternică amprentă ideologică –, avea să primească, prin gestul României, un exemplu convingător asupra felului în care un popor decis să-și rezolve problema apărării ființei etnice și a individualității statale trebuia să acționeze.

Actul solemn al proclamării independenței în Parlamentul de la București, la 9/21 mai 1877³, avea să creeze, pentru întreg spațiul european, dominat de câteva Mari Puteri, cu întinse posesiuni coloniale, subjugând națiuni și teritorii naționale ale acestora, un precedent considerat „periculos” pentru perpetuarea intereselor lor. Cu atât mai mult cu cât demersul politico-diplomatic românesc avea să fie dublat, încă de la început, de o fermă angajare militară, a cărei utilitate va fi reclamată chiar de Imperiul Rus, dornic și capabil să-și recâștige prestigiul și supremația continentală.⁴

Contextul internațional în care guvernul și Parlamentul țării, consfințind un deziderat legitim și vital al românilor, își asumau, cu deplină responsabilitate, modalitatea radicală de a-și atinge obiectivele, în fața refuzului categoric al Porții Otomane⁵, era deosebit de grav, din cauza reizbucnirii „crizei orientale”, odată cu răscoalele populare din Bosnia și Herțegovina - din vara lui 1875, din Bulgaria – aprilie 1876 și începerea războiului sârbo-muntenegreano-otoman, în iunie 1876. Dar, așa cum s-a procedat și în alte împrejurări, nu s-a dorit ca independența să fie un simplu dar din partea Marilor Puteri, atrăgând după sine concesii și subordonări împovărătoare, ci un act propriu de voință națională. „Noi, va nota Domnitorul Carol, ne-am luat azi singuri ceea ce probabil voiau alții să ne dea mai târziu. Însă tocmai asta voiam noi să prevenim”.⁶

Așezarea geopolitică a României între Imperiul Rus - aflat în plină acțiune de eliminare a ultimelor clauze ale Păcii de la Paris din 1856, erijându-se în campion al luptei de eliberare a popoarelor creștine din Balcani - și Imperiul Otoman - dornic de reforme, dar nevoind să cedeze din spațiul și autoritatea cucerite prin forță în Europa, în urmă cu secole - crea, în mod evident, amenințarea - pentru a n-a oară - transformării teritoriului ei în teatru al desfășurării operațiilor lor militare. De aceea, încă de la început, fără a se neglija contactele diplomatice cu celelalte Puteri ale vremii, s-au întreprins demersuri stăruitoare pentru ca participarea României la evenimentele militare din Balcani să fie circumscrisă unui cadru juridic oficial, care să-i confirme interesele și mai ales să-i recunoască rolul distinct în desfășurarea acestora.⁷

Încheind un acord cu Rusia țaristă (4/16 aprilie 1877)⁸ referitor, în principal, la trecerea trupelor imperiale ca „armate amice” prin teritoriul României⁹, ca un act oficial între state libere și egale în drepturi, și renunțând, formal, la garanția colectivă a Puterilor semnatare ale Tratatului

³ Vezi „Monitorul oficial al României”, nr. 118, 27 mai/8 iunie 1877, p. 3449-3453

⁴ I. I. Çăeûøëëi, *Áiáðíÿÿ ïëëðëëá Ðóúííëë è ðóúíí-ðóññëëá íóíðáíëÿ 1875-1878áá*, Iññëää, 1974; vezi și în *Istoria Diplomatiei* (sub îngrijirea lui V.P. Potiomkin), vol. III, București, 1947, passim. Cf. Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire 1801-1917*, Oxford, 1967. *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Ed. M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett, eds. Salt Lake City, 2011. O lucrare „uitată”, dar deosebit de folositoare în înțelegerea acțiunilor politico-diplomatice din acea perioadă, The Duke of Argyll, *The Eastern Question. From the Treaty of Paris 1856 to the Treaty of Berlin 1878, and to the Second Afghan War*, 2 vol., London [1879].

⁵ Istoricul turc Yılmaz Oztuna sublinia, într-o lucrare a sa publicată în urmă cu aproape 50 de ani: „*Dacă Poarta ar fi recunoscut României independența [...] pentru ea avantajul ar fi fost mare, acest avantaj compensând mica pierdere de prestigiu*”, în *Resimlerle93 Habi 1877-1878. Turk-Rus Savaşı*, Istanbul, 1969, p. 16.

⁶ *Memoriile Regelui Carol I al României (De un martor ocular)*, vol. X, București, 1909, p. 3

⁷ *Diplomația română în slujba independenței*, București, 1977, passim; Dr. Constantin Olteanu, *Considerații asupra coalițiilor politico-militare în lumina doctrinei militare naționale*, București, 1987, passim

⁸ Trebuie subliniat faptul că, în împrejurările dramatice ale iminenței declanșării războiului ruso-otoman, autoritățile române au decis mobilizarea întregii armate pentru realizarea securității teritoriului național (31 martie/12 aprilie) și au accelerat negocierile cu partea rusă pentru soluționarea detaliilor convenției referitoare la trecerea trupelor ruse prin teritoriul național și eventuala cooperare militară. Vezi în *Memoriile Regelui Carol I al României*, vol. VIII, p. 45-47.

⁹ Prin același document, guvernul rus „se obliga a menține și a face a se respecta drepturile politice ale Statului Român, astfel cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum și a menține și apăra integritatea actuală a României”. „Monitorul oficial al României”, nr. 91, 22 aprilie/4 mai 1877, p. 2 672. Cu același prilej, a fost semnată și o Convenție specială, care, prin cele 26 de articole ale sale, reglementa obligațiile asumate reciproc în temeiul documentului de bază. Ea prevedea, în mod expres, că trupele imperiale ruse nu aveau dreptul de a intra în capitala București. *Ibidem*, p. 2672 - 2675.

(1856) și Convenției de la Paris (1858), factorii responsabili din conducerea statului român demonstau, pe lângă maturitatea și clarviziunea lor politică, faptul că sunt ferm decisi să impună Europei recunoașterea stării de independență, ce avea să fie curând proclamată solemn, după cum am menționat, la 9/21 mai 1877.

România va lua, deci, parte la război alături de un puternic imperiu – de fapt, la primul război de coaliție al armatei naționale moderne și, cu toate că nu se făceau precizări decât de natură politică și în ceea ce privește înlesnirea deplasării forțelor ruse spre teatrul de operații sud-dunărean, problemele de cooperare militară efectivă urmau a fi soluționate pe parcurs¹⁰ –, aceasta însemna un pas hotărâtor în întărirea poziției țării pe plan internațional.

Intrarea României, cu toate resursele sale, umane și materiale, în acest război, a însemnat, în același timp, proiectarea în conștiința europeană, cu o forță de demonstrație nemaiîntâlnită până atunci, a vitalității poporului și statului român, dând conflictului armat angajat la frontierele sale și un caracter de eliberare a popoarelor din sudul Dunării de sub dominația străină.

Delimitându-se, prin țelurile urmărite, de obiectivele și interesele celor două imperii care se confruntau pentru supremație în regiunea sud-est continentală, intervenția românească avea să producă reale mutații în echilibrul european, înrăurind climatul internațional prin deschiderea perspectivelor unui nou tip de relații între Marile Puteri și celelalte state independente.

Pe de altă parte, modul de transpunere în practică a alianței cu Rusia avea să devină o problemă de referință privind realizarea cooperării între state de dimensiuni și puteri diferite, experiența și învățămintele reieșite din evoluția raporturilor româno-ruse constituind un tezaur prețios pentru acțiunile viitoare ale guvernului român, dar și pentru cele ale statelor mici și mijlocii înconjurătoare în procesul lor de afirmare pe plan internațional.

Inițiativa unui stat de mărimea și având poziția României de atunci, solicitând stabilirea unui cadru juridic al războiului de coaliție, concomitent cu luarea unor măsuri energice pentru asigurarea frontierelor în fața eventualei invazii otomane, a trezit numeroase reacții și comentarii în lumea politică și militară europeană, în special în capitalele Puterilor occidentale, interesate a evita generalizarea conflictului și a limita veleitățile de preeminență ale Imperiului Rus în sud-estul Europei, spre Constantinopol.

Conduita României și comportarea exactă și eficientă a trupelor sale în operațiile de pe teritoriul național, care au favorizat considerabil desfășurarea strategică și apoi forțarea Dunării de către armata rusă (aprilie/mai-iunie/iulie 1877), au determinat curând o reevaluare substanțială a factorului militar românesc și a posibilei sale contribuții la deznodământul conflictului din regiune.

Dacă, până în acel moment, majoritatea analizelor omiteau sau nu luau în considerație existența unei armate române, care să poată juca un rol la Dunărea de Jos, uitându-se, de fapt, tradițiile glorioase ostășești ale poporului român și că, deși cu forțe mult diminuate, fusese prezent mereu în toate conflictele dintre ruși și otomani din zonă în ultimele două secole, implicarea în continuare în război dincolo de Dunăre, la cererea expresă a „aliatului” rus¹¹, a fost privită, analizată și apreciată cu un interes sporit, pe toate planurile.

Participarea României la luptele din Peninsula Balcanică – era, în fond, pentru prima oară când armata națională lupta sub comanda proprie împotriva forțelor de elită ale Puterii suzerane, care îi contesta dreptul la independență, pe teritoriul subjugat de secole de aceasta – dădea o expresie concludentă a forței combative și a eficienței sistemului ei militar original, a capacității Comandamentului național și a ostașilor săi de a acționa în condițiile războiului modern. Această participare constituia, în același timp, un îndemn de a continua sau a relua lupta și pentru celelalte popoare din Balcani, în vederea salvagărdării intereselor lor legitime. De altfel, solidaritatea cu lupta popoarelor oprimate – constantă pe întregul traiect istoric al poporului român – avea să

¹⁰ Guvernul rus, prin Cancelarul și ministrul Afacerilor Străine A.M. Gorceakov, a refuzat, inițial, o cooperare directă pe câmpul de luptă peste Dunăre, specificând, printr-o Notă transmisă prin agentul diplomatic român la Sankt Peterburg: „Rusia nu are nevoie de concursul armatei române. Forțele pe care le-a pus în mișcare ca să combată Turcia [Imperiul Otoman] sunt mai mult decât îndestulătoare...” (Treizeci de ani de domnie ai Regelui Carol I. Cuvântări și acte, vol. I 1866-1880, București, 1897, p. 409). Evenimentele ulterioare celei de-a doua bătălii de la Plevna aveau să impună reconsiderarea acestei poziții.

¹¹ „Turcii, adunând cele mai mari mase de trupe la Plevna, ne zdrobesc. Rog să faci fuziune [integre], demonstrațiune și, dacă se poate, să treci Dunărea cu armata, după cum dorești, între Jiu și Corabia. Demonstrațiunea aceasta este neapărat necesară pentru înlesnirea mișcărilor mele”, îi telegrafiasse Marele Duce Nicolae, la 19/31 iulie 1877, Domnitorului român. *Memoriile Regelui Carol I al României...*, vol. X, p. 38-39

dobândească, în acești ani noi, verigi care au condus, mai târziu, după cucerirea independenței acestora, la încheierea cunoscutelor relații de alianță între statele balcanice.

Ceea ce a fost subliniat, încă din acele luni de luptă, și care trebuie să stea la baza oricăror aprecieri asupra contribuției României la încheierea victorioasă a războiului este faptul că prezența armatei sale s-a făcut simțită tocmai în sectorul cel mai important, la Plevna, care a și decis soarta războiului, și mai ales că ea s-a produs într-un moment psihologic critic.¹² Generalul de origine britanică Valentine Baker Pasha avea să afirme: „*Nu poate fi îndoială pentru orice istoric militar imparțial că, dacă nu veneau forțele române în ajutor, toată armata rusă care lupta la nord de Balcani ar fi fost inevitabil aruncată în Dunăre*”.¹³

Recunoscând „calitățile solide” ale ostașilor români, Marele Duce Nicolae (Nikolai Nikolaevici) îi scria, la 5/17 decembrie 1877, Domnitorului Carol I: „*Rezultatele strălucite care s-au dobândit la Plevna sunt datorate în mare parte cooperățiunii bravei armate române*”¹⁴.

Valoarea prezenței militare românești la Plevna, care a dus la scurtarea duratei războiului, își sporește și mai mult semnificația europeană și prin faptul că, pentru întâia oară, comanda unei mari unități imperiale ruse a fost încredințată unei personalități străine, în persoana șefului statului român, mai ales în condițiile în care independența acestuia nu fusese recunoscută de niciuna din celelalte Mari Puteri.¹⁵

În perioada următoare, îndeosebi după încheierea victorioasă a ostilităților (ianuarie 1878), România va întreprinde demersuri numeroase pentru recunoașterea co-beligeranței, ceea ce însemna o atitudine activă în direcția schimbării mentalității și ordinii politice internaționale, căutând să desfacă acel cadru strâmt al celor care hotărau, atunci, destinele popoarelor europene și nu numai. Deși nu au fost încununute de succesul dorit, România neputând lua parte la tratativele de armistițiu și, apoi, la adoptarea hotărârilor de pace (San Stefano 18 februarie/2 martie 1878, Berlin 1/13 iulie 1878¹⁶), aceste eforturi au întrunit ecouri favorabile în opinia publică internațională și chiar în cadrul cabinetelor europene. Apărându-și propria cauză, România apăra, de fapt, și interesele celorlalte state mici din Balcani și Europa, dreptul lor la exprimare liberă și egală.

A impresionat, în mod deosebit, atitudinea demnă, de protest a guvernului de la București față de încălcarea Convenției din aprilie 1877 chiar de către aliatul rus, prin anexarea de către acesta a unei părți a teritoriului național „*Basarabia de Sud*”, amenințând cu ocuparea militară a României: „*O armată care a luptat la Plevna în fața Împăratului Alexandru al II-lea va putea fi nimicită – avea să răspundă Carol I, la sfârșitul lunii martie 1878 – dar nu se va lăsa niciodată dezarmată*”.¹⁷

Dimensiunea europeană a Războiului de Independență desfășurat de România în anii 1877-1878 este relevantă și sub aspect propriu-zis militar: Au fost desprinse importante învățăminte în planul planificării și conducerii de război, al structurii organizatorice a armatei, prin creșterea ponderii artileriei și armelor tehnice, a specializării pregătirii cadrelor și instrucției trupelor, a asigurării înzestrării cu armament și muniții, suficiente, cu o precizie și eficacitate sporite; la fel, în desfășurarea operațiilor, în câmpul tactic prin creșterea potențialului manevrier al trupelor, prin îmbinarea mai eficientă a focului cu mișcarea acestora, adaptându-se dispozitivul de luptă în lanț de trăgători,

¹² „*Noi am fost la doi pași de victorie și Marele Duce Nicolae a fost nevoit să recurgă la colaborarea armatei române pentru a copleși pe admirabilii apărători ai Plevnei*” avea să sublinieze generalul Izzet Fuad Pașa, în clasică sa lucrare *Les occasions perdues... Étude stratégique et critique sur la campagne turco-russe de 1877-1878*, Paris, 1900, p. 23.

¹³ *War in Bulgaria. A Narrative of Personal Experience*, London, 1879, p. 333-334

¹⁴ *Memoriile Regelui Carol I...*, vol. XII, București, 1909, p. 39

¹⁵ Negocierile desfășurate la Gorni Studen, unde se afla Marele Cartier General rus, au fost dificile și prelungele până la 6/18 august 1877, dar, în cele din urmă, pragmatismul și comunitatea de interese imediate au învins: „*armata română va păstra întrutotul individualitatea sa și unitatea sa de comandă*” (scrisoarea Marelui Duce Nicolae în *Memoriile regelui Carol I al României...*, vol. X, p. 56). Apoi, după noi convorbiri directe cu Țarul Alexandru II și Marele Duce Nicolae, între 16/28 și 17/29 august 1877, Armata de Vest care acționa în zona Plevnei era pusă sub comanda Domnitorului Carol I, având ca șef de Stat Major pe generalul rus Pavel D. Zotov.

¹⁶ Cu toate aceste rețineri și obstrucții ale Marilor Puteri, s-a admis ca Premierul Ion C. Brătianu și ministrul Afacerilor Străine, Mihail Kogălniceanu, să expună, în cadrul celei de-a 10-a ședințe, din 19 iunie/1 iulie 1878, poziția guvernului de la București relativ la recunoașterea definitivă a independenței și integritatea teritorială a statului român. *IRR*, partea a 2-a și a 3-a, p. CLXXXVII-CLXXXVIII, 1070-1071. Pe larg, vezi la N. Corivan, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, București, 1977, passim. Cf., N. Iorga, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1927.

¹⁷ *Memoriile Regelui Carol I al României...*, vol. XIII, p. 80. Aleksandr Iv. Nelidov, șeful Cancelariei diplomatice pe lângă Comandamentul rus din Balcani, avea să consemneze: „*În spatele nostru aveam [acum] România, pe care o jignisem gratuit și ne-o făcusem ostilă...*” (*Souvenirs d'après la guerre de 1877-1878*, în „*Revue des Deux Mondes*” din 15 nov. 1915, p. 248-249).

prin utilizarea rezervelor în vederea amplificării randamentului în luptă, în fine, prin reevaluarea rolului fortificațiilor, a raportului dintre ofensivă și defensivă etc.

Experiența românească, a armatei unei puteri mici, a putut fi, astfel, studiată, alături de cea a Marilor Puteri, în cadrul instituțiilor superioare de învățământ militar, contribuind, pe lângă rezolvarea unor necesități proprii, la găsirea de soluții optimizate de către statele cu un statut și mărime asemănătoare sau apropiate. Periodicul elen „Stoa”, de exemplu, aprecia armata română ca fiind „*prima armată din Orient ca model demn de imitat de către popoarele balcanice*”.¹⁸

Războiul din 1877-1878 s-a încheiat cu consecințe importante pentru harta politică a Europei de Sud-Est, Marile Puteri consimțind, de data aceasta, în condițiile avântului luptei de eliberare a popoarelor din regiunea balcanică, să fie dislocată integritatea Imperiului Otoman; în fond, prin intervenția lor la negocierile de pace, ele au căutat să limiteze beneficiile Rusiei și să-și promoveze propriile interese de dominație, să întrerupă procesul obiectiv de emancipare socială și națională a popoarelor, interzicând participarea nu numai a românilor, dar și a sârbilor, muntenegrenilor la tratativele care urmau să reglementeze situația politică, fără a putea, totuși, opri exprimarea dezideratelor legitime ale acestora de progres și libertate.

Recunoașterea independenței României și a Serbiei, a autonomiei Bulgariei va favoriza dezvoltarea lor social-economică și culturală într-un ritm mai susținut, le va conferi un rol sporit în rezolvarea problemelor complexe din întregul perimetru sud-est european.

Tratatul de la Berlin din 1878, care a impus națiunii române – așa cum se arăta în mesajul de închidere a sesiunii Corpurilor legiuitoare din acel an – „*sacrificii grele și dureroase*”, în numele unei păci și a unui echilibru dictat de interesele Marilor Puteri, a oferit, totuși, și o lumină de speranțe în bătălia de întregire a pământului românesc într-un *Stat unic, independent și suveran*: după Unirea Principatelor la 1859, prin art. 46, se statua revenirea la trupul Țării-mame a străvechii provincii Dobrogea și a insulelor Deltei Dunării.

Odată cu cucerirea independenței de stat, România se va afirma, cu tot mai mare pregnanță, ca o forță reală în concertul european, ca un factor politico-militar de care Europa Marilor Puteri va trebui să țină seama în viitoarea desfășurare a relațiilor internaționale.

¹⁸ Apud Nicolae Ciachir, *Războiul pentru independența României în contextul european (1875-1878)*, București, 1977, p. 217

Dobrogea „oglinzilor paralele” (iunie 1877- februarie 1878)

Prof.univ.dr. Marian COJOC*

Neîndoielnic, „sintagma” din titlu comportă o analiză specială fiind „preafastă”, ca atare, de o serie întreagă de proiecții, altfel spus, adevărate „antecedente” istorico-istoriografice regăsite într-o arie spațio-temporală mult mai amplă decât ne-am putea imagina. Aceste „reflexii” în sine sunt lesne de sesizat încă din vremea eforturilor neostoite ale românilor pe linia *construcției statalității moderne*, o neîntreruptă „navigație” printre interesele majore (văzute sau nevăzute) ale puterilor - „preocupate” constant în zona aceasta de referință.

Suntem tentați, dintr-o atare perspectivă, să-i dăm crezare lui Paul Henry, care, într-o lucrare dedicată perioadei (în particular - abdicării lui Cuza și aducerii prințului străin) afirma, (judecând strict implicarea „componentei diplomatice”) că: „(...) *Prea multe interese se ciocneau în preajma Dunării; prea multe tratate autorizau amestecul puterilor în treburile Principatelor*”.¹

Cum însă... interesele „în cauză” nu puteau încăpea toate într-un tratat „apt” a rezolva integral „problemele zonei” (de la Carpați, Dunăre, Marea Neagră sau Balcani), în mod oarecum „optimist”, un politic conservator și o personalitate culturală de netăgăduit precum Titu Maiorescu aprecia în a sa *Istoria contemporană a României 1866-1900* (una dintre primele sinteze de gen) că: „(...) *în chiar această multiplicitate și divergențe de interese (... ori autentice reflexii în oglinda timpului) stă puțința liberei noastre dezvoltări*”.²

Particularizând însă, atunci, fără puțință de tăgadă, Dobrogea noastră „conta” prea puțin în reflexia generată de „*ecuația geopolitică a timpului, în raport cu alte spații vizate de interesele Marilor Puteri și nu numai*”. Pe cale de consecință, Fred Debains, consulul general al Franței atunci își informa ministrul de resort, ducele Decazes, în ziua de 10/22 iunie 1877, despre faptul că „*exact acum un an D-nul Kogălniceanu revendica o parte a litoralului de la Marea Neagră la gurile Dunării. În vederea viitoarei păci el a pus net problema acestui teritoriu pe care-l cere în întregime adăugând și o parte a Dobrogei. El pretinde că Rusia, Germania și Austria s-au și ocupat de cererea sa. Prima putere (Rusia - n.n.) ar fi preferat ca el să fie al unei Bulgarii autonome, dar a trebuit să cedeze în fața ideii foarte hotărâte a Germaniei și Austriei de a face din tânărul stat român paznicul gurilor Dunării. Colegii mei din Austria și Germania nu știu nimic despre aceste*

* Universitatea „Ovidius” din Constanța

¹ N. Copoiu, *Alexandru Ioan Cuza - retragerea poate să consolideze independența României*, în „Magazin Istoric”, nr. 8, 1976, p. 29

² Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României 1866-1900*, București, Editura liberă Socech@com, 1925, p. 11-12

pretinse tratative între cabinete.

În mod sigur imaginația domnului Kogălniceanu le-a amplificat foarte mult.³

Pe aceeași linie, agentul diplomatic al României la Viena, Ion Bălăceanu, îi comunicase lui Mihail Kogălniceanu faptul că, având în vedere contextul solicitării implicative generate de „mersul războiului ruso-turc”: „sunt autorizat să vă fac cunoscut că Austro-Ungaria nu ne sfătuiește în niciun caz să trecem Dunărea, dar că dacă domnitorul și țara se cred obligați să contribuie la eliberarea creștinilor guvernul imperial nu se va opune nici direct, nici indirect”⁴. Altfel spus, o elocventă probă a proiecțiilor în oglinda intereselor strict imperiale era reflectată efectiv în fraza de încheiere a raportului diplomatului român: „Împăratul și contele Andrasay sunt foarte dispuși să facă a ni se da la pacea apropiată o parte din Dobrogea”⁵ fapt ce-l determina pe autorul documentului să considere că „această atitudine constituie o adevărată schimbare în politica externă a Austro-Ungariei”⁶.

Documentele diplomatice ale vremii, între care cele aparținând reprezentantului în speță al Franței în zonă, amintit deja Fred Debains, excelează, neîndoind, în aceste formule, adesea „directe formal”, în fapt încărcătura lor duală dominând actul comunicării. Așa putem considera raportul diplomatului amintit anterior, din 20 august-1 septembrie 1877, ce demonstra, prin cele relatate, o percepție cert-exagerată vorbind despre „resemnarea” lui Mihail Kogălniceanu în legătură cu pierderea Basarabiei moldovene (sic!): „el mi-a repetat - scria consulul în cauză - că are asigurarea de a primi în schimb o parte a Bulgariei de la Mangalia pe litoralul Mării Negre până puțin deasupra Silistrei”⁷.

Promisiunile erau „una”, realitățile în teren cu certitudine... „alta”. Dovadă în acest sens, cazul elocvent al misiunii colonelului Eraclie Arion. Trimis cu „instrucțiuni precise”⁸ de către guvernul României la Kazanlâc (2/14 ianuarie 1878) pentru a negocia condițiile armistițiului și preliminariile păcii între România și Imperiul Otoman, aprecia, în raportul său către ministrul de Externe al României Mihail Kogălniceanu (10/20 ianuarie 1878), că fusese în măsură a spune părții ruse că „oricâtă solitudine ar avea guvernul rus pentru interesele noastre nu voim a fi remorcați de nimeni și că (...) suntem destul de în puțință a naviga prin noi înșine”⁹.

Dar, așa cum se cunoaște, în scurt timp, negociatorul român a rămas în... antecamera dezbaterilor Armistițiului de la San Stefano 19 februarie/3 martie 1878, alături de reprezentantul Serbiei, aliată, și ea, a Imperiului Rus în război.

În contextul dat, în ziua de 14/26 ianuarie 1878, relevante apar și consemnările trimisului extraordinar al României la Petersburg, generalul Iancu Ghica. Acesta îl informa pe ministrul de Externe al României, Mihail Kogălniceanu, că „împăratul și cancelarul mi-au făcut cunoscut în mod formal intenția lor de a relua partea din Basarabia până la Chilia. În compensație, România va primi Delta Dunării și Dobrogea până la Kustendje”¹⁰.

În consecință, „obosit de luptă - scria generalul/diplomat amintit - am întrebat dacă această problemă ar urma să fie tranșată de către un congres sau printr-o înțelegere directă cu România. Am aflat că mijlocul ales era înțelegerea directă cu țara și că generalul Ignatiev era însărcinat să se explice în această temă cu prințul Carol și guvernul”¹¹.

La 26 ianuarie 1878, Parlamentul României vota *moțiunea* prin care își exprima ferma hotărâre de a-și păstra integritatea teritoriului românesc și, în același sens, Mihail Kogălniceanu înainta un

³ Serviciul Istoric al Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare, S.A.N.I.C.), București, Colecția microfilme Franța, rola 21, Ministère Desaffaires Etrangères, Archives Diplomatiques, C.P.C., Turquie - Bucharest, vol.42, f.80, în *Documente privind evoluția situației politice teritoriale a provinciilor istorice românești*, seria B (1812-1916), partea a II-a (1859-1878), București, 1975, p. 315

⁴ *** *Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență*, vol. IV, București, 1953, pp. 141-142.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ S.A.N.I.C. București, colecția microfilme Franța, rola 21, Ministère Desaffaires Etrangères, Archives Diplomatiques, C.P.C., Turquie - Bucharest, vol. 42, f. 80, în *Documente privind evoluția situației politice teritoriale a provinciilor istorice românești*, seria B (1812-1916), partea a II-a (1859-1878), București, 1975, pp. 211-213

⁸ *** *Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență*, vol. VIII, București, 1954, p. 378.

⁹ Ministerul Afacerilor Străine, *Documente oficiale din corespondența diplomatică de la 15/17 octombrie 1877 până la 15/27 septembrie 1878, prezentate Corpurilor Legiuitoare în sesiunea anului 1880-1881*, București, 1880, pp.27-29, în *** *Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență*, vol. VIII, București, 1954, p. 357.

¹⁰ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (M.A.E.), fond 71/U.R.S.S. (1812-1820) vol. 133, p. 13-14

¹¹ *Ibidem*

memoriu agenților diplomatici în ziua de 25 februarie/9 martie 1878 în care consemna în clar „importanța stăpânirii Dobrogei”, dar care, în opinia „momentului”, fără malul stâng la Dunărie putea reprezenta „o încurcătură, o povară și poate un pericol permanent”.¹²

Credem că un fragment din acest *memoriu* merită *reamintirea* cuvenită, dintr-o elementară și, în același timp, necesară „recitare” atentă a surselor timpului istoric controversat.

În consecință, considerăm utilă „anexarea” lui la cele deja expuse, lăsând documentul să vorbească de la sine despre importanța „reflexivă” invocată în titlul comunicării.

1878 februarie 25/ martie 9, (București) - *Memoriu în chestiunea Basarabiei, trimis de M. Kogălnicean ministrul de externe, agenților diplomatici ai României în străinătate.* (fragment)

„(...) Acest *memoriu* este destinat, potrivit concepției guvernului român, a îndrepta atenția viitoarei Conferințe Europene asupra unei chestiuni de o importanță capitală pentru România.

(...) Mai multe acte diplomatice, chiar propuneri directe și oficiale au relevat Guvernul Român, planul Guvernului Imperial al Rusiei de a revendica județele care poartă numele de Basarabia Română. Sub titlul de compensație, Dobrogea să fie anexată la România.

Guvernul din București, fidel interpret al sentimentelor unanime ale națiunii este dator față de țară și față de el însuși de a se pronunța energic împotriva acestui schimb, respingerea căruia se bazează pe următoarele motive:

Rectificarea frontierelor în Basarabia stipulată de Tratatul de la 1856 și reîntoarcerea la Principatul Moldovei a unei părți din vechiul său teritoriu de pe malul stâng al Dunării, aveau drept scop satisfacerea unui dublu interes european:

1. Asigurarea navigației libere pe un fluviu care constituie principala arteră comercială a Europei Centrale, încredințând paza gurilor sale unei țări de importanță secundară, al cărui respect constant față de intențiile Puterilor era sigur, însăși prin acest fapt;

2. A face ca, datorită restituirii parțiale a unei provincii care le aparține odinioară, Principatele Române să fie în măsură să îndeplinească, conform exigențelor topografiei și necesităților economice, misiunea care le-a fost încredințată cu cosimțământul și în folosul întregii Europe.

Fericită transformare a Principatelor și prosperitatea din ce în ce mai mare a comerțului pe Dunăre după 1856 dovedesc eficacitatea dispozițiilor date la acea dată.

Câteva detalii vor pune în lumină exactitatea acestor afirmații.

Istoria ne arată că activitatea comercială a popoarelor care locuiesc în apropierea Dunării a încetinit sau s-a dezvoltat în proporție directă cu creșterea sau scăderea contactului lor imediat cu fluviul.

Tratatele din 1812 și 1829 au dat pe mâna Rusiei întâi teritoriul Moldovei dincolo de Prut, apoi întreaga deltă a Dunării. Este adevărat că rezerve exprese stipulau în favoarea națiunilor riverane navigația liberă pe fluviu și că neutralizarea regiunilor de țarm de lângă gură rezulta practic din anumite interdicții prevăzute în aceste tratate. Totuși, mișcarea comercială pe Dunărea de Jos, ca lovită de toropeală, a devenit extrem de timidă. Ea nu și-a recâștigat energia pentru a se dezvolta și libertatea de a se înflori decât după Tratatul din 1856.

Studierea atentă a influenței exercitate de extinderea sau micșorarea teritoriului Principatelor Dunărene, nu numai asupra situației lor economice, ci și asupra ansamblului negoțului european pe Dunăre, permite a constata revirimente subite, fluctuații bruște determinate de schimbările de dominație pe malul stâng al fluviului. Astfel, în urma pierderii Basarabiei în 1812, Moldova s-a prăbușit în cea mai tristă situație, în timp ce în 1830 Muntenia a tras din recuperarea orașelor și teritoriilor Brăila, Giurgiu și Turnu cele mai prețioase avantaje. (subl. n.)

Posedarea normală și fără piedici a malului stâng al fluviului, de la Porțile de Fier până la gurile sale, fără fâșii de teren aparent adevărate și, în realitate precare, ci cu județe care dau

¹² Ministerul Afacerilor Străine, *Documente oficiale din corespondența diplomatică de la 15/17 octombrie 1877 până la 15/27 septembrie 1878, prezentate Corpurilor Legiuitoare în sesiunea anului 1880-1881*, București, 1880, pp.74-78, în *** *Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență*, vol. VIII, București, 1954, p. 412

* Ministerul Afacerilor Străine, *Documente oficiale din corespondența diplomatică de la 5/17 octombrie 1877 până la 15/27 septembrie 1878 prezentate Corpurilor legiuitoare în sesiunea anului 1880-1881*, București 1880, p. 74-78

acestei posesiuni valoarea lor utilă, pentru România a avut totdeauna drept corolar, aproape matematic, un elan rapid și continuu al comerțului său, al industriei sale și al culturii sale interne.

Dimpotrivă, când teritoriile riverane au fost luate de sub dominația lor, Principatele au trecut prin perturbări adânci, nu mai puțin funeste pentru propriile lor interese ca pentru interesele conexe ale Europei.

De asemenea, diferitele guverne române, rând pe rând beneficiare sau victime ale modificărilor săvârșite, și-au manifestat recunoștința cea mai vie față de Puteri, atunci când instrumentele politice generale sau izolate, cu privire la eliberarea și integritatea pământului românesc îi asigurau prosperitatea - sau s-au simțit dureros atinse atunci când asistau la îmbucătățirea unei proprietăți a cărei legitimitate se baza pe dreptul istoric și pe dreptul natural.

Astfel, protocolul din 6 ianuarie 1857, care reducând binefacerile actului din 1856, a sustras Moldovei Delta Dunării pentru a anexa la Imperiul Otoman, a provocat plângeri îndreptățite din partea românilor.

Acest protocol leza în mod grav interesele locale și în plus anihila efectele salutare ale principiului logic care fusese propus de a garanta neutralitatea Dunării de Jos, conferind Principatelor Române paza acestei porți a comerțului european.

De atunci până în ziua de azi, România a reinnoit periodic reclamațiile sale în această privință și refuzul persistent de a se face dreptate, de care s-a izbit totdeauna, a fost una din principalele cauze ale ultimelor evenimente intervenite între Principatul Român și Turcia.

Rusia, căreia România recunoscătoare datorează suprimarea fortărețelor turcești pe malul stâng, a putut aprecia, după tratatul de la Ackermann, care erau pentru Principate condițiile cele mai propice de existență și de dezvoltare și ce importanță capitală reprezenta pentru ele posedarea liberă a malurilor Dunării.

Acest act de echitate și de prudență politică, precursor al ideilor care fără îndoială au inspirat pe semnatarii Tratatului de la Paris, a remediat în parte o stare de strâmtoare în care lăncezeau Principatele, de când armatele otomane se instalaseră stabil în fortărețe românești de pe Dunăre și de când Basarabia fusese dintr-odată și pentru prima dată detașată de Moldova în 1812.

Se cuvine a recunoaște că de atunci tratatele de la Ackerman, Adrianopole și de la Paris au îmbunătățit în parte situația Principatelor și au marcat în mod succesiv pentru ele etape memorabile pe calea civilizației și a progresului. De asemenea, România, învățată din experiența sa dureroasă și de generozitatea binefăcătoare a Europei, pune un preț mare pe menținerea frontierelor sale actuale, care ar deveni complete și normale prin restituirea Deltei Dunării.

Schimbul oferit în prezent ar fi prin esență prejudiciabil pentru Principat.

De fapt, ajunge să se cerceteze configurația acestor locuri pentru a se convinge că pierderea malului basarabean ar face ca Guvernului român să-i fie greu și oneros să mențină sub dependența sa Dobrogea, despărțită de corpul țării printr-un mare fluviu, și cu care autoritatea centrală nu ar avea altă cale de comunicație decât bălțile impracticabile situate în aval de Călărași și până la Brăila.

Deci, chiar dacă nu este privită decât această latură a problemei, dacă nu sunt consultate alte considerente istorice de drept și de politică generală, ci numai interesele materiale, economice și administrative ale țării, este evident că părăsirea Basarabiei Române ar atrage după sine pentru întreaga Românie cele mai supărătoare consecințe, întrucât obținerea Dobrogei nu ar reprezenta - după pierderea malului stâng al Dunării, adevărata și singura cheie a malului celălalt - decât o încurcătură, o povară și poate un pericol permanent.

Este oare adevărat că extinderea dominației României asupra porțiunii terminale a Dunării ar inaugura în folosul României, o eră mai frumoasă, încredințându-i-se paza exclusivă a gurilor fluviului, al cărui caracter de neutralitate absolută ar fi fost confirmată din nou și în mod riguros?

O favoare atât de restrânsă, o garanție pentru neutralitatea Dunării organizată în asemenea condiții nu ar fi fost decât iluzorie, căci este evidentă că posedarea malului stâng între Reni și Ismail, în locul unde nu a început încă ramificația, pune circulația pe fluviu la discreția totală a oricărei mari puteri militare stabilite pe acest mal. (subl.n.)

Nu este acesta motivul circumspecției pătrunzătoare care a determinat Europa să revizuiască și să rectifice în 1857 prima lucrare a comisiei internaționale însărcinate în virtutea tratatului din

1856 să fixeze noile limite între Moldova și Basarabia Rusă? Nu pentru a închide orice comunicație cu Dunărea prin lacul Ialpuț a atribuit hotărârea Puterilor, României, Bolgradului și Tabakul?

Modificarea proiectată și propusă în prezent ar lua de la România mijloacele de acțiune neapărat necesare atât dezvoltării sale materiale, cât și îndeplinirii regulate a misiunii sale publice care i-a fost rezervată.

Ar fi cel puțin o imprudență din partea Guvernului Român să devină stăpân peste Gurile Dunării și să-și asume răspunderea pazei lor, fără a avea ca bază malul basarabean, a cărei stăpânire legitimă singură i-ar permite să apere cu eficacitate anexele ale căror posesie i-ar reveni.

Perspectiva, foarte justificată prin studierea imparțială a trecutului, a unei singure încetiniri în mișcarea comerțului dunărean, constituie, în ochii României, o amenințare prea de temut pentru a nu tinde din toate puterile să o risipească. A distruge sau a compromite securitatea liberei circulații pe fluviu, ar însemna paralizarea sau frânarea dezvoltării progresive a statului român. Datele statistice elocvente și noțiunile irecuzabile ale topografiei concură să demonstreze justetea acestei afirmații.

Pe lângă aceste argumente pur economice există considerații majore de ordin politic.

Pierderea Basarabiei după sacrificiile de sânge și materiale, în schimbul cărora România spera o mai bună recompensă, pierderea Basarabiei, imediat după proclamarea independenței, ar produce în țară o zguduire, ale cărei urmări ar putea deveni dezastruoase. Îi revine Europei, atât de grijulie în a face stabilă o pace dorită și necesită de toți, de a înlătura pericolul unor noi tulburări în Orient.

Așa se prezintă chestiunea pe care Guvernul Român ține mai ales să o recomande în atenția binevoitoare și perspicacității luminate a guvernelor europene.

Dorința sa cea mai scumpă este de a păstra în mod loial și să îndeplinească în mod demn postul de onoare care i-a fost desemnat la gura marelui canal prin care se efectuează comerțul Europei cu Orientul.

Deci este o datorie imperioasă a Guvernului de la București să declare Puterilor care în 1856 au avut încredere în națiunea română, că, în noua poziție recent creată României prin sacrificiile sale vitejești, numai posedarea Basarabiei și a Deltei Dunării poate consolida independența Principatului (subl. n.).

Prin aceasta ar fi asigurat succesul real al îndeplinirii misiunii ce i-a fost încredințată din 1856 prin generozitatea prevăzătoare a Europei, anume paza energetică și credincioasă a navigației libere pe Dunărea de Jos”.

Cu fapta și sufletul pentru Dobrogea – Mihail Kogălniceanu

dr. Lavinia Dumitrașcu*

Pe bună dreptate, Mihail Kogălniceanu este considerat părinte al Dobrogei revenite la Țară. Nu că ceilalți oameni politici de la București ai vremii nu ar fi luptat pentru Dobrogea și interesele ei. Este de ajuns să amintim interesul deosebit acordat de regele Carol I pământului dintre Dunăre și Mare, cu tot ce înseamnă el – podul de la Cernavoda, portul Constanța -; și să nu-l uităm pe Ion C. Brătianu, și el sprijinitor al Dobrogei și al devenirii ei. Însă, Mihail Kogălniceanu este autorul actelor cele mai importante ale integrării în fapt a Dobrogei la Țară. El este autorul celor două *Proclamații* ale Regelui – *Proclamația către dobrogeni* și *Proclamația către Armată* - la intrarea în provincia proaspăt revenită la România. Tot el, împreună cu prefectul Constanței, Remus Opreanu, a gândit și a scris așa numita *Constituție a Dobrogei*.

După Războiul de Independență, Marile Puteri au reușit să impună cedarea Basarabiei Rusiei de către România și primirea, ca schimb, a Dobrogei. Aceasta în ciuda opoziției realizate de Ion C. Brătianu, secondat de ministrul de Externe Mihail Kogălniceanu și, de altfel, de aproape întreaga clasă politică românească. Conform hotărârile Tratatului de la San Stefano și ale Congresului de la Berlin, Delta Dunării, cu Insula Șerpilor, și Dobrogea, de la Rasova la Silistra și la sud de Mangalia, intră în componența României. La propunerea lui Kogălniceanu, se realizează două comisii de experți – una militară și alta civilă - care să cerceteze, la fața locului, realitățile de toate felurile ale provinciei dintre Dunăre și Mare.¹ O altă comisie, condusă de N. Catargi, a fost constituită pentru „luarea în posesiune a Dobrogei și... instalarea autorităților noastre militare și civile în această provincie”.² Astfel, pe 11 octombrie 1878, Kogălniceanu îi trimitea baronului Stuart, ministrul rezident al Rusiei la București, următoarea adresă:

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

¹ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 1998, p. 346

² Dumitru Vitcu, *Recuperarea și integrarea Dobrogei la România în viziunea politică a lui Mihail Kogălniceanu*, în „Dobrogea – repere istorice”, Ed. Europolis, Constanța, 2000, p. 77

„Domnule ministru,

Pentru a da urmare convorbirilor noastre și notelor verbale pe care am avut onoarea să o înmânez Excelenței Voastre, mă grăbesc să declar că guvernul român, cerând să fie pus, fără amânare, în stăpânirea Dobrogei, se angajează să nu intre decât pe teritoriile care nu pot fi contestate și se abține, până la hotărârea definitivă a comisiei europene, să ocupe porțiuni de pe linia Silistra-Mangalia, a cărei stăpânire ar putea fi contestată de autoritățile ruso-bulgare.

Primiți vă rog, domnule ministru, asigurarea înaltei mele considerațiuni.

Kogălniceanu”³

Trecerea trupelor rusești prin Dobrogea și condițiile în care să se facă acest lucru a constituit subiectul unor tratative destul de îndelungate. Ne oprim doar asupra a două documente din corespondența lui Kogălniceanu cu baronul Stuart:

Primul este o notă a guvernului rus adresată guvernului român, datată 10 noiembrie 1878:

„*Cabinetul imperial dorește ca (sic) convenția din 4/16 aprilie să fie aplicată în Dobrogea, în acele articole care au legătură cu trecerea armatei rusești, conform stipulațiunilor tratatului de la Berlin.*

Această notă este cea din urmă limită a concesiilor noastre.

Dacă guvernul român nu se va mulțumi și va dori să-și treacă trupele în Dobrogea fără o înțelegere prealabilă cu noi, consecințele acestui act vor cădea în responsabilitatea sa. În ceea ce ne privește, nu admitem nici cea mai mică infracțiune la drepturile ce ni s-au acordat prin tratatul de la Berlin.”⁴

Și răspunsul lui Kogălniceanu, care nu omite să amintească de scurgerea termenului privind predarea Dobrogei autorităților române:

„Domnule baron,

Am onoarea de a aviza de primirea notei Excelenței Voastre din 29 octombrie (10 noiembrie) curent, prin care îmi propuneți, în numele guvernului imperial, să negociem un aranjament referitor la trecerea armatelor rusești prin Dobrogea și mă informați că sunteți autorizat să semnați actul aferent.

Excelența voastră adaugă faptul că guvernul imperial ar dori în mod expres ca încheierea acestui act să preceadă trecerea trupelor princiare în Dobrogea și luarea în stăpânire a acestui teritoriu, pentru a evita neînțelegeri supărătoare și ciocniri regretabile.

Voi cere Excelenței Dumneavoastră permisiune a observa că Dobrogea, devenită, în virtutea art. 46 a tratatului de la Berlin, parte integrantă a României, trebuie să le furnizeze, în această calitate, nici mai mult nici mai puțin decât restul țării românești, etape armatelor imperiale în întoarcerea lor în Rusia, în condițiile și în termenii stipulați în actul din 1/13 iulie 1878, adică până la 3 august 1879.

Convenția din 4/16 aprilie 1877 încheiată între Rusia și România, având în vedere o stare de război, avea ca obiectiv să reglementeze trecerea trupelor imperiale prin statul român spre Bulgaria.

Încetarea ostilităților a atras după sine un ansamblu de dispoziții luate de comun acord pentru a reglementa trecerea în sens invers a aceluiași trupe, în etape succesive.

Aceste dispoziții, conforme, în esența lor, cu starea de pace care a intervenit în mod fericit și cu necesitățile de evacuare recunoscute și determinate de Congres, au procurat și procură încă trupelor imperiale, în cea mai mare măsură, toate înlesnirile dorite.

Consecința logică a anexării Dobrogei la România este că, ispo facto, acestui teritoriu i se aplică regimul etapelor, legal pentru întreaga țară românească.

Uniformitatea acestui regim se impune de la sine; este obligat să asigure armatelor imperiale în Dobrogea, ca și în România, etape regulate. Ne obligăm deci să aplicăm cu exactitate, pe malul

³ Acte și documente din corespondența diplomatică a lui M. Kogălniceanu, relative la războiul independenței României, vol. 1, București, 1893, p. 597-598

⁴ Acte și documente din corespondența diplomatică a lui M. Kogălniceanu..., p. 281

drept al Dunării sistemul aplicat pe malul stâng de la sfârșitul războiului și să furnizăm în punctele de etapă încartiruirii trupelor a căror trecere are un caracter cu totul tranzitoriu.

Despăgubirile față de administrația românească ce revin administrației imperiale vor fi plătite în aceleași condiții ca în trecut.

Pentru a veni cu mai multă eficiență în ajutorul trebuințelor armatelor a căror trecere se va efectua în aceste condiții, guvernul român crede că ar fi util și eficient să se numească de ambele părți în Dobrogea comisari împuterniciți a căror misiune va consta în a servi drept intermediari între autoritățile respective, după cum s-a procedat mai înainte și în toată țara românească.

În mod excepțional și provizoriu, guvernul princiar ar dori să se abțină a intra în afacerile dintre autoritățile rusești și compania căii ferate Cernavoda-Constanța, deoarece nu cunoaște modus vivendi actual al exploatărei acestei linii și socotește preferabil să respecte condițiile stabilite între guvernul imperial și companie, atâta timp cât compania nu va ieși din limitele competenței sale normale.

Din considerațiile de mai sus rezultă că nu este cazul să se stipuleze dispoziții noi și speciale referitoare la acest adaos de teritoriu, această subdiviziune administrativă care se numește Dobrogea, nici să se subordoneze acestor dispoziții luarea definitivă în stăpânire de către guvernul român a acestui teritoriu deținut încă de autoritățile imperiale.

Cabinetul princiar nu-și poate explica ce neînțelegeri și ciocniri s-ar putea ivi, nici să-și închipuie că predarea Dobrogei, care este în întregime în mâinile autorităților rusești, ar fi de natură să producă mai multe dificultăți morale sau materiale decât transferul Basarabiei.

De când armatele rusești circulă prin România, guvernul român a ținut să fie cu punctualitate corect. El se măgulește să creadă că a reușit.

Administrația și populația din România au dat întotdeauna armatelor rusești de trecere concursul cel mai activ și autoritățile imperiale au constatat în mod solemn în mai multe rânduri că acestea se pot lăuda cu atitudinea pe care au avut-o față de trupele din România ale M.S. Împăratul întregii Rusii, în cadrul relațiilor atât de complexe, născute în asemenea împrejurări.

Tot astfel, din ziua în care va deveni de fapt ceea ce este de drept, stăpân al Dobrogei, guvernul princiar își va face o datorie de onoare de a-și îndeplini cu scrupulozitate toate obligațiile care decurg pentru el din această situație. Își ia angajamentul formal de a garanta siguranța și înlesnirea trecerii armatelor imperiale care vor trebui să traverseze Dobrogea pentru a se întoarce în Rusia, în aceeași calitate și în aceleași condiții pe care le-a creat aceluiași armate de când acestea trec prin România.

Trecutul și prezentul garantează viitorul fără să mai fie nevoie de acorduri subsidiare.

Excelența voastră, în nota din 11/23 august, nr. 1174, hotăra ca termen de predare a Dobrogei, epoca de desăvârșire a lucrărilor de delimitare.

Această amânare neprevăzută de tratatul de la Berlin este aproape de expirare. Nici un obstacol nu se opune de aici înainte ca hotărârile Congresului să fie executate de guvernul rus în ceea ce privește Dobrogea, cu aceeași fidelitate cu care au fost executate de guvernul român în ceea ce privește Basarabia. (...)⁵

Reprezentanții Rusiei se plâneau Marilor Puteri de diverse dificultăți pe care le întâmpină în privința tratatelor pentru predarea Dobrogei către autoritățile române. În acest sens, N.N. Giers răspunde ministrului rezident rus de la București, pe 24 noiembrie 1878:

„Primit cele trei telegrame ale dvs. din 11. Exactitatea și moderația ultimei noastre propuneri (11 noiembrie) ne par atât de evidente încât nu putem înțelege dificultățile pe care ni le semnați.

Consimțim la amendamentul propus de Kogălniceanu când chestiunea va fi reglementată prin schimburi de note. Informați pe Beloțercovici că poate să procedeze la remiterea Dobrogei⁶

Următoarea zi, baronul Stuart îi comunica lui Giers:

„Astăzi am schimbat cu Kogălniceanu note relative la comunicările după textul telegramei mele din 11 curent.

Conform ordinelor Excelenței voastre am invitat pe Beloțercovici să procedeze la remiterea Dobrogei; comisie numită ad-hoc de guvernul român. Trupele române vor începe trecerea mâine

⁵ Ibidem, p. 281-284

⁶ Ibidem, p. 309

în prezența alteței sale regale; nu știu dacă Beloțercovici posedă instrucțiuni detaliate pentru remitere.”⁷

Pe 14 noiembrie, comisia a plecat la Tulcea, pentru a lua în primire de la guvernatorul Bergovici și de la autoritățile militare ruse serviciile administrative și judecătorești ale ținutului revenit la Țară.

Cele două Proclamații rostite de Carol I la intrarea în Dobrogea - către dobrogeni și către armată - au fost redactate de Mihail Kogălniceanu. Sunt cunoscute și nu ne mai oprim asupra lor. Doar amintim de toleranța față de minorități - care, înainte, fuseseră majorități - la care îndeamnă documentele, cu referire directă la musulmani. De asemenea, Mihail Kogălniceanu este cel care a pregătit întregul aparat administrativ al provinciei dintre Dunăre și Mare.⁸

Problemele privitoare la predarea Dobrogei autorităților române au fost și cele legate de predarea telegrafului, de data aceasta neținând de ruși, ci de români.

Kogălniceanu îi scria directorului general al Telegrafelor, Robescu:

„Națiile au ocupat țări și fără telegraf; arată d-lui Catargi că chestiunea telegrafelor se va rezolva conform dreptului nostru de stăpânire Dobrogei. Așadar, D-lui cu colegii D-sale să nu facă a atârna predarea Dobrogei de predarea telegrafului. Încă o dată grăbiți cu primirea.

O țară nu poate avea două guverne.

Kogălniceanu”⁹.

Pe 5 decembrie 1878, Mihail Kogălniceanu îi scria Prințului Domnitor:

„Cu respect anunța Alteța Voastră că astăzi joi la ora 10 funcționarii României iau în stăpânire Dobrogea și că ultima instanță a autorităților ruso-bulgare a încetat. Tot astăzi luăm în stăpânire birourile telegrafice de pe toată întinderea României transdanubiene.”¹⁰

Ca ministru de Interne, Mihail Kogălniceanu participă, împreună cu înalte autorități române, la punerea pietrei de temelie a Monumentului Independenței de la Tulcea. Cu această ocazie, se oprește la Cernavoda, Hârșova, Medgidia și Murfatlar. Pe baza rapoartelor primite și pe contactul direct cu realitățile dobrogene, pe baza specificului provinciei revenite la Patria-Mamă, împreună cu prefectul Constanței, Remus Opreanu, Kogălniceanu redactează ceea ce este cunoscut drept *Constituția Dobrogei*, adică *Legea de organizare a Dobrogei* - care intră în vigoare pe 21 martie 1880 -, *Legea pentru regularizarea proprietății imobiliare în Dobrogea (1882)*¹¹. Aceasta reglementa aspecte referitoare la teritoriul Dobrogei, la drepturile locuitorilor săi, la administrație, la putere judecătorească, la finanțe și armată.¹²

Problema trasării frontierelor dobrogene reprezintă o altă preocupare a ministrului de Externe, apoi de Interne și deputatului Mihail Kogălniceanu.¹³ Pe economistul Kogălniceanu îl găsim implicat și în răscumpărarea de la compania engleză ce o avea în concesiune a căii ferate Cernavoda-Constanța, în vederea legării fizice, directe a Dobrogei de restul României și a realizării legăturii cu viitorul port românesc Constanța; crearea unei flote naționale; organizarea serviciului porturilor etc., toate acestea vizând devenirea Dobrogei și a României. Omul de cultură, istoricul Kogălniceanu s-a implicat în scoaterea la suprafață a istoriei vechi a țărmului dintre Dunăre și Mare, sprijinind săpăturile arheologice ale lui Tocilescu, Hașdeu și Al. Odobescu, aducând înaintea Academiei Române importanța monumentului de la Adamclisi „o podoabă mare și frumoasă pentru țară”.¹⁴

Omul Mihail Kogălniceanu a avut contact direct cu pământul dobrogean prin proprietățile imobiliare pe care le-a deținut aici, la Sarighiol, Tatlageracul Mare, Capucci, Anadalchioi, Omurcea, Murfatlar, Peletlia, Palazu etc. De altfel, acesta avea și o casă în centrul - de atunci - al orașului Constanța. Dincolo de faptele mari pe care le-a făcut pentru Dobrogea, Kogălniceanu a recurs și la gesturi simbolice pentru oamenii ținutului românesc revenit în granițele țării. Astfel, a construit o

⁷ *Ibidem*, p. 309-310

⁸ Mariana Păvăloiu, *Agricultura Dobrogei în gândirea și acțiunea lui Mihail Kogălniceanu*, în „Comunicări de Istorie a Dobrogei”, Constanța, 1980, p. 136

⁹ *Ibidem*, p. 595

¹⁰ *Ibidem*, p. 311-312

¹¹ Mai detaliat, vezi și: Marian Vicol, Gheorghe Dumitrașcu, *Legea agrară din 1882 din Dobrogea și implicațiile ei naționale*, în „Comunicări de Istorie a Dobrogei”, vol. 2, Constanța, 1981, p. 71-86; Mariana Păvăloiu, *op.cit.*, p. 135-145

¹² Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 353-354

¹³ Lavinia Gheorghe, *Colonelul de Stat Major Ștefan Fălcoianu, primul delegat al României în Comisia de fixare a granițelor cu Bulgaria (1878) - în lumina unor documente inedite -*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, XVIII, nr. 21 (68), 2015, p. 13-17

¹⁴ Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 84-85

fântână publică la Techirghiol și o capelă la Tuzla – pentru care concepe și pisania. Mai mult decât atât, într-un testament – pe care, ulterior, l-a anulat -, cerea familiei să-l îngroape în pământul Dobrogei, „*dezrobită în vremea ministeriatului său de externe*”.¹⁵

¹⁵ *Ibidem*, p. 86

Preluarea Dobrogei și autoritățile ruse (1878 – 1879)

dr. Florin C. Stan¹

Taking over Dobrudja and the Russian authorities (1878 – 1879)

ABSTRACT. *Situated at the confluence of the Russian Empire's interests, most of the Dobrogea region together with the Danube Delta and the Serpent Island, was granted by the states attending the Berlin Peace Conference of June 1878, as „compensation” for Romania's imposed „return” of southern Bessarabia, following the Independence War of 1877-1878.*

A recent finding of historiographic relevance is Lieutenant-Colonel Ioan Murgescu's report. Murgescu was in command of the fleet responsible for the essential mission of helping the Romanian troops cross the Dobrogea region between 14-17 November 1878. Another similar document is the note that Nicolae Catargi, the Commission for the Acquisition of Dobrogea's envoy, sent to Mihail Kogalniceanu, the Minister of Foreign Affairs, on 29 November, 1878, which informed about the takeover of Dobrogea from the Russian Governor M. Belotzerkovi. Documenting the realities of the period during which Dobrogea was reintegrated into Romania helps clarify the time during which Romania actually acquired the region. This interval stretched from 14 November 1878, when Dobrogea officially joined Romania, to the end of April 1879, when the remaining Russian troops departed from the Tulcea port. By no means an accident, the Russian Empire designated Aleksandr Sorokin as consul to Dobrogea only on 1 May 1879.

Keywords: Dobrogea, union, reintegration, Peace Conference, Ottoman Empire, Russian Empire, Bulgaria, Muslim, border.

¹ *Consilier, Ministerul Afacerilor Externe; cadru didactic asociat Universitatea "Ovidius" Constanța, Facultatea de Istorie și Științe Politice*

Potrivit deciziei stabilite prin Tratatul de la Berlin din 1/13 iulie 1878, în cadrul granițelor românești urma să revină Delta Dunării, Insula Șerpilor și sangeacul Tulcei (Dobrogea), până atunci posesiune a Imperiului Otoman¹, care se afla, începând din iunie 1877², sub o administrație rusă de tip militar. În fruntea Dobrogei, arhiducele Nicolae, în calitate de comandant al frontului din Balcani, îl numise guvernator pe fostul consul acreditat în sangeacul Tulcei, M. Beloțerkovici.³ Astfel, în condițiile de război ale momentului, era înlocuită administrația otomană.⁴ Ultimul act al autorității otomane din regiune este datat 11 iulie 1877, fiind vorba de un raport al *mutassarifului* de Tulcea, retras deja la sudul liniei Cernavodă-Constanța, transmis superiorilor vilaietului Dunării, în care se arăta: „*Dat fiind că deja nu mai este necesară prezența noastră în partea Dobrogei, în sublima telegramă primită acum s-a dat iradea și firman să se plece spre Varna împreună cu documentele și condicile și toate celelalte legate de ocârmuire și, predând toate acestea spre păstrare ocârmuirii Varnei, să se pornească și de acolo spre Poarta fericirii*”⁵.

Prezența autorităților și a trupelor ruse în regiune s-a dovedit principalul obstacol în calea preluării administrării Dobrogei de către autoritățile române.⁶ Aflându-se în fața preluării unei provincii grav afectate de război, cu un specific aparte, având în vedere diversitatea sa etnică și forma feudală a proprietății asupra pământului⁷, era absolut necesar ca instalarea administrației românești să se deruleze în condiții optime, în perspectiva integrării noului cadru statal. Pentru aceasta, erau utile date obținute în teritoriu, acestea fiind absolut necesare unei raportări obiective la realitățile dobrogene. Într-un raport privind “*schimbul Basarabiei cu Dobrogea*”, întocmit de prefectul județului Ismail și datat 25 iunie 1878, se constata “*valoarea schimbului (...) dacă nu se poate altfel*”⁸.

Un prim grup de ofițeri români care primiseră ca misiune inspectarea teritoriului Dobrogei a fost reținut la Silistra, în iulie 1878, de autoritățile militare ruse.⁹ Episodul își va găsi însă repede rezolvarea. La 22 iulie, contele Dimitri Alekseevich Miliutin, ministrul de Război, a comunicat generalului Alexandr Romanovich Drenteln, șeful comunicațiilor militare și comandantul trupelor armatei active ruse, că, în conformitate cu înaltele ordine ale împăratului rus, ofițerii români nu vor fi “*împiedicați să-și îndeplinească îndatoririle de care sunt responsabili*” în fața guvernului român, fapt transmis ca atare, la 25 iulie 1878, ministrului român al Afacerilor Străine, Mihail Kogălniceanu, de generalul rus.¹⁰ Această deschidere a părții ruse față de eforturile autorităților de la București de a prelua administrarea teritoriului dobrogean în bune condiții era doar o aparență, cum se va dovedi pe parcursul următoarelor luni.

La 25 septembrie 1878, principele Carol Anton îi transmitea din Germania fiului său, principele Carol: “*Aveți înaintea-vă momente grele încă - Basarabia, Dobrogea și reglarea frontierei*”¹¹.

La 30 octombrie același an, Mihail Kogălniceanu a comunicat ministrului guvernului rus acreditat la București, baronul Dmitri Stuart¹², despre o situație care împiedica punerea în aplicare a lucrărilor de comunicație necesare realizării unei prevederi din articolului 46 al Tratatului de

¹ În contextul operațiilor militare ale trupelor ruse împotriva celor otomane derulate în Dobrogea în iunie 1877, autoritățile turce s-au retras treptat din partea de nord a Dobrogei. La sfârșitul lunii iunie 1877, toate forțele militare otomane și o mare parte a populației de credință musulmană se retrăseseră la sud de linia Cernavodă-Constanța. Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Editura Ex Ponto, Constanța, 1998, p. 333

² Potrivit informării consulului Angliei la Galați, trupele rusești au trecut în Dobrogea la data de 21 iunie 1877. *Dobrogea în Arhivele românești (1597-1989)*. Profesorului Stoica Lascu la 60 de ani/ coord. Virgil Coman/, Editura Etnologică, București, 2013, p. 70

³ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 344. Ortografiat în documente M. Belotzerkovetz, guvernator de Tulcea. Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, Arhiva M.A.E.), fond *Războiul de Independență*, vol. 101, f. 286 verso

⁴ Daniela Bușă, *Modificări politico-teritoriale în Balcani după 1878 și sfere de interese*, în “Anuarul Muzeului Marinei Române”, Constanța, tom III/2, 2000, p. 94-95; Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 343. Moneda și bancnota rusească deveniseră obligatorii în Dobrogea începând de la 16 iulie 1877. cf. *Ibidem*, p. 344-345

⁵ Valeriu Veliman, *Toponimul “Dobrogea” în documente turcești*, în vol. *Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă (Constanța, 17-20 noiembrie 1994)*, coord.: Prof. univ. dr. Tahsin Gemil, București, Editura Kriterion, 1997, p. 196

⁶ Daniela Bușă, *op. cit.*, p. 95

⁷ Unele informații de interes, în parte polemice, în titlul semnat de Enache Tușa, *Sistemul social și regimul proprietății în Dobrogea (1878-1940)*, în vol. *În amintirea unui istoric român – Nicolae Ciachir/ coord.: Nicoleta Ciachir, Sorin Marcel Colesniuc/*, Editura Etnologică, București, 2016, p. 666-687

⁸ Arhiva M.A.E., fond *Războiul de Independență*, dosar nr. 101, f. 18

⁹ Daniela Bușă, *op. cit.*, p. 95

¹⁰ Arhiva M.A.E., fond *Războiul de Independență*, vol. 101, f. 51

¹¹ *Memoriile regelui Carol I al României de un martor ocular, 1878-1881*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 1994, p. 159

¹² Arhiva M.A.E., fond *Reprezentanți străini*, 16. Rusia, S1. Baronul Dmitri Stuart a deținut funcția de ministru rezident al guvernului Rusiei în România, în perioada 15/27 octombrie 1878-20 februarie/5 martie 1879, fiind numit, apoi, în funcția de director al Departamentului Arhivelor de Stat din cadrul Ministerului Imperial al Afacerilor Străine. După încetarea misiunii sale diplomatice în România, Aleksandr Jacobson, consilier de stat, consul al Rusiei la Iași, a devenit însărcinat cu afaceri. *Ibidem*, f. nenumărată

la Berlin și anume cea privind fixarea liniei de graniță din sudul Dobrogei.¹³

Atitudinea autorităților ruse a fost devoalată mai ales cu prilejul desființării mijloacelor de comunicație din cuprinsul teritoriului dobrogean, în pofida faptului că autoritățile române, odată cu retragerea din sudul Basarabiei, au lăsat intacte liniile de telegraf necesare administrației ruse.¹⁴

De notat în acest context și părănirea în administrație a reprezentanților etniei bulgare, în defavoarea populației românești – potrivit unei cunoscute contribuții istoriografice privind Dobrogea, aceasta fiind trăsătura definitorie a perioadei administrației ruse.¹⁵ În epocă, s-a vorbit chiar de o guvernare „*ruso-bulgară*”¹⁶ sau, mai mult, de o „*administrație bulgară*” în Dobrogea. Nu întâmplător, având în vedere că în provincie limba oficială era declarată cea bulgară, fiind interzisă redactarea actelor în limba română.¹⁷ Zelul unor lideri bulgari a condus la acte îndreptate împotriva românilor. De exemplu, la Babadag biserica ortodoxă, rezidită cu contribuție românească, a primit în frunte slujitori bulgari, cărțile de cult tipărite în limba română fiind arse.¹⁸

Spiritul discreționar al administrației Dobrogei din perioada iunie 1877-iulie 1878 a afectat întreaga populație a regiunii. Astfel, nu a fost de mirare faptul constatat de locotenent-colonelul Ioan Murgescu, comandantul Flotei române, în urma inspectării porturilor dobrogene, realizate la începutul anului 1878, la decizia autorităților de la București, care a arătat, în raportul întocmit pe baza observației directe, că „*toate populațiunile române, grece, turce și tătare așteaptă cu nerăbdare ocupațiunea Dobrogei de către români și în toate locurile unde am fost mi-au mărturisit că se găsesc fericiți că Dobrogea și Mangalia s-au dat României*”.¹⁹

Interesată firesc de apărarea intereselor sale de la Dunărea de Jos, Marea Britanie urmărea cu atenție situația raporturilor româno-ruse prin intermediul consulului White de la București.²⁰ Marchizul de Salisbury, reprezentantul Foreign Office-ului, într-una dintre telegrame transmise diplomatului său din România, la 3 noiembrie 1878, îi comunica următoarele instrucțiuni: “*Vei asigura guvernul român de deplinul suport moral din partea guvernului Majestății Sale, insistând asupra dreptului pe care-l au românii asupra Dobrogei fără a da rușilor drept de trecere pentru trupele lor. De asemenea, îl vei informa în modul cel mai confidențial că guvernul Majestății Sale s-a angajat să coopereze cu sultanul pentru a obliga Rusia să evacueze Bulgaria și Rumelia, dacă nu va fi făcut ea însăși acest lucru până în mai, anul viitor*”²¹. Cunoscând aceasta, Mihail Kogălniceanu a răspuns, la 3/15 noiembrie, notei ministrului rezident al Rusiei la București, din 29 octombrie/10 noiembrie, precizând că, față de propunerea părții ruse de a negocia un acord privind comunicațiile armatelor ruse în Dobrogea, care s-ar dori încheiat înaintea intrării trupelor princiare în provincie, “*Dobrogea, devenită în baza articolului 46 al Tratatului de la Berlin, parte integrantă din România, trebuie să ofere în această calitate, în aceeași măsură cu restul țării românești, etape pentru întoarcerea armatelor imperiale în Rusia, în condițiile și termenele prevăzute în actul de la 1/13 iulie 1878, adică până în ziua de 3 august a anului 1879*”²². De asemenea, ministrul român arăta că “*nu este cazul să se stipuleze dispoziții noi și speciale în legătură cu această porțiune teritorială, cu această subdiviziune administrativă a României care se numește Dobrogea*”, guvernul român neputând să-și explice “*ce neînțelegeri și ce ciocniri s-ar putea ivi, nici nu poate crede că predarea Dobrogei, care se află în întregime în mâinile autorităților rusești, ar putea prezenta mai multe*

¹³ Arhiva M.A.E., fond *Războiul de Independență*, vol. 105, f. 69-70

¹⁴ *Ibidem*, vol. 101, f. 166. Faptul era cu atât mai greu de înțeles și de acceptat cu cât românii lăseau în Basarabia o logistică administrativă intactă, rezultatul cadrului instituțional modern afirmat în perioada 1856-1878. Elena Siupiur, *Pătrunderea instituțiilor moderne românești în sudul Basarabiei după războiul Crimeii (1856-1878)*, în “Destin românesc. Revistă trimestrială de istorie și cultură, Chișinău-București”, III, nr. 4 (12)/1996, p. 35-44

¹⁵ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 345

¹⁶ “*La dernière résistance des autorités russo-bulgares [subl. n.] a cessé*” a menționat și Mihail Kogălniceanu, în telegrama din 5 decembrie 1878 transmisă de la Ministerul Afacerilor Străine principelui Carol, prin care suveranul era anunțat că administrația românească a fost instalată în Dobrogea. S.A.N.I.C., fond Casa Regală. Documente oficiale. Cabinet, dosar nr. 9/1878, f. 1

¹⁷ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 345

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Ibidem*, p. 346. A se vedea, în discordanță, trimiteri lămuritoare în studiul sintetic semnat de Ion Bitoleanu, *Dobrogea în conștiința dreptului istoric*, în “Analele Dobrogei”, s.n., I, nr. 1, 1995, p. 87-92. Asupra alegațiilor istoriografice din țara vecină, pe larg, în lucrarea lui Constantin Iordan, *Dobrogea (1878-1940) în istoriografia bulgară postcomunistă*, [Academia Română. Institutul de Studii Sud-Est Europene], Editura Academiei Române, București, 2013, *passim*

²⁰ Andrei Căpușan, *Dobrogea în raporturile româno-anglo-ruse (1878-1880)*, în “Anuarul Muzeului Marinei Române”, Constanța, tom VI, 2003, p. 287

²¹ *Ibidem*, p. 292-293

²² Mihail Kogălniceanu, *Documente diplomatice*, vol. I, Editura Politică, București, 1969, p. 403

greutăți morale sau materiale decât transferul Basarabiei”²³.

La data acestei comunicări diplomatice, guvernul român era „stăpân în Dobrogea” de drept și nu de fapt.²⁴ Lucrurile în privința instalării autorităților române nu mai puteau însă țena prea mult.

După alte negocieri, la 6/18 noiembrie 1878, guvernul rus a comunicat Consiliului de Miniștri de la București că acceptă punctul de vedere românesc comunicat anterior, după care nu se considera necesară încheierea unei noi convenții cu privire la trecerea trupelor ruse pe teritoriul României și Dobrogei, declarând că trupele române pot intra nestingherite în Dobrogea.²⁵

Temporizarea Rusiei în privința transmiterii administrației Dobrogei statului român se datora dorinței acesteia de menținere a legăturilor militare cu trupele sale staționate în Balcani. La 13/25 noiembrie 1878, Mihail Kogălniceanu a transmis ministrului Rusiei la București, baronul D. Stuart, că este însărcinat să notifice părții ruse că *“după opiniunea Guvernului Princiare, stipulațiunile care regulează astăzi trecerea armatelor ruse prin România pot și trebuie să fie aplicate și Dobrogei”*, conform art. 22 al Tratatului de la Berlin. În consecință, ministrul român al Afacerilor Străine arăta următoarele: *“Cabinetul Princiare speră că (sic!) Cabinetul Imperial va considera ca pe deplin satisfăcătoare declarațiunea de mai sus și va ordona de urgență adoptarea măsurilor destinate a asigura transmisiunea teritoriului Dobrogei în mâinile autorităților române și a facilita luarea în posesiune imediată a acestei provincii de către trupele Princiare”*.²⁶

Ca răspuns la nota ministrului român din 13/25 noiembrie 1878, cu privire la respectarea art. 22 al Tratatului de la Berlin privind legătura trupelor ruse de ocupație din Bulgaria și Rumelia Orientală cu Rusia și transmiterea teritoriului Dobrogei autorităților române²⁷, baronul Dmitri Stuart a comunicat în aceeași zi că M. Beloțerkovici, guvernatorul Tulcei, a fost însărcinat „să procedeze imediat la remiterea Dobrogei în mâinile autorităților princiare” române²⁸. Conformarea în acest sens a autorităților ruse din diferitele puncte ale Dobrogei s-a făcut însă anevoie, cum vom vedea mai jos.

Precizăm că trecerea trupelor române în Dobrogea s-a realizat în perioada 14–17 noiembrie 1878, după citirea la Brăila a Ordinului de zi al Alteței Sale Regale Carol, la 14 noiembrie: *„Ostași! Marile Puteri Europene, prin tratatul de la Berlin, au unit cu România Dobrogea (subl. n.), posesiunea vechilor noștri Domni. Astăzi, voi puneți piciorul pe acest pământ care redevine țară română. Voi nu intrați în Dobrogea ca cuceritori, ci intrați ca amici, ca frați ai unor locuitori care de acum sunt concetățenii voștri...”*²⁹

Cunoaștem detalii despre această importantă misiune dintr-un raport inedit transmis ministrului de Război, generalul Alexandru Cernat, de către locotenent-colonelul Ioan Murgescu, comandant al Corpului Flotilei.³⁰

Măsurile privind transportul trupelor în Dobrogea fuseseră pregătite la Brăila, începând cu data de 23 octombrie, acestea încheindu-se la 11 noiembrie. Conform ordinului generalului Cernat, transmis cu nr. 25.163, marți, 14 noiembrie 1878, comandantul Corpului Flotilei *“a trecut și transportat trupele în prezența Alteței Sale Regale Domnitorului”*, aflat pe bordul bastimentului *“Ștefan cel Mare”*, după cum urmează: *“La venirea Alteței Sale Regale pe bordul bastimentului «Ștefan cel Mare», trupele se aflau ambarcate pe portierele noastre cu șalupele «Săgeata» și «Gândacul», pe două șlepuri ale Companiei Danubiane remorcate de vaporul austriac «Galatea», pe două șlepuri austriece remorcate de vaporul «Panonia» și pe două șlepuri mici (...) remorcate de vaporul D^{lui} Selle Foscoletto”*.³¹ *“La un semnal dat – arată Murgescu –, toate vapoarele cu șlepurile și*

²³ *Ibidem*, p. 404

²⁴ *Ibidem*, p. 405

²⁵ Andrei Căpușan, *op. cit.*, p. 297

²⁶ *Ibidem*, p. 288 verso-289

²⁷ Arhiva M.A.E., fond Războiul de Independență, vol. 101, f. 286-286 verso

²⁸ *Ibidem*, f. 286 verso

²⁹ *Cuvântările Regelui Carol I. 1866-1914*, vol. I. 1866-1886, Fundația pentru Literatură și Artă “Regele Carol II”, București, 1939, p. 295-296

³⁰ Arhiva M.A.E., fond Războiul de Independență, vol. 102, f. 177-178 verso

³¹ *Ibidem*, f. 177-177 verso. Amintim că, la 14 noiembrie, la sosirea în gara Brăila, suveranul a fost întâmpinat de edilul urbei, care, într-un discurs solemn, a reliefat că *“trecând în posesiunea Dobrogei, unde urme nepieritoare atestă că ea ne-a aparținut o dată, România îndeplinește astăzi un act, nu de cucerire, ci de revendicare”*, statul român având *“în această parte a Orientului o mare misiune de îndeplinire”*. Stoica Lascu, *Mărturii de epocă privind istoria Dobrogei (1878-1947)*, vol. I (1878-1916), Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța, 1999, p. 84

șalupele cu portierele au pornit de la malul stâng și au abordat la malul drept la Ghecet". După această trecere, suveranul a pornit cu nava „Ștefan cel Mare”, abordând la Ghecet, unde, trecând în revistă trupele debarcate, le-a urat acestora „bună plecare”, revenind apoi pe malul stâng, fiind salutat de echipajul bastimentului cu 21 de salve de tun. Aceasta a fost trecerea „coloanei Măcin”, trecere care s-a derulat pe tot parcursul zilei de 14 noiembrie.³²

În ziua de 15 noiembrie a fost ambarcată „coloana Cernavodă”, pe cinci șleपुरi austriece, remorcate de vapoarele austriece „Panonia” și „Galatea”, care au pornit de la Brăila în „entuziasmuri de strigări de Ura date de echipajul bastimentului «Ștefan cel Mare» și a întregii populații a portului Brăila”. Cu respectivul convoi a făcut deplasarea și canoniera „Fulgerul”, având la bord ofițerii însărcinați cu debarcarea trupelor și cu ambarcarea altora de la Gura Ialomiței.³³

Joi, 16 noiembrie a fost ambarcată, pe 13 șleपुरi, „coloana Tulcea”, care a pornit spre destinație a doua zi, ajungând „în cea mai bună ordine”.³⁴ La sosirea coloanei în portul Tulcea, nava „Ștefan cel Mare” „a salutat cu 21 de tunuri pământul Dobrogei”, în aclamațiile populației și salutul pavilionului austriac al agenției Compania Danubiană.³⁵

Acest important document semnat de comandantul Corpului Flotilei confirmă că vineri, 17 noiembrie 1878, a fost încheiată misiunea trecerii trupelor române în Dobrogea, din detaliile raportului totul petrecându-se „în regulă și fără nici un accident”³⁶, cu sprijinul direct al Companiei austriece de Navigație pe Dunăre, care a pus la dispoziție remorchererele „Panonia”, „Galatea” și vaporul de pasageri „Arpad”, cu 8 șleपुरi mari.³⁷ Inspectorul Companiei, Etienne, de la Galați „a oferit cu grațiozitate toate înlesnirile și a ținut totdeauna gata materialul la dispoziția noastră”, aprecia Murgescu.³⁸

Misiunea trecerii Dunării a fost înlesnită și de Foscalo & Compania, cu vapoarele „Anette” și „Foscaletto” și cu 2 șleपुरi mari și mici. De asemenea, de Garabet Poppovetz, proprietar al vaporului „Uj-Pest”, pus la dispoziția autorităților române.³⁹

În consecință, comandantul Corpului Flotilei propunea ministrului de Război „liste de recompense”, care „ar fi bine a se acorda tuturor”, opinând ca ministerul să exprime mulțumiri aparte Companiei austriece de Navigație pe Dunăre, personal directorului general Casian și inspectorului Etienne, domnilor Foscalo și reprezentanților companiei asociate, precum și proprietarului vaporului „Uj-Pest”, Garabet Poppovetz.⁴⁰

După cum am menționat, autoritățile ruse vor preda administrația Dobrogei cu greutate. Astfel, la 18/30 noiembrie 1878, Bucureștiul era anunțat că „prefectul și comandantul garnizoanei din Silistra împiedică trecerea trupelor române împrejurul Silistrei, zicând că n-au ordine pentru aceasta”⁴¹. De asemenea, după intrarea în Tulcea a oficialilor români însărcinați cu preluarea administrării Dobrogei, guvernatorul rus s-a opus preluării arhivelor de către autoritățile îndreptățite.⁴²

Tergiversările părții ruse în ceea ce privește predarea în integralitate a serviciilor vor continua însă. Astfel, la 23 noiembrie/12 decembrie 1878, Direcția Generală a Telegrafelor și Poștelor din cadrul Ministerului de Interne comunica ministrului Afacerilor Străine că „Biuroul telegrafic din Sulina este încă în mâinile rușilor care cu toate stăruințele ce am pus, refuză a ni-l preda sub cuvânt că n-au ordine”, subliniindu-se că aceștia refuză „chiar transmiterea depeșelor oficiale”, învederându-se că „numai Statul are dreptul de a avea biurouri telegrafice pe teritoriul său”⁴³.

La 29 noiembrie 1878, Nicolae Catargi, prim delegatul Comisiei pentru luarea în posesie a Dobrogei, îi transmitea lui Mihail Kogălniceanu, ministrul Afacerilor Străine, o dare de seamă privind

³² Astăzi, localitatea Smârdan, în județul Tulcea, unde se află un important punct de trecere cu bacul, care asigură legătura între județele Tulcea și Brăila

³³ Arhiva M.A.E., fond Războiul de Independență, vol. 102, f. 177 verso

³⁴ *Ibidem*

³⁵ *Ibidem*

³⁶ *Ibidem*, f. 178

³⁷ *Ibidem*, f. 177 verso, f. 178

³⁸ *Ibidem*, ff. 178-178 verso

³⁹ *Ibidem*, f. 178 verso

⁴⁰ *Ibidem*

⁴¹ *Ibidem*

⁴² Arhiva M.A.E., fond Războiul de Independență, vol. 101, f. 339

⁴³ *Ibidem*, f. 436

⁴⁴ *Ibidem*, f. 48.

preluarea administrației Dobrogei de la M. Beloțerkovici⁴⁴, la care anexa actele ce constituiau corespondența cu guvernatorul rus „*pentru primirea Dobrogei*”⁴⁵. Oficialul român arăta că, la 27 noiembrie, „*toate serviciile*” au fost „*instalate*”, rămânând de rezolvat doar „*oarecare mici constatări financiare la Kiustenge*”, pentru care fusese însărcinat delegatul Ministerului de Finanțe.⁴⁶ De asemenea, urma să fie rezolvată „*ocuparea hotarelor dinspre Bulgaria*”, această misiune revenind generalului Anghelescu, comandantul Diviziei dislocate în Dobrogea, în conformitate cu ordinele ce are de la Ministerul de Război.⁴⁷

În finalul dării de seamă, N. Catargi înainta ministrului Afacerilor Străine două recomandări de decorare cu ordinul național „*Steaua României*” pentru reprezentanți ai Companiei Danubiene: Iohan Metaxa, agentul din Tulcea, și Anton Biclussich, căpitanul vaporului „*Pesta*”, acestora datorându-li-se transportul fără plată al funcționarilor români în Dobrogea.⁴⁸

La 5 decembrie 1878, Mihail Kogălniceanu îi transmitea principelui Carol înștiințarea după care administrația românească a fost instalată în Dobrogea, numită sugestiv „*România transdanubiană*”.⁴⁹

Prin Decretul nr. 701 din 9 decembrie 1878, în noua provincie reintegrată granițelor românești au fost dislocate unitățile Diviziei 3 teritoriale, sub comanda generalului Gheorge Anghelescu, cărora li s-au adăugat un regiment de roșiori, de călărași și de artilerie, intrate în subordinea comenzii Diviziei.⁵⁰

Retragerea trupelor rusești de pe teritoriul dobrogean va începe abia la 6/18 februarie 1879, operațiunea încheindu-se la sfârșitul lunii aprilie, când ultimele forțe imperiale din provincie au părăsit portul Tulcea.⁵¹ Nu întâmplător, la 1/13 mai 1879, Legația Rusiei la București notifica Ministerului Afacerilor Străine numirea de către împăratul Rusiei a lui Aleksandr Sorokin, consilier de colegiu, în calitate de *consul imperial pentru Dobrogea*, cu reședința la Tulcea.⁵²

Aceasta a fost o adevărată recunoaștere a apartenenței provinciei la statul român, consfințire atât de utilă în perspectiva regională a intereselor principatului autonom bulgar aflat sub oblăduirea Sankt Petersburgului.

⁴⁴ *Ibidem*, ff. 436-437 verso

⁴⁵ *Ibidem*, ff. 438-459 verso

⁴⁶ *Ibidem*, f. 436 verso

⁴⁷ *Ibidem*, ff. 436 verso-437

⁴⁸ *Ibidem*, f. 437. N. Catargi făcuse o recomandare similară pentru Carl Bohn, agent al Companiei Danubiene la Ismail, prin al cărui concurs au fost repatriați din Basarabia, de asemenea fără plată, funcționarii români și familiile acestora. *Ibidem*

⁴⁹ S.A.N.I.C., fond *Casa Regală. Documente oficiale. Cabinet*, dosar nr. 9/1878, f. 1. Document publicat în albumul *Dobrogea între medieval și modern. 1406-1918!* editori: Virgil Coman, Carmen Dobrotă, Claudiu Turcitu/, Ex Ponto, Constanța, 2008, p. 79

⁵⁰ Costin Scurtu, *Armata terestră română din Dobrogea. De la revenirea Dobrogei la România Mare*, vol. I (1829-1919), Constanța, Editura Muzeului Marinei Române, 2008, p. 31

⁵¹ Daniela Bușă, *op. cit.*, p. 96. Intervalul relativ îndelungat stabilit de ruși pentru retragerea trupelor sale de pe teritoriul Dobrogei reflecta dorința acestora de a dispune de această regiune „*ca de un ținut al ei*”. R. V. Bossy, *Politica externă a României între anii 1873-1880 privită de la agenția diplomatică din Roma*, în “*Studii și cercetări*”, XIV, București, 1928, p. 76

⁵² Nota nr. 431 din 1/13 mai 1879 transmisă de Aleksandr Jacobson, însărcinat cu afaceri al Rusiei la București, ministrului român al Afacerilor Străine, Ion Câmpineanu. Arhiva M.A.E., fond *Reprezentanți străini*, Rusia, S2, f. nenumărată. Alexandr Sorokin a îndeplinit funcția de consul imperial pentru Dobrogea al guvernului Rusiei, cu reședința la Tulcea, în perioada 3/15 mai 1879-7/19 aprilie 1888. *Ibidem*. Lista consulatelor Imperiului rus în România, la Arhiva M.A.E., *Problema 30 - Consulate străine în România/1834-1949*, f. nenumărată.

Unirea Dobrogei - treaptă a devenirii statului român

Dr. Angela-Anca Dobre*

Secolul al XIX-lea a fost martorul constituirii României moderne și, deși marcat de contradicții, s-a manifestat unitar din perspectiva luptei pentru recuperarea demnității trecute a poporului român. Al. Zub vorbește chiar despre o „obsesie” în acest sens, cu perioade de intensitate variabile, mereu prezentă, începând cu criza finalizată prin Pacea de la București din 1812 (ce a pus capăt celor șase ani de conflicte ruso-otomane, care au avut ca teatru de luptă teritoriul Principatelor) și până la Războiul de Independență (1877-1878), care a pus capăt dominației otomane. În acest „secol al naționalităților” ideea națională, concretizată în constituirea națiunii române moderne, a găsit terenul propice pentru realizare și pentru afirmare pe plan internațional.¹

Marele om politic Mihail Kogălniceanu, al cărui nume se leagă indisolubil de cele mai importante evenimente ale secolului al XIX-lea, „părinte al patriei” dacă am face o analogie cu societatea romană de acum două milenii și mai bine, a militat activ pentru unire, pentru drepturile Principatelor și spunea că „scopul nostru este acela de a interesa pe toți la ideea de o renaștere națională, de o civilizație română”. Aproape de finalul vieții, în 1891, el însuși exprima plastic rolul pe care l-a jucat în devenirea României moderne: „Eu, în această țară, la orice act mare care s-a săvârșit, am pus pietricica mea”². El a fost, așa cum spunea Nicolae Iorga, peste un sfert de veac, „un începător al culturii românești moderne” și „gânditorul care a văzut limpede România liberă și întreagă”.³

După realizarea Micii Uniri în 1859, prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza (și el participant la evenimentele revoluționare din 1848 și dedicat cauzei naționale), Kogălniceanu, artizan al reformelor care au dus la modernizarea rapidă a României, a spus că „Atunci n-am mai avut a scrie istorie, am făcut istorie”⁴.

Urmează domnia reformatoare a patriotului Alexandru Ioan Cuza, cel care, prin reforme structurale, a adus România în mijlocul unei Europe aflată deja pe calea progresului general, cel

* Biblioteca Județeană „Ioan N. Roman” Constanța

¹ Al. Zub, *Cunoaștere de sine și integrare*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004, p. 17

² Apud Idem, *Mihail Kogălniceanu. Un architect al României moderne*, ediția a III-a, Editura Institutul European, Iași, 2005, p. 99

³ *Ibidem*, p. 100

⁴ Al. Zub, *Cunoaștere de sine și integrare...*, p. 90

care a instituit drapelul tricolor care simboliza „pământul însuși al patriei” și care lăsa, după abdicarea din 1866, domnitorului Carol I din Casa germană de Hohenzolern-Sigmaringen, o țară bogată, mândră, cu o conștiință națională pe deplin formată, cu o cultură cu adânci rădăcini, o țară gata să-și recapete „demnitatea de odinioară”, pentru care militau intelectualii epocii.⁵

Anul 1878 reprezintă un moment de cotitură în evoluția Dobrogei, dar nu și unul de ruptură față de epoca anterioară. După mai bine de patru secole de stăpânire otomană, străvechea provincie românească revenea la Patria Mamă. Războiul de Independență a României, desfășurat în anii 1877-1878, a avut ca rezultat, pe lângă obținerea independenței de stat a țării, și reintegrarea ținutului pontic în granițele firești, situație consfințită prin Tratatul de la Berlin din 1878. Acesta s-a semnat la 1 iulie 1878 și, la articolele 22-46, făcea referire la România, căreia i se recunoștea independența de stat, dar și stăpânirea asupra „insulelor formând Delta Dunării, sangeacul Tulcei cuprinzând districtele Kilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Kiustenge, Medgidia”⁶.

Până în anul 1878, Dobrogea s-a aflat sub ocupație otomană, fapt care a avut un impact și consecințe evident nefavorabile asupra evoluției sale. Însă, în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, aceasta va cunoaște o adevărată renaștere economico-socială, însoțită și de revigorarea spirituală, cu directe și importante mutații în mentalul colectiv al locuitorilor acestui străvechi pământ românesc. Populația românească a continuat să trăiască în comunități proprii, atât în mediul rural cât și în puținele orașe existente.

Opinia unanimă a diplomației occidentale era că Dobrogea era pământ românesc, așa cum recunoscuse, la Congres, ambasadorul Rusiei în Anglia, contele Șuvalov, care a spus că Dobrogea se cuvenea României „mai mult decât oricui, din cauza numărului populației de acolo”. Situația este confirmată de toate recensămintele efectuate atât de către autoritățile otomane înainte de 1878, cât de către cele românești, după 1878. Această opinie nu este singulară, în epoca imediat următoare evenimentelor din 1877-1878, majoritatea oamenilor politici și chiar a istoricilor străini au văzut revenirea Dobrogei la România ca pe o despăgubire de război, teritoriul cedat Rusiei, în schimb, a fost văzută ca un compromis necesar. Mihai Eminescu spunea despre dreptul României asupra Dobrogei că este unul istoric, că locuitorii Dobrogei sunt adevărații stăpâni ai acestui pământ. El spunea: „Urmași ai dacilor și romanilor și cei din urmă posesori ai Dobrogei înaintea cuceririi lui Mahomed I, dreptul nostru istoric este întemeiat”⁷.

O opinie oarecum diferită, exprimată în opera scrisă, dar și în discursuri parlamentare, aparține marelui savant și om politic Nicolae Iorga. El a amintit că, cel puțin în primii ani de după revenirea Dobrogei la România, se impunea organizarea rapidă și temeinică a acestei provincii, dar și argumenta, pe toate căile, împotriva pretențiilor bulgare, care vizau cu mult mai mult decât zona sud-dobrogeană, respectiv Cadrilaterul. Savantul spunea că Dobrogea „a fost un drum și, înainte de a fi un drum, această regiune nu a ținut nici bisericește, nici politicește în chip statornic de bulgari, ci a ținut și bisericește și politicește în chip statornic de Bizanț. Această Dobrogea a fost marginea bizantină a Mării Negre, având orașe care în toate timpurile, înainte de a veni țărani turci năvălitori, au fost grecești, de la Rodosto până la Varna și la orașul, în mare parte grecesc și azi, Cavarna. Și bizantină a fost această regiune”⁸.

Momentul 1878 surprinde o Dobrogea aflată în relativă sărăcie și degradingoladă, așa cum reiese și din raportul telegrafic trimis de Mihail Kogălniceanu, ministru de Interne, adresat guvernului Brătianu.⁹ El face referire la Tulcea, unde trupele române intraseră cu câteva zile înainte, spunând: „Orașul Tulcea este un microcosm; populațiunea sa este o aglomerațiune de toate națiunile”. Acest melanj de populație este oglindit și în varietatea religiilor și a lăcașurilor de cult despre care ministrul de Interne afirma că: „A. S. Regală a întrebuițat o mare parte a zilei de Marți spre a vizita templele religioase ale acestor deosebite naționalități... Toate aceste edificii fiiind în mare parte ruinate”.

⁵ *Ibidem*, p. 91

⁶ *Apud* Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Editura Ex Ponto, Constanța, 1998, p. 336

⁷ Valentin Ciorbea (coord.), *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008, p. 23

⁸ Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol I., partea II, Editura Bucovina I. E. Toruiu, București, 1939, p. 240

⁹ *Apud* Romulus Seișanu, *Dobrogea. Gurile Dunării și Insula Șerpilor. Schiță monografică. Studii și Documente*, Tipografia ziarului „Universul”, București, 1928, p. 190

Preocuparea conducătorului statului față de biserică s-a manifestat prin promisiunea sprijinului, moral și material, pentru refacerea lăcașurilor de cult distruse de război.¹⁰

Proclamația adresată de domnitorul Carol I armatei, cu ocazia trecerii trupelor române în Dobrogea, la 14 noiembrie 1878, arăta că românii dobrogeni sunt parte a românității și concetățeni cu drepturi depline. Noul domn al României, prințul și, apoi, regele Carol I, a manifestat o preocupare constantă pentru Dobrogea, concretizată prin participarea la toate evenimentele importante pentru viața economică și politică a noii provincii, dar și prin sprijinul acordat inițiativelor politice sau de altă natură ale dobrogenilor. El a intuit potențialul acestei regiuni, lăsată „în adormire” de către otomani, potențial conferit de plasarea sa geografică și geopolitică, porturile dunărene și maritime, dar și pământul roditor și oamenii săi harnici.

Peste patru decenii, inginerul Jean Stoenescu-Dunăre confirma parcă spusele suveranului arătând: „Dobrogea reprezintă pentru țară nu numai o întindere de pământ, unde românismul a reclădit viața de civilizație și muncă pe care a moștenit-o de la strămoși, dar și un factor de mare importanță în dezvoltarea viitoare a României, prin faptul că ea deschide calea mărilor și înlesnește în mare măsură comerțul nostru cu țările apusene”.¹¹

Suveranul spunea, în Ordinul de zi adresat armatei, că: „Marile Puteri Europene, prin Tratatul de la Berlin, au unit cu România Dobrogea, posesiunea vechilor noștri Domni. Astăzi, voi puneți piciorul pe acest pământ care redevine țară română. Voi nu intrați în Dobrogea ca cuceritori, ci intrați ca amici, ca frați ai unor locuitori cari de acum sunt concetățenii voștri.

Ostași! În noua Românie, voi veți găsi o populațiune în cea mai mare parte română. Dar veți găsi și locuitori de alt neam, de altă religie. Toți aceștia, devenind membri ai Statului român, au drept de o potrivă la protecțiunea, la iubirea voastră.

Între aceștia veți afla și populațiuni musulmane a căror religie, familie, moravuri se deosebesc de ale noastre. Eu, cu dinadins vă recomand de a le respecta.”¹² Cuvintele lui Carol I exprimă realitatea dobrogeană a epocii, o epocă în care pământul dintre Dunăre și Mare era încă slab populat, locuit de o populație eterogenă, în care elementul românesc era semnificativ, o zonă care avea potențialul de a deveni un „motor” al vieții economice, politice și sociale a României moderne.

Același suveran care și-a legat viața de marile momente ale istoriei Dobrogei moderne scria atât de frumos despre acest pământ. Poet, încrezător și idealist¹³, așa cum îl consideră publicistul dobrogean Constantin N. Sarry, autor al unui volum binecunoscut în epocă și nu numai și dedicat tocmai acestui subiect, viitorul rege afirma, într-o scrisoare adresată tatălui său, în urma unei vizite în Dobrogea în 1879: „Din distanță în distanță, foarte aproape una de alta, pe movile și pe dealuri, se văd ruinele cetăților romane, atât pe țărmul Mării cât și pe malul Dunării...am putea într-adevăr zice că Românul în Dobrogea calcă pretutindeni pe ruinele măririi străbunilor săi!”.¹⁴

Despre Carol I, vizitator frecvent al pământului dobrogean, ziarul de sezon „Sirena” scria, la 16 mai 1916, că: „obicinuia să vină regulat în fiecare an, ca să se repauzeze de munca grea a treburilor statului. Și era firească înclinarea ce o avea el pentru colțul acesta al țării, căci Dobrogea este fructul celui dintâiu mare act național, care a înfrățit dinastia cu neamul românesc – războiul pentru independență”.¹⁵ Atât de mult s-a integrat în peisajul local încât a devenit „cel mai iubit dintre locuitorii Constanței”.¹⁶

Restabilirea suveranității românești a permis să se treacă imediat la legiferarea măsurilor de reorganizare a acestei provincii românești. Administrația românească, la propunerea marelui om de stat și de cultură Mihail Kogălniceanu, a promovat mai multe direcții în dezvoltarea Dobrogei precum: înființarea de școli în toate localitățile dobrogene, extinderea căilor de comunicație, terestre și pe apă, susținerea dezvoltării principalelor orașe din zonă, Constanța și Tulcea, realizarea joncțiunii

¹⁰ Traian Brătianu, *Politică și societate în Dobrogea*, Editura Fundației „Andrei Șaguna”, Constanța, 2010, p. 45

¹¹ J. Stoenescu-Dunăre, *Însemnătatea Dobrogei în economia națională*, în „Arhiva Dobrogei”, vol. II, nr. 2, apr.-iun. 1919, p. 89

¹² Apud *Trecerea Armatei în Dobrogea*, în „Pressa”, XI, nr. 254, 17 nov. 1878, p. 1-2, în Stoica Lascu (editor), *Mărturiile de epocă privind istoria Dobrogei (1878-1947)*, vol. I (1878-1916), Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța, Constanța, 1999, p. 85

¹³ Const. N. Sarry, *Regele Carol I și dobrogenii*, Institutul de Arte Grafice „Speranța”, București, 1915, p. 15

¹⁴ Apud *Ibidem*, p. 16

¹⁵ Doina Păuleanu, *Constanța 1878-1928. Spectacolul modernității târzii*, vol. II, Muzeul de Artă Constanța, 2005, p. 19

¹⁶ *Ibidem*, p. 20

căii ferate Cernavodă-Constanța cu rețeaua feroviară din România, modernizarea infrastructurii portuare, mai ales în cazul Portului maritim Constanța.¹⁷

În primii doi ani, provincia a fost dominată de regulamentele, cu putere de lege, care au stabilit formele administrației publice, organizarea juridică, sistemul fiscal, serviciul vamal, administrarea domeniilor și pădurilor statului, după modelul legilor din Vechiul Regat. La 9 martie 1880, a fost promulgată *Legea pentru organizarea Dobrogei*, similară Constituției României, cu concursul prefectului Constanței, Remus Opreanu, magistrat cunoscut, fost procuror general al Curții de Apel București. Conținutul acestui act a fost apreciat în țară și în străinătate, mai ales pentru maniera largă în care trata drepturile naționalităților. Aceași lege împărțea Dobrogea în două județe: Tulcea și Constanța, ale căror granițe se suprapun parțial granițelor actuale.¹⁸

Era o lege organică, o adevărată „Constituție a Dobrogei”, prin care se stabilea regimul excepțional al Dobrogei în cadrul statului român. Provincia era organizată în cele două județe, Tulcea (alcătuită din plășile Babadag, Tulcea, Măcin și Sulina, cu Insula Șerpilor) și Constanța (cu plășile Constanța, Mangalia, Hârșova, Medgidia și Silistra Nouă), care urmau să fie administrate de câte un prefect, numit de domn, la propunerea Ministerului de Interne. De ocoale se ocupa subprefectul, iar organul reprezentativ era Consiliul Județean.¹⁹

Locuitorii Dobrogei au fost lipsiți de drepturi constituționale egale cu cele ale conaționalilor din Regat timp de trei decenii. Dobrogenii au primit drepturi juridice egale în 1894, dar, pe cele politice abia prin *Legea pentru acordarea drepturilor politice locuitorilor din județele Constanța și Tulcea*, din 19 aprilie / 2 mai 1909 și prin legile din 15 aprilie 1910 și 3 martie 1912.

Viața culturală și socială a Dobrogei a evoluat în același ritm cu cea economică și politică. De exemplu, C.N. Sarry spunea, în 1915, că, în primii doi ani de stăpânire românească în Dobrogea, au fost construite „137 de localuri de școli și aproape 50 de biserici, pentru ca să învățăm, în casele ridicate de noi dulcea și frumoasa limbă și pentru ca²⁰ în această limbă să mulțumim Domnului pentru pacea, liniștea și buna stare, pe care ni le-a asigurat stăpânirea ce ni s-a hărăzit din ziua în care Domnitorul Carol ne spunea: «Salutați cu încredere steagul României, ca pe un steag al dreptății și al păcii».²¹

Toate aceste considerente vin în sprijinul demersului, început încă din primele decenii ale revenirii Dobrogei la Țară, de sărbătorire a zilei de 14 noiembrie drept sărbătoare națională. Presa vremii a consemnat, chiar din 1878, activitățile legate de această dată la Tulcea și la Constanța.

Ziarul „Românul” din 26 noiembrie 1878 publică articolul cu titlul *Sărbătorirea la Constanța a reintegrării Dobrogei la statul român*, în care se prezintă telegrama trimisă de prefectul Remus Opreanu ministrului de Interne (documentul fiind consemnat și în „Monitorul” local), în care se vorbește despre slujba religioasă ținută în biserica grecească „cu ocasiunea luării în posesiune a districtului Constanța”²². Remus Opreanu arăta că, la această slujbă au asistat autoritățile locale ruse, reprezentanții puterilor străine, notabilii orașului și „un însemnat număr de cetățeni din toate clasele”.²³ În paralel, în locașurile de cult ale celorlalte naționalități au fost ținute slujbe de mulțumire către Divinitate „pentru prosperitatea României” și pentru Familia Regală.

În continuare, prefectul vorbește despre entuziasmul și marea bucurie care se citea pe fețele participanților și despre faptul că orașul Constanța, în întregime, era împodobit cu stindarde tricolore, ghirlande de flori și alte ornamente. O comisie, formată din reprezentanți ai tuturor naționalităților, s-a adunat la conac (sediul administrativ local) pentru a primi autoritățile române. Telegrama prefectului se încheie cu ideea că „ziua de astăzi va rămânea înscrisă pentru viitoru, în cartea istoriei, ca o zi de fericire, pentru această nouă Românie”²⁴.

Același articol vorbește despre modul în care a fost iluminat orașul, stindarde și lampioane au împodobit toate străzile, Constanța arătând ca Bucureștiul în zilele de sărbători naționale.

¹⁷ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare: Dobrogea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 182

¹⁸ Victor Heinrich Baumann, *Judeul Tulcea între anii 1878+1918*, în „NordDobrogea Cultural”, nr. 10, 2016, p. 22

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ În citat am respectat grafia epocii.

²¹ Const. N. Sarry, *op. cit.*, p. 18-19

²² *Sărbătorirea la Constanța a reintegrării Dobrogei la statul român*, în „Românul”, XXII, f. nr., 26 noiembrie 1878, p. 1

²³ *Ibidem*

²⁴ *Ibidem*.

Serbarea a fost una liberă, bazată pe entuziasmul general. Se amintește, apoi, momentul comunității elene din Constanța. Elevii au venit seara la reședința prefectului, cu muzica militară care a interpretat marșuri de bucurie. În piața principală a fost ridicat un arc de triumf cu portretul domnitorului (tot operă a comunității elene). Serbarea a durat până la miezul nopții.

Articolul se încheie cu ideea că serbarea a fost „*incomparabilă*”, la care a luat parte toată populația Constanței.

Ulterior, dobrogenii au sărbătorit atât Unirea cu România, în noiembrie, cât și Ziua Regelui (Ziua Regalității), pe 10 mai. Aceste evenimente erau organizate de autoritățile locale cu sprijinul populației și al unor localnici înstăriți, așa cum rezultă din studierea presei locale și centrale și din documente de arhivă.

Proclamarea zilei de 14 noiembrie drept zi națională s-a realizat abia în anul 2015, când, prin *Legea privind instituirea zilei de 14 noiembrie – Ziua Dobrogei*, s-a legiferat acest lucru. În conștiința dobrogenilor însă și al românilor, în general, Unirea Dobrogei cu România își are locul meritat, acela de etapă în procesul de constituire a statului național unitar român, proces încheiat glorios, în 1918, cu Marea Unire. În 2018, Anul Centenar, dobrogenii sărbătoresc nu numai 100 de ani de la Marea Unire, ci și 140 de ani de la Unirea Dobrogei cu Patria Mamă.

BIBLIOGRAFIE selectivă

Baumann, Victor Heinrich, *Județul Tulcea între anii 1878 - 1918*, în „NordDobrogea Cultural”, nr. 10, 2016, p. 21-27

Brătianu, Traian, *Politică și societate în Dobrogea*, Editura Fundației „Andrei Șaguna”, Constanța, 2010

Cernovodeanu, Paul, Edroiu, Nicolae (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VI, *Românii între Europa clasică și Europa Luminilor (1711-1821)*, Editura Enciclopedică, București, 2002

Ciorbea, Valentin (coord), *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008

Iorga, Nicolae, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea II, Editura Bucovina I. E. Toruțiu, București, 1939

Lascu, Stoica (editor), *Mărturii de epocă privind istoria Dobrogei (1878-1947)*, vol. I (1878-1916), Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța, Constanța, 1999

Păuleanu, Doina, *Constanța 1878-1928. Spectacolul modernității târzii*, vol. II, Muzeul de Artă Constanța, 2005

Rădulescu, Adrian, Bitoleanu, Ion, *Istoria Dobrogei*, Editura Ex Ponto, Constanța, 1998

Rădulescu, Adrian, Bitoleanu, Ion, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare: Dobrogea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979

Sarry, Const. N., *Regele Carol I și dobrogenii*, Institutul de Arte Grafice „Speranța”, București, 1915

Seișanu, Romulus, *Dobrogea. Gurile Dunării și Insula Șerpilor. Schiță monografică. Studii și Documente*, Tipografia ziarului „Universul”, București, 1928

Stoenescu-Dunăre, Jean, *Însemnătatea Dobrogei în economia națională*, în „Arhiva Dobrogei”, vol. II, nr. 2, apr.-iun. 1919, p. 89-95

Zub, Al., *Cunoaștere de sine și integrare*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004

Zub, Al., *Mihail Kogălniceanu. Un architect al României modern*, ediția a III-a, Editura Institutul European, Iași, 2005

Situația socială, culturală și spirituală în Dobrogea după Războiul de Independență

Tiberiu Târziu

Dobrogea a reprezentat dintotdeauna un interes aparte și statornic pentru statul român¹, teritoriul dintre Dunăre și Mare având un rol deosebit în evoluția creștinismului primelor secole, această regiune fiind binecuvântată de Dumnezeu cu prezența nu numai a Sfântului Apostol Andrei, ci și cu o mulțime de sfinți martiri, cuvioși și ierarhi.²

După Războiul de Independență și prin Tratatul de pace de la Berlin din vara lui 1878 se recunoaște independența României și unirea Dobrogei. Se constată un interes pentru problemele educației și ale învățământului, Maria Platon evidențiind acest lucru în studiul *Dezvoltarea culturală între ani 1878 și 1918*. Ea spunea referitor la această situație: „*Reprezentanții opiniei publice erau convinși că îmbunătățirile economice, politice și culturale, pentru care militau, puteau fi lesne dobândite printr-o instrucție publică organizată, care să dea poporului încredere în energia și virtuțile lui și să-și pună în valoare, în condiții favorabile, posibilitățile de dezvoltare*”.³

Mari personalități ale statului român precum: regele Carol I, Ion C. Brătianu și Mihail Kogălniceanu s-au preocupat constant și eficient de asigurarea progresului în acest spațiu geografic românesc, încă din primele decenii după unirea Dobrogei la România.

Viziunea politică a acestor iluștri oameni de stat s-a concretizat, în timp, într-un adevărat program de integrare și de dezvoltare a Dobrogei în cadrul vieții românești. Acest program a avut ca piloni: o legislație adecvată și stimulativă; importante fonduri financiare alocate ce au asigurat punerea în valoare în suprafețe tot mai mari a mănoaselor terenuri agricole; construirea podurilor

¹ Livia Maior, *Tradiții reînnoite ale normaliștilor și istoricilor constanteni*, în *Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Editura Poligraf, Constanța, 1993, p. 13

² Nechita Runcan, *Contribuția „călugărilor sciți” la înfăptuirea comuniunii și unității culturale europene*, în *Studii de Teologie istorică și patristică*, vol. VI, Editura Vasiliana, Iași, 2013, p. 332

³ Maria Platon, *Dezvoltarea culturală între 1878 și 1918*, în *Istoria românilor*, vol. VII, tom. II, *De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 542

peste brațele Dunării; modernizarea portului Constanța; dezvoltarea învățământului și culturii; organizarea bisericească ș.a.

La 14 noiembrie 1878, Dobrogea a intrat oficial în componența statului român modern. Odată cu acest an, străvechea provincie revenea la Patria-Mamă și tot acum încep profunde transformări ale țării și în special al acestui vechi, dar și proaspăt dobândit teritoriu al patriei.

Legea de organizare a Dobrogei proclama egalitatea în fața legilor, drepturi religioase, consemnându-se la capitolul învățământ că acesta era liber, căci „*nu ar atinge bunele moravuri, ordinea publică și sănătatea copiilor*”.⁴ Diferitele comunități puteau să deschidă școli, sub controlul ministerului de resort, cu limba de predare a minorității respective, dar și cu indicația ca limba română să fie un obiect de studiu obligatoriu.

După 14 Noiembrie 1878, data semnării actului oficial prin care Dobrogea era integrată Statului român, zona cunoaște o perioadă de dezvoltare și modernizare. În acest context elementul românesc crește, iar cel musulman, prin plecări succesive, se diminuează. Modernizarea economică și încadrarea Dobrogei în circuitele de dezvoltare ale României și Europei de după 1878 sunt elemente care au comportat mai întâi o reorganizare administrativă, apoi elaborarea legilor care să impulsioneze colonizarea populației românești prin împroprietărire și prin acordarea unor înlesniri, cum ar fi: asistență gratuită pentru construirea locuinței, vânzarea de materiale de construcție mai ieftine, acordarea unor avantaje legate de practicarea agriculturii. Se dezvoltă rapid așezările rurale vechi și se înființează unele noi. Orașele devin adevărate centre economice, sociale, culturale ce oferă modele pentru mediul rural; această influență s-a manifestat în vestimentație, arhitectură, mobilier.

Perioada de față este caracterizată de un avânt extraordinar pe mai multe planuri, datorat preocupării administrației românești civile, dar și a interesului de care s-a bucurat viața religioasă a dobrogenilor, indiferent de apartenența religioasă sau etnică. Când afirmăm acestea trebuie să avem în vedere Proclamația domnitorului Carol I către dobrogeni, reprodusă în Monitorul Oficial al României, 46, nr. 255, 16 noiembrie 1878.⁵ De asemenea, și pentru o imagine mai completă a contextului politic, socotim a fi indicată și consultarea Înaltului ordin de zi adresat ostașilor români care intrau în Dobrogea, reprodus în Monitorul Oficial al României, 46, nr. 254, 15 noiembrie 1878.⁶ În textul acestor două documente menționate este evidențiată grija noii cărmuiri a Dobrogei pentru relațiile interetnice și interconfesionale.

Contribuția clerului ortodox la dezvoltarea învățământului dobrogean, culturii și spiritualității în perioada 1878 - 1918

De-a lungul timpului, Biserica noastră strămoșească, prin slujitorii săi, a fost alături de poporul român în sprijinirea idealurilor și aspirațiilor sale pentru cultură și spiritualitate, libertate și unitate. În secolul al XIX-lea, în cuprinsul Dobrogei au trăit și s-au remarcat luminoase chipuri de slujitori ai Bisericii Ortodoxe, care au contribuit la dezvoltarea culturii și spiritualității românești, dar și la desăvârșirea unității neamului nostru.⁷

După alipirea Dobrogei la Patria-Mamă, în urma Războiului de Independență, Episcopia Dunării de Jos capătă o nouă organizare teritorială. În septembrie 1878, reședința episcopiei Dunării de Jos a fost mutată la Galați.

În Dobrogea, aflată sub stăpânirea otomană, Biserica Ortodoxă era, de fapt, singurul for care asigura protecția populației creștine. Limba română se introduce în bisericile din această provincie încă din secolul al XVII-lea. Unii dintre preoți, între care îl amintim pe Dimitrie Chirescu, „*au deschis școli românești chiar în casa lor*”.⁸ Treptat, încep să se înființeze școli românești și pe

⁴ Monitorul Oficial, nr. 57, 7 martie 1880

⁵ A se vedea: Monitorul Oficial al României, nr. 255, 16 noiembrie - 1878

⁶ Vezi: Înaltul ordin de zi adresat ostașilor români care intrau în Dobrogea reprodus în Monitorul Oficial al României, 46, nr. 254, 15 noiembrie 1878

⁷ Nechita Runcan, *Contribuția clerului ortodox la reintegrarea Dobrogei în granițele firești ale României și promovarea culturii și spiritualității românești între Dunăre și Mare*, în *Studii de Teologie istorică și patristică*, vol. VI, Editura Vasiliana, Iași, 2013, p. 9

⁸ Pr. dr. Nicolai Grosu, *Înființarea și activitatea Episcopiei Dunării de Jos (1864-1973)*, în *Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos*, Galați, 1981, p. 31

lângă biserici, nu numai în casele preoților. Cei care predau în aceste școli erau, adesea, călugării și mai ales dascălii bisericilor.

Între slujitorii Bisericii noastre strămoșești, care au contribuit, între altele, și la eforturile de integrare a Dobrogei la Patria-Mamă, odată cu Războiul de independență din 1877-1878, amintim, în primul rând, pe episcopul Melchisedec Ștefănescu, un mare luptător pentru unirea românilor, el remarcându-se printr-o activitate multilaterală. Astfel, printr-o pastorală din 2 septembrie 1877, îndruma clerul și credincioșii „să contribuie la ajutarea armatelor și să se roage pentru biruință (...) Pentru ostașii răniți din spitale, patriotismul și dragostea noastră cer ajutorări multe și grabnice, spre salvarea vieții acestor martiri ai țării. Se impune dar, ca în timp de o lună de zile, în timpul sfintelor slujbe, să se poarte un disc prin biserici, în care să se adune donațiile pentru ostași (bani, obiecte și îmbrăcăminte), iar voi, iubiții noștri fii duhovnicești, să înălțați rugăciunile voastre pentru izbânda armatelor creștine”⁹

Constantin C. Diculescu îl caracteriza astfel: „Melchisedec rămâne una dintre gloriile episcopatului român și o podoabă a țării sale”.¹⁰

Urmașul său a fost episcopul Iosif Gheorghian (1879-1886). Acesta a avut misiunea de a reorganiza eparhia, mai ales în partea dobrogeană. În anul 1886 episcopul Iosif Gheorghian a fost ales Mitropolit al Ungrovlahiei. Iar la conducerea episcopiei la Dunărea de Jos i-a urmat episcopul Partenie Clinceni (1886-1902). În timpul păstoririi sale s-au construit numeroase biserici și au fost hirotoniți mulți preoți. În 1902, episcopul Partenie urcă în scaunul mitropolitan de la Iași, i-a urmat Pimen Georgescu Piteșteanul. Episcopul Pimen a luat măsuri pentru o mai bună pregătire a clerului și intensifică activitățile pastorale ale acestora. În 1909 este ales mitropolit al Moldovei, iar în locul său la Galați îi urmează episcopul Nifon Niculescu (1909-1921).

Este evident că există și o contribuție a transilvănenilor în sprijinirea învățământului și culturii din Dobrogea, prin aducerea unor cărți sau venirea unor intelectuali în acest teritoriu. Neavând mai multe date despre aceștia din perioada 1878 - 1918, vom evidenția preoții care au contribuit la dezvoltarea învățământului dobrogean, a culturii și spiritualității.¹¹

Preotul Dimitrie Chirescu. S-a născut în 1842, în Rasova, județul Constanța, ca fiu al dascălului Chirea Iorga și al soției sale Maria, veniți în Dobrogea din părțile Ialomiței.¹² A fost hirotonit preot în 1871 de către mitropolitul Grigorie al Dristrei pe seama parohiei Rasova, unde activa ca învățător, iar la 14 mai 1872 a fost transferat la biserica din Cernavodă.¹³

Începând cu 15 mai 1875 și până în toamna anului 1878, preotul Dimitrie Chirescu a deținut funcția de protopop al părții de sud a Dobrogei (județul Silistra Nouă, care a avut sediul mai întâi la Rasova și apoi în Cernavodă). Acesta a înființat școli la Aliman, Cochirleni, Dunăreni, Seimeni, Topalu, Vlaha, Urluia, Cernavodă, unde a construit chiar și sediul școlii.¹⁴

Protopopul Nicolae Rășcanu (instalat la Constanța la 29 aprilie 1879) va colabora cu preotul Chirescu, numit, de către episcopul Iosif Gheorghian al Dunării de Jos, subprotopop al județului Constanța, la 1 mai 1879.

Într-o scrisoare, din 1879, adresată Ministerului Cultelor, prefectul județului Silistra Nouă, generalul Cartili, cu contribuția poetului Alexandru Macedonski, director al acelei prefecturi, scria cuvinte elogioase despre preotul Chirescu: „Pe lângă calitățile unui bun preot, întrunește și pe cele ale unui bun român, fiind sub fostul regim otoman singurul apărător în mijlocul populațiunii creștine din această parte a Dobrogei, astfel că oricine poate astăzi să-și dea seama despre aceasta văzând că majoritatea locuitorilor din Cernavodă n-a uitat că e român, că are o biserică și o școală care totdeauna a fost întreținută și chiar de curând reparată cu cheltuiala acestui preot”.¹⁵

⁹ Epifanie Norocel Tomitanul (episcop-vicar), *Figuri luminoase de slujitori bisericești din secolul al XIX-lea, luptători pentru cultură și unitatea neamului*, în *Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos în trecut și astăzi*, Galați, 1981, p. 128-129

¹⁰ Constantin C. Diculescu, *Episcopul Melchisedec*, București, 1908, p. 178-179

¹¹ Codreanu George, *Clerici Dobrogeni din Perioada 1878-1918 și vocația lor pastoral misionară și culturală*, în *Cercetări de Teologie Istorică și patristică*, vol. III, Editura Vasiliana, Iași, 2017, p. 257

¹² Preot Eugen Drăgoi, *op. cit.*, p. 118

¹³ Preot Nicolae M. Popescu, *Preoți de mir adormiți în Domnul*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1942, p. 140

¹⁴ Ionuț Druche, *Slujitori ai Bisericii – întemeietori de școală românească în Dobrogea*, în „Lumină Lină”, nr. 1, decembrie 2010, p. 28

¹⁵ Preot Eugen Drăgoi, *op. cit.*, p. 43

În anul 1869 sprijinea înființarea Societății române pentru cultură și limbă din Silistra, având drept scop apărarea drepturilor dobrogenilor și înmulțirea numărului de școli românești.¹⁶

Ieromonahul *Nifon Bălășescu*.

El a trăit între anii 1806 și 1880, s-a născut la Hașag (în apropiere de Mediaș). A făcut studii de drept, filologie și teologie la Sibiu. La 26 ianuarie 1852 s-a călugărit la Mănăstirea Neamț, devenind ieromonah. În 1854-1855 era profesor la Seminarul Teologic al Episcopiei Hușilor. Ulterior merge în Țara Românească, unde devine publicist, apoi urmează călătoria în Dobrogea. Aproape toată viața a ctitorit școli românești și a fost în preajma evenimentelor care au dus la formarea României.

În 1870, la vârsta de 64 de ani, când majoritatea aventurierilor își pun armele în cui, iar fețele bisericești se retrag în schituri pentru a se îngriji mai mult de suflet, *Nifon Bălășescu* pășea într-o nouă lume, ajungând în Dobrogea otomană. Înfrupturile sale sunt cunoscute din corespondența bogată pe care a avut-o cu pașoptistul ardelean *George Barițiu*.

Astfel, în câțiva ani, el a reușit să construiască 21 de școli în localitățile românești din Dobrogea și să întocmească mai multe studii și rapoarte cu privire la situația românilor din zonă.

Ieromonahul Nifon este numit de către *Ismail Bey* (mutesariful Tulcei) directorul școlilor din Dobrogea și nu pregetă niciun efort să construiască școli, să numească învățători și să caute susținători pentru cauza sa la București și Istanbul.¹⁷

Marele om de cultură *Nifon Bălășescu* a fost mereu în apropierea evenimentelor majore care au dus la unitatea și întregirea statului român. Cu câțiva ani înainte de Revoluția de la 1848, *Nifon Bălășescu* sosea în București, unde devine un apropiat al domnitorului Alexandru Ghica și unde înființează primul seminar din Țara Românească. De aici scrie în permanență prietenilor din Ardeal cu privire la pregătirile revoluționare.

Participă efectiv la Revoluția din 1848, în Transilvania, fiind obligat după aceea să plece în Moldova, în preajma unirii sub Cuza. Apoi revine în București, pentru ca după câțiva ani să plece în Dobrogea, într-o perioadă în care lucrurile începeau să se miște și în această zonă în ceea ce privește ruperea de Imperiul Otoman.

Este evident că Ion Ionescu de la Brad avea dreptate atunci când numea Dobrogea o „*Dacie în miniatură*”, în sensul că românimea de aici se constituia din toate elementele etnice românești, din toate teritoriile românești și în primul sau al doilea rând din Transilvania.¹⁸ Problema unei colonizări transilvănene în Dobrogea a făcut subiectul unor lucrări de mare valoare științifică.¹⁹ În privința venirii mocanilor aici, părerile lui Ștefan Meteș, care-i vede venind mai târziu, sunt combătute de lucrarea lui Tudor Mateescu, înainte de toate.

Problema esențială de care s-a ciocnit și *Nifon Bălășescu*, și alții, așa cum nota cu 20 de ani înainte Ion Ionescu de la Brad, era lipsa manualelor.²⁰ Contribuția mocanilor nu era lipsită de importanță.²¹ Amintim ceea ce spunea un bătrân învățător, D. Nițescu: „*Se aduceau de către ciobanii de la Săghii (Sibiu) abecedare după care se făcea învățarea de carte în școlile de pe lângă biserici ce erau conduse adeseori de cântăreții bisericilor și numai foarte rare ori de către preoți*”. Mai târziu și statul român va avea un rol important în înzestrarea cu cărți și rechizite a școlilor dobrogene; totuși problema rămâne una din cele mai importante. Caracterul acestei lucrări ne oprește a intra în profunzimea subiectului, dar, oricum, problema învățământului îi implică în mare măsură pe românii din Transilvania.

Ar mai fi de subliniat că interesul Transilvaniei pentru Dobrogea a existat tot timpul, că *Nifon Bălășescu* își publica însemnările în „*Cărțile săteanului român*” din Transilvania și că un număr impresionant de ziare românești din Transilvania s-au implicat masiv în problema unirii Dobrogei cu România, a dreptului României asupra Dobrogei și a integrării în fapt a acestei provincii la statul

¹⁶ Codreanu George, *op. cit.*, p. 258

¹⁷ George Bari și contemporanii săi, *Corpus de corespondență inițiat și coordonat de Ioan Chindriș*, vol. IV, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 143

¹⁸ Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980, p. 103

¹⁹ Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania, sec. XVIII-XX*, București, 1977, p. 78

²⁰ T. Mateescu, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1986, p. 102-105

²¹ V. Helgiu, *Școala românească din Dobrogea de la înființare până la 1938. Monografie*, Constanța, 1938, p. 39

român. Amintim, în treacăt, următoarele ziare: „Gazeta Transilvaniei”, care avea un corespondent special în Dobrogea în 1878 - anul reunirii -, „Cărțile săteanului român”, care publică articole și replici ale lui Nifon Bălășescu despre Dobrogea, „Amicul familiei” de la Gherla-Cluj, „Observatorul” care reia articole din „Timpul”, ca și „Gazeta Transilvaniei” și, nu în ultimul rând, „Familia”.²²

Învățământul românesc din Dobrogea în perioada 1878-1918

Prima voce puternică aparține Bisericii prin intensa circulație a cărții românești din Transilvania în Dobrogea.

După 1878, învățământul românesc din Dobrogea a fost organizat în baza Legii învățământului din 1864, lege care prevedea: caracterul unitar al întregului învățământ; școală unică pentru întregul popor; egalitatea în drepturi la învățătură pentru ambele sexe; școala primară era obligatorie și gratuită pentru toți copiii în vârstă de 8-12 ani, indiferent de sex; cu precizarea că nu puteau părăsi școala până la absolvirea celor 4 clase;

- învățământ public și învățământ privat, organizat în școli primare (de patru ani), secundare (de șapte ani) și superioare (de trei ani);

- școli de băieți, școli de fete;

- dezvoltarea învățământului tehnic-profesional;

- necesitatea pregătirii pedagogice a tuturor celor care lucrează în învățământ;

- obligativitatea ocupării posturilor prin concurs;

- drepturile cadrelor didactice.

În clasele primare, școlarii studiau: citirea, gramatica, istoria țării, religia, dreptul administrativ al României și igiena, o atenție deosebită acordându-se scrisului. Învățătorii erau numiți provizoriu, pentru un an școlar, de către prefectul județului, la propunerea revizorului școlar. Conform Legii din 1864, pentru ocuparea unui post de învățător se putea prezenta la concurs orice cetățean, nepunându-se nicio condiție de studii. Concursul consta în verificarea cunoștințelor elementare la disciplinele pentru instrucția primară. În realitate, la numirea învățătorilor oficialitățile nu avea în vedere studiile, ci politica pe care o făceau, ce rude sus puse aveau... Pentru că Legea din 1864 avea multe lipsuri, începând cu anul 1866, la intervale foarte scurte de timp, se prezentau proiecte de îmbunătățire a acesteia. Astfel, în 1866, I. Strat propunea un nou proiect de lege, în 1869, Al. Crețescu, alt proiect, în 1870 apărea proiectul lui P.P. Carp, în 1872, proiectul lui Cristian Tell, în 1876, proiectul lui Titu Maiorescu, în 1881, Vasile Conta propunea un proiect de reformă a învățământului, în 1886, D.A. Sturdza vine cu un alt proiect, dar niciuna din aceste inițiative nu a fost aprobată de puterea legislativă. Abia în 1893 va fi aprobat proiectul propus de Take Ionescu, intitulat: „Legea învățământului primar, normal primar”. Printre altele, proiectul aducea ca îmbunătățiri următoarele:

- pregătirea în școli normale cu durata de 4 sau 5 ani a învățătorilor pentru sate și orașe;

- mixtarea învățământului primar;

- înființarea școlii de aplicație pentru pregătirea pedagogică a învățătorilor;

- organizarea școlilor în cătune, a școlilor primare inferioare, a școlilor primare superioare, a școlilor primare complementare și a școlilor de repetiție.

În școlile din cătune se preda o zi sau două pe săptămână de către învățătorii de la școlile inferioare sau superioare din localitățile cele mai apropiate. În lege se prevedea, în sfârșit, ca plata învățătorilor să se facă de către stat sau primăriei.

În 1896 Legea lui Take Ionescu este abrogată, fiind înlocuită cu „Legea învățământului primar, primar profesional și normal primar” a lui Petru Poni. La proiectul acestei legi au colaborat: Spiru Haret, Titu Maiorescu, Al. Odobescu, Iacob Negruzzi, Ionescu Gion și Ioan Găvănescu. Spiru Haret s-a implicat cel mai mult în realizarea proiectului și tot el l-a prezentat în Parlament.

Despre perioada de după 1878, când se instituie administrația românească, se arată că școlile au fost autorizate de statul român și, în organizarea lor, au fost aplicate normele Legii învățământului din 1864. Sunt prezentate astfel, cu detalii, cele 57 de școli sătești și alte 10

²² Gh. Dumitrașcu, *Considerații cu privire la valoarea documentară a presei românești pentru istoria Dobrogei*, în *Lucrări științifice. Științe sociale. Filologie*, Constanța, 1978, p. 21-27

orășenești, înființate în Constanța și împrejurimi de către administrația românească. În același timp, se oferă informații bogate despre baza materială, despre efectivele de elevi și despre personalul didactic.

În perioada 1878-1888 va avea loc o primă etapă în modernizarea învățământului românesc, ce se va resimți în special în mediul rural. Nevoia unei reforme școlare era puternic resimțită pentru a se face față transformărilor social-economice. Pentru rezolvarea acestor probleme se vor stabili o serie de măsuri oficiale, cum ar fi introducerea prin lege a prevederii ca profesorii secundari să fie recrutați numai dintre cei cu studii universitare (1879) sau înființarea școlilor normale superioare (1880), precum și o serie de decrete și regulamente pentru bună funcționare a școlilor primare și secundare. Legea învățământului primar și normal-primar din 1893 (legea Take Ionescu) stabilea obligativitatea școlară pentru vârste între 7 și 14 ani. În primul capitol al acestei legi sunt stipulate amenzile pe care le vor suporta părinții copiilor ce refuza să-i trimită la studii. De altfel, se mai precizează că obligativitatea se va aplica de preferință băieților. Învățământul primar era împărțit în: Școli de cătun, Școli primare inferioare, Școli primare superioare, Cursuri primare suplimentare și de repetiție. De asemenea, se va introduce lucrul manual și munca în ateliere specializate. Durata cursurilor în școlile normale de învățători era stabilită la cinci ani. Legea se ocupa de școlile normale, atât pentru formarea învățătorilor și învățătoarelor cât și a institutorilor și institutoarelor. Pe lângă școlile normale s-au instituit și școli de aplicație. Prin legea asupra învățământului primar și normal-primar din 1896 (legea Poni) s-a facilitat accesul la învățământ al unor cercuri tot mai largi ale populației. Legea se baza pe suportul statului în învățământ.

Spiru Haret preciza în Legea Învățământului secundar și superior că: „*Cea dintâi datorie a școlii, care trece înaintea oricărei alteia, este de a forma buni cetățeni și cea dintâi condiție pentru a fi cineva bun cetățean este a-și iubi țara fără rezervă și de a avea o încredere nemărginită într'însa și în viitorul ei*”.²³ „Omul școlii”, așa cum era supranumit Spiru Haret, realiza o adevărată reformă a sistemului de învățământ în mai multe etape. Acest act normativ limita învățământul secundar la gimnaziile și licee - pentru băieți și școli secundare - pentru fete, fiecare organizat pe două cicluri: patru clase inferioare și patru superioare în cazul băieților, în timp ce pentru fete se adaugă un singur an ciclului inferior. Ultimii patru ani de învățământ erau dedicați specializării în științe reale, clasice sau fizico-naturale.

Contribuția unor intelectuali transilvăneni în promovarea culturii românești în Dobrogea până la 1878 a avut un puternic ecou, așa încât unirea din acel an urma să fie de fapt mai mult o chestiune de formă și de recunoaștere internațională. Constantin C. Giurescu numea acest teritoriu un spațiu de „*etnogeneză românească*”, referindu-se în primul rând la momentul afirmării naționale.²⁴

BIBLIOGRAFIE selectivă

- Albotă, Mihai, *Istoria învățământului tulcean de la începuturi până în anul 2007*, Editura, „Școala XXI”, Tulcea, 2008;
- Ariton, Nicolae C., *Tulcea la 1870 – Adevărata viață a lui Nifon Bălășescu, Ismail Bey și Charles Hartley*, Editura Tulcea, 2012;
- Bălășescu, Nicolae Nifon, *Românii din Dobrogea*, în „Biserica și Școala”, an I, Arad, 1877, 11/23.XII;
- Bitoleanu, Ion, Dumitrașcu, Gheorghe, *Românii din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, în „Revista de istorie”, 29, nr. 6, 1976;
- Drăgoi, Preot Eugen, *Ierarhi și preoți de seamă la Dunărea de jos 1864-1989*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1990;

²³ A se vedea: Legea învățământului secundar și superior (mai ales reformele propuse de Spiru Haret, apărută la 23 martie 1889).

²⁴ Constantin C. Giurescu, *Știri noi despre străromânii din Dobrogea*, în „Tomis”, nr. 12, 1967.

- Druche, Ionuț, *Slujitori ai Bisericii – întemeietori de școală românească în Dobrogea*, în „Lumină Lină”, nr. 1, decembrie 2010;
- Dumitrașcu, Gheorghe, *Intellectualii români din Dobrogea înainte de 1878. Studiu statistic*, în „Pontica”, 18, Constanța, 1985;
- Dumitrașcu, Gheorghe, Lascu, Stoica, *Românii între Dunăre și Mare solidari cu dezideratul înfăptuirii unității naționale a tuturor românilor* în „Revista muzeelor și monumentelor. Muzeu”, XX, 1983, nr. 10;
- Giurescu, C. Constantin, *Știri noi despre străromânii din Dobrogea*, în „Tomis”, nr. 12, 1967;
- George, Codreanu, *Clerici Dobrogeni din Perioada 1878-1918 și vocația lor pastoral misionară și culturală*, în *Cercetări de Teologie Istorică și patristică*, vol. III, Editura Vasiliana_1498, Iași, 2017;
- Helgiu, V., *Școala românească din Dobrogea de la înființare până la 1938. Monografie*, Constanța, 1938;
- Ionescu de la Brad, I. *Excursiune agricolă în Dobrogea*, Constantinopol, 1850, traducere în „Analele Dobrogei”, III, Constanța, 1922, nr. 1;
- Maior, Livia, *Tradiții reînnoite ale normaliştilor și istoricilor constănțeni*, în *Colegiul Pedagogic Constantin Brătescu. Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Editura Poligraf, Constanța, 1993;
- Mateescu, Tudor, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea la 1872* în „Glasul Bisericii”, XXXIII, București, 1979;
- Idem, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1986;
- Popescu, Preot Nicolae M., *Preoți de mir adormiți în Domnul*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1942
- Platon, Maria, *Dezvoltarea culturală între 1878 și 1918*, în *Istoria românilor*, vol. VII, tom. II, *De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, București, Editura Enciclopedică, 2003;
- Platon, Gh., *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980;
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, ediția a II-a, 1994;
- Rădulescu, Adrian, Bitoleanu, Ion, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, 1979;
- Runcan, Nechita, *Studii de Teologie istorică și patristică*, vol. VI, Editura Vasiliana, Iași, 2013;
- Slăvescu, V., *Corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica - 1846-1847*, București, 1943.

Cu privire la definirea procesului istoric parcurs de Dobrogea în anii 1877-1878 și 1913

Prof.univ.dr. Valentin Ciorbea*

În contextul reizbucnirii în vara anului 1875 a „Crizei orientale” prin răscoala antiotomană din Bosnia și Herțegovina, eveniment ce prefigura modificări geopolitice importante în sud-estul Europei, factorii de decizie de la București nu numai că au urmărit cu atenție evenimentele din Balcani, dar s-au implicat, mai întâi diplomatic, și, ulterior, direct, în teatrul european de operații militare al războiului dintre Rusia și Imperiul Otoman.

Ca diriguitor al diplomației românești în primul guvern Ion C. Brătianu (24 iulie 1876 - 24 noiembrie 1878), Mihail Kogălniceanu (3 aprilie 1877 - 24 noiembrie 1878) a solicitat pentru România gurile Dunării și o parte a Dobrogei.¹

Demersul marelui om de stat a deschis, în politica externă românească, o nouă direcție, spre Marea Neagră, în esență, o reorientare spre Dobrogea, care avea ca suport interesele justificate ale Statului român pornit pe calea modernizării, preocupat de accesul spre spațiul maritim cu rol deosebit de deschidere spre căile de transport pe apă, politică având un suport istoric ale cărei baze au fost puse de marii domnitori ai Țării Românești și Moldovei, Alexandru cel Bun (1400-1432), Mircea cel Bătrân (1386-1418) și Ștefan cel Mare (1457-1504). Supuse judecății istorice, demersurile lui Mihail Kogălniceanu relevă, indubitabil, că a urmărit să ferească Dobrogea de disputele ruso-otomane, scoțând-o din cadrul „Crizei orientale” pentru a fi integrată politicii românești.²

Războiul ruso-otoman a început în aprilie 1877 pe două teatre de operații cu valoare strategică diferită, asiatic, secundar, și sud-dunărean, decisiv pentru conflictul armat.

Intrarea României în război s-a făcut la solicitarea comandamentului trupelor Rusiei din sudul Dunării, condus de ducele Nicolae, fratele țarului, care riscau să fie împinse spre fluviu și învinse. Obiectivul participării României la luptele din Bulgaria a vizat confirmarea, pe teatrul de operații, a independenței proclamate de Parlamentul României la 9 mai 1877 și recunoașterea noului statut al țării pe plan internațional. Războiul s-a încheiat la 31 ianuarie 1878, când Imperiul Otoman a solicitat armistițiul, sub impactul victoriilor obținute de trupele ruso-române soldate cu

* Universitatea „OVIDIUS” din Constanța

¹ Mariana Cojoc, *Importanța geopolitică a ținutului dintre Dunăre și Marea Neagră la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în „Dobrogea - repere istorice” /coord. Mihai Lupu/ Editura „Europolis”, Constanța, 2000, p. 124

² Ioan Munteanu, *Interferențe geopolitice la Dunărea de Jos în epoca modernă*, Editura „Pronostic”, București, 1999, p. 76 și urm.

intrarea armatei ruse în Adrianopol și amenințarea forțării Bosforului.

Armistițiul semnat la Adrianopol sub presiunea prezenței unităților ruse prevedea recunoașterea independenței României și acordarea unei despăgubiri teritoriale „îndestulătoare”, fără a preciza ce urma să i se acorde și pentru ce.³ Era clar că Rusia încălca articolul 2 al Convenției pe care o semnase cu România la 4/16 aprilie 1877, ce o obliga „a menține și a face a se respecta drepturile politice ale Statului român, astfel cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum a menține și a apăra integritatea actuală a României”.⁴

Totul avea să se clarifice peste câteva săptămâni la San-Stefano, la 18 februarie/2 martie 1878, unde s-au întâlnit delegațiile Rusiei și Imperiului Otoman pentru a parafa tratatul preliminar, cum l-au definit, document ce are 29 de articole, 6 cu prevederi clare referitoare la România și 8 legate de interesele statale românești.

Tratatul impus de Rusia stipula, la articolul 5, recunoașterea independenței României, iar, la articolul 19, stabilea ca, pentru suma de 1,4 milioane ruble pe care Imperiul Otoman trebuia s-o plătească Rusiei, „sandgeacul Tulcei, adică districtele Kaza, Kilia, Babadag, Hârșova, Küstenge și Medgidia precum și insulele Deltei Dunării și Insula Șerpilor”, să fie date Statului român în schimbul județelor Cahul, Ismail și Bolgrad.⁵ În termen de un an de la ratificarea tratatului, problema apelor și a pescuitului pe brațul Chilia și gura Stari-Stambul trebuia soluționată de o comisie româno-rusă.⁶ România a protestat, respingând trocul, subliniind că, în fapt, Statul român achita datoriile Imperiului Otoman.

După cum s-a remarcat în epocă, Tratatul de la San-Stefano, „conceput cu o dibăcie extremă, executat cu o rară iuțeală”, pune Turcia în inferioritate, la discreția Rusiei, iar echilibrul sud-est european era grav amenințat.⁷

Marea Britanie a atras atenția asupra consecințelor Tratatului de la San-Stefano și a solicitat organizarea unui congres cu participarea Marilor Puteri ale Europei. După o corespondență diplomatică susținută, s-a hotărât ca forumul să aibă loc la Berlin și să fie prezidat de Otto von Bismark, cancelar al Imperiului German.

Rusia și-a prezentat punctul de vedere asupra Tratatului de la San-Stefano într-un document intitulat *Pro Memoria*, prin care a respins acuzațiile aduse după ce preliminariile păcii au fost date publicității. Pentru Dobrogea, *Pro Memoria*, ca izvor istoric, este de semnalat și reținut. Aici se face referire la cesiunea „Dobrogelei către România” (sic) și, astfel, Bulgaria urma să fie separată de Rusia.⁸ Cabinetul de la Petersburg încerca să atenueze temerile Marilor Puteri că Rusia ar avea ca țintă geopolitică instituirea controlului asupra regiunii de sud-est a Europei. Reținem că se face trimitere la Dobrogea, fără a se preciza ce suprafață va fi dată României. În ceea ce privește „retrocedarea Basarabiei române”, Rusia considera că „nu va fi decât o reîntoarcere la un ordin de lucru modificat cu douăzeci și doi de ani mai înainte”.⁹

Congresul de la Berlin a dezbătut și stabilit, după 4 săptămâni, noile raporturi geopolitice la Dunărea de Jos, pe care le-a aprobat și concretizat juridic internațional în Tratatul de la Berlin (1/13 iulie 1878). Conform articolului 46, „insulele formate de Delta Dunării precum și Insula Șerpilor, sandgeacul Tulcei cuprinzând districtele (caza) Kilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Küstenge, Medgidia se vor uni la România. Principatul mai primește apoi ținutul cuprins în sudul Dobrogei de o linie care începe de la Silistra și se termină la sud de Mangalia, pe Marea Neagră”.¹⁰

În ordine cronologică, Tratatul de la Berlin, prin articolul 46, este primul document hotărâtor

³ *România în Războiul de Independență, 1877-1878*/ coord. Ion Coman/ Editura Militară, București, 1977, p. 371

⁴ Apud *Ibidem*, p. 87

⁵ Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, Editura Politică, București, 1971, p. 421

⁶ Romulus Seișanu, *Dobrogea. Gurile Dunării și Insula Șerpilor. Schiță monografică, Studii și documente*, Editura Ziarului „Universul”, București, 1928, pp. 181-182

⁷ Gheorghe Bibescu, *Istoria unei fruntării. România pe malul drept al Dunării*/tradusă din limba franceză de Alexandru Em. Florescu/ Tipografia Curții Regale, propr. F. Göbl. Fii, București, 1883, p. 15

⁸ *Ibidem*, p. 18

⁹ *Ibidem*

¹⁰ Apud *Documente privind istoria României*, vol. 10, București, 1955, p. 377; Sorin Liviu Damean, *România și Congresul de pace de la Berlin (1878)*, Editura „Mica Valahie”, București, 2005, p. 125

al Unirii Dobrogei, dar nu al întregii regiuni în cuprinderea ei geografică. Încă în vara anului 1878, profesorul ieșean Grigore Cobălcescu remarca, prin sublinierea „*Partea Dobrogei cedată României*”, că nu toată regiunea transdunăreană a fost unită la Statul român.¹¹

Pentru ca cititorul mai puțin avizat cu geografia Dobrogei să cunoască situația provinciei transdunărene, precizăm că ea se încadrează, din punctul de vedere al geografiei fizice, între limita nordică, brațul Chilia, la vest - fluviul Dunărea, la est - Marea Neagră, iar, la sud, după opinia geografului Constantin Brătescu (1882-1945), până la marginea Podișului Dobrogean, „*însemnată prin cumpăna apelor ce domină văile scurte dinspre râurile Provadia și Lomul Alb*”.¹² La rândul său, geograful Vintilă M. Mihăilescu (1880-1978), într-un studiu publicat în 1938, preciza că depresiunea dobrogeană se prelungește până la Lom, „*afluent du Danube et la Provadia (petit fleuve côtier) et que sépare aussi le plateau dobrogean au plateau prébalcanique proprement dit*”.¹³

În publicistică și o parte a istoriografiei române, zona de sud a Dobrogei este numită *Cadrilater*, termen preluat din cartografia militară, ce desemna spațiul delimitat de cetățile Silistra, Rusciuk (Ruse), Șumula (Șumen)-Varna, fără legătură cu realitatea istorico-geografică, ci numai cu construcția strategică a celor patru fortărețe, destinate apărării culoarului dobrogean împotriva atacurilor dinspre nord.

Dacă acceptăm termenul de *Cadrilater*, trebuie precizat că România a primit, prin Tratatul de la București, din 10 august 1913, numai zona nordică (județele Durostor și Caliacra), care nu definește un spațiu geografic distinct întrucât este, după cum am văzut mai sus, parte a Dobrogei. Profesorul Gheorghe Munteanu-Murgoci (1872-1925) a atras atenția, încă din 1913, asupra imposibilității suprapunerii termenului de Cadrilater cu teritoriul primit de România. Reputatul geolog și pedolog a subliniat adevărul geografic și istoric: Statul român a luat „*un colț al vechiului cadrilater care nu se poate compara cu vechiul cadrilater milităresc și nu este nici măcar cadrilaterul geografic pe care a vrut să ni-l dea țarul Alexandru al II-lea încă din 1878 în schimbul județelor basarabene românești Cahul, Bolgrad și Ismail*” (sic)¹⁴. Pentru proeminentul publicist dobrogean Ioan N. Roman, Cadrilaterul este parte integrantă a Dobrogei, fiind astfel considerat „*în toate timpurile*”, alcătuind „*împreună cu restul podișului ei și cu înălțimile din nord din județul Tulcea acea unitate geografică aparte care se deosebește de regiunea balcanică de la miazăzi și se apropie, prin întreaga sa structură, de Bugeacul basarabean*”.¹⁵

Denumirea corectă, asumată, de altfel, și de Parlamentul României și consemnată în actul normativ de organizare din 1 septembrie 1914 pentru partea regiunii dintre Dunăre și Marea Neagră ce reîntregea provincia transdunăreană, a fost *Dobrogea Nouă*, prin care se sugera recenta revenire în componența Statului român.¹⁶

Reîntorcându-ne la evenimentele anului 1878 legate de Dobrogea Veche, cum a mai fost numită, precizăm că, în ziua de 14 noiembrie, autoritățile de la București au făcut cunoscute documentele prin care se aplica hotărârea Comisiei senatoriale instituită pentru a analiza corespondența Guvernului României legată de Tratatul de la Berlin. În urma studiului și dezbaterilor, respectiva comisie a dat mandat Guvernului „*de a se supune dispozițiilor Tratatului de la Berlin și în același timp să pună stăpânire asupra Dobrogei și Deltei Dunării*” și teritoriul să fie administrat până la convocarea Constituantei după regulamente.¹⁷

S-a dat publicității *Proclamația domnitorului Carol către dobrogeni*, în care se făcea cunoscut dobrogenilor: „*Locuitori ai Dobrogei, Marile Puteri europene prin Tratatul de la Berlin a unit țara voastră cu România*”. În text, se invoca argumentul istoric al dreptei decizii de la Berlin, subliniind „*locuitorilor de orice naționalitate și religione*” că Dobrogea „*vechea posesiune a lui Mircea cel*

¹¹ G. Cobălcescu, *Considerațiuni asupra Dobrogei*, în Stoica Lascu, *Mărturiile de epocă privind Istoria Dobrogei (1878-1947)*, vol. I (1878-1916), Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, 1999, p. 73

¹² Constantin Brătescu, *Pământul Dobrogei în 1878-1928. Dobrogea. 50 de ani de viață românească* / publicată și tipărită cu prilejul Semicentenarului reunirii Dobrogei/ București, 1928, pp. 8-9

¹³ Vintilă M. Mihăilescu, *Considération géographiques*, în „La Dobrogea”, f.ed., București, 1938, p. 7

¹⁴ Gh. Murgoci, *Țara Nouă: Dobrogea sudică și Deliormanul*, București, 1913, p. 5

¹⁵ I. N. Roman, *Drepturile, sacrificiile și munca noastră în Dobrogea, față de pretențiile bulgarilor asupra ei*, Iași, 1918, p. 57

¹⁶ Romulus Seișanu, *op. cit.*, p. 29

¹⁷ *Ibidem*, p. 184

Bătrân și a lui Ștefan cel Mare de astăzi face parte din România".¹⁸ Al doilea document intern, oficial, al Unirii Dobrogei a fost *Ordinul de zi* adresat militarilor Diviziei active, a căror subunități au început, în ziua de 14 noiembrie 1878, transportarea cu navele Corpului flotei și ale unor armatori ce operau pe Dunăre de la Brăila la Ghecet (Smârdan).

Ordinul subliniază: „*Soldați! Puterile mari europene prin Tratatul de la Berlin a u unit cu România Dobrogea, această veche posesiune a prinților noștri de mai înainte*".¹⁹

Între 1 iulie și noiembrie 1878, Dobrogea a devenit, pentru presa din România și cea de pe plan internațional, „subiectul zilei”. În acest context, momentul **unirii** este redat prin termeni diverși cu semnificații semantice asupra cărora se impune multă atenție, întrucât exced realitatea istorică, așa cum reiese ea din documentele de epocă. Bunăoară, Mihai Eminescu introduce, în textul publicat în ziarul „Timpul” din 19 august 1878, sintagmele „*anexarea Dobrogei*” și „*primim Dobrogea*”.²⁰ Periodicul „Românul” din 4-5 septembrie 1878 a utilizat unitatea semantică „*reocuparea Dobrogei*”.²¹ Mult mai aproape de surprinderea evenimentului istoric a fost inginerul britanic John Trevor Barkley, care, în ziarul „Românul” din 14 decembrie 1878, notează expresia „*încorporarea Dobrogei*”²², corectă, întrucât provincia începuse faza de integrare.

Rezumând cuvintele culese din articole de presă și studiul unor istorici, constatăm că cea de-a doua etapă a construcției statale românești, realizată prin unirea Dobrogei, este surprinsă prin cuvinte și sintagme precum: **unire, reunire, revenire, integrare, reintegrare, retrocedare, anexare, reanexare, cimentare, cesionare, realipire, luare în posesie, ocupare, încorporare, reluare, alipire**.

În mod firesc, se pune întrebarea „*Care este, totuși, termenul care redă adevărul istoric conform izvoarelor de epocă?*” Pentru a clarifica dilema trebuie avută în vedere evaluarea corectă a procesului istoric prin care a trecut Dobrogea în anul 1878. În opinia noastră, provincia transdunăreană a traversat două etape. *Prima* este definită de *Unirea* juridică stipulată de Tratatul de la Berlin. Alte elemente caracteristice sunt legate de pregătirea militarilor Diviziei active ce urma să fie dislocată între Dunăre și Marea Neagră, desemnarea prefectilor și aprobarea actelor normative (regulamente) necesare conducerii activităților administrative. *A doua* etapă, de durată și complexă, a îmbinat *integrarea* completă a dobrogenilor în toate drepturile constituționale (până în anul 1912 dobrogenii nu au beneficiat de dreptul de a avea reprezentanți în Parlament) și *modernizarea*, care este un proces cu evoluție continuă.²³

Apreciem că termenul corect susținut de documente pentru definirea momentului istoric din 1878 în ceea ce privește Dobrogea este **UNIREA** la România. Utilizarea cuvintelor „reunire, reintegrare” ș.a. fac trimitere la statutul Dobrogei ca parte a Țării Românești și Moldovei în Evul Mediu, când provincia a fost cucerită cu armele. La 1878, Statul român avea o altă configurație geografică, rezultată din unirea Principatelor Țării Românești și Moldovei, la 24 ianuarie 1859, prin alegerea ca domn unic a colonelului Alexandru Ioan Cuza. Unirea a fost desăvârșită la 24 ianuarie 1862, când a primit numele de România.

Distinsul istoric academician Ioan-Aurel Pop avea perfectă dreptate când a afirmat, în anul 2015, într-un discurs susținut la Academia Română, că „*numele de Țara Românească este absolut identic cu acela de România /.../ prin urmare, pentru români, numele de Rumânia/România nu este decât o formă a denumirii de Țara Rumânească/Românească adaptată la timpurile moderne dar extrasă din trecut cu rădăcini la trecut și justificată de istorie*”.²⁴

Sub aspect statal, România anului 1878, din punctul de vedere al denumirii, se încadrează aserțiunii academicianului Ioan-Aurel Pop, dar este rezultatul evoluției istorice în toate planurile, care a configurat un stat modern, independent, total diferit de Țara Românească din vremurile lui Mircea cel Bătrân sau Moldova lui Alexandru cel Bun sau Ștefan cel Mare.

¹⁸ Vezi documentul în *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*/ coord. Valentin Ciorbea, Editura Ex Ponto, Constanța, 2008, p. 780

¹⁹ *Ibidem*, p. 781.

²⁰ M. Eminescu, *Anexarea Dobrogei*, în Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 75.

²¹ *Ibidem*, p. 79.

²² *Însemnătatea „încorporării” Dobrogei la România în viziunea inginerului John T. Barkley*, în Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 94.

²³ Vezi Valentin Ciorbea, *Unirea Dobrogei cu România (1878). Reperele integrării și modernizării*, în „Memoriile Secției de Științe Istoric și Arheologice”, Seria IV, tom XXX, 2013, pp. 117-140

²⁴ „Adevărul.ro” 24 februarie 2015. Accesat la 26.10.2018, ora 6:45

Sintagma **UNIREA Dobrogei la România** nu exclude trecutul provinciei transdunărene ca parte a vetrei de formare a poporului român, legăturile milenare pe care le-a avut cu teritoriul din stânga Dunării, manifestările conștiinței etnice a românilor dobrogeni încă înainte de 1878.²⁵ În decursul secolelor, „*dicienii*”, dobrogenii, continuatorii „*fondului daco-roman străvechi*”²⁶, au primit, cu multe decenii înainte de 1878, un aport etnic decisiv prin *mocanii* transilvăneni, *cojanii* munteni și prin moldoveni autentici, „descălecători” în Dobrogea.²⁷

Pe aceste realități și pe cunoașterea istoriei Dobrogei ca parte componentă a Țării Românești sub domnia lui Mircea cel Bătrân s-a afirmat, în scris, încă din 1878, că provincia **a revenit, reunit** ș.a. la România. Procesul istoric, după cum am văzut, este mult mai complex și necesită cunoașterea evoluției lui.

Anul 1913 consemnează *reîntregirea* Dobrogei, ca urmare a Păcii de la București, consemnată în Tratatul de la 10 august 1913, prin care județele sud-dobrogene, Durostor și Caliacra, revin României și, astfel, regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră și-a recăpătat configurația geografică în cadrul statal românesc.²⁸

²⁵ Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, Editura Didactică și Pedagogică, București, p. 12

²⁶ Constantin C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 113

²⁷ D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 126

²⁸ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. VII, Editura Librăriei „Alcalay”, București, p. 243; Gh. Zbughea, *România și războaiele balcanice 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Editura Albatros, București, 1999, p. 180

Figuri reprezentative ale românismului în Dobrogea, după Reintegrare la Țară (1878) - Opreanu, Bănescu, Vulcan, Roman, Sarry, mocanii și aromânii, Brătescu și „Analele Dobrogei” ...

Stoica Lascu

Alegerea acestor nume și tematici – simboluri ale culturii naționale și dobrogene, ale istoriei moderne a spațiului dintre Dunăre și Mare, nu este, firește, întâmplătoare de *Ziua Dobrogei* (14 Noiembrie 1878)¹, în al 140-lea an al Reintegrării Dobrogei la Statul Român.

Prim-ministrul din acea perioadă, Ion C. Brătianu (1821-1891), evidențiasse cu puțin timp înainte, în discursul de la Senat, la 28 septembrie 1878, contextul istoric favorabil, reiterând semnificația drepturilor istorice românești asupra Dobrogei²: „*Desfid să vină oricine cu un singur document, ca să probeze că Dobrogea a făcut parte din statul Bulgariei. Turcia a venit la început de sec. al 15-lea de a luat-o de la noi cu sabia și acum, când s-a luat de la Turcia înapoi, s-a luat iarăși cu ajutorul brațului României. Să nu ni se zică dar că Dobrogea a fost a Bulgariei; noi am posedat-o cu sângele nostru, am pierdut-o cu sabia și acum s-a reîntors (subl.n.) la noi iarăși cu sabia!*” Nu mai puțin exprimă starea reală de fapt N. Iorga, atunci când, într-un discurs parlamentar din 1913, sublinia, în acord, cu liniile-forță ale istoriei românilor, că „*Dobrogea nu o avem de la nimeni, nici de la Rusia, nici de la Europa: o avem de la noi înșine*”.

În mod normal, primul act spiritual cu rezonanță publică pe care și-l propune o asociație culturală – se consemna încă la începutul anilor '90 într-o tânără publicațiune tomitană³, editată de

¹ La 9 septembrie 2015, Camera Deputaților a adoptat – ca for decizional – hotărârea ca 14 Noiembrie 1878 să fie sărbătorită drept *Ziua Dobrogei*. Este data când, la „Brăila, 14/26 Noemvrie 1878”, sunt citite cele două documente semnate de Domnitorul Carol I – *Înalt Ordin de zi către Armată la ocuparea Dobrogei*, respectiv *Proclamațiunea M.S. Domnitorului către dobrogeni* –, iar autoritățile civile și militare trec Dunărea

² Stoica Lascu, *Ion C. Brătianu și Dobrogea*. In memoriam, în „Cuget liber”, III, nr. 382, 1-2 iunie 1991, p. 3

³ Edit., *Însemne memoriale întru cinstirea înaintașilor*, în „România de la Mare”, I, nr. 2/special, 1992, p. 1

Asociația Cultural-Istorică Dobrogeană „România dela Mare” – ar trebui să fie prilejuit de cultivarea cultului marilor personalități, al geniiilor neamului. În ordinea morală și normală a oricărui român civilizat, lipsit de prejudecăți culpabilizatoare, inhibitoare și elitiste – Mihai Eminescu (a poposit la Constanța în iunie 1882, cel care afirma în 1878 că „*Dobrogea e o dependență naturală a Țării Românești*”⁴ și că „*Din punct de vedere istoric, dreptul nostru istoric asupra Dobrogei este incontestabil*”), este mai presus de orice și oricine în spațiul spiritualității permanente a neamului nostru, astfel încât a glosa pe marginea motivației punerii numelui său în fruntea grupului de mai sus mi se pare o împietate.

În spațiul dobrogean, moștenirea cultural-ideatică a lui Eminescu va constitui unul din filioanele consolidării spiritualității moderne românești în această parte a Țării. Iar triada Roman-Vulcan-Sarry, deopotrivă patrioți și adversari declarați cosmopolitismului, ca și pionieri ai culturii, vieții publice și presei dobrogene – ni se pare că răspunde din multe puncte de vedere, criteriilor eminesciene ale unei vieți culturale și naționale proprii românilor transdunăreni. În chip ciudat, destinul a făcut ca viața celor trei figuri reprezentative tomitane să se intersecteze în multe puncte și să se armonizeze, în cele din urmă, în rezultanta atât de nobilă a patriotismului dobrogean, democrației românești, a culturii naționale și prieteniei omenești.

Este de reactualizat, mai întâi, nu fără folos informațional, cel puțin – e de dorit a crede –, un apel făcut public în urmă cu peste un sfert de veac⁵:

Apel pentru ridicarea bustului primului prefect al jud. Constanța (1878-1881; 1882-1883)
Remus N. OPREANU (1844-1908)

În noiembrie 1993 se vor împlini 115 ani de când teritoriul dintre Dunăre și Mare, DOBROGEA, „această veche posesiune a prinților noștri de mai înainte” – cum se sublinia în manifestul Domnitorului Carol I către Armată, „Dat la Brăila la 14 noiembrie, anul 1878” – a „devenit din nou pământ românesc”; se consfințează, astfel, recunoașterea pe plan internațional a drepturilor istorice ale României asupra provinciei ce aparținuse cândva și lui Burebista și lui Mircea cel Bătrân, și în care sălășluiau, din epoca de etnogeneză a poporului român, în chip neîntrerupt, strămoșii noștri.

În tot cuprinsul lunii noiembrie 1878, autoritățile militare și civile române sunt primite de către populația Dobrogei într-o atmosferă de veridică sărbătoare, momentele de bucurie colectivă ale românilor transdunăreni regăsindu-se și la Chiustenge (Constanța) începând cu 23 noiembrie – ziua sosirii armatei și autorităților administrative, în frunte cu prefectul numit – magistratul bucureștean REMUS N. OPREANU.

Personalitatea acestui prim prefect al județului Constanța (1878-1881; 1882-1883) – el respinsese titlul de guvernator al Dobrogei, care i se propusese, în credința patriotică și conștiința că structura administrativă a noului teritoriu trebuie să fie, din primul moment, aidoma celei din restul Țării – a fost recunoscută ca atare atât în timpul vieții sale, cât și în deceniile de după trecerea sa în neființă, la numai 64 de ani; ea era judecată mai ales din perspectiva înrâuririi extrem de benefice a sa asupra organizării și administrației județelor Constanța și Tulcea, a revigorării naționale a populației românești autohtone, a promovării, în același timp, a unei politici de toleranță națională și confesională în spațiul transdunărean al tânărului principat independent din 1877 și transformat în Regat în 1881; era personalitatea, cu temeinice studii filologice și juridice susținute la Pisa și Paris, despre care ziaristul Const.N. Sarry avea să scrie în 1931: „Acela care se va apuca să scrie cândva istoria Dobrogei românești – a Dobrogei revenită la Țara-mamă în urma războiului de neatârnamare din 1877-1878 –, acela, îndată după numele Marelui Căpitan Carol I, al neasemuitului său sfetnic Ion Brătianu și al înțeleptului Mihail Kogălniceanu, va trebui să se oprească neapărat asupra personalității lui Remus Opreanu, cel dintâi guvernator (de fapt, prefect – n.n.) al provinciei noastre”; era acea personalitate – numită de către turcii și bulgarii dobrogeni Babă Opreanu (recte – „tata”, apelativ dat unui tânăr de 34 de ani) – pe care românii transilvăneni, buzoieni, brăileni sau ialomițeni, împrumutându-i în timpul mandatului său prefectorial, mai ales cei din zona Peștera, unde își avea și el o proprietate, o invocau adesea în rugăciunile lor cucernice, de veșnică

⁴ I. Dobrogeanu, *Eminescu: „Dobrogea e o dependență natură a Țării Românești”*, în *Ibidem*, p. 4-5

⁵ *Apud Ibidem*, p. 40

recunoștință: „Doamne, orânduiește ca sufletul ales, plin de bunătate al boierului Opreanu, să fie așezat între cei drepti, că tare bun a fost în viață!”; a fost personalitatea pe larg evocată în 1938 – când se comemorau trei decenii de la moartea sa –, între alții și de către fruntașul național-țărănist constănțean, distinsă figură intelectuală a orașului, avocatul Dan Alecu: „Generațiile au trecut pe rând, nivelând viața provinciei și ridicând-o la înalta formă de astăzi a Dobrogei românești. Din trudnicile începuturi de atunci n-a mai rămas nici o urmă, aproape nici oameni cari să le mărturisească. Dar de atunci și până astăzi – înfruntând generațiile, trecând peste schimbările înfăptuite de vremi, fâlfâind deasupra progresului – a străbătut ca un îndreptar, ca o icoană și ca un simbol personalitatea și opera lui Remus Opreanu, realizată în ceea ce nu cade sub controlul oamenilor, și tocmai de aceea e veșnic, în sufletul provinciei și în sufletele noastre”.

Acestei personalități românești, devenită aproape figură de legendă în istoria modernă a Dobrogei – căreia autoritățile municipale și județene i-au perpetuat, mai de mult, memoria prin atribuirea numelui său unei străzi din Constanța și a unui sat din județ –, propunem, prin urmare, a i se ridica un bust, care să străjuiască clădirea Prefecturii, în vecinătatea bustului primarului Ion Bănescu; a unui monument memorial a cărui dezvelire, la 23 noiembrie 1993, de Ziua Recunoștinței Constanțenilor – IN MEMORIAM ILLUSTRUM CIVIUM TOMITANORUM –, să facă parte integrantă dintr-un program mai larg de manifestări organizate de către autorități cu prilejul aniversării și a 115 ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român.

În ceea ce ne privește, avem credința că Apelul de față va găsi ecoul convenit pe măsura semnificației sale culturale și patriotice, atât în rândurile autorităților și instituțiilor locale și județene, cât și a opiniei publice, a agenților economice și a mijloacelor mass-media, al tuturor celor care simt românește și în acest străvechi colț al pământului înnobilit prin truda și acțiunile înaintașilor noștri. 14 noiembrie 1992

Cei trei corifei români dobrogeni, Roman-Vulcan-Sarry, vin din provincii și teritorii românești ori locuite de români – Ioan N. Roman (1866-1931) era transilvănean născut în Basarabia, Petru Vulcan (1869-1922) era român balcanic, recte – aromân născut în Macedonia, doar Constantin N. Sarry (1878-1961) era dobrogean născut la *Chiustenge* –, realizându-se ca personalități ale istoriei și culturii românești în Dobrogea, cea atât de văduvită de valori ale civilizației românești până la 1878, și care – datorită acțiunii modernizatoare a Statului Român, inițiativelor unor personalități, între care ale celor amintiți sunt preeminente – s-a transformat într-o zonă a Țării dintre cele mai civilizate, cu benefice deschideri și racorduri europene.

Iată, în chip simbolic, unul dintre ei, dobrogeanul get-beget Sarry – care nu se va considera, el însuși, decât român, în ciuda originii sale grecești – a văzut lumina zilei tocmai în anul reintegrării Dobrogei la Țara-mamă, de unde, poate, și dragostea mistuitoare pentru dobrogeni și românism a marelui ziarist și patriot care a fost directorul proprietar al ziarului „Dobrogea jună”⁶; iată, în privința datelor de naștere ale lui Roman și Vulcan sunt aceleași neconcordanțe – perpetuate ca atare de istoria literară și acceptate de ei înșiși ca atare; amândoi au venit în Dobrogea cam în aceeași perioadă, spre finele veacului al XIX-lea, amândoi punându-se în slujba istoriei și culturii dobrogene, devenind, curând, și prieteni nedespărțiți – tot așa cum Vulcan va fi cu Sarry, iar acesta din urmă va fi nu chiar dintr-un început, este adevărat – și cu Roman; vor constitui, așadar, o triadă dobrogenistică și prietenie exemplară întru românismul promovat de un grec, un transilvănean și un aromân, o triadă dobrogenistică a românismului militant; toți trei vor constitui, în același timp, modele de exemplar comportament – în calitate de români civilizați – față de minoritățile naționale

⁶ A se vedea – Doina Oteliță, *Românii de peste hotare în paginile „Dobrogei jună” la început de veac*, în „România de la Mare”, I, nr. 2/spécial, 1992, p. 35; L. Stoica, *Lumea lui Gutenberg la Constanța în vremea lui Sarry*, în *Ibidem*, pp. 37-39; Angela-Anca Dobre, *Un ziar, document al Dobrogei: Dobrogea Jună*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați. Seria Istorie”, XV, 2011, pp. 55-68; Gelu Culicea, Alina Sin (Ivanovici), Iuliana David, *Dobrogea Jună. Caleidoscop*, Ex Ponto, Constanța, 2017 /498 pp./ De asemenea - Stoica Lascu, *Mărturiile de epocă privind istoria Dobrogei (1878-1947)*, vol. I (1878-1916) (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța. *Bibliotheca Tomitana II*), f.e., Constanța, 1999, doc. 163, 166, 167, 193, 196, 197, 199, 200, 218, 223, 225, 239, 243, 245, 246, 247, 278, 279, 281, 283, 287, 288, 289, 291, 295, 301, 304, 307, 308, 316, 321, 322, 324, 325, 342, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 360, 364, 366, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 379, 382, 386, 387, 389, 390, 397, 398, 404, 408 (63 de articole reproduse din „Dobrogea jună” din totalul de 430; în substanțialul *Caleidoscop* menționat nu se face vorbire despre acest volum și nici despre alte lucrări ce s-au referit la acest ziar ori la directorul-proprietar)

din Dobrogea, promovând concepții de o modernitate europeană tulburătoare de actuală astăzi, mai ales pentru acea parte a elitei intelectuale românești, cosmopolite, ce pare să fi descoperit, ea, America; e, însă, o descoperire ceva mai veche – și apelul fie numai și la modesta activitate a triadei dobrogene amintite va avea darul, prin recurgerea la izvoarele culturii și politicii noastre naționale, să fim mai puțin tributari exclusivismului mental continental; și, firește, exemple de acest fel sunt furnizate de toate regiunile și în toate epocile României moderne...; nu mai puțin semnificativă este manifestarea triadei Roman-Vulcan-Sarry în planul formării unor curente democratice în cadrul opiniei publice, activ civice și patriotice, militantismul lor – în cel mai curat sens al unui cuvânt ce poate părea, unora demonetizat printr-un abuz de folosință până nu demult – fiind exemplar pentru generațiile de astăzi ale unei țări ce-și caută modele proprii societății civile în curs de re-constituire; în sfârșit, publicistica activă a lor se poate constitui de asemenea, într-un model istoric pentru tinerii jurnaliști postdecembriști – motiv pentru care am rezervat – *se arăta tot în editorialul amintit* – mai multe pagini ziaristului Const.N. Sarry, „patriarhul”⁷ presei dobrogene până în deceniul al cincilea, figură deloc prezentă în istoriografia dobrogeană postbelică – de aceea, o facem acum, ca prim și necesar act reparatoriu, publicistica celor trei, stând sub semnul pilduitor al lui Eminescu – la care vor face și dese referi –, va încorpora o mare doză de responsabilitate civică și națională, constituindu-se prin ea însăși, de cele mai multe ori, ca un elevat act de cultură și formare a conștiinței publice a dobrogenilor.

Petru Vulcan, „răsadul” din Pind – cum îl apelează Const.N. Sarry, prietenul său de statornic –, se stabilește la Constanța în 1897 (un an mai târziu, semnificativ, se va stabili și Ioan N. Roman), ca funcționar la Prefectură. Activitatea sa național-culturală rămâne, dintr-un început, încrustată în istoria spiritualității românești transdunărene⁸: „*Acel ce va scrie, cândva, istoria culturală și literară a Dobrogei, nu va putea trece cu ușurință peste numele și opera lui Petru Vulcan*” – scrie în 1936 revista constănțeană „România dela Mare”. Animator al vieții spirituale din Dobrogea (prozator, publicist, poet, fondator al revistei „Ovidiu”, al unei biblioteci publice), el a fost un desțelinător, un valoros „precursor” într-o zonă a Țării văduvită de cultură națională. „*Literatura românească, pentru care însuși ogorul țării nu a fost puțin primitiv, a avut [la Constanța] un teren și mai puțin, chiar slova românească era necunoscută. Închipuiască-și oricine cu ce curaj trebuia înarmat, de ce convingeri trebuia însuflețit scriitorul, care, avându-și zilele cuprinse de grija pâinii copiilor de acasă, era obligat să-ți sacrifice nopțile și ultimul ban, pentru ca să editeze acum douăzeci-treizeci de ani – scria Constantin N. Sarry în 1936 – o carte în Dobrogea. Ei bine, Petru Vulcan a avut și curajul și convingerea de a întreprinde o asemenea operă, făcând să apară o serie de publicațiuni și volume și să le bage cu sila pe gât (expresia e perfect adevărată) unui public, cari în cele din urmă a început a prinde gustul lor și prin aceasta și pe cel al cititului scrierilor românești*”.

Ioan N. Roman⁹, avocat, publicist, poet, istoric, om politic, face parte din acea pleiadă de fii adoptivi ai ținutului românesc dintre Dunăre și Mare, pe nedrept uitați/ocultați o perioadă, cărora însă recunoștința generațiilor de azi este pe măsura incontestabilelor lor merite național-culturale¹⁰,

⁷ St. Lascu, *Const.N. Sarry - dimensiunea europeană a unui mare publicist român*, în „România de la Mare”, I, nr. 2/special, 1992, pp. 26-33; Romeo Profit, *L-am cunoscut pe Constantin N. Sarry*, în *Ibidem*, p. 34

⁸ A se vedea - Alex. Pindean, *Petru Vulcan - animator al vieții spirituale din Dobrogea*, în *Ibidem*, pp. 16-18; Cristina Marinescu, Gigi Drăghici, *Petru Vulcan și aromânii în revista „Ovidiu”*, în *Ibidem*, p. 19

⁹ A se vedea - Ioan N. Roman, *Despre Dobrogea și dobrogeni*. Ediție îngrijită și introducere [pp. 7-13] de Virgil Coman. Postfață [pp. 148-159] de prof. univ. dr. Radu Ștefan. Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la reintegrarea Dobrogei la Statul Român, Constanța, Ex Ponto, 2008 /160 pp./ (este o „ediție steoretipă” ce reproduce patru studii apărute, în anii 1920-1922, în revistele constănțene „Arhiva Dobrogei” și „Analele Dobrogei”); de asemenea - Ștefan Cucu, Corina Apostolescu, *Literatura în Dobrogea. Dicționar biobibliografic* (Biblioteca Județeană Constanța. *Contribuții la bibliografia Dobrogei*), II, Constanța, f.e., 1999, pp. 70-75; de asemenea, un studiu mai vechi - Stoica Lascu, *Ioan N. Roman (1866-1931)*, în *xxx Comunicări de istorie a Dobrogei* (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie) [Prefață: Adrian Rădulescu], I, f.e., Constanța, f.e., 1980, pp. 159-184 (studiu documentar nereținut/necunoscut de către autorii citați)

¹⁰ După 1989, la Constanța, o stradă și un liceu îi poartă numele, de asemenea Biblioteca Județeană, iar la Medgidia, Casa de Cultură îl are, și ea, drept patron spiritual. Bustul însă (dezvelit în 1932; scos de pe soclu în 1957, pentru a i se face loc - *Sic!* - bustului lui Vasile Pârvan), reasezat în 1991 în scuarul din față Bibliotecii, este mai tot timpul agresat de mașini, inscripționarea este absolut deficitară (nu se distinge, practic, nimic); dacă s-ar face un sondaj cu trecătorii din preajmă, este îndoielnic că sunt mulți care cunosc numele și activitatea „Ilustrului”... (situație analoagă cu cea a bustului medicului Corneliu Dida, poziționat, meschin, la intrarea în Spitalul de Urgență)

civice și patriotice, recunoscute – ca atare – încă de contemporani: i s-a zis, în timpul vieții fiind, „ilustrul”, iar N. Iorga l-a apelat, într-o conferință susținută la Constanța în 1927, drept „patriarhul Dobrogei”, în semn de apreciere și recunoaștere a meritelor sale de autentic fiu al acesteia. Autor de volume privind Dobrogea, promotor, în primii ani ai secolului trecut, al mișcării pentru lărgirea exercitării prevederilor constituționale pentru toți dobrogenii, creator de ziare, Ioan N. Roman s-a făcut remarcat și în anii grei ai Primului Război Mondial – în refugiul de la Iași –, context în care, în amintita conferință, N. Iorga l-a considerat a fi „Sufletul mișcării dobrogenilor refugiați la Iași în tristele clipe ce au urmat tratatului de la Buftea, mișcare ce a avut drept obiectiv împiedicarea cedării Dobrogei”. Respectiv, în toamna aceluiași an, când victoria Aliaților pe Frontul de Vest apărea neîndoielnică, el a fost însărcinat de Ion I.C. Brătianu, acum din nou prim-ministru, „cu redactarea unui memoriu asupra drepturilor noastre la stăpânirea Dobrogei” – memoriu „care, imprimat în grabă, a fost distribuit bărbăților politici care ne-au reprezentat la Conferința de pace de la Paris”.

Întreaga acțiune patriotică întreprinsă de Ioan N. Roman la Iași în 1918, denotă o activitate febrilă din partea unui autentic și iubitor fiu al Dobrogei, de un neobosit și pătimaș apărător al integrității și drepturilor naționale ale Statului Român. Ceva mai târziu, Ion I.C. Brătianu, exprimându-și mulțumirea față de promptitudinea cu care apărătorul intereselor Dobrogei terminase de redactat memoriul, i-a spus acestuia, întâlnindu-l pe culoarele Parlamentului: „Acolo, la Iași, în vremuri de restriște, ne-am verificat sentimentele față de țara aceasta. Nu voi uita niciodată fapta d-tale, domnule Roman. Dobrogea îți va fi deapuri recunoscătoare”.

Încununarea activității lui Ioan N. Roman pentru democratizarea vieții publice în Dobrogea (el se va stabili aici, ca avocat, în toamna anului 1898) avea să se concretizeze în 1905 prin apariția la Constanța (Tipografia „Ovidiu” H. Vurlis) a unui foarte prețios și necesar volum documentar – *Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei* (160 pp.). O astfel de lucrare era puternic resimțită de către locuitorii celor două județe, mulți dintre ei veniți de peste Dunăre sau de peste Carpați și necunoscând amănuntele istoriei recente a Dobrogei, din care cauză nu aveau posibilitatea să decanteze adevărul evoluției juridice și politice dobrogene, a stării de fapt reale ce domnea în această regiune; studiul era de folos și românilor din stânga Dunării, care erau astfel puși pentru prima dată în cunoștință de cauză cu istoria recentă a pământului românesc dintre Dunăre și Mare. Foarte documentată, având un stil sobru și expunere concisă, cartea trece în revistă etapele istorice ale evoluției Dobrogei după 1877, situația etnică a acesteia, conjunctura în care s-a votat în 1880 *Legea de organizare a acesteia. Progresele realizate de către dobrogeni* – așa este chiar intitulat un capitol (pp. 122-136) – sunt recunoscute de către I.N. Roman drept „într-adevăr uimitoare – atât din punct de vedere economic, cât și din punct de vedere cultural, în cursul ultimului pătrar”.

Memoria lui Ioan N. Roman avea să fie întreținută de către contemporani atât prin dezvelirea unui bust (în 1932; sculptor – I.C. Dimitriu-Bârlad), cât și prin instituirea de către familie a Premiilor Cultural-Literare „Ioan N. Roman” (acordate poezilor Grigore Sălceanu și Vasile Voiculescu, prozatorului George Banea și monografistului C.D. Constantinescu-Mircești). În anii postbelici, readucerea în conștiința dobrogenilor a celui care a fost Ioan N. Roman¹¹ este datorată, mai întâi, regretatului profesor Enache Puiu, într-o exegeză găzduită în revista „Tomis” (1967), urmată, mai apoi, de articole semnate de Constanța Călinescu, Rodica Florea ș.a.; deschiderea, într-o nouă formulă tematică, a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, la 25 decembrie 1977, va însemna și rezervarea unui mic spațiu, aparte, dedicat lui Ioan N. Roman.

Sunt, toate acestea, doar câteva posibile conotații asupra motivațiilor care ne-au determinat să închinăm un număr special al „României de la Mare” personalităților cărora am găsit cuviincios a le immortaliza memoria în spațiul tomitan prin plăcile de marmură puse cu prilejul zilei de 23 Noiembrie 1878, atunci când câțiva intelectuali constănțeni și-au cinstit înaintașii sub emblema IN MEMORIAM ILLUSTRIM CIVIUM TOMITANORUM.

La 23 noiembrie 1992, *Asociația Cultural-Istorică Dobrogeană „România de la Mare”* a dezvelit patru plăci memoriale:

În acest loc s-a aflat „Hotel d’Angleterre”, la mansarda căruia a locuit zece zile, în iunie

¹¹ Adrian Tomitan, *Ioan N. Roman – „ilustrul” și „patriarhul” Dobrogei*, în „România de la Mare”, I, nr. 2/special, 1992, pp. 6-12

1882, MIHAI EMINESCU (1850-1889), *Poetul Național al românilor*. (Placă memorială pe fațada fostului Hotel „Intim”, str. N. Titulescu nr. 9.)

În acest loc s-a aflat casa în care a locuit, în perioada 1908-1931, IOAN N. ROMAN (1866-1931), avocat, poet, publicist, om politic, istoric, numit de N. Iorga „patriarhul Dobrogei”. (Placă memorială pe fațada fostului Magazin „Romarta copiilor” din bd. Tomis, vis-à-vis de Parcul Teatrului; ulterior, placa a fost înlăturată – *Sic!* – de către noul proprietar al clădirii, prin „reamenajarea” calcanului...)

În această casă a locuit, în perioada 1907-1922, funcționarul român, născut în Macedonia, PETRU VULCAN (1869-1922), poet, romancier, publicist, animator al vieții culturale din Dobrogea. (Placă memorială pe fațada casei din str. Decebal nr. 31, colț cu str. Răscoalei din 1907.)

În această casă s-au aflat, în perioada 1923-1944, tipografia și redacția ziarului „DOBROGEA JUNĂ” (1904-1944, cel mai important ziar interbelic dobrogean, condus de Constantin N. Sarry. (Placă memorială pe fațada imobilului din str. Răscoalei din 1907 nr. 27, colț cu str. C. Brătescu.)

Un an mai târziu, în 1993, la aniversarea Centenarului Școlii Normale din Constanța, ni se incumbă ca o îndatorire de suflet a reitera, într-o sinteză evocatoare, cunoscute jaloane și posibile noi articulații circumscrise personalității a două reprezentative figuri a căror activitate este nemijlocit și benefic legată de înființarea și dezvoltarea acestui secular așezământ instructiv-educativ al Dobrogei – profesorul-revizor școlar și omul politic Ion Bănescu (1851-1909) și profesorul de Geografie și publicistul Constantin Brătescu (1882-1945)¹².

Primul face parte din generația apostolilor românismului în Dobrogea după 1878, a întreprinzătorilor și intelectualilor care, în această parte nouă a României independente, s-au constituit în adevărați fermenți ai modernizării structurilor economice și politice ale acesteia, diriguitori veritabili ai culturii și învățământului național, modelatori ai unei conștiințe civice moderne, întemeiată pe cultivarea tradițiilor românești și cu o lipsită de prejudecată propensiune spre contemporaneitate a ideilor și mentalităților europene ale timpului; era pleiada dobrogeană căreia i-au conferit strălucire nume ca Ion Bănescu, avocatul Ioan N. Roman, proprietarul Constantin Pariano, ziaristul Constantin N. Sarry, funcționarul și publicistul Petru Vulcan, agentul silvic și directorul de gazetă Petre Grigorescu, ofițerul și istoricul-geograf Marin Ionescu-Dobrogianu – și, desigur, lista se poate întregi cu alte nume pentru care propășirea Dobrogei întru românism și pe coordonatele civilizației europene se constituie într-un țel al întregii lor vieți; ale unor existente umane îngemănate, fortuit ori nu, cu destinul modern al pământului dintre Dunăre și Mare – Dobrogea.

Fără îndoială că la nașterea băiatului lor, în 1851, la Roman, Gheorghe și Maria Bănescu nu vor fi bănuit că din casa unui modest funcționar moldovean avea să-și ia zborul viitorul primar al unei mari metropole dobrogene. Până a se stabili aici, tânărul Ion Bănescu urmează studiile secundare la Iași, iar apoi beneficiază de o bursă spre a-și continua pregătirea superioară la Berlin, unde studiază Dreptul și Literalele. Reîntors în țară în 1870, este o perioadă revizor școlar în județele Cahul, Bolgrad și Ismail, pentru ca la 24 februarie 1879 să fie numit „subrevizor școlar pentru școlile din Dobrogea”, cu însărcinarea „ca uzând de toată inteligența și activitatea dvs. să faceți a se înființa și funcționa cu o oră mai înainte școlile publice românești în toată circumscripția dvs. Punând în fine toată încrederea în dvs. sunt sigur dinainte că veți corespunde pe deplin acestei încrederi” – se exprima optimismul în adresa Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Anii care vor urma vor dovedi că a fost, într-adevăr, o alegere benefică pentru învățământul dobrogean, probitatea profesională, onestitatea, puterea de muncă și experiența organizatorică căpătată în județele sud-basarabene, cedate Rusiei în 1878, arătându-și roadele. Meritul său este cu atât mai mare cu cât starea materială și o structură organizatorică a școlilor practic nu existau,

¹² Stoica Lascu, Constantin Vitanos, *Dimensiuni naționale în activitatea publică și științifică a dobrogenilor Ion Bănescu și Constantin Brătescu*, în Stoica Lascu, Constantin Vitanos (coord.), *Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Valori ale civilizației românești în Dobrogea*. Volum dedicat Centenarului Școlii Normale „Constantin Brătescu” și aniversării a 115 ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român (Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Asociația Cultural-Istorică Dobrogeană „România de la Mare”), f.e., Constanța, 1993, pp. 113-148

întreaga rețea urmând a fi constituită acum, în condițiile deosebit de grele ale lipsei personalului didactic calificat. Ion Bănescu nu disperă și în ciuda tuturor impedimentelor – inclusiv a multor reclamații privind onestitatea sa morală –, biruind distanțe și mentalități aculturale, izbuteste să pună bazele unui adevărat învățământ românesc în Dobrogea. Rememorind acele vremuri de adevărat apostolat dobrogean, institutorul I. Costacea își amintea în 1909: „*pare că-i văd și acum, umblând cu căruța de Dobrogea cu instrumente pentru tras pe teren planurile primelor localuri de școli în această parte a țării care și astăzi sunt și vor rămâne o dovadă nepieritoare de activitate neîntrecută a sa. Autoritar și sever, când era vorba de împlinire a datoriei, blând și bun, când vedea că corpul didactic dobrogean îl urmează, Ion Bănescu, ca prim apostol al luminării poporului în Dobrogea (o hiperbolizare de înțeles din partea unui fost colaborator, rostită în fața catafalcului celui care fusese Ion Bănescu – n.n), ne-a învățat pe toți să ne îndeplinim misiunea sfântă în această parte a țării, de la un capăt până la celălalt al Dobrogei, fără a fi înjosiți, fără a fi pedepsiți, ci numai din spiritul de imitație a luptei și muncii sale fără preget și a idealului național, pe care nu neglija a ni-l pune veșnic în vedere în toate procesele-verbale de inspecțiune*”.

Între succesele școlare cele mai însemnate – se înscrie și înființarea Școlii Normale din Constanța, „de învățători și institutori”, în 1893; că această inițiativă îi aparține o va mărturisi, la catafalcul său, în noiembrie 1909, ministrul Instrucțiunii Publice de atunci, cunoscutul om politic Take Ionescu: „*A lucra cu Bănescu a fost pentru mine o adevărată mulțumire, ori de câte ori de soartă mi-a fost dat să se folosească țara de experiența și de entuziasmul lui. Ministru al Instrucțiunii Publice, Bănescu m-a făcut să înființez Școala Normală din acest oraș*”; profesor aici, Ion Bănescu a fost, totodată, și primul ei director, demnitate în care este întărit și în toamna lui 1895. Anul școlar 1895/1896 a fost, din păcate, și ultimul în care a funcționat școala – fiind desființată din rațiuni bugetare, iar elevii mutați la instituția omonimă din Câmpulung Muscel. Era, în fapt, o pierdere serioasă pentru învățământul dobrogean, ce se găsea în mare suferință din lipsa cadrelor didactice învățătoarești, manevre politicianiste privând provincia transdunăreană de un mijloc sigur în continua dezvoltare a învățământului. Cât a existat, școala a funcționat într-un local închiriat situat la intersecția străzilor Justiției (azi, str. Mihai Viteazul) cu str. Luminei (azi, str. Constantin Brătescu) (*sic!*). Tradiția pregătirii învățătorilor la Constanța este reluată în 1912, când școala se redeschide sub titulatura *Școala Normală de Învățători*, pentru ca în 1919 să se înființeze și *Școala Normală de Învățătoare*.

În ceea ce-l privește pe Ion Bănescu, el va continua să predea diverse discipline (Geografia, Istoria, Limba Franceză, Dreptul) la unicul Gimnaziu din oraș, înființat în 1896 și transformat de-abia în 1911 în Liceul „Mircea cel Bătrân” (până atunci Constanța neavând nici o școală secundară!). Foștii elevi îl rețin ca un pedagog cu har, cu real tact și știință a apropierii tinerilor dobrogeni, în personalitatea căroră influența sa este, de cele mai multe ori, puternic încorporată: „*Ca profesor și director, nu era numai pedagogul treptelor formale, ci pe lângă aceasta căuta să zidească în sufletul tineretului școlar nețărmurita dragoste de patrie (subl.n.). Mi-aduc aminte, că în timpul uneia din prelegerile sale, aceasta era prin 1900, ne-a spus nouă, celor din clasa a V-a, următoarele: «Băgați bine de seamă, căci cine stăpânește cultura, stăpânește lumea, deci cultivați-vă, ca să se întărească patria!»*. Cât adevăr se desprinde din aceste vorbe și câtă putere de convingere aveau asupra noastră, elevii săi”. Nu era doar pedagog și revizor; în peregrinările sale prin județ, el se arată deopotrivă interesat de trecutul istoric al Dobrogei, devenind și unul dintre primii și marii colecționari, fiind un ajutor prețios pentru arheologia românească a timpului; întocmește chiar și rapoarte de specialitate către Muzeul Național de Antichități, este un apropiat al profesorului Gr. Tocilescu și, în același timp, se dovedește a fi un bun cunoscător al etnografiei regiunii; de altfel, pentru lucrarea *Harta etnografică a Dobrogei* este medaliat de Secția Științifică a Academiei Române. „*Încă din 1894 el a întocmit pentru mine o carte etnografică a Dobrogei – avea să o mărturisească tot Take Ionescu –, sat cu sat, ca să-mi dovedească puterea elementului românesc în această provincie. Bănescu nu devenise dobrogean cu scăderea sentimentelor lui de român, ci dimpotrivă, din belșugul sentimentelor lui românești eșise încrederea lui deplină în lealismul noilor noștri supuși și în sincera lui iubire pentru patrie*”.

Ion Bănescu nu a fost doar profesor și revizor școlar, n-a fost doar un om al școlii dobrogene – ci și un cetățean adânc implicat în viața publică, în primul rând a orașului Constanța.

Calitatea de edil al urbei tomitane îl va propulsa, prin rezultatele obținute, între cei mai de

seamă primari constănțeni din secolul al XX-lea. A fost în două rânduri în fruntea Primăriei; o dată pentru scurtă vreme, în prima jumătate a anului 1900, iar apoi pentru o perioadă de doi ani (februarie 1905 - aprilie 1907). Ca primar al Constanței – în timpul guvernării conservatoare, în 1908-1909, el fiind sufletul taciștilor constănțeni –, Ion Bănescu se remarcă prin modernitatea și îndrăzneala ideilor privind sistematizarea orașului; a unei localități cosmopolite, inclusiv din punct de vedere arhitectural, în care interesele individuale ale comercianților din orașul vechi, circumscris zonei peninsulare, prevalau în activitatea edilitară a numeroșilor predecesori la Primăria Constanței; or, Ion Bănescu este întâiul dintre primari care proiectează, și transpune în practică, un plan coerent de structurare a orașului pe zone funcționale, sistematizare pornită împotriva chiar a unora dintre concetățeni, a unor oameni politici și publiciști prea puțin dotați cu viziunea de mare anvergură, de tip realmente european, a energicului primar din anii 1905-1906-1907. De numele său se leagă și odiseea construcției *Cazinoului* – în zona în care mai fusese, în perioada 1880-1902, o construcție din lemn, o *cazină*, cum era apelată, spațiu pentru spectacole de teatru și baluri, întâlniri ale protipendadei constănțene și loc de recreare a turiștilor.

În conștiința constănțenilor – și a cunoscătorilor din întreaga țară – activitatea și prestigiul de edil al lui Ion Bănescu îl vor propulsa, în primul rând, prin identificarea sa cu părintele *stațiunii Mamaia*. Într-adevăr, din inițiativa și la insistențele sale, Consiliul Comunal hotărăște, în 1905, crearea unei viitoare stațiuni pe limba de nisip din nordul orașului, cu o suprafață de 193 ha, cedată gratuit Primăriei de către Ministerul Domeniilor și Agriculturii, ca urmare a demersurilor personale ale titularului acesteia. Până atunci, principala plajă a orașului era situată „La Vii”, spre faleza sudică, într-o zonă cu vegetație abundentă – respectiv, în perimetrul de astăzi al Abatorului și al Farului, de-a lungul bd. 1 Mai, acolo unde se afla și Fabrica de Bere „Gruber”; legătura cu orașul propriu-zis era facilitată, din 1883, de o cale ferată. Mutarea acestei plaje se impunea însă ca urmare a construcției extinse a Portului, demarată în 1899, și lui Ion Bănescu îi aparține fericita alegere a noului amplasament. Era o idee îmbrățișată de mulți localnici și rapid popularizată în presă: „*Apogeul sezonului de băi și vilegiatură la Constanța a fost atins și datorită lăudabilei inițiative a primarului Ion Bănescu (subl.n.) de a muta băile la superba plajă Mamaia*” – cum consemna gazeta bucureșteană „*Dimineața*” în vara lui 1905.

În semn de omagiu, amintirea (încetează din viață în 1909¹³) îi va fi pilduitor reîmprospătată generațiilor în deceniile ce vor urma, până în zilele noastre; încă în 1911, sculptorul Dimitrie Paciurea îi immortalizează chipul, executând un bust turnat în bronz – într-o compoziție de o sobrietate clasică, odihnită, senină, detașată parcă de toate frământările Cetății. Motive obscure însă, de natură politicianistă, vor amâna până în iunie 1916 amplasarea acestui însemn memorial-simbol al Constanței, de abia acum, în ajunul intrării României în Războiul Reîntregirii Neamului, având loc dezvelirea bustului; amplasarea s-a făcut pe terenul din fața Bisericii „Adormirea Maicii Domnului” (astăzi – amplasată în Parcul Sediului Administrativ al județului și municipiului).

În Dobrogea, una din preocupările autorităților județene și locale, mai ales a celor două orașe reședință de județ, Constanța și Tulcea, a opiniei publice și a liderilor ei a fost întărirea ponderii naționalității române.

În 1878, între Dunăre și Mare locuiau, alături de români, și mulți alogeni, iar la orașe comerțul, mai ales, se află în mâinile acestora. Vor apărea, de aceea, în presă, numeroase articole ce pledează pentru o politică de atragere în Dobrogea a cât mai multor români – atât din restul Țării, cât și din rândul românilor care trăiau în Austro-Ungaria (mai ales în Transilvania) sau Imperiul Otoman (respectiv, în Macedonia, Epir și Tesalia).

În așezările rurale, însă, prezența românilor s-a resimțit mult mai puternic; în afara satelor locuite de români și în timpul perioadei otomane, autoritățile permit așezarea a câtorva mii de familii de țărani – dar și învățători, preoți, mici comercianți –, care, împrăștiți, vor asigura tăria românismului dobrogean: „*Noi, românii, populat-am pustietățile întinse ale Dobrogei, schimbat-am fața acesti pământ, ridicat-am pe cât ne-a fost cu puțință nivelul primitiv al agriculturii – arăta gazeta contănțeană „Santinele Dobrogei” în aprilie 1894 – și dezvoltat-am viața economică sub*

¹³ Este înhumat în Cimitirul Central, „cetățenii recunoscători” înălțându-i un impozant monument funerar (neîngrijit, din păcate, astăzi - sarcina căzând, moralmente și civic, în seama Primăriei - al cărei cap a fost - și a Colegiului Național Pedagogic „Constantin Brătescu” - al cărui fondator a fost)

toate raporturile”.

Au populat Dobrogea români veniți din toate provinciile istorice și teritoriile locuite de frații din Balcani: „S-au strâns aici, pe acest colț de pământ, alipit la Coroana României – spunea, la Constanța, fruntașul politic Take Ionescu, în 1908 – români de pretutindeni. Văd mocani veniți de peste munți, văd dintre aceia cari odată cu domnia au părăsit [în 1878] Basarabia, văd și o puternică colonie de macedoneni care au adus aci îndemânarea la comerț, muncă fără preget. Toți aceștia, împreună cu autohtonii și cu cei care am venit de dincolo de Dunăre, au încheiat poporul românesc de aci, imagine a românismului întreg (subl.n.)”.

Într-adevăr, românii transilvăneni – *mocanii*¹⁴, crescători de vite în spațiul dintre Dunăre și Mare¹⁵ – vor reprezenta filonul prețios al românismului în Dobrogea¹⁶, ei fiind atestați, prin fenomenul de transhumanță, cu secole înainte: „*mocanii sunt aceia cari au adus cu ei sentimentul național în Dobrogea (subl.n.), astăzi ei formează stratul cel mai rezistent contra atacurilor străinilor și mulțumită lor a străbătut limba românească și tăria națională între elementele străine din Dobrogea. (...) dacă mocanii au pus mâna pe pământul dobrogean, în schimb ei și-au dat sufletul cu drag și au luptat pentru realizarea idealului nostru național. Cine a avut prilejul să viziteze satele din Dobrogea, a avut ocazie să vadă cea mai frumoasă și mai temeinică gospodărie românească înflorește pe locurile pline de bălării și pustii de altă dată! Am văzut și am rămas încântat, inima 'mi bătea cu putere, mă simțeam mai mândru că sunt român privind alcătuirea de sate românești – scria publicistul C. Codru în gazeta constănțeană „Dobrogea nouă”, în anul 1911¹⁷ –, casele mai frumoase, bine împrejmuite, curtea largă plină de tot soiul de păsări, rodnica muncă a omului tenace, dornic de muncă și cumpătat. De felul lor mocanii sunt oameni veseli, primitivi, vorbăreți, abia te cunoaște și casa lor e deschisă pentru ospitalitate. Casa lor!!... Nu-ți vine să crezi că acești oameni cu dare de mână, bogați chiar, își păstrează încă căminul curat românesc. Tot ce vezi în casa lor e lucrat de mâna mocancei și de a fetelor. Evoluția și propășirea satelor din Dobrogea se poate lesne vedea dacă am privi o gospodărie românească. Ea e adevărata oglindă a acestor suflete curajoase, harnice, inteligente, cu un viitor bine definit; și nu poate să nu ne salte inima de bucurie când stăm și comparăm casele mici, cu ferestrele de o palmă, acoperite cu pământ, stricate, ale vechilor locuitori, și casa mândră, luminoasă, înaltă, bogată, veselă, primitoare a transilvănenilor”.*

Cu alt prilej, doi ani mai târziu, în primul număr al publicației tomitane „România Mare”, era adresat un apel *Mocanilor din Dobrogea* (sub semnătura *Dela Săcele*)¹⁸, pentru sprijinirea (bănească, în primul rând) a apariției periodicului cu nume atât de simbolic: „*Mă adresez vouă, acelora ce odată cu turmele voastre ați adus în această provincie chibzuiala și buna ordine; vouă, cari ați știut mai mult ca oricine a trage foloasele libertății ce vi s'au oferit pe vremuri; vouă, cari la adăpostul acestei libertăți – necunoscute pentru voi în pământul sfânt în care v'ați născut – ați știut să dați starea de înflorire economică și culturală de care această provincie se bucură astăzi*”.

Încă din momentul stabilirii și împrumătăririi – ori a cumpărării de terenuri agricole –, după 1878, mocanii s-au dovedit cei mai destoinici cultivatori de pământ, ei având, de altfel, și cele mai mari și mai bine cultivate proprietăți; familiile Blebea, Oancea, Nistor, Popa, Moțoiu, Tomoșoiu, Gologan, Gurgu, Roșculeț, Mandai, Golea – sunt doar câteva din cele care au reprezentat pionierii românismului în Dobrogea, cărora li se cuvine o recunoștință veșnică din partea generațiilor de astăzi¹⁹.

Tot din rândul acestor destoinici români s-au recrutat, după 1900, și tinerii care vor intra în

¹⁴ Lavinia-Dacia Gheorghe, *Personalități mocane în județul Constanța (secolul XIX-începutul secolului XX)*, în „Acta Musei Porolissensis”, XXXI-XXXII, 2009-2010, pp. 71-86. Despre ei în presa dobrogeană, pentru perioada de până la Primul Război Mondial – Stoica Lascu, *Mărturiile de epocă... (doc. 27, 50, 155, 169, 217, 249, 271, 338 ș.a.)*

¹⁵ D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea* (Institutul de Istorie Națională din București), Imprimeria Națională, București, 1946 /238 pp./; Tudor Mateescu, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră* (Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România), f.e., București, 1986 /122 pp

¹⁶ xxx *Pionierii românismului în Dobrogea*, în „Dacia”, XII, nr. 268, 1 decembrie 1925, p. 1; xxx *Kogălniceanu și mocanii în Dobrogea*, în „Marea Neagră”, XIV, nr. 94, 27 februarie 1935: 1; nr. 95, 3 martie 1935: 1

¹⁷ Stoica Lascu, *op. cit.*, pp. 526 (doc. 271)

¹⁸ *Ibidem*, p. 614 (doc. 338)

¹⁹ A se vedea biografiile marilor proprietari rurali, majoritatea originari din Transilvania - Voicu Moțoi, Ion Moțoi, Alexe N. Roșculeț, Alex. S. Steflea, Alexe A. Roșculeț, Ion Tomoșoiu, Ghiță I. Gurău, Ion I. Gurău, Ștefan Popa, în xxx *Marii agricultori din Dobrogea*, în „Dobrogea ilustrată”, III, nr. 3-6, 1912, pp. 10-15; vezi și - Const.N. Sarry, *Costache Oancea*, în „Dobrogea jună”, XXXI, nr. 251-252, 9 noiembrie 1935, p. 1; nr. 253, 11 noiembrie 1935, p. 1; Idem, *Luca Oancea*, în *Ibidem*, XXXII, nr. 240-241, 4 noiembrie 1936, p. 1; N.S. Cărpinișeanu, *Costache Oancea*, în *Ibidem*, XXXI, nr. 253, 11 noiembrie 1935, p. 1

vârtejul vieții politice dobrogene: „*E o generație întreagă de oameni cari se ridică acum – scria, în 1905, funcționarul constănțean (secretar al Primăriei), născut în jud. Vaslui, Ion Adam (cunoscutul literat) (1875-1911) –, energia românească sbucnește aici în Dobrogea, viguros și din belșug. Sunt mocanii ajunși și țărani sălțați (unul dintre ei, Ion Moțoiu, primar al comunei Tașpunar, îi va deveni socru), care toți vor intra mâine în lupta politică (subl.n.)*”²⁰.

La rândul lor, și românii balcanici – *aromânii* sau *macedoromânii* – vor aduce un suflu viguros în Dobrogea, dinamizând viața economică și dând o potență sporită celei cultural-naționale²¹. Atestați în Dobrogea, sporadic, și în timpul perioadei otomane, ei se vor stabili în număr relativ mic – în comparație cu cele câteva mii de familii împrăștiate în județele sud-dobrogene în perioada interbelică –, după 1878, în calitate mai ales de comercianți. În 1897, împreună cu dobrogenii de origine albaneză, ei pun bazele *Societății de Cultură și Binefacere a Românilor Macedoneni și Albanezilor „Ajutorul”*, ca urmare a inițiativei funcționarului și scriitorului-publicist Petru Vulcan – amintit mai sus –, care declara: „*Sunt fericit a vă vedea aci adunați într-un număr așa de mare (circa 200 de participanți – n.n.); aceasta mi-o dovedește – spunea el în cadrul adunării de constituire – că elementul român-macedonean și albanez din Dobrogea, conștient de sine, aspiră la o viață nouă sub cerul senin și binecuvântat al țării-mume, strângându-și rândurile spre a se întări și mai mult de cum este*”. Societatea era condusă de cunoscuți comercianți și funcționari – Tănase G. Dabo (președinte), Vasile Petru și Teohari Nicolau (vicepreședinți), Cosma Duși, Dimitrie Cuvatti, Marin Pirea, Ion Rizescu (membri ai Biroului de Conducere), funcționarul (totodată, poet, prozator, publicist) Petru Vulcan (1869-1922) (secretar), institutorul Gheorghe Biciola (casier) (1865-1937) și Anastase G. Țârlea (casier ajutor) (1867-17 decembrie 1925)²². În adresa delegației către prefectul județului, se arăta că „*românii macedoneni și albanezilor din Dobrogea, dorind a ne lumina generațiile viitoare pe tărâmul cultural, cum și pentru tinerii noștri care se ocupă cu diferite branșe industriale și comerciale, dorind a înființa la timp școli de adulți unde să putem cu reușită alimenta și încălzi sentimentul iubirii către țara mamă (subl.n.), astfel că din acest punct de vedere românii-albanezi să nu fie la discrețiunea elementelor străine naționalității noastre, precumpănându-i în toate punctele de vedere – pentru aceste motive ne-am hotărât a fonda o societate*”²³.

Încă de la început, pretutindeni unde se așezau în Dobrogea – ca și în restul Vechiului Regat, de altfel –, românii balcanici se impuneau drept oameni de competiție și întreprindere economică. (Îndreptățind, peste timp, observația savantului Simion Mehedinți, făcută publică în 1936, ca prefață la monografia lui Anastase N. Hâciu, *Aromânii...: „Aromânii, ca burghezi, ar fi putut împiedica la timp năvala negustorilor și meseriașilor streini în orașele României. Iar în secolul al 20-lea, după întregirea hotarelor Statului Român, ei ar fi fost elementul cel mai potrivit să se măsoare cu insulele alogene din Banat, Ardeal, Bucovina și alte ținuturi, unde stăpânirea dușmanilor ne-a dăruit cu o burghezie atât de pestriță*”.)

Cele 250-300 de familii stabilite la Constanța – unii dintre ei țineau să-și exprime și să-și eternizeze obârșia într-o amintire a generațiilor viitoare, inscripționând-o ca atare pe monumentele

²⁰ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 345 (doc. 169).

²¹ Virgil Coman, *Aromânii în arhivele Constanței la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în Vilică Munteanu, Ioan Lăcătușu (coord.), *Corneliu-Mihail Lungu arhivist, istoric, profesor la 70 de ani*. Ediție îngrijită de..., Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2013, pp. 411-422; Stoica Lascu, *Românii balcanici în Dobrogea. Două studii și mărturii arhivistice inedite. Cu două scrisori către aromânii din județele Constanța și Tulcea*. Lucrare tipărită cu prilejul primului Congres Național al Istoricilor Români (Cluj-Napoca, 25-28 august 2016) (Academia Oamenilor de Știință din România. Secția de Științe Istorice și Arheologice), Editura Etnologică (Colecția de Istorie), București, 2016/276 pp./; Idem, *Documente arhivistice relativ la prezența în Dobrogea a românilor balcanici (1895-1950)*, în „Analele Universității «Ovidius» din Constanța. Seria Istorie”. „Annals of the «Ovidius» University of Constanța. History Series”, 12-13, 2015-2016 [2017], pp. 63-183.

²² Ultimii trei își dorm somnul de veci în Cimitirul Central din Constanța.

²³ *Apud* - Stoica Lascu, *Mărturii de epocă...*, p. 225 (doc. 89).

²⁴ În Cimitirul Central din Constanța, în urmă cu ani au fost depistate următoarele monumente funerare (pot fi și altele) - *Ioan Zamfirescu. Născut în comuna Patisca Macedonia Anul 1842 și decedat la 2 februarie Anul 1909* (este cel mai important monument funerar aparținând unui român macedonean, pentru perioada de până la Primul Război Mondial); *Aici odihnește Teodor Anton și fiul Anton Teodor. Născuți în Macedonia în comuna Nevisca (fără alte date); Aici odihnește de veci rămășițele pământești a lui Cosma Gh. Fundea. Născut în Macedonia satul Gorentum în anul 1877. Decedat 27 iulie 1914 Constanța; vezi și Aici odihnesc urmașii preotului Theodor Economu dela Bobostitza Macedonia (...)* (sunt decedați în perioada interbelică). Pentru perioada interbelică nu se mai specifică decât ocazional obârșia – *Aici odihnește Sultana M. Zicu în etate de 31 ani. Născută la Vlaho-Clisura Macedonia 6 Noembrie 1881 Decedată 6 Martie 1932; Aici odihnesc Tănase 1858-1925 și Marușa Tanașoca 1866-1939. Născuți la Veria.*

funerare respective²⁴ –, în perioada de până la Primul Război Mondial, au stat „în fruntea comerțului constănțean”; în epocă sunt cunoscute numele marilor comercianți Tănase G. Dabo și Sterie Dalla (acesta, în perioada interbelică; casă de import-export și de aprovizionare a navelor), apoi frații Bandu (Ioan și Gheorghe), frații Tulea (Tudor și Gheorghe), Ioan Palași (comercianți), Tănase și Dumitru Rizescu, Virgil Vașotti (proprietari de brutării), frații Târpa (Toma, Petre, Mișu) (coloniale și hotelieri), frații Cotta (Mihail, Vasileși Constantin), Ioan Rizu (coloniale), frații Gheorghiu (în perioada interbelică erau decedați), Ioan Miza, Costică Niculescu, Cristu Dinu, Tudor Anton (toți hotelieri), Ioan Zuchi, C. Ciomu, G. Mavromati (farmaciști), Ioan Papaianuși, frații Tanașoca (Petre, Gheorghe, Stere) (proprietari de drogherii), frații Biciola (Ionel, Traian, Stelian) (proprietari de parfumerie); la Mangalia izbutește să pătrundă printre comercianții locali și aromânul Gh. Coe, după cum la Cernavodă frații Milițari erau fruntași ai comerțului – unul dintre ei, Teohari, deținând și demnitatea de primar (conservator) al orașului, confirmând o caracteristică generală a aromânului: „*Cu muncă, inteligență și perseverență, oamenii noștri – scria în 1912 o gazetă aromânească din Capitală, „Peninsula Balcanică” – oriunde au fost aruncați de vitregiile condițiilor de viață de la noi, au știut nu numai să-și agonisească o frumoasă stare materială, dar și o poziție din cele mai de invidiat în mijlocul concetățenilor lor*”; apreciere potrivită, în egală măsură, și pentru medicul militar constănțean, lt.-col. dr. Achille Zissu ș.a.

Spre sfârșitul primului deceniu al secolului XX-lea, când Guvernul hotărăște extinderea exercitării tuturor drepturilor politice de către dobrogeni (ei nu au participat la alegerile parlamentare, respectiv nu aveau – până în 1912 – reprezentanți în Parlament)²⁵, presa constănțeană – cea conservatoare, mai ales, în partidul respectiv fiind încadrați fruntașii românilor macedoneni din Constanța, Tănase G. Dabo, dr. Achille Zissu, Mihail Cotta – pledează ca și românilor stabiliți recent în Dobrogea (cum erau cei din Transilvania sau din Turcia Europeană) să li se recunoască respectivele prevederi constituționale, relevând importanța lor națională și economică: „*Frații noștri macedoneni, care s-au stabilit în această parte a țării, au și dânsii aceleași drepturi (ca și românii ardeleni stabiliți în Dobrogea – n.n.) la atenția guvernului. Deși nu așa de numeroși ca ardelenii, ei sunt totuși niște elemente tot așa de trebuitoare propășirii noastre economice și naționale. Cei mai mulți dintre dânsii și-au părăsit locul nașterii, ca victime ale nepotolitelor uri de rasă, care clocotesc în imperiul turcesc. Și nu sunt puțini aceia care au plătit cu pierderea ființelor scumpe, ori cu nimicirea averilor, vina de a fi mândri că sunt de un sânge cu noi și de a fi voit să-și păstreze neamul. Dacă soarta le-a dat mângâierea de a fi de folos națiunii lor cel puțin în părțile acestea, noi suntem datori să-i răsplătim pentru aceasta cu dragostea noastră. Iar această dragoste nu le-o putem arăta mai bine, decât făcându-i să fie întru toate la fel cu noi*”²⁶.

Conotațiilor și rememorărilor consemnate succint mai sus – ce acoperă, cu precădere, spațiul temporal de până la Marele Război – se cuvine a li se adăuga, în chip de *remember* și la fel de sumar, și cele referitoare la o altă mare personalitate dobrogeană, cu activitate continuată (la Universitatea din Cernăuți, din 1924; și la cea din București, din 1938) după în făptuirea României Mari – profesorul universitar, geograful Constantin Brătescu, membru al Academiei Române.

În 1922, când își susține Doctoratul la Universitatea din București cu înaltul calificativ *magna cum laude* – este al treilea doctor în Geografie din țară. „*Pre vrednicul și merituosul nostru concetățean îl așteaptă, de sigur și în curând, o catedră universitară – o înaintare impusă ca singura răsplată morală a unei munci atât de utile și fructuoase. D. Brătescu ar fi atunci al doilea profesor universitar de origină dobrogeană – după d. Tafrali, cercetătorul de la Iași, care a procurat cel dintâi și mai de mult această onoare provinciei sale de obârșie*” – sunt cuvintele marelui ziarist constănțean Constantin N. Sarry puse în ziarul „Dobrogea jună”, în vara lui 1922, sub titlul *Încă o glorie dobrogenească: profesorul C. Brătescu*; și tot acolo sunt reținute fațete ale devenirii personalității proaspătului doctor în Geografie: „*Numele d-lui Brătescu nu este dintre acelea care fac colindul cafenelelor, al «anumitor cercuri» și mai ales al cluburilor politice. Modest prin origină*

²⁵ Vezi - Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei* [„Ed. a 2-a, rev.”], Editura Ex Ponto, Constanța, 1998, pp. 372-379; pe larg - Stoica Lascu, *Specificul vieții politice dobrogene, după 1878, în viziunea oamenilor de stat și începuturile activității partidelor la Constanța*, în Stoica Lascu, Constantin Vitanos (coord.), *op. cit.*, pp. 286-330

²⁶ *Apuđ* - Stoica Lascu, *Mărturiile de epocă...*, p. 435 (doc. 228 – xxx *Macedonienii și drepturile politice*, în „Conservatorul Constanței”, I, nr. 9, 15 martie 1909, p. 1)

și prin fire, descinzând dintr-un sat tulcean, închis în sine și între pereții căpușiți cu cărți, d-sa își consacră cu succes ultimile ceasuri disponibile studiului pământului Dobrogei și a vieții poporului nostru din această provincie. «Arhiva Dobrogei», mai de mult, și «Analele Dobrogei» astăzi, publicațiuni periodice sub îngrijirea acestui neobosit, pătrunzător și erudit scriitor, închid comori nestemate pentru cunoștința și folosința tuturor, asupra țării transdanubiene”.

Fiul învățătorului de obârșie din zona Romanului moldovenesc (ca și, cum am arătat, a lui Ion Bănescu!) Ioan Brătescu și al Caliopei Ecaterina Caranfil este, prin naștere, dobrogean get-beget – vede lumina zilei la Cășla (azi – Mineri), în proximitatea Tulcei, în 1882 (se înalță în Ceruri în 1945) –, iar opera²⁷ sa științifică, geografică și istorică și bogata-i publicistică se circumscriu, aproape în totalitate, spațiului natal, ale cărei interese le-a apărut cu devoțiune filială și solide argumente științifice deopotrivă.

„Ce era Dobrogea Regelui Carol I la încorporarea sa în 1878?

Un teritoriu pustiit și răvășit de lunga serie de războaie ruso-turce, începând din a doua jumătate a sec. XVIII până la finele sec. XIX.

Un teritoriu cu o populație rară de 7-8 loc. pe km, cu sate mici și mizerabile, cu orașe neînsemnate, ruinate și de aspect oriental, și cu o sărăcie întinsă peste tot.

Un teritoriu cu o majoritate absolută și cu o minoritate românească, care se situa numeric pe primul plan față de celelalte minorități creștine.

În fine, un teritoriu în care cultura și civilizația nu-și răspândiseră binefacerile lor.

Ce a devenit Dobrogea Veche în lunga domnie a Marelui Comandant de la Plevna – se adresa el auditorilor bucureșteni, în conferința Dobrogea Regelui Carol I și colonizările dobrogene, susținută la 9 mai 1939 – a glorioșului înfăptuitor al independenței, regalității și întregirii țării până la M. Neagră?

Fără exagerare și în limitele adevărului: o țară înfloritoare din toate punctele de vedere (subl.n.).

Trei mari probleme se puneau Regelui și poporului său în această provincie părgănită: problema economică, cea culturală și problema consolidării stăpânirii românești între Dunăre și Mare prin colonizare cu element românesc.

Primele două probleme au fost realizate în Dobrogea cu deplin succes. Am trăit și am văzut cu ochii noștri, an de an, și înflorirea economică și înflorirea culturală. E destul să pomenesc numai mărteful pod de la Cernavodă, portul Constanța, cele trei canale, care, legând fluviul Dunărea și lagunele Mării, au înviorat pescăriile Statului – opere cu care s-ar putea mândri Italia unui Mussolini –, căile ferate și șoselele, bisericile sătești monumentale ca niște catedrale, școlile de diferite grade răsândite în tot cuprinsul provinciei, începuturile unei flote comerciale și de război și multe alte binefaceri, care toate au ridicat Dobrogea la un nivel necunoscut până atunci în tot cursul istoriei sale și au făcut să fie râvnită și mai mult (subl.n.). Singura problema graniței și asanării ei prin colonizări, dacă nu și printr-o linie Maginot (*sic!*), rămas ca o moștenire în grija generației următoare.

Dacă ne-am întreba: care este problema cea mai urgentă și cea mai vitală în momentul de față în Dobrogea, am răspunde fără șovăire: colonizarea Cadrilaterului cu români! De ea depinde – credea onestul patriot român, cu un an, doar, înainte de cedarea spațiului dobrogean invocat – în bună măsură liniștea și progresul nostru în viitor”.

Constantin Brătescu, membru creator de școală geografică, a fost co-fondator, împreună cu un alt fiu „ilustru” al Constanței, de care am făcut vorbire mai sus – avocatul, poetul, publicistul și omul politic Ioan N. Roman – al revistei „Analele Dobrogei” în 1920, practic, însă, el va fi sufletul perpetuării ei în întreaga perioadă de apariție (1920-1938), chiar și după plecarea din Constanța,

Fără implicarea sa și urmărirea tenace a unei apariții regulate; fără asigurarea – cu titlu personal – a unor colaboratori permanenți (Ioan N. Roman, Alexandru P. Arbore, Mihail Pricopie, Grigore Sălceanu, Dumitru Stoicescu, Ioan Micu, Ion Dumitrescu-Frasin, Marin Ionescu-Dobrogianu, Radu Vulpe, Orest Tafrali, Jean Stoenescu-Dunăre – toți dobrogeni; dar și N. Iorga, Simion Mehedinți, Vasile Pârvan); fără munca de corectură pe care o asigura el însuși; fără truda ce-o implicau serviciile de secretariat și corespondență ce-i reveneau tot lui; fără neîncetata grijă a procurării

²⁷ Stoica Lascu, Constantin Vitanos, *op. cit.*, pp. 121-142, 144-148

mijloacelor financiare din partea autorităților și a sponsorilor particulari; fără multitudinea articolelor și studiilor aparținând lui însuși (dar și a creațiilor literare proprii); fără urmărirea extrem de riguroasă a menținerii unui înalt nivel calitativ științific materialelor inserate (dar și consecvența în grafica publicației!); fără păstrarea riguroasă a unei structuri tematice subsumate programului enunțat încă din primul număr; fără subordonarea, practic, a unei bune părți din viața conceperii, apariției și supraviețuirii revistei; fără truda de mucenic cultural și devotamentul civic al lui Constantin Brătescu – revista „Analele Dobrogei” cu siguranță n-ar fi existat...

Devenind, în timp, o veritabilă arhivă istorico-documentară dobrogeană, conținând un prețios tezaur literar, folcloric și etnografic, numeroase studii științifice de excepție, „Analele Dobrogei” rămâne un model cultural publicistic exemplar, demn de urmat, un etalon al profesionalismului și profunzimii ce se cere continuat și astăzi, un simbol al seriozității științifice propriu și generațiilor contemporane, un însemn al onestității civice – atribute ce-i conferă nemurirea intelectuală și exprimă soliditatea spiritualității dobrogene interbelice. Iată de ce, sunt tot atâtea motive ca, de *Ziua Dobrogei*, dar și de *Ziua Recunoștinței Constanțenilor* (propusă, mai demult²⁸, a fi marcată la 23 Noiembrie 1878, data intrării autorităților române la Chiustengea) să-l rememorăm cu venerație și pioșenie și pe împătimitul român transdunărean Constantin Brătescu, proiectând în conștiința dobrogenilor de astăzi semnificația mării sale opere, vlăstarul său de suflet – instituția cultural-națională care a fost monumentul științific, cu o profundă încărcătură național-culturală, „Analele Dobrogei”...

²⁸ *In Memoriam Illustrum Civium Tomitanorum. 23 Noiembrie - Ziua recunoștinței constanțenilor*, în „Cuget liber”, VII, nr. 1.624, 23 noiembrie 1995, p. 3; *Ziua Constanței*, în „Tomis”, VII (XXXVII), nr. 5, mai 2002, pp. 1, 13

Contribuția personalităților bisericești dobrogene la dezvoltarea culturală în perioada interbelică

Nechita Runcan*

Cetatea pontică Tomis este una dintre cele mai vechi așezări de pe țărmul vestic al Pontului Euxin.¹ Întemeiată, prin secolele VI sau VII î.Hr., de coloniști greci, veniți din Milet (înfloritor centru cultural și economic ionian), cetatea Tomisului a fost, în primele veacuri ale existenței sale, o „*factorie*”, adică o modestă așezare comercială, dependentă de marile colonii grecești din apropiere: Histria - la nord și Callatis - la sud. Treptat, importanța sa economică și politică a început să crească, bătându-și chiar monedă proprie și încheind legături cu băștinașii din împrejurimi.² Între anii 72 și 61 î.Hr., teritoriul dintre Dunăre și Mare a intrat sub dependența romană. În aceste împrejurări, Tomisul a fost nevoit să primească „*alianța*” Romei, ca „*civitas foederata*”, fiind încorporat în provincia Macedonia.

În cadrul Imperiului Roman, Tomisul și-a păstrat autonomia, menținându-și vechile instituții tradiționale grecești și dreptul de a bate monedă proprie. Cea mai mare dezvoltare a Tomisului s-a înregistrat pe la mijlocul secolului II d.Hr., intitulându-se, până la mijlocul secolului următor, „*metropolă a Pontului*”. După o scurtă decădere, înregistrată în a doua jumătate a secolului III, Tomisul a cunoscut o nouă înflorire, spre sfârșitul aceluiași secol, devenind capitala noii provincii Scythia Minor, în urma organizării administrative înlăptuită de împăratul Dioclețian (297).³

Renumerele și bogăția Tomisului au atras numeroase populații migratoare, între care se numărau goții și, mai ales, hunii. Sub împăratul Justinian (527-565), Tomisul a cunoscut o nouă renaștere, dar, în primii ani ai secolului al VII-lea, orașul a ajuns sub stăpânirea avarilor, care l-au pustiit cu timpul, așa încât, prin secolele X-XI, pe locul vechii cetăți înfloritoare s-a înfiripat o modestă așezare

* preot, dr.

¹ Informații prețioase privind începuturile cetății pontice Tomis ne oferă: V. Canarache, *Tomis*, București, 1961, p. 9; D.M. Pippidi, *Străinii de peste mări*, în *Din istoria Dobrogei*, vol. I, București, 1965, p. 149-152; Radu Vulpe, *Note de istorie tomitană*, în „Pontica”, II, Constanța, 1969, p. 150-151; Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 1998, p. 46-63; Adrian Rădulescu, *Știri despre începuturile orașului Constanța*, în „Pontica”, X, Constanța, 1977, p. 55-57.

² Herodot, *Istorie*, VI, 93, în *Fontes ad historiam dacoromaniae pertinentes*, I, București, 1964, p. 49, apud Epifanie Norocel, *Pagini din istoria veche a creștinismului la români...*, p. 47-48

³ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române...*, vol. I, p.142

de pescari. După anul 971, întreg teritoriul dintre Dunăre și Mare a ajuns sub stăpânirea bizantinilor, iar, de la sfârșitul secolului al XII-lea, sub cea a conducătorilor locali de neam român.⁴

La sfârșitul secolului al XIV-lea, Dobrogea de azi a ajuns în stăpânirea lui Mircea cel Bătrân, până la sfârșitul domniei sale, când acest teritoriu a ajuns sub dominația turcilor, care au schimbat numele Tomisului în *Küstendje*⁵.

În anul 1878, după războiul de independență, Dobrogea a revenit la Patria-Mamă, ca ținut dintotdeauna românesc, iar Constanța a devenit, cu timpul, cel mai însemnat port maritim și unul din cele mai mari centre economice și culturale ale țării noastre.⁶

Începând cu anul 1923, s-a reactivat străvechea eparhie a Tomisului, cu reședința la Constanța, având sub jurisdicția sa județele Constanța, Caliacra și Durostor, și județul Ialomița. Județul Brăila trecuse, încă din anul 1914, la Episcopia Buzăului.⁷

Noua eparhie creată în Dobrogea era socotită ca o continuare firească a primei organizații bisericești de pe pământul românesc – Arhiepiscopia (Mitropolia) Tomisului, care a supravegheat și supraveghează Ortodoxia dintre Dunăre și Mare, de la Apostolul Andrei până azi. Amintim câteva personalități bisericești care au stat în fruntea acestei eparhii și care și-au adus o contribuție deosebită la dezvoltarea culturală a Dobrogei în perioada interbelică.

În ziua de 29 martie 1923, a fost ales de „*Marele Colegiu*” electoral al Bisericii Ortodoxe Române, ca titular al noii eparhii a Tomisului-Constanța, preotul *Ilie Teodorescu*, paroh al bisericii Amza din București, profesor la Liceul „Sf. Sava” și la Seminarul „Nifon” (unde era director) din capitală. După alegere, a fost uns în monahism la Mănăstirea Sinaia, județul Prahova, primind numele de *Ilarie*.

Episcopul Ilarie (Ilie din botez) s-a născut la 18 octombrie 1867, în București. Cursurile seminariale le-a făcut la Seminarul Central „Nifon”, iar studiile teologice la Facultatea de Teologie din București. A fost hirotonit diacon în ziua de 8 noiembrie 1891, iar preot în ziua de 12 septembrie 1895, pe seama Bisericii Amza din capitală, unde a slujit până la ridicarea sa în treapta de episcop titular al Episcopiei Tomisului-Constanța (29 martie 1923). A fost hirotonit episcop pe 9 aprilie 1923, în Catedrala Mitropolitană din București.⁸ Până la hirotonirea sa ca arhieru, preotul Ilarie a mai îndeplinit și funcția de protopop al județului Prahova, membru în Consistoriul Spiritual al Mitropoliei Ungrovlahiei și în Consistoriul Superior Bisericesc, profesor de religie la Liceul „Sf. Sava” și externatul „Carmen Silva”, și apoi profesor și director la Seminarul „Nifon” din București.⁹ Atât ca preot, cât și ca profesor și director, protopopul Ilarie (Ilie) a desfășurat o bogată activitate culturală și administrativ-bisericească. Ca paroh, a refăcut din temelii biserica Amza din București. Pe lângă prodigioasa sa activitate administrativ-bisericească, protopopul Ilarie (Ilie) a scris și o serie de lucrări teologice, studii, articole, manuale didactice etc., între care amintim: *Judecata bisericească* (teză de licență în teologie), *Un gol în procedura de judecată bisericească*; *Jurământul la români*; *Amvoanele au nevoie de predicatori*; *Cuvântări bisericești*; *Semințe pentru ogrorul lui Hristos* (predici alcătuite de elevii Seminarului „Nifon”, sub îndrumarea sa); *Preotul român și misiunea sa*; *Spiritul eclesiastic*; *Rețete patriotice*; *Sentimentul patriotic*; *Cartea de citit la modă*; *Influența literaturii asupra moralității*; *Încercări de literatură bisericească*; *Banul și rolul lui în societate*; *Cei mai de seamă inamici ai bisericii*; *Femeia ca educatoare*; *Dogmele religiunii creștine* (manual); *Istoria Bisericii creștine* (manual); *Liturgica* (manual); *Omiletica pentru elevi și popor*.¹⁰

În ziua de 10 mai 1923, episcopul Ilarie Teodorescu, primind investitura ca episcop al Constanței, în Palatul regal din București, spunea următoarele: „*Eparhia nou înființată a Constanței, vechiul Tomis, are o deosebită importanță pentru Biserica și pentru neamul nostru. Orașul Tomis*

⁴ Ion Bitoleanu, Nechita Runcan, *Dobrogea, vatră a creștinismului românesc...*, p. 66-67

⁵ Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 142

⁶ *Ibidem*

⁷ Neculai Grosu, *Înființarea și activitatea Episcopiei Dunării de Jos...*, p. 38

⁸ P.C. Popescu, *Alegerea, investirea și instalarea Prea Sfințitului Episcop Ilarie al Constanței*, în „Tomisul - buletin oficial al Episcopiei de Constanța”, Constanța, I, nr. 2, 1924, p. 20

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Ibidem*

este un punct principal de orientare în istorie pentru dovedirea originii Creștinismului în Dacia și a organizării Bisericii Creștine(de aici - n.n.)”¹¹.

Tot cu acel prilej, episcopul Ilarie Teodorescu preciza: „*Întemeiat pe asemenea socotințe istorice, cu caracter hotărâtor, găsesc că episcopia Constanței, înființată din nou acum, înlocuiește (continuă-n.n.) vechile episcopii, ale Tomisului și Durostorului și este menită a aprinde aici (între Dunăre și Mare-n.n.) și a întreține vie flacăra credinței, propovăduită de Biserica noastră, și a dragostei de neam și de pământul scump al țării*”.¹²

Înscăunarea episcopului Ilarie al Constanței s-a făcut în ziua de 21 mai 1923, cu prilejul sărbătoririi Sfinților Împărați Constantin și Elena. La cârma Episcopiei Tomisului reactivată a fost trimis ca episcop o persoană înzestrată cu multe calități. Noul ierarh sosit la Constanța a găsit o situație destul de grea datorită faptului că nu avea locuință. S-a instalat mai întâi la „*Hotelul Francez*”, pe malul Mării Negre, pentru o săptămână. Apoi a fost închiriat localul „*Colonel Bărbulescu*”, unde s-a organizat cancelaria eparhială.¹³ Pentru bunul mers al eparhiei avea nevoie de colaboratori, adică personal pentru cancelaria eparhială, pentru administrație și control în eparhie.

Primul său colaborator a fost protopopul *I. Grigorescu*, pe care-l numește director al cancelariei eparhiale (Vicar-administrativ), apoi continuă cu numirea celorlalți funcționari din administrația eparhială. După Primul Război Mondial lipsurile erau multe și pretutindeni în Dobrogea: bisericile din eparhie nu aveau personal deservent, nici veșminte preoțești. Se simțea lipsa acută de preoți pe întreg cuprinsul eparhiei. Acesta s-a informat asupra situației administrative, economice și culturale a eparhiei, a chemat, într-o conferință, pe protoierei, care au prezentat rapoarte amănunțite în acest sens. Apoi ierarhul Ilarie însuși a făcut vizite canonice în întreaga Episcopie a Constanței. Reîntors la sediul eparhial, dă ordine, prin circulare, protoiereilor ca preoții să fie mai activi în parohii: să predice, să slujească Sfânta liturghie în duminici și sărbători, să țină cateheze de luminare a poporului, să poarte costumul preoțesc, să se organizeze cercuri pastorale cu slujire în sobor, conferințe, colportaj și opere de caritate.¹⁴

Pentru o activitate mai intensă și un control riguros, eparhia Constanței a fost împărțită în patru circumscripții, organizându-se o puternică lucrare misionară de către cei trei consilieri eparhiali care erau trimiși în cuprinsul eparhiei pentru îndrumarea clerului.

Episcopul Ilarie cerea fiecărui protoiereu să propună în scris soluții care ar putea duce la împlinirea multor greutăți ale eparhiei. Astfel, protopopul Durostorului, *V. Siveanu*, propunea ca, pentru completarea lipsei de preoți în *Dobrogea Nouă*, să fie hirotoniți și învățătorii care vor da mai întâi un examen de „capacitate preoțească”. Propunerea a fost înaintată apoi și Sfântului Sinod și Parlamentului, care votează „*Legea excepțională pentru hirotonirea preoților în Dobrogea Nouă*”.¹⁵

Simțindu-se nevoia unei mai intense misiuni în teren și prezența activă a episcopului în tot cuprinsul Episcopiei Constanța, care era teritorial foarte întinsă (județele Constanța, Ialomița, Caliacra și Durostor), episcopul Ilarie aduce la Tomis, de la Mitropolia Bucureștilor, în ziua de 1 august 1923, pe arhimandritul **Gherontie Nicolau**, în calitate de vicar-arhimandrit, iar în luna noiembrie, din același an, îl propune Sfântului Sinod pentru hirotonirea ca arhiereu-vicar la Constanța. Odată cu hirotonirea episcopului Gherontie grijile eparhiei sunt împărțite, noul arhiereu fiind trimis în toate părțile eparhiei, unde episcopul Ilarie nu putea ajunge din cauza bolii care începea să se agraveze.¹⁶

Întrucât nu a putut obține de la autoritățile locale (Primăria și prefectura orașului Constanța) terenul necesar pentru construirea unei reședințe eparhiale, episcopul Ilarie s-a văzut nevoit să înceapă construcția actualului *Palat arhiepiscopal* chiar în grădina Catedralei eparhiale (astăzi str. Arhiepiscopiei nr. 23). În data de 24 mai 1925 a avut loc la Constanța solemnitatea punerii pietrei de temelie a Reședinței Episcopiei Tomisului – Constanța (Palatul Episcopal) pentru „*o mai mare afirmare a Ortodoxiei și românismului în Dobrogea*”. Iată, fragmentar, conținutul „*Actului de fundație*”

¹¹ *Ibidem*, p. 21

¹² *Ibidem*

¹³ Cronicar, *Primul Episcop al Constanței*, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul IX), 1932 (august-septembrie), nr. 8-9, p.227.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 227-228.

¹⁵ *Ibidem*, p.228.

¹⁶ *Ibidem*, p.229.

al Palatului Episcopal din Constanța:

„Cu bunăvoința Tatălui, cu ajutorul Fiului și cu împreună lucrarea Duhului Sfânt, Treimea cea de o ființă și nedespărțită;

Astăzi 24 mai, anul 1925 de la nașterea Mântuitorului lumii, în al XI-lea an al domniei M.S. Regele Ferdinand I, Regină fiind prea grațioasa Sa soție Doamna Maria, în al III-lea al păstoriei primului episcop de Constanța D.D. Ilarie Teodorescu...

Pusu-s-a, cu obișnuita sărbătorire, piatra fundamentală a reședinței episcopale în curtea bisericii-Catedrale cu patronul: Sfinții Apostoli Petru și Pavel.

Planurile construcției au fost alcătuite de d-l arhitect Ioan Enescu iar lucrarea se va executa de domnii ingineri C.M. Vasilescu și Gh. Popescu, oficiindu-se slujba religioasă de către P.S. Episcop D.D. Ilarie, asistat de clerul catedralei, de față fiind și un număr mare de dreptcredincioși creștini...”.¹⁷

La festivități au participat: Patriarhul Miron Cristea; episcopul Ilarie al Constanței; episcopul Visarion al Hotinului; episcopul Ghe. Comșa al Aradului; ministrul cultelor, Al. Lapedatu; ministrul instrucției publice, C. Angelescu; prefectul județului Constanța, Nicolae Negulescu; prefectul județului Durostor, Tașcu Pucerea; primarul orașului Constanța, Virgil Andronescu ș.a.

Pentru ca episcopia Constanței să aibă toate instituțiile de învățământ pentru pregătirea clerului dobrogean, episcopul Ilarie făcea în anul 1924 o investigație, prin intermediul protopopilor, pentru găsirea unui spațiu potrivit în vederea înființării, pe lângă Seminarul teologic existent (care luase ființă în anul 1922), și a unei Școli de cântăreți bisericești în Constanța, idee care va fi înfăptuită de către succesorul său în scaun de la Tomis, episcopul Gherontie. Tot în această perioadă începe strângerea de fonduri pentru construirea unei mănăstiri de Tatlageac (satul Schitu), în județul Constanța.¹⁸

La 1 aprilie 1924, a luat ființă revista eparhială „*Tomisul*”, pe care apoi episcopul Gherontie o va numi „*Tomis*”. Greutăți a întâmpinat episcopul Ilarie și cu fixarea locației Seminarului Teologic, înființat din 1922, și care era mutat mereu prin cazărmile Constanței.¹⁹

În vara anului 1925, boala de care episcopul Ilarie suferea s-a agravat. Spre toamna aceluiași an începuseră alegerile „Consiliilor parohiale”, după noua lege de organizare bisericească. În ziua de 27 septembrie 1925, episcopul Ilarie a trecut la cele veșnice, aflându-se în plină activitate eparhială. Trupul său a fost transportat la București și înmormântat în cavoul familiei din Cimitirul Belu. Preotul Ioan Grigorescu (director al cancelariei Episcopiei de Constanța între anii 1923 și 1927) face episcopului Ilarie următorul portret: *„Episcopul Ilarie avea însușiri care îl pun în rândul marilor ierarhi ai Bisericii românești... Era ierarhul cu conștiința scrupuloasă. Nu se gândea decât la binele tuturor. Ilarie nu era episcopul grabnic la mânie, nici răzbunător. Calitățile canonice ce se cer unui episcop, ca: dreptatea, blândețea, răbdarea și milostenia îi călăuzeau pașii episcopali. Ținuta corpului său impunea respect, iar vorbirea lui îi impunea admirație și te subjuga prin dicția și logica argumentelor ce le întrebuița”.²⁰* După moartea episcopului Ilarie (27 septembrie 1925), scaunul eparhial de la Tomis - Constanța a rămas vacant mai bine de patru luni, lucrările cancelariei eparhiale fiind conduse de episcopul-vicar *Gherontie Silistreanu*.

La data de 4 februarie 1926, „Colegiul electoral” al Bisericii Ortodoxe Române a ales, prin vot, în scaunul episcopal vacant de la Constanța, pe episcopul-vicar al acestei eparhii, *Gherontie Nicolau*. În ziua de 4 martie Sfântul Sinod a ratificat alegerea episcopului Gherontie, iar investitura i s-a făcut în ziua de 11 martie, la palatul regal. Cu acest prilej episcopul Gherontie spunea, între altele: ... *„după cuvântul dumnezeiescului David: «Nu voi da somn ochilor mei și nici genelor mele dormitare», până când nu voi vedea un local propriu pentru Seminarul Teologic al eparhiei Constanța”²¹.*

¹⁷ ***Solemnitatea punerii pietrei fundamentale a palatului episcopal, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul II), 1925, nr. 3, pp. 85-90.

¹⁸ Cronicar, *Primul Episcop al Constanței...*, 203-231. Sub conducerea episcopului Gherontie s-au obținut, în anul 1930, 65 ha de teren pentru mănăstirea proiectată la Tatlageac (Schitul) (azi în cadrul localității Costinești din jud. Constanța) și în același an s-a pus și piatra de temelie pentru mănăstirea ce avea să poarte numele „*Sfânta Elena de la Mare*”, și care va servi ca așezământ pentru maici.

¹⁹ *Ibidem*, p.231.

²⁰ Econ. I. Grigorescu, *După 7 ani*, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul IX), 1923, nr. 8-9 (august-septembrie), p.231.

²¹ ****Investitura și instalarea P.S. Gherontie ca Episcop al Constanței*, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul III), 1926, nr. 12-13, 15 martie-1 aprilie, pp. 13-20.

În ziua de duminică, 14 martie 1926, a avut loc înscăunarea episcopului Gherontie Nicolau la Constanța. Cu acel prilej ministrul cultelor, Alexandru Lapedatu, a citit decretul regal de investire a episcopului Gherontie, apoi a urmat un Te-Deum, după care delegatul Patriarhiei Române, preotul Gala Galaction (Grigorie Pișculescu), a citit „Gramata” de întărire a episcopului Gherontie în *scaunul Episcopal al Tomisului și al Durostorului*. În cuvântul său, preotul Gala Galaction spunea, între altele:

“Prea Sfințite, din acest Tomis, în care salutăm astăzi așezarea în vechiu-i scaun episcopal a Prea Sfinției Voastre, a pornit într-o zi cu corabia spre Constantinopol înaintașul vostru Gherontie, ca să ia parte la Sinodul al II-lea ecumenic. Erau vremuri de mare cumpănă bisericească. Toată lumea veche fierbea și falsă învățătură amenința duhovniceasca clădire a Mântuitorului.

*Trăim și astăzi zile care prin învălmășagul și nevoile lor bisericești se apropie de vechile stări din ceasul Sinodului al II-lea Ecumenic”.*²²

Grigorie (după intrarea în monahism Gherontie) Nicolau s-a născut în anul 1867. În toamna anului 1887, la 29 noiembrie, a fost hirotonit diacon de mir, în biserica episcopală din Roman, de către episcopul Melchisedec Ștefănescu. Timp de 15 ani (1887-1902), diaconul Grigorie Nicolau a slujit în catedrala episcopală din Roman ca o „adevărată privighetoare a Moldovei”. Oficia slujbele cu eleganță și siguranță de sine, având un glas melodios și calități vocale deosebite. În anul 1902, arhidiaconul Grigorie Nicolau pleacă din Roman la Craiova, unde slujește timp de 7 ani (1902-1909) la Biserica „Madona Dudu”, tot în această calitate de arhidiacon eparhial. Datorită măiestriei sale în interpretarea cântărilor bisericești, a dragostei, disciplinei și abnegației sale în slujirea ca arhidiacon, Grigorie Nicolau a fost numit, în anul 1909 (1 septembrie), de către mitropolitul primat Atanasie Mironescu, Arhidiacon la Mitropolia Bucureștilor. La București a ocupat apoi și postul de duhovnic și profesor de practică liturgică la Seminarul „Nifon”. În anul 1915 arhidiaconul Grigorie Nicolau intră în monahism, luând numele de *Gherontie*. În același an, la câteva luni după tunderea în monahism, a fost ridicat la treapta de *Arhimandrit al Sfintei Mitropolii a Ungrovlahiei*. În noiembrie 1923 arhimandritul Gherontie a fost numit Arhiereu-vicar al Episcopiei Tomisului – Constanța. „Alături de eruditul Episcop Ilarie, noul arhiereu Gherontie Silistreanu, fostul renumit diacon Grigorie Nicolau de la Roman, Craiova și Mitropolia București, inaugurează, într-un amurg blajin, o operă de construcțiuni și reconstrucțiuni religioase și operează radicale transformări în viața religioasă a creștinilor, înscriind în analele Dobrogei un nou capitol în desfășurarea vieții creștine dobrogene: capitolul muncii și al datoriei împlinite”.²³

În mai puțin de trei ani, cutreierând întreaga eparhie a Constanței, episcopul Gherontie s-a identificat cu lipsurile și neajunsurile materiale, morale și spirituale ale acestei episcopii, așa încât, după moartea episcopului Ilarie Teodorescu (septembrie 1925), ales ca nou titular al Constanței, el deschidea, la 4 februarie 1926, o nouă pagină de responsabilități și muncă în glorioasa și străvechea episcopie a Tomisului și Durostorului. Ca titular al Episcopiei Tomisului, episcopul Gherontie Nicolau a desfășurat o prodigioasă activitate pastorală în cuprinsul eparhiei, ca un adevărat și vrednic urmaș al lui Gherontie Tomitanul de altădată. La împlinirea a patru ani de la alegerea, investirea și înscăunarea la Constanța, revista „Tomis” a Episcopiei de Constanța consemna următoarele realizări mai importante ale sale, între care enumerăm:

- „1. Intrarea completă în prevederile noii legi bisericești și organizarea Eparhiei Tomisului, reînființată numai de 7 ani;
2. Ocuparea tuturor parohiilor vacante din Eparhie;
3. Înființarea mănăstirii de părinți (călugări – n.n.) „*Episcopul Gherontie*” din comuna Balaciu, județul Ialomița;
4. Punerea pietrei fundamentale a mănăstirii de Maici „*Sfânta Elena de la Mare*” din comuna Tatlageac;
5. Înființarea Societății Eparhiale ORTODOXIA;
6. Înființarea Căminului „*Cuvioasa Paraschiva*” din orașul Constanța, cu un comitet de doamne,

²² *Ibidem*, p.16.

²³ Pr. E.C.M.I. Buric, *Un semicentener de muncă și datorie împlinită*, în rev. „Tomis”, Constanța, (anul XIV), 1937, noiembrie, nr. 11, pp. 4-8; ****Întru mulți ani, Prea Sfințite Stăpâne*, în rev. „Tomis”, Constanța, (anul XIV), 1937, noiembrie, nr. 11, pp. 1-3.

având ca scop propășirea educației religioase în popor și ajutorarea celor nevoiași;

7. Înființarea școlii de Cântăreți „*Gherontie Episcopul*”, ce funcționează pe lângă Catedrala Episcopală din Constanța și a dat prima serie de absolvenți în iunie 1929;

8. Înființarea fabricii de lumânări „*Sfântul Apostol Andrei*”, având sediul la Bazargic;

9. Organizarea unui mic schit la crucea făcătoare de minuni de la Dervent;

10. Înființarea cercului religios „*Gherontie Episcopul*” din Constanța;

11. Înființarea asociației „*Gherontie Episcopul*” a bunilor creștini din Călărași;

12. Pe cât s-a putut a continuat lucrările de construcție și compartimentare a Palatului episcopal (din Constanța n.n.);

13. Împărțirea de ajutoare însemnate la cei nevoiași și multe alte binefaceri;

14. A vizitat întreaga Eparhie, cunoaște preoțimea și toate nevoile ei și luptă spre a aduce atât pe preoți cât și biserica la o situație din ce în ce mai bună”²⁴.

În anul 1941, spre sfârșitul activității pastorale a episcopului Gherontie Nicolau la Constanța, preotul Constantin Staicu consemna următoarele realizări ale sale: „*În adevăr, fără concurs străin, s-a putut înălța plăcutul și românescul palat episcopal; s-au întemeiat 3 mănăstiri, care sunt în plină dezvoltare și organizare; s-au zidit din nou circa 40 de biserici și 60 de case parohiale; s-a restaurat Catedrala episcopală în exterior, s-a înjghebat o frumoasă bibliotecă eparhială care stă la îndemâna preoților și tinerilor teologi; s-a dat avânt misionarismului procedându-se la o temeinică organizare a preoției spre a putea face față încercărilor de destrămare a sufletului creștin românesc al Nației prin propagandă asiduă a diferitelor secte și a străinilor rău voitori; s-au ridicat case de sfat sătești, în colaborare cu autoritățile locale; s-a intensificat colportajul pentru a stânjeni activitatea curentelor subversive; s-au reorganizat protoierile, introducându-se o bună administrație în parohii; s-a dat concurs nelimitat autorităților civile și militare pe teren economic-financiar, cultural-moral, social și chiar sanitar; s-a înființat, prin cutezanță și fără un cât de însemnat capital, o fabrică de lumânări al cărei regulament prevede minunate înfăptuiri din veniturile realizate între timp, lucru care nu va întârzia să se producă; s-a scris și s-a predicat buna rânduială în popor*”.²⁵

Tot în aceeași perioadă, preotul M. Rădulescu consemna următoarele despre realizările episcopului Gherontie: „*Toate bisericile din Dobrogea sunt construcții noi, mari și frumoase, dar rar care sunt terminate. Bisericile pictate sunt ceva mai rar, dovadă că încă mai trebuie timp ca să fie complet terminate... Cred vrednic de reamintit înființarea celor trei mănăstiri din Eparhie: „Gherontie Episcopul” la Balaciu - Ialomița; Schitul „Sfintei Cruci” la Dervent - Ostrov și „Sfânta Elena de la Mare” la Tatlageac - Constanța*”.²⁶

La împlinirea a 15 ani de arhipăstorie a episcopului Gherontie la Constanța, preotul Gh. M. Sorescu consemna și el următoarele: „*Ucenic al marelui Melchisedec (episcop al Dunării de Jos, între altele - n.n.) și formându-și sufletul în preajma marilor Arhieri, cu care se mândrește Biserica și Neamul nostru, Prea Sfinția Sa (Gherontie n.n.) a moștenit toate acele însușiri specifice ale Ierarhilor ortodocși. Astfel, cunoașterea temeinică a rânduielilor și a muzicii noastre bisericești și frumusețea cântării fac din P.S. Episcop Gherontie un liturghisitor desăvârșit și apreciat de toată lumea bisericească*”.²⁷

Protoiereul Stelian Popescu al Constanței sintetiza astfel activitatea episcopului Gherontie: „*Acesta este cuvântul potrivit pentru Prea Sfințitul Gherontie, a ostenit, alergând la suferințele păstoriților săi. Este un ctitor de osteneli!*”²⁸.

Odată cu intrarea României în cel de-Al II-lea Război Mondial, activitatea pastorală a episcopului Gherontie Nicolau este îngreunată. La deschiderea sesiunii *Adunării eparhiale* din data de 3 mai 1942, episcopul Gherontie spunea:

„*Sesiunea aceasta ne găsește în cele mai grele momente ale neamului nostru. Căci greu este războiul cu colosul rusesc. În ziua de 3 august 1941, Duminică, după ieșirea din Sfânta*

²⁴ *** *Pre Stăpânul și Arhiereul nostru, Doamne păzește-l intru mulți ani!*, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul 1930), VII, martie, nr. 3, pp. 69-70.

²⁵ Pr. C. Staicu, *Vino și vezi! Sau La capătul a 15 ani de rodnică activitate*, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul XVIII), 1941, martie, nr. 3, pp. 5-7.

²⁶ Pr. M. Rădulescu, *O sărbătoare a Eparhiei Tomisului*, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul XVIII), 1941, martie, nr. 3, pp. 8-10.

²⁷ Pr. GH.M. Sorescu, ... *după rânduiala lui Melchisedec*, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul XVIII), 1941, martie, nr. 3, pp. 10-11.

²⁸ Icon. St. Popescu, *Protoiereul jud. Constanța, Prea Sfințitul Episcop Gherontie al Tomisului și Durostorului*, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul XVIII), 1941, nr. 3, pp. 13-15

*Liturghie, pe când călugării încă nu trecuseră la chilii s-a dat alarma. Călugării au dat fuga la adăpostul ce-și săpaseră în spatele parcușorului (catedralei Constanța n.n.). N-au apucat să se așeze bine și vreo șase bombe au dărâmat și catedrala și palatul, așa cum se văd azi... Cum ploile amenințau întreaga catedrală și palatul, am cerut un ajutor de la Ministerul Cultelor. Acordându-ni-se trei sute de mii de lei și cu ce am pus din fondurile eparhiei, am acoperit și biserica și palatul cu carton gudronat, am astupat ușile și ferestrele cu scânduri, am astupat cu scânduri Altarul distrus etc. Și am închis catedrala, evacuând palatul. Personalul Catedralei slujește la biserica Sf. Nicolae de lângă episcopie (str. M. Șonțu nr. 7 - n.n.). Noi am cerut să ni se plătească o chirie sau să ni se pună un imobil disponibil la dispoziție. Nici una nici alta nu ne-a succes și atunci ne-am refugiat în mahala, înghesuindu-ne într-o cameră (de 3/3) la niște nepoți ai noștri”.*²⁹

Pentru restaurarea catedralei s-a primit în anul 1942, din partea mareșalului Ion Antonescu, suma de două milioane lei ca prim ajutor.³⁰ Tot cu prilejul sesiunii Adunării eparhiale din 3 mai se arată că: „Eparhia noastră se întinde numai peste cele două județe, Constanța și Ialomița. Cadrilaterul a rămas desprins din călăuzirea spirituală a vechiului Tomis, dar păstrând desigur sufletul și ostenelele risipite acolo în anii de cârmuire românească. Eparhia cuprinde 13 parohii urbane; 14 parohii suburbane și 267 parohii rurale; deci un total de 294 de parohii. Dintre acestea 6 sunt extrabugetare, întreținute de locuitori. Aceste parohii și filialele sunt deservite de 368 preoți, 6 diaconi și cântăreți”.³¹

Spre sfârșitul anului 1942 episcopul Gherontie Nicolau s-a retras la chinovie, fiind rânduit ca să conducă eparhia Tomisului ca *loco-tenens* episcopul **Galaction Cordun** (câteva luni), apoi episcopul **Eugeniu Laiu**, începând cu data de 1 noiembrie din același an. Până la această dată a funcționat, începând cu 1939, ca episcop-vicar al Mitropoliei Basarabiei. *Episcopul Eugeniu Laiu*, s-a născut în comuna Bărgăoani-Neamț. A absolvit Seminarul „Sfântul Sava” din Galați, după care a urmat cursurile Facultății de teologie din Cernăuți. O perioadă de timp de 2 ani a funcționat ca stareț la Mănăstirea Dobrușca-Soroca, conducând acest așezământ monahal cu mult spirit gospodăresc. Este numit apoi vicar al Episcopiei Hotinului-Bălți, lucrând sub îndrumările mitropolitului Visarion Puiu, până în anul 1932. După anul 1932 a funcționat ca director al Internatului teologic al Facultății de Teologie din Cernăuți, până în aprilie 1935, când a fost numit ecleziarh al Patriarhiei Române. Patriarhul Miron Cristea l-a numit, la 1 aprilie 1936, deservent al capelei ortodoxe române de la Paris unde a funcționat până în februarie 1939, când a fost numit vicar al Mitropoliei Basarabiei, fiind ridicat la rang de arhieru.³² Din anul 1940 episcopul Eugeniu Laiu Suceveanu a fost și conducătorul Institutului Biblic din București, girând, totodată, și episcopia Buzăului. *La data de 1 noiembrie 1942 a fost instalat ca episcop locotenent al Episcopiei Tomisului–Constanța* în biserica Sfinții Împărați I, unde a fost întâmpinat cu fastul convenit de către preoțimea Constanței. Delegatul Sfântului Sinod, preotul Petre Vintilescu, a citit Gramata sinodală, cu acest prilej. După păstoria vrednicului ierarh Gherontie, de aproape 17 ani, la Tomis, episcopul-locotenent Eugeniu Laiu prelua cârma eparhiei în timpuri destul de grele. Pentru cunoașterea eparhiei face numeroase vizite canonice în tot cuprinsul acesteia, îndrumând și sfătuind pe slujitorii altarelor spre o mai rodnică pastorație. Fiind multe locașuri de cult distruse în urma celui de-al doilea război mondial, episcopul Eugeniu Laiu a îndrumat și grăbit efectuarea lucrărilor de reparații a acestora, precum și zidirea altora noi. Se înființează noi posturi și parohii pentru satisfacerea cerințelor religioase și se reorganizează fabrica de lumânări a episcopiei. Se îngrijește de dotarea bisericilor, spitalelor, întreprinderilor industriale, comerciale, a școlilor primare și secundare, cu colportaj. Episcopul Eugeniu Laiu s-a îngrijit în mod deosebit de organizarea asistenței sociale. În acest sens, pe lângă daniile personale pentru ajutorarea celor lipsiți, episcopul Eugeniu Laiu *a înființat o cantină eparhială în Constanța*, unde erau hrăniți în condiții optime și gratuit 90-100 de elevi orfani de război sau săraci, dar silitori la învățătură, din școlile secundare din Constanța. Era socotită unica cantină de

²⁹ Episcop Gherontie, *Cuvântare la deschiderea sesiunii ordinare prelungită a Adunării eparhiale a Constanței din 3 Mai 1942*, în rev. „Tomis”, Constanța, (anul XIX), 1942, mai, iunie, iulie, nr. 5-6 și 7, pp. 2-3

³⁰ *Ibidem*, p. 4

³¹ Pr. Econ. Gh. Sorescu, Consilier referent, *Raport general al Consiliului Eparhial - Secția Administrativă bisericească pe anul 1941-1942*, în rev. „Tomis”, Constanța, (anul XIX), 1942, mai, iunie, iulie, nr. 5-6, pp. 7-11

³² Pr. C. Păslaru, *Prea Sfințitul Eugeniu al Constanței*, în rev. „Tomis”, Constanța, (anul XX), 1943, octombrie-noiembrie, nr. 10-11, p.28

acest fel din Constanța și chiar din toată țara.³³ Preotul Radu Datcu făcea episcopului Eugeniu Laiu următorul portret fizic și moral: „*La prima vedere era frumos la chip, cu ochi vioi sclipitori de te pătrund, cu zâmbetul pe buze, cu vorbă dulce de moldovean sfântos. Era tare plăcut. Cu sufletul curat, deschis, sincer, apropiat. Fără ascunzișuri; nu-și trâmbițează programul. Fără vorbe, muncește în tăcere ajutat de oameni pricepuți și vrednici. Numai în câteva încăperi modeste, neîncetat lucrează pentru ridicarea așezământului episcopal al Tomisului. A început cu redresarea economică a eparhiei, cu toate greutățile zilelor prin care trecem. A reușit în cea mai mare parte. E plin de stăruință. Nu se lasă până nu izbuteste*”.³⁴

Grija pentru educarea copiilor în școală ca și suplinirea învățătorilor plecați pe front face parte din preocupările episcopului Eugeniu. Nici un domeniu de activitate nu-i scapă din vedere, afirmându-și viguros munca, integrându-se pe sine și întreaga eparhie în colaborarea cea mai strânsă dintre Biserică și Stat.³⁵ Episcopul Eugeniu Laiu s-a ocupat îndeaproape de organizarea unor coruri la diferite biserici constănțene. În acest sens, la sfârșitul anului 1943, dădea o „*Circulară către toți preoții eparhiei*”, în care arăta că „*muzica ridică sufletul creștinului ca și predica, bine spusă, până în cele mai înalte sfere ale Cerului, îl apropie pe om de Dumnezeu și-l unește în rugăciune cu El... Un cor religios bun, la o biserică, este de cea mai mare importanță ca și un predicator bun. Necesitatea unui cor la fiecare biserică parohială, fie de sat fie de oraș, este imperios cerută de pietatea creștinilor care în rugăciune și în cântare, la bucurie ca și la întristare, la moarte ca și la viață, înalță la unison imne de slavă și de laudă către Dumnezeu, având ca ideal suprem unirea cu Iisus Hristos*”³⁶.

După scurta, dar bogata păstorire a episcopului Eugeniu Laiu, ca locțiitor al scaunului episcopal tomitan (1942-1943), conducerea Episcopiei Tomisului – Constanța a fost preluată de către vrednicul episcop **Chesarie Păunescu**, începând cu data de 10 ianuarie 1944.³⁷

Având din botez numele de Cezar, Chesarie Păunescu, noul episcop al Constanței, s-a născut la 17 ianuarie 1888, în comuna Dobrotești, județul Romanați, ca fiu al învățătorului Toma Păunescu. A făcut cursurile Școlii primare în comuna natală, apoi a urmat un an (1900-1901) cursurile Seminarului inferior de la Râmnicu-Vâlcea, seminar care s-a desființat în vara anului 1901. Clasele II-VII le-a făcut la Seminarul Central din București, între 1901 și 1907. Între anii 1907 și 1911 a urmat cursurile Facultății de Teologie din București, iar în anul școlar 1911-1912 a funcționat ca pedagog la Seminarul Central din Capitală. Între anii 1912-1913 a fost secretar al Seminarului Teologic „*Sfântul Nicolae*” din Râmnicu-Vâlcea (nou înființat în locul Seminarului Inferior de aici, desființat în anul 1901). La data de 26 mai 1914 a fost călugărit, la Episcopia Hușilor, iar la 1 iunie, același an, a fost hirotonit diacon al acestei episcopii. În anul următor (1 iunie 1915) a fost hirotonit ca preot al catedralei din Huși. Între anii 1919 și 1923 a funcționat ca director al Cancelariei Episcopiei Hușilor, iar între anii 1923 și 1929 ca vicar al acestei eparhii. La 1 martie 1929 a fost numit director al Seminarului monahal de la Mănăstirea Cernica – Ilfov. După susținerea examenului de capacitate pentru specialitatea „*Religie*” și apoi „*Latină*”. În ianuarie 1930, a fost numit profesor la gimnaziul „*Ștefan cel Mare*” din Iași, de unde a fost transferat la Liceul de fete „*Oltea Doamna*” din Iași, iar de aici a fost transferat la București. În tot acest timp a funcționat și ca profesor la Seminarul monahal de la Cernica. După desființarea Seminarului monahal de la Cernica, între septembrie-decembrie 1941, a funcționat numai ca profesor la Școala „*Elena Doamna*” din Capitală, după care a fost detașat la Seminarul Central de aici. În ziua de 11 februarie 1942 a fost numit director al Seminarului Central din București.³⁸ Încă din anul 1917 (3 aprilie) a fost hirotonit arhimandrit, la Huși, iar din 1935 (29 iunie) era arhimandrit mitrofor (hirotonit la Mănăstirea Cernica-Ilfov).

Cu data de 10 ianuarie 1944, Arhimandritul mitrofor **Chesarie Păunescu** deschidea un nou capitol al vieții sale, ca Episcop al Eparhiei Tomisului Constanța. Cu prilejul alegerii episcopului

³³ Pr. M. Buric, *1 noiembrie 1942*, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul XX), 1943, octombrie-noiembrie, nr. 10-11, p. 33

³⁴ Pr. R. Datcu, *După un an...*, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul XX), 1943, octombrie-noiembrie, nr. 10-11, p.41

³⁵ I. Serboja, *Slăvită fie-i munca*, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul XX), 1943, octombrie-noiembrie, nr. 10-11, p.46

³⁶ Preot Gh. Georgescu (consilier referent), *Circulară către toți preoții Eparhiei* (semnată: Episcop Locotenent Eugeniu), în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul XX, 1943), decembrie, nr. 12, p. 55

³⁷ Vezi editorialul *Noul Episcop al Eparhiei Tomisului*, în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul XXI), 1944, ianuarie-martie, nr. 1-3, pp. 1-2

³⁸ Note biografice referitoare la episcopul *Chesarie Păunescu* pot fi găsite în rev. „*Tomis*”, Constanța, (anul XXI), 1944, ianuarie-martie, nr. 1-3, pp. 9-10; vezi și „*Dobrogea Românească*”, 1944, ianuarie, nr. 1, p. 1

Chesarie Păunescu pentru scaunul episcopal vacant de la Tomis, patriarhul Nicodim Munteanu al României spunea: „Acum 20 și ceva de ani în urmă, pe când eram Episcop la Huși, m-am pomenit cu un tânăr licențiat în teologie, pe care îl chema Constantin Păunescu și mi-a cerut atunci ca să intre în slujba Bisericii și anume în monahism.

L-am admis cu plăcere, l-am călugărit, l-am hirotonit ca preot la Catedrala episcopală (din Huși n.n.) și pe urmă i-am dat Direcțiunea Cancelariei (eparhiale) – slujba cea mai înaltă pe atunci, la Episcopie.”³⁹

În ziua de 23 ianuarie 1944 a avut loc, în catedrala Patriarhiei Române, solemnitatea hirotoniei arhimandritului mitrofor Chesarie Păunescu într-un arhiereu, pentru scaunul episcopal de la Tomis. În ziua de 6 mai, același an, s-a desfășurat, la Castelul Peleş din Sinaia, solemnitatea investirii episcopului Chesarie al Constanței, în prezența Regelui Mihai I. Au fost de față: Patriarhul Nicodim Munteanu al României, Mitropolitul Nifon al Olteniei, profesorul Mihail Antonescu, alți demnitari.⁴⁰

Înscăunarea episcopului Chesarie Păunescu în scaunul eparhial al Tomisului s-a făcut în ziua de 21 mai 1944, într-un cadru sobru, la Biserica „Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul” din stațiunea balneară Carmen Sylva (astăzi stațiunea Eforie Sud, județul Constanța).⁴¹ Au fost de față: arhiereul vicar Galaction Cordon, ca delegat al Sfântului Sinod; profesorul Vasile Ionescu, amiralul Horia Macelariu, generalul Costin Ionașcu; doctorul

V. Climescu, primarul stațiunii Carmen Sylva (fondatorul Sanatoriului de boli osoase din Eforie Sud); protoiereii D.Andrei, Duțu C. Vulpe și Ilie Dragomirescu, precum și alte personalități din Constanța. Cu acest prilej, episcopul Chesarie se adresa astfel celor ce urma să-i păstorească: „Iată, iubiiții mei, de ce pun păstorirea mea și viața noastră (de colaborare n.n.) laolaltă sub semnul iubirii sfinte. <Dragostea>, - precum zice Sf. Apostol Pavel - <rabdă îndelung, dragostea este plină de bunătate, dragostea nu pizmăiește; dragostea nu se laudă, nu se trufește, nu se poartă cu necuviință, nu caută ale sale (foloase), nu se aprinde de mânie, nu pune la socoteală răul; nu se bucură de nedreptate, ci se bucură de adevăr; ea toate le suferă, toate le rabdă; dragostea nu pierie niciodată> (I Cor.XIII, 4-8). Dragostea este, prin urmare, principiul echilibrului social, este forța de coeziune, și de conviețuire prin îngăduință, dar nu prin complicitate; este activă; este dinamică, constructivă. Fără ea, chiar „de am vorbi în toate limbile omenești și îngerești”, am fi simplă aramă sunătoare și chimval răsunător...”⁴²

Arhipăstoria episcopului Chesarie Păunescu a început, la Constanța, sub auspiciile nenorocirilor aduse de cel de-Al Doilea Război Mondial, așa cum însuși mărturisea la deschiderea Adunării eparhiale (sesiunea din 3 iunie 1945) desfășurată după un an de activitate la cârma Eparhiei Tomisului. Iată câteva din greutățile existente, exprimate de el: „Evenimentele ce s-au desfășurat (în perioada războiului n.n.), au avut și o răsfrângere asupra dezvoltării normale a vieții culturale, economice și administrative a eparhiei noastre.

Până la o vreme Noi, personal, am căutat să ne dăm seama la fața locului de activitatea și de zelul pastoral și misionar al preoțimii noastre. Am putut, în prima perioadă a anului trecut, să vizităm în treacăt peste trei sferturi (98 din 137) din parohiile județului Constanța și aproape jumătate (81 din 185) din parohiile județului Ialomița... Tot datorită acestor evenimente a trebuit să părăsim reședința spre a ne stabili provizoriu în altă parte a orașului, trebuind a face cheltuieli neprevăzute cu plata chiriei pentru locuință și birou... Țin să atrag atenția Onoratei Adunări eparhiale asupra câtorva probleme care prezintă o importanță deosebită: Prima este problema școlii de cântăreți... Avem absolut trebuință de oameni pregătiți atât pentru slujba bisericească cât și pentru îndrumarea... poporului... Condițiile în care funcționează (Școala de cântăreți - n.n.) în prezent, sunt mult inferioare

³⁹ Vezi editorialul *Alegerea și Hirotonia ca Arhiereu a Prea Cuviosului Arhimandrit Mitrofor Chesarie Păunescu în scaunul vacant de Episcop al Eparhiei Tomisului*, în rev. „Tomis”, Constanța, (anul XXI), 1944, ianuarie-martie, nr. 1-3, pp. 3-4

⁴⁰ Vezi editorialul *Investirea P.C. Chesarie Păunescu ca Episcop al Eparhiei Constanța*, în rev. „Tomis”, Constanța, (anul XXI), 1944, iulie-septembrie, nr. 7-9, p.1

⁴¹ Date suplimentare despre înscăunarea episcopului Chesarie ca titular al Constanței în stațiunea balneară Carmen Sylva (Eforie Sud), se găsesc în editorialul *Înscăunarea P.S. Chesarie Păunescu ca Episcop al Eparhiei Constanța* în rev. „Tomis”, Constanța, (anul XXI), 1944, iulie-septembrie, nr. 7-9, p.4

⁴² *Ibidem*, p.10

celor în care ar trebui să fie”.⁴³

Încă din toamna anului 1944, Școala de cântăreți a fost mutată de la Medgidia la Sfântu Gheorghe, județul Ialomița, unde a funcționat în condiții foarte grele. Totuși cursurile s-au ținut cu regularitate. Spre exemplu, în anul școlar 1944 - 1945 funcționau aici 5 profesori și 50 de elevi.⁴⁴

În timpul păstoririi episcopului Chesarie, încă din vara anului 1945, s-au adunat materiale pentru construirea anexelor gospodărești de la Mănăstirea „Domnița Elena” din apropierea Constanței (Costinești). Clădirile urma să se ridice din piatră.⁴⁵ În același timp la Mănăstirea „Sfânta Cruce de Leac” de la Derwent (lângă Ostrov – Constanța) s-au continuat lucrările de construcție a anexelor gospodărești, lăsate în paragină din cauza celui de-al doilea război mondial. De pildă, în vara anului 1945 Episcopia Constanței oferea mănăstirii Derwent un împrumut de 150.000 lei, garantat cu venitul realizat din pădurea acestei mănăstiri.⁴⁶

Eparhia Tomisului – Constanța cuprindea, în timpul păstoririi episcopului Chesarie, 322 parohii, dintre care 289 rurale și 33 urbane, deservite de 393 preoți, 13 diaconi și 340 cântăreți. Pentru revigorarea activității administrative la Centrul eparhial, episcopul Chesarie și-a ales colaboratori tineri și cu putere de muncă, între care se număra și venerabilul preot Mihail Verban.⁴⁷

Ca episcop al Tomisului – Constanța, Chesarie a păstorit până în februarie 1950, când a fost ales episcop al noii eparhii a Dunării de Jos, creată prin contopirea celor două eparhii, a Constanței și a Galațiului. Ca ierarh ducea o viață de mare sfințenie. „Vorbea puțin, citea mult, dădea sfaturi părintești tuturor cu dragoste și miluia cu bucurie pe fiecare. Purta haine simple și nu căuta laudă și cinste de la nimeni. Știa să vorbească scurt și înțelept, știa să mângâie pe cei loviți de necazuri. Știa să rabde cu bărbăție toate... Când era chemat la sfințiri de biserici în eparhie, mergea cu multă bucurie... După ce săvârșea slujba sfințirii, ca și Sfânta Liturghie, rostea cuvânt de învățătură, binecuvânta poporul și pleca la alte biserici, unde era așteptat, fără a primi ceva de la nimeni. Iar dacă preotul și enoriașii îl invitau la masa de obște, bunul păstor le mulțumea din inimă pentru dragoste și adăuga: Dumnezeu să vă binecuvânteze credința și jertfa. Văzând dragostea dumneavoastră mă simt hrănit și îndestulat, nu vreau să vă mai supăr și cu hrana cea trupească.”⁴⁸

Conchidem că în străvechiul Tomis au păstorit, între anii 1923 și 1950, o seamă de ierarhi cu preocupări cărturărești, administrative și misionare deosebite, care au contribuit din plin la dezvoltarea culturii și spiritualității dobrogene.

⁴³ Vezi Cuvântul P.S. Chesarie ținut în fața Adunării eparhiale din sesiunea de la 3 iunie 1945, în rev. „Tomis”, Constanța, (anul XXII), 1945, iunie-august, nr. 6-8, pp. 1-4

⁴⁴ Pr. M. St. Verban, Raportul General al Secției Culturale pe anul 1944-1945 (nr. 3163 din 1 iunie 1945), în rev. „Tomis”, Constanța, (anul XXII), 1945, iunie-august, nr. 6-8, p. 11

⁴⁵ În vara anului 1945 era depozitată lângă Mănăstirea „Domnița Elena de la Mare” o cantitate de 100 m.c. piatră (vezi: Pr. Ioan An. Popescu, Raportul Consiliului Eparhial Economic către Adunarea generală din 3 iunie 1945, în rev. „Tomis”, Constanța, (anul XXII), 1945, iunie-august, nr. 6-8, pp. 15-17)

⁴⁶ Ibidem, p.16

⁴⁷ Preotul M. Verban, paroh la parohia Carmen Sylva (Eforie Sud), pe atunci, a fost numit cu data de 15 aprilie 1945 consilier cultural al Episcopiei Constanța; (vezi: Decizia nr. 1323/1945, în Arhiva Arhiepiscopiei Tomisului)

⁴⁸ Protosinghel I. Bălan, Pateric românesc, Galați, 1990, pp. 652-653

Administrarea oraşului *Küstenge* la 1879

drd. Răzvan-Raul Ivan*

REZUMAT. *Războiul de Independență de la 1877-1878 a reprezentat împlinirea unui act istoric de importanță națională. Cucerirea Independenței de Stat oferea deschiderea unui drum al modernității și al dezvoltării. În această situație se afla și ținutul dintre Dunăre și Mare, cu cel mai important pol al său, Constanța, vechiul Küstenge. După Războiul de Independență, odată cu trecerea Dobrogei la România, noua administrație politică urmărea să instaleze și în această parte a țării aceeași politică aplicată în tot restul teritoriului românesc. Venirea Regelui Carol I, la 23 noiembrie 1878, și prin aducerea administrației românești în Dobrogea se făcea un pas concret spre deschiderea acestei zone și conectarea la lumea modernă. Trupele române care intrau în Constanța și care le înlocuiau pe cele rusești erau: Batalionul IV Vânători și o baterie din Regimentul 1 Artilerie, iar, la 1 Decembrie 1878, venea de la Tulcea un escadron și Statul Majorul al Regimentului 2 Roșiori.¹*

ABSTRACT. The administration of Küstenge in 1879

The War of Independence from 1877-1878 represented the fulfillment of a historical act of national importance. The conquest of State Independence offered the opening of a path of modernity and development. In this situation there was also the Danube-Mare region with its most important pole, Constanța, the old Küstenge. After the War of Independence, with the passage of Dobrogea to Romania, the new political administration aimed to install the same policy applied in this part of the country in the rest of the Romanian territory. The arrival of King Carol I on 23 November 1878 and the bringing of the Romanian administration in Dobrogea was a concrete step towards the opening of this area and the connection to the modern world. The Romanian troops entering and replacing the Russian ones in Constanta were: the Battalion IV Vânători and a Battalion from the 1st Artillery Regiment, and on 1 December 1878 came from Tulcea, a squadron and the State Staff of the 2nd Red Army Regiment.

Cuvinte cheie: administrație, Războiul de Independență, Küstenge, populație, evoluție teritorială, comerț, cultură, alimentarea cu apă și salubritate, sănătatea publică, etc.

Keywords: administration, the Independence War, Küstenge, population, territorial development, trade, ultraviolet, water and sanitation, public health, etc.

* Liceul Teoretic "Decebal", Constanța

¹ I. Dobrogeanu, *Monografie alcătuită cu planul oraşului și un indice al străzilor. Conține 21 vederi (afară din text)* Tipografia Lucrătorilor Asociați, Constanța, 1931, p. 70

Începuturile administrației în Dobrogea au fost foarte nesigure și timide, din cauza opiniilor greșite, pe care le răspândeau oamenii politici de pe atunci, care nu cunoșteau nici starea provinciei, nici avantajele pe care le avea marea și portul principal, Constanța. Lipsa de preocupare a autorităților militare și civile rusești de evacuare a orașului, starea de nesiguranță, dezorganizarea ordinii publice, precum și acțiunile bandelor de tâlhari puneau în pericol viața și avutul oamenilor. Aceasta era moștenirea autorităților române de la vremelnica administrație rusească.² În septembrie 1878, Guvernul României obținea de la Corpurile Legiuitoare autorizarea necesară de administrare a Dobrogei prin Regulamentele ad-hoc, până la organizarea definitivă.

Ca urmare a elaborării și aplicării Regulamentului pentru Împărțirea și Organizarea Administrativă a Dobrogei, provincia era împărțită în două județe: Tulcea și Constanța, având în subordine ocoale sau plăși. Județul Constanța avea în subordine plășile Constanța, Mangalia, Hârșova, Medgidia și Silistra Nouă. Prefectul era conducătorul județului și era numit de Domnitor, la propunerea Ministrului de Interne. În fruntea plasei se afla un administrator, subordonat prefectului, iar Comuna urbană Constanța era condusă de un primar, asistat de un consiliu format din patru persoane alese de locuitori.

Începând cu 1 aprilie 1879, județul Constanța era format din 5 plăși cu 5 comune urbane, 104 rurale și 51 sate și cătune. Printre primii administratori români ai județului Constanța, se distinge Remus Opreanu³, prefect între 1878-1881, care își îndrepta eforturile spre vindecarea rănilor trecutului. El avea în subordine toți funcționarii administrativi și polițienești. O dată la două săptămâni, trebuia să raporteze ministerelor situația îmbunătățirilor și reformelor considerate necesare, având în vedere adaptarea legislației locale la cea națională. Un eveniment de o deosebită importanță pentru administrarea orașului avea loc la 12 decembrie 1878, când se alegea primul consiliu comunal din care făceau parte reprezentanți ai tuturor naționalităților. În istoria orașului, primul primar al orașului Constanța, după încheierea Războiului de Independență, este consemnat Antonio Alexandru Alexandridi⁴, iar, ca ajutor de primar, turcul Ali Kadâr. Revenirea administrației românești în acest ținut permitea o nouă organizare a serviciilor prin întocmirea unui Regulamentului intern al Comunei Kustenge, în 1879. Administrarea orașului, după încheierea războiului, reprezenta un proces complex, datorită bugetului insuficient în raport cu nevoile de refacere avându-se în vedere aspecte care vizau:

Populația

Retragerea autorităților turcești, în anul 1878, împreună cu alte populații aduse de aceștia, a făcut ca tot mai mulți români să se îndrepte spre Dobrogea. Sub aspect numeric, economic, cultural și național, românii au jucat un rol însemnat, reprezentând populația cea mai stabilă a provinciei. Cel mai dinamic element românesc din Dobrogea au fost ardelenii, ei fiind cei dintâi români care vor contribui esențial la sporirea comerțului și industriei din orașul Constanța. Încă de la începuturile existenței sale, populația orașului Constanța a simțit influența elementelor străine care s-au infiltrat. Pe fondul unei dezvoltări generale, populația orașului a crescut spectaculos, de la 4530 de locuitori - în 1879, la 8.000 - în 1891. Paralel cu dezvoltarea economico-socială, au avut loc și importante schimbări în structura profesională a populației active. La sfârșitul secolului al XIX-lea, orașul și portul - al cărui trafic era intens - avea o populație stabilă puțin numeroasă. Aici lucrau multe persoane angajate temporar ca hamali, sacagii și căruțași, persoane din afara orașului, iar, vara, se adăuga personalul din turism, populație majoritar bărbătească. În afară de aceștia, erau și marinarii de pe vasele ce ancorau în port, soldații din garnizoană și negustori ocazionali.

² Nicolae Ceară, *Evoluția teritorială a Municipiului Constanța, Contribuție monografică*, Editura Next book, p. 72

³ Remus Opreanu, (22 septembrie 1844 - 23 octombrie 1908) a fost jurist și politician român. În noiembrie 1878, după alipirea Dobrogei de Nord, era numit prefect al raionului Constanța, devenind primul prefect sub noua administrație. În mai 1881, devenea prefect al județului Tulcea. A inițiat crearea statuii lui Ovidiu în Constanța. Demisiona în septembrie 1881, mutându-se în București. Apoi, era ales în Camera Deputaților și în Senat pentru județul Ialomița, lucrând ca și consilier la Înalta Curte de Casație și Justiție; informații preluate din *Albumul național al Dobrogei: 1866-1877-1906*, Tipografia regală, 1906, București, p.23

⁴ Antonio Alexandru Alexandridi (decembrie 1878-august 1880), de origine greacă, primar al orașului Constanța, imediat după încheierea Războiului de Independență (1877-1878)

Evoluția teritorială

În 1879, Constanța, se prezenta ca un mic sat, cu gospodării puține, cu o populație mică. Străzile erau înguste, întortocheate, pline de pământ cu gropi și moviște, cu praf și băltoace, ciulini și scaieți. La 15 ianuarie 1879, Prefectura cerea Primăriei să dea nume celor 49 de străzi ale orașului: „Am onoarea a vă încunoștiința că stradei ce pleacă din curbătura Stradei Romane și trecând pe dinaintea caselor Domnului Economu, se opresc pe malul mării, la far, despre nord-vest, dăm numele «Strada Farului», iar strada ce pleacă din Bulevardul Elisabeta Doamna, între casele d-lor Șenac și Ion Poenaru Bordea, trece pe dinaintea magaziiilor ocupat actualmente cu trupe din călărași și artilerie și se opresc în strada Romană îi dăm numele de «Strada Călărașilor»⁵. În conformitate cu primele ordonanțe emise de către Prefectul Remus Opreanu de la începutul anului 1879, se pot identifica străzi și nume de case ce aparțineau românilor, prezenți chiar și înainte de 1878. Acestea pot constitui adevărate surse prin care se poate reface imaginea Constanței din 1879.

Urbanistica și modul de organizare a orașului au suportat modificări datorită solicitărilor de terenuri pentru case, având în vedere lipsa acută de locuințe determinând Prefectura Județului să propună Ministerului de Interne la 17 decembrie 1879 aprobarea planului de extindere a unei părți a orașului Kustendge. În anul 1878, limitele orașului erau la „ruinele Valului lui Traian” (actualul Bulevard Ferdinand) și cimitirul orașului în locul căruia s-a construit Școala primară de fete și băieți Principele Ferdinand și Principesa Maria (actualul Muzeu de Artă). Piața 23 Noiembrie (actualul Muzeu de Artă Populară) și strada Carol I formau un maidan plin de gropi și movile. În intravilanul orașului se afla cartierul englezesc și casele funcționarilor căilor ferate, iar în extravilan, în partea de nord-est se aflau numai niște colibe și bordeie construite în pământ, în care se adăpostea populația flotantă și nomadă⁶.

Proprietarii din interiorul orașului situați pe străzile principale erau obligați să-și împrejmuiască proprietățile cu scânduri și cu pietriș, iar cei care dețineau case pe străzile adiacente aveau obligația împrejmuirii gardului cu nuiete, bine lucrate, prin acest mod respectând alinierea străzilor. Cetățenii erau obligați să-și ridice ruinele aflate pe proprietatea lor, pentru a nu împiedica circulația pe străzi, ocupându-le cu materiale sau alte lucruri care duceau la un spațiu îngust de circulație. Cei care dețineau clădiri într-o proastă stare și care amenințau și puneau în pericol viața trecătorilor aveau obligația să le dărâme. În caz contrar, erau pedepsiți. În plus, regulamentul prevedea interzicerea construirii unei locuințe fără acordul Primăriei.

Comerțul

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, urmare a impulsului dat de Legea pentru Organizarea Dobrogei, de legile de protejare și încurajare a industriei autohtone și de construcția căilor ferate, mai mulți întreprinzători dobrogeni și din alte părți ale țării își investesc capitalurile în întreprinderi ce vor întrebuința, în procesul de producție, materia primă oferită de solul dobrogean, de agricultorii și de crescătorii de vite. În anul 1879, funcționa un atelier al căilor ferate pentru repararea materialului rulant, înființat în 1860, cu 84 de muncitori, fiind amplasat la intrarea în port. În privința prăvăliilor din oraș, acestea aveau datoria de a întreține curățenia. De asemenea, erau obligați să măture în fiecare dimineață, iar mizeria trebuia strânsă în grămezi, în fața proprietății, lângă șanțuri, între stradă și trotuare.

Șanțurile dinspre străzile orașului trebuiau curățate și bine întreținute, pentru a nu împiedica scurgerea apei. Transportul acestor gunoaie se făcea cu ajutorul Primăriei. Deținătorilor de prăvălii nu le era permisă aruncarea și lăsarea gunoaielor pe străzi după descărcarea mărfii, având obligația ridicării imediat a mizeriei.⁷ Evitarea apariției infecțiilor, în rândul populației, din cauza abandonării pe străzi a animalelor moarte - păsări, pisici, câini și altele -, se făcea prin măsuri stipulate în noul

⁵ Serviciul Arhivelor Naționale Constanța (în continuare, SJANC), Fond Primăria Constanța (1878-1950), dosar 7/1879, f. 96

⁶ Nicolae Ceară, *op. cit.*, p. 110

⁷ SJANC, fond Primăria Constanța (1878-1950), dosar 7/1879, f. 7

regulament al orașului. Acei vinovați care erau descoperiți erau obligați să le transporte leșurile în afara orașului, lângă cărămădăriile de pe malul mării. Locuitorii care se abăteau de la aceste măsuri administrative, precum și aceia care scoteau mărfuri în afara prăvăliilor pe trotuare sau băteau țărushi, erau amendați cu 15 lei pentru prima abatere, iar, în cazul în care se repeta, pe lângă amenda aplicată, se pedepsea și cu închisoare până la 3 luni. În privința asigurării unui trai decent și a puterii de cumpărare a locuitorilor, se luau măsuri pentru ca cei care vindeau diferite articole alimentare - precum pâinea și carnea - să respecte hotărârile Primăriei. De asemenea, produsele nu trebuiau să fie de proastă calitate. Nu se permitea sacrificarea animalelor în oraș, acest proces realizându-se doar în spațiile aprobate și destinate de către Primărie.

Carnea trebuia să fie vândută doar în piața publică. Cetățenii aveau voie să sacrifice animale - păsări și miei - pentru consumul propriu, doar în curțile personale. O măsură specială se referea la tăierea vitelor cornute. Poliția avea sarcina să constate dacă acestea aveau acte de proprietate, iar medicul orașului le controla. Măcelarii și cei care lucrau în măcelării aveau datoria de a menține curățenia în spațiile unde își desfășurau activitatea. Erău obligați să aibă cămăși, șorturi și să-și acopere capul. Vestimentația trebuia să fie curată și albă. Atât măcelarii, cât și brutarii care nu respectau aceste măsuri erau pedepsiți prin încetarea desfășurării activității până la remedierea problemelor.⁸

Deținătorilor de prăvălii li se interziceau să scoată pe trotuare sau în stradă obiecte spre vânzare. Mijloacele de transport care intrau în oraș nu erau libere să circule pe străzile urbei, ci, de la intrarea aflată la bariera orașului, erau direcționate de agenții de poliție spre piețele orașului. Se poate spune că activitatea comercială se desfășura sub autoritatea legislației și în conformitate cu prevederile acesteia.

Alimentarea cu apă și salubritatea

Una din problemele urgente care trebuia soluționată o reprezenta asigurarea alimentării cu apă potabilă a populației. Având în vedere că apa se găsea la mare adâncime și în cantități mici, iar cea din fântânile curților era nepotabilă, alimentarea cu apă potabilă a orașului era dificilă. În 1879, în Constanța, erau doar două surse de apă potabilă, din care una situată la intrarea principală în port, iar cea de a doua în Piața 23 Noiembrie.⁹ Constanțenii se alimentau cu apă fie de la puțurile din oraș, din butoaiele sacagiilor, de la cișmeaua din Anadolchioi sau din vagoane cisternă de la Murfatlar - apă mai puțin potabilă.¹⁰

În urma analizelor efectuate în privința calității apei din Constanța, se ajungea la concluzia că apa cea mai bună era cea de la Dunăre. Alimentarea limitată cu apă deschidea noi provocări și dificultăți în apărarea orașului împotriva incendiilor, dar și în asigurarea salubrității și curățeniei. În ciuda greutăților întâmpinate din cauza deficiențelor în aprovizionarea cu apă a orașului, edilii nu au renunțat la planul de înfrumusețare a urbei.

Problema salubrității i-a preocupat pe edili, care au întocmit un regulament privind ridicarea gunoiului menajer din casele și curțile particularilor, ținându-se cont de numărul încăperilor și utilizarea lor.

Asigurarea împotriva incendiilor

Datorită așezării și materialelor de construcție a caselor, atât proprietarii, cât și chiriașii aveau datoria să aibă gurile și coșurile caselor solide, pentru siguranța acoperișului și a casei. De asemenea, locuitorii erau obligați să lase angajații Comunei să șteargă sau să măture coșul, pentru prevenirea eventualelor incendii.¹¹ În același scop, se interzicea cu desăvârșire folosirea armelor de foc în interiorul orașului. În cazul în care s-ar fi folosit arme de foc, pentru întâia abatere,

⁸ *Ibidem*, f. 8

⁹ Piața 23 Noiembrie se afla pe locul din apropierea actualului Muzeu de Artă Populară Constanța, pe locul unde, azi, se află ridicată statuia ce reprezintă Lupoanca romană, o copie a Statuiei Lupoanca Capitoline din Roma

¹⁰ *** *În chestia apei*, în „Constanța”, 12, nr. 422, 23 martie 1903, p. 1

¹¹ SJANC, fond Primăria Constanța (1878-1950), dosar 7/1879, f. 9

erau amendați cu 15 lei și, dacă situația s-ar fi repetat, armele erau confiscate. Cei care se ocupau cu căratul apei - în speță, sacagiii - aveau obligația să acorde ajutorul cuvenit în caz de incendiu, dar și cetățenii erau obligați să dețină câte o sacă plină cu apă în curțile lor.

Sănătatea publică

Paralel cu măsurile luate pe linia sistematizării, modernizării și înfrumusețării, autoritățile locale au depus eforturi privind starea de sănătate a populației. Sănătatea publică intra în sarcina Consiliului de Igienă a orașului, iar Regulamentele Sanitare erau obligatorii. Medicul orașului, prin împuternicirea acordată de Comună, avea datoria de a pune în practică Regulamentul Sanitar.¹² În sarcinile medicului, intrau inspecțiile în piețe, magazine, precum și în toate locurile unde se vindeau produse de consumație, iar, în cazul dovedirii de a nu fi fost bune de consumat și vătămătoare pentru sănătatea publicului, se aplicau dispozițiile prevăzute de regulamentul administrativ și cel sanitar.

Cultura

Încă de la începutul consolidării administrației românești, procesul de omogenizare a vieții intelectuale din Constanța cu restul culturii naționale se manifesta adecvat în toate domeniile. Odată cu modernizarea portului, soseau, în minusculul oraș mercantil, numeroși intelectuali din toată țara, care erau convinși că vor ridica aici un edificiu românesc de cultură. Prolungirea dominației otomane până în anul 1878 a condus la o dificilă dezvoltare a școlii românești în orașul Constanța. La 16 februarie 1878, Prefectura Județului comunica Ministerului de Interne că localul școlii urbei, găzduit în casă particulară, încă servea drept spital militar. Primăria orașului nu avea posibilități financiare să construiască o școală, asigurând numai chiria și celelalte cheltuieli ale școlii. După înlăturarea stăpânirii turcești, primul institutor al orașului Constanța a fost dobrogeanul Costache Petrescu¹³, ctitorul învățământului constănțean. În această condiții, acesta inugurează cea mai veche școală românească din Constanța, la 6 februarie 1879, în prezența reprezentanților locali.

Școala primară de băieți nr. 1 își reîncepe activitatea la 18 februarie 1879, într-un local improvizat, ce aparținea orașului, situat pe strada Traian. La această instituție, Costache Petrescu a predat limba română celor 89 de elevi.

Școala primară de fete începea să funcționeze tot în anul 1879, într-un local închiriat, situat în strada Școlii, și avea 86 de eleve. Din proprie inițiativă, Costache Petrescu înființa o școală de adulți, tot în localul din strada Traian, unde făcea cursuri de noapte cu tineri de toate naționalitățile.

În peisajul Constanței de la 1879 își făceau apariția antreprenorii de spectacole de orice natură, care, însă, nu puteau să dea nici o reprezentație fără ca, mai întâi, să primească o prealabilă autorizație de la Primărie, care fixa și locul.¹⁴ În cazul în care o reprezentație aducea atingere, prin expresii sau gesturi, moralității sau ordinii publice, primarul oprea reprezentația și, totodată, acționa împotriva antreprenorului sau directorului trupelor, conform legii. Antreprenorul spectacolelor sau directorul era obligat să ofere locuri gratuite pentru agenții polițienești însărcinați cu paza ordinii, precum și pentru comandantul pompierilor. Erau cu totul oprite reprezentațiile care, prin natura lor (lupte cu animale), produceau indignarea publică.

Funcția balneoclimaterică și de turism

Venirea autorităților românești în Constanța și preluarea administrării orașului începând cu anul 1879 au reprezentat acțiuni de urbanizare și modernizare ce au condus la ridicarea gradului de civilizație a populației, precum și crearea unui confort al vizitatorilor. Racordarea Constanței la

¹² *Ibidem*, f. 15

¹³ Potrivit informațiilor oferite dr. Lavinia Dumitrașcu în articolul *Dascălul Costache Petrescu - ctitor de românism*, („Ziua de Constanța”, 16 sep. 2017), Costache Petrescu era născut la 30 ianuarie 1843. Era un adevărat erudit, cunoscând mai multe limbi străine, avea și abilități legate de pictură și arhitectură și a lucrat, o perioadă, ca și croitor de veșminte bisericești. Conform aceleiași surse, aflăm că, la 16 decembrie 1878, era director la Școala Primară din Constanța.

¹⁴ SJANC, fond Primăria Constanța (1878-1950), dosar 7/1879, f. 16

economia modernă românească și punerea acesteia în valoare trebuia să fie realizată prin acțiuni cu un ritm mai mare. Începând cu anul 1879, constatăm o activitate edilitară impresionantă. Obiectivele edilitare erau în strânsă legătură cu preocupările administrației orașului de a oferi atât cetățenilor, cât și vizitatorilor o imagine și o atmosferă plăcute.

În 1879, începea amenajarea falezii și a bulevardului pe promontoriul sud-estic, numit Bulevardul Elisabeta Doamna, cuprins între Farul Genovez și intrarea în port, cea mai pitorească și frecventată arteră de circulație până la 1900. Construirea acestei artere a întâmpinat dificultăți, pentru că pe traseul bulevardului se găseau stânci masive de calcar, calea ferată ce înainta până în apropierea Farului Genovez, precum și o construcție masivă din piatră a unei magazii de cereale.

În același an, 1879, se punea piatra de temelie a Hotelului Carol I, construit în doar 2 ani, prima clădire modernă europeană din Constanța. Hotelul a fost proiectat de arhitectul Alexandru Orăscu, în stil neoclasic, cu ziduri groase și cu fundații solide, înfipte în malul de stâncă, la 14 m adâncime. Fațada principală este orientată spre Vest, spre oraș, fără să stea cu spatele spre mare, către care este ridicată cealaltă fațadă frontală. Ferestrele dau frumusețe și grandoare fațadelor. Ridicarea orașului la rangul de stațiune balneoclimaterică începea tot din anul 1879, când se proiectase construirea unei promenade.¹⁵

Ambianța plăcută în 1879 era întreținută de fanfara Regimentului 34, care delecta publicul spectator ce venea în Grădina Publică. Datorită eforturilor conjugate ale primarului Alexandridi și ale prefectului Remus Opreanu, orașul s-a îmbogățit cu un patrimoniu urbanistic, pe care îl avem și îl putem admira și astăzi.

¹⁵ Nicolae Ceară, *op. cit.*, p. 91

Aspecte privind industria mică, județul Constanța

Dr. Luminița Stelian

După 1878, situația economică a Dobrogei era la un nivel scăzut în ceea ce privește toate componentele acesteia. Astfel, infrastructura (căi ferate, drumuri, șosele) era aproape inexistentă, excepție fiind calea ferată construită de englezi între Cernavodă și Constanța; orașele se prezintă mai mult ca târguri de provincie, care tranzitau produse agricole, iar comerțul se derula prin localitățile dunărene și prin porturile maritime; se exportau mai mult materii prime. Industria propriu-zisă nu exista, activează, în schimb, o mică industrie (mai mult o industrie casnică axată pe țesături, pielărie, articole de uz gospodăresc etc.) ale cărei produse erau destinate îndeosebi consumului local și nu schimbului comercial; o situație asemănătoare se regăsea și în Regatul Vechi.¹ Singurul meșteșug specific local, recunoscut și practicat în scop comercial, era cel de caretărie (realizare a căruțelor), meserie care va dispărea la începutul secolului al XX-lea, datorită progresului tehnic, fiind înlocuit de mașini și utilaje.

Poziția geografică a Dobrogei îi conferă acesteia posibilități de dezvoltare pe toate palierele economice, iar statul român își concentrează eforturile, după 1878, spre adoptarea măsurilor legislative de stimulare și propășire economică a provinciei transdanubiene. În preajma aniversării semicentenarului unirii Dobrogei, suprafața totală era de 23.262 kmp; populația crește de la 147.246 la 756.047. Comparativ, veniturile Dobrogei, în 1880, erau de aproximativ 3 milioane de lei aur, iar, în 1928, de 32 milioane lei aur. În ceea ce privește sectorul industrial, în anul 1906, în cele două județe, erau, în total, 19 fabrici, iar, în 1928, industria dobrogeană totaliza 64 de fabrici, din care 23 în județul Constanța, iar restul, majoritar, la Tulcea, Bazargic și Cernavodă. În industria dobrogeană erau concentrați 3.000 de lucrători.²

Aspectul general al micii industriei dobrogene pentru județul Constanța (situație valabilă și pentru restul teritoriului dobrogean) se caracterizează printr-o serie de trăsături definitorii, cum ar fi: organizarea legislativă a sectorului meseriilor; organizarea profesională și asigurări sociale; învățământ profesional; societăți de credit, bănci pentru industrie și meserii.

Revenirea Dobrogei și legislația favorabilă a adus cu sine dezvoltarea sectorului meseriilor și al industriei. Creșterea numărului de societăți industriale a determinat guvernul României din

¹ Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, pp. 290-293

² *** *Progresele realizate în Dobrogea în timp de 50 ani în industrie și comerț*, în *Dobrogea: Cincizeci de ani de viață românească*, Editura Cultura Națională, 1928, pp. 577-580

anul 1900 să recurgă la măsuri legislative, respectiv un proiect de lege pentru organizarea meseriilor. Prin acesta se prevedea înființarea obligatorie a breslelor și subvenționarea obligatorie de către municipalitate, dar, din cauza efemerelor guvernări, acest proiect nu a primit susținerea necesară aprobării.

Creșterea constantă a numărului de asociații ale meseriașilor duce ca, la începutul secolului al XX-lea, necesitatea aprobării unui set de măsuri legislative în domeniul meșteșugurilor și al formelor asociative să fie stringentă. Astfel, în anul 1902, este adoptată *Legea meseriilor*, cunoscută ca *Legea Missir* după numele ministrului Basile M. Missir, inițiatorul ei -, care organiza corporațiile de meseriași și reglementa raporturile dintre patroni, lucrători și ucenici, excepție făcând lucrătorii din fabrici. Legea Missir este prima lege pentru organizare în mod echitabil a meseriilor și a dispus, printre altele, și înființarea unui sistem de asigurări sociale pentru meseriași pe baze corporatiste. Se iniția o politică de redresare a meșteșugurilor și a micii industrie, în fața concurenței occidentale și a marii industrie locale incipiente, dar și cu obiective naționaliste, care se fundamenta pe ideea organizării întregii ramuri pe baza organizațiilor corporative a căror denumire evoca instituția breslelor tradiționale.³

Reglementările aveau la bază principiul apartenenței (cvasi)obligatorii a meșteșugarilor, muncitorilor, calfelor și ucenicilor la structurile breslelor și corporațiilor, principiu definit de Legea Missir prin aceea că „*odată ce o parte a meseriașilor din o localitate au hotărât să formeze o corporație, ceilalți meseriași din aceeași categorie de meserie trebuie să facă parte din ea. Dacă cineva nu vroia să facă parte, avea toată libertatea, dar nu mai putea să-și exercite meseria*”.⁴

Începând cu 1906, Ministerul Domeniilor promovează *Legea asupra muncii minorilor și femeilor în așezămintele industriale și exploatarea miniere*; în 1909, reglementările promovate de Mihai Orleanu pot fi considerate bazele legislației industriale a României. Mișcările și frământările sociale ale meșteșugarilor și lucrătorilor din fabrici, dar și adoptarea unor reforme în țările vestice (Legea repaosului duminical, Legea măsurilor de siguranță pentru cazane, mașini, norme sanitare în stabilimentele industriale prin Legea sanitară ș.a) conduc la o preocupare mai mare a autorităților pentru acest domeniu, ceea ce face ca, în 1909, să apară primul proiect de lege al contractelor de muncă, proiect ce va fi aprobat abia în 1929; îmbunătățirea și reglementarea raporturilor dintre patroni și ucenici, precum și asigurarea împotriva accidentelor de muncă, ce a determinat apariția, în 1912, a *Legii pentru asigurările muncitorești*.⁵

Deși incomplete și limitative, legile privind relațiile de muncă adoptate în România până la Primul Război Mondial au constituit o bază pentru noi reglementări și măsuri în ceea ce privește relațiile pe piața muncii, care se va concretiza într-un domeniu vast de legislație, cu secțiuni pentru legislația comercială, proprietatea industrială, organizarea profesională, executarea legilor, asistența socială, pregătirea profesională și exercitarea meseriilor.⁶

În ceea ce privește organizațiile profesionale, aflăm, dintr-o statistică din 1902, că sunt identificați la nivelul întregii țări 98.000 de meseriași (patroni, lucrători și ucenici), din care 60% profesau în mediul urban, iar restul la sate, iar, după criteriul naționalității, 70% erau străini și 30% erau români. Această trăsătură este reflectată și la nivelul întregului teritoriu dobrogean.⁷

Rezultatele unei anchete guvernamentale în 1905 relevă existența unor disfuncționalități la nivel administrativ în aplicarea legislației muncii în domeniul meseriilor și în ceea ce privește organizarea lor profesională. În toată țara erau înscriși în corporații: meseriași patroni – 41.260; meseriași conducători – 6.189; lucrători – 64.023; ucenici – 16.369.⁸

În concluzie, putem observa că legislația a produs efecte, respectiv creșterea numerică a membrilor corporațiilor, fapt ce denotă o mărire a numărului de membri ai breslelor, dar și o diversificare a obiectului muncii lor. Deși progresul tehnic asigură un număr mare de produse finite,

³ Romulus Cocea, *Meseriile și Mica Industrie în Dobrogea*, în „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Constanța, an XXXIX, 28 oct. 1928, p. 56-58

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*

⁶ Gh. Christodorescu, *O operă profesională: Colaborarea Uniunii Camerelor de Comerț și de Industrie cu puterile publice: 1926-1936*, vol. II, Editura Cartea Românească, București, p. 368-377; 409-410; 528 și urm.

⁷ *** *Meseriile și mica industrie în România: Date și observațiuni*, Editura Curierul judiciar, 1928 (Societatea Națională de Credit Industrial), p. 18-19

⁸ *Ibidem*

există o piață în creștere pentru produse meșteșugărești, ca rezultat direct al creșterii demografice. Un aport al acestora a fost identificat în procesul de producție al mării industrii sau ca beneficiară a produselor industriale (motoare, instalații, utilaje etc.).

Camera de Comerț și Industrie din Constanța avea în atribuțiile sale implementarea legilor în domeniul reglementărilor raporturilor de muncă. Intra în atribuțiile sale de funcționare obligația eliberării carnetelor și brevetelor de meseriași pentru toată Dobrogea, iar în baza cererilor adresate, a emis 2005 brevete pentru județul Constanța.⁹ Conform legii de organizare a meseriilor, Camera de Comerț a realizat demersurile pentru înființarea a opt Corporații de meseriași pe tot cuprinsul Dobrogei: Corporația Breslelor-Unite din Constanța, Corporația meseriilor în fier și metal din Constanța, Corporația Meseriilor-Unite „Principele Nicolae” din Medgidia, Corporația Meseriilor-Unite „Sfânta Treime” din Cernavodă, Corporația Meseriilor Unite „Mihaiu Bravu” din Ostrov, Corporația Meseriilor Unite din Hârșova, Corporația Meseriilor-Unite din Babadag, Corporația Meseriilor-Unite din Tulcea.¹⁰

La 20 iunie 1904, la Constanța, se înființează Camera de Meserii, care funcționa pe lângă Camera de Comerț și Industrie; avea un consiliu format din trei persoane: un reprezentant al Camerei de Comerț și Industrie și câte un delegat al asociațiilor profesionale, compuse din mai multe bresle existente ale diferitelor meșteșuguri și ocupații. Timp de doi ani, Camera de Meserii din Constanța a ținut 16 ședințe, în care s-au dezbătut 181 de probleme ale micilor meseriași, ce țin de bugete, statute, diferende între membri sau corporații, alegeri de comitete.¹¹

Toate aceste elemente, condensate într-o perioadă scurtă de timp, conduc la ideea că aplicarea legii meseriilor a reprezentat pentru Camera de Comerț și Industrie din Constanța o misiune dificilă, dar asumată, pentru eficientizarea sectorului economic al micii industrii, iar județul Constanța parcurge, din acest punct de vedere, o evoluție ascendentă. Un exemplu care ilustrează dezvoltarea sectorului de mică industrie este *Corporația meseriașilor în fier și metal*, al cărei număr al membrilor crește constant: 1905 - 158 membri; 1912 - 993 membri; 1928 - 11.784 membri.¹²

În Constanța existau 2 organizații mari: *Corporația breslelor unite* și *Corporația meseriașilor în fier și metal*. Cele două corporații aveau deziderate comune privind rezolvarea problemelor muncii la nivelul județului Constanța, drept pentru care semnează protocolul de unire în mai 1910. Conform legii din 1912, se desființează Camera de Meserii și începe să funcționeze Corporația „Ovidiu” organizată pe bresle, cu un consiliu unic de administrație și cu un serviciu de asigurări sociale.¹³

Încă din 1910, au existat preocupări din partea administrației locale a orașului Constanța, respectiv a primarului Virgil Andronescu, în rezolvarea problemele meseriașilor, preocupare concretizată în atribuirea din partea municipalității a unui teren situat la intersecția străzii Ștefan cel Mare și bulevardul Regina Maria, în scopul construirii unui edificiu¹⁴, dar perioada Primului Război Mondial sistează toate proiectele. Conform planului inițial, preconizat de primarul Virgil Andronescu, acesta trebuia să cuprindă „*tot ce munca și reprezentanții ei în localitate ar avea interes să aibă*”, inspectoratul muncii, corporațiile, școală, dispensar, o mică infirmerie pentru internarea accidentaților, farmacie, săli de conferințe, bibliotecă, azil, magazine situate la parterul clădirii, din a căror chirie să poată fi întreținută clădirea.¹⁵ Lucrările au fost întârziate de o situație neclară privind dreptul de proprietate asupra terenului respectiv, un particular pe nume Lazarovici deținea în baza dreptului demobilizaților o porțiune considerabilă din teren, atribuită în mandatul precedent de o altă administrație publică locală, situație tranșată în justiție.¹⁶

Presa locală dobrogeană relatează că punerea pietrei fundamentale și a începerii lucrărilor de temelie a clădirii muncii sunt „*două mari epocale evenimente locale, ne arată parcă că într-o societate organizată, munca creatoare de bunuri materiale trebuie statornicită pe baza cultivei,*

⁹ Gh. Christodorescu, *Activitatea Camerei de Comerț și Industrie din Constanța de la înființare și până în aprilie 1906*, Tipografia „Ovidiu” H. Vurlis, Constanța, 1906, p. 79

¹⁰ *Ibidem*, p. 80

¹¹ Gh. Christodorescu, *op. cit.*, p. 80-81

¹² Romulus Cocea, *op. cit.*, p. 57

¹³ *Ibidem*

¹⁴ *** *Palatul muncii*, în „Marea Neagră”, I, nr. 39, 26 oct. 1923, p. 1

¹⁵ A. Dobrogeanu, *Casa muncii*, în „Marea Neagră”, I, nr. 34, 20 oct., 1923, p. 1

¹⁶ *Palatul Muncii*, în „Marea Neagră”, I, nr. 4, 2 sep. 1923, p. 1

*trebuie altoită pe lumina minții. Numai prin armonia dintre știință și muncă se poate statornici echilibrul social, trebuitor bunului mers al societății armoniei claselor sociale, condiție necesară a progresului social”.*¹⁷

La festivitățile prilejuite de începerea lucrărilor la edificiul preconizat au participat reprezentanți ai Ministerului Muncii, reprezentanți ai administrației publice locale, primarul orașului Constanța, reprezentanți ai meseriașilor. După slujba religioasă, Krupenski, directorul general al Casei Centrale, a semnat actul de fundațiune. S-a dat citire unei telegrame din partea ministrului muncii, George G. Mârzescu¹⁸, care, anterior, își anunțase participarea la eveniment și care a donat 500 mii lei pentru construirea palatului. Festivitățile au fost urmate de un banchet, desfășurat la restaurantul „Grand”, unde, după alocuțiunea lui Virgil Andronescu, în care menționează faptul că sunt 17 ani de când deține președinția societății meseriașilor, au mai luat cuvântul: Cristache Dimitrescu - consilier al Casei Centrale a Meseriașilor -, Gh. Scăraru, George Georgescu - președintele Camerei de Comerț.¹⁹

Prezent la Constanța cu prilejul punerii pietrei fundamentale a clădirii, Cristache Dimitrescu, președintele Corporației cizmarilor din București, membru în Consiliul de administrație al Casei Centrale a Meseriilor și Asigurărilor Sociale, acordă un interviu într-un ziar local și punctează câteva probleme ale dreptului muncii în România acelei perioade. Face referiri pozitive la Codul muncii, la întregul complex de legi care tratează problemele muncii, respectiv organizare, protecție, asigurări sociale, progrese în ceea ce privește asistența socială, un exemplu fiind sanatoriile de la Techirghiol, Amara Pucioasa, și exclude problema unei autonomii a Casei Centrale prin eliminarea sprijinului și autorității statului.²⁰ Totodată, identifică și o serie de probleme, cum ar fi: reorganizarea asistenței medicale; selecționarea și evaluarea mai bună a capacității meseriașului, întocmirea unui contract de ucenicie cu garanții ale ambelor părți; realizarea protecției muncii în conformitate cu principiile de la Washington; necesitatea introducerii în lege a asigurării plății muncii unui meseriaș; înlesnirea acordării de credite necesare micilor meseriași.²¹ Problemele evidențiate de acesta în sectorul relațiilor de muncă sunt cele prezente constant de-a lungul întregii perioade, nu numai specifice unei etape, iar eforturile tuturor factorilor sociali converg spre ideea soluționării acestora.

Referitor la situația județului Constanța, constatăm că încasările taxelor de asigurări sociale se justifică prin timbre speciale aplicate pe carnetele de muncă, diferențiate pe tipuri de lucrători. Acestea sunt emise de comitetele breslei respective și îndeplinesc condițiile prevăzute de lege. Sunt semnalate numeroase nereguli, mai ales în ceea ce privește practicarea meseriei fără avizul breslei. Se fac plăți asiguraților pentru diferite cazuri de boală, bătrânețe, invaliditate, deces ș.a.

Asistența medicală este asigurată de 6 medici, un subchirurg, 3 moașe, un farmacist-șef. Se asigură consultanță zilnic, într-un interval de timp fix; se efectuează vizite la domiciliu; medicamentele prescrise de medici se eliberează din farmacia proprie. Situația plăților de asigurări sociale pentru meseriași la nivelul județului Constanța, între 1912 și 1928, înregistrează o creștere semnificativă datorită creșterii demografice și a veniturilor.

Pentru dezvoltarea învățământului profesional, instituit prin legea din 1864, fuseseră elaborate mai multe proiecte anterioare: proiectul ministrului P.P. Carp (1870); proiectul ministrului V. Conta (1880-1881) pentru înființarea școlilor de meserii (3 în fiecare județ: una orășenească pentru băieți, una orășenească pentru fete și una sătească mixtă). Specializările școlilor din spațiul rural erau, în principal, la început, în strânsă legătură cu agricultura, viticultura, pomicultura, grădinărit, creșterea animalelor, fără a se excepta cunoștințele generale de cultură. Reforma învățământului promovată de Spiru C. Haret avea printre dezideratele urmărite și promovarea și extinderea unui învățământ profesional, ce viza, în general, instruirea practică, în strânsă legătură cu direcțiile economice²², respectiv din regiunea dobrogeană, cum este cazul județului Constanța.

¹⁷ A. Dobrogeanu, *Casa muncii*, în „Marea Neagră”, 1, nr. 34, 20 oct 1923, p. 1

¹⁸ Gheorghe Gh. Mârzescu (1876-1926), ministru al Sănătății publice, Muncii și Ocrotirii sociale (26 aprilie 1922 - 30 octombrie 1923)

¹⁹ A. Dobrogeanu, *Reflecții asupra unui banchet*, în „Marea Neagră”, an I, nr. 42, 30 oct. 1923, p. 1

²⁰ Idem, *Meseriașii noștri*, în „Marea Neagră”, I, nr. 43, 31 oct. 1923, p. 2

²¹ *Ibidem*

²² Ioan Georgescu, *Învățământul public în Dobrogea*, în „Dobrogea: Cincizeci de ani de viață românească”, Editura Cultura Națională, București, 1928, p. 641-698

În județul Constanța, imediat după 1878, nu a existat un învățământ profesional organizat, dar forme care preced acest sistem sunt documentate. Astfel, se încuraja înființarea de școli profesionale în mediul rural, un exemplu fiind *Școala elementară de meserii din Oltina*, județul Constanța, înființată în 1902. Mai existau școli de meserii în Caraomer, Medgidia, Cernavoda și Constanța. Cu toată implicarea autorităților administrative, au funcționat în întreaga provincie transdunăreană asemenea școli: una la Babadag, alta la Tulcea și o școală profesională de adulți la Mănăstirea Celic-Dere, iar pentru scurt timp a funcționat o școală profesională de muzică instrumentală la Sulina. În 1913, se înființa Școala secundară de fete din Silistra, mai mult o școală de gospodărie practică. Între 1914 și 1916, a funcționat o Școala secundară de fete cu învățământ profesional specializare croitorie, menaj în Bazargic, județul Caliacra; în județul Durostor: Școala profesională și de menaj din Turtucaia.²³

După mai mulți ani de încercări repetate, în 1930, la Constanța, se inaugurează oficial și cu directa implicare a autorităților publice locale o Școală de industrie casnică, ale cărei condiții de funcționare aveau la bază principii moderne: elevele să aibă patru clase primare, prioritate având orfanii de război; acordarea a 25% din suma ce rezulta din vânzarea produselor finite ale școlii; acordarea de diplome de maestre, ce oferea posibilitatea deschiderii unor ateliere proprii sau să fie angajate la școli de industrie casnică; întreținerea și îmbrăcăminte elevelor revenea școlii; se preda materii care să asigure o cultură generală (limba română, istorie, geografie, matematică, religie, lucru manual).²⁴

Cu toate că în Dobrogea numărul acestor școli a crescut constant (cele de mai sus fiind câteva exemple) și s-a diversificat în raport cu evoluția societății dobrogene, gradul de instruire și calificare profesională al categoriei meseriașilor era extrem de redus. Pe domeniul mari ale industriei dobrogene, din punct de vedere procentual, absolvenții de școli profesionale erau distribuiți: 0,3% în agricultură; 2,1% în industrie, 4,1% în transport și comerț. Rezultatul indică un procent mare de forță de muncă necalificată, ceea ce indică și o volatilitate a pieței muncii.²⁵

Caracteristic pentru evoluția băncilor din județul Constanța este faptul că apar instituții de credit care acordă sprijin micilor meseriași din diferite ramuri economice, sub forma unor cooperatii. Această mișcare a început în 1910 și era sub controlul Casei Centrale a Băncilor Populare sătești, dar, prin legea din 1912, în vederea coordonării eforturilor micilor meseriași, cooperativele de meserii sunt trecute sub controlul Casei Centrale a Meseriilor, Creditului și Asigurărilor Muncitorești.²⁶

În 1916, apare *Federala Băncilor de Populare*, ce reunește filialele celor 114 bănci populare ce au început a funcționa încă din 1899, axate pe creditarea micilor afaceri. În 1925, își începe activitatea *Banca Industriilor și Meseriilor Dobrogene* și *Casa de Credit a Agricultorilor*, pe lângă care mai activa și *Casa de Gaj a Agricultorilor din jud. Constanța*, sub autoritatea Băncii Naționale. *Uniunea Micilor Industriași*, bazată pe solidaritatea membrilor ei și a creditului industrial, are o „bancă” și un capital de 5 milioane lei, ce acordă împrumut membrilor ei cu o dobândă de 15%.²⁷ Există, în Constanța, Banca „Cuza Vodă”, organizată pe principii de cooperativă, având ca membri patroni, lucrători, muncitori.²⁸

Congresul național al meseriașilor din 1925 a scos în evidență o serie de probleme generale, dar care erau acut resimțite și la nivelul județului Constanța, privind urgența rezolvării organizării meseriilor și a învățământului profesional, a organizării camerelor de muncă și meserii; necesitatea unui control riguros al exercitării meseriilor, precum și nevoia aplicării unitare a legii meseriilor din diverse regiuni ale țării.²⁹

Prin măsuri legislative, prin organizarea învățământului profesional de stat și prin instituțiile financiare, sectorul micii industrii din Dobrogea a avut o evoluția ascendentă, contribuind semnificativ la dezvoltarea economică a Dobrogei în perioada 1878-1928.

²³ *Ibidem*, p. 683-698

²⁴ ****Școala de industrie casnică din Constanța*, în „Dacia”, XVII, nr. 148, 23 aug. 1930, p. 1

²⁵ Valentin Ciorbea, *Dinamica și structura socio-profesională a populației dobrogene (decembrie 1918-septembrie 1940)*, în „Istorie și societate”, vol. II, Editura Mica Valahie, București, 2011, p. 195-228

²⁶ ****Meseriile și mica industrie în România...*, p. 29-30

²⁷ Octav. Văleanu, *Instituțiile de credit din județul Constanța*, în „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie Constanța”, an XXXIX, 28 oct. 1928, pp. 73-75

²⁸ ****Meseriile și mica industrie în România...*, p. 30

²⁹ *** *Congresul micilor meseriași*, în „Dacia”, XII, nr. 180, 15 aug. 1925, p. 1; nr. 181, 18 aug. 1925, p. 1

Palatul Muncii sau Palatul Corporației „Ovidiu” din Constanța. Lucrări de construcție.

Actuala clădire adăpostește Policlinica cu Plată Constanța

Parteneri:

